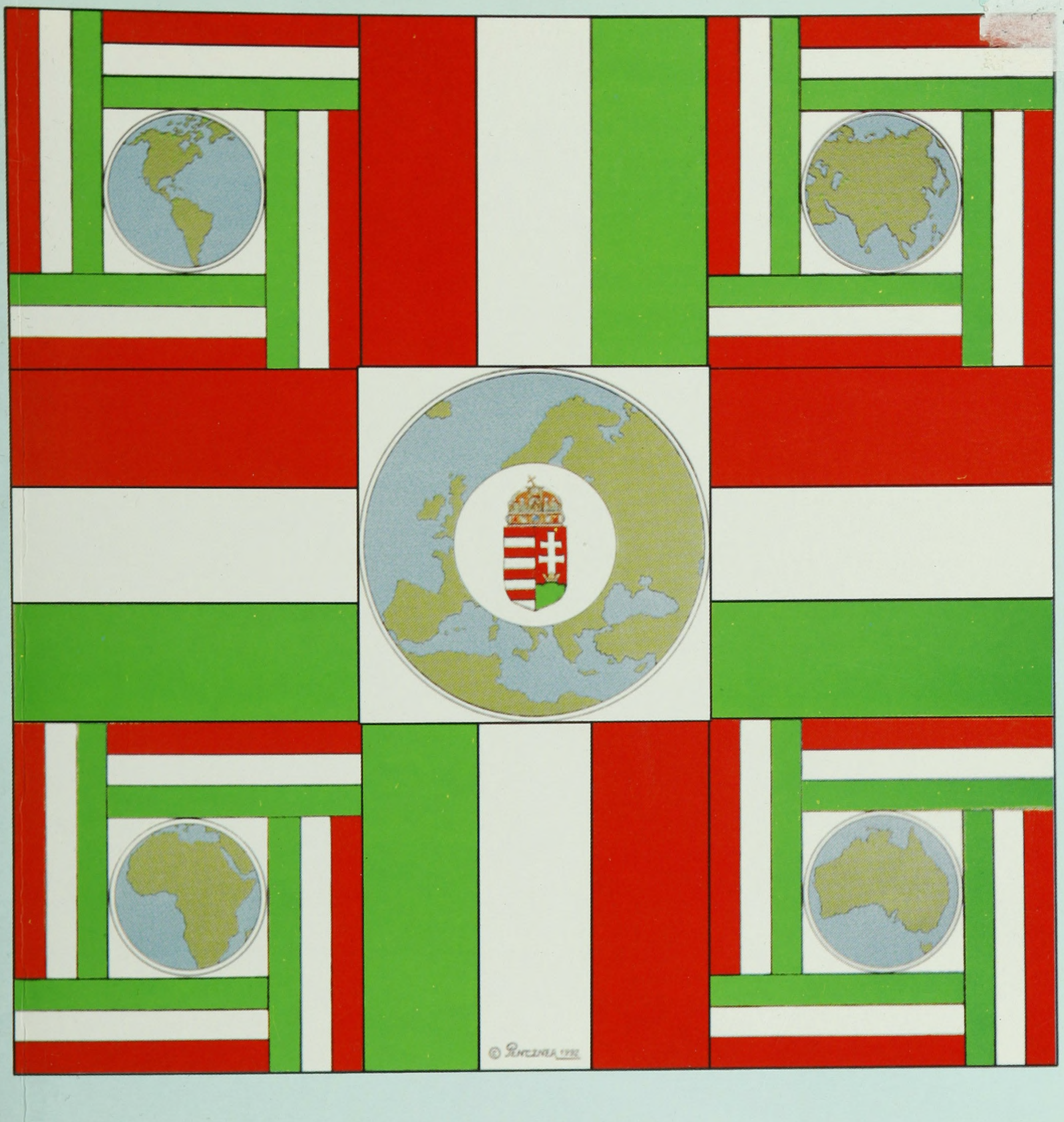

Szállástól a mezővárosig

Tanulmányok Jászfényszaru és a Jászság múltjáról

Szállástól a mezővárosig

A kötet támogatói:

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTÉRIUMA

KÁRPÁTOK ALAPÍTVÁNY – CARPATHIAN FOUNDATION

JÁSZFÉNYSZARU VÁROS ÖNKORMÁNYZATA

FÉNYSZARUIAK BARÁTI EGYESÜLETE

„JÁSZFÉNYSZARUÉRT" ALAPÍTVÁNY

Szerkesztette:

Langó Péter

A címlapot Jászfényszaru Önkormányzata és a Fényszaruiak Baráti Egyesületének felkérésére *Penczner Pál* festőművész készítette.

ISBN 963 03 9860 5

Felelös kiadó Tóth Tibor,
Fényszaruiak Baráti Egyesületének elnöke

Készült: VERZÁL-PRINT Kft. nyomda, Jászberény, 2000 – Tel.: 57/416-482
Felelős vezető: Purda József

Szállástól a mezővárosig

Tanulmányok Jászfényszaru és a Jászság múltjáról

FÉNYSZARUIAK BARÁTI EGYESÜLETE

Jászfényszaru, 2000.

TARTALOM

Oldal

Tartalom 5

Győriné dr. Czeglédi Márta: Előszó 7

Prohászka Péter: Jászfényszaru és környékének története
a vaskortól a magyar honfoglalásig 9

Péter Prohászka: Die Geschichte Jászfényszaru und seine Umgebung
zwischen der Einsenzeit und der ungarischen Landnahme 31

Kurunczi Sándor - Langó Péter:
A jászfényszarui karperecek röntgenfluoreszenciás vizsgálata 41

Sándor Kurunczi – Péter Langó: Röntgenfluoreszenzuntersuchung
der Armringe aus der Zeit der Landnahme gefunden in Jászfényszaru 56

Kiss Etele: A jászberényi Lehel kürt – kései recenzió néhány elfeledett tanulmányhoz 67

Etele Kiss: L'olifant de Lehel conservé à Jászberény –
un compte rendu tardif guelgues ouvrages oubliés 77

Langó Péter: A jászok etnogenezise és korai történetük 83

Péter Langó: Die frühe Geschichte der Jaßen 107

Szende László: „...most pogányokkal védelmeztetjük országunkat"
(A kunok és jászok katonai szerepe IV. Béla osztrák politikájában) 111

László Szende: „... jetzt lassen wir die Heiden unser Land verteidigen"
(Zur militärischen Rolle der Jaßen und Kumanen in der Österreichpolitik von Béla IV.) 130

Takács Károly: Jászfényszaru nevéről. Föveny és szarm az Árpád-kori forrásokban 131

Károly Takács: Zum Namen von Jászfényszaru
„Föveny" und „szarm" in den Quellen aus den Zeiten der Arpaden 143

Belényesi Károly – Szebeni Andrea: Jászfényszaru középkori temploma 145

Károly Belényessi – Andrea Szebeni: Die mittelalterliche Kirche von Jászfényszaru 151

Mészáros Kálmán: Jászfényszaru összeírásai a XVII-XVIII. század fordulóján
(1699-1705-1710-1713) 165

Kálmán Mészáros: Die Inventaren von Jászfényszaru
um die Wende vom XVII. zum XVIII. Jahrhundert. (1699-1705-1710-1713) 218

Kiss József: Jászfényszaru nagyközség külterületi földrajzi nevei 221

Süli Attila: Korponay János ezredes és a Tisza-menti népfelkelés 1849 nyarán 139

Attila Süli: Oberst János Korponay und die Landsturmtruppen
der Theißgegend im Sommer 1849. 257

H. Bathó Edit: Adatok a Jászság XIII – XX. századi viseletéhez 259
Edit H. Bathó: Zur Volkstracht der Jaßen im 13-20. Jahrhundert 278

Babucs Zoltán: „Horthy Miklós katonája vagyok…"
A M.Kir.Honvédség jászsági csapattestei a II. világháborúban. 289
Zoltán Babucs: Die Truppen aus Jaßen in der Königlichen Ungarischen Honved
im II. Weltkrieg (1938-1945) 311

Támogatók 313

Előfizetők 314

Előszó

A kisgyermeknek öntudatra ébredésekor egy piciny szoba s néhány ember jelenti az egész világot. Az anyanyelv, amelyen megszólal, az első jelzés, hogy értik őt és ő is érteni kíván másokat, kifejezheti önmagát.

Ez az otthon a szülők adta biztonság, a szülői ház, amely a legszebb emlékek egyike és bármily szegényes vagy pompás az egyetlen ami semmi mással nem pótolható és nem helyettesíthető.

A településen ahol él, ismerik, rákösznnek, figyelnek rá, az övéihez tartozik.

Később jó tanítók megmutatják és megtudja, a térképen jász falvak és városok veszik körül, ahol ugyanolyan a népviselet, azonosak a szimbólumok és az ünnepi szokások is hasonló ízeket hagynak a szájban.

A nép ahová tartozik, az övé, valahogy itt minden olyan ismerős, tiszták és érthetőek a hagyományok.

A Jászság történelme, szokásai, emberöltőkön át természetesen élnek tovább, felelevenítésük most az ezredfordulón mintha nagyobb hangsúlyt kapott volna. A helyi sajátosság eme formája egyre inkább érezteti jótékony hatását, a lokálpatriotizmust, a Jászság együvé tartozását. Ma már a tananyag része a Jászság és Jászfényszaru történelme, s a Redemptio újra ismert fogalom. Reneszánszát éli a hagyományápolás, melyet megteremtettek nekünk, de éltetni és átadni nagy felelősség.

Tartozni valahová, hazamenni és otthon lenni benne ismeretek, ismeretségek összessége. Önmagunkat meghatározni jelenleg csak múltunkkal együtt lehetséges és terveket is csak így szőhetünk tovább, jól illesztve jelenbe a múltat, hozzá a jövőt.

Külön öröm számomra, hogy a tanulmányok írói nagyrészt fiatal szerzők, tudósjelöltek, akik valamiért jobban figyelnek térségünkre, valamit jobban ismernek és ezzel segítik a Millennium kapcsán keletkező gondolatok alaposságát. Eligazítanak bennünket a Jászság, Jászfényszaru történelmi múltjában, megfejtik és feltárják a régészeti leletek üzenetét, s így a bennünket kevéssé ismerő olvasó is jobban megértheti, miért jó nekünk, hogy itt van a szülői házunk és jászok vagyunk.

Kodály Zoltán korokon átmutató gondolataival ajánlom az olvasóknak ezt a tanulmánykötetet, amely tisztelgés a Jászság és Jászfényszaru előtt a Millennium jegyében.

„Hagyomány mindaz, ami a nemzeti lét azonosságának és folytonosságának biztosítéka. Ha nem volna szép, nem volna értékes, akkor is ragaszkodni kellene hozzá, mert ez a lényegünk és ha megszűnünk hozzá ragaszkodni, megszűnünk mi magunk is."

Győriné dr. Czeglédi Márta
polgármester

Prohászka Péter:

Jászfényszaru és környékének története a vaskortól a magyar honfoglalásig

Bevezetés

A Kárpát-medencében számtalan olyan terület található, amely az ember megtelepedésére a legkiválóbb feltételeket biztosítja. A Jászság északnyugati része a Zagyva folyóvölgye egyike ezeknek. A Zagyva partján fekvő Jászfényszaru nagyközség történetének bemutatása áll tanulmányom középpontjában. A helytörténetírás a történettel és régészettel foglalkozók számára mindig is egy hálás téma volt, ugyanis egy kisebb település történetén keresztül betekintést nyerhetünk számtalan korszak és népcsoport életébe. Ugyan a Jászfényszaru nevének első említése csak a 14. századból ismert,[1] ennek ellenére környéke már évezredek óta lakott volt.[2] A magyarok megtelepedése előtt számtalan nép lakta ezt a vidéket. Az írott források hiánya megnehezíti feladatunkat, szerencsénkre itt sietnek segítségünkre azok a leltek, amelyek a település környékéről kerültek elő. A kelták, szarmaták és avarok tárgyi emlékei a múlt beszédes emlékeivé válnak és rajtuk keresztül megrajzol-hatjuk a Jászság nyugati felének - a magyar honfoglalást megelőző közel ezer évének - történetét.

Jászfényszaru estében nehézséget okoz, hogy a közigazgatási területén végzett terepbejárás csupán csekély eredménnyel járt. A mezőgazdasági művelés alá vont föld csökkenése és az erdős területek megnehezítik a leletek és objektumok felismerését. A felszántott területekről könnyebben kerülhetnek elő olyan tárgyak, amelyek az itt élt népek hétköznapjaira utalnak. Az alapos kutatás ellenére magából a nagyközségből csupán kis számú tárgyi emlék áll a redelkezésünkre. Ez azonban nem jelenti azt, hogy szélesebb összefüggésrendszer alkalmazásával ne tudnánk bemutatni a község honfoglalás előtti történetét. Igy a szomszédos területekről és a közvetlen környékről előkerült leletanyag felhasználásával magára Jászfényszaru településtörténetére vonatkozóan is fontos megfigyeléseket tehetünk. Ezen tárgyi emlékek ellensúlyozzák a terepbejárások eredménytelenségét és a régészeti kutatások hiányát. Jászfényszaru nagyközség fontosságát csak növeli a környékén talált számtalan fontos lelet, és hogy itt fut keresztül a Kárpát-medence legnagyobb emberkéz által emelt építményének egy része, amely a mai napig megfigyelhető. A római korszak alkotását Csörsz-ároknak hívják. Tanulmányomban éppenúgy erről is szó lesz, mint az őskori népek, valamint a szarmaták és avarok emlékeiről. Jászfényszaru történetének megrajzolásán keresztül ugyanis betekintést nyerhetünk egy kisebb terület történetébe, összefüggéseiben láthatjuk azokat a folyamatokat, amelyek az ide letelepedett népek életét meghatározták és befolyásolták.

A Jászság nyugati felének földrajzi sajátosságai az őskortól kezdve lehetővé tették az emberi megtelepedést. Az őskori élet elengedhetetlen feltétele volt a víz menti, viszont az áradástól mentes védettséget nyújtó terület. A 19. században végrehajtott folyamszabályozások előtt Jászfényszaru és környéke mocsaras, áradásos vidék volt. A Zagyva, a Galga és a nagy számú vízgyűjtő patakjai voltak a táplálói ezeknak a mocsaraknak.[3] A folyók mentén és a mélyedésekben kialakult tavak az élővilág sokszínűségével gazdagították a jászsági tájat. A folyószabályozások részben lecsapolták a mocsarakat és tavakat, aminek következtében megváltozott a táj képe és kiszárított síkság lett a lápvilágból. Ezt a síkságot a kisebb-nagyobb szétszórtan elhelyezkedő dombok - mint amilyen Jászfényszaru is fekszik - törték meg, amelyek még ma is a jászsági táj szerves részei.[4]

---

[1] Nemes. 1981. 18.

[2] Györffy. 1987. 42-43, 60-63.

[3] Nemes. 1981. 33-34.

[4] Nemes. 1981. 34.; Poroszlai. 1990. 13.

A folyókban és vízerekben való gazdagsága Jászfényszarunak és környékének meghatározó volt az emberi letelepedés szempontjából. Az itt keresztülfolyó Galga és Zagyva folyóvölgyei egyszerre biztosították a közlekedési lehetőséget, ugyanakkor mocsaraikkal és mellékvizeikkel védelmet is nyújtottak a régmúlt idők embere számára. A folyók és tavak élővilága biztos táplálékforrásával szintén kedvező feltételt jelentett az őskortól az emberi megtelepedésnek.[5] A közlekedési és élelmiszerellátási lehetőségek stratégiai fontosságúvá tették a Jászság nyugati felét. Ennek is volt köszönhető, hogy a bevándorló népcsoportoknak elsődleges célja ezen folyók feletti ellenőrzésük biztosítása volt. A letelepedésük után nagy számban jelent meg emlékanyaguk Hatvantól egészen Szolnokig a folyók menti és a mocsarakból kiemelkedő dombokon.[6]

A késő vaskor: kelták és dákok

A Jászság nyugati felén már az őskortól megfigyelhető az emberi népcsoportok megjelenése. A neolitikumtól folyamatosan lakott volt ez a vidék, amit a lelőhelyek nagy száma is mutat.[7] A vaskori lakosságot a Kr.e. 6. század közepétől erős szkíta hatás érte ugyanis. Kr.e. 750 körül jelentős mozgások zajlottak le a steppén, amelyek új népcsoportok bevándorlását eredményezték az Alföldre. A kárpát-medencei vaskori műveltség kialakulásában a bevándorló szkíta csoportok jelentős szerepet játszottak, de az itt élő helyi lakosság továbbra is meghatározó maradt. A két legfontosabb szkíta csoportot a számos helyi közül az alföldi és az erdélyi jelentette. Az alföldi csoportot, melynek déli határa a Maros volt, etnikailag az iráni eredetű sigynnákkal próbálták azonosítani. Az alföldi szkíták központi területe a Duna-Tisza közének északi része, amit a legszebb tárgytípusok előkerülési helyei is jelölnek. A zöldhalompusztai és tápiószelei aranyszarvasok a szkíta fémművesség legszebb remekei.[8] Az alföldi szkíták anyagi kultúrájára jellemző tárgyak a gyakori tőr- és zablaleletek, a bronz tükrök és nyílhegyek. Ugyanakkor velük jelennek meg a vas eszközök is a Kárpát-medencében. Temetkezési szokásaik változatosak, jellegzetesek ezek közül a ló- és kocsisírok. Jászfényszaru környékén Hatvan-Boldogról ismerünk egy szkíta sírt, amelyben kocsialkatrészek voltak[9], emellett feltételezhetjük, hogy a dombon még egy településük is lehetett. Ezen kívül a boldogi és a Jászberény-homokbánya lelőhelyről kerültek elő szkíta tükrök,[10] amelyek mellett négy lelőhelyen figyeltek meg szkíta kerámiát Jászfelsőszentgyörgyön.[11] A Hatvan-boldogi lelőhelyről még egy szkíta balta ismert.[12] A területen való megtelepedést mutatja az aszódi szkíta telep is.[13]

A Kr.e. 4. században a keltákkal új népcsoport jelent meg a Kárpát-medencében, akikről már írásos forrásokkal is rendelkezünk. A kelták nyugat felől több hullámban nyomultak be a Dunántúlra. Pannonia és Itália elleni támadásuk egyidejűleg zajlott le. Rómát Kr.e. 388-387-ben kirabolták és feltehetőleg ekkor a 4. század utolsó harmadában értek a Nyugat-Dunántúlra. A 3. században még támadásokat intéztek a görög területek ellen, és 279-ben Delphoit is kifosztják. Az alföldi részekre való előretörésük ekkor a 3. század elején történt.[14] Hódításuk azonban nem okozott jelentős változásokat a már itt élő népek életében.[15] A helyi szkíta lakosság közé ugyanis csak kis számú

---

[5] Györffy. 1987. 42-43.

[6] Poroszlai. 1990. 13-26.

[7] Poroszlai. 1990. 17-18.

[8] Párducz. 1973. 40-41.

[9] Pósta. 1895. 25. vö. Szabó. 1971. 39, aki bizonytalan La Tène leletnek tartja.

[10] Párducz. 1973. 61.

[11] Bottyán. 1943. 45-48.; Poroszlai 1990. 18.

[12] Párducz. 1973. 60.

[13] Uo. 60.

[14] Hunyadi. 1944. 8-9.; Szabó. 1971. 15-16.

[15] Bottyán. 1943. 45-48.

kelta csoportok telepedtek be, akik az őslakossággal kölcsönös kulturális érintkezésbe kerültek. A Dunántúlon és Északkelet-Magyarországon erődített telepeket hoztak létre, és az Alföldön a folyókon való közlekedés biztosítása érdekében a folyóvölgyek stratégiai fontosságú pontjait szállták meg.[16] Az állattenyésztés mellett a földművelés is jelentős lehetett náluk, azonban a kézműipari újítások meghonosítása területén volt a szerepük a legfontosabb. A kelták megjelenésével vált általánossá a vas használata a Kárpát-medencében. A másik jelentős újítás, a fazekaskorong használatát szintén tőlük veszik át az itt élt népcsoportok. Főként szürke, finom kerámiát készítettek, azonban emellett fémművességük is magas művészi színvonalon állt. A szkíták már meglévő kereskedelmi kapcsolatai a Fekete-tengeri területekkel és a Kárpát-medence más részeivel tovább bővültek a kelták árucserébe történt bekapcsolódásával.[17] A korábbi cserekereskedelem mellett ebben a korszakban jelennek meg értékmérőként a fémpénzek. Hadjárataik során a kelták megismerkedtek a magas színvonalú görög pénzveréssel, és a Kr.e. 3. századtól a görög minták alapján maguk is elkezdték saját pénzeiket verni. Ezek az érmek - II. Fülöp makedón király tetradrachmáinak kelta utánzatai - voltak a Kárpát-medence első vert pénzei. A görög pénzek utánzatai mellett a Kr.e. 2. századtól megjelennek a római köztársaság ezüst dénárjai, amelyek a déli irányú kapcsolatok folyamatosságát mutatják.[18] A Duna-Tisza közén, Jászberényből ismerünk kelta érmét[19] és bár Jászfényszaru környékén nem kerültek eddig elő ilyen érmek, mégis a környező vidék gazdag tárgyi emlékei jelentős kelta megtelepedésről tanúskodnak.

1895-ben a kiváló régész Pósta Béla a Hatvan-Boldog határában fekvő dombon végzett ásatást, mivel a vasútépítés során számos tárgyat találtak. A dombot ugyan a tereprendezési munkák során elbontották, viszont egy szakavatott régész végezhetett kutatásokat területén. A boldogi lelőhelyen, ahonnan szkíta leletek is jöttek felszínre[20], a nagy számú edénytöredék és településre utaló nyom mellett több kelta sírt is feltártak, amelyek csontvázas temetkezésűek voltak.[21] A sírok mellékletei a jellegzetes kelta fibulák, karperecek és gyöngyök,[22] amelyek mellett szórványleletként két kelta kard is előkerült[23]. Az egyik a kelta fémművesség magas színvonalának bizonyítéka, épségben megmaradt tokján ugyanis kanyargos domború indadíszítmény található (I. Tábla)[24]. Ennek a díszítménynek a párhuzamai a Kárpát-medencéből ismertek és a motívum kialakítása alapján a Kr.e. 3. századra datálható.[25] A másik kard egyszerűbb és díszítetlenebb. A boldogi halmon a kelta tárgyak mellett később élt népek leletanyaga is megfigyelhető volt. Ezek alapján feltételezhetjük, hogy egészen a Kr.u. 3. századig többé-kevésbé folytonosan éltek a vidéken.[26]

A boldogi lelőhely mellett Hatvan-Bajpusztáról ismerünk további leleteket, ahol Szabó János Győző két hamvasztásos kelta sírt tárt fel. Az egyik sírban a kelta edényművességre jellemző állatfejes tál és két lándzsa volt.[27] A Farmos, Szentgyörgyi úton Dinnyés István ásott ki több kelta

---

[16] Szabó. 1971. 16-17.; Mócsy. 1984. 194.

[17] Mócsy. 1984. 183.

[18] Vaday. 1975. 4-5. Jászárokszállás, Jászberény, Jászjákóhalma és Pusztakerekudvar lelőhelyekről.

[19] Vaday. 1975. 4.o.: A jászberényi határ alsó-muszaji részén lévő Kis-Német Mihály féle tanyán találták 1900-ban árokásás közben a II. Fülöp tetradrachmájának ezüstből készült utánzatát. Előlapján Zeusz jobbra tekintő szakállas feje ezüst koszorúban, hátlapján jobbra haladó ló, melyen egy kis emberi alak ül, körülötte elolvashatatlan felirat. Súlya: 13,61 g., Átm.: 25 mm, Vastagság: 2,3 mm. Hasonló érmet találtak pusztakerekudvaron 1899-ben ld. Vaday. 1975. uo.

[20] Hunyadi. 1944. 50-51.

[21] Posta 1895. 1-10.; Hellebrand. 1999. 165-167. hatvani és Hatvan-boldogi lelőhellyel még kelta edénytöredékeket említ.

[22] Hunyadi. 1944. 41.

[23] Uo. 16-18.

[24] Szabó-Petres. 1992. 89.

[25] Hunyadi. 1944. 110-114.; Szabó 1974. 23, 28.; Szabó-Petres. 1992. 25-28.

[26] Pósta. 1895. 22.

[27] Rég.Füz. I/1980. 87.

csontvázas és hamvasztásos sírt, amelyekben edények, fibulák,[28] sőt az egyik hamvasztásos sírban kard, lándzsahegy és pajzsdudor voltak, amik a kelta harcos réteg jellemző mellékletei.[29] Ugyanebben a sírban a fegyverek mellett korongolt edény, kéttagú kardfüggesztő vaslánc, fibulák és a kelták vallási képzetét tükröző vadkanállkapocs is volt.[30] A Jászság nyugati felének legjelentősebb kelta temetője a Jászberény-Cserőhalmi,[31] amit az 1960-as években tártak fel. A 124 sír közül mindössze 50 temetkezés volt kelta, a temetkezések a La-Tène-B időszak végén kezdődnek, azonban a sírok jelentős része a La-Tène-C periódusba tartozik.[32] A gazdag leletanyagú sírok közül, amelyekben kerámiát, fibulákat és fegyvereket találtak, kiemelkedik a 17. számú hamvasztásos sír melléklete: az ivókürt (rhyton),[33] ami világhírre tett szert (II. Tábla. 1.). A kelta ötvösművészet ezen remekműve bronzból készült és a kürt végén sárkányfejű díszítés volt, amely a steppei népek művészetéből eredeztethető és párhuzamai a brit bronzplasztikában figyelhetők meg.[34] A 17. sírból a Hatvan-boldogihoz hasonló, de kevésbé díszített kard került még elő, amelynek párhuzama a szintén Jászberény–Hajtai lelőhelyről ismert (II. Tábla 2.). Ezek a kardok díszítésük alapján a magyar kardstílusba sorolhatók,[35] és a kelta fémművesség remekei.

A nagy temető sírjain kívül Jászberényből már korábban publikálásra került egy csontvázas sír, amelyben az edénymelléklet mellett 5-5 darab felsőhúros vasfibula volt.[36] Hild Viktor pedig egy vörössel emailozott kelta lánc töredékeit publikálta 1898-ban.[37] A vizsgált terület tágabb környékéről számos keltákhoz kapcsolható leletanyag ismert. Míg Dányból szórványként egy rovátkolt tömör bronzkarperec került elő, addig Egerkátán földforgatás közben három edény.[38] Jászapátiban grafitos fésűs edényt találtak és a Holt-Tarna ér partján Márton Lajos 1907-ben egy urnasírt ásott ki, amely publikálatlan.[39] A kelta sírok, amelyekre a hamvasztásos vagy a csontvázas temetkezés volt a jellemző, sok esetben gazdag mellékletekkel vannak ellátva. Ilyen a Jászjákóhalom-Csárdadomb lelőhelyen Szabó János Győző által feltárt csontvázas temetkezés is,[40] amelynek mellékletei a kard, lándzsa, pajzsdudor, a Farmos–Szentgyörgy úti lelethez hasonlóan a kelta katonai réteghez kapcsolhatók és a La-Tène C korszakba sorolhatók.[41] A Kárpát-medence keleti része felé irányuló kereskedelem szempontjából Jászfényszaru környékének fontosságát jelölik az alább ismertetett lelőhelyek is, amelyek a Kr.e. 3 és 1. század között megnövekedtek. A nyugat-keleti irányú közlekedés mellett az északra irányuló folyók mellett haladó kereskedelmi utak is legalább olyan fontosak voltak. A Kr.e. 1. század elején területünk a boi érdekszférába került, mivel az új hatalom a Kárpát-medence északi és középső területeinek jelentős részére kiterjedt.[42] A boiok előretörése azonban a Tiszántúl esetében a dákokkal érdekütközéshez vezetett.

A Kárpát-medence középső és keleti felében jelentős változások történtek a Kr.e. 1. század folyamán, amelynek kiváltói az Erdélyben élő indoeurópai nyelvet beszélő dákok voltak, akik a

---

[28] Rég.Füz. I/1980. 18., ahol egy csontvázas és két hamvasztásos sírt tártak fel.

[29] Rég.Füz. I/1974. 15.; Szabó. 1971. 22.

[30] Rég.Füz. I/1974. 15.

[31] Rég.Füz. I/1958. 14.

[32] Kaposvári. 1969. 198.

[33] Uo. 180.

[34] Szabó. 1971. 55.; Szabó. 1974. 42.

[35] Szabó-Petres. 1992. 49., 89.

[36] Hunyadi. 1957. 118-119., Jászberényből számos szorvány leletet ismerünk, amelyeket Hunyadi. 1944. 75, 97-104. közölt: ellapított végű karperecek, láncok és bronz töredékek.

[37] Hild Viktor: A jászberényi zománcos bronzláncról.in: Archaeologiai Értesítő 1898. 423-427. vö. Hunyadi. 1957. 119. aki emellett még említést tesz a Jászberény-Jákóhalmon talált vastagfalu egyfülű bögréről.

[38] Hunyadi. 1957. 114.

[39] Uo. 118.

[40] Rég.Füz. I/1958. 14-15.

[41] Szabó. 1971. 22.

[42] Uo. 17-18.

Kr.e. 2. században jelennek meg a forrásainkban. Míg a Kr.e. 3-2. században csupán törzsi szervezeteik álltak fenn addig, az 1. század folyamán a törzsek feletti hatalom egy kézben egyesült, és az így létrejött törzsszövetség élére Boirebistas király állt.[43] A törzsi arisztokrácia érdekeit szolgálva jelentős hódító politikába kezdett és a Fekete-tenger melletti görög gyarmatvárosok irányába nagy mértékben kiterjesztette befolyását. A Kárpát-medencében a dák érdekszféra határa a Tisza volt, a keltákkal a háborúhoz a Tisza felső és középső folyása menti területek feletti hatalmi igények vezettek. A boi előretörés következtében Boirebistas az 1. század közepén hadjáratot vezetett a kelták ellen és a győzelmei eredményeként hatalmát egészen a Dunáig kiterjesztették.[44] A boi hatalmi rendszer összeomlott, azonban a Jászság nyugati felén élő szkíta és kelta lakosság nem vándorolt el, mivel a harcok inkább a Duna-Tisza közének felső és déli részén folytak.[45] A kelta lakosság kiirtását, amit sokáig feltételeztek, el kell vetnünk. A dákok hasonlóan a korábban bevándorló keltákhoz csupán a stratégiailag fontos helyeket szállták meg és a már itt élő lakosság feletti irányítást szerezték meg.[46] Az Alföld ugyanis minden tekintetben határ volt, és a jelentős dák terjeszkedés csak a Körös-Maros vonalán és a Tisza völgyében volt megfigyelhető.[47] A Dunántúlig őrállomásokat hoztak létre és emlékanyaguk a dák kerámia - amelyre a kézzel formált, rendkívül durva egyenesfalu edények és a füles csészék jellemzőek - a Kárpát-medence több részéből ismert.[48] Boirebistas uralma nem tartott sokáig, saját törzsi arisztokráciája végzett vele Kr.e. 40 körül, és ezt követően a központosított dák hatalom ismét a régi törzsi szervezetekre szakadt szét.[49] A dák politikai befolyás határa ezután ismét a Tisza vonala lett. A Dunakanyartól keletre ezután a kelta cotinusok, tauriscusok és az osusok telepedtek le.[50] A dák emlékanyag, mint már arra utaltunk elsősorban a kerámia segítségével fogható meg. Jászberényből ismerünk dák leleteket, amelyek a kelta és kora szarmata tárgyakkal keveredtek.[51] Jászberény Fehértói homokbányából egy edény és a Jászberény-pusztakerekudvari lelőhelyről pedig egy kihajló peremű edényfenék került elő.[52] A kis számú dák csoportok a már itt élő szkítákkal és keltákkal együtt élték meg egy új nép megjelenését a Kr.u. 1. század elején.

A római korszak: szarmaták a Római Birodalom határán

A kelta uralom hanyatlásával párhuzamosan új hatalom kezdte meg befolyásának kiterjesztését a Kárpát-medence déli és nyugati felén. A római birodalom hadserege Kr.e. 35-ben Augustus császársága alatt több hadjáratot vezettek Illyricumba és ezzel párhuzamosan folyamatosan építette ki és erősítette meg uralmát a Száva és Dráva közén, majd a Dunántúl nyugati felén. A későbbi Pannonia tartományban a római berendezkedés és a tartományi szervezet kiépítése még közel száz évig tartott, és csak a Kr.u. 1. század közepére tehetjük a Duna vonalának teljes katonai megszállását és a határvédelem kiépítésének megkezdését.[53] A rómaiak mellett a Kárpát-medencébe még több népcsoport jelent meg. Pannonia tartomány védelme miatt a Duna mellett a Kr.u. második évtized végén létrejött az első germán kliensállam: a regnum Vannianum. Nevét uralkodójáról, a rómaiak által kinevezett kvád származású Vanniusról kapta. A Morva folyótól keletre fekvő királyság

---

[43] Szabó. 1971. 18.; Mócsy. 1975a. 19.; Mócsy. 1984. 188-189.
[44] Visy. 1970. 27-28.; Mócsy. 1965. 104.
[45] Mócsy. 1965. 103-104.
[46] Mócsy. 1984. 191-194.; Visy. 1995. 100.
[47] Visy. 1970. 28.; Visy. 1995. 96.
[48] Mócsy. 1965. 103.
[49] Mócsy. 1975a. 20.
[50] Uo. 20.
[51] Párducz. 1943. 57.
[52] Visy. 1970. 12.
[53] Tóth.-Vékony. 1970.

vegyes germán lakosságú volt, akik a Római Császárság hathatós támogatásával telepedtek le a Morva és Vág folyók között. A regnum Vannianum egészen Kr.u. 50-ig létezett, amikor a szomszédos germán törzsek Vanniusnak az uralmát megdöntötték.[54] A szarmata-jazigokat, mint Vannius segédnépét, ezen eseményekkel kapcsolatban említi meg Tacitus,[55] mivel részben az ő fegyelmezetlenségük vezetett Vannius bukásához.

Származásukat tekintve a Fekete-tenger környéki iráni törzsek közé tartóztak és fennhatóságuk alá vonták a Don és Dnyeszter közötti terület jelentős részét. Nyugati vándorlásukat a steppén lejátszódó folyamatok váltották ki és az új népek megjelenése miatt kényszerültek egyre nyugatabbra húzódni. A Krisztus születése körüli időben tűntek fel Al-Dunánál és ekkor kerültek a római politika látószögébe.[56] Az al-dunai városokkal szembeni hadjárataik és a békeidőszak kereskedelmi kapcsolatai voltak a róluk kapott ismeretek alapjai. Az al-dunai Tomiban (Constanta, Bulgáriában) száműzetését töltő költő Ovidius is megemlékezik műveiben róluk,[57] és még a nyelvüket is elsajátította.

A Kárpát-medencében a Kr.u. 1. század első felében jelentek meg első csoportjaik, a törzsi súlypont bekerülése azonban még több évtizedig tartott.[58] Beköltözésükben egyes vélemények szerint a római politika is szerepet játszhatott. Itt elsősorban Drusus 17 és 20 közötti illyricumi tartózkodására kell gondolnunk, aki a veszélyes dákok ellen akart egy ütközőállamot létrehozni.[59] A szarmaták bevándorlása mögött azonban nem szükséges a római politikát látni, mivel saját elhatározásukból is beköltözhettek, amire az is utalhat, hogy a törzsi arisztokrácia és népük nagyobb része csak az 1. század második felében költözik be.[60] Első szállásterületük a Duna-Tisza közének északi fele és az attól keletre eső terület volt. Az antik világ egyik legnagyobb polihisztora idősebb Plinius művében az uralmuk alá vont terület nyugati határát egészen Carnuntumig, a Morváig teszi.[61] A keleti határukként pedig a már említett dák határt a Pathyssus (Tisza) folyót említi, mivel a Tiszántúlon a dákok éltek. Carnuntum azonban csak mint a földrajzi fogodzópont szerepelhet a forrásban, így segítve a mű korabeli olvasóinak a könnyebb tájékozódást. Összegezve a korai szarmata terület kiterjedése elsősorban a Duna-Tisza közének középső és felső részére korlátozódott.[62] Északi határa pedig körülbelül Egerig terjedt, míg keleten a Tisza jelentette a választóvonalat a dákokkal szemben, amit a korai szarmata leletanyag elterjedése is alátámaszt.

A Duna-Tisza közének szkíta és a kelta lakossága megélte a szarmaták bevándorlását és csak az 1. század folyamán asszimilálódik,[63] a kelta cotinusok és osusok pedig miattuk költöznek valamivel északabbra a hegyek közé. Az úgynevezett „legkorábbi szarmata leletanyag" közé tartóznak az aranyflitterek, lunullák, fülbevalók és gömbölyű karneolgyöngyök, amelyek egy egész lelethorizontot jelentenek.[64] Ez a viselet szoros kapcsolatban áll a Pontus vidéki leletanyaggal, és a Kárpát-medencében az ilyen ékszerek a Duna-Tisza közének felső részén fordulnak elő. Számunkra azért fontosak ezek a tárgyak, mivel hasonlóakat találtak Pusztamonostoron, amelyek a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe kerültek. A Nemzeti Múzeum leltárkönyvében szereplő adatok alapján útépítés során kerültek elő és Székely Mórné adta el 30 pengőért a múzeumnak. A két arany fülbevaló[65] (IV. Tábla 2.), melynek téglalap alakú aranylemezét egy negyedrészt drótszerűen elkalapálták, majd

---

[54] Alföldi. 1942. 179.; Fitz. 1977. 546-549.

[55] Tacitus Annales XII. 29.

[56] Mócsy. én. 3-4.; Ivánovits. 1998. 35-36.

[57] Ovidius Tristia II. 191; ex Ponto I 2,79;IV 7,9.

[58] Gabler.-Vaday.1986. 153.

[59] Alföldi. 1942. 180-181.; Mócsy. 1977. 444-445.; Fitz. 1977. 550-553.

[60] Gabler.-Vaday. 1986. 153.o. 83.lj.

[61] Plinius Historia Naturalis IV.80. a problémához vö.: Alföldi. 1943b. 179-180.; Mócsy. 1977. 444-445.; Ivánovits. 1998. 36-37.

[62] Ivánovits. 1998. 38-39.

[63] Mócsy. é.n. 3.

[64] Erről a leletanyagról részletesen: Párducz. 1941.; Párducz. 1944. és Köhegyi. 1984.

[65] MNM Népv. 16/1933. csak az egyik darab van meg, súlya 2,6 gr.

elvékonyították. Az egyik végét vékonyra kalapálták, majd tölcsért képeztek belőle és ebbe csúsztatták a másik végét. A fülbevaló pántjára, egymástól szabályos távolságra, három granulációs kúpocskát forrasztottak.[66] A másik lelet szintén Pusztamonostorról került 1932-ben a Nemzeti Múzeumba (IV. Tábla 1.),[67] és Köhegyi Mihály véleménye szerint összetartozhatott a fülbevalókkal, mivel a kettő darabjai kiegészítik egymást.[68] A préselt arany rozetta közepén félgömb alakú kiemelkedés található, amelyből 14 levél vagy virágszirom ágazik ki és a négy sarkán a felvarrására szolgáló lyukak vannak.[69] A lelet része volt még 17 darab karneol-[70] és egy hegyikristálygyöngy[71], valamint egy szürke agyagkorsó.[72] Ezek a tárgytípusok a legkorábbi, úgy nevezett első periódusra jellemzőek. Hasonló ékszerek kerültek elő a Szolnok – Szőlősi halom lelőhelyről, amelyek közül a fülbevalók párjai a hasonló kiképzés és díszítés alapján a pusztamonostorinak .[73] Ezekből a korai sírleletekből még hiányzik a római importáru így az 1. századra datálhatóak, jelentőségük abban van, hogy így már a legkorábbi szarmata letelepedés nyomai megfoghatók Jászfényszaru környékén. A gyártási helyüknek pedig a Pontus vidéki görög városokat tekinthetjük, ahol számos műhely a szomszédos népeknek készítette termékeit.[74]

A Kr. u. 1. század közepére, Claudius császár uralkodásának idején, befejeződött az észak-keleti Dunaszakasz megszállása és ezzel megjelentek az első római csapatok is.[75] A Duna mentén több katonai tábor és mellette polgári település jött létre, amelyek hatással voltak a szomszédos területek fejlődésére. A beköltöző szarmaták a nagyállattartás mellett fokozatosan áttértek a földművelésre, és terményeiket és állataikat a római piacokon jó áron tudták eladni. A gazdasági fellendülés kezdete azonban csak a 2. század elejétől figyelhető meg az alföldi szarmatáknál. Traianus császár hadjáratai során elfoglalta a dák királyságot és 106-ban a mai Erdély területén létrehozta Dacia provinciát.[76] A szarmaták kihasználva a dák uralom meggyengülését elfoglalták a Tiszántúlt.[77] A békés kapcsolatoknak időnként véget vetettek a háborúk, melyeknek kiváltó oka a pontusi területtel való kapcsolattartás igénye volt. 117-ben történt nagy betörésük után a római kormányzat megteremtette a lehetőséget erre,[78] ennek ellenére azonban egyre inkább a római piacokon tudtak csak új árukhoz jutni. Hadrianus császár uralkodása alatt vált Aquincum municipiummá, és így felértékelődtek a gyors összeköttetést biztosító utak Pannonia és Dacia között, amelyek a szarmaták számára is fontossá váltak.

Jászfényszaru közelebbi és távolabbi környékén számos szarmata lelet ismert, azonban elsősorban még ma is a Hild Viktor által gyűjtött anyagra vagyunk utalva, amit az utóbbi közel száz évben előkerült leletanyag egészít ki. A sírokkal szemben nem állnak rendelkezésünkre a szarmata településekre vonatkozó adatok, mivel a megfelelő kutatás ehhez nem történt meg. Így tanulmányunk keretében csak a Jászfényszaruból és Pusztamonostorról ismert leletek és lelőhelyek bemutatására teszünk kísérletet:

Jászfényszaru, Barátok tava, Szele Flór szőlője: (III. Tábla 2.) 1. Szürke, korongolt fazék, vállán bordázás. 2. Korongolt, vékonyfalu téglavörös fazék. 3. Sárgás színű, durva, kézzelformált pohár. 4. Szürke, kézzelformált pohár. 5. Szürke, korongolt edény füle. 6. Szürkés-vöröses orsógomb. 7. Szürke orsógomb. 8. Barnásszürke orsógomb. 9. Világosszürke, korongolt edény. 10. Egyik edényben 15 darab színes üveggyöngy. 11. Nagy hordóformájú kalcedongyöngy.[79]

---

[66] Köhegyi. 1984. 297.; vö. Vaday. 1989. 264., aki a lelőhelyet megkérdőjelezte.
[67] Párducz. 1941. 20.; Köhegyi. 1984. 297.; Vaday. 1989. 264.
[68] Köhegyi. 1984. 297.
[69] MNM Népv. 7/1938. 1., H: 1,2 cm, Sz: 1,2 cm, súly: 0,11 gr.
[70] MNM Népv. 7/1938.2. Átm: 0,8-1,1 cm.
[71] MNM Népv. 7/1938.3. elveszett a gyűjteményből.
[72] Magassága: 9,3 cm. Köhegyi. 1984.297. szerint a korsó elveszett, valójában a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében megtalálható ld. erről: Vaday. 1989. 264.
[73] Köhegyi. 1984. 300-301.
[74] Mócsy. 1954. 115-119.; Köhegyi. 1984. 340-341.
[75] Tóth.-Vékony. 1970. 158.; Mócsy. 1975a. 52-54.; Fitz. 1977. 554-555.
[76] Mócsy. 1975a. 100-101.
[77] Mócsy. é.n. 8.; Bóna. 1986. 57-59.
[78] Mócsy. 1975a. 102.; Iványovits. 1998. 40.
[79] DJM ltsz: 61.49.1 – 8; 61.3.1. Stanczik. 1975. 100-101. és 100.o. 2. kép. vö. Vaday. 1989. 243.

Jászfényszaru, Szele-Flór-puszta: (III. Tábla 1.) Világosszürke, korongolt tárolóedény.[80]

Jászfényszaru, Szele-Flór-puszta: 1. Szürke korongolt edény fülének töredéke. 2. Szürke korongolt edény oldaltöredéke.[81]

Jászfényszaru, Szele-Flór-puszta: 1. Szürke korongolt fazék oldaltöredéke (2 db). 2. Kézzel formált barna fazék oldaltöredéke.[82]

Jászfényszarun a szarmata megtelepedés legtöbb lelete Szele Flór földjéről került elő, így feltételezhetjük, hogy egy szarmata telep lehetett itt, talán temetővel a közelben. Pusztamonostorról a már említett korai szarmata tárgyak mellett jóval több leletet ismerünk.

Pusztamonostor, a falu déli része: (V. Tábla 2.) Szürke, korongolt csésze.

Pusztamonostor, Harasztos dűlő: (V. Tábla 3.) 1. Szürke, korongolt csésze. 2. Világosszürke, korongolt csésze. 3. Világosszürke, korongolt csésze. 4. Téglavörös, korongolt korsó. 5. Szürke, korongolt fazék. 6. Középszürke, korongolt fazék. 7. Szürke, korongolt edény töredékei. 8. Szürke, korongolt korsó oldaltöredéke.

Pusztamonostor, Hatvani út: (IV. Tábla 6.) Az útépítés közben több sírt bolygattak meg, amelyeknek leletei a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek. 1. Szürke, korongolt korsó. 2. Téglavörös korongolt pohár. 3. Korongfibula. 4. Korongfibula kék emaildíszítéssel, amely szarvast ábrázol. 5. 70 darab gyöngy: zöld, vörös és kék.[83]

Pusztamonostor, Országút: (IV. Tábla 4.) Útépítés közben egy csontváz feje mellett barna kézzel formált poharat találtak.[84]

Pusztamonostor, Patikus-tanya: (V. Tábla 4.) 1. Világosszürke, korongolt fazék átfúrt oldaltöredéke. 2. Szürke korongolt tárolóedény átfúrt oldaltöredéke. 3. Téglavörös, korongolt, pirosrafestett római korsó oldaltöredéke. 4. Szürkésbarna, kézzel formál fazék peremtöredéke.[85]

Pusztamonostor, Pulykapart: (V. Tábla 5.) 1. Szürke korongolt edény besimított hálódíszítéssel. 2. Szürke korongolt kancsó. 3. Szürke, korongolt korsó. 4. Szürke, korongolt csésze. 5. Szürke, korongolt csésze. 6. Szürke, korongolt csésze. 7. Szürke, korongolt csésze. 8. Téglavörös, korongolt csésze. 9. Téglavörös, korongolt csésze. 10. Téglavörös, korongolt csésze. 11. Szürke, korongolt edény. 12. Barnásvörös, korongolt fazék. 12. Szürke, korongolt tárolóedény oldaltöredéke.[86]

Pusztamonostor, Pulykapart: (IV. Tábla 3.) 1. Szürke, korongolt csésze. 2. Világoszürke, korongolt csésze peremtöredéke. 3. Világosszürke, korongolt csésze. 4. Drag. 37-es formájú terra sigillata csésze. 5. Világosszürke, korongolt edény. 6. Világosszürke, korongolt edény. 7. Világosszürke, korongolt edény. 8. Világosszürke, korongolt edény. 9. Világosszürke, korongolt tárolóedény. 10. Szürke, korongolt tárolóedény oldaltöredéke. 11. Sárga, kézzel formált edény oldaltöredéke.[87]

Pusztamonostor: (IV. Tábla 5.) Kéttagú bronzfibula töredéke.[88]

Jászfényszaru környékén Hatvanban tártak fel három sírt, amelyekben kerámia, gyöngy és pénz volt.[89] További sírleletek ismertek Jászágóról,[90] Hatvan-Nagygombos[91], valamint Jászberényből,[92] ahol a csegelaposi sír gazdag mellékletű volt.

---

[80] DJM ltsz: 68.165.5. Vaday. 1989. 244.

[81] DJM ltsz: 68.166.9-10. Vaday. 1989. 244.

[82] DJM ltsz: 68.167.1-3. Vaday.1989. 244.

[83] MNM Népv. gyűjt. ltsz: 80.1895.1-70.; Hampel. 1896. 378-79.; Stanczik. 1975. 92-93.; Vaday. 1989. 263.

[84] DJM ltsz: 61.57.1.; Vaday. 1989. 263.

[85] DJM ltsz: 68.168.12-13, 15. Vaday. 1989. 263.

[86] DJM ltsz: 68.169.1-12.; Vaday. 1989. 263.

[87] DJM ltsz: 68.170.1-7.; Vaday. 1989. 264.

[88] MNM Népv. gyűjt. ltsz: 63. 1907.

[89] Rég.Füz. 9/1958. 30.; Szabó. 1969. 45.

[90] Rég.Füz. 35/1982. 80.

[91] Rég.Füz. 23/1970. 47.

[92] Párducz. 1932. 43.; Párducz. 1941. 15.; Párducz. 1944. 21.; összefoglalóan ld. Vaday. 1989.

A római birodalom határán letelepült barbár lakosság tárgyi hagyatékára mindenütt jellemző, hogy több kultúrzóna és korszak sajátos keverékéből áll. Az előkerült leletek között így a kézzel formált dák hatást mutató kerámia mellett a jól korongolt római mintákat követő típusok egyaránt megtalálhatóak.[93] A fazekak, csészék és korsók nagy száma a letelepedett, földművelő lakosságra utal. Ez a lakosság könnyen talált terményeinek piacot a közeli Aquincumban, ahol áruit a római eszközökre és ékszerekre cserélhette.

A 2. század békeidőszakában a szarmatáknak a két római provincia közötti elhelyezkedésük elősegítette a helyi kereskedelem fellendülését, ami az Alföld római leletanyagában is tükröződik, és amelyek segítségével sikerült megrajzolni az útvonalakat. Ezen utak mellett számos temető és telep leletanyaga mutatja a római anyagi kultúra előretörését a barbarikumban. Az utak kiindulópontjai Pannoniában a katonai táborok közelében voltak, mivel a katonaság felügyelete alatt állt a határmenti kereskedelem. A három legfontosabb útvonal a következő.[94]

1. A déli Lugioból ill. contra Florentiamból Madarason keresztül vezetett egészen Szegedig - ahol még egy római postaállomást is feltételeznek[95] - majd innen dél felé futott.

2. A középső Intercisából indult és Kecskemét-Kiskunfélegyháza érintésével Csongrád irányába folytatódott.

3. Az északi és számunkra a legfontosabb Aquincumból vezetett Jászalsószentgyörgy irányába és Tiszaroffnál érte el a Tiszát.

A római importanyag koncentrációja alapján valahol Jászberénynél lehetett az átkelőhely a Zagyva jobb partjára, ahol még egy római burgust is feltételeznek.[96] A középkori úthálózat vizsgálata is ezt támasztja alá, mivel ekkor az Árokszálás-Berény-Jákóhalmon futott keresztül a belső főútvonal.[97]

A Jászság nyugati fele ekkor nyerte vissza a kereskedelemben betöltött fontos szerepét, amit már a korábbi évszázadokban is bírt. A már említett útvonal mellett feltételezzük, hogy még egy út indult ki Aquincumból, amely Hatvan környékén fordult észak felé lehetővé téve az összeköttetést a felvidéki és a Kárpát-medencén kívül élő népekkel.[98] Ugyanakkor fontos szerepe volt a folyóknak (Zagyva, Tarna, Tisza) és a völgyeikben futó utaknak is, amelyek a települések közötti észak-déli kapcsolattartást biztosították. Jászfényszaru környékének fekvése lehetővé tette, hogy a kereskedelmi utak csomópontja jöjjön létre, amire a Hatvan-Gombospuzstán talált 4. századi római őrtorony is utal.[99]

A békés korszak biztos külpolitikai állapota elősegítette a kereskedelmet, amelynek tárgyi emlékei a Jászságban is szép számmal megtalálhatók. Az Alföldön a legnagyobb számban a római pénzek kerülnek elő, amelyek a pénzforgalom megindulására és az árucserére utalnak.[100] Jászfényszaru területén az egész magyar Alföldet tekintve is unikumszámba menő két római érem került elő. 1892 őszén Szücs Mihály jászfényszarui főbírónak tanyáján, mely a vasúti megállóhelytől a Jászfényszarura vezető út baloldalán fekszik, szántás közben egy római aranypénzt találtak.[101] Ezt az érmét Hild Viktor vásárolta meg. Az érem Claudius császár kissé kopott aureusa volt.[102] Hild 1909-ben Jászfényszaru környékéről vásárlás útján még egy éremhez jutott, amelynek eladója Winkler Berci földbirtokos volt. Az érem szintén Claudius császár verette, azonban egy középbronzról volt szó.[103] A két érem feltehetőleg jóval Claudius uralma után, mindenesetre még az első században kerülhetett

---

[93] Mócsy. é.n. 7.; Mócsy. 1965. 107-108.

[94] Köhegyi. 1966-1967. 77-78.; Gabler. 1975. 89-90.; Dittrich. 1987. 24-28.

[95] Vaday. 1998. 123-124. vö. Gabler. 1975. 89. aki Szolnok irányába vezeti az útat és szerinte itt volt az átkelőhely.

[96] Vaday. 1998. 124.

[97] Nemes. 1981. 22.

[98] Uo.

[99] Soproni. 1970. 17-27.; Dittrich. 1987. 28.

[100] Vaday. 1975. 56-58.

[101] Vaday. 1975. 6.

[102] Vaday. 1975. 6.

[103] Uo.

a szarmatákhoz vagy zsákmányként - vagy fizetőeszközként. A Jászság területéről ezen korai érmék mellett még a jászberényi Csikos-kutyinai tetemház halomnál Nero alexandriai, koloniális ezüst pénzét találták.[104] Jászfényszaru közvetlen környékén ezek az érmek azonban nem voltak egyedüliek. A később – a 2. század elejétől – meginduló pénzforgalmat mutatják a következő táblázatok, amelyek elsősorban a Hild gyűjtemény alapján lettek összeállítva.

Érmek	Lelőhely	Irodalom
Claudius aureus	Jászfényszaru, a faluba vezető út baloldalán	Vaday. 1975. 6.
Claudius középbronz	Jászfényszaru környéke	Vaday. 1975. 6.
Hadrianus denar	Jászfényszaru pusztamonostori határszél	Vaday. 1975. 10.
Hadrianus nagybronz	Pusztamonostor ,Thassy Géza birtoka	Vaday. 1975. 10.
Antonius Pius denar	Pusztamonostor ,Thassy Géza birtoka	Vaday. 1975. 13.
Commodus denar	Jászfényszaru, Barátok tava	Vaday. 1975. 19.
Septimius Severus denar	Jászfényszaru környéke	Vaday. 1975. 19.
Philippus pater nagybronz	Hatvan-Boldog	Huszár. 1955. 79.
Philippus pater antoninianus	Hatvan a vasút mellett	Rég.Füz. 9/1958. 30.
Trebonianus Gallus kisbronz	Jászfényszaru, monostori határ	Vaday. 1975. 22.
Gallienus antoninianus	Hatvan, a vasút mellett	Rég.Füz. 9/1958. 30.
I. Constantinus kisbronz	Jászfényszaru belterület	Vaday. 1975. 30.
Constans kisbronz	Pusztamonostor, Horváth Bertalan kertje	Vaday. 1975. 33.

A Jászság nyugati részéről, Jászárokszállásról és Jászberényből került a legtöbb érem Hild Viktor gyűjteményébe, ami a következő táblázatban szerepel. Az összesen 99 darab római érem az Alföld többi részéhez hasonló tendenciákat mutat. Domitianus uralkodása alatt kezdődik, majd Traianus alatt megnő a római pénzek beáramlása.[105] A csúcsot a 2. században éri el az alföldi barbarikumban, és még a Severusok uralmáig rendszeres forgalomról beszélhetünk. A 3. században bekövetkezett pénzromlás miatt kisebb számban fordulnak elő római érmek, azonban a jászberényi és jászárokszállási leletekben majdnem olyan számban képviselik magukat, mint a 2. századiak, ami arra is utalhat, hogy a kereskedelmi kapcsolatok továbbra is fennálltak. A 3. század végén kezdődött - a tetrarchia pénzeivel - a második hullám, amikor ismét nagyobb számban jelennek meg római érmek a barbarikumban. Ezeket a pénzeket kapcsolatba lehet hozni a Csörsz-árok kiépítésével is.[106] A fényszarui és pusztamonostori érmeket, valamint a Jászság nyugati részéről ismerteket összegyűjtve azt állapíthatjuk meg, hogy nagy számban kerülnek elő a vidékről és a 2. századtól kezdve folyamatos beáramlásról tanúskodnak egészen a 4. század közepéig. Ez kapcsolatban állhat a kereskedelmi utakkal és azzal, hogy az itt élő szarmaták ismerve funkcióját az árucserében is elfogadták ellenértékként.[107]

[104] Vaday. 1975. 7.

[105] Gabler. 1975. 96-103.; Fülöp. 1976. 253.; Vaday. 1998. 135-136.

[106] Bóna. 1986. 60.

[107] Fülöp. 1976. 253-260.; Vaday. 1998. 135-136.

	Jászárokszállás	Jászberény
I. század	2 db	1 db
II. század	12 db	14 db
III. század	11 db	9 db
IV. század	28 db	22 db

A római pénzek mellett a szarmatáknál egyre nagyobb számban jelennek meg a római tartományok termékei. A 2. századi gazdasági fellendülésnek a 166-ban kitört és egészen a 180-as évekig tartó markomann-szarmata háború vetett véget. A háború súlyos veszteségeket okozott mind Pannoniában, mind pedig a határ menti barbarikumban. A 3. század elején még egyszer megfigyelhető a kereskedelemi kapcsolatok helyreállása, amit a nyugati, germaniai műhelyek kerámiájának megjelenése is mutat. A pénzeken kívül Jászfényszaruból és környékéről több római tárgyat ismerünk, amelyek azonban a szarmatákhoz a kereskedelem mellett zsákmányként is kerülhettek. Jászfényszaru területén találhatták azt az ismeretlen lelőhelyű szürkére égetett, kerettel díszített, két bordával ellátott „FORTIS" tipusú római mécsest,[108] amelyhez hasonlóak Szolnok megyéből még négy helyről ismertek.[109] A jászágói a legközelebbi lelőhely, ahonnan egy vörös színű mécses került a múzeumba.[110] A Jászfényszaru-felsőszentgyörgyi határrészen feltehetőleg egy csontvázas sírból került még elő két zöld színű római balsamarium (illatszeres üveg). [111] Az egyik viszonylag épp, míg a másik törött álapotban maradt meg. Az üvegedények a barbarikumban meglehetősen ritkák és az ilyen típusú balsamariumok a 2.-3. századra jellemzőek. [112] A Jászfelsőszentgyörgy-Pusztakerekudvar lelőhelyről szintén ritkaságszámba menő bronz merítő került elő egy sír mellékleteként (V. Tábla 1.).[113] A bronz edényeket a 2. századra datálhatjuk,[114] és vagy a kereskedelem vagy pedig a pannoniai háborúk során zsákmányként juthattak a szarmatákhoz. A Pusztamonostor-Hatvani úti sírokban talált két korongfibula a szarmatáknál kedvelt római áru volt és az ilyen típusúak a Rajna vidékéről áramlottak a barbarikumba a 2. század végétől.[115] Római eredetű tárgy lehet még az az állatfej végződésű ezüst huzalból csévélt karperecpár, amely 1914-ben honfoglaló lelettekkel együtt került a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe.[116] Nem zárhatjuk ki, hogy ezeket Jászfényszaruban vagy környékén találhatták a honfoglalók.

A római árukat a szarmatáknál azonban a legnagyobb számban a kerámia képviseli. A római házikerámia mellett, mint amilyen a monostori Patikus tanyán került elő, a legkedveltebb kerámia fajta a terra sigillata volt.[117] Az ilyen típusú edények a luxusáruk körébe tartóztak az 1. században addig, amíg a germaniai műhelyek és a Dunán történő könnyebb és olcsóbb szállításuk miatt szélesebb néprétegek is meg tudták vásárolni ezeket. A régészek által Drag. 37-es típusú néven számontartott csésze mellett a Drag. 33-as tálak voltak a legkedveltebbek a szarmatáknál Pusztamonostor Pulykaparton egy Drag. 37-es tipusú csészét találtak, és hasonló edények ismertek még Hatvanból, Jászberényből és Jászdózsából.[118]

---

[108] Kiss. 1982. 60.
[109] Vaday. 1989. 128.
[110] DJM ltsz: 61.64.1.; Vaday. 1989. 233.
[111] DJM ltsz: 61.65.1-2.; Vaday. 1975. 90.
[112] Gabler. 1975. 95.; Vaday. 1989. 181-183; Vaday. 1998. 135.
[113] Vaday. 1989. 241-242.
[114] Gabler. 1975. 94.; Vaday. 1989. 186.
[115] Vaday. 1998. 134.
[116] Kuruczi.-Langó. m.a.
[117] Vaday. 1998. 128-134.
[118] Gabler.-Vaday. 1986. 16, 19, 54, 55, 59.

A 2. század végén a vandálok és a gepidák megkezdték a benyomulást a Kárpát-medencébe. A vandálok ezután a Felvidéken, míg a gepidák a Felső Tisza vidékén telepedtek le. Ugyanekkor zajlott a szarmatákhoz tartozó roxolánoknak a bevándorolása az Alföldre.[119] A 3. század első harmadában uralkodó békének a 230-as évek második felében kitört háborúk vetettek véget, amelyek során több kisebb betörés érte a provinciát, majd 258-260-ban a szarmaták közösen a kvádokkal Kelet-Pannoniát pusztították.[120] Aurelianus uralkodása alatt 271-ben a császári kormányzat kiüríti Daciát, ahová a gepidákat megelőzve a gótok nyomúltak be. A gepidák terjeszkedésének akadályai a szarmaták és ezért összeütközésbe kerültek a Tiszántúlon élőkkel. A korábbi útvonalakat részben továbbra is használták ,azonban jelentőségük csökkent.[121] A Jászságtól északra a vandálok fokozatos előrenyomulása történt a 3. és 4. század folyamán.[122] A 4. században hatalmas demográfiai hullám figyelhető meg a bevándorlások következményeként az alföldi szarmatáknál, amely a szomszédos germán népek állandó nyomása következtében feszültséget okozott a római határok mentén.

A római birodalom leküzdve válságát a 3. század végétől ismét aktív külpolitikát tudott folytatni a szarmatákkal szemben. Diocletianus uralkodása alatt összesen hét nagy hadjáratot vezettek a szarmaták ellen, azonban csekély eredménnyel.[123] 322-ben olyan nagy erejű volt a támadásuk, hogy Campona katonai táborát teljesen elpusztították. Nagy Konstantin ellenoffenzívája mélyen behatólt területükre és győzelmet aratott felettük. Betöréseik hátterében a gótok támadása állt és ezt érzékelve változott meg a római külpolitika. A római kormányzat felmérve az erőviszonyokat, az állandó szarmatákkal vívott háborúk helyett kísérletet tett szállásterületeik védelmére. Ennek érdekében építették fel az ún. Csörsz-árkot.

Jászfényszaru és a Csörsz-árok

A Kárpát-medence legnagyobb emberkéz alkotta építményének tekinthető Csörsz-árok Jászfényszarun fut keresztül (VI. Tábla. 1.). A 18. századtól kezdve élénken foglalkoztatta az embereket, hogy mikor és kik csinálhatták ezt a hatalmas alkotást. A csörsz szó szláv eredetű, ördögöt jelent, ami azt mutatja, hogy az emberi képzelet ezt a földművet nem az ember, hanem sokkal inkább az ördög művének tartotta.[124] Monumentális alkotás lehetett az északról és nyugatról érkező ellenséggel szemben egy 2-4 m mély, 5-9 méter széles árok volt található, belülről pedig 2,5-3,5 m magas földtöltés húzódott. A földtöltést még különféle akadályokkal: kihegyezett faágakkal és törzsekkel is megerősítették. A belső földtöltés 2,5-3,5 méter magas volt és cölöpkerítés nyomai voltak megfigyelhetők rajta.[125] Ez az árokrendszer a lovastámadások kivédését szolgálta, mégis egy nagyobb területen történő támadás esetén csak kevés sikerrel járt volna védelme. Az árokrendszer több sáncból és árokból állt. Budapest és Nógrádverőce között több vonalban indul ki a Dunától keleti irányba. A Tiszántúlon délre fordul és egészen az Al-Dunáig megfigyelhetők nyomai.[126] A nagy érdeklődés ellenére csak a hatvanas években kezdődtek meg az első régészeti kutatások, amikor a sáncot több helyen átvágták. Ezek az ásatások Mezőkövesd, Kötegyán, Tarnazsadány és Jászfényszaru területén történtek.[127] Jászfényszarunál, a Sóstó délnyugati részén fekvő dombnál vágták át a sáncot és több

---

[119] Mócsy. é.n. 14.; Ivánovits. 1998. 41.

[120] Mócsy. 1975b. 37., 40-41.

[121] Dittrich. 1987. 24., 28.

[122] Szabó. 1970. 30-34.

[123] Mócsy. 1975b. 98.

[124] Balázs. 1961. 5-9.; Balázs. 1963. 309.; Kiss. 1981. 68-69.

[125] Garam.-Patay.-Soproni. 1983. 13-15.

[126] Horedt. 1974. 207.

[127] Garam. 1960. 113-116.

szarmatakori gödröt találtak, amelyekben a kerámiatöredékek az 1-3. századból származnak.[128] Az ásatások és a terepbejárások során gyűjtött szarmata leletanyag alapján a 3. század második, vagy a 4. század első felében építhették ki az árkokat. Ezen ásatási eredmények ellenére több elképzelés található a szakirodalomban, amelyek szerint a Csörsz-árkot az 1. században a dákok ellen építették volna a rómaiak.[129] Sőt még a 11. századi magyar állam északi határával is megpróbálták azonosítani. A védműrendszer kiépítésénél mindenképpen feltételeznünk kell a római mérnökök és katonák segítségét. Két olyan időpont van, amelyre a munkálatok megkezdését helyezik. Az egyik Diocletianus uralkodása, amikor több nagy hadjárat után hirtelen béke lett a római határon és ezt a fegyvernyugvást próbálták kapcsolatba hozni az árokrendszer építésével.[130] Részben ezt a nézetet támasztják alá azok a római pénzek - Diocletianus és a tetrarchia császárainak veretei - amelyek nagy számban kerülnek elő az Alföldön a Csörsz-árok mellől.[131] A másik datálás szerint Nagy Konstantin a 322-ben indított offenzívája után látott hozzá a szarmata barbarikum megerősítéséhez, hogy ezen új politika segítségével kifogja a szelet az újabb betörések mögül.[132] Ezt a datálást azzal is megpróbálták alátámasztani, hogy egészen 332-ig béke uralkodott a határvidéken. Feltehetőleg bizonyos római katonai kontingens állomásozott a szarmatáknál az árokrendszer mentén, így védve ki az esetleges germán betöréseket. A sáncrendszer ugyanis csak akkor láthatta el megfelelően a feladatát, ha egy harmadik hatalom szavatolta védelmét.[133] És éppen ezért feltételezhetjük, hogy a rómaiak egyszerűen kitolták korábbi védelmi rendszerüket, így oldva meg a szarmata betörések problémáját.

Az árokrendszer egymással párhuzamosan futó több árokból áll.[134] A Kisárok Aquincum felől a Turán és Zagyván keresztül vonulva Jászfényszarunál lép a megye területére. Majd Jákóhalma és Jászdózsa irányába folytatódik és a Tisza melletti Puszta-Hatrongyosnál végződik.[135] A középső árok vonala Aszód határától indul és Hatvan-Jászárokszállás-Dormánd-Egerfarmos területén megy keresztül egészen Ároktőig.[136] A kutatások során a Csörsz-árkot a nagyközség kül- és belterületén végig sikerült megtalálni (VI. Tábla 1.).[137] A mai Galgamederből az Angyalnád területén ágazik ki. A Felsőréti utat Dányi Antal tanyájánál keresztezi. A döglött Galgába, majd a Bugyogóba folytatódik. Megkerüli a Hadnagypartot. Az erdőben a csőszgunyhó mögött folytatódik. Az erdő és Zagyva közötti szántót keresztülvágja. Dányi János házától közvetlenül északra keresztezi a Zagyvát. Innen a Zagyva északi oldalán, a kertek alatt húzódik. Dobák László pék háza mellett, a hajdani marhalehajtó-közön lép a község területére, s vezet a Vásár-térnek a mai Labdarúgó-pályának irányába. A mai Corvin Ottó utca beépített jobb oldali házsorainak udvaraiban még ma is jól lehet követni a hosszanti horpadást. A Béke Tsz. Hajótelepe mellett a Gyékényes és a Kissóstó elhagyása után keletre fordul, keresztezve a Sóstói utat - Ágói út - majd a Süveg-tónál lép a monostori határba.[138]

A későrómai korszakban a szarmata szállásterület követi a Csörsz-árok vonalát, mint azt a temetők és telepek elhelyezkedése mutatja.[139] Erre utalnak a 3-4. századra keltezett Pusztamonostor hatvani út menti sírok.[140] A viszonylagos békének a gótok támadása vetett véget, amit súlyosbított a szarmata belháború is. A harcok Pannoniába való átterjedését mutatja, hogy II. Constantinus császár 358-ban Aquincumból kiindulva megtorló hadjáratot vezetett ellenük.[141] I. Valentinianus császár a

---

[128] Garam. 1969. 113.; Garam.-Patay.-Soproni. 1983. 49-50.
[129] Horedt. 1974. 210-213.
[130] Mócsy. 1975b. 101.
[131] Fülöp.1976. 257-258.; Bóna. 1986. 60.
[132] Soproni. 1969. 46..; Garam.-Patay.-Soproni. 1983. 57-65.
[133] Mócsy. 1972. 96.
[134] Balázs. 1961.48.; Garam.-Patay.-Soproni. 1983. 19-31.
[135] Garam.-Patay.-Soproni. 1983. 19-22.
[136] Uo. 22-26.
[137] Garam 1969. 113-114.
[138] Kiss. 1981. 68-69. a részletes leírás, amit mi is használtunk.
[139] Szabó. 1970. 32.
[140] Hampel. 1896. 379.
[141] Ammianus Marcellinus 17. 12.; Mócsy. 1972. 99.

pannoniai határ védelmében a Dunakanyar megerősítése mellett a barbarikumban is építkezésekbe kezdett és a korábbi árokrendszert északabbra kitolta.[142] Az új politikának a nyomát találták meg Jászfényszarutól északra Hatvan-Gombospusztán. A későrómai őrállomást Valentinianus uralkodására datálták az előkerült leletek.[143] Az őrállomás helyzete is mutatja, hogy a 4. században is még fontos szerepe volt a folyók menti útvonalaknak. A római helyőrsége ugyanis egyszerre tudta ellenőrizni a Zagyva mentén vezető északi irányú, valamint az északkeletre és keletre haladó útvonalakat is.[144] A kvádok tiltakozása, akiknek területén feltehetőleg az építkezések folytak,[145] Marcellinus helytartó baklövése miatt háborúba csapott át. A helytartó ugyan követeiket fogadta, azonban később parancsot adott meggyilkolásukra. A támadó kvádokhoz a szarmaták is csatlakoztak és Pannonia keleti felén óriási pusztítást vittek végbe 374-75-ben, ami miatt maga Valentinianus császár is a helyszínre sietett, azonban a barbárokkal folytatott tárgyalások közben meghalt.[146] A 379-es hadrianopolisi csata után a római kormányzat új népcsoportot telepített le Pannoniában, így feltehetőleg ezzel állhatott összefüggésben a Csörsz-árok feladása, és a hangsúly ismét csupán Pannonia dunai határszakaszának a védelmére korlátozódott.

A népvándorlás korszaka: a hunok

A 370-es években történtek a római uralom végének kezdetét jelentették a Kárpát-medence nyugati felén, ami hatással volt a római befolyás alatt álló népekre, a kvádokra és szarmatákra is. A Csörsz-árok korábbi funkcióját elvesztette és lehetőséget biztosított a germánok egyre nagyobb méretű alföldi betelepedésére.[147] A szarmata lakosság jelentős része a Duna-Tisza közére szorult vissza. A Dnyeszter és Don között megjelenő hunok előretörése miatt az al-dunai helyzet válságosra fordult. A betelepített germánok fellázadtak és a hadrianopolisi csatában legyőzték a császári haderőt. A 4. század végén Pannoniában a konszolidáció jelei kezdtek mutatkozni, az alföldi szarmatákról azonban hallgatnak forrásaink. 401-ben egy csoportjuk a vandálokkal és az alánokkal együtt elindult nyugatra és egészen Afrikiáig meg sem állt. Többségük azonban megélte a hun hódítást és még az 5. században is nagy számban éltek az Alföldön.

Az Ázsiából érkező hunok legnyugatibb szárnya az Al-Duna mentén telepedett meg, majd ezt követően a 400-as évek elején a Duna-Tisza közén is nagyobb számban jelentek meg. A római császárság keleti fele ellen több hadjáratot vezettek, amelyek során jelentős hadizsákmányra tettek szert. A 410-20-as években a hun központ beköltözött a Kárpát-medencébe, majd 433-ban Pannonia provincát megszerezték a rómaiaktól.[148] Így a sok népet magába foglaló Kárpát-medencét a hunok egyesítették uralmuk alatt. A hun királyok míg a római császárság nyugati felét katonailag támogatták, addig keleti fele ellen számos támadást intéztek. Attila hatalomra kerülése után már a nyugati birodalomrészt is megtámadták, ami a 451-es Troyes melletti vesztes csatával végződött. Nem hozott eredményt a 452-es itáliai hadjárat sem, sőt az új keletrómai császár még az éves adót is megvonta tőlük. Attila hálával pedig megszűnt az erő, amely a hun birodalmat egybetartotta, fiainak civakodása a hatalomért lehetőséget a leigázott népek lázadására. A gepidák vezetésével a föllázadt népek 454-ben a pannoniai Nedao folyónál győzelmet arattak a hunok felett. Attila legidősebb fia Ellak is elesett és a hunok kiszorultak a Kárpát-medencéből, szálláshelyeiket pedig a gepidák szerezték meg.

---

[142] Soproni. 1969. 49-51.; Mráv. 1999. 77-88.
[143] Soproni. 1970. 17-27.
[144] Dittrich. 1987. 28.
[145] Mráv. 1999. 77-88.
[146] Iványovits. 1998. 45.
[147] Bóna. 1965. 114-115.
[148] Bóna. 1984. 266-270.; részletesen Bóna. 1993a.

A hunok megjelenése a Duna-Tisza közének etnikai helyzetén csak kis mértékben változtatott. Az Alföldön élő szarmaták meghódoltak az új bevándorlóknak és helyükön maradtak. A hun leletanyag a Duna-Tisza közének északi részén szinte teljesen hiányzik. A legtöbb hun lelet a Dunántúlról, a Körös-Maros közéről és a Duna-Tisza közének déli részéről ismert. A Jászság területén élő szarmaták feltehetőleg továbbra itt éltek, azonban csupán Jászberényből ismerünk hunkori leleteket. A Jászberény-Alsómuszaj lelőhelyen 1898-ben talált hunkori női sírban granulációs arany fibulalemez töredék, ékszerek, gyöngyök, tükör, ládikaveretek és nyaklánc töredéke volt (VII. Tábla. 1.).[149] A sír érdekességei a sárkányfejes függők, amelyeknek számos párhuzama van a hunkori leletanyagban.[150] Vaday Andrea véleménye szerint egy gazdag szarmata nőnek voltak a mellékletei ezek.[151] A Jászberény-Szőlődülő területén kiásott sírok szintén hunkoriak, azonban ezeket alánoknak tartják. A négy Ny-K-i irányítású sír egyikében egy rövid széles pengéjű kétélű tőrkardot találtak, amely az alánok kedvelt közelharci fegyvere volt.[152] Az 1. számú sírban pedig az 5. századra jellemző öntött bronz, ékkövéses díszítésű fibulák voltak (VII. Tábla. 2.).[153] A 4. sír kétélű tőrkardjához hasonlót találtak még Jászberény környékén.[154] Jászberénytől délre a Zagyva menti Alattyánban tártak fel egy fegyveres sírt, amit publikálója az 5. század első felének végére datált és véleménye szerint a helyi szarmatákat felügyelő hun (?) személy nyughatott benne.[155]

Pannonia 433-ban történt megszerzésével a korábbi útvonalak, amelyek Jászfényszarut is érintették, ismét fellendültek biztosítva az összeköttetést a Kárpát-medence nyugati és keleti része között.[156] A hunkori lakosság Jászberényben való megjelenése pedig ennek az útvonalnak az ellenőrzését szolgálhatta. A Jászberényben talált arany solidus mutatja a növekvő forgalmat a vidéken. Attila halála után az alföldi szarmaták a gepidákkal szövetségben részt vettek 454-ben a Nedao folyónál lezajlott csatában,[157] ahol a korábbi alárendelt népek győzték le a hunokat. A gótok ellen szövetkező népek között még ott találjuk a két királyuk - Beuka és Babai - vezetésével a szarmatákat is, azonban a 469-es boliai vesztes csata után eltűnnek forrásainkból.[158]

Újabb steppei bevándorlók: az avarok

A 6. század első harmadában új germán nép telepedett le a Dunántúlon: a langobárdok. Az Alföld etnikai viszonyaiban megjelenésükkel nem történt változás. A gepida hatalmi szféra nyugati határa továbbra is a Tisza volt. Bizonyosan feltételezhetjük, hogy a befolyásukat a Zagyváig kiterjesztették,[159] azonban erről a területről alig áll a rendelkezésünkre germán leletanyag. A Duna-Tisza közének középső és felső részén, így Jászfényszaru környékén is, szarmata lakossággal kell számolnunk.[160] A két folyó köze egyfajta gyepű lehetett a két germán népcsoport között. A gepida-langobárd összecsapások hátterében, amelyek a 6. század folyamán többször háborúhoz vezettek, a bizánci diplomácia állt. Ezek a harcok elsősorban a Szerémségben zajlottak, így az Alföld középső és felső részét nem érintették.

---

[149] DJM ltsz: 54.5.1.-16.; Vaday. 1975. 148-149.; Vaday. 1989. 235-236.
[150] Vaday. 1989. 62.
[151] Uo.
[152] Párducz. 1959. 313, 318.; Bóna. 1993a. 77. 31. kép. és 223.
[153] Bóna. 1993a. 223.
[154] Párducz. 1959. 318, 367 és Bóna. 1993a. 223. összeállítását.
[155] Kovrig. 1963. 11. Abb. 3.,193-197.
[156] Bóna. 1984. 268-269.
[157] Bóna. 1984. 291-292.
[158] Ivánovits. 1998. 46.
[159] Bóna. 1993b. 52.; Gepiden. 1995. 120.
[160] Mócsy. 1984. 262.

Az avarok 567-ben a langobárdok oldalán kapcsolódtak be a harcokba és megsemmisítő győzelmet arattak a gepidák felett. Népük a távoli keleti területekről menekült Európa határára. Lakóhelyüket a Kínától Közép-Ázsiáig húzódó hatalmas zsuan-zsuan birodalmat lázadó alattvalóik a türkök foglalták el 552 körül. Rokonaiknak a Közép-Ázsában élő heftalitáknak az uralmát a perzsák a türkökkel szövetségben 557-ben számolták fel.[161] Az avaroknak, hogy elkerüljék a pusztulást, nem maradt más választásuk mind a nyugatra való vándorlás. Az Al-Dunánál 562-ben megjelenő avarokat csalódás érte, a bizánci birodalom jól megerősített határa bevehetetlen akadályt jelentett számukra. Több sikertelen kísérlet után a langobárdok segítségével nyomultak be nyugatról a Kárpát-medencébe, amely segítőiknek 568-ban Itáliába történt elvándorlása után teljesen az uralmuk alá került.

Az avarok betelepülése utáni közel negyed évezredet az emlékanyaguk alapján több korszakra osztották fel. A honfoglalásukat követően 630-ig vagy 670-ig tartó időszakot a koraavar korként jelölik. 568 és 626 között számos hadjáratot vezettek a balkáni bizánci városok ellen. Hadjárataik során gazdag zsákmányra tettek szert. A koraavar kor gazdagságának fő forrása azonban a bizánci fővárosból érkezett, a császári kormányzat ugyanis gazdag ajándékokkal és arany solidusokban fizetett évi pénzjáradékkal próbálta elvenni szomszédainak kedvét a tartományaiba történő betörésektől. Az arany korszak vége, amely az avarok korai leletanyagában is megfigyelhető, Konstantinápoly 626-ban történt sikertelen ostromával kezdődik.[162] Az avarok rosszul mérték fel a külpolitikai helyzetet. Bizánc a perzsa nyomás ellenére nem volt olyan meggyengült helyzetben mint hitték, és fővárosa - Konstantinápoly - a két évszázaddal korábban kiépített falainak köszönhetően az akkori világ egyik legnagyobb erőssége volt. A többszöri sikertelen ostromkísérlet után az avarok megszégyenülten távoztak a város falai alól. A vereség nyomán elapadtak az évjáradékok és a belső válság jelei kezdtek mutatkozni a peremterületeken kirobbant lázadásokban. A hosszan elhúzódó harcok után a lázadásokon az avarok úrrá tudtak lenni, azonban hatalmuk fokozatosan csak a Kárpát-medencére korlátozódott.

A koraavar korra a központosított kagáni hatalom volt jellemző, amely az egész avar társadalmat irányította. Az évjáradékokat és a gazdag zsákmányokat tükrözi a korszak emlékanyaga is. A nagy számú arany ékszerek, fülbevalók, övveretek mind-mind tanúi ennek a steppei kultúrának. A préselt övdíszek, a hosszú fülű és hurkos kengyelek, az egyenes pengéjű, 'P' formájú felkötős kardok és a keskeny íjcsontok jellemzik a fegyveres rétek emlékanyagát. A nőknél a bizánci arany fülbevalók több típusa figyelhető meg., valamint ezüst karperecek és ékszerek díszítették a kora avarok feleségeit.[163]

A bevándorló avarok hatalma az egész Kárpát-medencére kiterjedt, elsőként megvalósítva a terület politikai egységét. A Duna-Tisza közének északi részén feltehetőleg a szarmaták megélték az avarok megjelenését. Az avar uralom északi határa követte a korábbi Csörsz-árok vonalát és attól északra korai leletek nem fordulnak elő.[164] A megtelepedés oka az árokrendszer mellett a már korábban is többször hangsúlyozott kedvező földrajzi fekvés volt. A Csörsz árok biztonságot nyújtott, míg a Jászságnak folyókban és az utakban való gazdagsága pedig biztosította az összeköttetést a Dunántúl és a Tiszántúl között. A nagyállattartó avarok számára a Jászság kiváló legelőket és vadállományával megfelelő vadászterületet biztosított. Amíg a Duna-Tisza közének középső és alsó részén kevés koraavar lelőhely ismert,[165] addig a Jászság északi részén számos gazdag koraavar leletet találtak.

A legfontosabbak ezek közül a zsámboki sírleletek, amelyek 1924-ben kerültek be a Magyar Nemzeti Múzeumba. A két fegyveres sír és mellékletei nem régészeti ásatás során láttak napvilágot.

---

[161] Bóna. 1984. 310-311.

[162] Bóna. 1984. 313-316.

[163] Bóna. 1984. 322-324.; Garam. 1990.253-273.

[164] Szabó. 1968. 246.; Garam. 1983. 154-155.

[165] Garam. 1990. 258-259.

Az első sírban hiányos arany gömbdíszes fülbevaló mellett a koraavar korra jellemző sima ezüstlemezes övveretek voltak. A fegyvermellékletek közül kiemelkedik az egyenes, egyélű, keresztvas nélküli vaskard. A kard tokját és 'P' alakú felkötő füleit préselt aranylemez veretek díszítik (VIII. Tábla. 1). A sírban volt még egy tegez és a hozzá tartozó vas nyílhegyek.[166] A másik sírba valamivel szegényebb harcost temettek, mivel övdíszeit ezüstből préselték és utána aranyozták be. Fegyvere az egyenes, kétélű vaskard 'P' alakú felkötővel, aminek fülei ezüstlemezből készültek.[167] Mindkét sír mellékletei alapján a koraavar Szegvár-sápoldali horizontba tartozik. A Csörsz-ároktól délre a Zsámbokkal szomszédos Dány község határában 1975-ben találtak még egy gazdag temetkezést, amelyben az amfora és a vas nyílhegyek mellett egy arany övveretekkel és ezüst csattal felszerelt öv volt.[168] A Jászfényszarutól északra fekvő Hatvan lelőhellyel több koraavar tárgy került a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe. Hatvan-Boldogi pusztán egy arany préselt, kettőspajzs alakú kisszíjvéget találtak, amit pont-vessző motívum díszített (VIII. Tábla 2.).[169] Ilyen tagma díszítés található a már említett dányi arany övvereteken.[170] Feltételezhetően Hatvan környéki még az a három arany fülbevaló, amelyeket a 6. században Bizáncban készítettek (VIII. Tábla 3.).[171] Az arany ékszerek mellett még egy női kürtös végű karperec is előkerült, amely a koraavar korszak egyik jellemző ékszertípusa.[172] Az ezüstözött bronz lemezből készült karperec végeit laposra kalapálták és kürt alakúra hajlították, majd poncolással díszítették, állapota azonban hiányos. Hasonló karperecek a dunántúli koravar temetőkből (Pókaszepetk, Pécs) ismertek.

A koraavar megtelepedésre utalnak a hatvani és más környékbeli leletek. A korai időszakra jellemzőek a hosszúfülű kengyelek. Egy korai csikózabla került elő Turáról.[173] Magányosan eltemetett gazdag koraavar sírok ismertek még Jászboldogházáról és Jászberényből.[174] Jászberényben tárták fel emellett Szolnok megye első 7. század első felére keltezhető avar teleprészletét.[175]

A válságos időszak után a 7. század hetvenes éveiben új népcsoport vándorolt be a Kárpát-medencébe. Velük kezdődik el a középavar kor. Emlékanyagukra az észak-déli és az északnyugat-délkeleti tájolású sírok, a négyzet alakú övveretek - amelyek simák, szallagfonattal és üvegberakással vannak díszítve - és a szablyák jellemzőek. A koraavar korhoz képest az avar megtelepedés kicsit keletebbre tolódik. A Jászapátiban feltárt 412 síros temető,[176] nagy számú fegyvermellékletes sírjaival mutatja, hogy jelentős hatalmi centrum lehetett a Jászság területén. A középavar korban ugyanis - a korábbi egyszemélyi kagáni uralom helyet - a fejedelem a hatalmat megosztva gyakorolta.[177] A Jászságból még két nagy temetőt ismerünk, az alattyáni[178] 706 és a jánoshidai[179] 256 síros temetőt, amelyek a 7. század végén kezdődnek és még a 8. században is folyamatosan temetkeznek beléjük. A 8. század elején kezdődő későavar kort leginkább a bronzból öntött, aranyozott vagy ónozott

---

[166] Garam. 1983. 139-144.; Garam. 1993. 110-111.

[167] MNM ltsz: 34/1892. 5 N 289.; Garam. 1990. 253-260.

[168] Rég. Füz. 1976.94.; Tettamanti. 1980. 153.

[169] Garam. 1993. 66.

[170] Garam. 1983. 154.

[171] MNM ltsz: 112/1892.6-7. és 112/1892.8, N 690 és 528. ; Garam. 1993. 66.

[172] MNM ltsz: 74.2.1. Itt szeretném megköszönni Dr. Garam Évának, hogy a figyelmemet a leletre felhívta és a közlését megengedte.

[173] Kovrig. 1955. 37.

[174] Madaras. 1990. 167.; Madaras. 1994. 13.

[175] Jászberény-Réti földek: Rég.Füz. 35/1982. 127.; Madaras. 1990. 167.

[176] Madaras. 1990. 167-206; Madaras. 1994.

[177] Bóna. 1984. 325-326.

[178] Kovrig. 1963.

[179] Erdélyi. 1958.

övgarnitúrák jellemzik. Ezek griffeket, állatküzdelmi jeleneteket, laposindákat és életfát ábrázolnak.[180] Ilyen övgarnitúrák kerültek elő Jászkisérről, Jászboldogházáról, Jászberényből[181] és Jászárokszállásról.[182] Jászfényszarutól északra pedig Hatvan-Boldogról ismerünk a griffes-indás csoportra jellemző leleteket.[183]

Az avarok a 8. század végén jelennek meg ismét a forrásokban. Nagy Károly 791-ben indított hadjáratában nem tudta legyőzni az avarokat, azonban az ezután 794-95-ben kirobbant belháború, annyira meggyengítette őket, hogy a 795-ős frank hadműveletek nagyobb eredményt értek el. Sőt 796 tavaszán Erik friauli herceg a kagán kincstárát is kifosztotta.[184] 804-ben Krum bolgár kán pusztította a Dél-Alföldet, és ez vezetett a kagán megkeresztelkedéséhez és a frank hűbér felvételéhez. A Jászság területén a 9. században még élhettek kisebb avar csoportok, és feltehetőleg ekkor jelentek meg a szlávok, mivel a honfoglalás előtti szlávság adott nevet a Zagyva, Tarna és Tarnóca folyónak.[185] Ezt követően csak a magyar honfoglalás után települt be ismét a Jászság területe biztosítva az összeköttetést annak részei között.

---

[180] Bóna. 1984. 327-328.

[181] Csallány. 1956. 132. (413.sz.)

[182] Madaras. 1994. 13.

[183] Csallány. 1956. 90. (95.sz.); Szabó. 1969. 45.

[184] Bóna. 1984. 340-341.

[185] Györffy. 1987. 43.

A rövidítések feloldása

- Alföldi. 1942.= Alföldi András: A pesti oldal új urai. in: Budapest története I. Szerk.: Szendy Károly. Budapest. 1942. 172-236.

- Balázs. 1961.= Balázs Vilmos: Az alföldi hosszanti földsáncok. Rég. Füz. II/9. Budapest 1961.

- Balázs. 1963.= Balázs Vilmos: Die Erdwälle der ungarischen Tiefebene. in: ActaArchHung. 15 (1963) 309-336.

- Bóna. 1965= Bóna István: Népvándorláskor. in: Orosháza története. Orosháza. 1965. 114-135.

- Bóna. 1984.= Bóna István: A népvándorlás és korai középkor története Magyarországon. in: Magyarország története előzmények és magyar történet 1242-ig. Budapest. 1984. 265-375.

- Bóna. 1993a.= Bóna István: A hunok és nagykirályaik. Budapest. 1993.

- Bóna. 1993b.= Bóna István: Hunok és Gepidák. in: Hunok-Gepidák-Langobardok. Szerk.: Bóna István. Szeged. 1993.10-16. és 52-58.

- Bóna. 1986.= Bóna István: Szabolcs Szatmár megye régészeti emlékei I. in: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Budapest. 1986. 15-92.

- Bottyán. 1943.= Bottyán Árpád: A Jászság és környékének szkítakori leletei. in: A Jászberényi Jászmúzeum Évkönyve 1938-1943. Budapest. 1943. 45-48.

- Csallány. 1956.= Csallány Dezső: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest. 1956.

- Dittrich. 1987.= Ursula Barbara Dittrich: Die Wirtschaftstruktur der Quaden, Markomannen und Sarmaten im mittleren Donauraum und ihre Handelsbeziehungen mit Rom. in: Münsterische Beiträge zur antiken Handelsgeschichte. 6 (1987)/1. 9-30.

- Erdélyi. 1958.= Erdélyi István: A jánoshidai avar temető. Rég.Füz. II/1. Budapest. 1958.

- Fitz. 1977.= Fitz Jenő: Die Eroberung Pannoniens. in: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. II/6. Berlin-New York. 1977. 543-556.

- Fülöp. 1976.= Fülöp Gyula: Újabb tanulmány a római érmek szarmatakori forgalmáról a mai magyar Alföldön. in: Archaeológiai Értesítő 103 (1976) 253-263.

- Gabler. 1975.= Gabler Dénes: Zu Fragen der Handelsbeziehungen zwischen den Römern und "Barbaren" im gebiet östlich von Pannonien. in: Römer und Germanen in Mitteleuropa. Berlin. 1975. 87-123.

- Gabler.-Vaday. 1986.= Gabler Dénes-Vaday Andrea: Terra Sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien. Budapest. 1986.

- Gabler.-Vaday. 1992.= Gabler Dénes-Vaday Andrea: Terra Sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien. 2. Teil. ActaArchHung. 44 (1992) 83-161.

- Garam. 1969.= Garam Éva: Angaben zur Statigraphie der Längswälle der Tiefebene. in: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1969. Szeged. 1969. 113-116.

- Garam.-Patay.-Soproni. 1983.= Garam Éva-Patay Pál-Soproni Sándor: Sarmatische Wallsystem im Karpatenbecken. Rég. Füz. II/23. Budapest. 1983.

- Garam. 1983.= Garam Éva: Über die frühawarischen Gräber von Zsámbok. in: Folia Archaeologica 34 (1983). 139-155.

- Garam 1990.= Garam Éva: Bemerkungen zum ältesten Fundmaterial der Awarenzeit. in: Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern Teil 2. Wien 1990. 253-260.

- Garam. 1993.= Garam Éva: Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum. Budapest. 1993.

- Gepiden. 1995.= Die Gepiden. in: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Bd. 11. Berlin-New York. 1995. (Nagy Margit és B. Tóth Ágnes tanulmányai)

- Györffy 1987.= Györffy György: Magyarország történeti földrajza III. Budapest. 1987.

- Hampel. 1896.= Hampel József: Jász-monostori régiségek. in: Archaeologiai Értesítő. 1896. 378-379.

- Hellebrand. 1999.= Hellebrand Magdolna: Celtic Finds from Northern Hungary. in: Corpus of Celtic Finds in Hungary III. Budapest. 1999.

- Horedt. 1974.= Kurt Horedt: Zur Frage der grossen Erdwälle an der mittleren und unteren Donau. in: Actes du IXe Congres International d'Etudes sur le Frontiers Romaines Mamaia 1972. Bucarest-Köln. 1974. 207-214.

- Hunyadi. 1944.= Hunyadi Ilona: Kelták a Kárpát-medencében. Dissertationes Pannonicae II/18. Budapest. 1944.

- Hunyadi. 1957.= Hunyadi Ilona: Kelták a Kárpátmedencében (leletanyag). Rég. Füz. I/2. Budapest. 1957.

- Huszár. 1955.= Huszár Lajos: Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im Mittleren Donaubecken. in: ActaArchHung 5(1955) 61-109.

- Ivánovits. 1998.= Ivánovits Eszter: Szarmaták a Kárpát-medencében. in: Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön. Gyula. 1998. 35-48.

- Kaposvári. 1969.= Kaposvári Gyula: A Jászberény-cserőhalmi kelta temető. in: Archaeologiai Értesítő. 96 (1969) 178-199.

- Kiss. 1981.= Kiss József: Jászfényszaru nagyközség földrajzi nevei. I. Külterületi nevek. Jászfényszaru. 1981. kézirat.

- Kiss. 1982.= Kiss József: Jászfényszaru nagyközség földrajzi nevei. II. Belterületi nevek. Jászfényszaru. 1982. kézirat. 58-60.

- Komáromy. 1937.= Komáromy József: A jászberényi-belsőszőlői római-kori temető. in: A Jászberényi Jászmúzeum Évkönyve 1937. 82-85.

- Kovrig. 1955.= L. Kovrig Ilona: Adatok az avar megszállás kérdéséhez. in: Archaeologiai Értesítő. 82 (1955) 30-44.

- Kovrig. 1963.= Kovrig Ilona: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Budapest 1963.

- Köhegyi. 1966-1967.= Köhegyi Mihály: Römische Münzen aus sarmatischen Gräbern und von sarmatischen Siedlungen. in: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1966-1967/2. Szeged 1968. 109-114.

- Köhegyi. 1984.= Köhegyi Mihály: Kora szarmata aranyleletes női sírok az Alföldön. in: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1982. Debrecen. 1984. 267-357.

- Kurunczi-Langó. m.a.= Kurunczi Sándor-Langó Péter: A jászfényszarui honfoglalás kori leletek karpereceinek röntgenfloureszenciás vizsgálata. m.a.

- Madaras. 1990.= Madaras László: Előzetes jelentés a Jászapáti-Nagyállás úti avar temető feltárásáról. in: A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve. 7 (1990) 167-206.

- Madaras. 1994.= Madaras László: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti. Debrecen-Budapest. 1994.

- Mócsy. é.n.= Mócsy András: Az Alföld lovasnépei a rómaiak idején. Budapest. é.n.

- Mócsy. 1954.= Mócsy András: Zur Periodisierung der frühen Sarmatenzeit in Ungarn. in: ActaArchHung. 4 (1954) 115-129.

- Mócsy. 1965.= Mócsy András: Rómaikor. in: Orosháza története I. Orosháza. 1965. 103-113.

- Mócsy. 1972.= Mócsy András: A római-barbár szomszédság utolsó évszázada hazánk területén. in: Cumania 1 (1972) 94-102.

- Mócsy. 1975a.= Mócsy András: Pannonia a korai császárság idején. Budapest. 1975.

- Mócsy. 1975b.= Mócsy András: Pannonia a késő császárkorban. Budapest. 1975.

- Mócsy. 1977.= Mócsy András: Die Einwanderung der Iazygen. ActaAntHung. 25 (1977) 439-446.

- Mócsy. 1984.= Mócsy András: A késői vaskor: kelták, dákok és pannonok. in: Magyarország története előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerk.: Székely György. Budapest. 1984. 180-199.

- Mráv. 1999.= Mráv Zsolt: "Valentinianus...in ipsis quadorum terris quasi romano iuri iam vindicatis aedificari praesidiaria castra mandavit." (Amm. Marc., XXIX. 6,2.) - I. Valentinianus kvád külpolitikája egy vitatott Ammianus Marcellinus szöveghely tükrében. in: Pannoniai kutatások. Szekszárd. 1999. 77-111.

- Nemes. 1981.= Nemes Gerzson: A Zagyva- és a Tarna völgy jászkerületi vízügyeinek krónikája (1279-1876). Szolnok. 1981.

- Párducz. 1932.= Párducz Mihály: A nagy magyar Alföld rómaikori leletei. Szeged. 1932.

- Párducz. 1941.= Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon I. Budapest. 1941.

- Párducz. 1943.= Párducz Mihály: Szarmatakori kerámia a jász múzeumban. in: A Jászberényi Jászmúzeum Évkönyve 1938-1943. Budapest 1943. 51-57.

- Párducz. 1944.= Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon II. Budapest. 1944.

- Párducz. 1959.= Párducz Mihály: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. in: ActaArchHung. 11 (1959) 309-399.

- Párducz. 1973.= Párducz Mihály: Probleme der Skythenzeit im Karpatenbecken. in: ActaArchHung. 25 (1973) 27-63.

- Poroszlai. 1990.= Poroszlai Ildikó: Őskori lelőhelyek a Jászság nyugati felén. in: Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve. 7 (1990) 13-28.

- Posta. 1895.= Posta Béla: A hatvan-boldogi ásatások. in: Archaeologiai Értesítő 15 (1895) 1-26.

- Rég. Füz.I.= Régészeti Füzetek I. sorozat.

- Soproni. 1969.= Soproni Sándor: Limes Sarmatiae. in: Archaeologiai Értesítő. 96 (1969). 43-54.

- Soproni. 1970.= Későrómai katonai őrállomás Hatvan-Gombospusztán. in: Dolgozatok Heves megye múltjából. Eger 1970. 17-27.

- Stanczik. 1975.= Stanczik Ilona: Szolnok megyei régészeti adatok Hild Viktor jegyzeteiből. Szolnok. 1995.

- Szabó. 1968.= Szabó János Győző: Topographische Angaben zur spätvölkerwanderungszeitlichen Siedlungsgeschichte des Mátra-Gebietes. in: Študijne Zvesti. 16 (1968) 245-253.

- Szabó. 1969. = Szabó János Győző: Heves megye régészeti emlékei. Heves megye műemlékei I. Budapest. 1969. 41–63.

- Szabó. 1970.= Szabó János Győző: Heves megye népvándorláskori történetének néhány kérdése. in: Dolgozatok Heves megye múltjából. Eger. 1970. 30-37.

- Szabó. 1971.= Szabó Miklós: A kelták nyomában Magyarországon. Budapest. 1971.

- Szabó. 1974.= Szabó Miklós: A keleti kelta művészet. Székesfehérvár. 1974.

- Szabó.-Petres. 1992.= Szabó Miklós-F. Petres Éva: Decorated Weapons of the La Tène Iron Age in the Carpathian Basin. Budapest 1992.

- Tettamanti. 1980.= Tettamanti Sarolta: Der awarische Grabfund von Dány. in: ActaArchHung. 32 (1980) 153-160.

- Tóth.-Vékony. 1970.= Tóth Endre-Vékony Gábor: Beiträge zu Pannoniens Geschichte im Zeitalter des Vespasianus. in: ActaArchHung. 22 (1970) 133-161.

- Vaday. 1975.= H. Vaday Andrea: Szolnok megyei éremtani adatok Hild Viktor jegyzeteiből. Szolnok. 1975.

- Vaday. 1989.= H. Vaday Andrea: Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. in: Antaeus 17-18/ 1988-1989. Budapest. 1989.

- Vaday. 1998.= Vaday Andrea: Kereskedelem és gazdasági kapcsolatok a szarmaták és a rómaiak között. in: Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön. Gyula. 1998. 119-143.

- Visy. 1970.= Visy Zsolt: Die Daker am Gebiet von Ungarn. in: Móra Fernec Múzeum Évkönyve 1970. Szeged. 1970. 5-28.

- Visy. 1995.= Visy Zsolt: The Problems of the Dacian ethnic group in Hungary. in: Din Istoria Europei Romane. Orodea. 1995. 93-105.

Die Geschichte Jászfényszaru und seine Umgebung zwischen der Eisenzeit und der ungarischen Landnahme

Das Dorf Jászfényszaru liegt am nordwestlichen Teil des Komitats Szolnok und gehört zu Jászság. Das Gebiet ist hervorragen geeignet für das menschliche Leben. Die hier fliessende Flüsse bieten nicht nur Lebensmittel, sondern auch Verkehrsmöglichkeiten. Bei Jászfényszaru fliesst die Zagyva. Die erste Erscheinung der Name des Dorfes ist aus dem 14. Jh. bekannt, aber seit der Urzeit ist der westliche Teil der Jászság bewohnt. Die Funde verschiedenen Kulturen und Epochen kommen auf Tageslicht ab Hatvan bis Szolnok.

Im 6. Jahrhundert v. Chr. erschienen hier die Skythen. Für die Völker war die Umgebung Jaszfenyszaru sehr wichtig, weil sie so die Wasserwege und auch die Landstrassen kontrollieren konnten. Skythische Denkmäler kennen wir aus Hatvan-Boldog, wo – bei Bauarbeiten – in einem Grab Teile von einem Wagen am Tageslicht gekommen sind. Daneben gibt es skythische Funde – wie Spiegel – aus Jászberény und Hatvan und Keramik aus Jászfelsőszentgyörgy.

Die keltische Stämme kammen im 4. Jh.v.Chr. ins Karpatenbecken, aber es hat keine Völkerwanderung angelasst. Die skytische Bevölkerung lebte weiter und nur mit einer kleinen keltischen Bevölkerung können wir in diesem Gebiet rechnen. Keltische Funde kammen in grossem Zahl auf Tageslicht bei der Umgebung Jászfényszaru. Bei der Friedhof Jászberény-Cserőhalom wurde im Grab 17 einen Rhyton gefunden. Und in Farmos, Hatvan, Jászberény, Jászjákóhalom wurden keltische Krieger mit Waffen als Beilagen ausgegeben. In Hatvan fonden zwei mit keltischen Ornamentik geschmuckte Schwerten. In der Mitte des 1. Jhs. v. Chr Ner war der grosse Krieg zwischen den Kelten und Daken ausgebrochen und die Daker waren der Gewinner. Ihr Nachlass kennen wir aus Jászberény, wo dakische Keramik gefunden wurde.

Im Jahre 35 v. Chr. begann die römische Eroberung nach Transdanubien. Die Sicherung der Provinz Pannonia erforderte die Einführung des, Klientelstaaten systems. Zuerst entstand das Regnum Vannianum und danach wanderten die Jazigen auf das Zwischenstromgebiet Donau-Theiss ein. Die früheste Funde - welche noch die Merkmale des pontischen Kultur tragen - wurden auch in Pusztamonostor gefunden. Diese Funde waren zwei goldene Ohrringen, ein Flitter, Perlen und Keramik. Nach der Eroberung Dazien wurden die Strassen durch das Sarmatenland ausgebaut. Wir kennen viele römische Münzen aus dem Gebiet, welche die wachsende Handels Beziehungen bezeugen. Es gibt auch zwei Münzen des Kaisers Claudius - ein Aureus und ein Mittelbronz, welche in der Tiefebene raritäten sind. Bei der Umgebung Jászfényszaru ist zwei Strasse bekannt, eine laufte durch Hatvan nach Norden und Osten, und die andere durch Jászfelsőszentgyörgy und Jászberény nach Dazien. Wir müssen die Flüssen des Jászság auch als Verkehrswege beachten. Im Gebiet Jászfényszaru und Pusztamonostor wurden sarmatische Funde gefunde, welche im Katalogteil angeführt sind.

Das Warenverkehr bezeugen auch die römische Funde. Neben die Münzen kennen wir aus Jászfényszaru zwei Balsamarium, welche aus einem Grab auf Tageslicht gekommen sind. Bei Pusztamonostor wurden römische Fibeln mit Emailverzierung und römische Keramik gefunden. Nach dem markomannisch-sarmatischen Kriegen erwachte der Handel wieder. Im 3. Jh. brachen zwischen den Römern und den Sarmaten Auseinandersetzungen aus. Und am Ende des 3. und Anfang des 4. Jh. wurde der Csörszgraben errichtet. Der untere Graben führt durch Jászfényszaru, wo auch ausgrabungen gemach worden. Am Ende des 4. Jh. gaben die Römer das Wallsystem auf.

In der Hunnenzeit lebten hier die Sarmaten weiter, und das zeigt auch das reiche Frauengrab in Jászberény-Alsómuszaj. Daneben kennen wir alanische Funden aus Jászberény. Ab 433, wann die Provinz Pannonien zu Hunnen gehörte, wurden die alten Strassen wieder benutzt. Nach dem

Herrschaft der Hunnen hatten Die Gepiden dieses Gebiet nicht erobert. Die Awaren nach 568 sind hier niedergelassen, das zeigen die frühawarische Funden von Zsámbok, Dány und Hatvan. Bei Hatvan wurden neben drei goldene, byzantinische Ohrgehängen auch eine goldene Riemenzunge und ein trompetenförmige Armband gefunden. In der Mittelawarenzeit hat der westliche Teil des Jászság noch eine bedeutende Rolle. Vielleicht war in diesem Gebiet ein Herrschaftzentrum, das bezeugen die Funde des Gräberfeldes Jászapáti, wo sehr viele Waffen gefunden wurden. Nach dem Zusammenbruch des awarischen Herrschaft lebten hier neben der awarischen Restbevölkerung auch Slawen bis der ungarischen Landnahme.

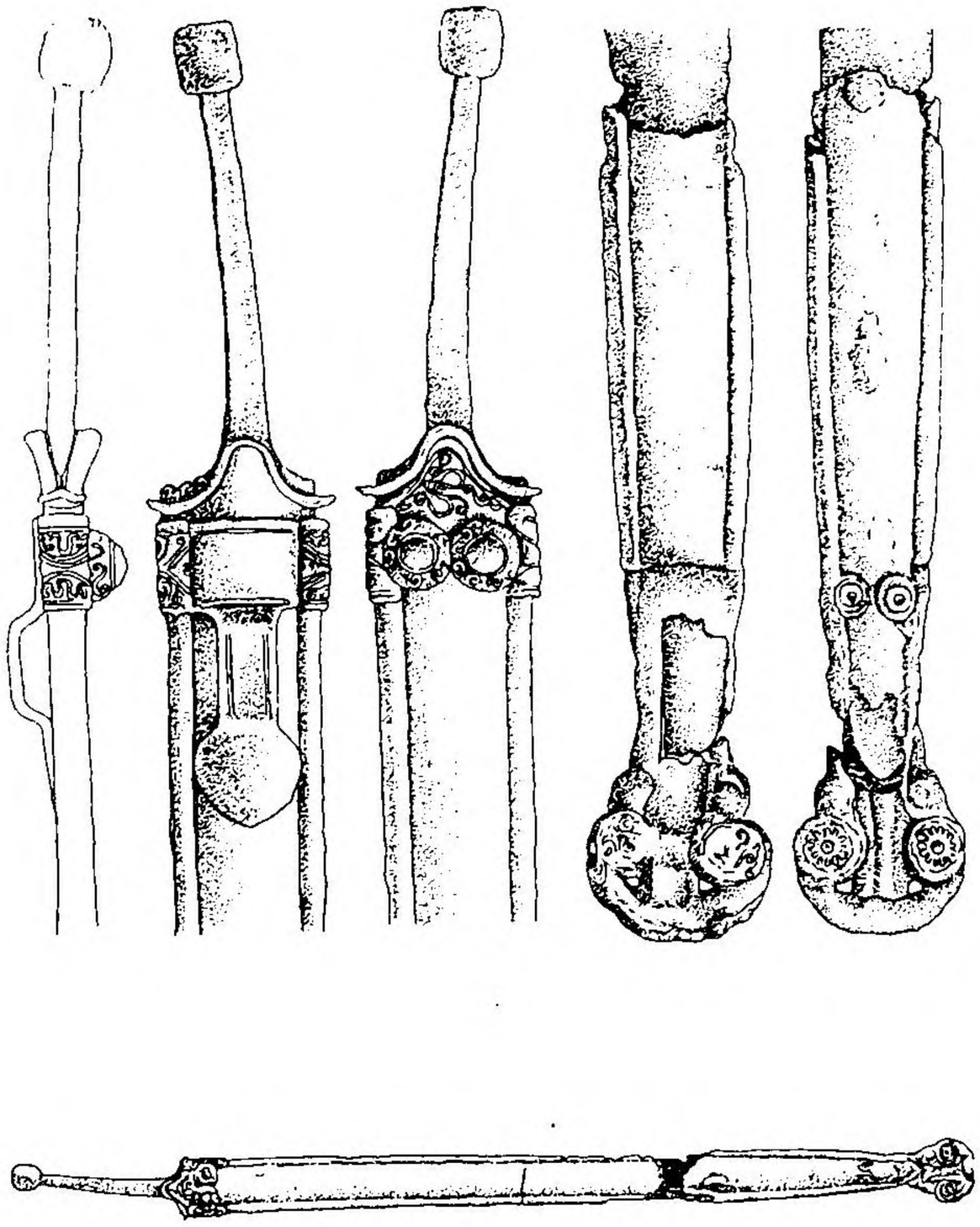

I. Tábla: Hatvan Boldog (Szabó–Petres. 1992. 136. o. Pl. 18)

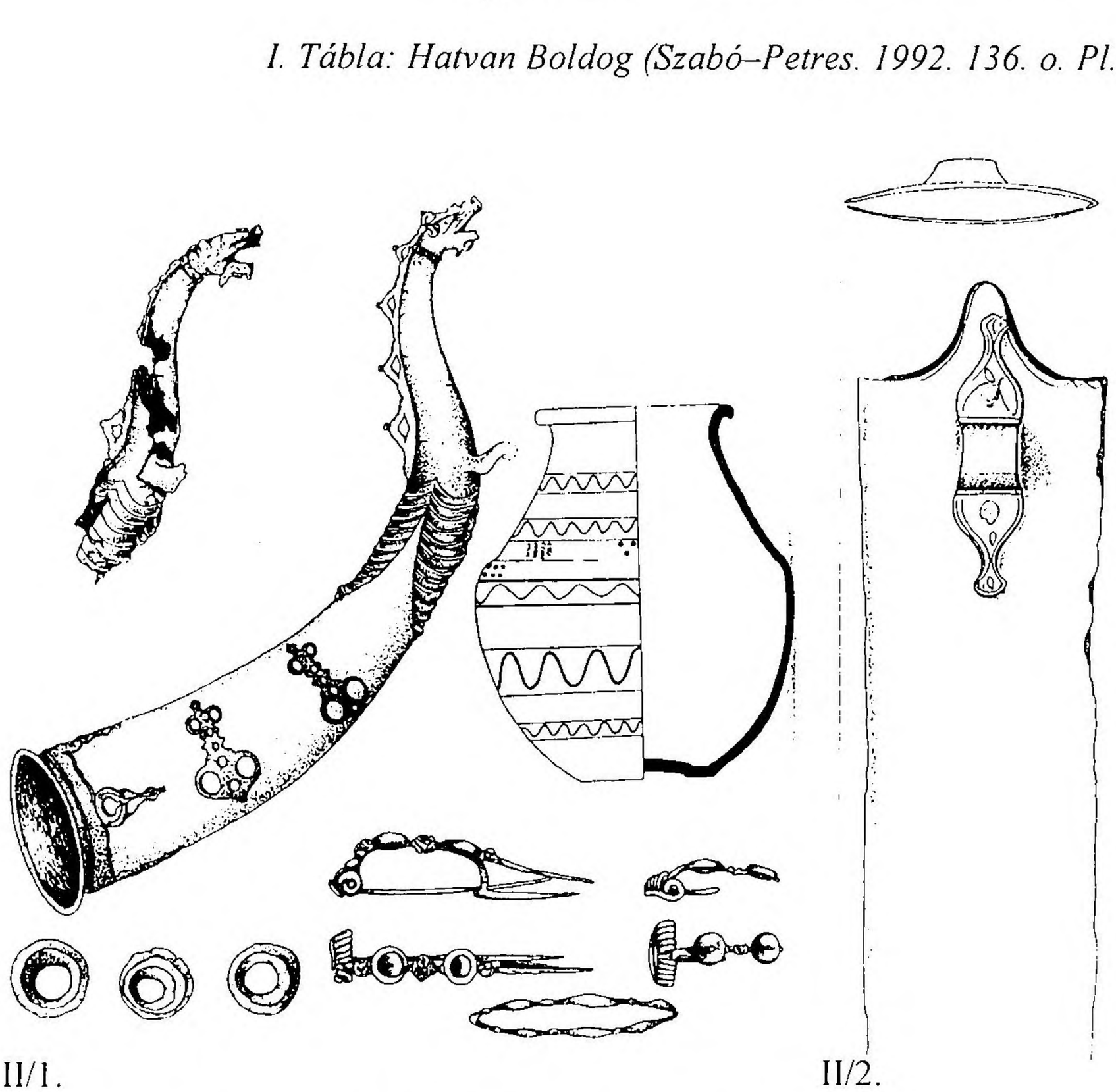

II/1.

II/2.

II. Tábla: 1. Jászberény–Cserőhalom 17. sír (Szabó-Petres. 1992. 138. o. Pl. 20.);
2. Jászberény-Hajtai malom (Szabó-Petres. 1992. 139. o. Pl. 21)

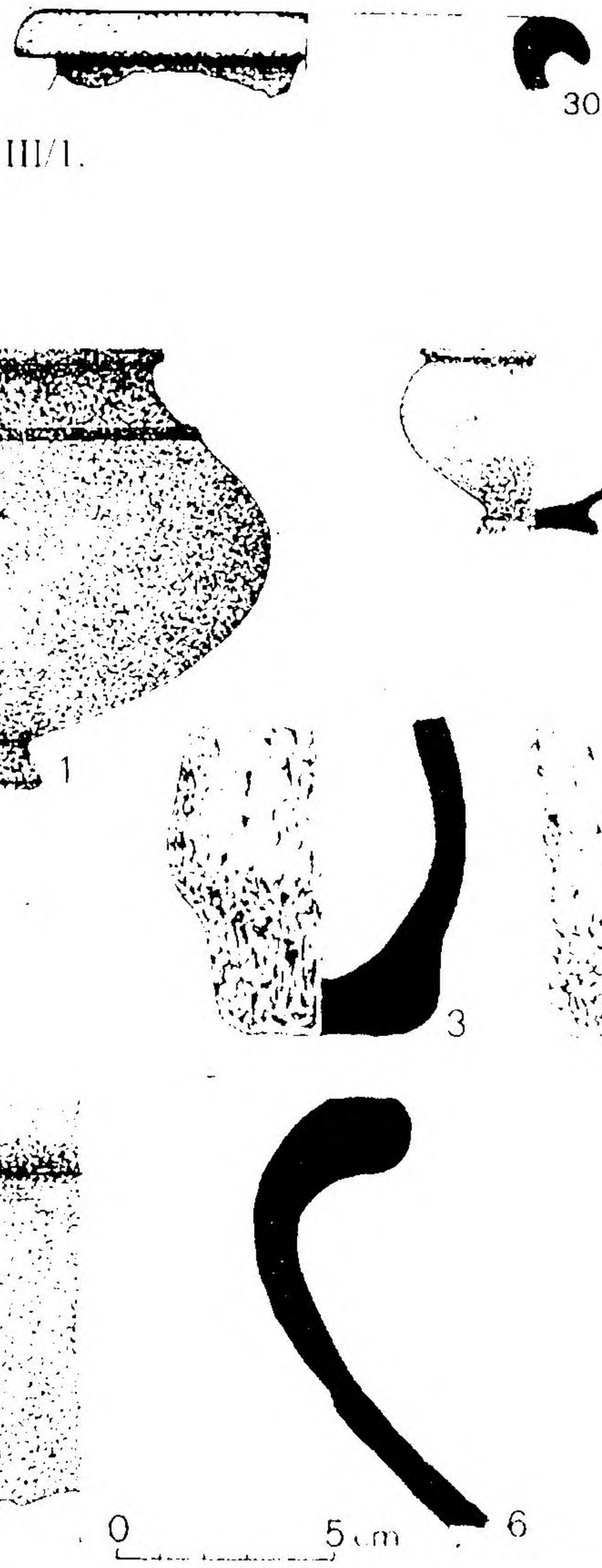

III/1.

III/2.

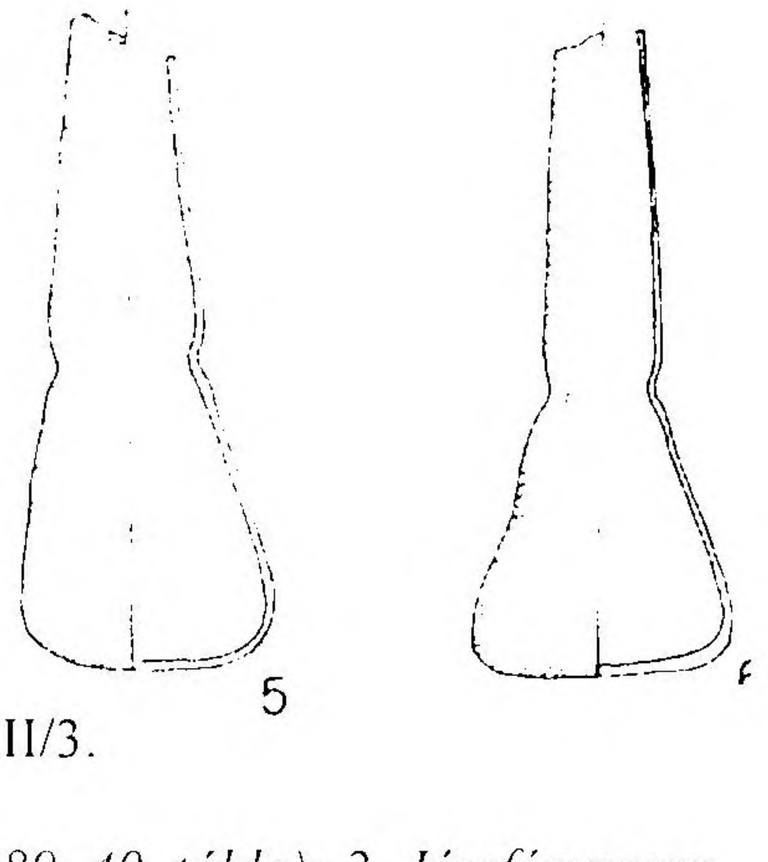

T III/3.

III. Tábla: 1. Jászfényszaru, Szele-Flór puszta (Vaday. 1989. 40. tábla); 2. Jászfényszaru, Barátok tava, Szele Flór földje (Vaday. 1989. 41. tábla); 3. Jászfényszaru, jászfelsőszentgyörgyi határ (Vaday. 1989. 38. tábla)

IV/1.

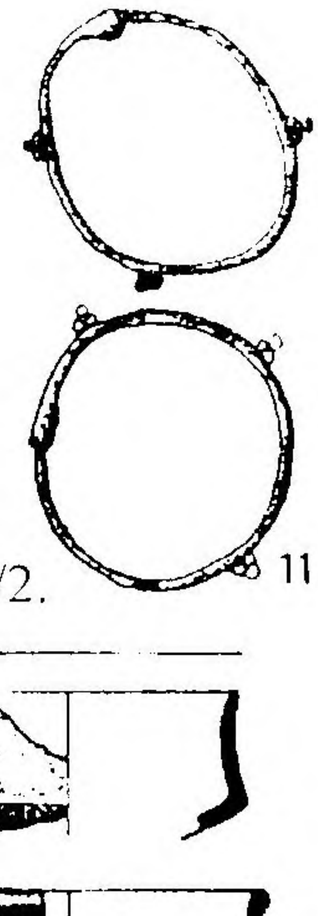

IV/2.

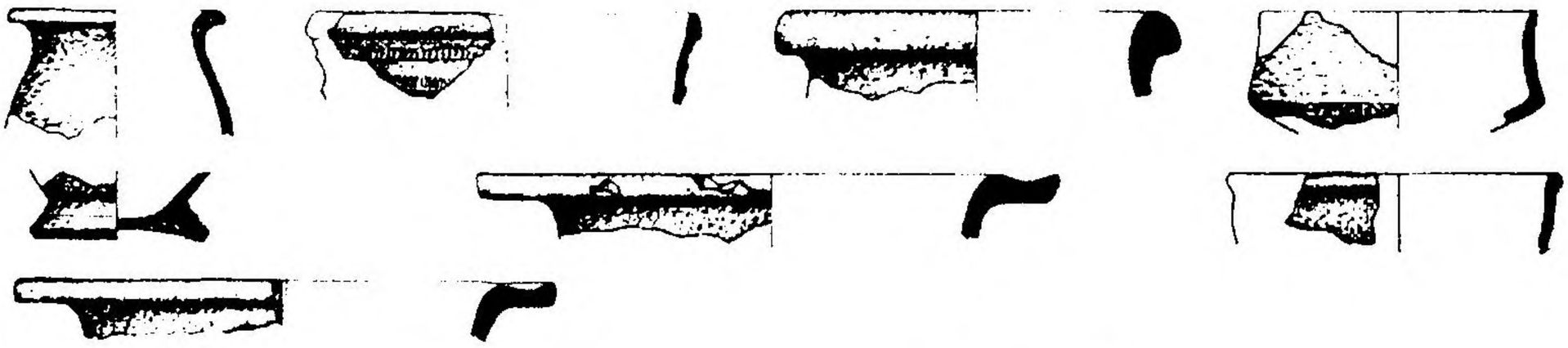

IV/3.

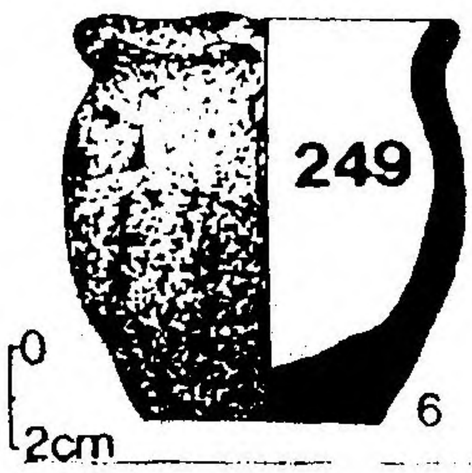

IV/4.

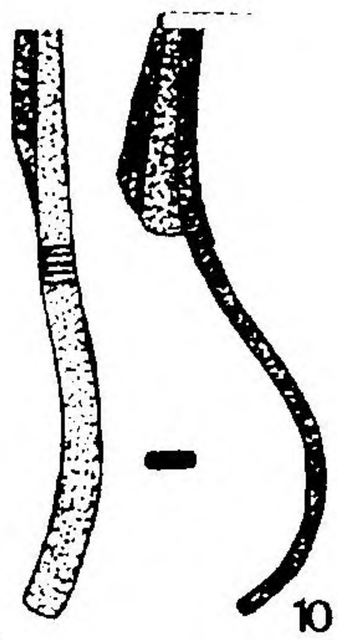

IV/5.

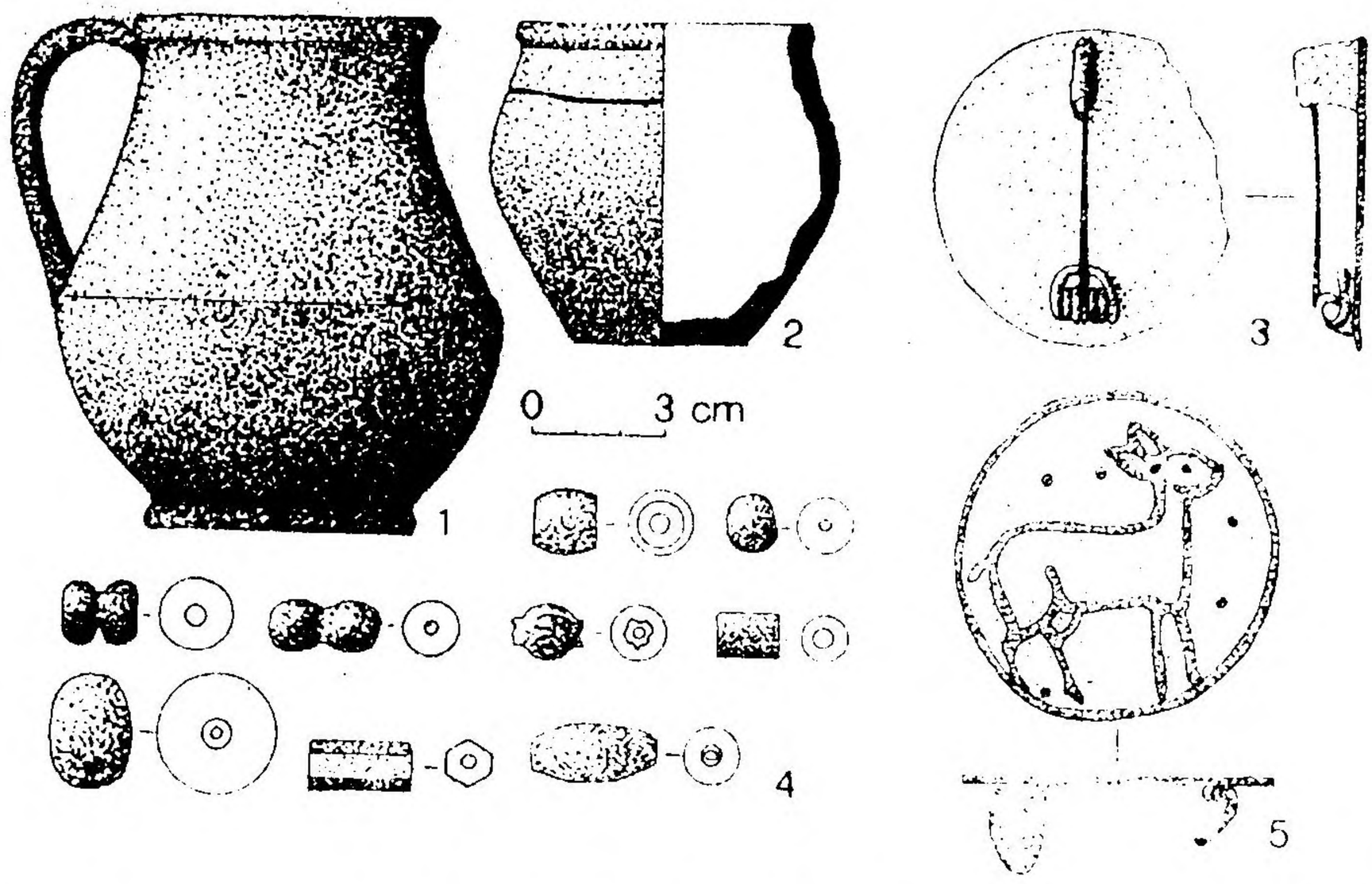

IV/6.

IV. Tábla: 1. Pusztamonostor (Vaday. 1989. 87. tábla); 2. Pusztamonostor (?), (Vaday. 1989. 87. tábla); 3. Pusztamonostor, Pulykapart (Vaday. 1989. 40. tábla); 4. Pusztamonostor, Országút (Vaday. 1989. 87. tábla); 5. Pusztamonostor (Vaday. 1989. 87. tábla); 6. Pusztamonostor, Hatvani út (Vaday. 1989. 87. tábla)

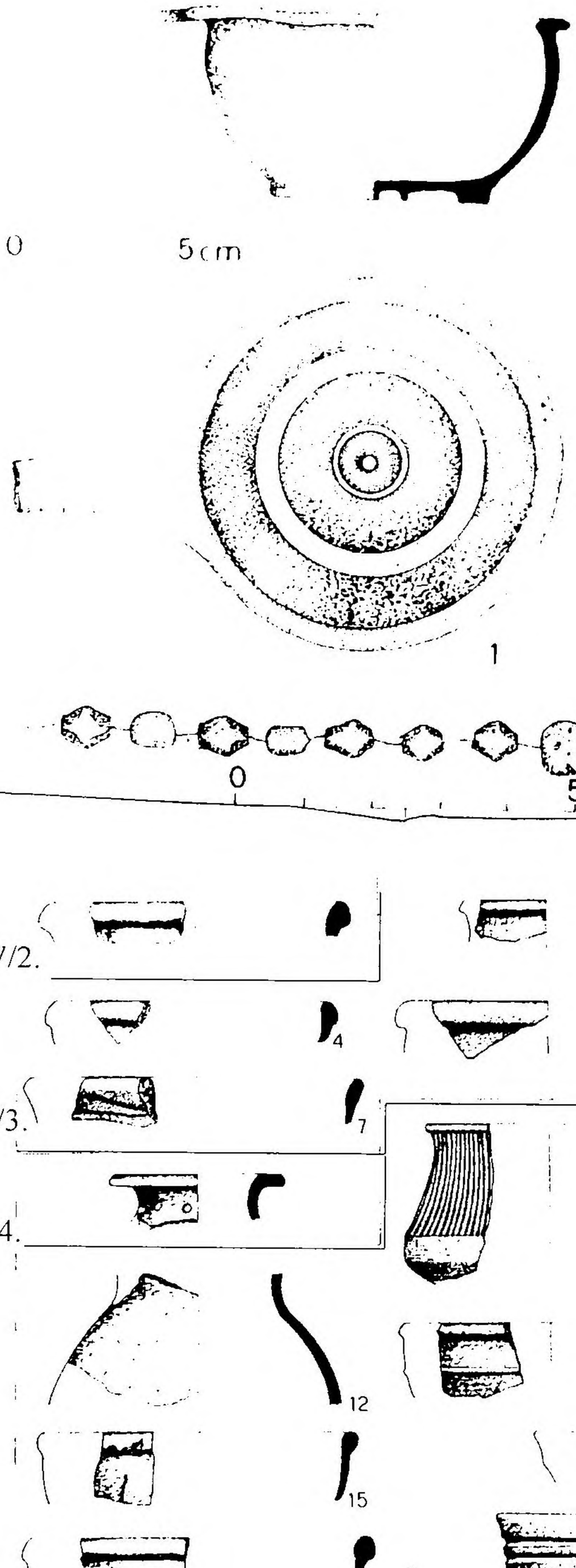

V. Tábla: 1. Jászfelsőszentgyörgy, Pusztakerekudvar környéke)Vaday. 1989. 38. tábla); 2. Pusztamonostor, a falu déli rész (Vaday. 1989. 40. tábla); 3. Pusztamonostor, Harasztos dűlő (Vaday. 1989. 40. tábla), 4. Pusztamonostor, Patikus tanya (Vaday. 1989. 40. tábla), 5. Pusztamonostor, Pulykapart (Vaday. 1989. 40. tábla)

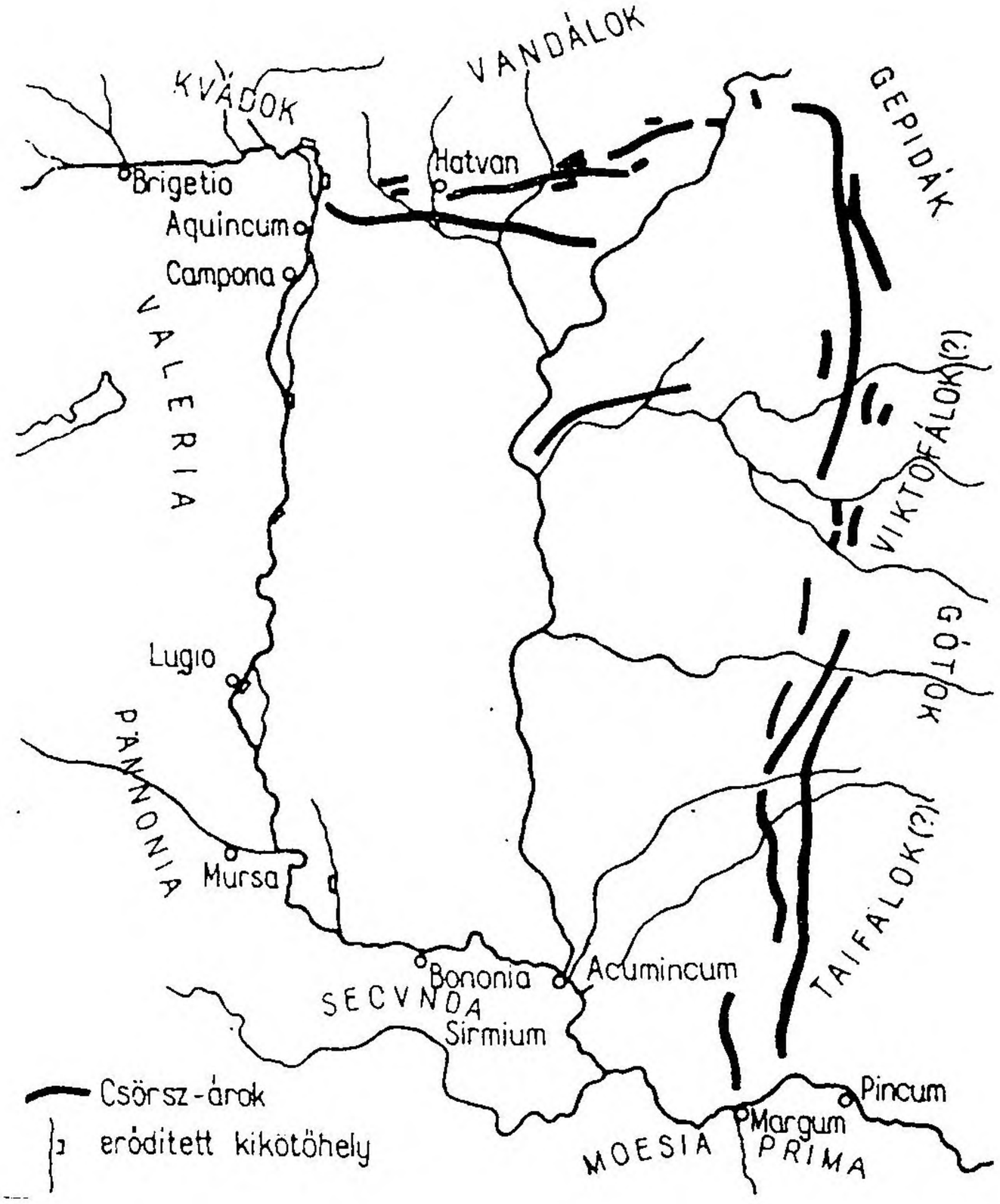

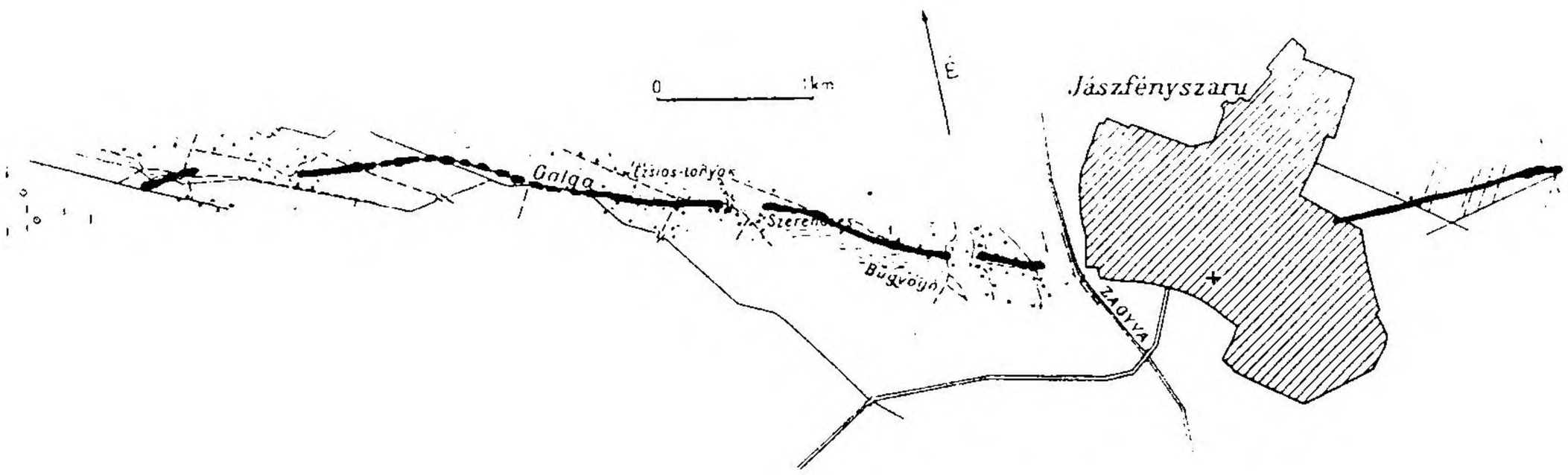

VI. Tábla: 1. A Csörsz-árok (Mócsy. 1975. 100. o.); 2. A Csörsz-árok jászfényszarui szakasza (Garam-Patay-Soproni. 1983. térkép)

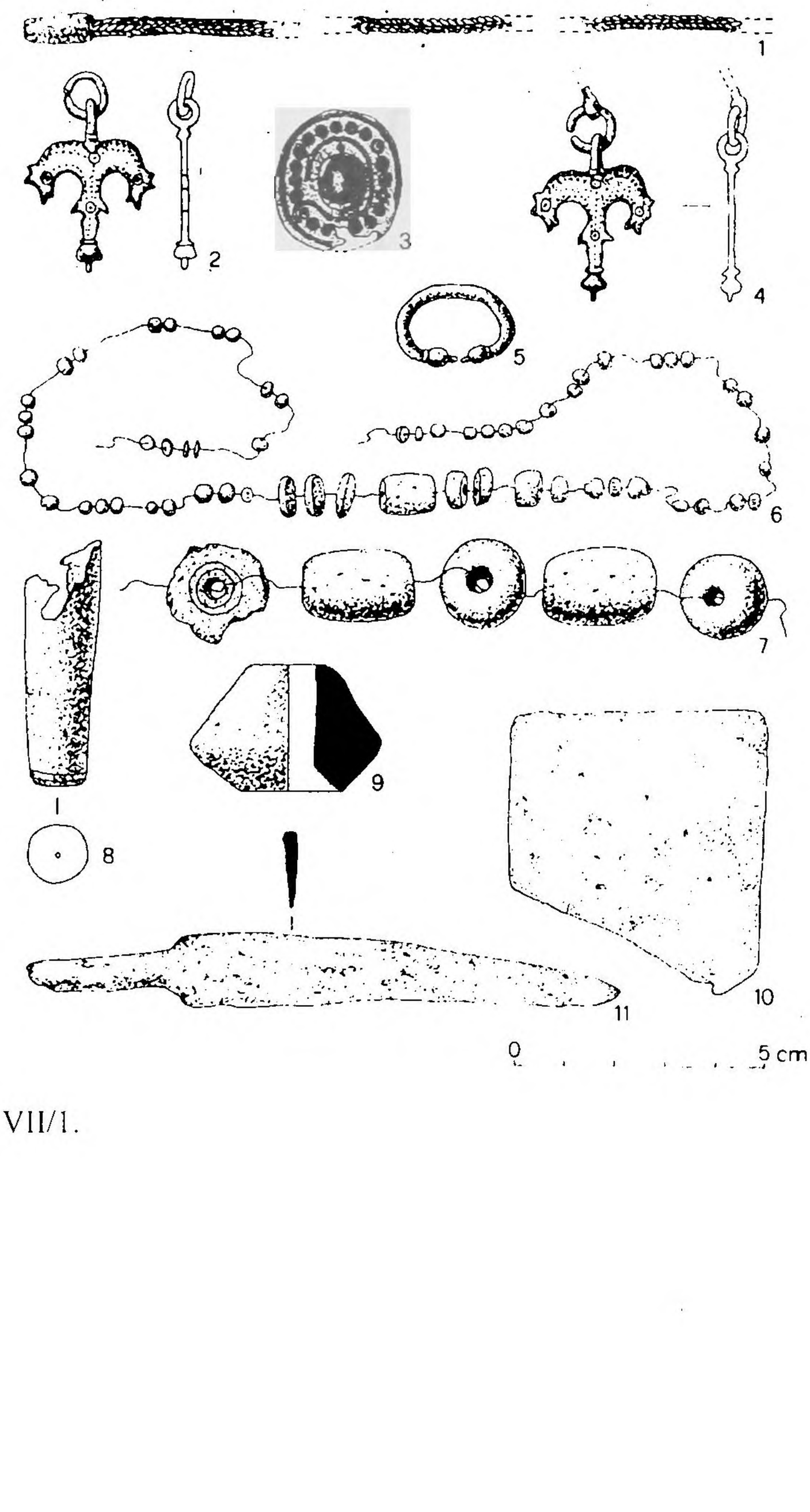

VII/1.

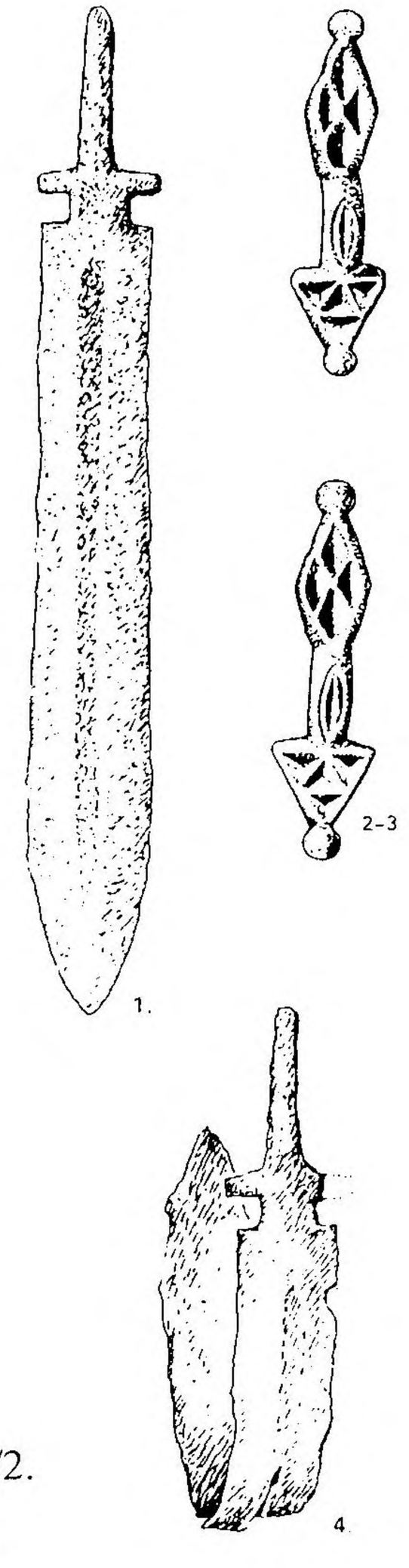

VII/2.

VII. Tábla: 1. Jászberény, Alsómuszaj, Kis Németh tanya (Vaday. 1989. 18. tábla); 2. Jászberény (Bóna. 1993. 77. o. 31.)

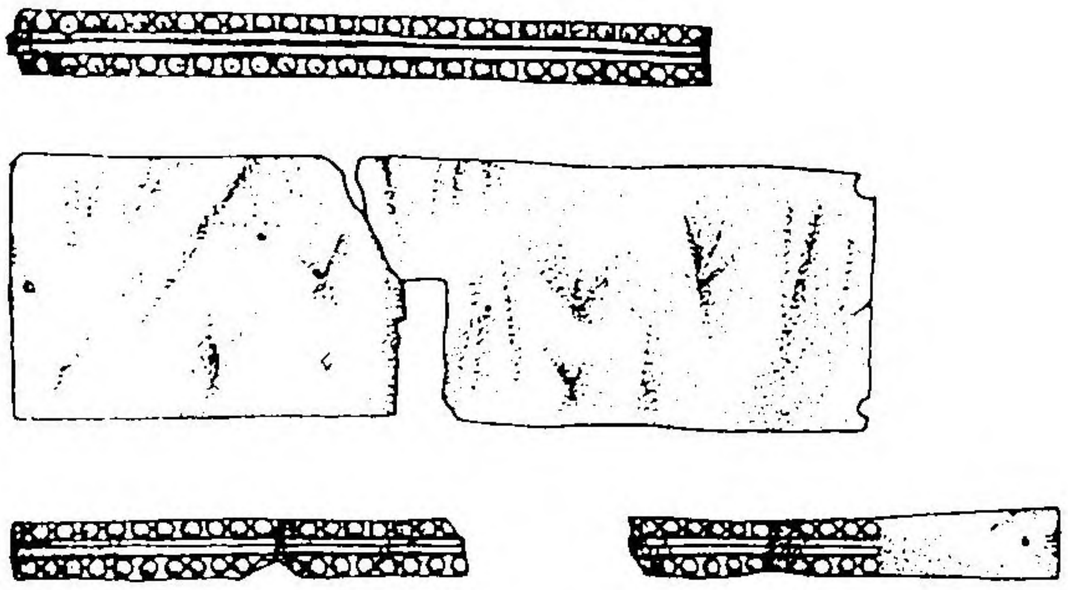

1

2

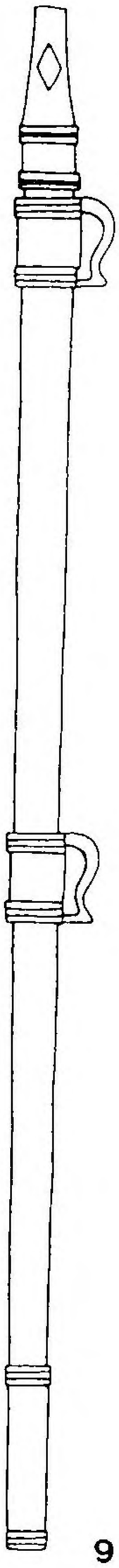

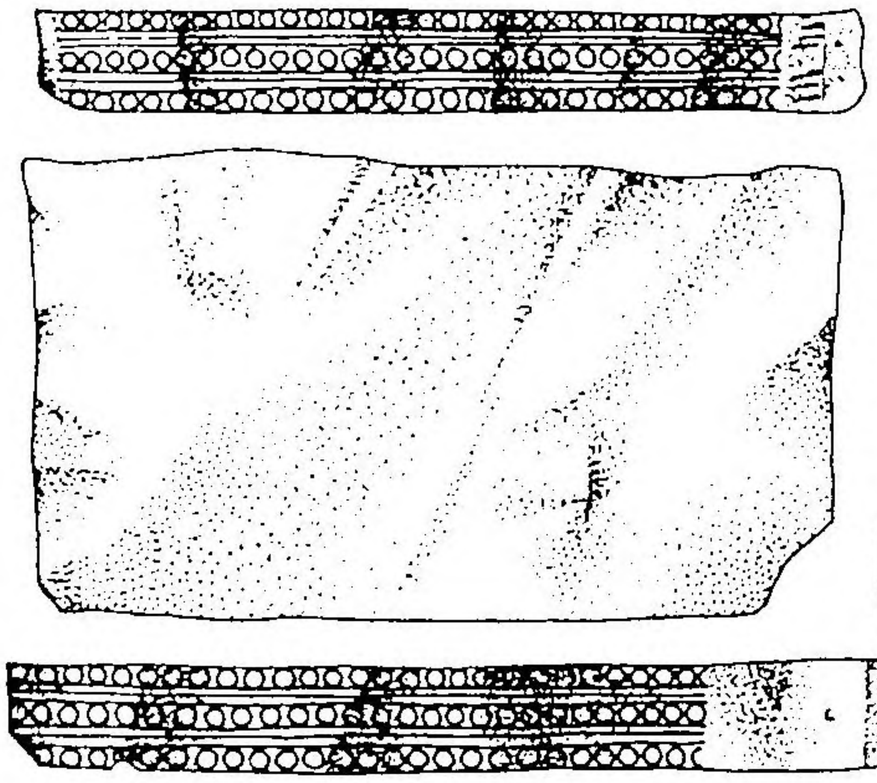

3

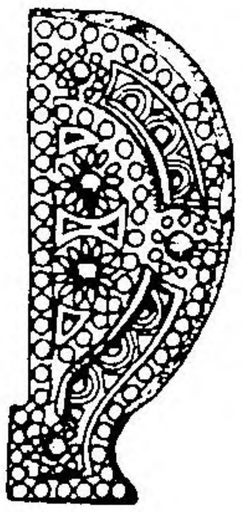

4

5

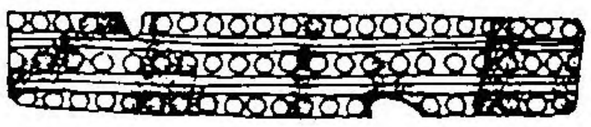

6

7

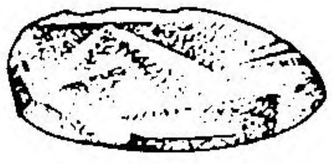

8

9

VIII/1.

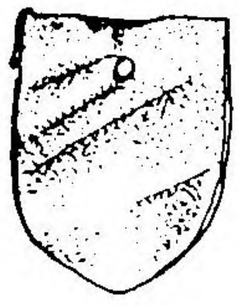

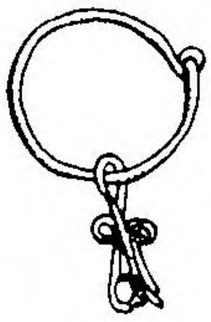

VIII/2.

VIII/3.

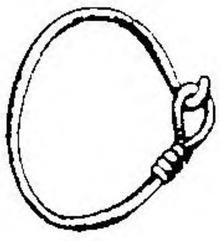

VIII. Tábla: 1. Zsámbok (Garam. 1993. 228. o. Taf. 103); 2. Hatvan-Boldog (Garam. 1993. 156. o. Taf. 31); 3. Hatvan környéke (Garam. 1993. 156. o. Taf. 31)

Kurunczi Sándor – Langó Péter:

A jászfényszarui honfoglalás kori leletek karpereceinek röntgenfluoreszenciás vizsgálata

Dolgozatunk témája egy honfoglalás koriņak tartott, egyedi kialakítású állatfejes karperecpár. Az ékszer korával kapcsolatban a kutatás nem tudott egységes álláspontra jutni.. Volt aki a honfoglaló magyarok készítményének tartotta, más a törtezüst kincshorizont ékszerei közé sorolta, s volt olyan kutató is, aki római készítésű 3–4. századi ékszernek vélte. A fizikai és a tipológiai vizsgálatok után mi ez utóbbi álláspontot tartjuk elképzelhetőnek, s munkánkban e mellett próbálunk újabb érveket felsorakoztatni.

I. A Jászfényszaru lelőhely megnevezéssel beleltározott leletek a Magyar Nemzeti Múzeumban

Úgy véljük, hogy a karperecpárral kapcsolatos problémák nem választhatók külön a leletegyüttes egészétől, ezért munkánk elején újraközöljük az 1914-ben bekerült teljes leletanyagot, valamint egy rövid kutatástörténeti összefoglalását is adjuk az eddigi eredményeknek és interpretációknak.

1914-ben, Jászfényszaru lelőhely jelöléssel 37 darab tárgyat leltároztak be a Magyar Nemzeti Múzeumba. A leletek előkerülési körülményei nem ismertek, az biztos, hogy a lelőhelyet régész nem vizsgálta. Az előkerülés helyéről pontos feljegyzés sem maradt fenn. A leleteket 1914 júliusában a Magyar Nemzeti Múzeum 130 koronáért vásárolta meg Nedeczky Tibortól.

1. *Vas csikózabla* (1. tábla, 1*)*. A tárgy három darabban, töredékesen maradt meg. A zabla nagyobb karikája ép, míg a kisebb törött. Az ép karika szélessége: 5,2 cm. Ltsz.: 170/1914.1

2. *Vas kengyelek:*

1. Körte alakú vas kengyel (1. tábla, 2). A téglalap alakúra kialakított fül közvetlenül kapcsolódik a lapos szárakhoz. A kengyel széles, bordás talpalójú. H.: 15,2 cm., Sz.: 12,1 cm.

2. Körte alakú vas kengyel (1. tábla, 3). A kengyel kialakítása megegyezik a fentebb leírt darabbal; a négy darab közül ez a legjobb megtartású. A kengyel H.: 14,3 cm., Sz.: 12,4 cm, Ltsz.: 170/1914.3

3. Körte alakú vas kengyel (2. tábla, 1). A kengyel téglalap alakú füle törött a szárak pedig deformálódtak. A kengyel H.: 14,8 cm., Sz.: 12 cm, Ltsz.: 170/1914.4.

4. Körte alakú vas kengyel (2. tábla, 2). A kengyel füle és az egyik szára is töredékes, a szárai deformálódtak. A kengyel H.: 13,3 cm., Sz.: 11,7 cm, Ltsz.: 170/1914.5

3. *Lószerszámveretek*. A lószerszám 27 db veretből áll. A bronzból készített 26 db rozettás veretet kiegészíti egy rombusz alakú veret, amely formáját tekintve nem kapcsolható közvetlenül a rozettás női lószerszámzat díszítőveretei közé. Ez a veret azonban az eddigi vélemények alapján szintén a lószerszámzathoz tartozott.[1]

2 db címerpajzs alakú öntött bronz nagyszíjvég, a közepén dudorral ékesítve, melyet egy gyöngysort utánzó keret szegélyez. A dudorból négy hosszú levél nyúlik ki, a kinyúló levelek között a keskenyebb oldalakon egy-egy a középső dudor felé néző levél látható. A vereteken ezüstözés nyomai figyelhetők meg. A hátlapon négy-négy aklaszeggel erősítették fel. A veretek

[1] Fettich 1931, 70–73, 44–46. kép; Mesterházy 1996, 321–322.

valószínűleg a szügyelő, vagy a farhám szíjvégi voltak. Méreteik: H.: 6,4 cm. Sz.: 4,1 cm.; H.: 6,2 cm. Sz.: 4 cm., Ltsz.: 170/1914.6-7.

3 db öntött bronz címerpajzs alakú kisszíjvég (3. tábla 6-8). A veretek kialakítása megegyezik a nagyszíjvégekével, csak itt a központi dudort nem övezi gyöngysoros keret, s a keskenyebb oldalakon nincs meg a középső dudor felé néző levélminta. A kisszíjvégek felületén is ezüstözés nyomai láthatók, s a hátoldalukon megfigyelhető, hogy a szíjra négy-négy aklaszeggel erősítették fel. A veretek valószínűleg a kantár, vagy a pofaszíj szíjvégi lehettek. Méreteik: H.: 3,8 Sz.: 2,1 cm., Ltsz.: 170/1914.8-10

Nagyméretű öntött bronz kerek füles veret (4. tábla 11). Domborodó felületű, középen kiemelkedő, virágmintát formázó dudorral. A dudort egy gyöngysort utánzó díszítés veszi körül, majd innen szimmetrikusan négy szív alakú levél nyúlik ki. A veretet végül egy keretdísz övezi. A vereten kialakított középső dudor és az abból kifutó levelek eltérnek a többi tíz boglár mintázatától, mivel azoknál részletesebben kidolgozott a minta. A veret felületén ezüstözés nyomai láthatók, a hátoldalát négy aklaszeggel erősítették a szíjazathoz. Átm.: 5,8 cm., Ltsz.: 170/1914.11.

10 db kerek füles rozettás lószerszámveret (4. tábla 1–10). Az öntött bronz veretek domborodó felületűek, középen kiemelkedő dudorral, melyet gyöngysort utánzó keret szegélyez. A dudorból a keretdísz felé szimmetrikusan négy-négy szív alakú levél nyúlik ki. A peremnél a peremlécet nyolc dudor szakítja meg, amit a levelek csúcsánál, és két-két levél között helyezett el az egykori mester. Az egyik veret töredékes. A veretek felülete ezüstözött, a hátoldalukon négy-négy aklaszeggel. A rozetták feltehetőleg a farhámot díszítették. Átm.: 5,6 cm. Ltsz.: 170/1914.12-21.

10 db kerek veret (3. tábla 9–18). A domború kialakítású öntött bronz veretek középső gyöngysorral övezett dudorából szimmetrikusan három-három levél nyúlik ki a szélek felé. A keretlécen itt is gömböcskékkel megszakított díszítés fut körbe. Két veret töredékes. A veretek felülete ezüstözött, a hátoldalon három-három szeggel. Átm.: 2,6 cm., Ltsz.: 170/1914.22-31.

Rombusz alakú veret. Az öntött bronz veret felülete enyhén domború, a kör alakban áttört középpontból kiindulva szimmetrikusan négy háromlevelű palmettacsokor látható. A dísz felületén ezüstözés nyomai láthatók, a hátoldalán négy aklaszeg nyoma látszik. A veret helyét pontosan meghatározni ma már nem lehet, de feltehetőleg a lószerszám része lehetett. Átm.: 3,9 cm, Ltsz.: 170/1914.32.

4. *Pajzs alakú szíjvég töredéke* (3. tábla 3). Az öntött ezüst szíjvég csúcsa törött. Alsó részén a lemélyített háttérből egy kétágú levélcsokor emelkedik ki, középső harmadát egy ötleveles palmettacsokor díszíti, a felső harmadban pedig egy négylevelű levélcsokrot alakítottak ki. A közepére helyezett díszítést egy félpalmettákból álló keretbe foglalta a hajdani mester. A szíjvég erősen kopott, de a felületén Fettich Nándor még aranyozás nyomait vélte felfedezni.[2] Méretei: H.: 4,6 Sz.: 2,2 cm, Ltsz.: 170/1914.33.

5. *Kör alakú veret* (3. tábla 1). A kéregöntéssel készült aranyozott ezüst veretet három koncentrikus kör szegélyezi. A közepén egy nyolcszirmú rozetta látható. A hátlapon három aklaszeg volt.[3] Átm.: 2,2 cm, Ltsz: 170/1914.34.

6. E*lektron kőbetétes gyűrű* (3. tábla, 2). A gyűrű feje téglalap alakú, oldalain egy-egy félgömb alakú díszítés. A foglalatban sárgásfehér színű féldrágakő (ametiszt), vagy üvegpaszta berakás van. Az ékszer pántja hiányzik, az aljára finom ezüstlemez van forrasztva. H.: 1,8 cm, Sz.: 1,7 cm, Ltsz.: 170/1914.35.

7. *Ezüst karperecpár* (3. tábla 4-5). Az egyik karperec teste két darabban, a végei hiányoznak. A két karperec testét három szál ezüst huzalból tekercselték. A felcsévélt sodrony belseje üreges. Az ép karperec végén egy hengeres zárótag található, amelyre ráforrasztották a kúpos véget. Ezen a kúpos végen alakította ki a darab készítője az állatfejet, úgy, hogy gyöngydrótból szemet és orrot jelző díszítést forrasztott rá. Átm.: 7,1 cm, Ltsz.: 170/1914.36-37.

---

[2] Fettich 1931, 72.

[3] A veret Szőke Béla szerint a nyerget díszíthette Szőke 1962, 17.

II. A jászfényszarui honfoglalás kori leletek kutatástörténeti áttekintése

A leletanyag 1914 júliusában két részletben került be a múzeumba. Először a lószerszám részeit, a vereteket, valamint a szíjvégtöredéket és az aranyozott ezüst kerek veretet kapta meg a Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtára, majd Oroszlán Zoltán 1914 július 21-én írt levele nyomán bekerültek a gyűjteménybe a gyűrű töredéke és a karperecpár maradványai is.[4] Oroszlán leveléből az is kiderül, hogy a leleteket egy bizonyos Nedeczky Tibor adta el a Nemzeti Múzeumnak. Azt azonban ma már nem lehet kideríteni, hogy mi úton jutottak a leletek a Nedeczky családhoz.[5] Nedeczky Tibor nem volt régiséggyűjtő, azt pedig, hogy mi módon vált a leletek tulajdonosává azért is érdekes lenne megtudni, mert a családnak sem Jászfényszaru határában, sem pedig a környék más településén nem volt semmiféle birtoka. Ezek alapján az is kérdéses, hogy mindegyik lelet Jászfényszaru határából került-e elő. 1914 októberében a leltárkönyvben már Nedeczky Tibor gyermekei, Nedeczky Dóra és Nedeczky Szendrő voltak feltüntetve mint eladók.[6]

A leleteket először Fettich Nándor közölte az Archaeológiai Értesítő hasábjain. Fettich megjegyzése alapján, miszerint a leltári napló „még csak a darabszámot sem tünteti fel", elképzelhető hogy még más tárgy is tartozott a leletegyütteshez, amely azonban 1923-ra, amikor is Fettich átvette a népvándorlás kori gyűjteményt, elkallódott.[7] Már Fettich is csak a „raktári anyag újabb átkutatása nyomán" találta meg a négy kengyelt és a csikózablát.[8] A karperecpárral részletesebben Márkiné Poll Katalin foglalkozott a zsennyei karperecekről szóló tanulmányában.[9] A sír anyagát Szőke Béla a honfoglalás kori vezető- és középréteg leletanyagának I. csoportjába sorolta, a rozettás lószerszámveretek és a nemesfém ékszerek alapján.[10] A kengyelek számából kiindulva úgy vélekedett, miként más magányos síroknál, valójában itt is egy páros temetkezéssel kell számolnia a kutatásnak. A leleteket szétbontva egy a nővel azonos társadalmi réteghez tartozó férfisírt is feltételezett.[11] Ennek nyomán voltak olyan kutatók, akik megpróbálták a leletanyagot szétosztani a feltételezett két sír között. Az újabb kutatások azonban nem igazolták Szőke Béla elképzelését. Révész László hívta fel a figyelmet arra, hogy a Jászfényszarun előkerült régiségeket, hasonlóan más „páros sírok" leletanyagához, nehéz szétválasztani két különálló sírra.[12] Az tehát teljesen bizonytalan, hogy csak két sír került volna elő, így ha azt nem is tudjuk, hogy hány sírt bolygattak meg Jászfényszaru határában, az biztos, hogy ha töredékesen is, de több sír leletei kerültek be a MNM-ba.

---

[4] MNM Főigazgatósági Akták: 1914/569.

[5] A Magyar Országos Levéltár Nedeczkyekre vonatkozó iratait átnézve, sajnos semmilyen utalást nem találtunk a leletre. Nedeczky Tibor a Házépítő Tisztviselők Bizottságának aktív tagjaként, a tevékenységével kapcsolatos dolgokat mind megőrizte. Az iratanyag további részét egy, a Nedeckyek felmenője által alapított családi alapítvánnyal kapcsolatos levelezés és peranyag, valamint az erre vonatkozó újságcikkek tették ki. Úgy tűnik, hogy a család, illetve az okmányokat a levéltárba beadó Nedeczky Dóra fontosabbnak ítélte megőrizni ezeket a papirosokat, mint egy, már akkor is ezer évesnek számító lelet előkerülési körülményeit tartalmazó feljegyzést. A Nedeczky levelezésben nem maradt nyoma Oroszlán Zoltán fentebb említett levelének, illetve annak sem, hogy a leletek miként kerültek a család birtokába. MOL. P-512 / 21. cs.

[6] MNM Leltárkönyv 1908–1915. augusztus 24-ig: 449. old. Az eladás oka valószínűleg az lehetett, hogy a családnak sürgősen készpénzre volt szüksége, ahogy erről az egyik levél is tanúskodik. MOL. P512/21.cs., I./11

[7] Fettich 1931, 72. Fettich az 1914-es leltárkönyvi bejegyzés miatt úgy vélte, hogy a háború kitörése volt az oka annak, hogy csak keveset tudunk a leletről.

[8] Fettich 1931, 72.

[9] M. Poll 1933.

[10] Szőke 1962, 12.

[11] Szőke 1962, 16.

[12] Révész 1996, 66, 187. j.

III. A karperecpár kronológiai helyzete a kutatás eddigi állásfoglalása szerint

Az állatfejes, kígyófejes végződésű karpereceket a korábbi kutatás Hampel József nyomán, mint a „Bielo-brodoi kultúra" egyik jellemző emlékét, a szlávok etnikumjelző tárgyának tartotta.[13] Hampel elképzelését Niederle, majd pedig később Fettich Nándor és Fehér Géza is elfogadta. Fehér Géza 1957-ben megjelent tanulmányában, a 10. századi kárpát-medencei szláv emlékanyag meghatározására tesz kísérletet. A szerző arra a következtetésre jutott, hogy a honfoglalás kori állatfejes karperecek kialakításakor a déli területről a Kárpát-medencébe beköltöző szlávok a késő római időszak nyitott állatfejes karperectípusát tekintették előképnek.[14] Hampel hatására ugyanebben az időszakban Zdenko Vinski is késő római, vagy dák hatást feltételezett a vukovári temető 10. századi, a feltáró szerint szláv de valójában honfoglaló magyar, sírokból előkerült állatfejes karpereceknél.[15] Szőke Béla volt az aki —más ékszerhez hasonlóan — kimutatta, hogy az állatfejes karperecek nem kapcsolhatók a korabeli szláv emlékanyaghoz. A karperecformát a különböző típusok alapján kronológiai fázisokra próbálta bontani.[16] Szőke Béla tipológiai felosztását később Szabó János Győző módosította.[17] A honfoglalás kori állatfejes karperecek kutatástörténeti összefoglalását, valamint legteljesebb felgyűjtésüket és kiértékelésüket Kovács László végezte el. A szakirodalomból összegyűjtött darabok alapján típusokra bontotta az ékszerformát, s feltérképezte a különböző csoportok elterjedését. A szerző megvizsgálta a kutatás által eddig felvetett párhuzamokat, végül arra a következtetésre jutott, hogy ez a forma nem kapcsolható sem a bizánci, sem a keleti, sem pedig a szláv területek karperectípusaihoz.[18]

A jászfényszarui leleten kívül ezüst állatfejes karperec ritkán került elő honfoglalás kori sírokból.[19] Mivel a karperec kialakításában nem hasonlít a többi állatfejes karperechez, ezért figyelmünket erre az ékszerpárra fordítottuk. A karperecek, mint utaltunk rá, valamivel később kerültek be a múzeumba, mint a többi lelet. Az egyik karperec már 1931-ben töredékes volt, már ekkor hiányoztak róla az állatfejek.[20] M. Poll Katalin a karperectest és az állatfej kialakítása alapján úgy vélte, hogy ezek a darabok nem a honfoglalás korának emlékei közé tartoznak. Szerinte, egy a British Múzeumban talált, 2–3. századi és egy német magángyűjteményből ismert késő antik párhuzam, valamint a karperec jó ezüstminősége alapján ezek a darabok is inkább az ókorra keltezhetők.[21] Szőke Béla szerint a karperecek „aligha ókori példányok, hanem ezek mintájára és szellemében készült X. századi ékszerek". Igaz, Szőke Béla nem zárta ki véglegesen azt a lehetőséget sem, hogy ezek az ékszerek a római időszakban készültek, s mint ilyenek korábbiak lennének a honfoglalás koránál. Ezt a lehetőséget csak úgy tartotta elképzelhetőnek, ha a karperec mindenképp az arab

---

[13] Hampel 1907, 13–17.

[14] Fehér 1957, 281–302. Fehér Gézánk a szláv emlékanyaggal kapcsolatos érveit Bálint Csanád, az állatfejes karperecekről írt elképzelését pedig Kovács László cáfolta meg (Bálint 1991, 162; Kovács 1996, 117).

[15] Vinski 1959, 103, Taf XXXVIII. 26–27. Zdenko Vinski közöl egy ritka „kígyófejes" karperecet a vukovári temető 444. sírjából A karperec végződéseit tekintve nem az állatfejes karperecekhez, hanem a Nagylók-Erdőmajorban és a Békéscsaba-Erzsébethelyen előkerült lovas sírok lándzsás karperectípushoz kapcsolható (Révész 1997, 174, 193, 5. kép 4.).

[16] Szöke 1962. 69–71, 96.

[17] Szabó 1978, 67.

[18] Kovács 1996, 116-138.

[19] Ezüst állatfejes karperec került elő többek között: Budapest-Lipótmezőről (Hampel 1907,161, 52. tábla 2.; Kovács 1994,120: No. 16–17), Csátalja-Vágotthegy 3. sír (Kovács 1994, 121: No. 22–23), Somogyjád-Gépállomás 3. sír (Kovács 1994, 127: No. 122), Rád-Kishegy B. sír (Patay 1957, 600; Kovács 1994, 127: No. 114) valamint Szeged-Bojárhalom 3. sír (Reizner 1891, 109; Hampel 1900, 686–687. c, Kovács 1994, 128: No. 137, László 1988, 132, XV. tábla 2). László Gyula a szövegben tévesen, a B. sírban talált kerek átmetszetű elhegyesedő végű karperecre hivatkozik, miközben helyesen a visszapödrődő ezüst lemezkarperecet írja le az állatfejes karperec párjaként.

[20] Fettich 1931, 44. kép 18.

[21] M. Poll 1933, 77.

kereskedelmi kapcsolatok révén kerültek a honfoglaló magyarok emlékanyagába.[22] A karpereccel később Szabó János Győző is foglalkozott. Ő, szemben M. Poll Katalin elgondolásával, a 10. századra helyezte az ékszerpárt. Szabó, hasonlóan Szőkéhez, az északi törtezüst kincshorizontban található állatfejes karperecekkel kapcsolta össze a ékszert. Véleménye szerint a jászfényszarui darabok jó párhuzamának tekinthető a lengyelországi és a szlovákiai lelőhelyekről előkerült karperecek, melyeknél megtalálható a „fonásra-láncra húzott kígyófejes sapka-rátét".[23]

Kovács László a szabolcsi temetőket feldolgozó művében hat altípusra választotta szét az állatfejes karpereceket, s a 6. a. csoportba (nyitott, nemesfémből készült állatfejes karperecek csoportja) helyezte a jászfényszarui karperecpárt.[24] Ebbe a csoportba kerültek a zsennyei karperecek is, melyek bizonyíthatóan északi eredetűek.[25] Kovács ezen túlmenően azonban nem tért ki a karperecpár készítési idejére. E kérdés megválaszolására újabb adalékul szolgálhat az ékszeren elvégzett röntgenfloureszcenciás anyagvizsgálat. A kérdéses karperecpár mellett összehasonlítás céljából számos egyéb, a 10. századra datálható ezüsttárgyat is megvizsgáltunk. Ezek: két Rex Berengar érme Almásneszmélyről,[26] egy Stephanus Rex érme Pusztaszer-Kádárdombról,[27]. Ahmed b. Isma'il szamanida emír 911/912-ben vert ezüst dirheme a bodrogvécsi temetőből[28] valamint egy II. Nikephorosz császár által kibocsátott bizánci érme.[29] A pénzeken kívül a vizsgálat tárgyát képezték még a Jászfényszaruról a karpereccel együtt a múzeumba szállított ezüst tárgyak, a gyűrűfej és a rozetta, valamint egy kiszélesedő végű ezüst karperec a szintén Szolnok megyei Nagyrév lelőhelyről[30] és karperectöredékek Szeged-Öthalomról.[31]

IV. Az RFA mérések

A természettudomány eredményeit hétköznapi alkalmazásuk teszi fontossá. A fizikában és a kémiában kifejlesztett új mérési módszereket egyre több helyen felhasználhatjuk, ott is, ahol eddig álmodni sem lehetett róla. Ezt a lehetőséget az általános igény teszi szükségessé és a nagyteljesítményű számítógépek biztosítják az alapot az egyébként egyedi módszerek általánosabb alkalmazásához. Ennek a fejlődésnek egyik szép példája az un. elemanalitika széleskörű elterjedése. Az anyagtudományokban egyrészt az elemi összetétel másrészt az összetevőkből felépülő anyag szerkezete a két legfontosabb jellemző. Általánosságban tehát az elemanalitikai vizsgálat során az anyagminta kémiai összetételét határozzák meg. Ez korábban szinte mindig egy, esetleg két elem egymás utáni analízisét jelentette, mert nem volt lehetőség arra, hogy egyszerre több elemi összetevőt határozzanak meg. Az un. multielemes mérési módszerek lehetővé teszik több elem egyidejű analízisét az ismeretlen mintában, ezáltal bonyolultabb problémák is megoldhatóvá válnak. A következőkben a jászfényszarui ezüstminták multielemes mérésének körülményeit és eredmenyeit ismertetjük. Ezek a mérési eredmények nagyban hozzájárulnak a leletek korának tisztázásához. Természetesen a mérések eredmenyeit a régészeti keltezés eredményeivel együtt kell értelmezni

---

[22] Szőke 1962, 70.

[23] Szabó 1978, 113. 106. j. Szabó János Győző tévesen fonott karperecpárként határozta meg a jászfényszarui darabokat (Szabó 1978, 67).

[24] Kovács 1996, 123; 137.

[25] M. Poll 1933; Mesterházy 1996, 378.

[26] MNM 66/1877. 16-17. Kovács 1989, 16: No. 3.

[27] MNM 13/1893. 148.

[28] MNM 116/1897. l., Kovács 1989, 21: No. 50.

[29] Az érme Tiszaeszlár-dióskerti temető 17. sírjából került elő. MNM leltározatlan, Kovács 1989, 70: No. 383.

[30] MNM 166/1895. l., Hampel 1900, 721-723

[31] MNM 66/1879. 195, valamint MNM 66/1879. 242.

A röntgenfluoreszcenciás mérések (rötgenfluoreszcencia analízis = RFA) a KFKI, AEKI laboratóriumában történtek. Az itt használt röntgenspektrométer három nagy egységből áll, amelyek a mérés alapvető tulajdonságait meghatározzák.[32] A minták vizsgálatához szükséges gerjesztőforrás egy Mo (molibdén; az elemekre ezután a vegyjelükkel hivatkozunk) anódos diffrakciós röntgencső amit egy Mo szekunder target követ. A targetről továbbhaladó sugárzás a mintaváltó kamrában beállított vizsgálandó minta felületére esik és a belsejében gerjesztett karakterisztikus sugárzás Si(Li) félvezető detektorba jut. Elektronikus jelformálás után áll elő a röntgenspektrum, ennek kiértékelésével a minta elemi összetételét állapíthatjuk meg. A spekrumban látható csúcsok helyzete (energiája) a minta elemi összetételét jellemzi, az adott csúcs alatti terület pedig az adott elem koncentrációjával arányos. Két fontos tulajdonságát érdemes megemlíteni ennek a vizsgálati módszernek: a mintában kimutatható elemek vegyértékállapotát nem lehet vele meghatározni és, hogy elviekben roncsolásmentes analízist tesz lehetővé. Ezen munkában a tárgyak egyikét sem sértettük meg, néhány esetben azonban szükség lehet roncsolásos mintaelőkészítésre.

A röntgencsövet meghajtó generátor 35 kV-on, 35 mA-en üzemelt; a mérésidő 1000 s-ra volt beállítva (élő idő). A Si(Li) félvezető detektor energiafelbontása 170 eV volt a Fe K_{α} vonalára. A jeleket Canberra 1510-es típusú elekronikus egységgel dolgoztuk fel; 12 μs jelformálási időt és a rendszerben gyárilag beállított pile-up rejector-t használtunk. A spektrumot az S100-as típusú analizátorkártya első 1 K csatornáiba gyűjtöttük. A vizsgálandó tárgyak némelyikénél jelentkező felületi egyenetlenségek hatását a minta elé rögzített egyszerű rés-kollimátorral igyekeztünk kikerülni (3 mm átmérő, Mo fémlap). A spektrumok kiértékelése az AXIL program segítségével történt.[33]

Miként fentebb utaltunk már rá, az RFA során a mintát alkotó elemek azonosítása teljes biztonsággal történik mivel a csúcsok energiája csak egy adott elemre jellemző (kvalitatív analízis). Az elemek pontos mennyiségének meghatározása minden esetben bonyolultabb feladat, a minta jellemzői határozzák meg (kvantitatív analízis). A háttérrel korrigált csúcs alatti területből az elem koncentrációjának meghatározásához kalibráló minták mérésére van szükség. Ezüst kalibrálósor nem állt rendelkezésre laboratóriumunkban és kereskedelmi forgalomban sem kapható. Így az eredmények értékelését a következő, egyszerűsített módszerrel végeztük. Hasonló analitikai problémáknál gyakori eljárás az, hogy a mintákban lévő elemek mennyiségét egymáshoz viszonyítjuk. Jelen esetben a minták fő összetevője az ezüst, így ésszerű a különböző szennyező elemeket hozzá viszonyítani. A kiértékelés során tehát nem határoztunk meg koncentráció értékeket, hanem az egyes elemek nettó csúcs alatti területeit az ezüst nettó csúcs alatti területével osztottuk, az ezüstre normáltunk.

A legtöbb mintában előforduló szennyező elemek a réz, vas, cink és az ólom. Néhány mintában viszont nem csak „szennyezők", hanem akár fő összetevőnek is számítanak (ld.: ezüst karperec töredékek esetén a réz igen nagy mennyisége). Kisebb mennyiségben a wolfram, arany, bizmut és ón fordul elő. Az ezüstben egyik-másik elem jelenléte nem volt teljesen érthető első látásra. Ezekre a kérdésekre az ércek korai feldolgozása adott magyarázatot. A rézércek mellett gyakran előforduló, csillogó galenit (PbS) felkeltette a rézművesek érdeklődését. A galenit tehát főleg ólmot tartalmaz de kis részben ezüstöt is. A galenitből készített fémötvözet ezért a kezdetekkor még kevés ezüstöt tartalmazott. Az ezüst felfedezés és előállítás ezen legkorábbi szakasza valószínűleg a hettitáktól indult ki és a görögök közvetítésével került át a rómaiakhoz. Mindezekből érhető a korai ezüsttárgyak magas réz és ólom tartalma. A korai feldolgozás első lépésében a galenitet részlegesen pörköléssel kéntelenítették és az ólom-oxidból redukcióval állították elő az ólmot. Ezután a galenit, ólom-szulfát és ólom-oxid keverékét megolvasztották és ezek egymással való reakciójával állt elő az ólom:

---

[32] Aiginer 1974, 541.

[33] Van Espen 1977, 243

$$2PbS + 3O_2 \rightarrow 2PbO + 2SO_2 \quad és$$
$$PbS + 2O_2 \rightarrow PbSO_4 \quad ill.$$
$$PbS + 2PbO \rightarrow 3Pb + SO_2 \quad és$$
$$PbS + PbSO_4 \rightarrow 2Pb + 2SO_2$$

Ezután az ezüstöt kupellációval lehetett dúsítani ebben a magas ólom tartalmú ötvözetben. Ezen folyamat során olvasztással tovább oxidálják az ötvözetet, s ebből leghamarabb az ólom oxidálódik és salakos formában elvezethető az olvadéktól. A későbbi időben (rómaiak) ez az eljárás tovább finomodott. Az ókoriak valószínűleg tudtak a 19. században felfedezett Pattison folyamatról. Ha ezüstben gazdag ólmot megolvasztanak, a hűtés során kiváló első kristályok főleg ólmot tartalmaznak. Az olvadék így ezüstben dúsul, folyamatos ismétléssel 1–2%-ig lehet az ólmot megtisztítani az ezüsttől (és fordítva). Ezután kupellációval lehet az ezüstöt kinyerni és a maradék PbO mehet vissza az ólom előállításhoz hasznát olvasztóba. Ezzel az eljárással a rómaiak akár 0.01%-os tisztaságú ezüstöt tudtak előállítani.[34]

Az összetételekben minden tárgy esetén szerepel a kén is. Ez a tárgyaknak a levegőn való természetes szulfidosodási folyamatával értelmezhető, bár más forrás is elképzelhető. Néhány esetben a S-Kα,β vonalaival átlapolnak az Pb-M vonalai. Az AXIL kiértékelő program azonban nem tudja ezt figyelembe venni, így nagyobb hibával lehet csak meghatározni ezeket a csúcsokat. Az Pb-M vonalainak kis fluoreszcencia hozamai miatt és a kén iránti viszonylagos érdektelenség miatt úgy gondoltuk, hogy ezzel nem foglalkozunk részletesebben. Az ólmot tehát a jól látható L vonalakból határoztuk meg.

V. Az RFA eredmények értékelése

Az eredmények a régészet nyelvén a következőképpen értelmezhetők. Az 1-től 5-ig számozott ábrákon az eredményeket mutatjuk be, ezzel könnyebben egymáshoz viszonyíthatjuk őket. Itt tehát a különböző tárgyak szennyeződésének mértékeit láthatjuk az adott elemre, növekedő sorrendben. Az ábrákon a vízszintes tengelyen a minták neveit írtuk fel, a függőleges tengelyek pedig az egyes elemeknek az ezüsthöz viszonyított arányait mutatják. Természetesen a különböző elemek egymáshoz viszonyítva nagyon eltérő mennyiségben ötvözik (szennyezik) az ezüstöt, így a tengelyek mértékbeosztása is különböző (akár nagyságrendileg is). Ezért a mintákat egy-egy adott elemre lehet egymáshoz viszonyítani, vagyis egy ábrán belüli szennyezettség sorrendet állapíthatunk meg. A tengelyek skálázásához hozzátesszük — bár az eddigiekből következik—, hogy az nem az elemek koncentrációinak arányát jelenti. Tehát pl. az 2-es ábrán látható 20 körüli réz/ezüst érték nem jelenti azt, hogy a rézből 20-szor annyi van a tárgyban mint az ezüstből. Ezek nem koncentráció értékek, viszont a minták közötti egymáshoz viszonyított szennyeződést jól jellemzik.

---

[34] Jól egyezik ezzel egy Pliniustól származó leírás. Ez azt tartalmazza, hogy pénzérmék készítéséhez a tiszta ezüstöt mekkora mennyiségű bronzzal kell összeolvasztani (a réz növeli az ezüstötvözet keménységét és így tartósságát). Tehát, már olyan tisztaságú ezüst alapanyagból dolgoztak, hogy azt „vissza" kellett szennyezni. Ezzel kapcsolatban lásd még: Singer-Holmgard-Hall 1958.

A réz

A fentebb már említett ezüst karperec töredékekben annyira magas volt a réz mennyisége (és annyira alacsony az ezüst), hogy ezeket nem tekinthetjük ezüst tárgyaknak. Valóban ilyen megtévesztő lehet a tárgyak szemmel való beazonosítása és ez indokolttá teszi a régészeti minták esetén a műszeres analitika általánosabb alkalmazását. (Így az egyik töredék adatait kihagytuk a grafikonokból a nehéz ábrázolhatóság miatt.) Éppen a réz esetében előforduló nagy értékkülönbségek miatt közlünk egy kisebb maximális értékhatárú (nagyobb felbontású) ábrát is. A grafikonokat tanulmányozva levonhatunk egy második következtetést is. Szennyezettség szempontjából a tárgyak három, jól elkülönülő csoportba sorolhatók. A tiszta ezüsttartalmúak közé tartozik pl. az arab dirhem, a bizánci ezüstpénz és a jászfényszarui ezüst karperecek is. Nagyságrendileg nagyobb (>10) szennyezettségűek a Berengár Rex érmék, az ezüst lemezkarperec és a rozettás ruhaveret. Harmadik csoportként pedig az „ezüst lemezkarperec töredékek" teljesen elkülönülnek, lévén hogy ezek nem ezüstök a mérések eredményei szerint.

A rézre a szennyezettségi sorrend a következőképpen alakul: legtisztább (azaz legkevesebb rezet tartalmaz) az Arab dirhem, ezután következnek sorrendben a Bizánci ezüstpénz, Ezüst állatfejes karperec 1, ezüst gyűrűfej, István király dénárja, Berengár Rex 2, ezüst állatfejes karperec 2, Berengár Rex 1, ezüst lemezkarperec, rozettás ruhaveret majd legvégül az ezüst karperec töredék 1.

A vas

A vas esetén nem tapasztaltunk nagyságrendi különbségeket a minták között. Bár két tárgy elkülönülni látszik a többi átlagértékétől (0,5 és 1 közötti értékek): az Ezüst állatfejes karperec 2 és az Ezüst karperec töredék 1. Kicsit meglepő az Ezüst állatfejes karperecek egyikére (2-es) vonatkozó magasabb érték (Fe/Ag=3), bár pl. a Rozettás ruhaveretre 0,75-öt kaptunk ami viszont az összes többi elem tekintetében az egyik legmagasabb ötvözőelem-tartalommal bír.

A szennyezettségi sorrend a következőképpen alakul: arab dirhem, bizánci ezüstpénz, István király dénárja, ezüst állatfejes karperec 1, ezüst lemezkarperec, rozettás ruhaveret, Berengár Rex 2, ezüst gyűrűfej, Berengár Rex 1, ezüst állatfejes karperec, végül az ezüst karperec töredék 1.

A cink

Ezek az értékek is megerősítik az eddigi eredményeket (sorrendet). Itt is az arab dirhem bizonyult a legtisztábbnak majd rögtön utána következik az egyik jászfényszarui minta (1-es számú).

A szennyezettségi sorrend a következő: arab dirhem, ezüst állatfejes karperec 1, Berengár Rex 2, ezüst gyűrűfej, bizánci ezüstpénz, ezüst állatfejes karperec 2, István király dénárja, ezüst lemezkarperec, Berengár Rex 1, ezüst karperec töredék 1 és a rozettás ruhaveret.

Az ólom

Az ólom esetén is megfigyelhető a tárgyak kevésbé és jobban szennyezett csoportja.

Az ezüsttárgyak szennyezettségi sorrendje növekvő sorrendben tehát: arab dirhem, ezüst állatfejes karperec 1, Berengár Rex 2, ezüst gyűrűfej, bizánci ezüstpénz, ezüst állatfejes karperec 2, István király dénárja, ezüst lemezkarperec, Berengár Rex 1, ezüst karperec töredék 1, rozettás ruhaveret.

Egyéb elemek

Érdekes felfigyelni a minden tárgy összetételében előforduló wolframra. Az elem eredetére vonatkozóan nincs semmilyen ismeretünk. Néhány tárgy aranyat is tartalmazott. Ez az aranyozott tárgyak esetén visszaigazolta az eredeti, múzeumi besorolást, más tárgyak esetén pedig az esetleg együtt előforduló ércek miatt nem is meglepő. További magyarázat lehet az arany tartalomra a zsákmányból származó nemesfémek össze-, ill. újraolvasztása. Megfigyelhetjük, hogy az 1-es számú jászfényszaruból származó ezüstkarperec arany tartalma a többiekéhez viszonyítva viszonylag magas (már ahol egyáltalán van arany és nem arany díszítésű tárgyról van szó), míg a 2-es számú nem tartalmaz aranyat. Furcsa módon a két jászfényszarui ezüstlelet összetétele egymáshoz képest rendszeres eltérést mutat. Az arab dirhem sem tartalmaz aranyat. Szintén érdekes még a bizmut jelenléte néhány tárgy esetén. A kis intenzitású és átlapoló vonalak azonban nem teszik lehetővé, hogy merészebb következtetéseket levonjunk, a kimutatásuk viszont biztonsággal történt.

VI. Az RFA eredmények összefoglalása

A mérések során elsődleges célunk a jászfényszarui leletek vizsgálata volt. Az eredményekből kitűnik, hogy mindkét karperec tiszta ezüstanyagnak minősül a többi tárgyal összehasonlítva. Bár rögtön hozzá kell tenni, hogy e két ezüstkarperec között is különbség van. A mérések során nem találtunk olyan eleme(ke)t amelyek csak a jászfényszarui karperecekben lennének jelen (vagy éppen hiányoznának) ezzel egyértelműen elkülöníthetőek lennének a többi tárgytól. Mivel ezt a várakozásunkat a mérések nem igazolták, az összetétel alapján lehet csak dönteni. Ebből a szempontból az eredmények ismertetett félkvantitatív jellege nem tekinthető kielégítőnek. Tovább árnyalja a képet a két tárgy közötti rendszeresen fellépő különbség. Mindemellett a tárgyakon belüli relatív szennyezettségben a jászfényszarui ezüstök általában tisztább összetételűeknek számítanak, mint a biztosan honfoglaló őseinkhez köthető használati tárgyak, ékszerek.

Érdekes eredményként értékeljük néhány szennyező-ötvöző elem jelenlétét az ezüstök egy részében (wolfram, bizmut). Egy lehetséges vizsgálati vonal lehetne az ónozás és az ezzel együttjáró elemek tanulmányozása vagy a bronztárgyak vizsgálata. Továbbá, az egyik tárgy darabjainak mérése (Ezüst karperec töredékek) azt bizonyította, hogy valójában nem is ezüsttárgyakról van szó. Az összes lelet között pedig az Arab dirhem számít a legtisztább ezüstnek.

Röntgenanalitikai szempontból a probléma végleges megoldását jelenthetné a megfelelő standardminták mérése. (A szerzők eddig nem találkoztak olyan publikált mérésekkel amelyekkel eredményeik összevethetők volnának.) Jó összehasonlítási alap lehetne továbbá még több, leginkább római ezüsttárgy mérése, hogy a tárgyak közötti szórásról pontosabb képünk lehessen. A minták mérését tervbe vettük a laboratóriumunkban új telepítésű kapillaris technikával is. Ez a módszer lehetővé teszi, hogy a tárgy kis felületére ráfókuszáljuk a gerjesztősugárzást (kb. 20-30 mm területre). Ezzel az esetleg fellépő geometriai effektusokat lehetne tanulmányozni, amelyek káros következményeit a már említett Mo-lyukkollimátorral kerültük el a mérések során.

VII. A karperecpár tipológiai vizsgálata

Ezek után újra felvethető a kérdés, hogy a Jászfényszarun talált ékszerpárt a 10. században készítették-e, vagy pedig korábban. Szabó János Győző fentebb említett véleménye az volt, hogy ezek a karperecek beilleszthetők az északi területekről kiinduló törtezüst leletek körébe.[35] Ő úgy vélte, hogy a karperec pár állatfeje párhuzamba hozható a Staré Mesto-i temető 167/51. sírból előkerült nyakpereccel,[36] valamint a lengyelországi Chlem Drezdenecki kincsleletben lévő láncos szövésű állatfejes nyaklánccal.[37] A Staré Mesto-i sűrű szövésű torques nagyon töredékes állapotban maradt meg, s kialakításában inkább a Stará Kourim 110. sírjából előkerült ezüst állatfejes ékszerhez kapcsolható mint az általunk tárgyalt darabhoz.[38] A lengyelországi törtezüst kincsleletekből ismert állatfejes ékszereknek sincs semmi közelebbi kapcsolatuk a jászfényszarui példányokhoz. A Szabó János Győző által említett állatfejes nyaklánc legközelebbi párhuzama a szintén lengyelországi, Borucin lelőhelyről előkerült nyaklánc.[39] A Borucinból előkerült darab állatfejének képét Stenberger, a gottlandi törtezüst kincsleletek feldolgozója, nagyítva is közli (8. ábra).[40] Ezen a képen jól látható, hogy ezeknek az állatfejeknek a motívumkincse a korabeli skandináv ötvösművészettel hozható összefüggésbe, s sem az állatfej kidolgozása, sem pedig a fej kialakítása nem kapcsolódik a jászfényszarui darabokhoz. Az állatfejek kialakítása csak annyira kapcsolódik a törtezüst kincsekből ismert megfogalmazáshoz, amennyire ez az északi állatstílus kapcsolódik a római ékszerművességben fellelhető előzményeihez. Stenberger művében részletesen foglalkozott a sodrott és fonott ékszerek készítési technikájával, s különböző altípusokat különböztetett meg. A jászfényszarui karperecek teste másképp készült, kialakításuk eltér a gotlandi típusoktól.[41]

Marad még a M. Poll Katalin által említett, a British Múzeum gyűjteményében szereplő 2–3. századi darab, amely valóban közel áll a jászfényszarui karperecekhez (6. tábla).[42] A Marshall által leközölt sodrott arany karperec eredetileg Frank Bequest gyűjteményében volt. A karperecpár, mint ahogy arról annak idején M. Poll Katalin is beszámolt, Mezopotámiából került elő. Pannonia területéről a római időszakból a jászfényszaruihoz hasonló darab eddig még nem ismert. Az állatfejes karperec azonban nem ritka a 4. század második felében, a pannóniai területen sem.[43] A karperecpár esetleges római eredetét tovább erősíti az, hogy a karperectest ilyen formában való kialakítása elterjedt volt ebben az időszakban. Talán a legközelebb, egy az ókori Sophianae területén talált sírból előkerült, bronzból készített darab áll a jászfényszaruihoz. A karperectest kialakításában megegyezik az általunk vizsgáltéval, csak a pécsi darabnál a végződés tér el. Az öntött, egymásba hurkos-kampós zárszerkezettel kapcsolódó végződéseket a leletközlő Fülep Ferenc „amfora-gyöngyös" formának határozta meg.[44] Az ilyenfajta kialakítás azonban nem nagyon tér el a római állatfejes típusokétól. Elképzelhető, hogy egy állatfej stilizáltabb megfogalmazásáról van csak szó, s nem egy különálló típusról.

Még három karperec vonható párhuzamként vizsgálatunk körébe. Az első és második a bulgáriai Tuhoviate lelőhelyről előkerült karperecpár.[45] A síregyüttest, ahonnan az ékszerpár előkerült az

---

[35] Szabó 1978, 113. 106. j.

[36] Hruby 1955, 514, Taf. 16/1, Taf 75/2.

[37] Slaski - Tabaczyński 1959, 16, Tab, II, l,

[38] Šolle 1966, 45.

[39] Stenberger I. 1958, 183, Taf. 49-50; Gupienice-Kiersnowscy 1965, 16, Tab II. l.

[40] Stenberger I. 1958, Taf. 50.

[41] Stenberger I. 1958, 263-288.

[42] Marhall 1911, 328, No: 280 L, Pl LXIV.

[43] Alföldi. 1957, 419–420.; Alföldi 1957, Abb. 90.; Lányi 1972, 124. Abb. 58.

[44] Fülep 1977, 50, Tab. 38, 5.

[45] La Bulgaire Médiévale, 94–95, No: 122–123

ásatók a 10. századra keltezték. A két stilizált kígyófejes bronz karperec közül az egyik fonott, a másik pedig sodrott. A sodrott darabnál a vastag sodrott drótok közt három, vékony, két-két szál drótból összesodrott drót is fut (7. ábra). A karperecek végződésére kúpos záródású bronz lemezt helyeztek, melyet körmintákat formázó filigrándíszítésekkel ékesítettek. A bolgár kutatók ebben a lemezben stilizált kígyófejet véltek felfedezni, de ez a „kígyófej" nem kapcsolható sem a 10. századi kárpát-medencei állatfejes karperecekhez, sem pedig a késő római időszak karperecein megjelenő állatfejekhez. A karperec testének a kialakítása hasonlít a fentebb már említett törtezüst kincsekben előkerült karperecekre. Ez a hasonlóság, a bulgáriai karperecek és a törtezüst horizont ékszerei között azonban nem jelenti azt, hogy a tuhoviatei karperecpárnak is feltétlenül az északi régióból kellett erre a területre kerülnie. Nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy az ékszereket a helyi mesterek készítették.

A harmadik karperec a 7. század végére keltezett, Kiskőrös-vágóhídi avar kislány sírjából került elő.[46] Ennél a darabnál a karperectest kialakítása hasonló, viszont az állatfej jelentősen eltér a jászfényszaruiakétól.. A karperec lapos háromszög alakúra kialakított végeit formálta állatfejnek, a szájat és a szemeket filigrándíszítés jelzi. Az ékszer állatfejeinek a kialakítása a karperecet a kutatás a Keszthely-kultúrához köti, s nem kapcsolódik az általunk vizsgált darabokhoz.[47]

VIII. Összefoglalás

Valószínű tehát, hogy a karperecpár utólag, a Nedeczkyeknél keveredett a leletanyag közé.[48] Az az elképzelés sem zárható ki egyértelműen, hogy az ékszerpár mégis csak a honfoglaló leletek részeként került elő, ebben az esetben az a feltételezés valószínűbb, hogy a viselője találta. Utóbbi esetben feltehetőleg az ékszer római áru volt és a szarmaták nyomán maradt meg, hisz ezen a területen húzódott a „Csörsz-árokként" is ismert szarmata védsánc. Az is elképzelhető, hogy a karperecpár a Jászfényszaruval szomszédos Pusztamonostoron (korábban: Jász-Monostor) 1895-

---

[46] László 1955, 25 Taf III 9.; Szentpéteri 1993, 227. Ha avar kori lenne a karperecpár, akkor ez lenne az első avar korra keltezhető tárgy Jászfényszaru határából, s mint ilyen, akár be is leheetne illeszteni a régió avar leleteinek a sorába, kitöltve ezzel azt az űrt, amely a mai Felső-Jászság és Pest megye találkozásánál kialakult (Garam 1983; Madaras 1995). A karperec avar kori keltezése mellett azonban nem szól semmilyen érv, mivel a kiskőrösi darab a fentebb említett érvek miatt kizárható a párhuzamok köréből. A kiskőrösi karperec legközelebbi párhuzamát László Gyula a czibakházi leletben találta meg (László 1955, 241, Taf LV 10.a-b, Taf. LIV 10.).

[47] Szentpéteri 1993, 227.

[48] Más esetben is volt arra példa, hogy nem egykorú leletek keveredtek bele utólag egy honfoglalás kori sír anyagába; így például a Galgócon 1868-ban előkerült sírleletbe utólag többek között két ezüst karperecet is belesoroltak, s ezeket — más tárgyakkal egyetemben — Pulszky 1891-ben, majd pedig Hampel József is egybetartozónak vélt (Hampel 1900, 530–535), csak Fettich Nándor volt az, aki az 1937-ben megjelent nagy munkájában „kiigazította" Hampel tévedését (Fettich 1937, 76). A helyreigazítás később elkerülte a leleteket újraközlő Anton Tocik figyelmét, aki újra csak a leletanyagba sorolta a karpereceket, Točik tévedésére újabban Fodor István hívta fel a figyelmet (Točik 1968, 26, 83, Taf. XVII/5–6; Fodor 1996, 388). Volt olyan eset is, amikor már egy „vegyes", nem egykorú leletanyag jutott el a múzeumi gyűjteménybe. Erre talán az egyik legjobb példa az 1896-ban múzeumba került „tokaji kincs". A Magyar Nemzeti Múzeum által nyolc részletben megvásárolt „kincsleletben" voltak 12–13. századi balkáni ezüstékszerek, 11. századi S-végű hajkarikák, s többek között honfoglalás kori tárgyak is. A leletanyagot sokáig a kutatás jórészt egybetartozónak vélte, végül Mesterházy Károly gondos és minden részletre kiterjedő vizsgálódásai eredménnyel jártak, s sikerült elválasztania a különböző korú ékszereket (Mesterházy 1994, Mesterházy 1996, 202–204)

Arra is akadt példa, hogy nem a honfoglaló magyarokhoz tartozó sírok anyagát tévesen mégis ebbe a leletkörbe sorolták. Ilyen volt például a Csóka-Szerb temető lelőhelyről előkerült sírok anyaga, melyeket a honfoglaló leleteket összegyűjtő leletkataszter még a 10. századra keltezett, s csak az újabb kutatási eredmények nyomán derült ki, hogy ezek a régiségek a szarmatákhoz kapcsolhatók (FÉK 1962, 27: No. 154.; Kovács 1993, 63–64, 36. tábla, 3–6)

ben előkerült, s 3-4. századra datált szarmata sírok leletei közé tartozott,[49] esetleg valamivel később bolygatták meg a karpereces sírt, ezért a leletanyaga nem került múzeumba. Később az ékszerpár valahogy belekeveredhetett a Jászfényszaru határában talált honfoglalás kori tárgyak közé és így azokkal együtt került a Nedeczky család birtokába

Mindezeken kívül az sem zárható ki, hogy a 10. században sírba került ékszerhez viselője nem itt, hanem valahol egészen másütt jutott hozzá. Újrafelhasznált ékszer honfoglalás kori sírból már került elő korábban Bordányról. A rozettás lószerszámveretes női sírban Dienes István az előkerült bronz karperecet vaskorinak határozta meg.[50] A honfoglalók, ahogy arra a sírokból előkerült római érmék utalnak, a ismerhették az ókori romokat, s ezek területéről, a földfelszínről pénzeket és különféle egyéb tárgyakat is összeszedhettek.[51] Római eredetű tárgy a szeredi 20. sírból előkerült gemma is, melyet valószínűleg már egy honfoglalás kori ötvös helyezett bele a gyűrű foglalatába.[52]

Mivel a sír pontos előkerülési helyet nem sikerült kideríteni,[53] így azt sem tudjuk, hogy maradtake még fel nem tárt, el nem pusztított sírok. A leletanyag alapján, figyelembe véve a rozettás lószerszámok kronológiai helyzetét, melyeket a kutatás a 10. század első és második harmadára helyez, valószínű, hogy a lelet korábbi volt, mint a pénzzel datált állatfejes karpereces sírok.[54] A bizonytalan leletkörülmények miatt az is nehezen megválaszolható, mennyire előzménye ez a karperec a 10. század utolsó harmadára jellemző állatfejes karperecformának; vagy esetleg a már meglévő szokás elterjedését követően, illetve annak hatására kerülhetett ez az ékszerpár viselőjéhez, vagy pedig — ami véleményünk szerint a legvalószínűbb — a karperecet azért vélték a leletanyaghoz tartozónak, mert a 10. század végén illetve annak a második felében jellemző volt az állatfejes karperecek divatja.[55]

Az eddig elvégzett fémvizsgálatok és az analógiák alapján úgy véljük, hogy a jászfényszarui karperecpárt nem a 10. században készült. Valószínűbb, hogy vagy belekeveredett a honfoglalás kori sír régiségei közé, vagy pedig másodlagosan, újrafelhasznált leletként került a rozettás lószerszámmal eltemetett nő sírjába.[56]

---

[49] H. 1896

[50] Dienes 1956 37-38; Révész 1997, 174., 15. j.

[51] Kovács 1988, 167–168; Kovács 1989, 147–155.

[52] Točik 1968, 48, 104, Taf. 7

[53] A lelet előkerüléséről szóló dokumentumokkal kapcsolatban lásd: 3–4. jegyzetpontot. Más iratot ezekre vonatkozólag sem a Nemzeti Múzeumban, sem pedig az Országos Levéltárban nem találtunk. Ha voltak még ilyen iratok, melyeket 1939-ben a levéltárba átszállítottak, akkor azok valószínűleg 1945-ben megsemmisültek. A leletek beadására vonatkozó iratot a Nedeczky család iratai között sem találtam. Nem lehetetlen viszont az sem, hogy ha tényleg Jászfényszaruról származnak az 1914-es leletek, akkor esetleg összekapcsolhatók a Jászfényszaru-Csányipusztán előkerült leletekkel (FÉK 1962, 45: No. 511), vagy pedig a Jászfényszaru-Borjújárás határrészen 1898-ban megbolygatott temető sírjai közé tartozhattak (FÉK 1962, 45: No. 510).

[54] Révész 1996, 54–67; Révész 1997, 174

[55] A legkorábban 10. századi leletkörnyezetben előkerült állatfejes karperec a már említett Szeged-bojárhalmi darab volt (Reizner 1891, 109, 114).

[56] A karperec publikálásának és a fizikai vizsgálatok elvégzésének a lehetőségéért, valamint a tanulmány elkészüléséhez nyújtott sokoldalú segítségért a szerzők Révész Lászlónak tartoznak sok köszönettel. Külön köszönet illeti még Szőke Béla Miklóst és Vékony Gábort is, akik tanácsaikkal segítették a szerzőket munkájukban.

A rövidítések feloldása

Aiginer 1974= H. Aiginer, et al.: *Nuclear Instruments and Methods.* 120. kötet, (1974), North-Holland&Elsevier Science, Amsterdam, The Netherlands

Alföldi 1957= Alföldi, M. R.: *Armringe.* In: Intercisa. II. ArchHung 36 (1957) 418–430

Bálint 1991 = Bálint Csanád: *Südungarn im 10. Jahrhundert.* StudArch 11 (1991)

Dienes 1956 = Dienes István: *A bordányi honfoglaló magyar asszony lószerszáma. — Das Pferdegeschir des Frauengrabes von Bordány (Kom. Csongrád) aus der Landnahmezeit.* MFMÉ 1956, 36–54

Fehér 1958 = Fehér, Géza: *Beiträge zum Problem des ungarisch-slawischen Zusammenlebens.* Acta ArchHung 8 (1958) 269–318

Fülep 1977 = Fülep, Ferenc: *Roman Cemeteries on the Territory of Pécs (Sophianae).* FontesArchHung (1977)

Fettich 1931 = Fettich Nándor: *Adatok a honfoglaláskor archaeologiájához. — Zur Archäologie der Ungarischen Landnahmezeit.* ArchÉrt 45 (1931) 48–113.

Fettich 1937 = Fettich Nándor: *A honfoglaló magyarság fémművessége. — Die Metallkunst der landnahmenden Ungarn.* ArchHung. 21

FÉK 1962 = Fehér Géza – Éry Kinga – Kralovánszky Alán: *A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei.* RégTan II.

Fodor 1996 = Fodor István: *Galgóc.* In: A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Szerk.: Fodor I. Budapest 1996, 388–390.

Garam 1983 = Garam, Eva: *Über die frühawarischen Gräber von Zsámbok.* FolArch 34 (1983) 139–156

Gupieniec - Kiersnowscy 1965 = A. Gupieniec. T. i R. Kiersnowscy: *Wczesnosredniowieczene skarby srebrne z polski srodkowej, Mazowsza i Podlasia, Polskie Badania.* Archeologiczne Tom. 4 Warszawa–Wroclaw 1965.

H 1896 = h (Hampel József): *Jász-monostori régiségek,* ArchÉrt 16 (1896), 378–379

Hampel 1900 = Hampel József: *A honfoglalási kor hazai emlékei.* In: A magyar honfoglalás kútfői. Szerk: Pauler Gy. – Szilágyi S. Bp. 1900.

Hampel 1907 = Hampel József.: *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor hazai emlékeiről.* Bp. 1907

Hruby 1955 = Hruby, Vilhelm.: *Staré Mesto, velkomoravské pohrebiate „Na valách".* Praha 1955.

Kovács 1988 = Kovács László.: *A magyar honfoglaláskori pénzleletek keltezéséről. — Über den datierenden Wert der ungarischen landnahmenzeitliche Münzen.* HOMÉ 25–26 (1988) 161–175.

Kovács 1989 = Kovács, László: *Münzen aus der ungarischen Landnahmenzeit.* FontesArchHung (1989)

Kovács 1993 = Kovács László: *A Móra Ferenc Múzeum néhány régi, 10–11. századi leletanyagáról: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé, Csóka. — Über einige alten Fundgegenstände des Ferenc Móra Museums aus den 10.–11. Jahrhundert: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé, Csóka.* MFMÉ 1991/92–1, 37–74.

Kovács 1994 = Kovács, László.: *Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs.* Varia Archaeologica Hungarica 6 (1994)

La Bulgaire médiévale = La Bulgaire médiévale. Art et civilisation. Paris 1980.Lányi 1972 = Lányi, Vera: *Die spätantiken Gräberfelder von Pannonien.* Acta ArchHung 24 (1972) 58–213.

László 1955 = László, Gyula: *Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars.* ArchHung 34.

László 1988 = László Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete.* Budapest 1988.

Madaras 1995 = Madaras László: *Avarkori lelőhelyek Jász-Nagykun-Szolnok megyében.* In: Tanulmányok és közlemények. Szerk.: Ujváry Z. Debrecen-Szolnok 1995, 81–107

Marshall 1911 = *Catalouge of the Jewellery Greek, Etruscan, and Roman.* Ed. by: F. H. Marshall, London 1911.

Mesterházy 1994 = Mesterházy Károly: *Az ún. tokaji kincs revíziója.* Folia Archaeologica 43 (1994) 193–242

Mesterházy 1996 = Mesterházy Károly: *„Tokaji" lelet, Jászfényszaru, Zsennye.* In: A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Szerk.: Fodor I. Budapest 1996, 202–204, 321–322, 378.

Patay 1957 = Patay Pál: *Adatok a nógrádi dombvidék 10.–11. századi településtörténetéhez — Contributions á l'historie du peuplement, aux X et XI siciles, de la région de collines de Nógrád.* ArchÉrt 84 (1957) 58–66.

M. Poll 1933 = Márkiné Poll Katalin: *A zsennyei kincs.* Tanulmány a népvándorláskori karkötőkről. — Der Schatz von Zsennye. ArchÉrt 46 (1932–33) 62–84.

Reizner 1891 = Reizner János : *Magyar pogánykori sírleletek.* ArchÉrt 11 (1891) 97–114.

Révész 1996 = Révész László: *A karosi honfoglaláskori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. — Die Gräberfeld von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichtes des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert.* Miskolc 1996

Révész 1997 = Révész László: *Honfoglalás kori női sír Békéscsaba-Erzsébethelyen. — Ein landnahmenzeiliches Frauengrab in Békéscsaba-Erzsébethely.* MFMÉ–StudArch 3. (1997) 169–195.

Singer–Holmgard–Hall 1958 = Charles Singer. – E. J. Holmgard – A. R. Hall: *A History of Technology.* II. London 1958.

Slaski - Tabaczynski 1959 = Jacek Slaski i Stanislaw Tabaczynski: *Wczesnosredniowieczne skarby srebrne Wielpolski, Polskie Badania.* Archeologiczne Tom. I Warszawa–Wroclaw 1959.

Šolle 1966 = Šolle, Miloš: *Stará Kourim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Cechách.* Praha 1966

Stenberger I. 1958 = Stenberger, Marten: *Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit.* Uppsala 1958.

Szabó 1978 = Szabó János Győző: *Árpád-kori telep és temetője Sarud határában. IV: A sírok relatív és abszolút kronológiája. A temető jellege. — Arpadenzeitliche Siedlung und ihr Friedhof in der Gemarkung von Sarud. IV.: Absolute und relative Chronologie des Friedhofes. Charakter des Friedhofes.* EMÉ 16–17 (1978–79) 45–124.

Szentpéteri 1993 = Szentpéteri József: *A kígyómotívum a griffes-indás népesség hagyatékában. — Das Schlagenmotiv in der Hinterlassenschaft des Greifen-Ranken-Ethnikums.* HOMÉ 30–31 (1993) 225–278

Szőke 1962 = Szőke Béla: *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei.* RégTan 1 (1962)

Točik 1968 = Točik, Anton: *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei.* A.Sl. Cat. 3.

Van Espen 1977 = P. Van Espen, et al: *Nuclear Instruments and Methods.* 142. kötet, (1977), North-Holland&Elsevier Science, Amsterdam, The Netherlands

Vinski 1959 = Vinski, Zdenko.: *Ausgrabungen in Vukovar.* ArchIug 3 (1959) 99–109.

Sándor Kuruczi-Péter Langó

Röntgenfluoreszenzuntersuchung der Armringe aus der Zeit der Landnahme, gefunden in Jászfényszaru

Der Gegenstand des vorliegenden Aufsatzes ist ein individuell angefertigtes Armringpaar mit Tierköpfen, das vermutlich aus der Zeit der ungarischen Landnahme stammt. In Bezug auf das Alter des Schmuckstücks konnte in der Forschung kein einheitlicher Standpunkt eingenommen werden. Einige Forscher hielten es für ein Produkt der eingezogenen Ungarn, andere zählten es zu den Schmuckstücken des Hacksilberfunde-Schatzhorizonts, und wiedermal andere behaupteten, es sei ein römisches Schmuckstück aus dem 3-4. Jahrhundert. Nach physischen und typologischen Untersuchungen halten die Verfasser die letztere Meinung für vorstellbar, und es wird in dieser Arbeit versucht, Argumente dafür zu suchen.

Im Jahre 1914 wurden 37 Gegenstände mit der Angabe "Fundort Jászfényszaru" in das Inventar des Ungarischen Nationalmuseums aufgenommen. Die Umstände des Fundes sind unbekannt, sicher steht nur, daß der Fundort von keinem Archäologen untersucht wurde. Über den genauen Fundort wurden keine schriftlichen Berichte überliefert. Die Funde wurden im Juli 1914 dem Museum von Tibor Nedeczky überreicht.

Die aufgenommenen Funde: ein eisernes Ringtrense, vier eiserne Steigbügel, Pferdegeschirrbeschläge mit Rosetten, ein Fragment einer schildförmigen Gürtelspitze, ein kreisförmiger Beschlag, ein Elektronring, bzw. ein silbernes Armringpaar.

Über die Funde wurde zuerst von Nándor Fettich in der Zeitschrift *Archaelogiai Értesítő* berichtet. Mit dem Armringpaar beschäftigte sich Katalin Márki-Poll ausführlicher in ihrem Aufsatz über die Armringe aus Zsennye. Das Material des Grabs wurde von Béla Szőke in die Fundgruppe I. der Ober- und Mittelschicht der Landnahme eingereiht, auf Grund der Pferdegeschirrbeschläge mit Rosetten und der Schmuckstücke aus Edelmetall. Wegen der Zahl der Steigbügel meinte er, daß es sich hier, wie bei anderen alleinstehenden Gräbern, in der Wirklichkeit um ein Doppelbegräbnis handelt. Die Funde gruppiert nahm er neben dem Frauen- auch einen Männergrab aus derselben Gesellschaftsschicht an. Demnach versuchten einige Forscher das Fundmaterial zwischen den zwei vermuteten Gräbern verteilen. Die neuere Forschung berechtigte aber nicht die Vorstellung von Béla Szőke. László Révész machte darauf aufmerksam, daß es sehr schwer ist, die Funde von Jászfényszaru, ähnlich wie das Material von anderen „Doppelgräbern", in zwei getrennte Gräber zu zerteilen. Es ist vollständig unklar, ob nur zwei Gräber erschlossen wurden. Wenn es auch niemand weiß, wieviele Gräber in der Nähe von Jászfényszaru aufgewühlt wurden, steht es fest, daß es, wenn auch nur fragmentarisch, Funde aus mehreren Gräbern in das Nationalmuseum gelangten.

Die Armringe mit Tier- und Schlangenköpfen wurden von der früheren Forschung nach József Hampel für ein spezifisches Denkmal der Bielo-Brodoer Kultur, für einen ethnospezifischen Gegenstand der Slawen gehalten. Nach Hampel wurde diese Einreihung von der Forschung lange angenommen, dann bewies aber Béla Szőke, daß die Armringe mit Tierköpfen, ähnlich wie andere Schmuckstücke, nicht mit dem zeitgenössischen slawischen Fundmaterial in Verbindung gesetzt werden können. Er versuchte die Form der Armringe auf Grund der verschiedenen Typen in chronologische Phasen einzuteilen. Die typologische Einteilung von Béla Szőke wurde später von János Győző Szabó modifiziert. László Kovács faßte die Forschungsgeschichte der Armringe mit Tierköpfen aus der Zeit der Landnahme zusammen, nachdem er sie bisher am vollständigsten gesammelt und ausgewertet hatte. László Kovács untersuchte die bis jetzt von der Forschung

aufgeworfenen Parallele, zog dann die Schlußfolgerung, daß es zwischen dieser Form, bzw. der der Armringtypen der byzantinischen, der östlichen und der slawischen Gebiete keinerlei Zusammenhang besteht.

Außer dem Fund in Jászfényszaru wurde ein silberner Armring mit Tierköpfen sehr selten in Gräbern aus der Zeit der Landnahme gefunden. Die Armringe gelangten, wie schon erwähnt, etwas später in das Museum, als die anderen Gegenstände. Katalin Márki-Poll meinte auf Grund der Gestaltung des Armringkörpers und des Tierkopfs, daß diese Stücke nicht zur Nachlassenschaft der Zeit der Landnahme gehören. Nach ihrer Meinung sollten sie auf Grund der altertümlichen Parallele und der guten Qualität des Silbers auf das Altertum datiert werden. Béla Szőke meint dagegen, daß die Armringe "recht unwahrscheinlich Exemplare aus dem Altertum, sondern eher deren Nachahmungen aus dem 10. Jahrhundert sind". János Győző Szabó datiert das Armringpaar, der Meinung von Katalin Márki-Poll gegenüber, auf das 10. Jahrhundert. Szabó, ähnlich wie Szőke, verband das Schmuckstück mit den Armringen mit Tierköpfen aus dem nördlichen Hacksilberfunde. Seiner Meinung nach sind die Armringe aus Fundorten in Polen und der Slowakei gute Parallele zu den Stücken aus Jászfényszaru, bei ihnen ist ja auch "der auf den Zopf oder auf die Kette gezogene Mütze-Aufsatz mit Schlangenkopf" zu beobachten.

Zur Beantwortung der Frage könnte die am Schmuckstück durchgeführte Materialprüfung durch Röntgenfluoreszenz näher führen. Zwecks Vergleich wurden neben dem fraglichen Armringpaar zahlreiche andere, auf das 10. Jahrhundert datierte Silbergegenstände untersucht. Diese sind die folgenden: zwei Rex Berengar Münzen aus Almásneszmély, eine Stephanus Rex Münze aus Pusztaszer-Kádárdomb, ein Silberdirhem, geprägt 911/912 vom Samaniden-Emir Achmed bin Ismail, aus dem Friedhof von Bodrogvécs, sowie eine byzantinische Münze des Kaisers Nikephoros II. Außer den Münzen wurden auch die mit dem Armring aus Jászfényszaru ins Nationalmuseum gelangten Silbergegenstände, der Ringkopf und die Rosette, und weiter ein silberner Armring mit sich ausbreitenden Spitzen von dem Fundort Nagyrév, ebenfalls im Komitat Szolnok, und Armringfragmente aus Szeged-Öthalom untersucht.

Die Messungen durch Röntgenfluoreszenz (Röntgenfluoreszenzanalyse = RFA) wurden im Labor des Zentralen Physischen Forschungsinstitut (KFKI) und des Atomenergetischen Forschungsinstituts (AEKI) in Budapest durchgeführt. Der hier angewandte Röntgenspektrometer besteht aus drei großen Einheiten, die die grundlegenden Parameter der Messungen bestimmen. Die zu der Untersuchung nötige Induktionsquelle ist ein Mo-Anod Diffraktionsröntgenrohr mit einem Mo-Sekundärtarget. Die vom Target weitergehende Strahlung fällt auf die Oberfläche der in der Probewechselkammer eingestellten Probe, und die in ihrem Inneren induzierte charakteristische Strahlung kommt in einen Si(Li) Halbleiterdetektor. Nach der elektronischen Signalgestaltung entsteht das Röntgenspektrum, durch dessen Auswertung die Elementarzusammensetzung der Probe festgestellt werden kann. Die Situation (Energie) der auf dem Spektrum erscheinenden Spitzen charakterisiert die Elementarzusammensetzung der Probe, und das Gebiet unter einer jeden Spitze ist mit der Konzentration des gesagten Elements proportioniert. Es sollten noch zwei wichtige Eigenschaften dieser Untersuchungsmethode erwähnt werden: man kann dadurch die Valenzsituation der in der Probe nachgewiesenen Elemente nicht bestimmen, und theoretisch ist eine Analyse ohne Beschädigung des Gegenstandes möglich. Während dieser Arbeit wurde keiner der Gegenstände auf irgendeine Weise beschädigt, in einigen Fällen kann jedoch eine Probevorbereitung durch Beschädigung nötig sein.

Der Generator zum Antrieb des Röntgenrohrs arbeitete mit 35 kV und 35 mA; die Messungszeit wurde auf 1000 s eingestellt. Die Energieauflösung des Si(Li) Halbleiterdetektors war 170 eV auf die Ka-Linie von Fe. Die Signale wurden mit einer elektronischen Einheit Typ Canberra 1510 bearbeitet; es wurde eine Signalgestaltungszeit von 12 ms und einen im System fabrikmäßig eingestellten Pile-up Rejector benutzt. Das Spektrum wurde in den ertsen 1 K Kanälen der

Analysatorkarte Typ S100 gesammelt. Die Wirkung der Ungleichmäßigkeiten auf der Oberfläche einiger der zu untersuchenden Gegenstände wurde durch einen vor die Probe befestigten einfachen Spalte-Kollimator (3 mm Durchmesser, Mo Metallschild) zu vermeiden versucht. Die Auswertung der Spektren erfolgte mit der Hilfe eines AXIL-Programms.

Unser primäres Ziel war während der Messungen die Untersuchung der Funde von Jászfényszaru. Aus den Ergebnissen geht hervor, daß beide Armringe im Vergleich mit den anderen Gegenständen als reines Silbermaterial gelten. Unter Sichtpunkt der relativen Kontamination der Gegenstände sind die Silberstücke aus Jászfényszaru reiner, als die Gebrauchsgegenstände und Schmuckstücke, die sicherlich an die Ungarn aus der Zeit der Landnahme zu binden sind.

Als interessantes Ergebnis wird das Vorfinden von einigen Kontaminationselemente (Wolfram, Bizmut) in manchen Silberstücken gewertet. Weitere Untersuchungsmöglichkeiten bietet die Frage der Plombierung und der dazu gehörenden anderen Elemente, oder die Analyse der bronzenen Gegenstände. Ein weiteres Ergebnis war, daß es durch die Messungen bewiesen wurde, daß es sich bei dem einen Gegestand (Fragmente eines silbernen Armringes) in der Wahrheit um kein Silberstück handelt. Unter allen Funden gilt das arabische Dirhem als reinstes Silberstück.

Es ist also wahrscheinlich, daß der Armring erst später unter das Fundmaterial geriet. Die Vorstellung kann jedoch nicht ausgeschlossen werden, daß das Schmuckstückpaar wirklich mit den Funden aus der Zeit der Landnahme aufs Tageslicht kam. In diesem Fall ist es mit großer Wahrscheinlichkeit zu vermuten, daß es von seinem Besitzer gefunden wurde. Es ist aber auch vorstellbar, daß das Armringpaar zum Material der 1895 im benachbarten Pusztamonostor (damals: Jász-Monostor) erschlossenen, auf das 3-4. Jahrhundert datierten sarmatischen Gräber gehört. Das Grab mit dem Armring wurde vielleicht erst später aufgewühlt, und so kam sein Fundmaterial nicht gleich ins Museum.

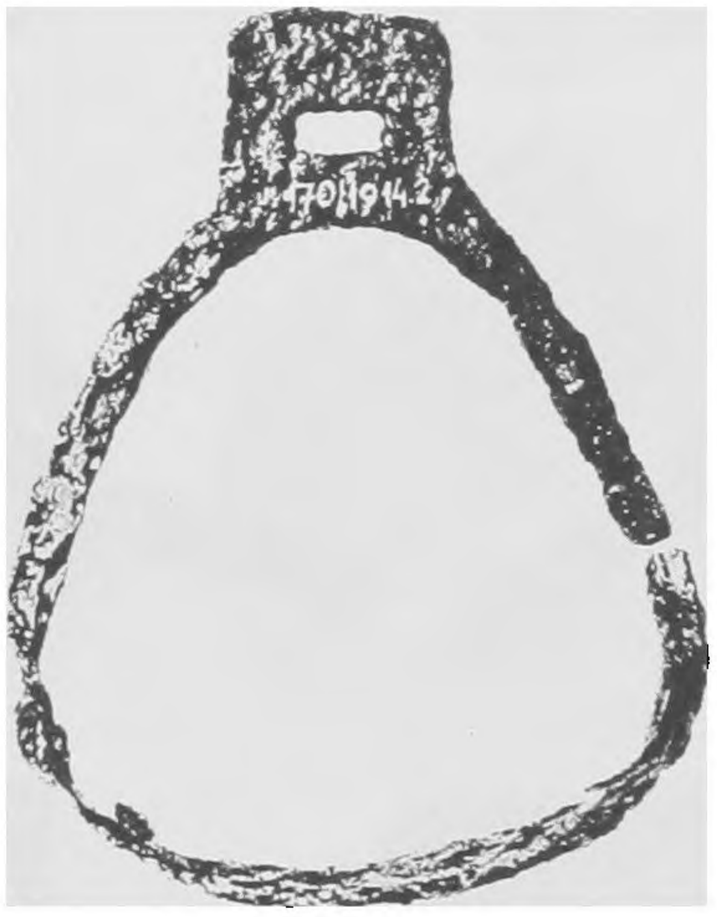

1. tábla 1–3.: Zabla és kengyelek a Jászfényszaru lelőhely megnevezéssel beleltározott leletek közül

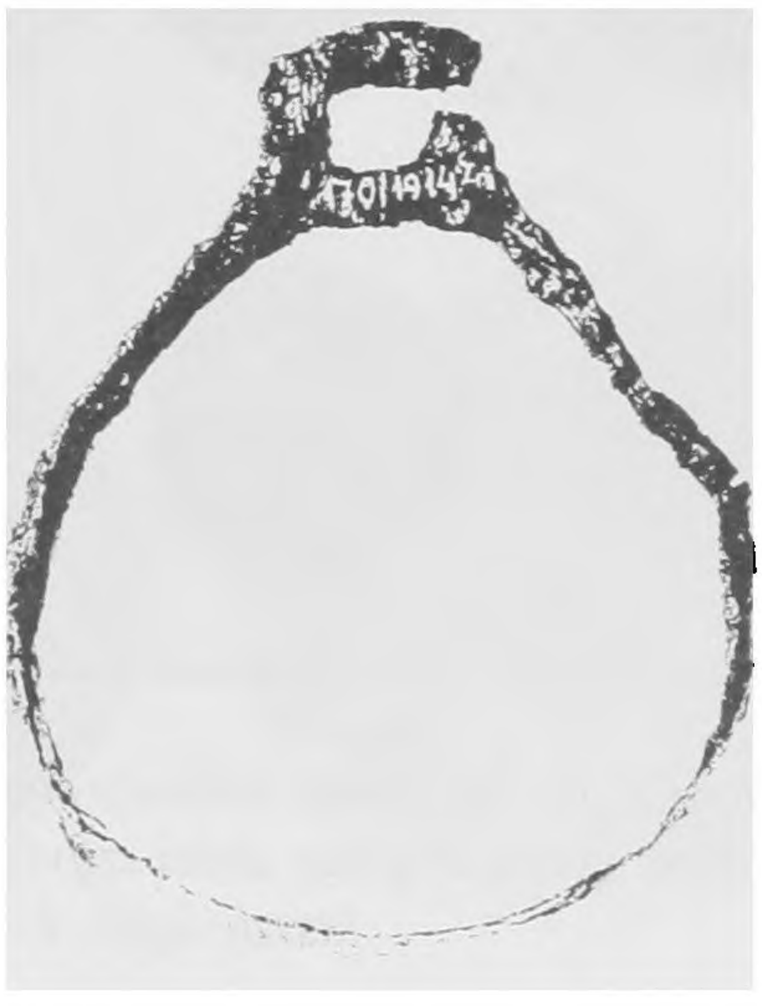

2. tábla 1–2.: Kengyelek a Jászfényszaru lelőhely megnevezéssel beleltározott leletek közül

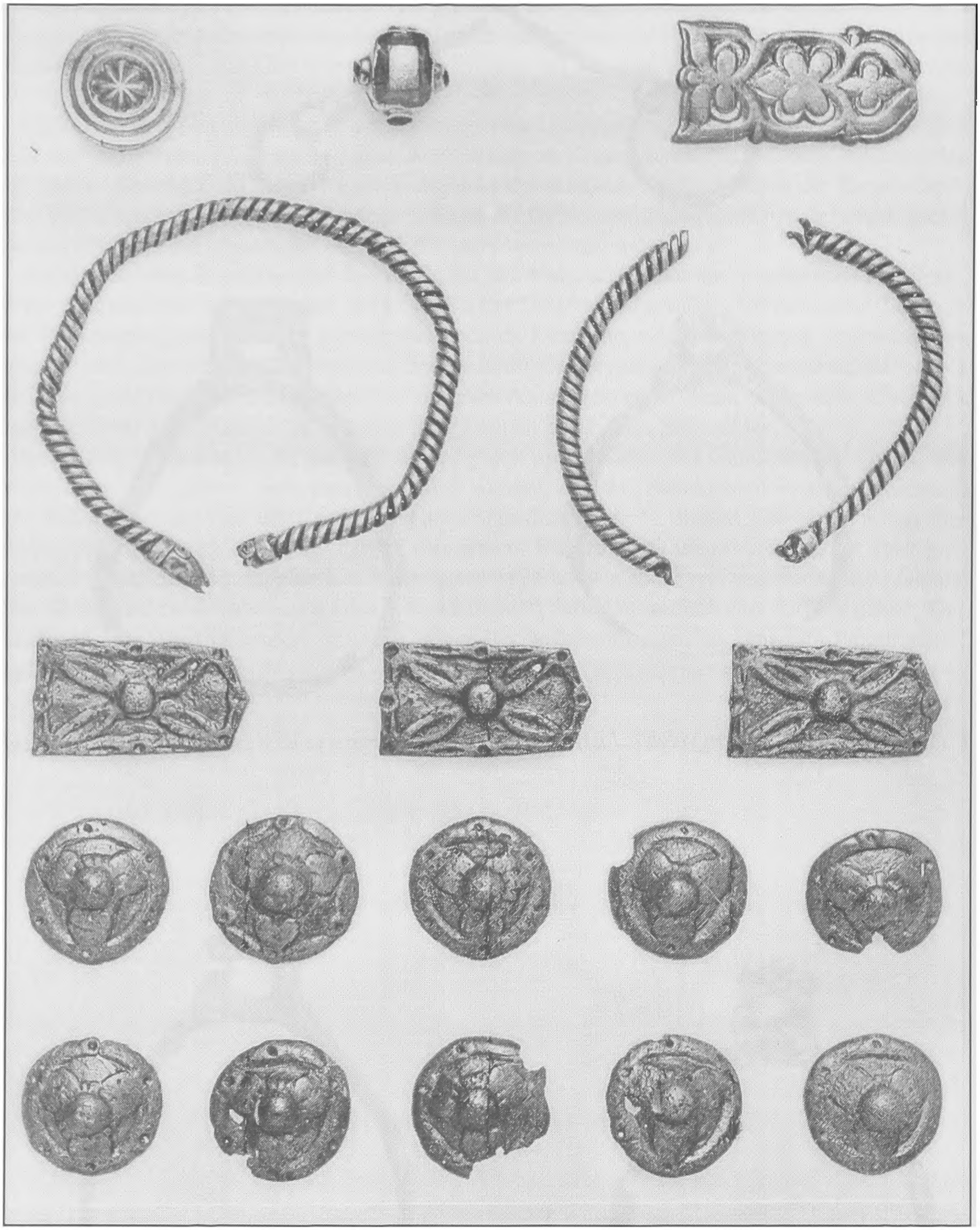

3. tábla A Jászfényszaru lelőhely megnevezéssel beleltározott leletek: 1. kör alakú veret, 2. kőbetétes gyűrű, 3. pajzs alakú szíjvégtöredék, 4–5. ezüst karperecpár, 6–8. címerpajzs alakú kisszíjvégek, 9–18. rozettás lószerszámveretek

4. tábla I–II: Rozettás lószerszámveretek a Jászfényszaru lelőhely megnevezéssel beleltározott leletek között

1. ábra: Cu/Ag nettó csúcs alatti területek aránya

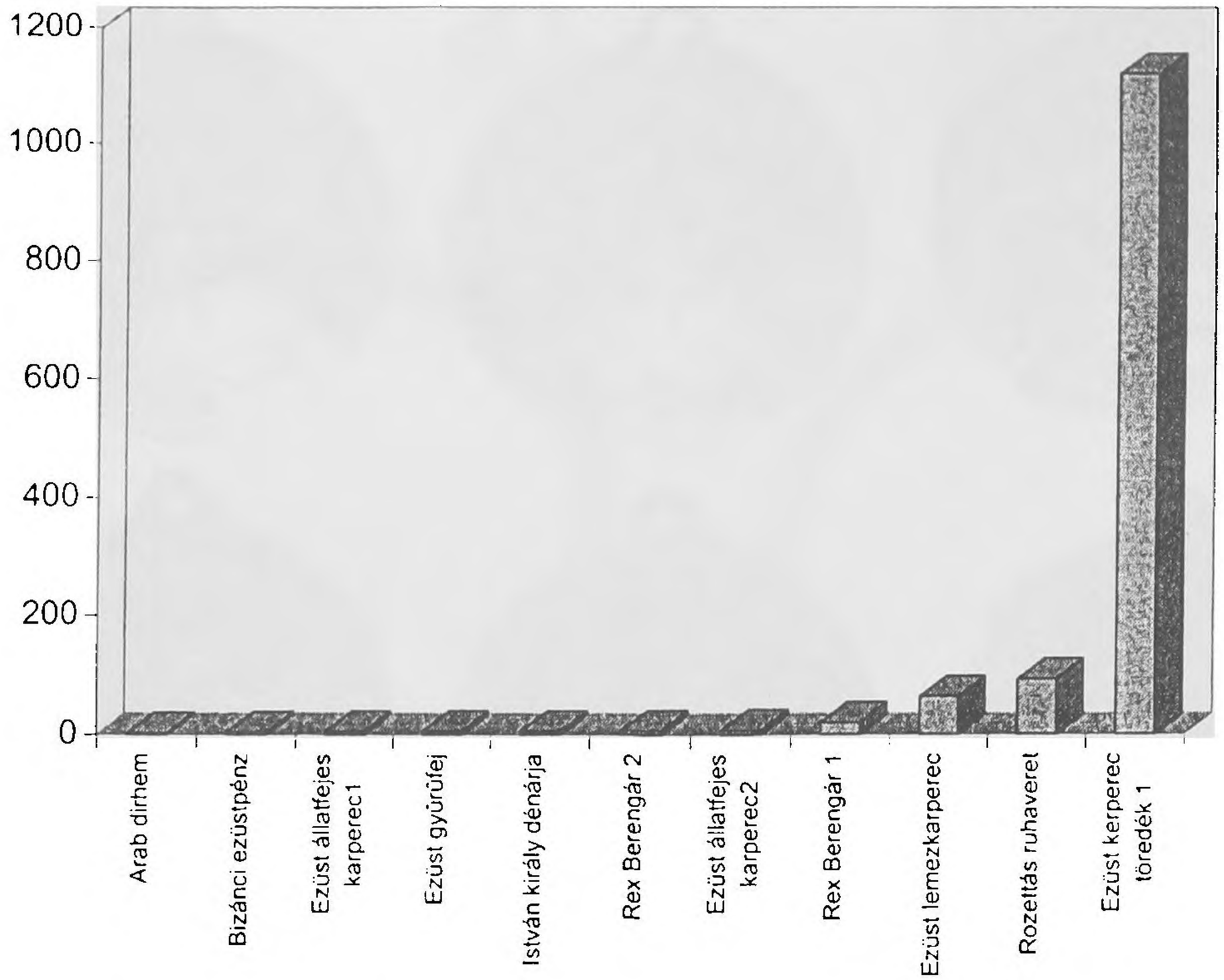

2. ábra: Cu/Ag nettó csúcs alatti területek aránya

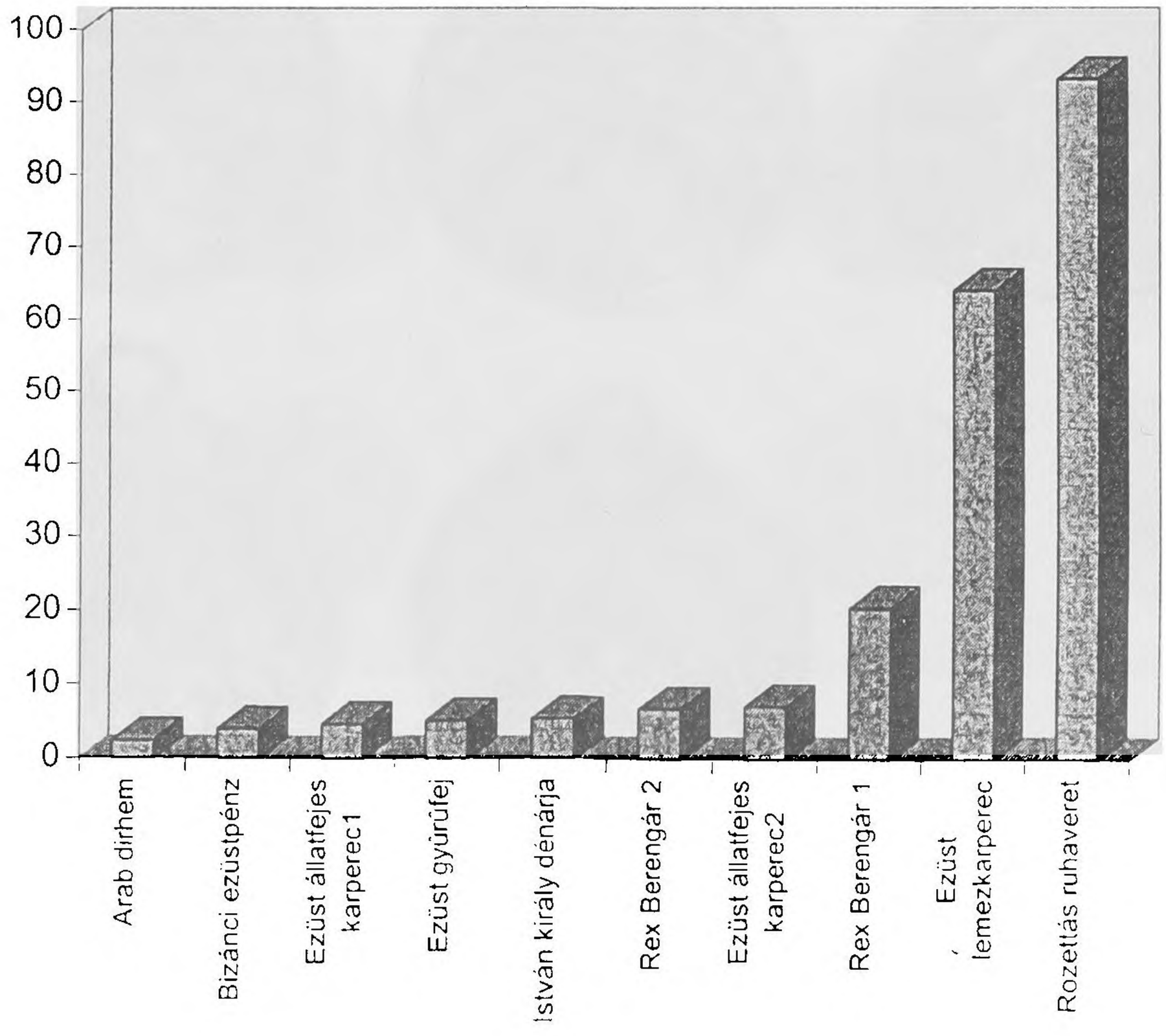

3. ábra: Fe/Ag nettó csúcs alatti területek aránya

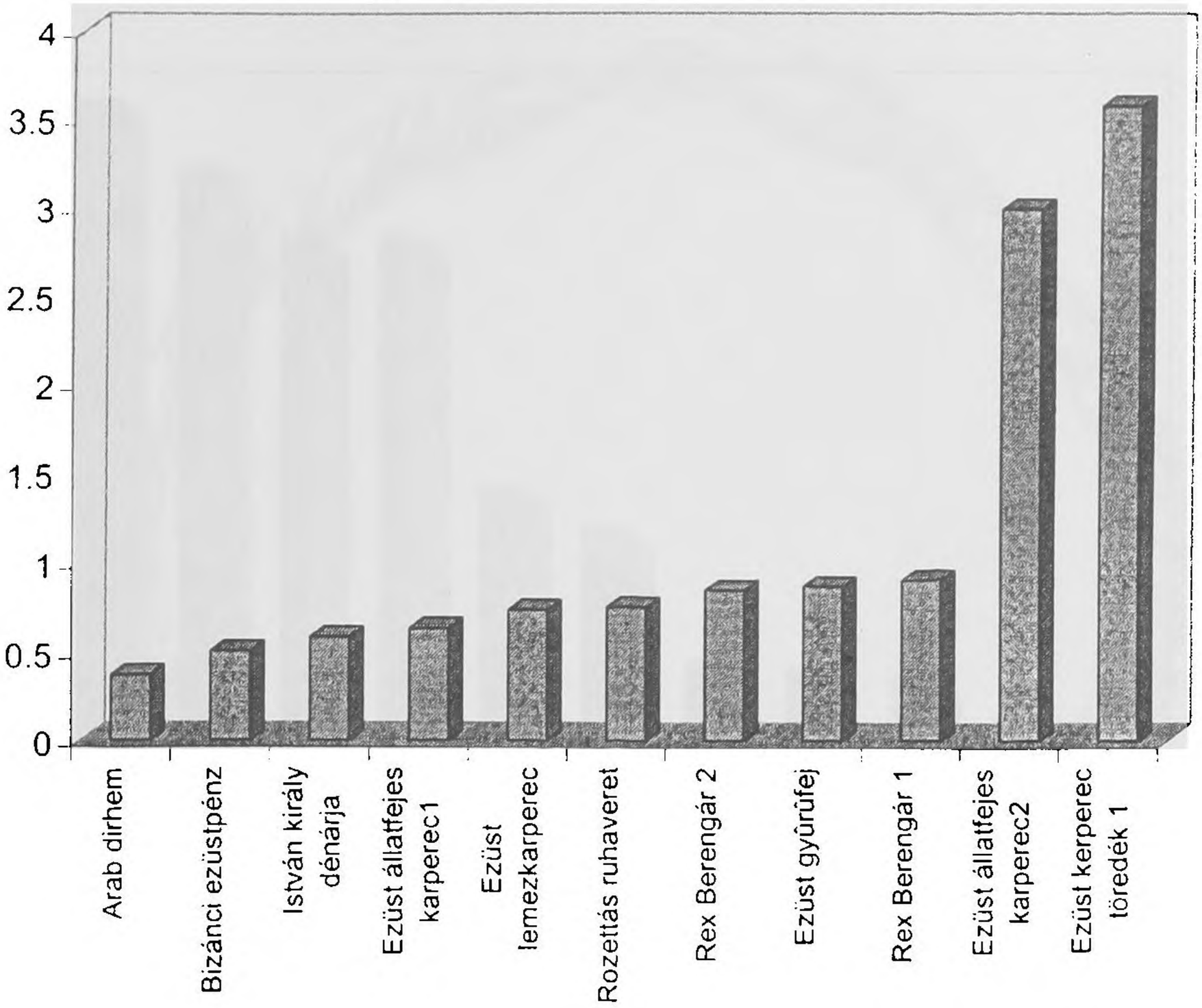

4. ábra: Zn/Ag nettó csúcs alatti területek aránya

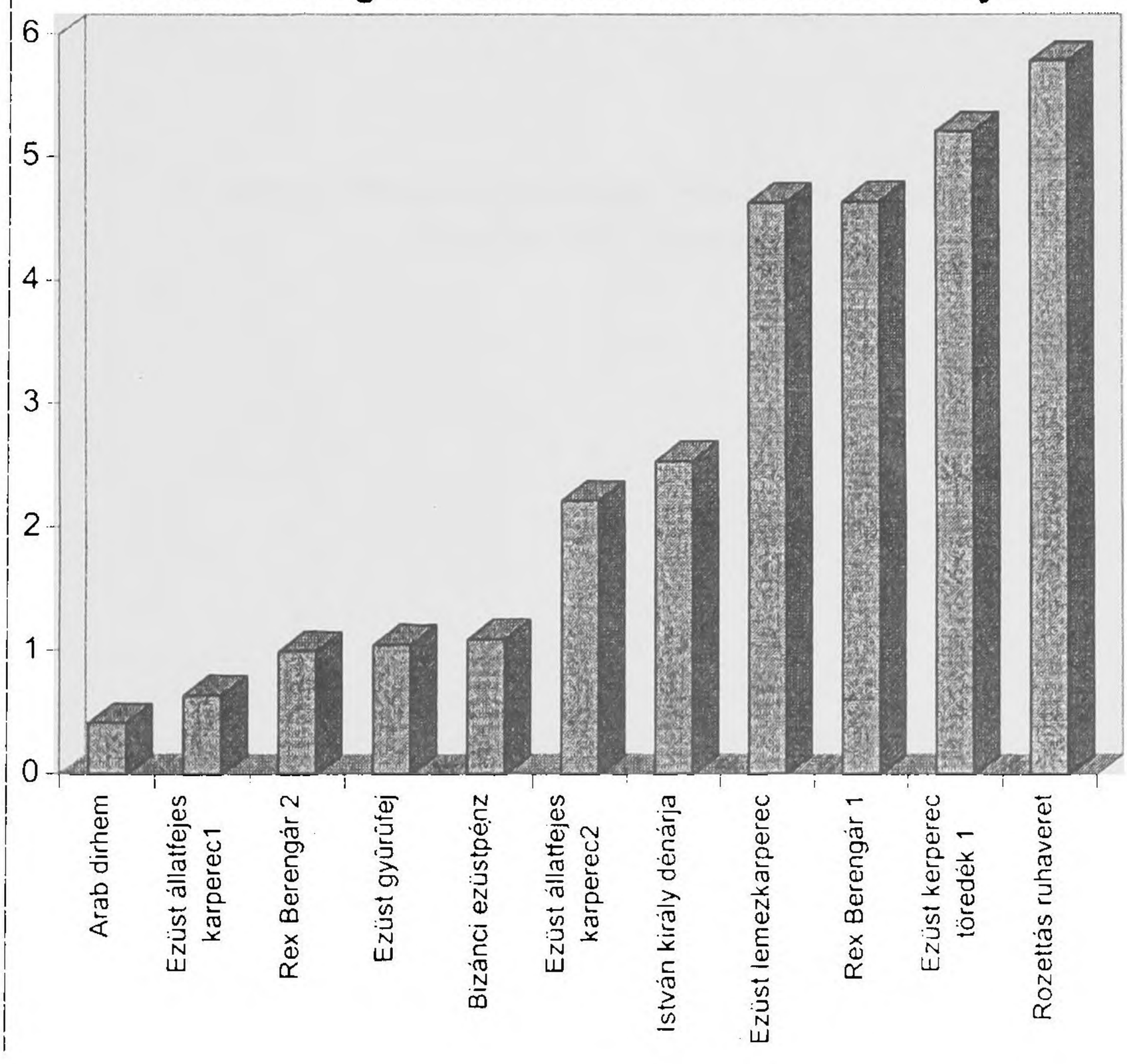

5. ábra: Pb/Ag nettó csúcs alatti területek aránya

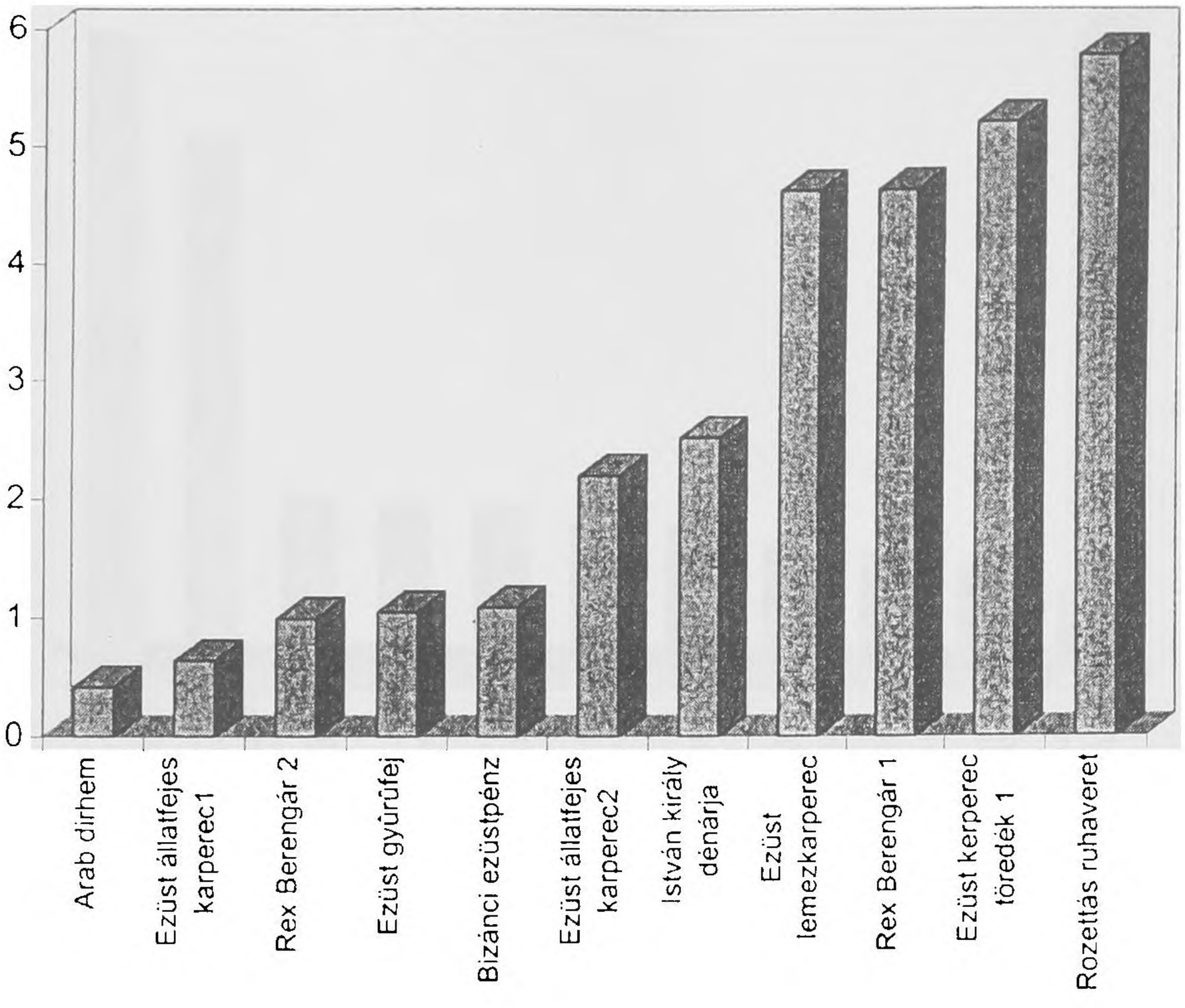

6. ábra: A Brequest gyűjtemény római kori karperece
(Marshall 1911 nyomán)

7. ábra: A bulgáriai Tuhovište lelőhelyről előkerült 10. századra datált sodrott karperec rajza (La Bulgaire médiévale nyomán)

8. ábra: A borucini ezüstnyaklánc állatfejei (Stenberger 1958 nyomán)

Kiss Etele:

A jászberényi Lehel kürt – kései recenzió néhány elfeledett tanulmányhoz

Jászberény féltett kincse, a jászság egységét kifejező Lehel kürt vagy jászkürt képe idestova 212 éve jelent meg Molnár Ferenc jász-kun kapitány részletes elemző leírása kíséretében. Ez a kötet a magyar korona tudományosan hiteles leírását is megelőzve a magyar művészettörténeti kutatás előzményei sorában fontos állomást jelentett. Noha ekkor a mai értelemben vett tudományos kutatás feltételei még hosszú ideig hiányoztak (elsősorban a megfelelő számú összehasonlító anyag), a faragásokkal ékes elefántcsontkürt ezek híján is különleges karriert futott be a hozzáfűződő legenda nyomán: a nemzeti újjáéledés időszakában egymagában kellett reprezentálnia a honfoglalók művészetét széles rétegek előtt. A nagy sikerű könyv és kritikusai a magyar nép illetve antik kultúra fontos mítoszait próbálták kibontani a domborműves ábrázolásokból, s ezáltal kerestek választ a korszakot leginkább foglalkoztató történelmi kérdésekre, mint amilyen a magyarok illetve a jászok eredetével kapcsolatban felmerült.[1]

Molnár munkájától fogva László mintegy két évszázaddal későbbi tanulmányáig a mű leírásában jelentős változások zajlottak le, melyek értékes lapjait képezhetik a tudománytörténetnek. A jelen tanulmány céljai között azonban nem szerepel ennek az áttekintése, mivel elsősorban a mű keletkezési problémáit igyekszik megvitatni. Ennek megfelelően kiindulópontként jelen esetben is alapvető egy értékelő leírás (1–4. kép).

A kürt központi palástját két oldalról kéterű szalagfonatok határolják, felülről két egyszerű, egymással kereszteződő hullámvonal, a kereszteződést minden esetben egy romboid szalag bővíti csomóvá. Ez a szalagfonat a legalsó díszített sávon megismétlődik azzal a különbséggel, hogy a felső sima keretező elemek helyett lent cikk-cakk motívum kereteli két oldalról. Efelett a felfüggesztő fémpánt és a palást között egy szintén cikk-cakk vonallal lehatárolt, kéterű, hullámos szalagfonat képezi a jelenetek alapját, itt azonban a szalag kettéválásából és újraegyesüléséből alakul ki a minta, melyen keresztül van fűzve egy második, azonos jellegű szalagfonat. A kürt szájánál lévő (legfelső) sávot indákból kialakított medalionok sora alkotja, míg a medalionok és a keret által fennmaradó ívháromszögeket pikkelyszerű motívumok sora tölti ki a medalionok ívei felől kinőve, a fennmaradó részeken egy-egy nagyobb cseppel. A nyolc medalion szimmetrikus elrendezésben három-három ismétlődő alakot tartalmaz, míg a két tengelyben lévő medaliont pár nélküli figurák töltik ki: egy kiterjesztett szárnyú, heraldikus jellegű sas illetve egy hosszú, csavart farkú, két kezével botot szorongató kentaur. A szimmetrikusan elrendezett ismétlődő alakok a következők: egy lábát felemelő guggoló meztelen férfi (az antik eredetű „tövishúzó" figurája), egy páva, csőrében levéllel (?) és egy visszaforduló, egyik mellső lábát felemelő oroszlán, amint felül visszacsavarodó bojtos farkába harap.

A kürtpalást a konstantinápolyi Hippodromban (lóversenypályán és cirkuszban) lezajló jelenetek ciklusából mutat be egyes részleteket, négy sorra osztva, keverve azt egyéb, ilyen ciklusokban általában nem ábrázolt, szimbolikus jellegű részekkel. Ez utóbbiak elkülönítésére a mester többek között a két tengelyen való elhelyezést is felhasználta. A felső sor egy medveszerű állat elleni lándzsás küzdelemmel indul, ami mögött egy másik, íjas vadászat zajlik visszaforduló szarvasra, hátán madárral és szarvába akadt indával. A vadászok mögött két akrobata szalad, akik bottal és labdával vagy koronggal zsonglőrködnek, míg mögöttük egy lovas emel egy labdát, de a másik

[1] A kürthöz kapcsolódó dokumentumok összefoglaló elemzését tudománytörténeti szempontból ld. Kiss Etele, A Lehel kürtje, in: "Történelem-kép" MNG kiállítási katalógus, (Budapest 2000)

kezében a bot ütőszerű tartása a gyalogos akrobatákétól eltérő mutatványra utal. A végső jelenet ebbben a sorban egy mindkét oldalán kereszttel jelölt épület (a forrásokban carceres néven említett indító épület) kapuján kirohanó felszerszámozott ló. Az alatta lévő sor szimmetrikusan elrendezett: a külső tengelyben egy gladiátorok késői követői jelennek meg, baloldalon egy labdás zsonglőr, aki ezúttal husánggal fejbevág egy szemben lévő botos (vagy lándzsás) harcost. Kétoldalt egy-egy páva (vagy kakas) emeli ki a harcosokat; a madarak hasonlóak a felső medalionokban lévőkhöz, a csőrükben tartott levél nélkül. A kakasok mögött egy-egy, szintén verekedő kentaurpár fokozza a szimmetriát, akiknek a farka eltérő mértékben növényi jelleget vesz fel. A másik, belső tengelyben ezúttal egy indákkal körülvett feltartott tenyér van, az indákat átfonják további független indák illetve olyanok, amelyek a keretindából hajolnak ki. A tenyér körüli inda az alatta lévő sorban egy szívfonatnak nevezhető csomóból nő ki, amelynek a két alsó szárvégződése egy-egy növényi indába torkollik, az egyik oldalon szőlőfürttel. Ebben a sorban a fennmaradó részt teljesen elfoglalja egy – szintén heraldikus jellegű, kiterített szárnyú - sas, amit kétoldalt egy-egy feléje forduló griff emel ki, de ez a hármas csoport kissé elcsúszott a tengelytől. Az alsó sor ismét visszatér a cirkuszi mutatványokhoz, a szívfonat alatti rész elpusztult, ezen egy lándzsával (vagy bottal) oldalt lefelé döfő alak maradt meg, ezt egy hármas csoport követi, középütt egy alak két botot ragad meg, amit két szomszédja is fog, míg a középső alak jobbján lévő egy labdát is tart, a balján lévő pedig egy kürtöt fúj. A kürtös oldalán a bothoz tartozó labda támaszték nélküli. A tengelyben (a felette lévő sashoz képest erőteljesen jobbra eltolva) egy hosszú ruhaujjú, hosszúszoknyás táncosnő áll, akinek a fátyla a derekáig ér. A túloldalon a bizánci akrobatamutatványosok jellegzetes csoportja jelenik meg: a gamma alakú rudat tartó figura (eredetileg óriás), amelyen egy gyermek mutatványokat végez, míg egy másik gyereknek egy kisegítő figura segít felmászni a rúdra. A hátuk mögött álló, botos alak esetleg a jelenet része. A sort egy ülő, profilban bemutatott lírajátékos zárja le. E cirkuszi jelenetek legnagyobb része megfelel a bizánci ciklus ábrázolási hagyományának, illetve a kortárs (9-12. századi) leírásoknak e legnépszerűbb bizánci szórakozási formáról. A Lehel kürt domborműveinek forrásai tehát korában létező jelenetek, de megformálásuk természetesen – ahogy látni fogjuk – a képi hagyomány közvetítésével zajlott le.

Tekintsük át a Lehel kürt tudományos kutatásának a történetét, azokra a pozitív eredményekre koncentrálva, amelyek a mai kutatás számára is mérvadóak. Az ábrázolások értelmének rendkívül intenzív kutatása természetszerűleg igényelte további kürtök számbavételét is a 19. század első felétől. Több kürt együttes leközlése Franz Bock 1860-as tanulmányában a művészettörténet egyik kiindulópontját jelentette a monarchián belül.[2] A jeles bécsi tudós egyben világviszonylatban elsőként foglalkozott behatóan a faragott elefántcsont kürtök használatával, elterjedésével, stílusával. A kürtöt a karoling időszakra helyezte Prágában őrzött párdarabjaival együtt. Magyar részről tudományos szempontból az első megállapításokat Ipolyi nyomán Pulszky Ferenc tette.[3] Két megjegyzése különösen számottevő. Az egyik a kürt stílusának a problémáit foglalja össze jó érzékkel, miszerint az egy bizánci „tartományi", azaz provinciális műhely terméke. Már kissé nehezebben követhető kiegészítése, miszerint a karoling művészet hatása is megfigyelhető a kürtön. A másik fontos megjegyzés az ábrázolások értelmezésére vonatkozik, amelyeket cirkuszi jelenetekként határoz meg. A kürt ezt követő monografikus feldolgozása inkább részletek kidolgozásában járult hozzá a tudományos kutatáshoz: Hampel József Pulszkyt követi a jelenetek értelmezésénél, s részletesen tárgyalja a cirkuszi jeleneteket, párhuzamaikkal együtt, s Pulszky értelmezését kiegészítette a felemelt kéz bajelhárító szerepkörének a meghatározásával.[4] Pulszkyval ellentétben inkább bizánci műhelyt

---

[2] Franz Bock, Über den Gebrauch der Hörner im Alterthum und das Vorkommen geschnitzter Elfenbeinhörner im Mittelalter in: Mittelalterliche Kunstdenkmäler des österr. Kaiserstaates, II (1860), 137-138. o.

[3] Pulszky Ferenc, Magyarország archeológiája II. k. (1897), 131-134.o.

[4] Hampel József, A jász kürt domborművei. Arch. Ért. 1903, 97-163. o. majd ezt németül is összefoglalta az Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn II. k. 888-936. o.

feltételez, míg a provinciális jegyek jelenlétét a Pulszky által kínált 10. századi datálásnál korábbi, 9. század végi datálással kívánta megoldani. Supka Géza monográfiája, mely Hampel munkáját elismeri, de azt semmiben sem használja, elsősorban tudománytörténeti kitérőnek tekinthető, mint a bécsi Strzygowski-iskola legjelentősebb magyarországi alkotása.[5] A jelenetek Héraklész tetteiként való értelmezése, mely egy közel-keleti asztrálmítosz egyes állomásainak felel meg szerinte, a kürtre ráerőltetett volta miatt semmiféle visszhangra nem talált. Elsősorban a tartalom alapján datálta még korábbra, a 9. század első felére a kürtöt, megfordítva evvel a provincialitás kérdését is: a közép-bizánci udvari műhelyek alktásai itt nem a kürt előzményeiként jelennek meg, hanem következményeiként, mint a korábbi, a kürt által is képviselt közel-keleti hatások befogadói.

A kürtök iránti nemzetközi kutatás csupán az 1930-as években hozott eredményeket. Otto von Falke az, aki a kürtök újabb csoportosítása során megerősítette Pulszky 10-11. századi datálását, és négy csoportja (fatimida, fatimida hatású dél-itáliai, bizánci valamint nyugat-európai) közül a jászberényi kürtöt a bizánciak közé sorolta.[5] Ernst Kühnel újabb eredményei az 1950-es években a kürtök különböző csoportjainak (különösen Falke fatimida csoportjának) a lokalizálását támadták meg, s az általa tárgyalt kürtöket mind dél-itáliainak tekintette.[6] Kühnel nyomán a jelen kutatás hajlamos az összes kürtöt dél-itáliainak tekinteni.[7] Az elefántcsont-kürtöknek Otto von Falke által tervezett, de azóta sem megvalósult korpusza, melynek jelenleg az eredetileg tekintetbe vett 40 helyett mintegy 100 tételt kellene tartalmaznia, olyan hiány, ami a kutatások eredményeit eleve provizórikus jellegűvé teszi.[8] Csak remélhető, hogy az elefántcsontok iránti megújult tudományos érdeklődés, és a felhasznált újabb módszerek serkenteni fogják a tudósokat ennek az egyik legkevésbé ismert középkori luxuscikknek a feldolgozására.[9]

A nemzetközi kutatás itt tárgyalt adósságai mellett érdemes szemügyre venni a magyar szakirodalmat. A háború utáni kürthöz kapcsolódó tudományos irodalomból egyértelműen László Gyula „Lehel kürtje" című rövid könyve, annak is elsősorban 4. (részben bővített) kiadása 1973-ból az egyetlen, amelyet a szakmai és szélesebb közvélemény számon tart. Ebben a tanulmányban meglepve tapasztalhatjuk, hogy Otto von Falke az új kiadás idején már 40 éves és nagy mértékben túlhaladott tanulmányánál újabb irodalom nincs megemlítve. László tanulmányának célja alig burkoltan a Lehel hagyomány rehabilitálása, azaz a kürtnek a honfoglaló vezérhez való kapcsolása. Ebben nem csupán a kürt 17. század előtti történetében tapasztalható űr nem vált akadállyá, de a Lehel-monda általa is kielemzett bővülése sem, mely alapján a Lehel kürtnek igazán megfelelő, bővített változat csak későn, Thuróczynál jelent meg. Nem tudni, hogy Lászlónak a mű különböző kiadásai között kezébe akadt-e az újabb tanulmányok valamelyike, de minthogy az újabb irodalom a László tézisének megfelelő 10-11. századi datálás helyett inkább későbbre, a 12. századra keltezi a kürt csoportját, ezért ezek ismeretében László tanulmánya nyilván nem kerülhetett volna új kiadásra.[10]

Kühnel eredményei alapján az utóbbi időben legbehatóbban D. Ebitz tanulmányozza a kürtöket és kísérli meg összefoglalni problémáikat, egy dél-itáliai 11-12. századi fejlődés keretein belül. A Falke által bizáncinak tekintett csoport - s vele együtt a jászkürt - nála a legkésőbbi, 1200 utáni kategóriába

---

[5] Supka Géza, Lehel kürtje. Budapest 1910. Otto von Falke: Elfenbeinhömer II. Byzanz in: Pantheon 1930. 39–44 o.

[6] Ernst Kühnel, Die Sarazenischen Olifanthörner, in Jahrbuch der Berliner Museen, 1 (1959), 33-50. o. illetve u.ő, Die islamischen Elfenbeinskulpturen. Berlin 1971.

[7] D. Ebitz, Olifants, in: Directory of Art

[8] Ld. Olifant címszót (H. Erdmann) a Lexikon des Mittelalters-ben, mely Kühnel gyűjtésén alapul.

[9] Ld. Cutler 1994, ahol a szerző teljesen új szemszögből tárgyalja a bizánci elefántcsontokat. Weitzmann korpuszának a stílustörténeti megközelítésével szemben elsősorban a tárgyakról a mester tevékenységére szolgáltatott evidenciát igyekszik kiaknázni, s ezzel a bizánci luxusművészetek kutatásában új korszakot nyitott. Mivel a kürtök nem tartoznak a bizánci elefántcsont kategóriájába, ezért csupán néhány megjegyzés erejéig foglalkozik velük.

[10] A. Grabar később tárgyalandó 1960-as cikke köszönetet nyilvánít László Gyulának a Lehel kürt fotóiért, és hivatkozik László könyvecskéjének az első, 1953-es kiadására. Ennél fogva feltételezhető, hogy Grabar elküldte cikkét László Gyulának.

kerül, noha behatóbban nem elemzi azokat. Az újabb irodalomból Swarzenskinek feltűnik azonban, hogy az a csoport, amelybe a jászberényi kürt is felépítése és ábrázolásai alapján beletartozik, mennyire kevéssé homogén.[11]

A hurkos szívfonat, a palmettásodó farkak párhuzamai nem találhatók meg a többi kürtön. Míg azonban Swarzenski tanulmánya a kürtökkel foglalkozó szakirodalom gyakran idézett tételei közé tartozik, néhány nagyon figyelemreméltó tanulmány mind a magyar, mind a nemzetközi kutatás számára részben vagy teljesen ismeretlenül maradt. Ezek közül is kiemelkedik egy enigmatikus mű, Dobai János 1952-es szakdolgozata a Lehel kürtről az ELTE Budapest, művészettörténet szakon, amelyet azonban a szakmai közönség csak egy rövid, szintén csaknem ismeretlenül maradt cikk egyik jegyzetéből ismerhet.[12] A rövid cikk Csemegi Józseftől származik az Arch.Ért. 1956-os számában, ahol a szerző többek között a szívfonat motívum sajátos megoldásának kijevi kapcsolataira utal és korai (10. századi) emlékek híján is feltételezi, hogy a kürtöt még a honfoglaló magyarok hozhatták Kijevből.[13] Az utolsó (18.) jegyzetben utal Dobai János monografikus jellegű feldolgozására, mely a Lehel kürt motívumainak 12-13. századi kijevi párhuzamai alapján a Lehel kürtöt is erre az időszakra datálta és kijevi munkának tartotta. Dobai munkájának ismerete nélkül nem lehet tudni, milyen mértékben befolyásolta a szerzőt a témaválasztásban a sztálinizmus, de elképzelhető, hogy a magyar közvélemény éppen ilyen okok miatt „felejtette el" a tanulmányt, Csemegi cikkével együtt. Nem véletlen tehát, hogy a nemzetközi szakirodalom sem vett tudomást ezekről az eredményekről, bár a később Bécsben tevékeny – a bécsi századfordulós művészet történetéről kutatásokat végző - Dobainak nyilván módja lett volna megjelentetni a tanulmány idegen nyelvű változatát. A magyar tanulmányok voltaképp érthető sorsával szemben sokkal meglepőbb az, hogy hasonló lett a fogadtatása André Grabar megállapításainak is a Lehel kürtről, melyet két cikkben is érintett. Az egyikben elsősorban a Hippodrom-beli udvari szórakoztatás ikonográfiáját gyűjtötte össze egy késő-bizánci elefántcsont pixis ábrázolásai alapján, fontos megállapításokat téve a Lehel-kürt csoportjával kapcsolatban.[14] Noha már ez a cikk is említette a Lehel kürtöt a többi „bizánci" kürttől megkülönböztető elemeket, a stiláris elemek bővebb kifejtése a másik cikkre várt, ami egy nagyszabású összefoglalás a korai orosz művészetről.[15] E cikkek mind a nemzetközi kürtkutatás, mind a hazai közönség előtt ismeretlenek maradtak..

Az első cikk vonatkozó részei (ld. a szöveget jegyzetben) a kürt ikonográfiáját beillesztik a konstantinápolyi környezettől a bizánci birodalom peremterületiig eléggé elterjedt udvari ciklus fennmaradt emlékei közé. Már itt kiderül alaptézise, hogy ezen az átfogó irányzaton belül a Lehel kürt leginkább, de nem kizárólag a késői, 12. századi orosz emlékekkel tart legtöbb kapcsolatot.[16]

---

[11] Hanns Swarzenski, Two Olifants in the Museum, in: Bulletin of the Boston Museum of Fine Arts 60 (1962) 27-45. o. A jászberényi kürtről a 31. oldalon van szó.

[12] A szakdolgozat nem szerepel az ELTE Művészettörténet Tanszékén őrzött szakdolgozatok listáján sem.

[13] ArchÉrt 83 (1956), 88-91. o

[14] Grabar 1960: 229-249.o.

[15] Grabar 1962, 301-338.o.

[16] „A művek közül, amelyek a (lóversenyek közti) közjátékok ciklusának bizonyos részeit visszaadják, elsőként a jászhérényi (sic!) kürtöt kell kiemelni, mivel az azt díszítő dombormüvek – más eredetű motívumok mellett a Hippodrom emlékét tartják fenn. Mivel nem tudom ezt a különleges művet lokalizálni, ahol a Hippodrom-beli jelenetek bizánci ciklusa román elemek társaságában tűnik fel, csupán a közjátékokra vonatkozó jeleneteket emelném ki: versenylovak, párviadalok, ember és vadállat közötti harc, zenészek (Külön említendő a lírajátékos, aki profilban ül, a jelenet szélén, mint Kijevben), egy hosszú ruhaujjú táncosnő és egy akrobatacsoport, akik között szerepel a rudat tartó alak, miként Kijevben is. Itt két másik akrobata segít az előbbinek, és két gyermek egyszerre "dolgozik" rajta, végezetül a rúd keresztszárat nyer a végén, és így gammaformájú lesz (...) A jászhérényi – eléggé rusztikus kivitelű –kürt nyilvánvalóan keverte a minket érdeklő ciklus témáit olyanokkal, amelyek más forrásokból eredtek, ez utóbbiakkal azonban nem kell foglalkoznunk. Emellett elhagyott azonban olyan személyeket, akiknek a teljes ciklusban való jelenléte kétségtelen: ilyen például a többi zenész a lírajátékoson kívül. Ami ezt a zenészt illeti, az a tény, hogy azonos a kijevivel, bizonyítja, hogy a két emlék azonos hagyományból származik.

Sajnos a más hagyományból eredeztetett motívumokat sehol sem részletezi. A cikk folytatásában kitér a többi Hippodrom-beli jeleneteket ábrázoló kürtre is, Falke „bizánci" csoportjára, amelyeket ő is 10. századi bizánci munkának tekint (a prágai díszesebb kürt 5. kép, a koppenhágai kürt, illetve a londoni kürt), s ezeket jó szemmel elválasztja a Lehel kürttől.

Elsőként e tanulmánynak is a Lehel kürtöt ettől a „bizánci" csoporttól megkülönböztető elemeket kell számba vennie, hogy kellőképp kirajzolódhassanak azok a súlypontok, amelyek nyomán a kürt lokalizációját ellenőrizni lehet. A gazdagabb prágai, a koppenhágai és a londoni kürt egy lényeges elemben eltér a jászberényi példánytól. Míg az előbbieken a Hippodrom fő attrakciója, a lovas fogathajó verseny is megtalálható, addig a Lehel kürtön e fogathajtás nem, csupán a szünetekben rendezett közjátékok jelenetei jelennek meg, ahogy Grabar szövege is egyértelművé tette. Ezen a téren a jászberényi példányhoz az egyszerűbb prágai kürt áll a legközelebb, amelyen a különféle épületelemek között egy lovas akrobata labdás-ütős ábrázolása közvetlenül megfelel a Lehel kürt legfelső sorában lévő hasonló szereplőnek, éppúgy, mint az épületből kiszaladó ló (5. kép). Az épület analóg megoldása (a kőfelület érzékeltetése pikkelyekkel), a növényzet stilizálása, az alsóbb sáv indamotívumán az indák szétválásánál jelenlévő hajtások cseppszerű megoldása (v.ö. a Lehel-kürt felső medalion-során kívül eső díszítményekkel) mind jó analógiát nyújtanak a Lehel kürthöz, mégsem feledtethetik el velünk, hogy a tárgyról nyert összbenyomásunk a részelemekkel együtt (pl. a lovak) a Lehel kürtnél sokkal provinciálisabb összhatást eredményeznek. A gazdagabb prágai kürt és a londoni kürt elválasztó sávjainak az ornamentikája jelentős mértékben megegyezik, és a quadriga verseny ábrázolása is közel azonos stílusfokra utalnak. A londoni kürtön még megtalálhatjuk a kis körökből összeállított sor elegánsabb változatát, mint a mesebeli állatokból összeállított felső fríz keretelő motívumát. Ennek durvább megoldását láthatjuk azonos funkcióban az egyszerűbb prágai kürt szájnyílásához legközelebb eső lehatároló sávban és ugyanitt a Lehel-kürtön is (kissé lekopottan s négyszögletesítve), miként az indító épület párkányán. Ezek alapján feltételezhető e kürtök közötti szorosabb kapcsolat, leginkább közös mintaképek érvényesülése. A csoport felsorolt emlékei közül a londoni kürt jelenti az egyik kapcsolatot. Itt a kürtpalást nincs sávokra osztva, mint a koppenhágai vagy jászberényi kürtön, a quadriga jelenetek által a díszesebb prágai kürthöz áll közel, a többi cirkuszi jelenet ábrázolásai által pedig a koppenhágaihoz. A másik kulcsemlék a Lehel-kürt, mely egyrészt a rendívül redukált egyszerűbb prágai kürt és a Hippodrombeli közjátékok ciklusának egyéb ábrázolásai (freskók, Innsbruck-tál, 12. századi iniciálék) között teremti meg a kapcsolatot. Másrészt viszont, amíg a Lehel kürt és az egyszerűbb prágai kürt közötti szoros kapcsolat egy közös mintakép követésére vezethető vissza, a Lehel kürt Grabar által említett, s a következőkben még részletesebben kifejtésre kerülő sajátosságait nem lehet a feltételezhető mintakép alapján megmagyarázni.

A kürtök között az itt elemzett „bizánci csoport" nem csupán a Hippodrombeli jelenetek ábrázolása nyomán kötődik konstantinápolyi mintaképekhez, hanem a felhasznált ornamentika alapján is, különösen a díszesebb prágai, a koppenhágai és a londoni kürt esetében. Még azt az állítást is megkockáztathatjuk, hogy ilyen bizánci mintaképek készítésére a legvalószínűbben a 10. század közepén, 2. felében került sor. Egyrészt (a 9. század vége mellett) ez az a korszak, amikor a rendkívül kevés nem szakrális célú elefántcsont faragvány készült Bizáncban, valamint szintén ebben az

---

Ez utóbbi felidézi néhány orosz ezüst karperec díszítését is a 12-13. századból, amelyek ugyanúgy vagy Kijev környékéről származnak, ahol a bizánci művekkel való kapcsolat folyamatos volt, vagy Vlagyimir és Halics tartományból. E karpereceken a vésett illetve niellós díszű motívumok között megtaláljuk a profilban ülő lantjátékost (ebből több példány is ismert), és a hosszú ruhaujjú táncosnőt, aki mintegy a nővére a jászberényi kürtnek. E karperecek és a kürt ezen kívül bemutatják az egyik irányt, amerre a Hippodrom-beli közjátékok ciklusa elterjedt: ennek a kisugárzása behatolt a 12-13. századi többé-kevésbé rusztikus ötvös, és elefántcsont faragó műhelyekbe, amelyek a birodalom határán túl működtek. (..) Nem kevésbé tanulságos az sem, hogy így egy sor motívum eredetét ki lehet mutatni, amelyek a mesterek keze alatt egyre inkább ornamentikává váltak. A karperecek és a kürt több olyan motívumot nyújt, ami ilyen átalakulásnak lett alávetve." Grabar 1960, 244- 245. o.

időszakban jelenik meg egy a klasszikustól független ornamentális stílus a luxus művészetekben (ezüstművesség, kéziratok, néhány elefántcsont faragvány), melynek gyökerei a Távol-Keletre nyúlnak, és amely különösen a prágai kürt fürjnek menedéket nyújtó palmettájában talál követőre.[17] Ez azért lényeges, mert az itt tárgyalt, alul aszimmetrikus palmetták viszonylag gyorsan kiegyenlítődnek, szimmetrikussá válnak, tehát ha egy későbbi mintaképet másol a prágai kürt, akkor nyilvánvalóan nem ez a palmetta jelenik meg.[18]

A „bizánci csoport" kürtjeinek az elemzéséből tehát kiderült, hogy közös mintaképeiket, melyek Konstantinápolyban kereshetőek, sok esetben egymástól független stíluseszközökkel, de hűen reprodukálják. Az elmondottak alapján nyilvánvaló azonban, hogy stílusbeli összefüggéseket leginkább a díszesebb prágai és a londoni kürt között érdemes keresni,

Grabar második cikke, melynek orosz eredetije az előbb említett után két évvel íródott, a kürt előző tanulmányban is említett stiláris jellegzetességeit próbálja továbbelemezni. Ezek alapján a Lehel-kürtöt a 12.századra keltezi és két verziót kínál a készítési helyre, az egyik Kijev, a másik Magyarország lenne.[19] Mivel a 11-12. századi magyarországi ornamentika a kürttel semmiféle kapcsolatot nem mutat, a Hippodrom-ciklusnak nálunk még távoli emléke sincs, így az utóbbi feltételezésnek akkor sincs sok alapja, ha tekintetbe vesszük, hogy profán luxustermékek ötvöstárgyakon kívül gyakorlatilag nem maradtak fenn hazánkban. A Grabar által említett, de nem pontosított „román elemek" a kürtön (feltehetőleg a medalionokban lévő alakokra gondol) nem állíthatók szembe egy esetleges oroszországi készítéssel, ahol bizonyos román elemek a 12. századtól jelen voltak, különösen a kőornamentikában. Grabart nyilván befolyásolta az, hogy Magyarország középkori művészete feltehetőleg ismeretlen volt számára. A szalagfonatok, csomók elterjedésével kapcsolatban megjegyzi, hogy már a keresztény térítés előtt is megtalálhatóak Oroszországban, bizonyos fa és csont használati eszközök alapján, ahova bizánci hatás később is csak kevéssé ért el. A kijevi niellós ezüstkarpereceken való megjelenésük e tárgyak alacsonyabb technikai színvonalával magyarázhatók szerinte, miközben a bizánci típusokhoz legjobban ragaszkodó műfajokban, például a kijevi templomok faldekorációin nem fordulnak elő (a csernigovi Borisz és Gleb székesegyház oszlopfőin és kapuinak szárkövein való megjelenésük inkább kivételnek számít). Ezeken az emlékeken erőteljes a motívumok kapcsolódása a skandináv és román emlékekhez, míg Bizáncban csupán a birodalom szélein terjednek el, és jóval később, mint Oroszországban, a romanika hatására. A szalagfonatok különösen nagy számban találhatók meg későbbi (14-16. századi) elsősorban novgorodi kéziratok miniatúráin.

Az első kérdés a Lehel kürtön is ábrázolt bizánci Hippodrombeli ciklus jelenlétére irányul kijevi környezetben. Mint arra Grabar véleménye utalt, a kijevi Szent Szófia székesegyház déli lépcsőtornyában lévő freskókon (9. kép) a kürt egyes jeleneteinek pontos párhuzamait láthatjuk (rudas akrobata, profilban bemutatott, ülő lírás zenész).[20] A kérdéses freskók datálása vitatott, újabb

---

[17] A kérdéskörhöz ld. Etele Kiss, Byzantine Silversmiths'work around AD 1000 between China and the Ottonians: the Beszterec Holy Water Vessel in: Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, 49 (1999), 303-314 o..

[18] Éppen ez a fürjös palmetta erősíti meg többek között azt a feltételezést, hogy nem konstantinápolyi készítésűek e csoport fennmaradt kürtjei. A palmetta felcsavarodó vége itt ugyanis volutává válik, elveszti növényi jellegét, ami nem fordul elő a bizánci mintaképként szolgáló palmettákkal.

[19] „Érdekes, hogy a(z orosz 11-12. századi) karpereceken található jelenetek egyes alakjai (így például a profilban megjelenő lírajátékos vagy a különösen hosszú ruhaujjú táncosnők) megismétlődnek egy sajátos típusú, 12. századi elefántcsont kürt faragásain (amelyet Magyarországon, Jászberény városkában őriznek), amelyen ezek a motívumok egyéb bizánci, valamint román motívumok kíséretében jelennek meg. Nem tudhatjuk, hol készült a tárgy, de minden valószínűség szerint nem messze Kijevtől illetve Bizánctól. Vajon Kijevben-e vagy Magyarországon, ahol az uralkodó dinasztia ebben az időszakban szoros rokonságban állt az orosz Rurikidákkal? Mindenesetre ennek a sorozatnak a tárgyain (azaz a niellós karpereceken), melyeknek orosz eredete vitathatatlan, olyan ábrázolások jelennek meg, amelyek kapcsolatban vannak bizánci udvari ciklussal. Nem lehetetlen, hogy az ikonográfia átvitele a karperecekre már Oroszországban történt." (Grabar 1962, 332. o.)

[20] Ld. 15. jegyzet

kutatások szerint feltehetőleg még a kifestés legelső korszakában, a 11. század első felében készültek.[21] A freskókon az alakok ruházata még megfelel a bizánci (alul ágyékkötős) akrobata ruháknak, s a londoni kürtön is ez a régebbi típus jelentkezik. A kürt ruháira viszont meghatározó a már Grabar által is többször említett hosszú szoknya, melynek fontos párhuzamait találjuk az orosz karpereceken. A ruhák további analógiái mutatják, hogy az akrobaták szoknyás ábrázolása bizánci eredetű, tehát nem orosz sajátosság, de datáló értéke jelentős. Ilyen többek között a kürttel kapcsolatban gyakran idézett innsbrucki ortokida zománctálon lévő akrobaták ruhája a 12. század első feléből. [22] Ez utóbbi, jól datálható tálon az akrobaták szoknyája már szintén a Lehel kürtön lévőhez hasonlít.[23] Az alsó központi hosszú szoknyás, hosszú ruhaujjas, fátylas táncosnő legjobb analógiáját az egyik orosz ezüst karperecen láthatjuk, ahogy Grabar is említette, természetesen durvább kivitelben, míg ilyen jellegű összeállítás közvetlen analógiája nem ismert bizánci területről (7. kép).[24] A Lehel kürt tehát tematikailag a bizánci udvari ciklus 12. századi jellegzetességeit mutatja, közvetlen kapcsolatban orosz tárgyakkal.

Grabar második tanulmányának második megjegyzése a Lehel kürttel kapcsolatban, mely az indásodó farkakra utal, még közvetlenebbül kapcsolja azt az orosz emlékekhez[25] Eszerint az állatok farkának palmettásodása nagyon gyakori jelenség orosz emlékeken, miként azt a Lehel kürtön is megtaláljuk. A 12. századi orosz karpereceken és kőornamentikában egyidejűleg található meg egy viszonylag egyszerűbb, a kürthöz hasonló mértékű palmettásodás és egy elburjánzott változat, amikor a növényesedő farok befonja az állatot a nagyon erőteljes viking hatás nyomán.[26] Ez arra utal, hogy az orosz iparművészet kezdeténél rendkívül erőteljes viking hatás kezdettől fogva több stílust érvényesít az ornamentikában. A Lehel kürt esetében az előkelő anyag és rendeltetés nyilván nem enged akkora szabadságot, és a klasszikus formakincstől való túlzó eltérést, mint a más igények számára előállított karpereceken vagy kőornamentikánál. Ugyanehhez a problémakörhöz kapcsolódik azonban a szívfonat

---

[21] Keltezés problémáira itt nem lehet kitérni: a korábban elterjedt késői keltezést (11. század 2. fele, illetve vége és a 12. század elejére) felváltotta egy technikai vizsgálatokon alapuló korai keltezés, amely szerint az 1037-ben elkezdett munkálatokkal egyidőben, még a 11. század első felében került volna sor a freskók készítésére. Ld. I. F. Točkaja, A. M. Zajaruznyj, I musici dell'affresco detto degli 'Skomorchi" nella cattedrale della Santa Sofia a Kiev, in: (A. Iacobini, E. Zanini) L'arte profana e Arte Sacra a Bisanzio. Roma 1995. 281-302. o., ahol I. F. Tochkaja és J. M. Strilenko tanulmányaira hivatkoznak a Drevnij Kiev, Kijev 1975 kötetből.

[22] Az arab és (olvashatatlan) perzsa feliratú zománctál a legutóbbi időkig mint bizánci hatású közel-keleti tárgy volt számon tartva, sok fejtörést okozva ezzel a párhuzamos bizánci emlékek lokalizációjával kapcsolatban (többek között Monomachos-korona vagy a Lehel kürt). A rajta lévő ortokida uralkodó 1114-41 között uralkodott, és nagyon szoros kapcsolatai voltak Bizánccal éppúgy, mint Grúziával. A legutóbbi tanulmányok egyértelműen bizánci területre lokalizálták a művet, noha nincs konszenzus abban, hogy Konstantinápoly, Grúzia, esetleg Anatólia lenne ez a készítési hely. Az alkalmazott technika és a párhuzamok leginkább konstantinápolyi készítést valószínűsítenek. Thomas Steppan (ed.) Die Artuqiden-Schale im Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum in Innsbruck: Mittelalterliche Emailkunst zwischen Orient und Occident. München 1995. és New York 1997.: 281. kat. sz.

[23] A kérdés legátfogóbb vizsgálatát ld. Darkevich 1975, 159-187. o., többek között a Lehel kürt ábrájával. A szoknyát és már nem ágyékkötőt viselő akrobaták, zenészek a felsorolt emlékeken kívül az oroszországi ezüstcsészéken, illetve néhány kódex kánontábláinak illusztrációin találhatók meg (pl. Oxford, Bodleian Library, Cod. Auct. T. infra, I. 10; Velence, Bibliotheca Marciana, Tetraev. Gr. Z. 740). A felsorolt emlékek mind a 12. századból származnak.

[24] Ezüst karperec niellóval, 12. század, Natsional'nyi Muzei Istorii Ukrainy, Kiev, ld. Rybakov 1971, 149. k.

[25] "Végül pedig, bizonyos esetekben – a kijevi karpereceken, fülbevalókon (kolty), a jászberényi kürtön vagy a kis szuzdali fejszén – az élőlények végződései átalakulnak szalagokká és csomókká, amelyek néha a madarakat és a többi állatot körbecsavarják. Egy olyan eljárás alapján (jönnek létre) , amely már régóta ismert az európai ornamentikában, különösen pedig az Oroszországhoz földrajzilag közel fekvő országokban: a karoling és román ornamentikaban vagy a vikingekén." (Grabar 1962, 334. o.)

[26] Az egyszerűbb változatra ld. Rybakov 1971, 147-148.k., ezüst karperec (amelyen cikk-cakkos keretelés is megfigyelhető), vagy a vlagyimiri Szent Demeter székesegyház számtalan faragványán, pl. az északi központi falán, az ablaknyílástól baloldalra, egy kéttestű, egyfejű oroszlán farkán, ld. Vagner 1969, 177. ill. 201.k. Ezen az emléken ráadásul a farokpalmetta megoldása megfelel a Lehel kürtön gyakori palmettaképzésnek is, ahol az csupán vastag, ostorszerű körvonalaival van kialakítva.

kérdése, amelyet Csemegi átfogóan elemzett, ugyanis az egyébként több kultúrából ismert motívum legjobb analógiáját Dobai nyomán egy vlagyimiri kincslelet egyik aranyozott ezüst karperecén találta meg: itt a szívfonat alsó széle folytatódik palmettás végű indában (8. kép).[27] A szívfonat igen nagy formagazdagságban van jelen az orosz művészetben a 12. századtól, mind az iparművészetben, mind a kőszobrászatban, ahogy azt már Csemegi is érzékeltette.[28]

André Grabar és az őt megelőző magyar kutatók véleménye alapján világos, hogy a fent idézett motívumok, amelyek a Lehel kürtöt az összes többi kürttől megkülönböztetik, milyen területen voltak elterjedve. Grabar kiterjedt anyagismerete, mely az említett gyűjteményes kötetben összegyűjtött cikkeit és annak képanyagát máig a bizánci és bizantinizáló világi művészet leggazdagabb gyűjteményévé teszik, arra is biztosítékot szolgáltat, hogy hasonló motívumok feltehetőleg jelentős számban más bizánci vagy bizánci hatás alatt álló területen, mint például Dél-Itáliában nem fordulhatnak elő. Erdemes azonban továbbmenni, és a Grabar által nem említett elemek párhuzamai után is kutatni.

A kürtön jelenlévő állatok és mitológiai alakok megformálása viszonylag kevés szerző figyelmét kötötte le, nyilván a rendkívül szerteágazó kapcsolatok miatt. A bizánci művészet bestiáriuma kimeríthetetlen, bár bizonyos mértékben szabályozottabb, mint a romanikáé, noha a forrásait gyakran még így is nehéz megállapítani. A Lehel kürt alakjainak a genetikai levezetése is túlfeszítené e tanulmány kereteit. Elegendő néhány párhuzamot bemutatni a vizsgált területről egyes részmegoldások analógiáival. Az orosz művészetben az említett emlékeken a heraldikus sas gyakran előfordul önállóan (vscsizsi bronzív 6. kép, Vlagyimir, Szent Demeter), s az utóbbi templom domborművei között olyan kompozícióban is megjelenik, ahol két oldalt állatok veszik közre (Krisztus keresztelése alatt, déli oldala, baloldali homlokzat). A griffek visszafelé kunkorodó felső szárnyvégződése a Lehel kürttől némileg eltérő formában gyakori elem ugyanezen a homlokzatszakaszon illetve más orosz emlékeken (melyek között legelőkelőbb a Sahnovkában talált, 12. századra datált diadém központi arany rekeszzománc lemeze Nagy Sándor mennybevitele ábrázolással).[29] Az orosz emlékeken általában a griffeknek vagy egyáltalán nem kunkorodnak a szárnyvégei, vagy mindegyik kunkorodik, különböző irányban, nem úgy, mint a Lehel kürtön, ahol csak a legfelső szárnyvég kunkorodik előre. Természetesen a nagy változatosságnak köszönhetően a Lehel kürt griffjeinek megfelelő megoldás is megtalálható a vlagyimiri Szent Demeter templom faragványai között.[30] Az állatok egyes ábrázolási sajátosságai tehát ugyanúgy megerősítenek abban, hogy az orosz művészettől idegen elemek nem jelennek meg a kürtön.

Az egyik legproblémásabb elem a Hippodrom-beli közjáték ciklus keretein belül a kentaurok szerepeltetése. Ennek nincs egyértelmű nyoma más együttesekben. A díszesebb prágai kürtön külön medalionban szerepel, mint aki egy férfivel harcol, de ennek ott nincs feltétlenül köze a Hippodromhoz. A kentaurok jelenlétét a bizánci bestiáriumokban nem csupán az antik mitológiai témák iránti tudós érdeklődés alakította ki, kiemelkedő helyet foglaltak el kitovrasz néven a középkori szláv, kallikantzaroi néven a görög népi hiedelemvilág démonikus lényei között.[31] A világi ciklusokban, különösen a táncos mulatságok ábrázolásánál gyakran fordulnak elő, főként zenei téren kifejlesztett képességeik révén, hangszerrel a kezükben.[32] A másik, az előzővel gyakran

---

[27] Csemegi csak rajzot közölt a tárgyról és Dobai nyomán félreértve öntőmintának nevezi. Az 1896-os vlagyimiri kincsleletből származó tárgy képét ld: Igor Grabar, Geschichte der russischen Kunst, Drezda 1957, I. k. 308. k. (331. o.).

[28] A szívfonat egyébként gyakori motívum az óorosz iparművészetben, ld a Csemegi által is idézett vscsizsi bornzivet a 12. századból (Gosudarstvennij Istoricheskij Muzej: ld. Rybakov 1971, 120. k. Palmettában végződő, de jelentősen átalakított szivfonat található a vlagyimiri Szent Demeter székesegyház északi központi homlokzati falán is, az ablaknyílás bal oldalán, kissé felül, ld. Vagner 1969, 177 .k.

[29] Natsional'nyi Muzei Istorii Ukrainy, Kijev, Rybakov 1971, 48. k.

[30] Az északi homlokzaton, Vagner 1969, 192. k.

[31] A kallikantzari témájához lásd: Mircea Eliade, Vallási hiedelmek és eszmék története, III k., Budapest, 1998, 189. o.

[32] Ohrid, Szent Miklós templom fakapuja, alsó mező (13. századból) képe: Darkevich 1975, 211. kép.

keverten jelentkező funkciójuk a vadászat, nyúllal, bottal a kézben.[33] Egymással szembeállított páros jelentkezésük elefántcsonton párhuzam nélküli.[34] Kentaurok jelentős számban megtalálhatóak az orosz művészet e tanulmányban leggyakrabban idézett emlékcsoportjain is, a kőfaragásban és a karpereceken. A legkorábbi templomi dekorációban is megjelennek (Novgorod, faoszlop a 11. század 2. feléből),[35] de jelen vannak a vlagyimiri Szent Demeter templomon is, kézben botot tartó változatban. Egy példányuk egy ünnepi jeleneteket bemutató karperecen is megjelenik.[36] Ennél közvetlenebb analógiát azonban az orosz ábrázolások se nyújtanak. Harcoló kentaurpárok felhasználása a hippodrombeli jelenetek kíséretében Hampel szerint maskarás akrobatákra utal, de ezt ma sem lehet máshonnan megállapítani, mint magáról a kürtről, akár száz évvel ezelőtt. Az udvari szórakoztatás, a „ludi gothi" ikonográfiájában tehát mindeddig nem sikerült kimutatni verekedő kentaurokat. S így többek között ez utóbbi is jel arra, hogy bizonyos pontokon betölthetetlen űr van a jelenleg ismert emlékanyag alapján.

Az oroszországi analógiákból a következő konklúzió vonható le a kürtre nézve. A kürt olyan központban készült, ahol a bizánci mintaképek (feltehetőleg kürtök is) és az udvari ciklus hatása kellőképp jelentős volt, de ezeket a prototípusokat egy helyi eredetű indás stílus egész finoman át. Az oroszországi analógiák részletesebb számbavétele után, de a konklúzió levonása előtt figyelembe kell még vennünk néhány általánosabb tényt. Először is, az elefántcsont faragás emlékei a 11-12. századból arab és itáliai területről fennmaradtak, sőt a kürtök készítésének a virágkora a tudomány mai álláspontja alapján éppen ez az időszak; ezzel szemben Oroszországból teljesen hiányoznak a technika művelésére utaló nyomok.[37] Cutler tanulmánya alapján viszont a 12. század a bizánci elefántcsont faragás számára kritikus korszak, ekkor megszűnik az alapanyag behozatala a bizánci birodalomba, az elefántcsont importálása az itáliai kereskedők kezébe kerül, és semmilyen evidencia nincs többé arra, hogy a bizánci területen folytatták volna a tevékenységet ebben a korban. Ennek megfelelően egy elefántcsont kürt oroszországi kifaragása a 12. században dupla nehézségbe ütközhet. Egyrészt faragója nem csupán nem kaphatott volna indíttatást Bizáncból egy kürt készítésére, melynek a fennmaradt emlékei itáliai eredetűek, de már mesterségbeli tudásra se tudott volna ekkoriban szert tenni Bizáncban. Ha a többi „bizánci" kürt tényleg Dél-Itáliában készült, az előbb elmondottak alapján mindenképpen bizánci mintaképekkel kell számolnunk, melyek közül néhány 10. század közepi emlék lehetett. Ilyen vagy későbbi emlékek azonban Oroszországba is eljuthattak, s ezáltal indíttatást is adhattak a Lehel kürt elkészítésére.

A Lehel-kürtre nézve tehát a következők állapíthatók meg: a rajta lévő jelenetek és egyes részletek párhuzamai további kürtökkel (elsősorban az egyszerűbb prágaival) egy azonos műfajú bizánci mintaképet sugallnak. A Hippodrom-beli jelenetek különféle hordozókon Bizáncban éppúgy, mint a Bizánc hatása alatt lévő területeken nagy népszerűségnek örvendtek. A kürt analógiái egyértelművé teszik 12. századi datálását, ahogy arra A. Grabar és Dobai János – egymástól függetlenül – rájöttek,

---

[33] Csontláda töredéke, 12. század, (Cherszonesz, Múzeum), Darkevich 1975, 395. Kentaur pajzsos, buzogányos ábrázolása (cirkuszi környezetből) a velencei San Marco tömjénezőjén New York 1997. 176. kat. sz.

[34] A karoling elefántcsontok közül találkozhatunk egy férfi és női kentaur párosával a Louvre Paradicsom diptichonján, de itt átkarolják egymást, és a cirkuszi kontextus sincs jelen. Adolph Goldschmidt: Die Elfenbeinkunst des Mittelalters, I. k. 1969 (2), 158. kat. tétel. Kopt textilekről is ismerjük páros ábrázolásukat, de ennek sincs köze a cirkuszhoz: tunikadekoráció kentaurokkal, akik kezükben tartanak egy kerek tárgyat, feltehőleg hangszeres ciklus részét képezik. P. du Bourget, Musée national du Louvre. Catalogue des étoffes coptes I. (Párizs 1964). X 4176.

[35] B. A: Kolchin, V. L. Janin, S. V. Jamschikov, Drevnij Novgorod, Moszkva 1985, 200. k.

[36] Rybakov 1971, 145-148. k.

[37] A tágabb értelemben vett orosz területen előkerült elefántcsontok helybeli készítésének a lehetősége eléggé csekély: Cutler 1994, 73-74. o. tagadja Bank téziseit, miszerint a Volkovyskban (Belorusszia) töredékesen előkerült elefántcsont triptichon helyi készítésű lett volna, míg a Sarkelben talált elefántcsont fésű éppen korinthuszi párdarabja alapján teszi valószínűvé központi, konstantinápolyi készítésüket.

és készítési helyként a provinciális centrumok közül minden valószínűség szerint Oroszország jöhet szóba. A kürtön lévő egyes elemek egyedülálló volta (kentaurok jellegzetességei, illetve a tövishúzó) szintén inkább amellett szól, hogy a kürtök többségének a készítési helyétől (Dél-Itáliától) függetlenül jött létre. Oroszország éppen az a hely, ahol az ötvösségen kívül a luxusművészet bizonyos törékenyebb műfajai alig ismertek. Így a Lehel kürtöt készítő mester forrásainak egy része szükségszerűen rejtve marad előttünk. A tömegcikként kezelhető karperecekkel való analógiák mégis érzékeltetik azt a kulturális atmoszférát, amiben a tárgy megszületett. Ha nem is éri el a mester felkészültsége a londoni kürt (feltehetőleg dél-itáliai) mesterének technikai színvonalát, mégis megfelel a 12. századi kéziratokban vagy az ortokida tálon megjelenő stílusfoknak. Noha világos, hogy sok elemet készen kapott a mintaképéül szolgáló kürtökön, nem kizárt, hogy egyes elemeket (pl. a tenyeret, a szívfonatot) ő integrálta a ciklusba a helyi hagyományból, mivel az más Hippodrom-beli ciklusban nem jelenik meg. A kürt jelen vizsgálata is megerősíti tehát az oly méltatlanul elfeledett, maguk idejében úttörőnek számító tanulmányok eredményeit. Csak remélni lehet, hogy a kürtök leendő korpuszában a Lehel kürt is elnyeri a neki méltó egyedülálló helyet, s az általa felvetett, részben még megoldatlan kérdések a többi kürttel kapcsolatban is új megközelítések lehetőségét rejtik magukban.

A rövidítések feloldása

Cutler 1994 = Anthony Cutler: The Hand of the Master. Princeton 1994.

Darkevich 1975 = V. D. Darkevich: Svetskoje isskustvo Vizantyii. Moszkva 1975.

Grabar 1960 = André Grabar, Une pyxide en ivoire à Dumbarton Oaks in: Dumbarton Oaks Papers, 14 (1960) idem. L'art de la fin de l'Antiquité et du Moyen-Age. Paris 1968. I. 229-249. o.

Grabar 1962 = André Grabar: L'art profane en Russie pré-mongole et le "Dit d'Igor", orosz eredetije Trudy XVIII (1962) Régi Irodalmi Intézet Puskin Háza, franciául: idem: L'art de la fin de l'Antiquité et du Moyen-Age. Paris 1968. I., 301-338. o.

New York 1997 = William D. Wilsm and Helen C. Evans ed.: The Glory of Byzantium. Exhib. Cat. New York Metropolitan Museum New York 1997.

Rybakov 1971 = B. A. Rybakov: Russian Applied Art of Tenth-Thirteenth Centuries. Leningrád 1971 (orosz-angol).

Vagner 1969 = G. K. Vagner: Skulptura drevnjej Russi. Moszkva 1969.

L'olifant de Lehel conservé à Jászberény, un compte rendu tardif sur guelgues ouvrages oubliés

Le présent article se propose de mettre le point sur 212 ans de recherches sur l'olifant conservé à Jászberény, considéré comme le symbole du peuple «jász», et en même temps comme l'olifant d'un héros légendaire, un chef militaire de l'époque de la conquête du pays (10 siècle), qui l'aurait eu comme olifant de guerre, mais peut-être aussi comme insigne. Pendant une époque cruciale pour la naissance de la conscience nationale moderne de la Hongrie (surtout entre les années 1788 et 1822), l'olifant était considéré ou bien comme l'unique objet remontant à l'époque de la conquête (10 e siècle), ou bien comme le témoin d'une époque beaucoup plus reculée. L'interprétation de ses reliefs en faisait un monument-clef pour la solution des grandes questions historiques d'antan comme celle posées sur l'origine des hongrois. L'auteur de ces lignes ayant élaboré une étude sur les qeustions de l'historiographie sur l'olifant dans le catalogue de l'exposition : «Histoire – Image» Galerie nationale hongroise (Budapest, 2000), réserve cet article aux questions très controversées de la date et de la localisation de l'objet.

C'est de ce point de vue que la littérature sur l'olifant est fouillée où l'on peut relever un nombre impressionant de défis et de parti-pris, tant du côté de la recherche hongroise que du côté de la recherche internationale. L'opinion publique hongroise d'après la guerre est dominée par une brochure sur l'objet, destinée en grand sublic de Gyula László, publiée en 1953, mais dont la quatrième édition fut encore publiée en 1973. Se basant sur les travaux d'Otto von Falke (des années 1930) László fait sien l'approche traditionnelle, faisant de l'olifant une œuvre byzantine des 10e-11e siècles. Par cela, il veut fonder la véracité de la tradition relatant l'objet au chef Lehel. Du côté international, les olifants ont subi après la guerre une révision radicale par rapport aux travaux de Falke. Introduit par Ernst Kühnel dans les années 1950, poursuivi par d'autres, dont le principal représentant contemporain est D. Ebitz, un nouveau consensus veut considérer la plupart sinon tous les olifants historiés comme des œuvres faites en Italie du Sud, le groupe comprenant l'olifant de Lehel (le groupe « byzantin » de Falke) étant parmi des œuvres tardives (datées vers 1200 ou plus tard). Les particularités stylistiques de l'objet ne trouvent pas d'explication suffisante dans ces travaux non plus.

Quelques approches originales de l'objet, hongroises tout comme internationales, mais poursuivis indépendamment dans les années 50 et 60, aboutissant pourtant aux même résultats sont demeurés inconnues du public. Une maîtrise en histoire de l'art datant de 1952 à l'Université d'ELTE de Budapest, écrite par János Dobai, historien d'art célèbre depuis pour ses recherches sur l'art du tournant du siècle viennois, fut consacrée à l'objet. Disparue des archives de l'université, cette maîtrise n'est connue que par une allusion faite par l'historien d'art József Csemegi, dans un bref article sur l'olifant publié dans Archeológiai Értesítõ. La, Csemegi se montre d'accord avec Dobai sur la localisation de l'objet pour Kiev, mais veut y voir un objet du 10e siècle, donc contemporain des hongrois conquérants à l'encontre de Dobai qui proposerait une date au 12e siècle (basée sur les analogies).

Du côté international, ce fut André Grabar qui traita de l'objet dans deux articles aux années 1960, qui ne sont pourtant pas cités dans les travaux consacrés aux olifants. Dans l'un publié dans Dumbarton Oaks Papers (Grabar 1960), il procède à l'analyse du cycle des différents divertissements de l'Hippodrome, représentés sur un nombre impressionant d'objets, parmi lesquels l'olifant de Lehel tient une place considérable dans l'argumentation de l'auteur. Grabar peut signaler les différences de l'olifant du groupe « byzantin » et le date au 12e siècle. Cet article fait déjà des rapprochements avec l'art de la Russie de l'époque, mais c'est surtout dans l'autre article (Grabar

1962) où il démontre les analogies des scènes et des traits stylistiques de l'olifant avec l'art de la Russie des 11e et 12e siècles, que ce soit sur des fresques, des bracelets, la sculpture monumentale, une hache de parade ou des miniatures plus tardives. Comme il voit pourtant certains traits non spécifiés romans sur les reliefs de l'olifant, il ne veut pas non plus exclure la Hongrie comme lieu de confection de l'objet, où les influences venues de Kiev croiseraient certains éléments romans. Il n'en est rien, l'art du 12e siècle en Hongrie ne montre aucune des caractéristiques propres à l'olifant ou à son groupe.

Le présent article ne propose rien de plus que de confirmer les résultats de ces recherches et de les présenter devant le public hongrois. Ainsi un accent particulier est mis sur les ressemblances et différences de certains olifants «byzantins» entre eux. On est amené à accepter que les prototypes de certains olifants étaient faits en Byzance au milieu du 10e siècle. Un autre accent est mis dans l'article présent sur les changements des robes des acrobates, comme le support principal de la datation de l'objet pour le 12e siècle. Les questions ouvertes sur certains éléments inhabituels dans ce contexte, comme la présence de centaures se battant ou le tireur d'épines ne trouvent pas non plus de solution satisfaisante, mais tout cela concourt à faire croire que la confection d'un olifant en Russie n'est pas aussi inimaginable que cela peut paraître dans la littérature récente sur les ivoires ou sur l'olifant. L'auteur de cet article veut croire que le renouveau de l'intêret pour les ivoires va aboutir à la publication d'un corpus des olifants, attendu depuis les années 1930. Dans ce corpus, on pourrait peut être répondre à plusieurs questions concernant l'olifant de Lehel.

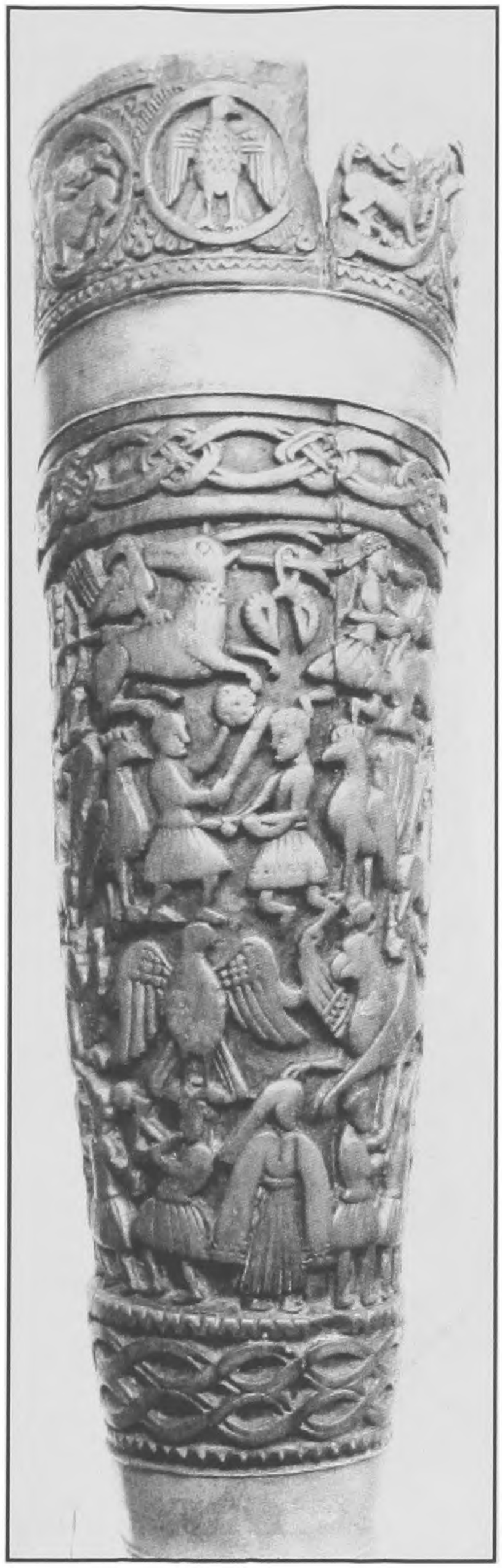

1. kép
Lehel-kürt (archív felvétel)

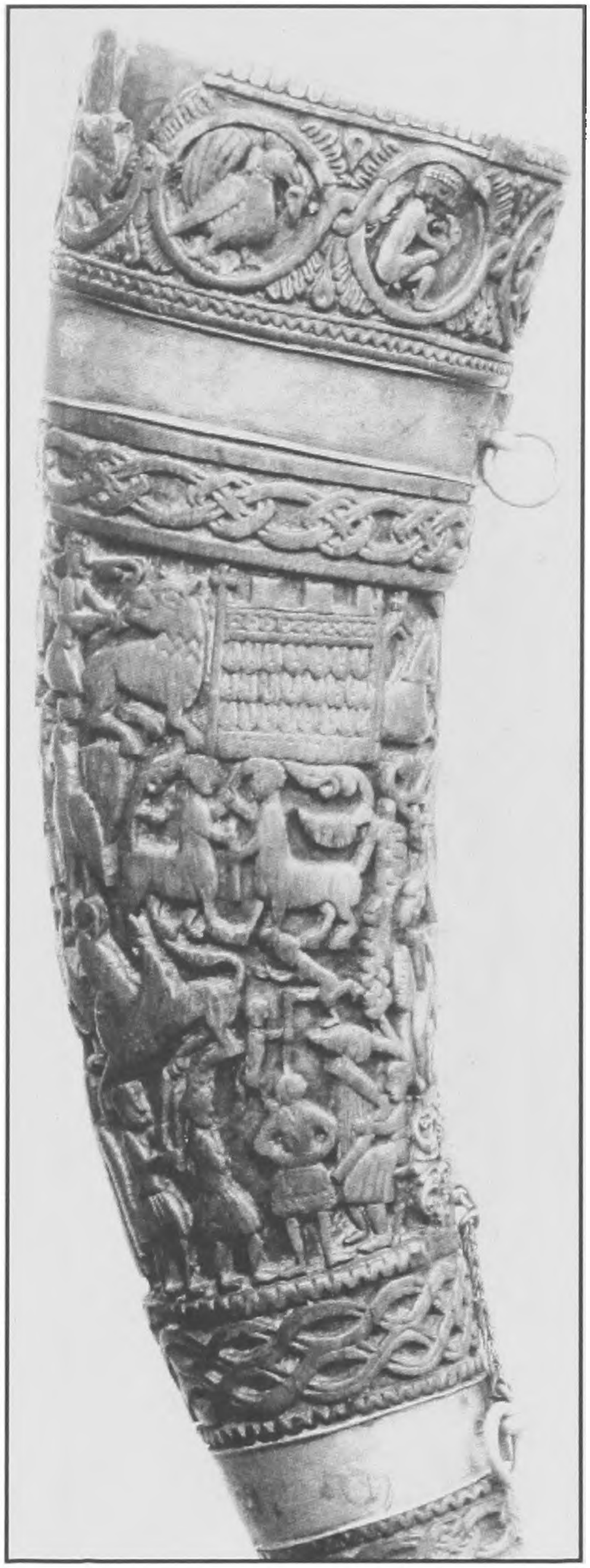

2. kép
Lehel-kürt

3. kép
Lehel-kürt

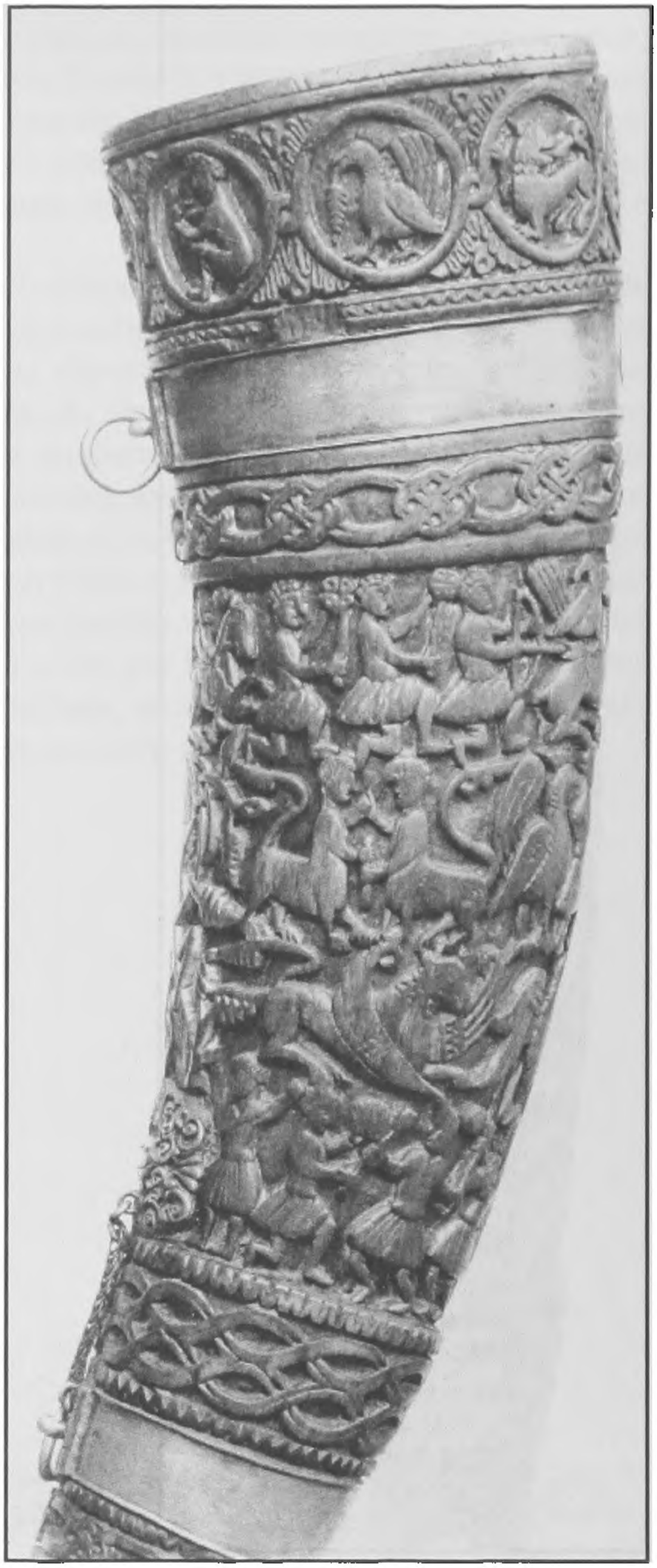

4. kép
Lehel-kürt

5. kép
Elefántcsontkürtök a prágai Szent Vid székesegyház kincstárában

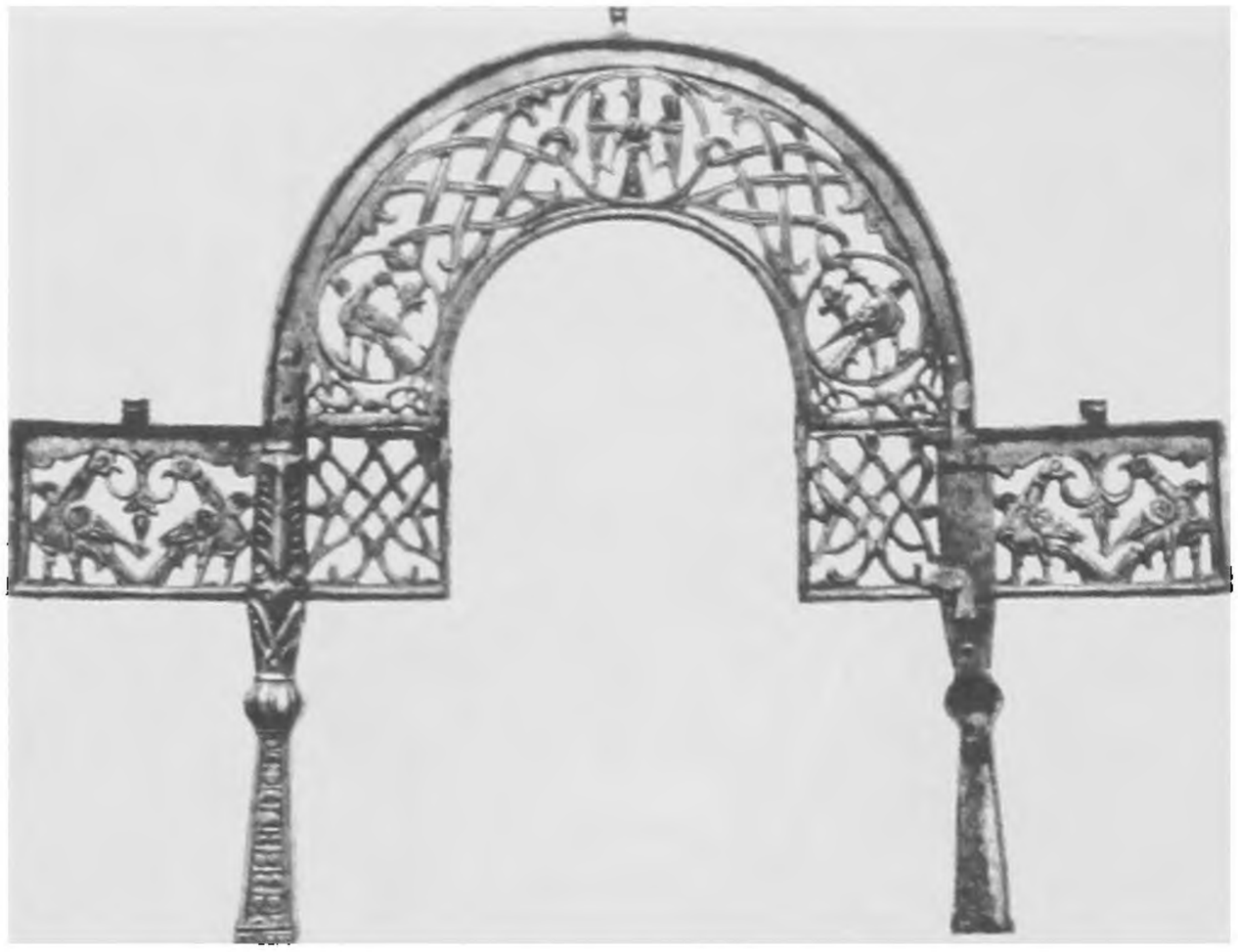

6. kép Bronzív (szentélyrekesztő) Vscsizsből (Moszkva, Állami Történeti Múzeum)

7. kép Ezüst karperec részlete (Kijev, Nemzeti Történeti Múzeum)

8. kép Ezüst karperec a vlagyimiri kincsleletből (Moszkva, Állami Történeti Múzeum)

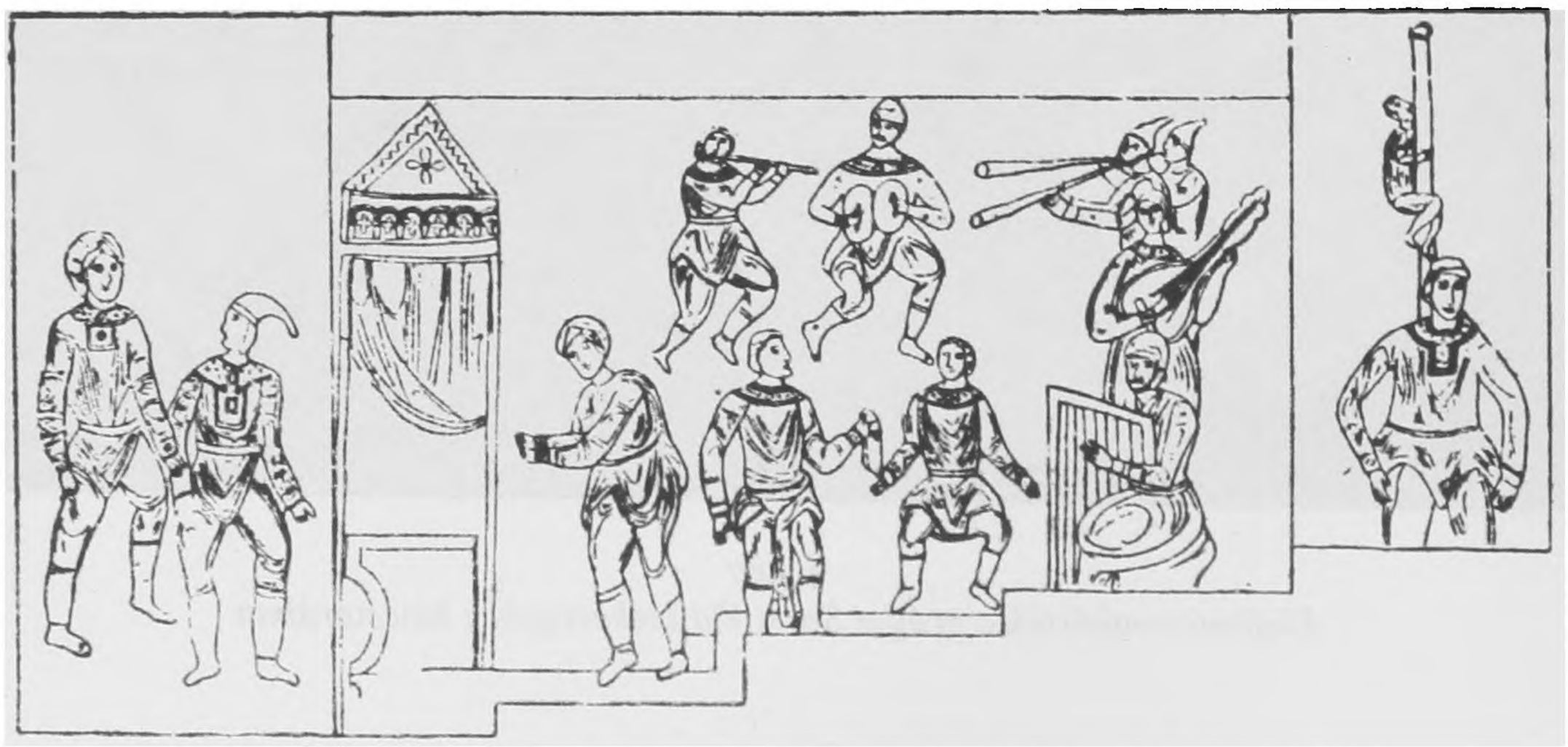

9. kép Akrobaták, zenészek a konstantinápolyi Hippodrómban freskórészlet a kijevi Szent Szophia székesegyház déli lépcsőházában

Langó Péter:

A jászok etnogenezise és korai történetük

Ha a Kárpát – medencébe beköltöző jász nép etnikai összetevőit akarjuk megvizsgálni, akkor nem tekinthetünk el a népcsoport korai történetének a rövid áttekintésétől.[1] A jászok kapcsolata a kaukázusi oszétekkel, már a 19. század végén kutatók előtt tisztázott volt, ugyanúgy, mint a jászok és az alánok „rokonsága" is.[2] Az alánokat a 13. századi mongol követjárásokról tudósító leírások több esetben is ásziknak nevezik. Az olasz Plano Carpini, aki IV. Ince pápa követeként indult el az ismeretlen napkelet felé, majd pedig a flamand származású Rubruk Willelmus, akit IX. Lajos francia király küldött a nagykán udvarába, beszámolt a kaukázusi alánokról.[3] A kettős névhasználat még 1436-ban Azovba tartó Joseph Barbaro leírásában is előfordult. Barbaro munkájában megjegyezte: „Alánia nevét az alán néptől nyerte, mely a maga nyelvén magát As-nak nevezi.".[4]

A kétféle elnevezés csak a középkorban lett ugyanannak a népnek a neve, korábban mind az ászok, mind az alánok különálló csoportot jelöltek a sztyeppén, ezért fontos külön – külön megvizsgálni mind az aszik, mind az alánok múltját.[5]

Fontos felhívni a figyelmet a sztyeppei népcsoportoknak a maitól jelentősen különböző etnikai tudatára, s gentilis szemléletmódjára. Ez a fajta látásmód jelentősen eltér a 19. századi nemzetállamokban kialakult fogalomrendszertől.[6] A kisebb sztyeppei nomád törzsek gyakran beolvadtak egy tekintélyesebb, erősebb törzs által kialakított nagyobb konglomerátumba. Ez a kapcsolódás azonban nem feltétlenül járt együtt az önálló csoporttudat elvesztésével. A kisebb törzsek neve az új törzsszövetségen belül gyakran elmaradt, s az adott közösség a vezértörzs nevét tekinti magára nézve érvényesnek. A szövetség felbomlását követően, nagyon gyakran a visszájára is fordulhatott az előbbi folyamat és a kisebb csoportok a nagyobb egység szétesését követően újra a régi nevüket használták; néha pedig más törzsek töredékeivel kiegészülve akár nem egy, hanem több nevet is érvényesnek tekintettek saját magukra.

---

[1] A kérdés, a közép-ázsiai történelem nem egy szövevényes és máig vitatott pontját is érinti; ezért igyekszem nem érinteni minden olyan problémakört, amely nem tartozik a legszorosabban vizsgált témához, s a szakirodalom esetében is csak a leglényegesebb összefoglaló munkákat közlöm.

[2] Jankó 1900, 141 – 144; Melich 1912.; Tomaschek 1894.

[3] Plano Carpini VII. 9.: *„Alani sive Assi"* SF, 89. Napkelet, 141. Rubruk Willelmus : XI. 1. *„In vigilia pentecostes venerunt ad nos quidam Alani qui ibi dicuntur Aas"* SF, 191; Napkelet, 228. Rubruk Willelmus: XIV. 3. *„Habebamus autem ad meridiem montes maximos, in quibus habitant, in lateribus versus solitudinem illum , Cherhis et Alani sive Aas qui sunt christiani et adhuc pugnant contra Tataros.„* SF, 199; Napkelet, 236.

Carpiniről: Györffy 1986, 49 – 51; 411.; Rubrukról: Györffy 1986, 54 – 57; 438 – 439. A névvel kapcsolatban: Marquart 1903, 64; Györffy 1990, 55.

[4] Munkácsi 1904, 5.

[5] Selmeczi 1995, 69.; Selmeczi 1996, 129. Az alánok és az ászik különbségének problémáját Harmatta János fogalmazta meg legutoljára a magyar szakirodalomban: „Kétségtelen, hogy az as nevet viselő nép eredetileg nem volt azonos az alánokkal, még ha az alánok közel álló kelet-iráni nyelvet beszéltek is. A történeti források még a középkorban is megkülönböztették az asokat az alánoktól." (Harmatta 1990, 39.)

Kangkü nyelvének megítélésében Czeglédy bizonytalan volt. Az aszi > jász azonosítás alapján lehetségesnek tartotta , hogy : „Kang – kü nyelve is az iráni nyelvek alán – szarmata csoportjába tartozott"; viszont akkor is probléma maradt a számára, hogy a területet sem Kína, sem pedig a görög források nem sorolták az iráni nyelvet beszélő „szaka országok" közé. (Czeglédy 1969, 36.) Vö.: Harmatta 1952, 263 – 265.

[6] Az etnikai tudat megítélésének a nehézségét a sztyeppei népeknél jól jellemzi a hiung-nu – hun azonosítás; mellyel kapcsolatban Vásáry István így írt: „ajánlatosnak tetszik, hogy egy népnév különböző formáit ne használjuk tetszőlegesen egymás helyett, mert ezzel nagy kavarodás keletkezhet.". (Vásáry 1993, 51.) Vásáry professzor megjegyzése nem csak a hunok esetében érvényes, hanem általános érvénnyel bír.

Az etnikai tudattal kapcsolatban: Szűcs Jenő: A magyar nemzeti tudat kialakulása. Szeged 1992. 194 – 212.; Vásáry 1983.

Az alábbi kutatási probléma figyelembe vétele mellett elsőként az aszi törzsek korai történetét szeretném röviden összefoglalni, majd pedig azt követően az „alán komponens" múltjára szeretnék kitérni.

1. Kangkü és az aszi vándorlás problematikája

A belső-ázsiai nomád népmozgások tanulmányozása során Czeglédy Károly volt a magyar kutatásban az első, aki felhívta a figyelmet az aszik nevére. Ő a kutatók számára még máig sok titkot takaró Kangkü állam lakóinak tartotta az ászikat, s úgy vélte, hogy e nép mögött a középkori Magyarországra beköltöző jászok egyik összetevőjét kell látnunk. A népcsoport elsőnek a Szir-darjától északra elterülő területen, majd pedig a Kaukázus előterében bukkant fel.[7]

Kangkü neve a történeti forrásokban először a Kr.e. 176 és 128 között lezajlott jüecsi népvándorlást követően került előtérbe. A hiung-nuk által a korábbi szállásterületeikről kiszorított iráni nyelvű törzsszövetség előbb a Tien-san vidékére vándorolt, majd pedig onnan az ókori Baktria területén jelent meg. Baktriában a jüecsik megdöntötték az utolsó hellenisztikus uralkodó Héliokész királyságát.[8] A kínaiak egy vállalkozó szellemű katonát, Csang Kient küldték az elvándorolt jüecsik után, aki visszatérve nem csak kalandjairól számolt be, hanem azokról a területekről is, ahol útja során megfordult. Az ő beszámolója nyomán értesülünk először Kangküről.[9]

A kínai beszámoló az egyik legkorábbi forrás Belső-Ázsia történeti földrajzáról. Az ott szereplő területek földrajzi, kulturális és régészeti azonosítása számos kiváló kutató munkássága nyomán egyre pontosabban körülírható.[10] Kangkü azonosításában Csang Kien beszámolóján kívül sokat segített a névnek az iráni zoroasztriánus irodalomban, többek között az Avesztában, valamint a korábbi lejegyzésű Sahnameban, való felbukkanása.[11]

Sz. P. Tolsztov a khorezmi ásatásait feldolgozó munkáiban részletesen foglalkozott Kangkü elhelyezkedésével. O Marquarthoz hasonlóan Szogdiával és Khorezmmel azonosította.[12] Ezt az

---

[7] Czeglédy 1969, 13; Vásáry 1993, 37 – 38.

[8] Czeglédy 1969, 31 – 32; Vásáry 1993, 36.

[9] Tarn 1951, 513 – 514. Csang Kien tudósításai nyomán sikerült végül Kr.e. 128-ban legyőznie Wei Csing tábornok hadseregének a hiung-nukat. Vö.: Ying Shih Yü 1991, 131.

[10] A régészeti ásatások ezen a területen már a múlt században elkezdődtek, a területről előkerült leletanyagot az orosz, majd később a szovjet kutatók elég korán Kangkühöz, az avesztai Kanghoz, Kanga-hoz kötötték. A régi ásatások feldolgozó Ageeva és Pacevics, kerámiatipológiai rendszerébe elkülönítettek egy „Kang kori típust" (Ageeva – Pacevics 1958, 157 – 170.). Czeglédy kritikával fogadta csak el a két szerző munkáját, s bizonyos „történeti vonatkozású ismereteket" hiányolt. (Czeglédy 1969, 165.) Selmeczi László a terület iráni nyelvű népességének emlékanyagát kapcsolatba hozta a területen megtalálható kurgánsírokkal. (Selmeczi 1995, 130; Selmeczi 1996, 70 – 71.)

Jelentős emlékanyagot közöl a területről még Sz. P. Tolsztov, aki 1939-ben, majd pedig 1946-tól folyamatosan vezetett hosszabb kutatásokat a területen. Tolsztov munkáiban azonban több a történeti kutatás eredményeinek nehezen megfeleltethető következtetés is szerepel, így a feltárt csirik–rabati erődöt ő az „aszpasziákhoz" kötötte. A népnévről később Czeglédy kiderítette, hogy a Strabónnnál szereplő „Ασιανοι" népnév másolói hiba nyomán történt elírásából keletkezett. (Tolsztov 1948, 77 – 85., Tolsztov 1950, 97 – 99., 103.; Albaum – Brentjes 1972, 85., Czeglédy 1969, 124. 15.j.)

[11] Tolsztov 1948, 20 – 24; Tolsztov 1950: 149; Richard Frey: Persien bis zum Einbruch des Islam. Zürich 1962. 83 – 86. Czeglédy 1969, 30., 46., 150 – 151. Czeglédy szerint Firdauszi Kang nevét a szászánida Hvatáj-nám-ból vette át. A középperzsa nyelvű eposz még a parthus időszak alatt egészülhetett ki a jüecsi vándorlás emlékével, valamint az északi területekről Irán felé irányuló betörések irodalmi lecsapódásával. (Czeglédy 1969, 42., 119.)

[12] Marquart 1914, 69 – 70. Tolsztov szerint Kangkü „valamivel szélesebb körű fogalom, mint Chorezm. Míg Chorezm eredetileg csak az Amu-darja deltájának felső részét foglalta magába, amely az ország alapterülete volt, a Kangha név e folyó egész deltáját jelölte, sőt lehet az is, hogy a Szir-darja deltáját is, amely akkor az előbbivel egyetlen közös rendszert alkotott.". (Tolsztov 1950, 150.)

azonosítását később nem fogadta el Harmatta János és Czeglédy Károly.[13] Czeglédy a Szir-darja középső folyásától északra, a Csu folyó völgyébe helyezte, a mai Taskenttől északnyugati irányba.[14]

A pontos földrajzi lokalizálásán kívül más is nehezíti a tisztánlátást. Az ellentétek oka jórészt a terület szűkös forrásadatoltsága, valamint az, hogy nehéz megtalálni a közös pontokat a kínai és az antik görög írásos emlékek között.[15]

Kr.e. 129. körül a jüecsik, az ászik és a szaka törzsek[16] elfoglalták a Gréko–Baktriai királyságot. A betörő törzsek birtokába került Szogdia és Baktria keleti része is. Az eseményről Strabón munkája tudósít, aki említi a törzsek nevét.[17] A Strabónnál szereplő tochárok a kínai forrásokban szereplő jüecsikkel, a szakaraukák, a szakákkal, míg az aszik Kangkü lakóival azonosíthatók. [18] A további eseményekről azonban sem keleten, sem pedig nyugaton nem számoltak be a történetírók. A következő híradás, amely Pompeius Trogus munkáját kivonatoló Iustinusnál maradt fenn, igen röviden arról szól, hogy a tochárok felett az aszik ellenőrzést gyakoroltak (reges Tocharorum Asiani).[19] A két szöveghely alapján jutott Czeglédy Károly arra a következtetésre, hogy a görög és a latin forrásokban szereplő ászik lakhelye a Kr.u. 3. századig a kínai Kangkü területtel azonosítható, s majd csak ezt követően változott meg a Kangkü név földrajzi lokalizációja. A Kr.u. 6. századra már nem a fentebb körülhatárolt területet jelölte, hanem Szogdiára és azok lakóira, a szogdokra vonatkozott.[20]

Az aszi nevet a kutatók többsége Pulleybank alapján az aorszi névből magyarázta,[21] míg Harmatta János egy óiráni *asva alakra vezette vissza. Harmatta szerint: a név „az óiráni asu- 'gyors' szó a képzővel továbbképzett alakja".[22] Harmatta Czeglédy véleményével ellentétben nem a kínai források Kangküjét azonosítja az aszikkal, hanem a vuszunokat, akikkel a jüecsik vándorlásaik során először a Kelet – Tiensan területén, majd pedig az Iszik-köl vidékén kerültek szembe. [23] Harmatta Kangkü nevét inkább földrajzi elnevezésként, s nem államnévként értelmezi. A vuszun > ászi azonosítás ellen szólhat, hogy a lehetséges nyelvi alakot nehéz rekonstruálni, mert a kínai forrásokban szereplő hangalakok kiejtése bizonytalan.

---

[13] Harmatta szerint: „erről az azonosításról aligha lehet szó, mivel a kínai forrásokból világos, hogy K'ang-kiü egy Chorezmtől keletre fekvő államnak a neve. De nem lehet azonos az avesztai Kangha sem Chorezmmel, részben mert az Aveszta magasan fekvő hegyes vidéknek írja le, részben pedig, mivel az Avesztában világosan más országnak a neve". (Harmatta 1952, 78.) Czeglédy szerint Szogdiára csak azt követően használták a Kang, Kangkü megnevezést, miután Kr.e. 129-ben a tochárok és az ászik elfoglalták a területet. A két terület „időbeli korlátok nélküli azonosítása miatt nem kerültek helyes megvilágításba azok az adatok, melyek a Szir-darjától északra élő ásziknak a Kangkü területével való kapcsolatairól tanúskodtak.". (Czeglédy 1969, 16 – 17.) Tolsztov elméletét a kritikai megjegyzések ellenére is elképzelhetőnek tartotta Szabó László: Szabó 1979, 40.

[14] Czeglédy 1969, 13., 30.; ugyanígy Harmatta 1986, VIII.

[15] A források szinkronba állításának hiánya megfigyelhető Tolsztov munkáin, aki úgy gondolta, hogy: „K'ang-kiü hatalmas, belső-ázsiai birodalmáról a görögök egyátalán nem emlékeznek meg". (Tolsztov 1950, 148.) Vö.: Tolsztov 1950, 141.; Czeglédy 1969, 13.

[16] A szaka törzsekről még: Harmatta 1950, 27 – 28.; Czeglédy 1969, 33 – 34., 39.

[17] Starbón ezt a részt Artemiszi Apollón munkája alapján készítette. Vö: Altheim – Stiehl 1970, 630.

[18] Tolsztov 1948, 244., Czeglédy 1969, 33.; Tarn 1951, 286 – 288.

[19] Altheim szerint nem kell semmi különlegeset látnunk abban, hogy a tochárok királyaiként szereplenek az ászik, mivel ez a név nagyon elterjedt lehetett ebben az időszakban. A véleménye szerint az lehetett ennek az oka, hogy a név az indoirániak 'arya' megnevezésből alakult ki. Altheim – Stiehl 1970, 641., 654.

[20] Czeglédy 1969, 16., 31 – 36.; A terület etnikai összetételével kapcsolatban még: Marshak – Negmatov 1996, 276 – 277.; Kyzlasov 1996, 315 – 316.

[21] *'Αορσοι = * aurs- > ars > as Vö.: Pritsak 1981, X.7.; Barthold – Minorsky 1960, 354; Harmatta 1952, 272.

[22] Harmatta 1999, 39. Harmattához hasonló következtetésre jutott Max Wasmer akinek a véleménye szerint a szó kapcsolatban hozható az újperzsa ahu 'gazella' és az afgán asai 'antilop' szavakkal. Wasmer II. 496.

[23] Harmatta szerint: „az asi névnek –ya képző nélküli *asvana > *osvana változata lehetett az alapja a kínai Wu-sun, archaikus kínai *o-swan átírásnak." (Harmatta 1999, 39.) Harmattához hasonlóan vélekedett Marquart: Markwart 1946, 143. A jüecsi vándorlásról: Ying-Shih Yü 1990, 131.; Narain 1990, 157.

Kangkü nevét, mint eddig láttuk általában országnévként értelmezték a kutatók.[24] Az újabb Harmatta által felvetett területnévként való értelmezés mellett azonban több érv szól. Az egyik, hogy a terület Kang neve a perzsa irodalomban már eleve, mint etnikumtól független földrajzi név szerepelt és a turáni főellenség, Afrasziják fővárosát jelölte.[25] A másik, hogy a Kaukázus területére költöző ászik nem használták ezt a nevet. A név esetleges indoeurópai nyelvből történő etimológiája is bizonytalan.[26] A kutatók álláspontja abban egységes, hogy a 600-as évek időszakára a kínai források is területnévként használták az elnevezést. A 7. században a kínai leírások már nem is a Szir-darjától északra elterülő vidéket jelölték így, hanem „a Szir-darjától délre lévő helyre vonatkoztatják ugyanezt a nevet".[27] Ebben az időszakban tehát már mindenképp csak földrajzi lokalizációval számolhatunk. A Kangkü név ekkorra már nem birodalom-, vagy államnévként szerepelt, ezért csak a korábbi időszak megítélése a kérdéses. Erre, a korábbi időszakra, azonban egy kettősség jellemző, amelyre jó példa Fergana említése. Ferganát, hol országként, hol pedig városállamként írják le a források.[28] Ugyanígy szerepel „Vuji országa" is, melynek azonosítása még bizonytalanabb.[29] Ezek a leírások egyben jól mutatják azt is, hogy mennyire bizonytalan a belső–ázsiai korai államoknak, és a területneveknek az egymástól való elkülönítése, amit még az is nehezít, hogy a területen megforduló, s arról hírt adó utazóknak, valamint a krónikásoknak sem volt tiszta képük az adott vidékről.

A Kr.e. 1 század közepén Csicsi a lázadó hiung-nu herceg Kangkü keleti részére szorult. A vuszunok legyőzése után megpróbált egy nagyobb területet az uralma alá vonni, de a kínai, valamint a kangküi hadak a vuszunokkal összefogva Csen Tang tábornok irányításával legyőzték a hiung-nukat. A Kr.u. 91-ben újabb hiung-nu csoportok vándoroltak erre a területre, s csak a 4. században húzódtak nyugat felé, megalapítva az európai hun birodalmat.[30] Kangkü nyugati része ebben az

---

[24] Marquart 1914, 69., Markwart 1946, 318., Altheim – Stiehl 1970, 634. Tolsztov önálló pénzverést is feltételez, a toprak-kalai erődben talált kusán érmét Kangkü államához kötötte. Tolsztov 1950, 152 – 154., hozzá hasonlóan: Albaum – Brentjes 1972, 124. A khorezmi pénzek keltezéséről még: A. Trofimova: Kraniologičeskie materialy iz antičykh krepotej Kalaly-Gor. In: Arkheologičeskie i etnografičeskie raboti Khorezmskoj ekspedicii 1948 - 53. Red: Tolstov – Ždano, Moskva 1958.

[25] Kangkü nevének az értelmezése az iráni forráshelyek nyomán, városnévként is magyarázható. Ebben az esetben Ferganahoz hasonló városállamot kell elképzelnünk. A perzsa forrásokon kívül egy forráshely erősíti az azonosítás lehetőségét, ez az említés a Kr.u. 731 utáni időszakra datált orhoni Kültegin feliraton található: „Keleten Kadirkan hegyen túlig, így telepítettük le és szerveztük meg a népeket, nyugaton a Kengü Tarmanig így telepítettük le és szerveztük meg a türk népet.". (MEH, 64.) A Kengü Tarman elnevezést Tóth János tévesen a 10. századhoz kötötte (Tóth J. – Tóth M. 1988, 164 – 165.) Tarman városát Czeglédy Otrarral, a szogdok Tarband nevű városával azonosította. (Czeglédy 1969, 31; 124.; Ageeva – Pacevics 1958, 79 – 82.) Kengü, Küngü városát pedig Kangkü központjának tartotta, s ezt Otrar közelében, a Szir-darjától északra lokalizálta. Czeglédy szerint ez a város, azonos Firdauszi Kangjával, valamint a Kr.u. 629 körül arra járó Hiüan Cang által említett Küngjü várossal, valamint a 10. századi Hudud al-Alám-ban leírt Kungi várossal. (Czeglédy 1969, 21.) A várost a régészeti leletek nyomán sem Tolsztov, sem pedig Pacevics nem azonosította. Vö.: Ageeva – Pacevics 1958, Ris. 114., History of Civilizations of Central Asia. Vol. III. The Crossroads of Civilizations: A.D. 250 to 750.Ed. by: B. A. Litvinsky. Unesco – Paris 1996. Map 5.

[26] Az általam ismert szakirodalomban csak két megfejtési kísérlettel találkoztam. Tolsztov az indoeurópai 'kan' – csatorna kifejezésben vélte megtalálni a név etimológiáját. (Tolsztov 1950, 150). A megfejtéssel elfogadta még: B. Brentjes: Die iranische Welt vor Mohammed, Leipzig 1972, 113. Omeljan Pritsak a nevet a tochár *kank 'kő' szóból eredeztette. Pritsak 1981, X. 6.

[27] Czeglédy 1969, 16. Czeglédy utal rá, hogy már a 6. századtól a szogdok magukra vonatkozólag is használták a Kang elnevezést. Az elnevezés névváltozatairól: Tóth J. – Tóth M. 1988, 165. Czeglédytől eltérően a más kutatók Kangküt eleve Szogdiával azonosították: Tolsztov 1950, 148 – 149.; Marquart 1914, 66 – 70.,Ying – Shih Yü 1991, 31.

[28] Az egyik kínai krónika Ferganaval kapcsolatban, mint egy nagyobb területekkel bíró államról írt. Az Kr.e. 104 – 102 között Li Kuang li Fergana elleni hadjárata során a fővárosig, Ersi-ig nyomult, később el is foglalta azt. Csang Kien beszámolója felveti a két terület, Fergana és Kangkü egymáshoz való viszonyát. Vö.: Tarn 1951, 309; 474 – 477.

[29] Erre a bizonytalanságra utal Czeglédy Károly megjegyzése: „nevén és földrajzi helyzetén kívül semmit sem tudunk, s csak annyit sejthetünk, hogy az i.sz. III. században és az előtt ebben az országban is iráni nomád törzsek laktak." (Czeglédy 1969, 39.)

[30] A kérdésről összefoglaló jelleggel bővebben: Denis Sinor: The Hun Period. In: The Cambridge History of Early Inner Asia. Ed. by: Denis Sinor, London 1990, 177 – 180; Harmatta 1986, X; Ying-Shih Yü 1990, 141.; Kyzlasov 1996, 316.

időszakban a tochár részfejedelemségekből megszerveződő Kusán Királyság része lett.[31] Kangü területe tehát a Kr.u. 1. századtól más államokhoz tartozott, ez egyben azt is jelenti, hogy nem beszélhetünk hatalmas kiterjedésű önálló országról.

A rendelkezésre álló források arra utalnak, hogy a Kangkü név már a Kr.u. 1. század idején is inkább egy adott terület földrajzi meghatározásának számított, s egyben egy városállamot is jelölt; amely azonban ekkorra már semmiképp sem tekinthető egy nagy kiterjedésű államnak.[32]

2. Az alánok korai története.

Az ászik mellett a jász/oszét népesség másik komponensének az alánok tekinthetők. Az alánok neve Kangkühöz hasonlóan előfordult a kínai évkönyvekben. A késői Han-dinasztia korából származó munkában maradt fenn az első említés, mely szerint Kr.u. 50 körül Jen-c'ai Alanara változtatta a nevét.[33] A kínai forrás megőrizte azt az adatot is, mely szerint Kangkü fennhatósága kiterjedt az alánok területére és városaira is a Kr.u. 1. század időszakában.[34] Sajnos a forrásadat értelmezéséhez további segítséget nem nyújtanak a kínai tudósítások. Nem tudjuk, hogy Kangkü uralma a tőle nyugatabbra található területeken mit is jelentett; tényleges uralmat-e, vagy csak névleges fennhatóságot. Arról sincs információnk, hogy mennyi ideig tartott alánok alárendeltsége.

Az orosz kutatók szerint az alánok a sztyeppén az aorsz törzsszövetséget váltották fel. Az új vezető törzs korábban az aorszok által irányított szarmata törzsek közé tartozott.[35] Ebből kiindulva úgy vélték, hogy az aorsz törzsszövetségen belüli „belső átcsoportosulás" következménye az alán felemelkedés: „az i.sz. 1. század antik forrásai az alánokról szólván, az ő megjelenésüket, ill. uralomra jutásukat semmiféle migrációs folyamattal nem kapcsolják össze".[36] Valószínűbb azonban, hogy az alánok nem a szarmata törzsekkel együtt vándoroltak a sztyeppei területre, hanem őket követve, csak később húzódtak nyugati irányba a Donig, s korábban a folyótól keletebbre lakhattak, Kangkü közelében.[37] A kínai feljegyzés amely Kangkü fennhatóságát említi, területi okok miatt inkább a Kr.e. 1. századra helyezhető, amikor az alánok még a keleti területeken, az Aral-tó közelében éltek.[38] Érvként szolgálhat e mellett, hogy az egyik kínai forrásban, a Wei-su-ban, Szogdia kapcsán az évkönyvíró lejegyezte, hogy e terület volt valamikor Jen-c'ai állama.[39] Al-Birúni arról írt, hogy az ő

---

[31] A kusánokról: A. H. Dani – B. A. Litvinsky : The Kushano – Sasanian Kingdom. In: History of Civilizations of Central Asia. Vol. III. The Crossroads of Civilizations: A.D. 250 to 750.Ed. by: B. A. Litvinsky. Unesco – Paris 1996. 103 – 118.; Tolsztov 1950, 149, 154 – 156; Narain 1990, 159 – 173.

[32] Tarn véleménye szerint Kangkü már Kr.e. 128-ban sem lehetett nagy kiterjedésű. Tarn 1951, 292. 1.j., 307. Korábban a kutatók Kangkü hanyatlását különböző időpontokra helyezték: Tolsztov a Kr.u. 3. század közepére, míg Czeglédy a 4. század közepére. Vö: Tolsztov 1950, 155 – 156; Czeglédy 1969, 17 – 18; 46 – 47.

[33] Altheim – Stiehl 1970, 640; Tomaschek 1894, 1282.; Harmatta 1975, 256. Az alán nevet a kutatás általában az ősiráni *aryana kifejezésre vezeti vissza. Vö.: Abaev 1949, 156; Bielmeier 1989, 241. A kérdés történetéről összefoglalóan: Harmatta 1952, 287 – 289. Jen-c'ai nevének etimológiája: Harmatta 1986, V.

A kérdésről további szakirodalmát tárgyalja: Czeglédy 1985, 287. Jen-c'ai nevét Czeglédy az aorsz törzsnévvel azonosította (Czeglédy 1969, 38.) Harmatta az elnevezést az alánokhoz kötötte (Harmatta 1975, 256.; Harmatta 1986, V.).

[34] Czeglédy 1969, 35. Tolsztov a kínai leírások alapján úgy gondolta, hogy az alánokat Kangkü prémadó fizetésére kötelezte, mivel ezek a források megjegyzik, hogy az alán törzsszövetségbe tatozó Jen és Liao országa híres a prémjeiről.(Tolsztov 1950, 151) Vö.: Selmeczi 1996, 72.

[35] Kuznyecov úgy véli, hogy az alánok az aorsz törzsszövetségen belül formálódtak ki. Az állításának a bizonyítékát részben abban látja, hogy a leletek alapján nagyjából megegyezik a két törzsszövetség területe. A leletek alapján azonban nehezen határolható körbe egy-egy adott törzsszövetség hatalma, így ez a megfeleltetés több bizonytalansági tényezőt is hordoz. (Kuznyecov 1984, 10 – 22), Melyukova 1990, 113.; Czegédy 1969, 35. Vö.: Istvánovics – Kulcsár 1998, 14 – 20.

[36] Selmeczi 1995, 137.

[37] Az 1. század idején a Volga vidékén feltűnik egy új régészeti emlékanyag, melyet az alánokhoz kapcsolnak. Istvánovics – Kulcsár 1998, 22 – 23.

[38] L. A. Borovkova: Zapadnoj Centralnoj Azii vo II. v. Moskva 1989, 65 –66., 98. Altheim – Stiehl 1970, 641.

[39] Ligeti Lajos: Attila hunjainak eredete. 17 – 18. In: Attila és hunjai. Szerk.: Németh Gyula, Budapest 1940/ Reprint 1986. 11 – 30. Az azonosítást tévesnek tartotta Czeglédy és Harmatta: Czeglédy 1969, 61.; Harmatta 1986, V.

idejében (Kr.u. 10 század vége) Khorezm nyugati szélein még megvoltak az alán népesség maradványai. Ezek az alánok iráni nyelvüket is őrizték, habár a tudós megjegyzése szerint nyelvük török elemekkel keveredett.[40] Az alánok korábbi lakhelyére utal Alan-kala erődje is, amely az Aral-tó közelében helyezkedett el.[41] A későbbi elköltözésre utalhat az is, hogy a kínai forrásokban az alán szövetség részeként említett Jen és Liao állama csak később szerepelt a forrásokban; ez pedig arra utal, hogy az alán név „csak a későbbiek folyamán került nyugatra az alán fennhatósággal együtt".[42] Alátámasztja ezt a lehetőséget az is, hogy Kangkü helyzete, mint az előző fejezetben láttuk, ebben az időszakban, már korántsem lehetett olyan erős, mint a Kr.e. évszázadokban, ezért a Kr.u. 1. század idején a távolabbi, a Kaszpi - tengert és környékét jelentő nyugati területek feletti fennhatósága kevésbé valószínű. A kínai források datálásából adódó időrendi eltérés oka abban kereshető, hogy a kínai munkák, hasonlóan a nyugati forrásokhoz, gyakran korábbi évkönyvek adatait is beépítették a tudósításukba, s ez nemegyszer az események összekeveredéséhez, hibás értelmezéséhez vezetett. Elképzelhető hogy a Hou-Han-su Jen'cai-ról szóló tudósítása során is ez történt.

Az alánok a Kr.u. 1. század második felében írt kínai források mellett a görög és latin szerzők munkáiban is felbukkannak.[43] A nyugati területek felé terjeszkedő alánok hatalma a Kaukázusig és a Fekete-tenger partvidékéig tartott. Az új nép térnyerése a Római Birodalom figyelmét is felkeltette, amelynek az volt az oka, hogy az alánok közvetlenül a rómaiak által már uralt keleti provinciákkal voltak határosak. A törzsszövetség központja is valahol a Kaukázus előterében lehetett. A 2. században az alánok megjelentek a Kaukázusba, s összeolvadtak a hegyekben élő részben iráni részben helyi, kaukázusi alapnyelvet beszélő népekkel.[44] Az aszi–alán törzsek és a helyi elemek együttesen alakították ki a máig az alán nyelv változatát beszélő oszéteket.[45]

A római provinciák számára állandó fenyegetettséget jelentett az új szomszéd Az alánok először Kr.u. 72 – 73 folyamán, majd 134-ben törtek be római területre.[46] Újabb harci eseményekről nem szólnak a források, de az alánok ezt követően is olyan katonai erőt képviseltek, mellyel Rómának továbbra is számolnia kellett, s a 2. század folyamán már a Krím félszigeten is jelen voltak.[47] Az első részletes beszámolót a 4. század végén Ammianus Marcellinus írta a hunok feltűnése kapcsán.[48] A munka szemléletes leírást adott az alánokról, de e mellett a hunokról és a sztyeppei nomád népekről számtalan olyan félreértésnek is a táptalaja volt, amelyek toposzként napjainkig fennmaradtak a történetírásban.[49]

A hunok előretörése nyugat felé, hatalmas népmozgásokat indított el a 4. század utolsó harmadában. A germán törzsek az ismeretlenségből felbukkant nomád nép elől menekülve elárasztották a Római

---

[40] P. G. Bulgakov: Al-Biruni on Khwarizm. In: History of Civilizations of Central Asia. Vol. III. The Crossroads of Civilizations: A.D. 250 to 750.Ed. by: B. A. Litvinsky. Unesco – Paris 1996. 221 – 231.; Tolsztov 1950, 53., 237; Harmatta 1952, 268 – 269; Harmatta 1977, 182.

[41] Tolsztov 1950, 51 – 53; Harmatta 1952, 270.

[42] Czeglédy 1969, 38.

[43] Az alánok első forrásos említése feltehetőleg Josephus Flavius munkájában fordul elő, ez azonban vitatott. Vö: Czeglédy 1985, 287. 51.j.; Istvánovics – Kulcsár 1998, 18 – 19, 30. 75.j.

[44] Kuznyecov kapcsolatot lát a korai kaukázusi régészeti leletanyag és az oszétek iron törzse között, szerinte az ironok nem voltak részei eredetileg az új betelepülőknek, s csak később kerültek függő helyzetbe az alánoktól. Kuznyecov 1962, 116 – 119. Vö.: Kuznyecov 1984, 34 – 35, 147 – 148. Az alánok két hullámban költöztek a Kaukázusba. Az első csoportok valószínűleg a gót mozgalom idején vonultak a hegyek közé. Istvánovics – Kulcsár 1998, 25 – 26.

[45] Az oszétekről: E.L. Krupnov: Az oszétek és Észak-Kaukázus népeinek etnogeneziséről. In: SzovRég (18.) 108 – 126, inkább tudománytörténeti szempontból érdekes. Abaev 1948; Thordarson 1989. A magyar irodalomban: Szabó – Szabó 1989.

[46] Tomaschek 1894, 1283; Kuznyecov 1984, 13 – 19.; Czeglédy 1985, 286 – 291. Istvánovics – Kulcsár 1998, 22, 31. 14.j.

[47] Alexandre Aibabine : La Crimée de l'Antiquité tardiue et du haut Moyen Age (milieu du III. – IX. s.). In: Archéologie de la Mer Noire. Caen 1997. 43 – 58.; Istvánovics – Kulcsár 1998, 22, 30 – 31 Az emlékanyagot egyes kutatók a roxolánokhoz kötötték. Kuznyecov 1984, 68 – 74; Harmatta 1975, 257.

[48] Ammianus Marcellinus: Róma története. Budapest 1995, 589 – 590. Vö.: Harmatta 1950, 53 – 54.

[49] Bóna István: Hunok és nagykirályaik. Budapest 1995, 24 – 28.

Birodalom területét. Az alánok egy része meghódolt a hunok előtt, s így megtarthatták korábbi szállásterületeiket. Voltak olyan alán törzsek, akik szembefordultak a hunokkal, s a germán népkehez csapódva a római limesek mögött kerestek biztonságot. A legjelentősebb alán töredék a vandálokhoz csatlakozott, s velük vonult keresztül Európán, elkísérve a germán törzset Észak-Afrika partvidékéig, ahol közösen alapították meg a Vandál-Alán Királyságot. [50]

3. Az alánok története a mongol hódítás időszakáig

A hun hatalom hanyatlását követően kevesebb forrás tudósít a keleten maradt alánokról. A Kaukázus ebben az időben az iráni – bizánci szembenállás egyik színtere lett. Az alánok hol az egyik, hol pedig a másik hatalom oldalán tűntek fel. A kétféle orientációból egyes kutatók feltételezték, hogy az alánok két nagyobb törzszsövetségre bonthatók.[51] A források alapján azonban nem lehet így két részre bontani ezt a népet, s valószínűleg csak kényszerűségből álltak a perzsák mellé. A 6. századi bizánci munkák úgy jellemezték őket, mint a „rómaiak régi barátait".[52] A sztyeppe új urai az avarok és a bolgárok lettek, akiket a kazárok követtek. A Kazár Kaganátus megszilárdulását követően a sztyeppe dél-oroszországi része újra egy kézbe összpontosult, amely alá kerültek az alánok is.[53]

Az alánok a középkorban nem csak a Kaukázusban éltek, hanem a Don torkolatvidékén és a Krímben is. Harmatta János a nyelvemlékek alapján négy nyelvjárási területet különített el: a Dnyeszter és a Prut vidéket, a Don vidéket, a Krím félszigetet, valamint a Taman félszigetet és a Kaukázust.[54]

A Krím előterében a Dnyeszter és a Prut folyó közti részről csak szegényes ismeretanyag áll rendelkezésre a kutatás számára. Harmatta a toponímiai adatokból kiindulva lokalizált a területre egy alán csoportot.[55] A Prut folyót a középkori források egy része „Alanus fluviusnak" nevezte, de ez az elnevezés nem volt közkeletű[56] és csak elég későn tűnt fel a forrásokban; ezért nehezen hozható fel annak bizonyítására, hogy a területet az alánok folyamatosan lakták. A Prut az 'alánok folyója' nevet inkább a mongol hadjáratokat követően kaphatta, amikor az alánok egy része elhagyta korábbi lakhelyét Batu hadainak előretörése miatt. Felvetődött az is, hogy a területet a korábban ezen a vidéken élt roxolánok csoportjai lakták.

A Don vidéken élő alánokra is kevés írásos forrás utal, amelyet viszont jelentős régészeti emlékanyag egészít ki. A kevés írásos forrás közül kiemelkedik Kézai Simon gesztája, aki Hunor és Magor találkozását az alán fejedelem lányaival ehhez a területhez kapcsolta.[57] Harmatta a magyar eredetmonda hatására a vidékre egy Dulatä nevű törzset helyezett, a geszta Dula neve alapján.[58]

---

[50] A nyugati alán töredékekről igen széles szakirodalom van, közülük kiemelkedik B. Bachrach munkája illetve a könyv megállapításaival foglalkozó irodalom: Bachrach Bernard: History of the Alan in the West. Mineapolis 1973; Kuznyecov 1984, 29 – 49.; V. A. Kuznecov:Alany v Zapadnoj Evrope v epokhu „Velikogo pereselenija Narodob". In: Alanica (1) 1992, 10 –33; V. B. Kovalevskaja: Alany v Zapadnoj Evrope. In: Alanica (1) 1992, 34 – 85.; M D. Čerčesova: Bernard S. Bachrach i ego „Istorija alan na Zapad". In: Alanica (1) 1992, 86 – 108. A. N Krasanov: Alany na Pirenejskom poluostrove i v Severnoj Afrike. In: Alanica (1) 1992, 109 – 119.

[51] Tóth J – Tóth M 1988, 167.

[52] Obolensky 1999, 51; Kuznyecov 1984, 51 – 63.

[53] Vásáry 1993, 143.

[54] Harmatta 1999, 41. A toponímiai adatokról még: Munkácsi 1904, 5-6.

[55] Harmatta szerint az itt élő alánok álltak kapcsolatba a levédiai magyarokkal. A konsztantinoszi leírásban szereplő Χιδμας folyó nevet alán eredetűnek vélte, melynek gyökere az alán χid 'hid' szó lenne. Harmatta 1999, 41. Vö.: Bárczi Géza: A magyar szókincs eredete. Budapest 1951, 30 – 31.

[56] A Prut neve Bíborbanszületett Konsztantinosz munkájában: Βρυτος. DAI 64.

[57] „*Fulvius siquidem Don in Scitia oritur, qui ab Hungaris Etul nominatur, sed ut montes Rifeos transit difluendo , Don est apellatus. Qui tandem in planum effluens currit terram Alanorum, postea vero cadit in Rotundum mare terris ramusculis.*" SRH I. 146. Vö: Gombos, 598

[58] Harmatta 1975, 259 – 260; Harmatta 1999, 41.

Lényegesen bővebb ismeretanyag áll rendelkezésre a Krím félszigeten élt számottevő alán népcsoportról. A félsziget egy részét még a középkorban is „Kis-Alániának" nevezte Theodorosz alániai püspök. A püspök által használt elnevezés valószínűleg nem a terület nagyságára utalt, hanem annak viszonylag kisebb számú alán lakosságára.[59] Ezen a területen találkozott Willelmus Rubruk a keresztény alánokkal.[60] Az itt élők közé később török nyelvű csoportok is költöztek, valószínűleg a kunok sztyeppei térhódítása idején, amint ezt a fennmaradt vegyes, kételemű helynevek jelzik.[61] A mongol seregek megjelenését követően újabb kun, illetve más török nyelvet beszélő népek töredékei tovább növelték a területen a török nyelvű népesség számarányát. Az alán lakosság fokozatosan háttérbe szorult, s a 16. századra végkép feloldódott.[62]

Számos olyan adat is van, amelyeket a kutatók egy része a krími alán lakossághoz, míg mások pedig a kaukázusi alánokhoz köt. Harmatta János a Krím félszigethez kapcsolta A muszlim Abu–l–Fida' 14. századi munkájának alánokkal kapcsolatos megjegyzését.[63] A 11. században íródott, Johanész Tzetzes Theogoniájában fennmaradt összefüggő alán szöveget is hol az egyik, hol pedig a másik területhez kapcsolták.[64] Almalik Bajbarsz egyiptomi szultán alán bizalmasát, aki az Aranyhorda kánjának vitte ura leveleit is általában a Krímhez kötik.[65]

A Kaukázusban megtelepedett alánok számítottak a középkor folyamán a legjelentősebb törzscsoportnak, így róluk maradt fenn a legtöbb tudósítás is. A bizánci szerzők közül már Kaiszereai Prokopiosz leírta országukat, valamint határaikat; amely alapján az itt élő alánok szállásterülete a Kaukázus középső részére helyezhető.[66] A következő jelentős forrás a területről, egy a 7. században készült örmény földrajzi leírás, melyet a hagyomány sokáig Horenaci Mózessel kapcsolt össze.[67] A leírás szerint a Kaukázus északnyugati részén az Asztigorok éltek. Ezt a törzset Minorsky összekapcsolta a digorokkal, akiket később a muszlim történetírók az oszétok egyik nagy törzseként említik.[68] Az orosz kutatók az örmény forrás alapján, a mai Oszétiától nyugatabbra a Kubán felső folyásának a vidékére helyezte ezt a területet.[69] A 9 – 10. században muszlim leírások is foglalkoztak az alánokkal. Ibn Hordádzbeh munkájában még csak rövid említés van Allan országáról,[70] Dzsajhani azonban már részletesen tudósított róluk. Dzsajhani művét felhasználta Ibn Ruszta és Gardézi.[71] Ibn Ruszta leírása szerint: az alánok uralkodója keresztény volt, „azonban országának köznépe bálványokat imádó hitetlenekből áll".[72] A munka a továbbiakban így folytatja a leírásukat: „négy

---

[59] Selmeczi 1995, 142, Harmatta 1975, 259; Marcides 1991

[60] Rubruk jelentésével kapcsolatban lásd: 3. jegyzetpontot.

[61] A helynévanyagot közli: Harmatta 1975, 259, Harmatta 1999, 41; Kuznyecov 1984, 85 – 86.

[62] Kuznyecov 1984, 83 – 86, Pritsak 1981, X. 23.

[63] Abu–l–Fida' munkáját Czeglédy külön kiemelte, mivel ez az egyetlen írásos forrás, „amely az alánokat és az ászikat egymás mellett élő népként említi". (Czeglédy 1969, 35.) Vö.: Kuznyecov 1984, 171. 62.j., Marquart 1903, 165.

[64] Abaev 1949, 255; Harmatta 1952, 667; Moravcsik Gyula: Barbarische Sprachreste in der Theogonie des Johanes Tzetzes. In: Gyula Moravcsik: Studia Byzantina. Budapest 1967. 283 – 292. Bielmeier 1989, 238; Harmatta 1999, 41.

[65] Kuznyecov 1984, 156. 171.j.

[66] Uo.141.

[67] Újabban Shiraki Ananinásnak tulajdonítják a munkát. Vö.: Róna-Tas 1999, 814. Horenaci Mózessel kapcsolatban: Hajk és Bél harca. Budapest 1995. 37 – 39.

[68] Minorsky 1937, 445; Martinez 1982, 172. 82.j., Barthold – Minorsky 1960, 354.

[69] Kuznyecov az digor elnevezést Abev hatására, a kaukázusi őslakossággal kapcsolta össze. Kuznyecov úgy véli, hogy azért sem kapcsolhatók össze az alánok és a digorok, mert az örmény leírás külön említi az alánokat. (Kuznyecov 1984, 141 – 142; valamint Kuznyecov 1962, 72 - 73.) A magyar kutatásban Selmeczi László utalt az oszét és az alán elnevezés körüli bizonytalanságokra. A véleménye szerint: „Az oszétokon kívül ász népcsoport más kaukázusi kisnépek etnikai komponenseként is szerepelnek." (Selmeczi 1995, 136.) Elképzelését alátámasztja többek között az is, hogy a Kubán mentén élő abházokat az oszétok ászoknak nevezik.

[70] Ibn Hordádzbeh munkája mellett, még Ibn Al–Faqîh al-Hamadan is szólt röviden az alánokról Vö.: Kmoskó 1997, 40 – 43 117, 121.

[71] Czeglédy 1969, 35 –36., Martinez 1982, 172.

[72] Kmoskó 1997, 215.

törzsből állnak. A nemesek s a király a d.hsas nevű törzshöz tartoznak. A királyukat bagayir néven nevezik."[73] A leírásban szereplő d.hsas név első tagjának feloldására különböző megoldási javaslatok születtek,[74] a második tagot azonban egységesen az ászi néppel kapcsolták össze.[75] Az idézet megemlíti, hogy az itt élők közt keresztények is voltak, erről a bizánci munkák is többször beszámoltak. Bíborbanszületett Konsztantinosz császár bennük látta a kazárok ellenpólusát. Az alánok katonai jelentőségéről Maszúdi is megemlékezett. Leírása szerint, az alán uralkodó 30 ezer lovast tud kiállítani. A terület közigazgatása is jóval szervezettebb, mint a vele szomszédos fejedelmeknél.[76] Az alánok erejét jelzi, a hadseregen kívül – amely abban az esetben is jelentős nagyságú lehetett, ha feltételezzük, hogy a Maszúdinál szereplő szám jóval nagyobb, mint a valóságban ténylegesen hadi szolgálatot teljesítők száma– az is, hogy ebben az időszakban az alán király kiterjesztette a hatalmát a keresztény abház uralkodó országára.[77] Bizánc, tehát tisztába volt az alán uralkodó erejével és tekintélyével, ezért igyekezett mindenkor a szövetségesei között tudni. E célt szolgálta az is, hogy a császár a már keresztény uralkodónak az exusziasztész címet adományozta.[78] Az alánok térítése is Bizáncból indult ki a 9. században. Az első ismert térítő Euthümiosz volt, majd a 10. század elején már arról szólnak a bizánci források, hogy Nikolaosz Müsztikosz bizánci pátriárka egy Péter nevű püspököt nevezett ki Alánia élére.[79] A kereszténység terjedésére utalnak az ebben az időszakban emelt templomok és a görög betűs pár szavas zelencsuki sírfelirat.[80] A 10. századra tehát a kereszténység jelentős vallássá vált, azonban ez korántsem jelentette azt, hogy mindenki keresztény volt. Már Péter püspök levelei utaltak a térítés nehézségeire,[81] s Ibn Ruszta , valamint Maszúdi tudósításai is megerősítik azt a képet, hogy Alánia sem ekkor, sem pedig később nem volt vallását tekintve homogén. A keresztény hit mellett, számolni kell az iszlám megjelenésével,[82] valamint tovább élhetett az ősi hit, megmaradhattak az ősi istenek, akiknek az alakjait a néphagyomány a mai napig megőrizte. [83]

---

[73] Uo.: 216.

[74] A d.hsas alakot Minorsky a roxolánokkal kapcsolt össze (D.hs-As > *Ruxs – As) Minorsky 1939, 445, 448; Barthold – Minorsky 1960, 354.; Martinez 1982, 172. 91.j.
Minorsky Ibn Ruszta egy másik, a kazárokkal kapcsolatos említést is vizsgált az ászi népnévvel kapcsolatba. Minorsky olvasata egy elíráson alapul, amely Marquartot is megtévesztette, így mindketten a korábbi kutatáshoz hasonlóan Tulas-nak olvasták el a kazárok szomszédaiként említett nép nevét. Az aszi nép előtagjaként szereplő kifejezést a török tula – hegy szóval kapcsolták össze, s a kaukázusi, „hegyi" alánok egyik jelzőjének tekintették a nevet. (Marquart 1903, 31, 164; Barthold – Minorsky 1960, 354,; Kuznyecov 1962, 73.) A kézirat hibás olvasatára utal: Kmoskó 1997, 203. 798.j.

[75] Marquart 1903, 167.

[76] MHK, 227.

[77] Uo. 282. Az alánoknak megmaradt a kapcsolatuk a 11. században is Abháziával. Az abház uralkodók közül nem egynek még az alán uralkodóházból való felesége volt, így Györgynek, akinek özvegyéről Aldaról, a Bizánci források is szólnak, mert szövetségre lépett a bizánci császárral. Alda neve Alda, Aldä alakban Munkácsi Bernát megjegyzése szerint még a századforduló táján megvolt az oszétoknál. (Munkácsi 1904, 5.)

[78] DAI, 64.; Obolensky 1999, 221.

[79] Obolensky 1999, 221; Magomedov 1983, 158 – 170; Kuznyecov 1984, 204 – 206, Malakov 1992, 171. Pritsak 1991, 51.
Róna-Tas András szerint: „Az alánok 932-ig keresztények voltak. Ibn Ruszta szerint 932-ben elűzték keresztény püspökeiket és papjaikat" (Róna-Tas 1999, 815.) Az eseményről Maszúdi adott hírt. Vö.: MHK, 276. A Maszúdinál leírt történet, azonban nem jelentette azt, hogy az alánok egésze visszatért volna a kereszténység előtt meglévő hitéhez, ezt sem az építészeti, sem pedig az írásos források nem erősítik meg. A zelencsuki sírfelirat is egy folyamatos keresztény közösség meglétére utal. A 9. században tehát, ha nem is vált mindenki kereszténnyé, a bizánci térítés jelentős bázisokat épített ki a területen.

[80] L. A. Perphileva : K voprosu o vizantijskom vljani na kultovuju architektoru Severno Zapadnogo Kavkaza X – XI. vv. In: In: Alanica (1) 1992. 180 – 201. A sírfeliratról: Harmatta 1999, 43; Nyitrai 1999, 1119; Bielmeier 1989, 238; Abaev 1949, 260 –270.

[81] Obolensky 1999, 221.

[82] Abu-Hámid, 36., 153 – 154. 10.j.; Mongajt 1985, 103., 170. 28.j. Abu-Hámid utazásairól és munkáiról: Bolsakov 1985.

[83] Kalojev 1989.a.; Kalojev 1989.b.; Georges Dumézil: Mítosz és eposz. Budapest 1986, 325 – 459.; B. A. Kalojev: Oszét mitológia. In: Mitológiai enciklopédia II. Főszerk.: Sz. A. Tokarev Budapest 1988. 279 – 281., 283 – 318. Szabó István: Történetek az oszét nemzeti eposzból, a „nárt mondakörből". In: Zoumuk (7) 1992. 193 – 216.

Mint láttuk Ibn Ruszta bagyair–nak nevezte az alánok uralkodóját. A cím összekapcsolható a török bagatur címmel, s egyben jelzi, hogy az alánok nem csak Bizánccal építettek ki szoros kapcsolatokat, hanem a kazárokkal is. [84] Az kazárok és az alánok kapcsolatára a szakirodalomban a kazár területek régészeti kultúrája a szaltovo–majaki kultúra szerepelt, amely eredetileg a területen élő alánok és bolgárok régészeti hagyatéka lenne.[85] A régészeti kultúrát még az 1950-es években kötötte az alánokhoz az orosz kutatás. Az összekapcsolás alapja a mindig kiújuló arab–kazár ellenségeskedés volt, melynek csúcspontja a későbbi kalifa Marván 737-es Kazária elleni hadjárata volt.[86] Úgy vélték, hogy ebben az időszakban az alánok nagy számban, a folyamatos háborúk miatt, inkább a békésebb Don vidékre költöztek. Az elképzelést alátámasztotta a szaltovo-majaki kultúra datálása is, amit akkoriban még a 8. század középső harmadára helyeztek; valamint azok a hasonlóságok melyek a két terület leletanyaga és az ott élők temetkezési szokásai között fennálltak.[87] Az újabb kutatási eredmények azonban megkérdőjelezték az elmélet valószínűségét. A kultúra kezdetét a 7. század végére helyezték, vagyis előbb kezdődött, mint a feltételezett alán elvándorlás, illetve az ezzel összekapcsolt Marván vezette hadjárat. A régészeti kutatások alapján a szaltovo–majaki kultúra vége sem esik egybe a Kazár Birodalom letűnésével. Az emlékanyag már a 10. század közepén megszűnik, míg a kazár uralom évtizedekkel túlélte azt.[88] A szaltovoi kultúra leletei, hasonlóan más régészet leletcsoporthoz, nem etnikumspecifikusak, így azok összekapcsolása az alánokkal nem lehetséges.[89] Az írásos források újabb vizsgálatai sem igazolják azt, hogy az arab hadjáratok érintették az alánok lakta területeteket.[90] Ezek alapján nem tűnik bizonyítottnak sem az alán elvándorlás hipotézise, sem pedig a fentebb említett régészeti kultúra összekapcsolása az alán etnikummal.

A 10. század végén a megerősödő kijevi Rusz állam legyőzte a kazárokat.[91] A kijeviek nem csak a kazárokat győzték le, hanem az alánokat is. Az alánok a vereség után, ellentétben a kazárokkal nem vesztették el regionális jelentősségüket. A 11. század elején még az abház uralkodók az alán királyi családból házasodtak.[92] A kazárok területének egy részét a kijeviek ellenőrizték, melyre jól utalnak a Don menti szláv települések.[93] Szabó László Szjatoszlav hadjárata kapcsán úgy vélte, hogy a kijeviek a harci események után az asz, jász nevet „differenciálás nélkül alkalmazták minden hasonló nyelvű és kultúrájú népre, így az általuk sokkal inkább ismert, velük gyakrabban érintkező Don – Donyec vidékén élő népekre is".[94] Szabó László feltevését azonban nem támasztják alá az írott források. A jászokat, illetve a jász nevet nem használták más népekre az oroszok, nem is kerül

---

[84] Marquart 1903, 167 – 168..

[85] Bálint 1989, 41, 46. A Leonti Mroveli által szerkesztett 11. századi grúz krónika leírja az alánok (ovszok) uralkodóinak sorrendjét. Kuznyecov 1984, 156 – 157.

[86] A háborúkról: Marquart 1903, 12; 119.; Zimonyi István: A kazárok szerepe Kelet-Európában. MT (103) 1996, 952 – 957.

[87] S. A. Pletneva: Ot kočevij k gorodam. Saltovo – maâckaa kultura. MIA 142, Moskva 1967.; Selmeczi 1995, 138; Magomedov 1983, 61 – 70.

[88] A szaltovo – majaki kultúra körüli vitákra utal az alánokkal kapcsolatban még: Selmeczi 1992, 196. A leletanyag keltezéséről további szakirodalommal: Bálint 1989, 46, 58. A kultúra megítéléséről összefoglaló jelleggel: Bálint Csanád: A kora középkori kelet-európai steppe régészete és a 9 – 10. századi magyarok. MT (103) 1996, 937 – 947.

[89] Fehér Géza: Zur Geschichte der Steppenwölker von Südrussland im 9 – 10 Jh. In: StSl. (5) 1959. 257 – 325. A terület viseleti hasonlóságaira utalnak a néprajzi megfigyelések is. Vö.: Jankó 1897, 112 – 113.

[90] Bálint 1989, 57.

[91] Szjatoszlav jászok elleni hadjáratát már Pray György és Horváth Péter is említette, s az eseményt mind a ketten a „jászok őseihez" kapcsolták. Horváth 1823, 99. Tóth János a kijevi győzelmet követő időszakra egy hatalmas, „önálló alán birodalmat" tételezett fel a Kazár Birodalom területén. (Tóth J. – Tóth M. 1988, 170.), megállapítását azonban nem támasztják alá az írott források. Vö.: DAI 64 – 65., Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Budapest 1916. 48 – 51.

[92] Munkácsi 1904, 5.

[93] Pálóczi 1993, 43.

[94] Szabó 1979, 47.

elő a kijevi munkákban ilyen formában ez a név. [95] A sztyeppe új urai a besenyők és az úzok, majd pedig a kunok lettek.[96] A kunok nyugati megjelenését jelzi, a sztyeppe nevének megváltozása a perzsa munkákban. A korábban úzok pusztaságainak nevezett területet a 11. század derekán Kipcsak Pusztaságnak (Dašti qipčaq) nevezték. A kunok befolyása a besenyők legyőzését követően kiterjedt a Krím félszigetre, a Kaukázus előterére a 12. század elején Grúzia vidékére is.[97] Az alánok, ugyanúgy mint a besenyőkkel békésen éltek a kunokkal, mind a Krímben, mind pedig a Kaukázusban.[98] A kunok oldalán harcoló alánokról először 1116-ban hallunk, amikor, az orosz krónikák híradása szerint, Vladimir Monomah fia Jaropolk a Donyec mentén több kun várost elfoglalt: Galint, Balint, Csersljemet és Szugrovot. A hadjárat miatt menekült el a területről Otrak kun kagán népével együtt apósához, II. Dávid grúz királyhoz. Jaropolk a városok bevételét követően jász foglyokat, valamint egy Jaszinja nevű asszonyt vitt magával.[99] A beszámoló nem említi, hogy a jászok részt vettek-e a városok védelmében, vagy pedig csak ezeken a településeken laktak, s így ejtették foglyul őket. A kutatás általában katonáknak tartja a foglyul ejtett jászokat, sőt volt aki már ezen említés nyomán feltételezte, hogy a jászok a kunok katonai segédnépei voltak.[100] A felvetés, hogy hadifogolyként kerültek Jaropolk zsákmányába az említett jászok, valószínű, azonban korántsem az egyetlen lehetőség, s egyátalán nem jelenti azt, hogy a jászok ekkor a kunok katonai segédnépeként harcoltak. Az alánok már a népvándorlás időszakában is feltűntek más népek, birodalmak szolgálatában, mint zsoldosok. A középkori muszlim források a Kaukázusban lévő Derbenti–szorost Alán-kapunak nevezték, ami arra utal, hogy az átjárót alánok őrizték.[101] Alán katonák harcoltak a bizánci seregben Rómanosz Diogenész császár alatt a szeldzsukok elleni mantzikerti csatában, valamint 1111-ben a grúzok oldalán.[102] A kun városokat védő alánok is valószínűleg ilyen zsoldos csapat tagjai lehettek. Nem elképzelhetetlen az a lehetőség sem, hogy a fogságba vetett alánoknak nem volt szerepük a város védelmében. A lehetőség számbavételére utalhat a szöveg azon megjegyzése, hogy nem csak katonákat ejtettek foglyul Jaropolk csapatai, hanem egy Jászinja nevű nőt is, aki később Jaropolk felesége lett.[103] Ezek nyomán esetleg lehetséges, hogy a foglyul ejtett jászok kereskedők, vagy mesteremberek voltak, akik megtelepedtek a városban.[104] Az is elképzelhető, hogy a városokat csak alánok lakták, de maguk a városok kun fennhatóság alá tartoztak. Ilyen városok voltak a Krím félszigeten is, ahol ezekről a helyekről a kunok adót szedtek be. [105] A kun területeken maradhattak alán települések, ugyanúgy, ahogy úz és besenyő töredékek is tovább éltek a Dašti qipčaq területén.[106]

---

[95] Az orosz források nem keverték össze az alánokat más népekkel. Jól példázza ezt, az, hogy Iosephus Flavius: De bello iudico című munka fordításakor a 12. században, a fordító az alánokra használta a jász kifejezést. A „Το των Αλανων ετνος" kifejezést „jazykъ же jasьkij" alakba fordították le. (Munkácsi 1904, 5.)

[96] Uo. 17 – 34.; A besenyők és az alánok kapcsolatát teljesen félreértette Szabó László. Szabó 1979, 48. Vö.: Kuznyecov 1984, 253.

[97] Pálóczi 1993, 20; 44 – 46, Fjodorov – Davidov 1983, 41 – 43.

[98] A besenyőkkel való jó kapcsolatra utal Maszúdi is: MHK, 281, Kuznyecov 1984, 253.

[99] Uo. 134; Selmeczi 1995, 141, Miller a három város közül Szugrovot alánnak tartotta, s a település nevének etimológiáját az oszét surgχ'gäu (vörös falu) kifejezésből magyarázta. Németh 1990, 183.

[100] Szabó 1979, 31; Szabó 1982, 11.

[101] Marquart 1903, 12; Kmoskó 1997, 149, 215., Martinez 1982, 172. A hegyszorost a grúzok „Oszétia kapujának" nevezték, a középkori írók pedig, „Porta Alanorum" jelzővel utaltak a Darial-szoros és az alánok kapcsolatára. Vö.: Munkácsi 1904, 5.

[102] Pritsak 1991, 52.

[103] A leírás szerint Jaszinját Jaropolk a házasság előtt megkeresztelteti, aki az Elena keresztnevet kapta. A megjegyzés azért is érdekes, mert utal arra, hogy az alánok nem mind voltak keleti keresztények.

[104] Alán területről érkezett muszlim kereskedőket említ Maszúdi leírása, Konstantinápoly 934-es ostromakor. Vö.: Marquart 1903, 62. Alán mesterekről: Kuznyecov 1984, 151 – 154; 156. Az alánok kézműves-, kovácsmesterségekben való jártasságára utal Rubruk XXXVIII/7.: „És amikor odaértünk a veszélyeztetett átkeléshez, a húszból kettőnek volt páncélinge. Kérdeztem honnan került hozzájuk; azt mondták, hogy az említett alánoktól zsákmányolták, akik jól értenek az effélék készítéséhez és kiváló kovácsok." (Napkelet, 367.)

[105] Pálóczi 1988, 148; Pálóczi 1993, 44.

[106] Pálóczi 1993, 42.

A Don és Donyec környéki alánok minden valószínűség szerint betagozódtak a kun törzsek közé, s a kaukázusi Alánia, valamint a krími területen élők is hasonló „szövetséges" viszonyban lehettek a kunokkal, mint a grúzok. Később, a 13. század elején a kunok több orosz fejedelmi családdal is szövetségre léptek, s valószínűleg ennek a közeledésnek a hatása érhető tetten III. Vladimir fejedelem házasságában is. A fejedelem egy jász nőt vett feleségül, a későbbi Mária nagyhercegnőt. Mária testvére pedig Msztyiszlav Szvjatoszlav csernyigovi fejedelem felesége lett.[107]

4. A keleten maradt alán töredékek

Az alán, jász töredékek a nyugat felé történt elmozdulást követően is maradtak a belső-ázsiai területeken, ahogy arra Al-Birúni 10. századi munkája is utal.[108] A következőkben ezekre a töredékekre vonatkozó adatokat tekintjük át röviden. Aszi töredékekre utalások már a 10. század előtt is maradtak fenn. A 4. században íródott szogd levelekben előfordul a thusz népnév, melyet Czeglédy Károly az aszi névvel kapcsolt össze.[109] A thuszok később szerepeltek a nyugati türk törzsszövetségben is, s Czeglédy szerint a szállásterületük is a „régi Kangkü területén" helyezkedett el.[110] A nevet Selmeczi László kapcsolatba hozta a kaukázusi alánok duhsz-asz nevével.[111] Az orhoni feliratokon szereplő 'az' nevet az aszik egyik maradványának tartják. A felirat szerint a türkök az 'az' népet „megszervezték", majd amikor uralkodójuk fellázadt „rabszolgává és rabszolganővé" tették.[112] A kutatás újabban az 'az' nép szálláshelyét az Aral-tó vidékétől északkeletebbre, Tuvába helyezte, ami nehezíti a két nép azonosítását.[113]

Felvetődött, hogy az oguz törzsek között is voltak alán töredékek. Tolsztov véleménye szerint a Kasgari szótárában szereplő „düker és jazyr" elnevezés „valószínűleg az Aral-tó-menti régi indoeurópai lakosságra"., a tocharokra és a jászokra utalna.[114]A kazár testőrséget alkotó 12 ezer főnyi muszlim horezmi katonaság között is lehettek aszi töredékek. Alátámasztja ennek lehetőségét az a forrásokban fennmaradt megjegyzés, hogy 764-ben a Tbiliszit elfoglaló egyik kazáriai katonai vezetőt As-tarhan-al Hwarizm –nek hívták.[115]A hvárezmi területen élő ászi töredékekre utal a Jaszy helynév, melyről említést tett Isztarhi is, az alánokra pedig az Aral-tó közelében fekvő Alan-kala erődnév utal.[116]

Az újabb kutatások feltételezik, hogy a keleten maradt aszik egy része beolvadt a besenyők közé. Az elképzelés alapja, a Bíborbanszületett Konsztantinosznál szereplő Καγγαρ elnevezés, melyet a Kül-Tegin felirat kängäräs népnevére vezettek vissza.[117] A nevet korábban Németh Gyula a török qyŋyr 'bátor, kitartó, makacs' szóval kapcsolta össze, Validi Togan a qangli népnévvel, Omeljan Pritsak pedig két részre bontva, az első felét a Kangkü névvel, a második részt pedig az aszi névvel hozta összefüggésbe.[118] Vásáry István Pritsak nyomán úgy vélte, hogy „a név a kangar

---

[107] Selmeczi 1995, 141.

[108] Harmatta 1952, 268 – 269., 273 - 274.

[109] Czeglédy 1969, 37.; Marshak – Negmatov 1996, 277., 279.

[110] Uo. 36. A thuszokról: Minorsky 1937, 300 – 304.

[111] Selmeczi 1995, 133. Vö.: Kmoskó 1997: 215.

[112] MEH, 63; 66 –67; Czeglédy 1969, 36.

[113] Vásáry 1993, 77.

[114] Tolsztov 1950, 248.

[115] Egy másik muszlim forrás a katonai vezető nevét Ras-tarχan alakban őrizte meg. MHK 256 –257; Czeglédy 1969, 19-20; Czeglédy 1985, 102 – 103. Tolsztov ennek kapcsán kazár-hvárezmi politikai egységet feltételezett, azonban a hvárezmi katonaság nem ezzel, hanem Maszúdinál említett testőrséggel köthető össze. Tolsztov 1950, 231, 246.

[116] Ageeva – Pacevics 1958, 92 – 96; Ris 114. Tolsztov 1950, 51 – 53.

[117] DAI 170 – 171; MEH 66.

[118] Németh 1990, 41 – 42.; Czeglédy 1985, 247. 6.j.; Golden 1990, 271 – 272.; Pritsak 1981, X. 6-8.

és az asz nevet foglalja magában, amely utóbbi az iráni alánok neve".[119] Pritsakhoz hasonlóan a név első felét „a Szir-darjának Taskenettől lefelé húzódó alsó folyásának Kankar/Kangar" nevével vetette össze, s ez a név pedig valószínűleg szintén visszavezethető a Kangkü nevére.[120]

A rendelkezésre álló írásos adatok Pritsak és Vásáry által felvetett lehetőséget támogatják. Al-Birúni szerint az aszik és a besenyők az Oxsus vidékén laktak, s a folyó medrének változása miatt együtt költöztek át a Kazár Birodalom szomszédságába. [121] A hvárezmi történetíró egy másik helyen pedig így írt a keleti alánokról: "Ez az alánok és az ászok törzse, kiknek nyelve a chorezmi és a besenyő keveréke."[122] Fodor Ferenc Gyárfás nyomán elfogadta annak lehetőségét, hogy a jászok között besenyők is éltek, feltételezése szerint ez az együttélés kihatott arra is, hogy miért a mai Jászság területére telepítették le a jászokat. Ennek oka, Fodor szerint, az volt, hogy a jászok - korábbi „rokonaiknak" - a besenyőknek földjeit kapták meg.[123]

A kängäräs név nyomán felmerült még az Ibn Rusztánál szereplő Burtas és a Xalis elnevezés összekapcsolása az ászikkal. Az utóbbit Pritsak a *Xwali As alakra, míg a Burtasok nevét egy *Farad As formára vezette vissza.[124] A két név összekapcsolása ászi töredékekkel nem lehetetlen, azonban a két név későbbi alakjai nem erősítik ezt a hipotézist. A burtasok neve Bíborbanszületett Konsztantinosznál Μορδια, ami alapján a kutatók inkább a finnugor nyelvű mordvinok őseinek tekintik ezt a népet.[125] A Xalis/káliz név pedig a Χοαλιται névre vezethető vissza, s nem a Pritsak által levezetett alakra.[126]

Összefoglalva tehát: annyi bizonyos, hogy az Aral-tó környékén maradtak hátra olyan töredékek, melyek valamikor az aszik törzséhez, valamint az alánokhoz kapcsolódtak, ezek sorsa azonban ma már nehezen követhető, s csak az írásos forrásokban fellelhető elszórt utalások és a fennmaradt helynevek egy része utal arra, hogy nyelvüket és nevüket az alán elvándorlás után is megőrizték. A töredékek egy része más török népekhez kapcsolódva nyugati irányba vándorolt, míg mások valószínűleg helyben maradtak s összeolvadtak a területükre érkező újabb csoportokkal és lassan felolvadtak ezek között a népek közt.

III. A mongol támadás és következményei

1. A mongolok megjelenése a kelet-európai sztyeppén.

A 13. század elején félelmetes gyorsasággal szerveződtek egységbe a mongol törzsek. Az új törzsszövetség élén Temüdzsin, a későbbi Dzsingisz kán állt. A törzsszövetséghez csatlakozott a pusztai arisztokrácia és beleolvadtak a legyőzött népek. A mongol hadsereg Dzsebe nojon és Szübötej bagatur vezetésével Hvárezm elfoglalása után két tümennyi seregükkel tovább vonultak nyugati irányba. A 30 ezer fős hadsereg szerepe nem a Kaukázus és a sztyeppe elfoglalása, hanem csak az erőviszonyok feltérképezése, a már ekkor tervbe vett, de későbbre halasztott újabb hódítások előkészítése volt.

---

[119] Vásáry 1993, 155.

[120] Uo. 155.; A Szir-darja Kang nevéről még: Kyzlasov 1996, 315.

[121] Györffy 1990, 58-59. 111.j.

[122] Tolsztov 1950, 53.

[123] Fodor Ferenc munkájában említett egy jász nevű besenyő fejedelmet, ami szintén csak arra utal, hogy ászi töredékek kerültek a besenyők közé is. Fodor 1942, 121, 127; Gyárfás II, 51. Györffy 1990, 58 – 59. 111.j.

[124] A kängäräs névvel kapcsolatban részletesen, további szakirodalommal: Györffy 1990, 98 – 104; Czeglédy 1985, 246 – 274. A burtas névvel kapcsolatban: Kmoskó 1997, 205 – 206.; Pritsak 1981, X. 23.

[125] DAI 168; Vásáry 1993, 136 – 137.

[126] Czeglédy 1985, 102.

A mongol csapatok 1221-ben megverték az ellenük vonuló örmény-grúz csapatokat, majd ezt követően 1222-ben a Sarváni-hágón átkelve bevonultak a Kaukázus hegyei közé. A további eseményekről Izzuddín ibn al-Athír krónikája tudósít: „A tatárok raboltak, megöltek sok lezget, akik részint moszlimok, részint hitetlenek, leverték mindazon országok lakosait, melyek az útjukba kerültek, és végül eljutottak az alánokhoz. Ezek különféle népekből állnak, már hallották a tatárok hírét, és vigyáztak magukra, Kipcsak egy csapatával egyesülve szembeszálltak velük, és egyik fél sem aratott győzelmet a másik fél fölött. A tatárok megüzenték Kipcsák lakóinak <<Ti és mi egy fajtához tartozunk, ezek az alánok viszont nem rokonaitok, a vallásotok sem az ő vallásuk. Nem kell segítenetek őket. Szerződést kötünk veletek, nem harcolunk ellenetek, annyi kincset és öltözetet adunk nektek, amennyit csak akartok, ti pedig hagyjátok csak, hogy mi meg az alánok nyugodtan leszámoljunk egymással.>> Meg is állapodtak, kikötötték, hogy a tatárok pénzt is adnak, ruhaféléket és más dolgokat is odavisznek. És miután odavitték ezt, amikbe megállapodtak, a tatárok el is hagyták Kipcsákot. Az alánokra vetették magukat, lemészárolták őket, prédát szedtek, raboltak, a foglyokat rabszolgaságra hurcolták."[127] A mongoloknak tehát sikerült megosztani az alánok és a kunok szövetségét, s így legyőzni előbb az alánokat, majd pedig a kunokat. A kunok „lakosai biztonságban érezték magukat a békeszerződés óta és szétszéledtek. Csak akkor hallották hírét a dolognak, amikor már nyakukon voltak a tatárok, amikor már földjüket tiporták."[128] A mongolok feldúlták a kunok szállásterületét, kifosztották a Volga menti Szakszin városát, s betörtek a Krím félszigetre. A kunok a Dnyeper vidékére szorultak vissza. Kötöny kán apósa Merész Misztyiszláv halicsi fejedelem közvetítésével szövetségre lépett az orosz fejedelmekkel.[129] A kun diplomácia azonban nem csak a szomszédos orosz területek megnyerését tartotta fontosnak, hanem a távolabb is szövetségesek után kutatott. Köncsek kán fia valószínűleg a mongolok elleni szövetségkötés céljából ment Bagdadba egy követség élén.[130] Az orosz szövetség, látva a veszélyt, felvonult a mongolok ellen. A döntő csatára az Azovi-tenger mellékén, a Kalka folyónál került sor. Az orosz hadak, hasonlóan mint az évszázadokkal korábban a hunok ellen felvonuló gótok, vagy a kalandozások során a magyar csapatok ellen harcoló német lovagok, fegyelmezetlenek voltak, s soraikat felbontva rárohantak a mongolokra. A katonailag jóval képzettebb, fegyelemhez szokott mongol sereg viszonylag könnyen legyőzte az oroszokat. A csatában több orosz fejedelem halt meg, így a jász nőt feleségül vevő Misztyiszlav Szvjatoszlav csernyigovi fejedelem is. Kötönynek, habár a kunokat is súlyos veszteségek érték, sikerül kivonnia csapatait mielőtt azokat is felszámolták volna a mongolok.[131] Szübötej és Dzsebe hadseregét végül volgai bolgároknak és a keleti magyaroknak sikerült legyőzni. A vereséget követően a felderítő hadsereg visszaszorul a belső-ázsiai területekre és ezzel vége lett az első nyugati mongol hadjáratnak.[132] A mongol csapatok elvonulása után viszonylag hamar regenerálódnak a támadás következményei. Az életben maradt lakosság visszatért földjeire, s a kereskedelmi kapcsolatok is helyreálltak, mint ahogy arról Ibn al-Athír krónikája beszámol.[133] A területet 1235-36-ban érintő magyar domonkosok útjáról készült Richardus jelentés is a fenti képet erősíti.[134]

---

[127] Tatárjárás, 73. Szübötej hadjáratáról beszámolt a Mongolok Titkos Története is: „Ami pedig Szübeetej-baaturt illeti, őt észak felé küldte hadjáratra egészen a kanglin, kibcsaut, badzsigit, oroszut, madzsart, aszut, szaszut, szerkeszüt, kesimir, bolar, keler, e tizenegy törzs, állam és nép földjére, átkelve az Idil meg a Dzsajak vízben gazdag folyóin, egészen Kiva és Men-kermen városáig."(Titkos Tört. 126.) A forrásban szereplő aszut név az alánok asz nevének többes számú alakja. (Titkos Tört. 184.)

[128] Uo.

[129] Györffy 1939, 18; Fjodorov-Davidov 1983, 58.

[130] Györffy 1990, 264.

[131] Pálóczy 1988, 38; Selmeczi 1992, 164; Fjodorov-Davidov 1983, 60.

[132] Györffy 1986, 22.

[133] Kuznyecov 1984, 255.

[134] SRH I, 538.

A meggyengült kunok egy része nyugatabbra, a Kárpát-medence keleti előterébe, Moldva területére helyezte át a súlypontját, s kereste a kapcsolatokat Magyarországgal. A nyugati orientáció következménye volt, hogy Bortz (Barc) kán népe hajlandó volt a kereszténység felvételére is, az új szövetség elmélyítése érdekében.[135] Kötöny és népe továbbra is a sztyeppei területeken maradt. Valószínűleg ebben az időszakban csatlakoztak a kunokhoz azok az alán/jász töredékek, melyek később nyugatabbra is követték szövetségesüket.[136]

Az újabb mongol hadjáratot késleltették a birodalom trónján bekövetkezett események. 1227-ben meghalt a trónörökös Dzsocsi, majd pedig Dzsingisz kán. Az új nagykán Ögödej Batut, Dzsingisz unokáját nevezte ki a nyugati területek urává. Az 1229. évi kuriltájon a korábbi hadjárat során a területet már ismerő Szübötejt küldték a kunok és a volgai bolgárok ellen. Szübötej legyőzte az ellene felvonuló kun sereget, de a bolgárokat ekkor sem sikerült legyőznie. 1232-ben újabb mongol hadjárat indult a bolgárok ellen, de Bolgari városát ekkor sem érték el.[137]

A mongolok újabb hadjárata a jászok, a kunok, az oroszok, a volgai bolgárok és a keleten maradt magyarok ellen az 1235. évi kuriltaj döntése nyomán indult el. Az eseményekről beszámolt Alaaddín Atamalik Dzsuvajní történeti munkájában: „Mikor Káan másodszor is nagy kuriltajt tartott, meghányták vetették a maradék ellenszegülők letörésének és megnyomorításának módját, és eldöntötték, hogy elfoglalják a földjét a Batu táborhelyével szomszédos bolgároknak, ászoknak és ruszoknak, akik még nem hódoltak be egészen".[138] A mongolok hatalmas erőket összpontosítottak Batu táborhelyére, a felvonuló sereg nagyságát jelzi az is, hogy a az átcsoportosítás igénybe vette az 1236. évet, valamint a következő év nagyrészét. A hatalmas sereg először a bolgárok ellen vonult, majd „a ruszok földjére tértek és meghódították egészen Magasz városáig".[139] Julianus második útja során a mongol hadjárat miatt nem jutott el a keleti magyarokhoz, s Batu csapatainak előretörése miatt volt kénytelen visszafordulni Szuzdal környékéről Magyarországra.[140]

Kötöny már nem várta be ezt a mongol hadjáratot. Okulva az 1222-23-as eseményekből és Szübötej második támadásából, elhagyta a Don és Donyec vidékét és Moldva területére vonult. Kötöny kunjaival tartott az új szállásterületre a jászok egy része is.[141] A keleten maradt alánok felvették a harcot a mongol túlerővel szemben. Jelentős alán lakossága volt a Dzsuvajní által említett Magasz városának, melyet Minorsky az alánok fővárosának tartott.[142] A mongol csapatok 1238-ban betörtek a kaukázusi alán területekre is és elpusztították a terület nagy részét. Az alánok nem voltak a támadás idején egységesek, voltak, akik a meghódolást választották, míg mások az ellenállást. A Jüan-si beszámolója alapján egy alán hadvezér és Badur nevű testvére már a harcok kezdetén szövetségre lépett a mongolokkal. A testvérek résztvettek „Maj-ge-szi" (Magas) ostrománál is. A mongol szövetséget választotta egy „Juj-vasi" nevű férfi az apjával együtt, valamint „Kan-ku-szi" is, akiről a kínai évkönyv mint jelentős alán úrról beszél, aki szövetségesként még kitüntető címeket is kapott a mongoloktól.[143]

---

[135] Makkai János: Milkói kun püspökség. Budapest 1936; Ferenț 1981, 93 – 151.

[136] Selmeczi 1994, 30.

[137] Györffy 1986, 22; Csorba 1981, 49.

[138] Tatárjárás, 78. A hadjáratról így számolt be a Mongolok Titkos Története: „Az aszutokat, szezsütöket, bolarokat, Menkermen, Kiva meg a többi város lakosait leigázták, s megadásra kényszerítették" (Titkos Tört. 132.)

[139] Uo.; Magasz azonosításáról: Kuznyecov 1984, 257 – 258.

[140] Napkelet, 71 – 82; SRH I. 538

[141] Pálóczi 1988, 149. Az írásos források alapján nem tudjuk biztosan, hogy a kunok megütköztek-e újra a mongolokkal. Valószínűleg, ha voltak is ilyen csatározások, azok nem olyan méretűek voltak, mint a korábbi hadjáratok idején. Kötönynek és a vele elvonuló kunoknak a szerepéről különböző nézetek vannak. Vö.: Selmeczi 1992, 168; Pálóczi 1989, 39.

[142] Tatárjárás, 78; Spinei 1996, 209. V. Minorsky: The Alan Capital Magas and the Mongol Campaigns. BSOAS (14.) 1952, 221 – 238. A harcoról beszámoltak a latin krónikák is: Gombos 1330., 1558.

[143] Kuznyecov 1984, 256 – 260.

A harcot választók azonban nem adták meg könnyen magukat. A csaták súlyosságáról beszámolt az évtizedekkel később arra járó Plano Carpini és Willelmus Rubruk is.[144] A harcok hosszan elhúzódtak és a mongoloknak nem sikerült véglegesen pacifikálni a területet. A sztyeppei népek, hasonlóan az alánokhoz, tovább harcoltak. A kun Bacsman, valamint a volgai bolgárok Bajan és Dzsiker vezetésével harcoltak.[145] Az alánok helyzete a harc szempontjából lényegesen kedvezőbb volt. A nagy hegyek és erdőségek közül kitámadva még évtizedekig nyugtalaníthatták Batu katonáit. Az alán ellenállás még biztosan megvolt az 1250-es években, mert a Kaukázus mellett elhaladó Rubruk így emlékezett vissza erre a területre: „Tőlünk délre hatalmas hegyek tornyosultak, ezeknek a pusztaság felé eső lejtőin laknak a cserkeszek, valamint az alánok, azaz jászok, akik keresztények és mind a mai napig harcolnak a tatárok ellen.".[146] A harcok már kevésbé hevesen, de folytatódtak a század második felében is. A grúz krónikák Asz-Bagatur felkelésének leverését említik, az orosz évkönyvek pedig a mongol és orosz csapatok jászok feletti 1278-as győzelmét.[147] A Kaukázusban később sem változott meg a helyzet. A 13. század második felétől a terület ütközőzónává vált. Ekkorra azonban az alánok nagyrésze már elfogadta az Aranyhorda uralmát és a kánok szövetségeseiként vettek részt az Ilkánok elleni harcokban.[148]

2. A moldvai Alánia

Az iráni területek elleni harcok miatt a mongolok megerősítették a kaukázusi jelenlétüket, mintegy egy tümen nagyságú haderő állomásozott ettől fogva ezen a vidéken. A harcok miatt sokan költöztek el a területről. Az egyik nagyobb hullám 1263-ban menekült el Grúziába, majd egy újabb csoport 1278-ban. Az orosz és mongol támadás hatására elmenekülők már nem a közeli Grúziába mentek, hanem valószínűleg annál jóval nyugatabbra, Moldva területére.[149] Moldvában már Kötönnyel együtt érkezhettek jászok, akik minden bizonnyal tartották a kapcsolatot szülőföldjükkel.[150] Ezen a területen viszonylag sokan lakhattak, mert 1278-at követően, nem sokkal azután, hogy a keleti menekültek megérkeztek a moldvai és a havasalföldi területre, mintegy 10 ezer jász és családja továbbvonult onnan és bizánci szolgálatba állt. Nikeforosz Gregorasz feljegyzése szerint II. Andronikosz császár fogadta a „masszagéták" küldöttségét, akik a birodalomba szerettek volna letelepedni. A szerző megjegyzi, hogy ezeket a masszagétákat alánoknak nevezik és fölvették a keresztséget, bár később a „szkíták" (mongolok) alattvalói lettek, kényszerűen engedve az erőszaknak, „mégis állandóan táplálták a lelkükben az álmot az önállóságról". A császár végül megengedte 10 ezer alánnak, hogy feleségeikkel és gyermekeikkel együtt letelepedjenek Asia Minor területén.[151] Újabb katonai kontingensek a 14. század elején érkeztek bizánci területre. Az újabb

---

[144] Carpini Ornasz ostroma kapcsán említette az alánokat: „*Ista civitas erat nimium populosa. Erat enim ibi christiani plures, Qazari videlicet et Ruteni et Alani et alii, necnon et sarraceni, sarracenorum tamen erat dominium civitatis*" SF 70-71; Napkelet, 125. Ornasz elhelyezkedéséről: Napkelet, 420; SF, 71.1.j.
Rubruk Szummerkent ostroma kapcsán írt az alánok elszántságáról: „*Super medium brachium est villa que dicitur Summerkent, absque muro, sed quando inundat fluvius circumdatur aquis, VIII annis fuerunt circa eam. Et erant in ea Alani et sarraceni.*" SF 315. Napkelet, 356. Szummerkent azonosításáról: Napkelet, 462;
Feltételezhető, hogy esetleg a két forrásban szereplő város ugyanaz, mivel mindkét meghatározás szerint mind a két város esetében az azt körülölelő folyó volt a védelem legfontosabb része; illetve mindkét város esetében hasonló összetételű lakosságot írnak le a források.

[145] Fjodorov – Davidov 1983, 62 – 63; Ferenț 1981, 86.

[146] „*Habebamus autem ad meridiem montes maximos, in quibus habitant, in lateribus versus solitudinem illam Cherkis et Alani sive Aas qui sunt christiani et pugnant contra Tataros*" SF, 199; Napkelet, 236. A harcokra utal még : Napkelert, 367.

[147] Kuznyecov 1984, 264 – 265; Szabó 1979, 45.

[148] Vásáry 1986, 98 – 101.

[149] Kuznyecov 1984, 264. Tóthék szerint már 1227-ben, Barc kán népéhez jelentős jász csoportok csatlakoztak. Tóth J – Tóth M 1988, 175.

[150] A kapcsolattartásra utal Engel megjegyzése: Vö.: Engel IV/2, 102.

[151] Ioan Ferenț szerint: „azokat az alánokat, akik abban az időben Moldvában laktak, elszakadván őshazájuktól, fekete jászoknak, vagy fekete alánoknak nevezték". (Ferenț 1981, 86.)

csoportok megjelenése kapcsolatban állt az Aranyhordán belül kitört harcokkal, Nogaj legyőzésével, s Csaga elmenekülésével. Nogaj csapatainak egy része alánokból állt, amit az is bizonyít, hogy a Tokta kán elől menekülő Csaga, Nogaj fia, a Duna delta területén élő alánokhoz menekült.[152] 1305-ben 16 ezer alán harcolt a bizánciak oldalán a szeldzsukok ellen, s a Peloponészoszon is egy nagy, jórészt alán zsoldosokból toborzott sereg harcolt a latinok ellen.[153]

Selmeczi László szerint: „ekkor ürült ki szinte teljesen a Fekete tengertől északra fekvő területek, s így már érthető, hogy miért költözhetett Bogdán román vajda népével akadálytalanul Moldva területére".[154] Valójában azonban Moldva területén továbbra is jelentős jász lakosság élt, amelynek száma 1306-ban, egy újabb kaukázusi csoport leköltözését követően tovább gyarapodott.[155] Az újabb migrációs hullámok hatására nem csak a területre való leköltözés, hanem az onnan való továbbvándorlás is folyamatos volt. Bizáncon kívül jelentős csoportok kerültek Bulgáriába is, ahol a Bizáncban letelepedettekhez hasonlóan a beköltöző jászok katonáskodtak.[156] Valószínűleg az ő leszármazottaik alkották azokat a jászokat is, akik a bolgárok oldalán védték Vidin várát, a magyarokkal szemben. A várat 1365-ben elfoglaló Kont Miklós nádornak adományozta I. Lajos magyar király a foglyul ejtett jászokat. Az oklevél szerint, a várat védő jászok külön kitűntek a hadi erényekben.[157] Jászok azonban nem csak hadifogolyként kerültek a Kárpát-medencébe. Jelentős jász csoportok, mint ahogy arra már Pray György felfigyelt,[158] már a kunokkal együtt megjelentek az Alföldön. Elképzelhető, hogy kisebb csoportok 1246 után is költöztek be, a már említett 14. század elején történt, a Kaukázusból, Moldvába való alán leköltözés nyomán nem elképzelhetetlen, hogy megmaradtak a kapcsolatok a moldvai alánok és a Kárpát-medencébe kötözött társaik között.[159] Györffy György Karácsonyi János megállapítására hivatkozva, miszerint a jászok 1285-ben költöztek be a Kárpát-medencébe, így fogalmazott: „A jászok betelepedése a Jászságba ugyanolyan észrevétlenül történt, ugyanúgy nem csapódott le a történeti forrásokban, mint a románoké Erdélyben."[160] Selmeczi László kutatási eredményei azonban rámutattak arra, hogy a jászok beköltözése nem választható el a kunok kárpát-medencei megjelenésétől. A két nép összekapcsolása ma már nem csak a későbbi történeti kapcsolatok, illetve a már említett orosz és mongol támadásokkal szembeni közös fellépés alapján történik, hanem a régészeti leletek segítségével is. A Selmeczi László az által feltárt kun Karcag – Orgondaszentmiklós, illetve jász Négyszállás I. temető sírjai alapján sikeresen elkülönítette a Kárpát-medencébe beköltöző két népcsoport első generációjának leletanyagát. A két temető három legkorábbi sírja alapján Selmeczi László úgy vélte, hogy: „a három ismertetett sír azonos kronológiai horizontot képez. S éppen az orgondaszentmiklósi sír kronológiai helyzete szolgál régészeti bizonysággal a négyszállási temető legkorábbi sírjainak a földbe kerülésének a 13. század második felére történő meghatározásához és a gondolatot tovább szőve, a legkorábbi magyarországi kun és jász leletek egykorúságának alapos feltételezéséhez. Következésképpen az említett sírok régészeti bizonyítékai a kun és jász beköltözés egyidejűségének."[161]

---

[152] Vásáry 1986, 101 – 110.

[153] Tomaschek 1894, 1285; Pritsak 1991, 52.

[154] Selmeczi 1995, 142.

[155] Engel I, 438; Engel IV/2, 102.; Spinei 1894, 231–232.

[156] Engel I, 438; Fodor 1942, 120.

[157] Gyárfás III, 90; 500 – 502. Vö.: Jireček Konst. József: A bolgárok története. Nagybecskerek 1889. 308.

[158] Pray 1774, 122.

[159] Engel IV/2, 102.

[160] Karácsonyi 1923, 611; Györffy 1990, 315. Fontos azonban kiemelni, hogy Karácsonyi nem a Kárpát-medencébe történt jász betelepülést említette cikkében, hanem azt emelte ki, hogy: „ a jászokat 1285 táján a Zagyva mentén letelepítették". Györffy tehát tévesen tulajdonította Karácsonyinak azt az elképzelést, hogy a jászok csak 1285 körül települtek volna be a Kárpát-medencébe.

[161] Selmeczi 1992.a, 15.

Moldva területén tehát a 13. század első felétől éltek jászok. Az itt élők azt követően is nagy lélekszámú közösséget alkothattak, hogy 1278-ban és a 14. század elején sok család bizánci, vagy bolgár területre költözött. Moldva területét Angelino Dulcert az 1330-as években készített térképén Alania néven jelölte.[162] 1330-ban Dusán szerb uralkodó törvénykönyvében pedig a moldvai jászokkal kapcsolatban a „gospodarstvo jasko" kifejezés szerepel.[163] Bogdán román vajda népének a megjelenése tehát nem jelentette a jászok eltűnését.[164] Petrus Ransanus, Pannonia határai kapcsán, még a 15. század végén is tud a moldvai jászokról, akiket ő a jazigoknak (*Iazigibus*) és német etnikumnak (*Germaniae natio*) tart, akiket „torzult alakban" jászoknak (*Iaz*) is neveznek.[165] A román oklevelek tanúsága szerint is maradt a területen a jász etnikum, az oklevelekben gyakorta szereplő Furduk nevet alán eredetűnek tartja a kutatás.[166] A Roman vajda uralkodása után készült városneveket tartalmazó összeírás is jelentős jász népességre utal.[167] Moldva területén jászok Bandin Márk püspök 1646-ban írt beszámolója alapján még a 17. század közepén is voltak.[168] Az etnilum jelentősségét bizonyítja a terület központjának számító városnak, Iasi-nak a neve is. Iasi magyar neve a forrásokban Jászvásárhely.[169] A várost először 1412-ben említik a magyarországi források, Jassky targ néven;[170] Jan Dlugosz pedig Philistinorum forumnak nevezte. Dlugosznál szereplő elnevezése kapcsolatban áll a jászokra a középkorban használt Philisteus névvel.[171] A város neve, és kiemelkedő regionális szerepe mindenképp bizonyíték a moldvai jász töredékek továbbélésére.

3. A keleten maradt jászok, alánok és oszétok a mongol hódítás után

A mongol támadás nyomán a Kaukázus lakói, köztük az alánok egy része szembehelyezkedtek az új hódítókkal, míg mások behódoltak a mongoloknak. Akik szembehelyezkedtek Batu seregeivel, Moldva és a Kárpát-medence területére szorultak. A kínai Jüan-dinasztia eseményeit elmondó források tanúsága szerint több alán vezető a mongolokkal való együttműködést választotta.[172] A mongolokhoz csatlakozók száma nőtt, az Aranyhorda Kaukázusban való konszolidációját követően.

---

[162] Györffy 1990, 315. Selmeczi László szerint: „Angelo Dulcert térképe alapján, amely Moldva egész területét Alania néven jelöli, nem tudunk olyan következtetésre jutni, hogy Moldvában a lakosság zöme jász lett volna." (Selmeczi 1995, 140.) Selemczi László hivatkozik Lükő Gábornak a középkori moldvai helynévanyaggal kapcsolatos eredményeire; illetve arra, hogy ebben az anyagban viszonylag ritka a jász településnév. Vö.: Lükő 1935, 94 – 95.

[163] Melich 1912, 198. Az említést Szabó tévesen a bolgárokhoz kötötte. Vö.: Szabó 1979, 46.

[164] Tomaschek 1894, 1285.

[165] „*Ante tamen quam ad ea ostendenda me conferam, non hungariae sed Pannoniae vocabulo utar. Quae his clauditur regionibus: Norico, cuius partem non exiguam hac aetate vocitant Austria, Magna Germania quam vulgus cognominant Alemaniam, Iazigibus, quae Germaniae natio et ipsa est, sea vulgo verbo corrupto Iaz se ipsi appellant, Dacia uius pars una ea est, quae dicutur Transilvania, altera, quam nuncupant Valachiam, clauditur praeterea superiore Misia, cuius quoque nomen mutatum est, seriaque atque aliqua, quae, a Carvante monte incipientibus, partim occidentem partim meridiem versus continuatis inquis ad fines usque Illyrici protenduntur.*" (Ransanus, Index II. 3 – 5.)
Ransanus jász–jazig azonosítása az újkorban teljesedett ki. A 17. század második felétől fokozatosan elterjedt, s beépült a tudományos köztudatba. Vö.: CD VIII/3. 4-5.; Melich 1912.

[166] Fodor 1942, 166.

[167] Ferenț 1981, 86.

[168] Fodor 1942, 121. Tatai Molnár Magdolna a kései adatok alapján hibásan úgy vélte, hogy: „ A mai csángók a jászokkal ugyanegy nép, csak éppúgy rájuk ragadt a csángó név, mint a kúnokra az orosz íróknál a palóc elnevezés." (Tatai 1937, 5. 3.j.)

[169] FRT IV. 210. A moldvai Jászvásárhelyet már Pray György összekapcsolta a magyarországi jászokkal (Pray 1774, 122.) Fodor Ferenc tehát tévedett, amikor a helynév jász vonatkozásainak felfedezését Jerney Jánoshoz kötötte. (Fodor 1942, 119.) Jerney jelentőssége azonban mindenkép fontos a kérdésben, mert ő volt az első, aki a város névalakjait összegyüjtötte. Vö.: Jerney 1851, 101.

[170] CD X/5. 227. A névvel kapcsolatban még: Melich 1912, 198. Az elnevezés orosz alakját (Jasskyj torg) közli: Tomaschek 1894, 1285.

[171] Dlugosz leírása: „*Item Dressa (fluvius) cuius fons circa Drogum opidum, ostia prope Jasky-Torg in Pruth, alias Philistinorum forum*" (Melich 1912, 262.). A helynév értelmezésével kapcsolatba újabban: Vintseler 1992. számos ponton nem vette figyelembe a korábbi román és magyar történetírás eredményeit, ezért hibás konklúzióra jutott. Vö.: Ferenț 1981, 86 – 87.

[172] Kuznyecov 1984, 259 – 260.

A mongolok megbecsülték az alánok bátorságát, amit jól jelzett, hogy az alánok mindig külön önálló egységben harcoltak.[173] Kínában a 14. századra már mintegy 30 ezer alán volt a mongolok szolgálatába. Ezek az alánoknak egy része szolga, a másik része pedig szabad állapotú személy lehetett. Több alán volt, aki a káni udvarban jelentős katonai karriert futott be. A 13. századi kínai források kiemelik az alán Atast és Botárt, a 14. századból pedig a jásznak nevezett Arszlánt és Aszandszánt. Fényes katonai karriert futott be a törökös, kun nevet viselő, de alánnak tartott Kacsar Ogly is. A káni udvarban élő alánok egy része keresztény volt, Ahogy azt neveik is elárulják (Nikola, György és Demeter).[174]

A 14. században a Kaukázusban élő alánok között, a fokozatosan teret nyerő ferences térítés hatására sokan választották a római katolikus vallást. Az Aranyhorda iszlamizációjának hatására Mohamed vallása is újabb híveket nyert az alánok között.[175] A 14 – 15. századot végigkísérték a belharcok, melyekre, ha áttételesen is, de utalnak a krími rabszolgapiacokon feltűnő „ex genere alanorum", valamint a „de progenie alanorum", vagy olykor genovai tájnyelvi alakban „de progenie Arenorum" megnevezéssel jelölt rabszolgák.[176] A területet érintő nyugati utazók elszórt utalásai, valamint a muszlim történeti munkák alapján az oszétok, alánok története végigkísérhető a középkor kései szakaszától, egészen a 19. századig, amikor a terjeszkedő Orosz Birodalom elfoglalta ezt a területet is.[177] Az oszétek ezek nyomán feltűntek az orosz irodalomban is, s ezzel párhuzamosan megjelentek az első nyomtatott oszét nyelvű irodalmi művek is.[178] A 19 – 20. század fordulóján pedig elkezdődött az oszétek múltjának fölfedezése, s a középkori, valamint az azt megelőző időszak eseményeinek kutatása.[179]

---

[173] Uo. 265.

[174] Uo. 265; Fodor 1942, 120.

[175] SF XLIII – LXVIII. Erre utal még Johannes de Galonifontibus 1404. évi útibeszámolójában említette az alánokat: „*In ista patria sunt multi Christiani at Latini sive Chatolici, Greci, multi Armeni, Ziqui, Gothi, Thati, Valaci, Russi, tarcani, Ivlati, Assi, Alani, Kuminqui, et quasi communiter omnes locantur thartaricam linguam.*" (Tardy 1977, 118, 104.). Muzulmán alánokról már a 12. században Abu-Hámid írt, majd később Ibn Battúta, aki a 14. században Szaraj környékén találkozott velük. Abu-Hámid, 36.; Mongajt 1985, 103. Marquart 1903, 164.

[176] A katonai eseményekre utal: Selmeczi 1995, 136. A rabszolgákkal kapcsolatvban: Tardy 1980, 90, 93; Ch. Verlinden: Esclaves alaines en Italie et dans les colonies italiennes au XIV sicéle. In: Revue Belge de Philologie et d' Histoire. (36) 1958. 451 – 457.

[177] Kuznyecov 1984, 266; 271 – 273; A. N. Korsanov: Kavkazskie alany – asy v pismennykh istočnikakh pozdnego srednsvekovja (XIV –XVIII.). In: Alany: Istorija i kultura. Alanica (3) 1995, 403 – 408.

[178] Nyitrai 1999, 1121.

[179] Kaloev 1989.a.; Kaloev 1989.b.; Jankó 1897, 66-81.

A rövidítések feloldása

I. Források:

Abu-Hámid = Abu – Hámid al-Garnáti utazásai Kelet- és Közép-Európában. 1131 – 1153. Budapest 1985.

CD = Codex diplomaticus Hungariae ecclessiasticus ac civilis. I. XI. Stud. et. op. Georgii Fejér, Budae 1829 – 1844.

DAI = Constantinus Pophyrogenitus: De Administrando Imperio. Ed: Gy. Moravcsik, R. Jenkins Budapest 1949.

Kmoskó 1997 = Kmoskó Mihály: Mohamedán írók a steppe népeiről. I/1. Földrajzi irodalom. Budapest 1997.

Martinez 1982 = A. P. Martinez: Gardizi's Two Chapters on the Turks. In: AEMAe (2.) 1982, 109 – 217.

MEH = A magyarok elődeiről és a honfoglalókról. Sajtó alá rendezte: Györffy György Budapest 1986.

MHK = A magyar honfoglalás kútfői. Szerk: Pauler Gy. – Szilágyi S. Budapest 1900/Reprint 1995.

Minorsky 1937 = Hudud al-'Alam. The Regions of the World'. A Persian geography 372 A. H. 982. A. D. Transl.: V. Minorsky, London 1937.

Napkelet = Julianus barát és Napkelet fölfedezése. Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Györffy György. Budapest 1986.

Ransanus = Petrus Ransanus: Epithoma rerum Hungararum. Curam gerebat: Petrus Kulcsár. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Seies Nova. Tom. II.) Budapest 1977.

Tatárjárás = A tatárjárás emlékezete. Szerk.: Katona Tamás (Bibliotheca Historica) Budapest 1981.

Tardy 1977 = Tardy Lajos: Johannes de Galonifontibus 1404. évi útibeszámolója a kaukázusi népekről. AntTan (24) 1977. 91 – 123.

Titkos Tört = A mongolok titkos története. Mongolból fordította: Ligeti Lajos. Budapest 1962.

RA = Szentpétery Imre – Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. – II. Budapest 1923 – 1984.

SF = Sinica Franciscana. Itinera et Relationes Fratorum Minorum saeculi XIII. et. XV. Collegit, ad fidem codicum redegit et adnotavit – I. P. Anastasius Van den Wyngaert O. F. M. Ad Claras Aquas Quaracchi - Firenze 1929.

SRH: Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stripis Arpadianae gestarum. I – II. Edendo operi praefuit: Emericus Szentpétery, Budapestini 1937 – 38/ Reprint 1999.

II. Irodalom:

Abaev 1948 = V. I. Abaev: Osetinskij jazyk i folklor. Moskva 1948.

Ageeva – Pacevics 1958 = E. I Ageeva – G. I. Pacevič: Iz istorii osedlykh poselenij i gorodov Južnogo Kazakhstana. TIIAE (5) 1958.

Albaum – Brentjes 1972 = L. I. Albaum – B. Brentjes: Wächter des Goldes. Berlin 1972.

Altheim – Stiehl 1970 = Franz Altheim – Ruth Stiehl: Geschichte Mittelasiens im Altertum. Berlin 1970.

Bálint 1989 = Bálint Csanád: Die Archäologie der Steppe. Wien 1989.

Barthold – Minorsky 1960 = W. Barthold – V. Minorsky: Alan. In: The Encyclopedia of Islam. Leiden – London 1960. 354.

Bielmeier 1989 = Roland Bielmeier: Sarmatisch, Alanisch, Jassisch und Altossetisch. In: Compendium Linguarum Iranicarum. Hrsg: Rüdriger Schmitt. Wiesbaden 1989, 236 – 245.

Bolsakov 1985 = O. G. Bolsakov: Abu – Hámid al-Garnáti művei. In: Abu – Hámid al-Garnáti utazásai Kelet- és Közép-Európában. 1131 – 1153. Budapest 1985. 11 – 28.

Czeglédy 1969 = Czeglédy Károly: Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 8.) Budapest 1969.

Czeglédy 1985 = Czeglédy Károly: Magyar őstörténeti tanulmányok. (Budapest Orientalia Reprints - Ser. A. 3.) Budapest 1985.

Csorba 1981 = Csorba Csaba: A tatárjárás és a kunok magyarországi betelepedése. In: Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának 30. évfordulójára. Túrkeve 1981. 33 - 69.

Engel I –IV. = Jochann Christian von Engel: Geschichte des Ungarischen Reiches und seiner Nebenländer. I – IV. Halle 1797 – 1804.

Ferenț 1981 = Ioan Ferenț: A kunok és püspökségük. Budapest 1981.

Fjodorov-Davidov 1983 = G. A Fjodorov-Davidov: Az Aranyhorda földjén. Budapest 1983.

Fodor 1942 = Fodor Ferenc: A Jászság életrajza. Budapest 1942/ Reprint 1991.

Golden 1990 = Peter Golden: The Peoples of the South Russian. In: The Cambridge History of Early Inner Asia. Ed. By: Denis Sinor, London 1990, 256 – 284.

Gombocz 1938 = Gombocz Zoltán: Gombocz Zoltán összegyűjtött művei I. Budapest 1938.

Gyárfás I. – IV. = Gyárfás István: A Jász – kunok története Kecskemét – Szolnok 1870 – 1885/ Reprint 1992.

Györffy 1939 = Györffy István tanulmánya a Jász – kun kongresszus kötetében. In: Jász – kun kongresszus (A kunok 700 betelepedésére rendezett kongresszus) Budapest 1939. 18 – 27.

Györffy 1986 = Györffy György: Napkelet fölfedezése. In: Napkelet 7 – 57.

Györffy 1987 = Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Budapest 1987.

Györffy 1990 = Györffy György: A magyarság keleti elemei. Budapest 1990

Harmatta 1950 = Harmatta János: Studies on the History of Sarmatians. (Magyar – Görög tanulmányok 30.) Budapest 1950.

Harmatta 1952 = Harmatta János: Studies in the Language of the Iranian Tribes in South Russia. AOH (1-2). 1952, 261 – 314.

Harmatta 1975 = Harmatta János: Az alánok kelet-Európában a korai középkorban. AntTan (22) 1975, 256 - 261.

Harmatta 1977 = Harmatta János: Irániak, finnugorok, irániak és magyarok. In: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk: Bartha A. – Czeglédy K. – Róna-Tas A. Budapest 1977, 167 – 182.

Harmatta 1986 = Harmatta János: Előszó az 1986. évi kiadáshoz. In: Attila és hunjai. Szerk.: Németh Gyula. Reprint 1986, I – XXXIX.

Harmatta 1999 = Harmatta János: Alán. In: A világ nyelvei. Szerk: Fodor István, Budapest 1999, 138 – 143.

Horváth 1801 = Horváth Petrus: Commentatio de initiis ac majoribus Jazygum et Cumanorum eorumque constitutionibus. Pestini 1801.

Horváth 1825 = Horváth Péter: Értekezés a kunoknak és jászoknak eredeteikről, azoknak régi és mostani állapotjokról. Pest 1825 / Reprint 1994.

Istvánovics – Kulcsár 1998 = Istvánovics Eszter – Kulcsár Valéria: Vázlat a szarmaták sztyeppei történetéhez. In: Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön. (GyulKat 6.) Szerk: Havassy Péter, Gyula 1998, 7 – 32.

Jankó 1897 = Jankó János: A néprajzi gyűjtemény leírása. In: Zichy Jenő: A magyar faj vándorlása. Budapest 1897.

Jankó 1900 = Jankó János: A XI. Orosz archaeologiai Kongresszus Kijevben. ArchÉrt (20.) 1900, 1 – 16, 125 – 146, 241 – 252.

Jerney 1851 = Jerney János: Keleti utazás. Pest 1851.

Kálmán 1916 = Kálmán Ödön: Mióta hívják a jászokat filiszteusoknak? Sz (39.) 1916. 378 – 383.

Kalojev 1989 a = B. A. Kalojev: Az oszétek temetkezési szokásai és szertartásai a XVIII. századtól a XX. század elejéig. In: MuzL (61 – 62.)135 – 200.

Kalojev 1989 b = B. A. Kalojev: Pogány istenek kultúrák az oszét népnél. MuzL (61 – 62.) 201 – 221.

Karácsonyi 1923 = Karácsonyi János: A székely-magyar kérdés. In: Magyar kisebbség. (2) 1923. 610-613.

Kuun 1880 = Kuun Géza: Codex Cumanicus. Budapest 1880.

Kuznyecov 1962 = V. A. Kuznecov: Alanskie plemena Severnogo Kavkaza. MIA 1962.

Kuznyecov 1984 = V. A. Kuznecov: Očerki istorii alan. Ordžonikidze 1984.

Kyzlasov 1996 = L. R. Kyzlasov: Northern Nomads. In: In: History of Civilizations of Central Asia. Vol. III. The Crossroads of Civilizations: A.D. 250 to 750. Ed. by: B. A. Litvinsky. Unesco – Paris 1996. 315 – 325.

Lükő 1935 = Lükő Gábor: Havaseleve és Moldva népei a X – XII. században. Ethn (46) 1935. 90 – 105.

Magomedov 1983 = M. G. Magomedov: Obrazovanie Khazarskogo Kaganata. Moskva 1983.

Marcides 1991 = R. J. Marcides: Theodore of Alania. In: The Oxford Dictionary of Byzantium. Vol. III. Ed. by P. A. Kazhdan, New York – London 1991. 2042 – 2043.

Markwart 1946 = Josef Markwart: Die Sogdiana des Ptolemaios. In: O. (15) 1946, 123 – 149., 286 – 323.

Marquart 1903 = J. Marquart: Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Berlin 1903/ Reprint 1964.

Marquart 1914 = J. Marquart: Über das Volkstum der Komanen. In: W. Bang – J. Marquart: Osttürkische Dialektstudien. Berlin 1914, 25 – 238.

Marshak – Negmatov 1996 = B. I. Marshak – N. N. Negmatov: Sogdiana. In: History of Civilizations of Central Asia. Vol. III. The Crossroads of Civilizations: A.D. 250 to 750. Ed. by: B. A. Litvinsky. Unesco – Paris 1996. 233 – 280.

Melich 1912 = Melich János: A jász népnévről. MNy (8) 1912, 193 – 199

Melyukova 1990 = A. I. Melyukova: The Scythians and Sarmatians. In: The Cambridge History of Early Inner Asia. Ed. by: Denis Sinor, London 1990, 97 – 117.

Mongajt 1985 = A. L. Mongajt: Történelmi kommentár Abu-Hámid al-Garnáti műveihez. In: Abu – Hámid al-Garnáti utazásai Kelet- és Közép-Európában. 1131 – 1153. Budapest 1985. 93 – 145.

Munkácsi 1904 = Munkácsi Bernát:Alán nyelvemlékek szókincsünkben. Ethn (15) 1904. 1-19.

Narain 1990 = A. K. Narain: Indo-Europeans in Inner Asia. In: The Cambridge History of Early Inner Asia. Ed. by: Denis Sinor, London 1990, 151 – 176.

Németh 1990 = Németh Gyula: Törökök és magyarok I. (Budapest Orientalia Reprints – Ser. A.4.) Budapest 1990.

Nyitrai 1999 = Nyitrai István: Oszét. In: A világ nyelvei. Szerk: Fodor István, Budapest 1999, 1117 – 1121.

Obolensky 1999 = Dimitri Obolensky: A Bizánci Nemzetközösség. (Varia Byzantina III.) Budapest 1999.

Pálóczi 1973 = Pálóczi – Horváth András: A magyarországi kunok régészeti kutatásának helyzete. In: FoliaA. (24.) 1973, 241 – 248.

Pálóczi 1988 = Pálóczi Horváth András: Besenyők, úzok, kunok. In: Magyarrá lett keleti népek. Szerk: Szombathy Viktor – László Gyula, Budapest 1988, 106 – 163.

Pálóczi 1989 = Pálóczi Horváth András: Besenyők, kunok, jászok (Hereditas sorozat) Szerk: Szombathy Viktor – László Gyula, Budapest 1989.

Pálóczi 1993 = Pálóczi Horváth András: Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában. Karcag 1993.

Pray 1774 = Georgius Pray: Dissertationes Historico – criticae in Annales veseres Hunnor Avar et Hungaror. Vindobonae 1774.

Pritsak 1981 = Omeljan Pritsak: Studies in Medieval Eurasian History. London 1981.

Pritsak 1991 = Omeljan Pritsak: Alans. In: The Oxford Dictionary of Byzantium. Vol. I. Ed. by: A. P. Kazhdan. New York – Oxford 1991. 51 – 52.

Róna-Tas 1996 = Róna-Tas András: A honfoglaló magyar nép. Budapest 1996.

Róna-Tas 1999 = Róna-Tas András: Magyarság és a kereszténység a honfoglalás előtt. In: Vigilia (64.) 1999. 808 – 820.

Selmeczi 1992.a. = Selmeczi László: A Négyszállási I. számú jász temető. (BTM Műhely 4.) Budapest 1992.

Selmeczi 1992.b. = Selmeczi László: Régészeti – néprajzi tanulmányok a jászokról és a kunokról. (Folklór és Etnográfia 64.) Debrecen 1992.

Selmeczi 1994 = Selmeczi László: A jászok társadalma a 13 – 15. században. Jászkunság 1994/5. 30 – 36.

Selmeczi 1995 = Selmeczi László: A jászok etnogenezise. In: Tanulmányok és közlemények. Szerk: Újváry Zoltán, Szolnok – Debrecen 1995, 127 – 144.

Selmeczi 1996 = Selmeczi László: A jászok betelepülése a régészeti leletek tükrében. In: Zúduló sasok (GyulKat 2.) Szerk: Havassy Péter, Gyula 1996. 69 – 80.

Soós 1944 = Soós Adorján: A kunok és a jászok története a kunok betelepítésétől a mohácsi vészig. Pápa 1944.

Spinei 1994 = Victor Spinei: Moldova in secolele XI – XIV. Chişinau 1994.

Spinei 1996 = Victor Spinei: Ultimele valuri migratore la nordul Marii Negre şi Al-Dunarii de jos. Iaşi 1996.

Szabó 1979 = Szabó László: A jász etnikai csoport I. Szolnok 1979.

Szabó 1982 = Szabó László: Jászság. Budapest 1982.

Szabó – Szabó 1989 = Szabó László – Szabó István: Oszét földön. MuzL (61-62.) 8 - 38.

Tardi 1980 = Tardi Lajos: A tatárországi rabszolgakereskedelem és a magyarok a XIII. – XV. században. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 17.) Budapest 1980.

Tarn 1951 = W. W. Tarn: The Greeks in Bactria & India. Cambridge 1951.

Tatai 1937 = Tatai Molnár Magdolna: A jászok és kúnok története. (Kolozsvári – szegedi értekezések a magyar művelődés köréből 36.) Szeged 1937.

Thordarson 1989 = Fridrik Thordarson: Ossetic. In: Compendium Linguarum Iranicarum. Hrsg: Rüdriger Schmitt. Wiesbaden 1989, 456 – 479.

Tolsztov 1948 = S. P. Tolstov: Drevniy Khorezm. Opyt istoriko – archeoloičeskogo issledovaniya. Moskva 1948.

Tolsztov 1950 = Sz. P. Tolsztov: Az ősi Khorezm. Budapest 1950.

Tomaschek 1894 = W. Tomaschek: Alani. In: Paulys Real-Encyklopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Hrsg.: Georg Wissowa, Stuttgart 1894, 1282 – 1285.

Tóth J – Tóth M 1988 = Tóth János – Tóth Marianna: A jászok őstörténete. In: Magyarrá lett keleti népek. Szerk.: Szombathy Viktor – László Gyula, Budapest 1988, 164 – 175.

Vásáry 1983 = Vásáry István: Nép és ország a türköknél. In: Nomád társadalmak és államalakulatok. Szerk: Tőkei Ferenc (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 18.) Budapest 1983. 189 – 213.

Vásáry 1986 = Vásáry István: Az Aranyhorda. Budapest 1986.

Vásáry 1993 = Vásáry István: A régi Belső-Ázsia története. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 7.) Szeged 1993.

Vintseler 1992 = O. Vinceler: K voprosu o proiskhoždenii nazvanija Jacy. In: Alanica (1) 1992. 120 – 129.

Wasmer I –III. = Max Wasmer: Russisches Etymologisches Wörterbuch. I – III. Heidelberg 1958.

Ying-Shih Yü 1990 = Ying-Shih Yü: The Hsiung-nu. In: The Cambridge History of Early Inner Asia. Ed. by: Denis Sinor, London 1990, 118 – 149.

II. A kiadványok rövidítései:

AEMAe = Archivum Eurasiae Medii Aevi (Wiesbaden)
AntTan = Antik tanulmányok (Budapest)
AOH = Acta Orientalis Academiae Scientiarum Hungaricae(Budapest)
ArchErt = Archaeologiai Értesítő (Budapest)
BSOAS = Bulletin of the School of Oriental and African Studies (London)
Ethn = Ethnografia (Budapest)
FoliaA = Folia Archaeologica (Budapest)
GyulKat = Gyulai Katalógusok (Gyula)
MIA = Materialy i issledovanija po arkheologii SSSR. (Moskva)
MNy = Magyar Nyelv (Budapest)
MT = Magyar Tudomány (Budapest)
MuzL = Múzeumi Levelek (Szolnok)
O = Orientalia (Roma)
StSl = Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
Sz = Századok (Budapest)
SzovRég = Szovjet Régészet (Budapest)
TIIAE = Trudy Instituta istorii, arkheologii i etnografii (Alma-Ata)

Péter Langó:

Die frühe Geschichte der Jaßen

Die Beziehung der Jaßen zu den Osseten im Kaukasus war bereits von den Forschern am Ende des 19. Jahrhunderts geklärt, genauso die "Verwandtschaft" der Jaßen und der Alanen. Die Alanen werden in den Berichten über die Gesandtenmissionen zu den Mongolen im 13. Jahrhundert mehrmals Asi genannt. Der Italiener Plano Carpini, der als Gesandter von Papst Innozenz IV. in das unbekannte Morgenland reiste, dann auch der Fläme Rubruk Willelmus, der von dem französischen König Ludwig IX. in den Hof des Großen Khans geschickt wurde, berichten über die Alanen im Kaukasus. Die zwei Bezeichnungen waren anfangs nicht die zwei Namen von demselben Volk, die Asi und die Alanen bildeten zwei verschiedene Gruppen auf der Steppe. In dem Aufsatz wird die Geschichte sowohl der Asi, als auch der Alanen untersucht.

Károly Czeglédy hielt die Asi für die Bewohner des Staates Kangkü, und meinte, daß dieses Volk als eine der Komponenten der im Mittelalter nach Ungarn gezogenen Jaßen aufgefaßt werden soll. Der Name Kangkü kam in den historischen Quellen zuerst nach der Jüetschi-Wanderung zwischen 176 und 128 v. Chr. zum Vorschein. Der Name Kangkü steht neben dem Bericht von Tschang Kien in der iranischen zoroastrianischen Literatur, in dem Avesta, sowie in dem früher aufgezeichneten Sahname. Der Name wurde von den Forschern im allgemeinen für die Bezeichnung eines Staates gehalten. János Harmatta warf aber neuerdings die Möglichkeit der Deutung als Name eines Gebiets auf, und dafür sprechen mehr Argumente als für die Deutung als Name eines Staates.

Neben der Asi können die Alanen als die andere Komponente des jaßischen/ossetischen Volkes betrachtet werden. Der Name der Alanen kommt ähnlich wie Kangkü in den chinesischen Jahrbüchern vor. In einem Werk aus der Zeit der späten Han-Dynastie wurde die erste Erwähnung überliefert, nach der um 50 n. Chr. der Staat Jen-c'ai den Namen in Alana änderte. In der chinesischen Quelle wurde auch überliefert, daß sich das Herrschaftsgebiet von Kangkü im 1. Jahrhundert n. Chr. auf die Gebiete und Städte der Alanen ausstreckte. Die Macht von Kangkü war in diesem Zeitraum beinahe nicht mehr so stark, als früher, sein Gebiet wurde hauptsächlich von den Hiung-nu und den Kuschanen besetzt; deshalb ist seine Herrschaft über die entlegenen, westlichen Gebiete um das Kaspische Meer weniger wahrscheinlich. Die Alanen wanderten nicht mit den Sarmata-Stämmen zusammen auf der Steppe, sondern zogen erst später in Richtung Westen bis zum Don, und früher wohnten sie östlich von dem Fluß, in der Nähe von Kangkü. Der chinesische Bericht, der die Herrschaft von Kangkü erwähnt, kann aus territorialen Gründen eher auf das 1. Jahrhundert v. Chr. datiert werden, als die Alanen noch in den östlichen Gebieten, in der Nähe des Aralsees lebten. Die chronologische Abweichung in der Datierung der Quellen wurde dadurch verursacht, daß die chinesischen Werke auch die Daten von früheren Jahrbüchern in ihre Berichte einbauten, und das in mehreren Fällen zur Verwirrung und Fehldeutung der Ereignisse führte.

Das Herrschaftsgebiet der ihre Macht nach Westen ausdehnenden Alanen reichte bis zum Kaukasus und zu den Küsten des Schwarzen Meeres. Das Vorrücken des neuen Volkes weckte auch die Aufmerksamkeit des Römischen Reiches. Der erste ausführliche Bericht wurde am Ende des 4. Jahrhunderts von Ammianus Marcellinus im Zusammenhang mit dem Erscheinen der Hunnen geschrieben. Nach dem Angriff der Hunnen unterwarf sich ein Teil der Alanen und blieb auf seinem Gebiet. Es gab aber alanische Stämme, die sich gegen die Hunnen setzten, und zu den germanischen Völkern geschaart hinter dem römischen Limes Obhut suchten. Nach dem Fall der hunnischen Macht berichten wenigere Quellen über die im Osten gebliebenen Alanen. Auf Grund der frühmittelalterlichen Werke und der Sprachdenkmäler können vier alanische Dialektgebiete abgegrenzt werden: die Gebiete an der Dnjestr und der Pruth, die Gebiete am Don, die Krim-

Halbinsel, sowie die Taman-Halbinsel und das Kaukasus. Die im Kaukasus angesiedelten Alanen galten im Mittelalter als die bedeutendste Stammesgruppe, so wurden die meisten Berichte über sie überliefert. Zur Zeit des Kaganats der Chasaren berichten nicht nur die moslemischen Reiseberichte, sondern auch die byzantinischen Geschichtsschreiber über die Alanen. In der Forschung ist die Christianisierung der Alanen immer noch eine umstrittene Frage. Auf Grund der späteren Berichte aus der Zeit der Mongolen, sowie auf Grund der Denkmäler aus dem 10-12. Jahrhundert ist es fast sicher, daß die byzantinische Kirche sehr starke Positionen auf diesem Gebiet ausbaute. Nach den Berichten von Masudi, den Briefen von Peter, Bischof von Alanien und den Bemerkungen der späteren Jahrbücher von Kiew ist es anzunehmen, daß Alanien weder zu der Zeit, noch später ein konfessiell homogenes Gebiet war. Neben dem christlichen Glauben dürfte der alte Glaube weitergelebt haben, dürften die alten Götter geblieben sein, deren Gestalt in der Volkstradition bis heute überliefert wurde.

Das andere Problem im Zusammenhang mit dieser Zeit ist die Beurteilung der sogenannten Saltovo-Majaker archäologischen Kultur. Diese Kultur ist laut der russischen Forschung der archäologische Nachlaß der auf dem Gebiet des Kaganats der Chasaren lebenden Alanen und Bulgaren. Ihr Erscheinen wurde mit den Feldzügen von Marwan gegen die Chasaren in Verbindung gesetzt, ihr Ende mit dem Fall des Kaganats. Die jüngsten Ergebnisse der Forschung stellten jedoch die Wahrscheinlichkeit dieser Theorie in Frage. Der Anfang der Kultur wurde auf das Ende des 7. Jahrhunderts gesetzt, d.h. sie erschien früher als die angenommene Abwanderung der Alanen, bzw. die damit in Zusammenhang gebrachten Feldzüge von Marwan. Das Ende der archäologischen Kultur fällt ebensowenig mit dem Untergang des Reiches der Chasaren zusammen. Bereits von der Mitte des 10. Jahrhunderts gibt es keine Funde mehr, die chasarische Herrschaft wurde aber erst Jahrzehnte später beendet. Die Funde der Saltovoer Kultur, wie auch andere archäologische Funde, sind nicht ethnospezifisch, so ist es auch unmöglich, einen direkten Zusammenhang von ihnen und den Alanen festzustellen.

Während der Zeit der Kumanen erschienen die Alanen als Verbündete der Kumanen in den russischen Chroniken. Im Jahre 1116 eroberte Jaropolk mehrere kumanische Städte an der Donez, und nach der Einnahme der Städte brachte er jaßische Gefangene und eine Frau namens Jasinja mit sich nach Kiew. Auf Grund dieses Berichts meinten einige Forscher, daß die Jaßen und Alanen in diesem Zeitraum als Hilfstruppen der Kumanen anzunehmen sind. Nach dem Bericht ist es aber auch vorstellbar, daß die in den Städten lebenden Alanen einfach gute Handwerker waren, und keine Soldaten. Wenn sie jedoch als Soldaten an der Verteidigung der Stadt teilnahmen, dann auch nicht als Hilfstruppen, sondern als Söldner.

Es blieben auch in den östlichen Gebieten Splittergruppen von Alanen, bzw. Asi, über sie berichten aber kaum die Quellen, so ist ihre Rolle in der Geschichte der jüngeren nomadischen Völker an vielen Stellen noch ziemlich unklar. Die Forschungen deuten jedoch darauf hin, daß diese Splittergruppen mit dem Türkischen Kaganat, bzw. mit dem Volk der Petschenegen in Zusammenhang gebracht werden können.

Die mongolische Eroberung bedeutete das Ende der Unabhängigkeit der alanischen Gebiete im Kaukasus. Wie die moslemischen Chroniken berichten, zogen die Mongolen sowohl 1222, als auch 1238 durch das von Alanen bewohnte Gebiet, und zerstörten den größten Teil von dem. Ein Teil der Alanen schloß sich aller Wahrscheinlichkeit nach bereits nach 1222 dem kumanischen Stammesoberhaupt Kuten an, und zog später mit ihm zusammen auf des Gebiet der heutigen Moldau. Die im Kaukasus verbliebenen Alanen waren zur Zeit des Mongolenangriffs im Jahre 1238 nicht einig. Einige warfen sich unter, andere begannen mit dem Widerstand. Die letzteren ergaben sich nicht leicht. Über die Gewichtigkeit der Kämpfe berichteten die Jahrzehnte später durch das Gebiete reisenden Plano Carpini und Willelmus Rubruk. Die Kämpfe dauerten an, und den Mongolen gelang es nicht, das Gebiet endgültig zu pazifizieren. Die Lage der Alanen war in Hinsicht des Kampfes günstiger. Aus dem Schutz der großen Berge und Wälder griffen sie die Soldaten von

Batu an, und beunruhigten die Mongolen noch Jahrzehnte lang. Als im 14. Jahrhundert das Kaukasus zu einer Art Pufferzone wurde, nahm der größte Teil der Alanen bereits die Herrschaft der Goldenen Horde an, und nahm als Verbündeter der Khane an den Kämpfen gegen die iranischen Gebiete teil.

Die Jaßen, die mit Kuten auf das Gebiet der Moldau kamen, blieben sicherlich im Kontakt mit ihrem Heimatland. Auf diesem Gebiet werden sie wohl in großer Anzahl gewohnt haben, da nach 1238, kurze Zeit danach, als die aus dem Osten, wegen der mongolischen und russischen Angriffe geflüchteten Jaßen auf dem Gebiet der Moldau und der Walachei ankamen, etwa zehntausend Jaßen samt Familien weiterzogen, und sich in byzantinischen Dienst stellten. Bedeutende alanische Bevölkerung kam auch 1306 aus dem Kaukasus in die Moldau, wie darüber das am Anfang der 1800er Jahre herausgegebene Werk von Engel berichtet. In Folge der neueren Migrationswellen wurde nicht nur der Ein-, sondern auch der Weiterzug permanent. Außer Byzanz gelangten bedeutendere Gruppen nach Bulgarien, wo die eingezogenen und angesiedelten Jaßen, ähnlich wie in Byzanz, Militärdienst leisteten. Wahrscheinlich waren ihre Nachfolgen die Jaßen, die an der Seite der Bulgaren die Burg Vidin gegen die Ungarn verteidigten. Der ungarische König Ludwig I. schenkte die gefangenen Jaßen dem Palatin Miklós Kont, der die Burg 1365 eroberte.

Jaßen gelangten aber nicht nur als Kriegsgefangene in das Karpathenbecken. Bedeutende jaßische Gruppen kamen bereits mit den Kumanen auf die Tiefebene, wie es schon György Pray bemerkte. Es ist vorstellbar, daß kleinere Gruppen auch nach 1246 einzogen. János Karácsonyi setzte den Einzug der Jaßen auf das Jahr 1283. György Györffy meint, daß der Einzug der Jaßen unauffällig und in mehreren Perioden auf das Gebiet von Jaßen erfolgte. Die Forschungsergebnisse von László Selmeczi weisen aber darauf hin, daß der Einzug der Jaßen nicht von dem Erscheinen der Kumanen im Karpathenbecken getrennt werden kann. Die Verbindung der beiden Völker geschieht heutzutage nicht bloß auf Grund der späteren historischen Beziehungen, bzw. des gemeinsamen Auftretens gegen die erwähnten russischen und mongolischen Angriffe, sondern auch mit Hilfe der archäologischen Funde. László Selmeczi grenzte mit Erfolg die Nachlassenschaft der ersten Generation der beiden ins Karpathenbecken eingezogenen Völker auf Grund der von ihm selbst erschlossenen Gräber der Friedhöfe des kumanischen Dorfes Karcag-Orgondaszentmiklós, bzw. des jaßischen Négyszállás ab. Dementsprechend kann festgestellt werden, daß die Jaßen 1246, mit dem Volk von Kuten ins Karpathenbecken zogen.

Szende László:

„... most pogányokkal védelmeztetjük országunkat”[1]

(A kunok és jászok katonai szerepe IV. Béla osztrák politikájában)

Ez a keserű mondat olvasható IV. Béla IV. Ince pápához intézett vitatott datálású[2] levelében, amely rávilágít a Magyar Királyság tatárjárás utáni nehéz helyzetére. Az ország azonban kiheverte a mongolok dúlása okozta sokkot, és IV. Béla igen aktív külpolitikát folytatva komoly lépéseket tett az 1241. év előtti helyzet visszaállítására.[3] Az 1242–1246 között végrehajtott hadjáratok során sor került a II. (Harcias) Frigyes osztrák herceg által megszerzett[4] nyugati vármegyék visszafoglalására, a délvidéki és dalmáciai helyzet megoldására, illetve az északi és északkeleti határok biztosítására.

1246. június 15-én a Lajta mentén, Bécsújhely közelében egy magyar-osztrák ütközetre került sor,[5] amelyben IV. Béla magyar király és II. (Harcias) Frigyes osztrák herceg katonái harcoltak egymással. A magyar uralkodó hadseregében megtaláljuk a kunokat is, akiknek kivonulásuk óta ez volt az első írásos említésük.[6] Az összecsapás idejére tehát megtörtént a „jászkunok” Magyarországra történő visszahívása. Szándékosan tettem idézőjelbe a népet említő szót, mivel meghatározásában nem született egyértelmű vélemény.[7] A probléma megoldását az is nehezíti, hogy írásos forrásban a jász népnév önálló előfordulása 1323-ban fordul elő. Az egyik felfogás szerint a jászok a románokhoz hasonlóan, fokozatosan vándoroltak be Magyarországra. A másik történészi álláspont a jászok a kunokkal való együttes betelepülése mellett foglal állást. A XIII. század elején a kaukázusi alánok és a kunok között szinte szövetségi kapcsolat volt. Az előretörő mongolok 1222-ben súlyos vereséget mártek az egyesült kun-alán hadseregre. A Fekete-tengertől északra fekvő terület jász lakosságának egy része a tatároktól való félelem miatt csatlakoztahtott a kunokhoz, s menekülhetett az 1237-38. évi újabb mongol támadás következményeként Kötöny kunjainak maradékával együtt a Magyar Királyság területére. A források azért nem említik önállóan a jászokat, mert a kunok katonai segédnépeként vettek részt az egyes hadjáratokban.[8]

A bécsújhelyi csata végül a magyarok vereségével végződott. A kunok a királyuk[9] vezetése alatt harcoltak, akit egy késői forrás Guthen névvel illet.[10] A kudarchoz hozzájárult, hogy a jászkun harcosokat nem a megfelelő módon vetették be, mivel szembetalálták magukat az osztrák herceg nehézlovasságával.[11] Az osztrákok azonban hercegük halála miatt nem tudták győzelmüket kihasználni.[12]

---

[1] Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század.. Sajtó alá rendezte: Makkai László és Mezey László- Budapest, Gondolat, 1960, 157.

[2] Senga 1987. 601.

[3] Bertényi Iván: Magyarország nemzetközi helyzete a tatárjárás után. In: *Unger Mátyás emlékkönyv.* Szerk.: E. Kovács Péter. Budapest, 1991, MTA Történettudományi Intézete, 20.; Borosy András: Magyarország hadügye és háborúi a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig. In: *Magyarország hadtörténete. I. kötet.* Főszerk.: Liptai Ervin. Budapest, 1985, Zrínyi Katonai Kiadó, 51. Laszlovszky József: „Per tot discrimina rerum”. Zur Interpretationen von Umweltveränderungen im mittelalterlichen Ungarn. In: *Umweltbewältigung die historische Perspektive*. Hrsg. von Gerhard Jaritz – Verena Winiwalter. Bielefeld, 1994, Verlag für Regionalgeschichte, 38.

[4] Rogerius SRH. II. 574–575.

[5] Dienst 1971. 10.

[6] Pálóczi 1989. 53.

[7] Selmeczi 1992. 213.

[8] *Anjou-kori oklevéltár.* VII. 1323. Szerk.: Blazovich László–Géczi Lajos. Budapest–Szeged, 1991, 134. (65. sz.). Györffy György: A magyarországi kun társadalom a XIII.XV. században. In: *A magyarság keleti elemei.* Budapest, Gondolat, 1990, 274-304. Selmeczi 1992. 214.; Selmeczi László: A jászok etnogenezise. In: *Tanulmányok és közlemények.* Szerk. Ujváry Zoltán. Debrecen-Szolnok, Ethnica, 1995, 127-144.; *A jász etnikai csoport* I. Szolnok, 1979, 27-32. Rogerius SRH. II. 563.

[9] Continuatio Lambacensis. A. 1246.: „*Fridericus dux Austriae ... cum tribus regibus, cum rege Ungarie et rege Gomanorum et rege Ruscie, certamen iniit...*”. Gombos F.: Cat. I. 772. (1770. sz.)

[10] Thomas Ebendorferus de Haselbach: Chronicon Ausrtiacum libris V comprehensum ab euisdem gentis origine [ab a. 928] ad annum usque 1463 perductum A. 1246.: „*Rex Ungariae Bela cum magno exercitu venit contra Fridericum et castra metatus est circa fluvium, Lytha vocabulo. contra quem dux, adunatis copiis procinctum movens contra regem Belam et Cumanos, quorum regem Gotham primus ad se primendum coegit...*” Gombos F.: Cat. III., 2209–2210. (4778. sz.)

[11] Breit 1930. 8.

[12] Dienst 1971. 16.

Az utolsó Babenberg halálával az osztrák és stájer tartományok örökös nélkül maradtak. Frigyes herceg és Meráni Ágnes házasságából nem született gyermek, így az utódlás szempontjából csak a nőági leszármazottak jöhettek számításba. Ezt az 1156-ban kiállított Privilegium Minus is lehetővé tette.[13] A megürült hercegségért a környező országok uralkodóinak részéről nagy versengés indult meg. Az események középpontjába a két hercegnő, Gertrúd, II. Frigyes herceg unokahúga, és Margit, a herceg testvére kerültek.[14] Gertrúd, miután 1245-ben visszautasította II. Frigyes német-római császár házassági ajánlatát,[15] 1246-ban hozzáment Vladiszlavhoz, Vencel cseh király fiához.[16] Vladiszlav herceg azonban 1247 legelején meghalt. Nagy volt a súlya a Szentszék akaratának, mivel IV. Ince pápa azt a jelöltet támogatta, aki semmiféle kapcsoltatot nem tartott fenn II. Frigyes császárral. A másik nőrokon Margit ezért nem számíthatott Róma támogatására, mivel rokoni kapcsolatban állt a kiátkozott császárral.

A Magyar Királyság is bekapcsolódott a Babenberg-örökségért folytatott küzdelembe, amelynek végrehajtásában számíthatott a nemrég érkezett „jászkunok" támogatására. Tanulmányomban az események kronológikus ábrázolása mellett a fő hangsúlyt a betelepülők katonai szerepére helyezem. A nyugati krónikákra támaszkodva be kívánom mutatni feladatukat az egyes hadjáratokban.

IV. Bélának ahhoz, hogy nyugati irányba eredményesen tudja terveit megvalósítani, szüksége volt a keleti határok biztosítására. Nem sokkal a bécsújhelyi ütközet után kezdődhettek meg a tárgyalások Danyiil halicsi fejedelem és IV. Béla jelenlétében. Az 1246 szeptemberében létrejött megállapodás következtében szövetségi kapcsolat jött létre a két ország között.[17] Béla a keleti végek biztonságának megteremtése után Ausztria felé tekinthetett. 1246. november 15-én a pápához fordult az osztrák tartományok ügyében. Vladiszlav herceg halála után IV. Ince pápa Ausztriára vonatkozó elképzeléseiben a magyar uralkodó is szerepelt. 1247. január 29-én kelt levelében arra buzdította Raspe Henriket, hogy támogassa IV. Béla az osztrák hercegség elfoglalására irányuló törekvéseit, nehogy a terület a kiátkozott II. Frigyes német–római császár birtokába jusson.[18] A magyar uralkodó azonban nem tudta azonnal megvalósítani Ausztriára vonatkozó elképzeléseit, mivel királyságát egy újabb tatár betörés réme tartotta rettegésben. Erre utal IV. Ince azon levele, amelyet az előző levél megírásához képest alig egy héttel, február 4-én állított ki. Ebben felszólította a magyar királyt, István esztergomi és Benedek kalocsai érsekeket, hogy a tatároknak vitézül álljanak ellent.[19] A küszöbön álló tatár támadás hatására IV. Béla fiát összeházasította a kun fejedelem leányával,[20] továbbá a szörényi bánság területét a johannita lovagok védelmére bízta.[21]

Mivel IV. Béla késlekedett, Róma más trónörökös után nézett. Hermann badeni őrgróf ausztriai uralmát támogatta, aki feleségül vette Gertúdot.[22] Hermann azonban nem rendelkezett megfelelő katonai haderővel. Találóan jegyzi meg ezzel kapcsolatban az egyik osztrák évkönyv: „*Badeni Hermann Ausztria hercege akart lenni, de nem tudott.*"[23] Az őrgrófot leginkább a kisebb nemesi családok támogatták (Habsbach, Preussel), akiknek a segítségével 1249 tavaszán támadást indított az egyik legbefolyásosabb család tagjai, a Kuenringerek ellen.[24] Az állandó belső harcok következtében

---

[13] Vancsa 1905, 484–485.; Zöllner 1976. 21.

[14] Hantsch 1959. 101.; Reinhold 1982. 15.; Zöllner 1998, 88.

[15] Huber, 1899, 372.

[16] Hantsch 1959. 101.; Zöllner 1998. 88.

[17] Senga 1987. 600.

[18] CD. IV. 1. 459.

[19] CDES. II. 244.

[20] „*Béla király pedig hallván ezeket a hireket, annyira megrémült és megfélemedett, hogy királlyá választott fiát a kun király leányához adta, és a lakodalmat nemrégiben tartották meg Magyarországon. Ezen a lakodalmon a kunok közül tizen összejöve, megesküdtek szokásuk szerint karddal kettévágott kutyára, hogy a magyarok földjét meg fogják védelmezni, úgy, mint a király hívei, a tatárok és barbár népek ellen.*" – IV. Béla tatárokhoz küldött követeinek jelentéséről. Ford.: Györffy György. In. *A tatárjárás emlékezete*. Szerk.: Katona Tamás. Budapest, Európa, 1987. 358.

[21] RA. 853.

[22] Meier 1927. 7.

[23] Continuatio Sancrucensis II. .A. 1248. „*Hermannus marchio de Paden voluit esse dux Austrie, sed non valuit.*" Gombos F.: Cat. I. 778. (1782. sz.)

[24] Vancsa 1905. 492.

Ausztria ereje megroppant, s a bajorok – ezt kihasználva – 1250-ben támadást indítottak. Ez év késő tavaszán Lajos, II. Ottó legidősebb fia elfoglalta Linzet és az Enns-től északra fekvő területet Bajorországhoz csatolta.[25] A központi hatalom megbomlása miatt az osztrák lovagok határmenti betörései állandósultak.[26]

Ezek letörésére IV. Béla felprédálta a területet. A támadásban a „jászkunok" is részt vettek. Vadállati kegyetlenséggel harcoltak,[27] és ez a harcmodor az osztrákok számára teljesen idegen volt. A nyugati krónikák beszámolói rettegve említik őket. Az egyik évkönyv csak kun harcosok rémtetteit közli.[28] Mivel nyár volt, a betörés teljesen váratlanul érte a mezőn tartózkodó és az aratással foglalkozó lakosságot.[29] Templomokat gyújtottak fel, asszonyokat, leányokat erőszakoltak meg.[30] Az egyik plébániára bemenekülő több mint négyezer férfi, nő és gyerek vált a harcok áldozatává, papjukkal együtt, aki még feloldozta őket.[31] Július 25-én Mariazell esett áldozatul a kunok és a magyarok pusztításainak.[32] A Himbergben tartózkodó Preuselek megpróbálták ellenállni, de alulmaradtak a küzdelemben. Itt tüntette ki magát Ákos nembeli Ernye, aki párviadalban győzte le a himburgi kapitányt.[33] Klasszikus lovagi összecsapásról lehetett szó, mivel Ernye Preuselt mindenki előtt támadta meg, jobb kezében tartott lándzsájának nyelével kiütötte, majd keresztüldöfte. Az osztrákok, miután látták vezérük halálát, visszamenekültek a várba.[34] A kegyetlenségek híre Csehországba is eljutott. Vencel király közbenjárt Ausztriáért, mire Béla erre visszavonult Magyarországra.

Az 1250-es esztendő legvége jelentős változást hozott a Babenberg-örökségért folytatott küzdelemben, ugyanis – a hercegnőket leszámítva – minden olyan „szereplő" meghalt, akinek valami jogalapja volt a stájer és osztrák tartományokra. 1250. október 3-án elhalálozott Hermann herceg,[35] majd december 13-án II. Frigyes császárt is utolérte a halál,[36] aki végrendeletében Ausztriát unokájára hagyta.[37] A következő év legelején pedig elhunyt Frigyes császár – VII. Henrik és Margit hercegnő házasságából született – hasonnevű unokája is. A központi hatalom teljes hiánya miatt az egyes tartományi központok megerősödtek. Az osztrák és stájer nemesek magukra maradtak. Választhattak

---

[25] Chronicon Bavaricum anonymi. A. 1250.: „Dux Otto per filium suum Ludwicum obtinuit civitatem Lintz et civitatem Anesum cum magna parte ducatus Austriae." Gombos F.: Cat. I. 521. (1233. sz.); vö.: Kraus 1983. 120.

[26] Erre utal a magyar uralkodó azon birtokadománya, amelyet Marcel ispán fia Sándor kapott az ország határain fekvő Martony nevű birtokáért cserébe, mivel azt a németek állandó háborúskodásai miatt nem tudta békében birtokolni. – ÁÚO. II. 223. (146. sz.) vö. RA. 976.; Huber, 1899, 375.

[27] Chronicon Salisburgense. A. 1250.: „*Rex Ungarie confinia Austrie auxilio Gommanorum usque ad medium terre intrans, plurimam multitudinem Australium in ultionem vastationis terre sue intremit, destructis aliquibus munitionibus.*" Gombos F.: Cat. I. 678. (1490. sz.);. Kristó 1986. 134

[28] Continuatio Annalium Mellicensium. A. 1250.: „*Rex Ungarie Bela cum Cumanis Austriam ingressus, magnam stragem hominum fecit, ecclesias, villas per incendium in circuitu montium devastavit.*" Gombos F.: Cat. I. 755. (1727. sz.)

[29] Continuatio Sancrucensis II. Gombos F.: Cat. I. 778. (1782. sz.)

[30] Uo.: „*Mulieres denudate, vim passe, mamillis precise, quod turpe est dictu, ab ipsis tortoribus ei sunt presentate: super quas nulla humanitate motus est. Ecclesie destructe sunt incendiis, cum hominibus qui in auxilium proteccionis illuc confugerant devastate sunt, ita quod in numero eorum qui flammis suffocati sunt...*"

[31] Uo.: „*... in una ecclesia parochiali una cum sacerdote, qui motus misericordia in ultimo mortis articulo viaticum salutis singulis porrexerat, cum parvulis, viris et mulieribus ad quator milia et amplius occubuerunt, exceptis aliis cladibus que in aliis ecclesiis et loculis sine numero inaudito cruciamine a barbaris acciderunt.*"

[32] Auctarium Mariacellense. A. 1250. „*In die sancti Iacobi combustum est claustrum Celle sancte Marie a Komanis et Ungaris.*" Gombos F.: Cat. I. 314. (716. sz.)

[33] CD. IV. 2. 92.

[34] „*... quo pacto exercitus dicti Preucel territus et confusus terga dedit et multis ex his peremptis, alii fugae praesidio in idem castrum vix se recipere potuerunt*"; Breit 1930. 20-21.; Kis Péter: „A király hű bárója" (Ákos nembeli Ernye pályafutása). In: Fons, 2. (1995), 281.

[35] A. 1250. „*Hermannus marchio de Paden obiit.*" Uo.; A pápai udvarban felmerült annak a gondolata, hogy Hermann halála után Gertrúd férjez menjen Florentius-hoz, Holland-i Vilmos ellenkirály testvéréhez. Meier, 1927. 9.

[36] Reinhold 1982. 16–17.

[37] Vancsa 1905. 492.

a magyar király, a bajor herceg és a csehek fennhatósága között. IV. Béla és Ottó azonban nem örvendett nagy népszerűségnek, ami érthető volt az 1250-es véres hadjáratok miatt. Várakozással tekintettek ugyanakkor az energikus és fiatal cseh hercegre, Přemysl Ottokárra, a morva őrgrófra.[38]

A fiatal királyfi 1251 őszén jelent meg Felső-Ausztriában. A csehek igyekeztek maguknak megnyerni a jelentősebb osztrák nemeseket.[39] II. Frigyes császár halála után, Ottokár számíthatott az osztrák Stauf-párt segítségére is. 1251. november 21-én Korneuburgban Ottokár hívására összegyűlt az osztrák nemesség színe java.[40] Decemberben Bécsben találkozott unokatestvérével, a nagy befolyású Fülöp salzburgi érsekkel, aki támogatásáról biztosította.[41] Hatalmi igényei érvényesítése végett 1252 februárjában a morva őrgróf feleségül vette Margitot, aki legalább húsz évvel volt idősebb az akkor 22 éves hercegnél.[42]

A magyar uralkodó nem nézte jó szemmel a csehek terjeszkedést. A beavatkozást végül Gertrúd segélykérése váltotta ki, mivel az uralkodásból kiszorult hercegnő a magyar uralkodóhoz fordult pártfogásért. Ez kettős eredményhez vezetett. Egyrészt Danyiil halicsi herceg fia, Roman elvette Gertrúd hercegnőt,[43] amivel a támogatás hivatalos formát öltött. Másrészt 1252-ben[44] pusztító hadjáratra került sor, amelyben ismét a gyorsan mozgó és kegyetlen kunoké volt a főszerep, akik a Duna-völgyén haladva Ausztriát egészen Tullnig prédálták.[45] A támadás kegyetlensége az 1250-es betöréshez hasonlítható, amelyet az évkönyvek szerzői szintén borzongva írnak le. A kunok két évvel azelőtti „hatékonyságát" mutatja, hogy a tartomány nem heverte ki a két évvel ezelőtti dúlás következményeit.[46] A katonák sok foglyot ejtettek,[47] számtalan barmot terelték el.[48] Nem kímélték sem a kolostorokat, sem a templomokat. Ezek közé tartozott a Mödling piacán álló templom is, amelyben 1500 ember lelte tűzhalálát[49] A gyorsan mozgó könnyűlovas csapatok Morvaországba

---

[38] Hantsch. 1959. 102.; Zöllner 1998. 89.

[39] Ennek érdekében kötöttek szövetséget Otto von Hardegg-gel és Heinrich von Liechtenstein-nel. Az utóbbi megkapta Nickolsburgot. Vancsa 1905. 494.; Weltin 1978. 167.

[40] Vancsa 1905. 495. A találkozón a következők vettek részt: von Schaumberg–Wasserberg család, Konrad és Otto von Hardegg, Hadmar von Wert, Otto von Meissau, Konrad von Himberg, Otto von Perchtoldsdorf, Heinrich von Kreuzenstein, Wolker von Poran, Konrad von Zäkking, Rudolf von Pottendorf.; Hoensch 1987. 83.

[41] Dopsch 1978. 480.

[42] Continuatio Lambacensis a. 1197-1348. Pars annalium Austriae A. 1251.: *„Margareta soror ducis Friderici quondam Swevie regina Otacharo regi Boemie copulatur, et per hoc ipse princeps Austrie et Stirie nominatur."* Gombos F.: Cat. I. 773. (1770. sz.); Hantsch 1959. 102.; Zöllner 1998. 89.

[43] Annales Praedictarum Vindobonensium. A. 1252.: *„Domina Gertrudis relicta Hermanni ducis duxit postmodum quendam Ruthenum..."* Gombos F.: Cat. I. 182. (426. sz.); Chronicon Austriacum anonymi. A. 1252.: *„Ducissa de Medlich accepit maritum regem Ruscie, in contumeliam amite sue ducisse Austrie."* Gombos F.: Cat. I. 507. (1215. sz.); Meier 1927. 10.

[44] Chronicon Salisburgense. A. 1252.: *„Rex Ungarie ... cum maximo exercitu Ungarorum et Gumanorum Austriam intravit; multas ibi cedes hominum exercens, predas maximas hominum et peccorum abegit."* Gombos F.: Cat. I. 678 (1490. sz.); Continuatio Annalium Mellicensium. A. 1252.: *„Rex Ungarie Austriam cum Cumanis ingreditur, incendiis, rapinis ac cede hominum hostiliter ipsam depopulando."* Gombos F.: Cat. I. 755. (1727. sz.);

[45] Anonymi coenibitae Zwetlensis Chronicon ab anno Christi 928 ad annum 1386. A. 1252. *„Ungari vastaverunt Austriam usque Tullnam rapina et incendio, nullo resistente."* Gombos F.: Cat. I. 260. (565. sz.); Anonymi Leobensis Chronicon (I.) libris VI comprehensum a Chr. nato usque ad a. 1343. Gombos F.: Cat. I. 271. (592. sz.); Chronicon Austriacum anonymi. Gombos F.: Cat. I. 507. (1215. sz.); Continuatio Sancrucensis II. A. 1234-1266. Gombos F.: Cat. I. 778. (1782. sz.); Paltramus seu Vatzo, consul Viennensis: Chronicon Austriacum a primo aere christianae anno ad a. 1301. Gombos F.: Cat. III. 1958. (4164.. sz.)

[46] Erre utal az a bejegyzés, ami éhínséget említ 1252-ben. Annales canonici Sambiensis. A. 1252. *„Fames invaluit in Austria ita quod modius tritici pro 11 talentis et 40 denarius vendebatur."* Gombos F.: Cat. I. 115. (239. sz.)

[47] Anonymi coenibitae Zwetlensis Chronicon. A. 1252.: *„Infantes et mulieres ac viros in captivitate duxerunt."* Gombos F.: Cat. I. 260. (565. sz.); Anonymi Leobensis Chronicon (I.) libris VI comprehensum a Chr. nato usque ad a. 1343. Gombos F.: Cat. I. 271. (592. sz.)

[48] *„...predas maximas hominum et peccorum abegit"* Chronicon Salisburgense ab a. 1. aere Chr. ad 1268. Gombos F.: Cat. I. 678. (1490. sz.)

[49] Anonymi coenibitae Zwetlensis Chronicon. *„...ecclesiam in Medlich incenderunt, quae est in foro, in qua feruntur periisse 1500 homines"* Gombos F.: Cat. I. 260. (565. sz.); ugyanez a bejegyzés található Anonymi Leobensis Chronicon 1252. événél. Gombos F.: Cat. I. 271. (592. sz.); Chronicon Austriacum anonymi. Gombos F.: Cat. I. 507. (1215. sz.); vö. Breit, 1930, 21.; HSÖ. I. 428.: Ebből következik, hogy a településnek legalább két temploma volt, amelyek közül az egyik a piacon helyezkedett el. Valószínűleg a Szent Ottmar-templom előzménye lehetett.

is átcsaptak.[50] A tartomány megfélemlítése után Béla felvonult a főssereggel. Június 2-án még Pozsonyban tartózkodott,[51] 15-én a Bécs alatti táborban találjuk.[52] A magyar uralkodó számított a bajorok[53] fegyvereire is, de Ottó herceg csapatait a felső-ausztriai haderők feltartóztatták.[54]

A morva őrgróf nem bocsátkozott harcba, hanem visszavonult a cseh határok mögé. IV. Béla egyértelműen az osztrák területek elfoglalására törekedett.[55] Ezt szolgálta Roman[56] és Gertrúd házassága. A fegyverek hatására az osztrák nemesség látszólag meghódolt, de a halicsi herceg nem tudta uralmát stabilizálni. A magyar uralkodónak nem volt annyi ereje, hogy komoly katonai kontingenst tudjon az ország nyugati határain túl állomásoztatni. Amint a magyar haderő kivonult Ausztriából, Ottokár megkezdte Gertrúd és Roman királyságának visszafoglalását. Az őrgróf maga mögött tudhatta a jelentős felső-ausztriai városok (Wels, Steyr, Linz) támogatását.[57] Mivel a rutén herceg a magyaroktól nem kapott segítséget,[58] az 1252–53-as év fordulóján elhagyta feleségét és visszatért hazájába.[59] Roman eltávozása után Ottokár az egyik legjelentősebb osztrák nemesi család támogatásával megerősítette fennhatóságát Alsó- és Felső-Ausztriában, a városok és várak – semmiféle ellenállást nem tanúsítva – önként meghódoltak.[60]

Ez az 1252. évi hadjárat a Magyar Királyság számára nem vezetett eredményre, mivel a halicsi herceg nem tudta uralmát kiépíteni. A tartományokat a magyar politika megfélemlítéssel igyekezett jobb belátásra bírni. Ez a kunok feladata volt, akik – ha a nyugati krónikák közléseit csak részben fogadnánk is el – ezt tökéletesen végrehajtották. Az egyik XIII. századi történeti munka[61] olyan korszaknak tekinti a II. (Harcias) Frigyes halála óta eltelt időt, amit nem illik sem elmondani, sem leírni. Szemére veti IV. Bélának, hogy pogányokkal támadta meg az országot, akik sokakat megöltek és lakhatatlanná tették mind a két őrgrófságot.[62] Előszeretettel gyilkolták meg a papokat, rombolták le a templomokat, kolostorokat. (Nem szabad elfelejtenünk, hogy ilyen rémtetteket alig egy évtizede

---

[50] Annales Pragenses. A. 1252.: *„Multitudo Comanorum de finibus Ungariae prorumpens, multa millia christianorum in Moravia peremit, nulli penitus sexui parcens vel aetati. Inter quos multi clericorum perierunt."* Gombos F.: Cat. I. 185. (428. sz.); Chronicon Salisburgense. A. 1250.: *„Gumani Moraviam intrantes, incendiis et rapinis eam plurimum vastaverunt, occidendo ett captivando populum innumerabilem."* Gombos F.: Cat. I. 678. (1490. sz.); Continuatio Lambacensis A. 1252.: *„Rex Ungarie cum Comanis Moraviam intravit, et eam ferro et igne devastavit."* Gombos F.: Cat. I. 773. (1770. sz.)

[51] RA. 972. *„Datum ... Posonium in castris."*

[52] RA. 973.

[53] A magyar király rokoni kapcsolatban állt a Wittelsbachokkal, mivel Erzsébet leánya Ottó herceg fiának, Henriknek a felesége volt. vö. RA. I/2. 277., 926. sz.

[54] Ezt az Annales SS. Udalrici et Afrae Augustenses az 1253-as évnél említi, de az előző évre vonatkoztatva. A. 1253. *„Otto dux Bavariae ... sicut priori anno, cum valido exercitu Cumanorum et Ungarorum Austriam et Moraviam intraverat, a munitionibus et militibus superioris Austriae praepeditur."* Gombos F.: Cat. I. 207. (486. sz.); Kraus 1983. 121.

[55] Ez megmutatkozik a krónikák szóhasználatában is. Az 1250-es hadjárattól eltérően az 1252-es leírásánál megemlítik, hogy Béla a területet magának akarta megszerezni. Chronicon Garstense. A. 1252.: *„Bela rex Hungarie consilium et auxilium tulit, ... ut ... ipse rex ducatus Austrie et Styrie sibi posset iustius vendicare."* Gombos F.: Cat. I. 560. (1345. sz.); Chronicon Salisburgense. A. 1252.: *„Rex Ungarie Austriam et Stiriam sibi volens vendicare."* Gombos F.: Cat. I. 678. (1490. sz.)

[56] A Chronicon Garstense Romant *„rex Ruscie"*-nek mondja. Gombos F.: Cat. I. 560. (1345. sz.)

[57] Rössl 1978. 390;. Weltin 1978. 171.

[58] Annales Praedictarum Vindobonensium A. 1252.: „[Roman] *qui dum proficere non posset, reversus ad partes suas uxore sua relicta minus honeste."* Gombos F.: Cat. I. 282. (426. sz.); Chronicon Garstense. A. 1252.:" *... idem rex Ruscie statim auxilio regis Hungariae destitutus."* Gombos F.: Cat. I. 560. (1345. sz.)

[59] A krónikák mind a két év eseményeinél említik az eltávozást. Annales Praedictarum Vindobonensium, Chronicon Garstense. A. 1252.; Anonymi Leobensis Chronicon. A. 1253.: *„Eodem anno rex Rusciae, relicta uxore, rediit ad propria."* Gombos F.: Cat. I. 271. (592. sz.); Chronicon Austriacum anonymi. A. 1253.: *„Rex Ruscie relicta uxore, rediit in terram suam."* Gombos F.: Cat. I. 507. (1215. sz.);

[60] Chronicon Garstense. A. 1252.: *„... cum Premizlaus dictus Otakarus filius regis Boemie terram Austrie occupasset et per consilium et auxilium Alberonis de Chunringe, in inferioribus et superioribus eiusdem terre partibus iam regnaret. Ita enim sapienter et blande muneribus et proissis nobiles inclinavit, quod civitates et castra sine armorum strepitu dediderunt se illi, ut non esset angulus qui eius dominium aliquater recusaret."* Gombos F.: Cat. I. 560. (1245. sz.); Rössl 1978. 391.

[61] Chronicon Austriacum breve a. 1018-1273, auctore incerto. Gombos F.: Cat. I. 518-519. (1217. sz.)

[62] Uo. 518.

Magyarország középső részén is hasonló módszereséggel követtek el.) Mindezt a gazdag zsákmány reményében, mivel egy-egy monostor, illetve plébánia kegytárgyai jelentős értéket képviseltek. Azonban az 1252. évi nyári véres hadjárat sem volt képes megakadályozni Ottokárt abban, hogy Ausztrián túl Stájerország egy részét is elfoglalja.[63] Ez év szeptember 30-án az őrgróf megvásárolta Steyr várát, így biztosította az Enns-völgy fölötti hatalmat.[64] A magyarok és kunok cselekedeteinek ismeretében nem csodálkozhatunk, hogy az előbb említett történeti munka a morva őrgróf hatalomra kerülését Isten könyörületességével hozza összefüggésbe.[65]

Ekkor IV. Béla az ellenség hátországa ellen fordult. A konfliktus cseh–magyar összecsapássá szélesedett ki. 1253 nyarán IV. Béla komoly haderőket felvonultatva, összehangolt támadást vezetett Morvaország ellen. A magyar király – a bajorok támogatásával – több frontot nyitva kívánta ellenfelét meggyengíteni. A szövetségesek azonban – az előző évhez hasonlóan – nem voltak képesek betörni Felső–Ausztriába, aminek következtében Henrik, Ottó fia csak nagy kerülővel tudott a magyarokhoz csatlakozni.[66] A több hadoszlopból álló magyar és „jászkun" haderő mélyen behatolt Morvaországba. A kunok itt is érvényesíteni tudták gyors mozgásukat, előrenyomulásuk olyan eredményes volt, hogy már-már Prágát fenyegették. Vencel király meg is tette a szükséges lépéseket: a város és a vár falait megerősíttette, és élelemkészleteket gyűjtetett össze.[67] A magyar uralkodó számíthatott a lengyelek és az oroszok haderejére is, mivel kérésére csatlakozott hozzá veje, Szemérmes Boleszláv és Danyiil orosz herceg, akik az észak-morvaországi Troppau irányába indultak.[68] Egy esetleges cseh ellentámadás megakadályozására Trencsén környékén hagyta másik vejét, Rosztiszláv macsói bánt.[69]

A kunok végül nem jutottak el a fővárosig. Olmützig törtek előre, és a város környékét teljesen elpusztították.[70] A település ostromára is sor kerülhetett, de ezzel nem értek el eredményt, ugyanis a város kapitánya, egy sternbergi nemes a várból kitörve halálosan megsebesítette a kunok vezérét.[71] A kunok látván vezetőjük pusztulását felhagytak Olmütz elfoglalásának tervével. Magyarok is harcoltak a város alatt.[72] Más erősségek sem kerülték el a magyarok támadásait.[73] Ezek ostroma

---

[63] Chronicon Osterhoviense. A. 1253.: *„Nam priori anno domnus Premizzel, qui et Otakcherus, Austriam et Stiriam sibi attraxerat."* Gombos F.: Cat. I. 590. (1445. sz.)

[64] Vancsa 1905. 499.; HSÖ. I. 118.

[65] Chronicon Austriacum breve a. 1018-1273, auctore incerto. Gombos F.: Cat. I. 519. (1217. sz.)

[66] Chronicon Bavaricum anonymi. A. 1253.: *„Eo tempore Heinricus filius Ottonis ducis ad socerum suum regem Ungariae per vallem Tridentinam vadit, in auxilium soceri..." Gombos F.: Cat. I. 521. (1233. sz.); Chronicon Osterhoviense. „Heinricus filius Ottonis ducis Bawarie auxilio Meinhardi comitis Goricie et Oetzlini nobilis de Tervisio, per vallem Tridentinam vadit in Ungariam ad socerum suum Belam regem."* Gombos F.: Cat. I. 590-591. (1445. sz.); Hermannus Altahensis abbas. Gombos F.: Cat. II. 1148. (2772. sz.); Breit 1930. 24.; Pauler 1899. 221–223.

[67] Pribico sive Pribislav sive Przibico Pulkava de Tradenina: Chronica Boemorum. A. 1253.: *„Eodem anno timor magnus est super Boemos irruit propter potenciam Cumanorum et aliorum confluencium, quorum impetum rex Wenceslaus perveniens fecit civitatem Pragensem muris firmari nec non monasterium Cruciferorum cum alba cruce in pede pontis Pragensis manencium expensas colligens in vino, melle, victualibus et frumento, muniens castrum Pragense contra impetum infedelium predictorum."* Gombos F.: Cat. III. 1998. (4298. sz.)

[68] Matthias Miechovius Chronica Polonorum. *„Boleslaus pudicus ad petitionem Belae regis Hungariae soceri sui cum gentibus pedestrium et equestrium in suo comitatu habens Danielem ducem Russiae cum auxiliis Ruthenorum, anno Domini 1253, Moraviam et disctrictum Opaviensis intravit."* Gombos F.: Cat. II. 1605. (3673. sz.)

[69] CDES II. 445. (638. sz.)

[70] Annales Pragenses. Pars I. A. 1196-1278. Continuatio Chronicae Cosmae Pragensis A. 1253.: *„Chomani erumpentes de Ungaria, seu alii latrunculi cum eisdem 7. Kal. Iulii [június 25.] multa millia christianorum occiderunt in Moravia circa Olomucz, infinitique sunt submersi fugientes a facie eorum." Gombos F.: Cat. I. 185-186. (428. sz.); „...circa Olmuz maximam multitudinem hominum occiderunt."* Chronicon Bohemiae a diluvio usque ad a. Christi 1329 auctore anonymo. Gombos F.: Cat. I. 533. (1246. sz.)

[71] *„.... dum ibidem ante Olmucz civitatem advenissent, quidam nobilis de Sternberg, pro tunc capitaneus civitatis eiusdem, de civitate progrediens, similiter impetum fecit in eos viriliter et eorum capithaneum, laethaliter vulnerans, interfecit."* Chronicon Bohemiae. Gombos F.: Cat. I. 533. (1246. sz.). Érdekes, hogy a forrás a kunok helyett tatárokat említ.

[72] Itt kapott öt sebet Sándor, a későbbi szörényi bán. *„Ceterum sub castro Olmuch in nostro exercitu viriliter se habuit et potenter, ubi quinque wlnera letifera in se excepit manu adversa, pro Regni utilitate et Corone."* – ÁÚO. VIII. 196. (133. sz.) vö. RA. 1885.

[73] CDES. II. 320. (461. sz.);

azonban számos veszteségekkel járt. A morva hadjárat hasonló kegyetlenséggel zajlott, mint a már ismertetett osztrákok. A fogságba esettek száma változatlanul nagy volt,[74] egy részüket Béla szövetségesei, Boleszláv és Danyiil hurcolták el.[75] A „jászkunok" töretlenül pusztították el az egyházakat, gyalázták meg az oltáriszentséget és törték össze az oltárokat. Ottokár azonban kerülte a nyílt összecsapást. Erre utal, hogy a forrásokban nem találkozunk mezei ütközet említésével. Ütőképes hadtestek maradtak a cseh-morva oldalon, amelyek ellentámadást indítottak. Béla jól döntött tehát, amikor hátrahagyta Rosztiszlávot, mivel a rohamot ő és a trencséni várjobbágyok – ez utóbbiak életük és súlyos sebesülések árán – fogták fel és verték vissza.[76]

Az 1253-as általános támadás sem hozta meg a kívánt eredményt. Néhány vár elfoglalásával csak részleges magyar sikerek születtek, mivel a cseh hadvezetés kerülte a nyílt összecsapást. A gyors mozgású kun csapatok keresztül-kasul bejárták Morvaországot, rettegéssel töltve el a területet. Azonban a megerősített Olmütz-cel nem tudtak mit kezdeni. Figyelemreméltó az a krónikás megjegyzés, amely a várost ostromló kunokat azokkal a tatárokkal hozza kapcsolatba, akik[77] 1241-ben a legnicai csatában megölték Henrik sziléziai herceget, leigázták Magyarországot és Lengyelországot.

Az egyre elhúzódó harcok nyugtalanságot okoztak a pápai udvarban. IV. Ince pápa 1253. július 1-jén – amikor a magyar és kun csapatok már Morvaország közepét pusztították – békefelhívást intézett Assisiből a harcoló felekhez.[78] Rómába is eljutott a kegyetlenkedések híre. A Szentszék, hogy a keresztény lakosság további pusztulását megakadályozza, kérte a harcok azonnali beszüntetését és a béketárgyalások megkezdést. Ez utóbbi előmozdítása végett gyóntatóját, Velascust, akit felruházott a kiközösítés fegyverével, a háborúzó felekhez küldte.[79]

A pápai követ sikeresen közvetített a csehek és a magyarok között. Přemysl Ottokár immár mint Csehország uralkodója vett részt a tárgyalásokon, mivel apja, Vencel 1253. szeptember 22-én meghalt.[80] Nem elképzelhetetlen, hogy a béke fejében kérte a Szentszéket Margittal való házasságának feloldására, mivel a frigyből nem született gyermek.[81] A magyar oldalon a békére való hajlandóság összefüggésben állhatott az esztergomi érsekség problémájával. Az ügy előzményéhez hozzátartozik, hogy Báncsa Istvánt, aki IV. Béla kedvelt híve volt, de egyúttal a pápai udvar különös kegyét is bírta, IV. Ince pápa 1252 október-novemberében Rómába hívta, kinevezte bíborossá, és a prenestei egyház püspökévé.[82] Béla beletörődött volna István eltávozásába, mivel Benedek, a kalocsai érsek személyében megvolt jelöltje az esztergomi érsekségbe.[83] Báncsa István[84] azonban nem akart lemondani hazai javadalmáról,

---

[74] *„Rex etiam Ungariae eodem tempore superveniens cum infinita multitudine suorum et aliarum nationum, multa damna intulit Moraviae, quosdam occidens gladio, quosdam captivans misit in exilium, nulli sexui vel aetati parcens, fere totam Moraviam rapinis et incendiis vastavit."* Annales Pragenses. Gombos F.: Cat. I. 186. (428. sz.)

[75] *„Boleslaus pudicus ... et [Daniel dux Russiae] cum multitudine captivorum in Poloniam rediit, et Rutheni in Russiam."* Matthias Miechovius. Gombos F.: Cat. II. 1605. (3673. sz.)

[76] CDES. II. 446. (638. sz.); *Hazai oklevéltár* 1234-1536. Szerk.: Nagy Imre - Deák Farkas - Nagy Gyula. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1879. 27. (21. sz.)

[77] Chronicon Bohemiae a diluvio usque ad a. Christi 1329 auctore anonymo. Gombos F.: Cat. I. 533. (1246. sz.)

[78] CDES. II. 300. (429. sz.)

[79] vö. Annales Pragenses. Pars I. A. 1253.: *„Interea legatus domini papae superveniens ad regem Ungariea, compescuit eum et ad propria redire coegit."* Gombos F.: Cat. I. 186. (428. sz.)

[80] Anonymi Leobensis Chronicon A. 1253. *„Obiit Wenczeslaus rex Bohemiae, pater Otakeri."* Gombos F.: Cat. I. 271. (592. sz.); Chronicon Colmariense ab a. 1218-1304. A. 1253.: *„Mortuo rege [Wenzeslao I.] Boemie, filius [Ottokarus II.] regnum occupat."* Gombos F.: Cat. I. 545. (1290. sz.); Chronicon Bohemiae. A. 1253.: *„Eodem etiam tempore rex Wenceslaus mortuus est X. cal. Octobr. anno regni sui XXIV."* Gombos F.: Cat. I. 533. (1246. sz.)

[81] Chronicon Colmariense ab a. 1218-1304. A. 1253.: *„Rex dispensationem obtinuit a papa, ut matrimonium contraheret cum sorore Margaretha, regina quondam Theutoniae. Cum liberos ex ea non haberet, petit ab epistolis licentiam cum alia contraherendi."* Gombos F.: Cat. I. 545. (1290. sz.)

[82] Szűcs 1978. 168.; Pauler 1899. 223.

[83] Szűcs 1978. 169.

[84] Az érsekre: Almási Tibor – Koszta László: Báncsa István. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica.* 1991. (Különszám) 9–18.

ezért kieszközölte, hogy a pápa tartsa meg az esztergomi érsekség adminisztrátoraként. IV. Béla kancelláriája kiváló jogászi fogásokkal elemezte az esztergomi érseknek a Magyar Királyságban betöltött szerepét.[85] A Szentszék végül engedett a nyomásnak, és 1254. február 25-én IV. Ince kinevezte Benedeket az esztergomi érseki székbe.

A pápaság megfelelő lépései után az események már gyorsan haladtak. Április 3-án Budán előzetes megegyezés született a magyar és a cseh uralkodó megbízottai között.[86] A megállapodás értelmében a magyar uralkodó és örökösei megkapták Stájerországot minden tartozékával együtt. Kijelölték a pontos határokat is. A tartomány Semmering-hegytől délre fekvő részét[87] a Magyar Királyság kapta. Ottokárnak az attól északra elterülő rész és Ausztria jutott.[88] A két király egy közösen megjelölt időpontban és helyen állapodnak meg végleg a békeszerződésben. Erre 1254. május 1-jén sor is került[89] Pozsonyban.[90]

A Babenberg-örökségért folytatott küzdelem első szakasza a pozsonyi békével lezárult. A magyar és a cseh uralkodó a hosszú harcokban nem tudtak egymás fölé kerekedni. Az 1250-től tartó állandó háborúskodásban IV. Béla volt a kezdeményező fél, és csapatai állandóan rettegésben tartották a szomszédos államokat. Ebben a szinte önállóan portyázó kunoknak különleges szerepük volt. Harcmodoruk kegyetlensége és irgalmatlansága – még ha a nyugatiak beszámolói nem mentesek a túlzásoktól – világosan megmutatkozik. A csehek helyesen mérve fel az erőviszonyokat, nem bocsátkoztak nyílt csatába, csapataik kitértek a magyar seregtestek útjából, illetve a megerősített várakba vonultak vissza. Ezeknek az eredményes megvívása ugyanis – és ez az oklevelekből világosan kiderül – a magyaroknak és a kunoknak csak komoly veszteségek árán sikerülhetett, illetve nem is mindig sikerült. A magyar uralkodó kezdetben hivatkozhatott Gertrúd személyére, de Roman távozásával minden ürügy kihullt a kezéből. A forgatókönyv ezután már igen egyszerűen alakult: Béla a „jászkunokkal" felprédáltatta az osztrák és stájer, illetve morva területeket, majd bevonult és fogadta az elébejövő osztrák és stájer nemesség hódolatát. Azonban, amint haderejével elhagyta a tartományokat, Ottokár nyomult be. A pozsonyi békeszerződéssel változás állt be, Stájerország déli része magyar fennhatóság alá került.

A Pozsonyban elért megállapodás értelmében megkezdődött a magyar uralom kiépítése Stájerországban. Ez azért érdemel különleges figyelmet, mert az Árpád-kor történetében – a kalandozásokat leszámítva – első ízben került sor sikeres nyugati expanzióra. Az eddigi osztrák–magyar összecsapások a határviták és a kölcsönös betörések miatt történtek, azonban tartós foglalásokra nem került sor. A XI–XII. századi Magyar Királyság kelet felé törekedett határainak kitolásával:

---

[85] Szűcs 1978. 169–171.

[86] CDES. II. 306. (441. sz.)

[87] Vö. Continuatio Annalium Mellicensium ab a. 1124-1273. *„... a monte qui dicitur Semtirich..."* Gombos F.: Cat. I. 755. (1727. sz.); Pauler 1899. 224.

[88] Vö. Anonymi Leobensis Chronicon. *„... quidquid esset de terra Stiriae ultra montem Semernicum, remaneret Bohemo cum tota Austria."* Gombos F.: Cat. I. 271. (592. sz.); Szakáll 1908. 5.

[89] Annales Pragenses. A. 1254. *„Hoc etiam anno Kal. Maii pax reformata est inter regem Ungariae et principem Bohemiae, filium regis Wenceslai."* Gombos F.: Cat. I. 185. (428.) Ez az egy krónika említi az eseményt napra pontosan. Anonymi coenibitae Zwetlensis Chronicon [Gombos F.: Cat. I. 260. (565. sz.)] illetve a Chronicon Austriacum anonymi [Gombos F.: Cat. I. 507. (1215. sz.)] 1254-es événél a *„post festum pascae"* meghatározást olvashatjuk. A húsvét április 12-ére esett. Ez alapján feltételezhetjük, hogy a tárgyalások már rögtön az ünnepek után megkezdődtek (lehet, hogy a két király együtt ünnepelt) és nagyjából két hétig tartottak. A többi nyugati évkönyv, vagy krónika csak az esztendőt jelöli meg. Annales Bohemiae brevissimi annorum. A. 1254.: *„Ottakarus rex Boemie cum Bela rege Ungarie reconciliatur."* Gombos F.: Cat. I. 112. (231. sz.); Annales canonici Sambiensis. A. 1254.: *„Ottokarus dux Austrie concordavit cum Bela rege Ungarie, tradens ei ducatum Stirie."* Gombos F.: Cat. I. 115. (239. sz.); Chronicon Bohemiae a diluvio usque ad a. Christi 1329 auctore anonymo. *„Anno vero Domini 1254 inter Przemislaum, filium Wenceslai regis, principem Boemiae et regem Ungariae pax et tranquillitas reformata est."* Gombos F.: Cat. I. 533. (1246. sz.)

[90] Anonymi coenibitae Zwetlensis Chronicon. A. 1254.: *„Bela rex Ungariae et Ottakerus dux Austriae reconciliantur in Posonio post festum pascae. Ottakerus dux Austriae existens rex Bohemiae assignat Belae regi Ungariae Stiriam."* Gombos F.: Cat. I. 260. (565. sz.). Ugyanez a bejegyzés található Chronicon Austriacum anonymiban. Gombos F.: Cat. I. 507. (1215. sz.).

erre Halics* szolgáltatja a legjobb példát. Stájerország okkupációjával tehát az eddigiektől merőben eltérő helyzet jött létre. A magyarok megjelenése azonban súlyosan sértette Fülöp és a salzburgi érsekség érdekeit. Az érsek ugyanis rengeteg pénzzel és sok energiával kiépítette hatalmi bázisát az Enns felső völgyében.[91] Ez a terület azonban az 1254-es pozsonyi békével kikerült az érsekség fennhatósága alól.[92]

A stájer tartomány igazgatását IV. Béla király Gút-Keled nembeli István horvát–szlavón bánra bízta[93] Úgy tűnik, István megjelenése nem jelentett radikális változást a tartomány közigazgatásában.[94]. A „zágrábi herceg" – a közép- és dél-stájer nemeseken túl[95] – az egyháziak támogatását is igyekezett megnyerni.[96] Azonban a stájerországi magyar hatalom – akarata ellenére – belebonyolódott a salzburgi érsekségen belül zajló belviszályokba. A viszály IV. Sándor 1255. április 5-én kiadott bullája miatt tört ki, mely szerint minden püspökké választott személynek hat hónapon belül magasabb egyházi rendeket kell felvennie. Ellenkező esetben az ezt megtagadókat hat hónap múlva fel kell függeszteni, egy év múlva pedig letettnek kell nyilvánítani.[97] Ez súlyosan érintette Spanheimi Fülöpöt, mivel nagyratörő tervei voltak. Nem mondott le ugyanis Karintia megszerzéséről, mivel testvérének, Ulrichnak nem voltak utódai.[98] Az érsek tehát semmi hajlandóságot nem mutatott a bulla végrehajtására, aminek következménye volt, hogy IV. Sándor 1256 elején valóban felfügesztette hivatalából. Fülöp azonban egyáltalán nem kívánt lemondani Salzburgról, ezért április 4-én védszövetséget kötött testvérével. A salzburgi urakat hatalmas lovagi tornával és mulatsággal igyekezett magának megnyerni. A káptalan bizalma megrendült, felszínre kerültek gyanús pénzügyei is. A választás Ulrich seckaui püspökre esett, aki elfogadta a megbizatást.[99] Erre válaszul a felfüggesztett érsek cseh és osztrák segédcsapatokkal vonult be az érsekség területére, azaz maga mögött tudhatta Ottokár hatékony támogatását. A seckaui püspök ezalatt a megválasztásának kieszközlése érdekében komoly költségekbe verte magát. Az összegett a római polgárok biztosították számára, havi tíz százalékos kamattal.[100]

István stájer kapitány nehéz helyzetbe került, mert a stájer nemesek ellenállását, amelyet a csehek és a salzburgiak is támogattak, egyre nehezebben tudta megtörni. Egy lázadó előkelő elleni akciója kudarccal végződött, mire a stájerek fegyvert ragadva előzték.[101] A magyar uralkodó nem mondott le a gazdag tartomány birtoklásáról. IV. Béla és fia, István sereget gyűjtöttek és betörtek a tartományba. A bevonuló magyar kontingens számíthatott néhány stájer polgár támogatására is. Az ellenállási gócokat – ha veszteségek árán is – sikeresen felszámolták.[102] Sor került a lázadó Sigfridus de Maerenberc családi

---

* Font Márta: II. András orosz politikája és hadjáratai. In: *Századok* 125. (1991) 107-144.

[91] Dopsch, 1978. 480. Az érsek a fő kereskedelmi út mentén fekvő Wolkenstein várát vásárlással szerezte meg. HSÖ. II. 174. Magához ragadta a rottenmanni vámot is. HSÖ. II. 134.

[92] Pferschy 1978. 80.; Szakáll, 1908. 4.

[93] *„disposita terra per Stephanum ducem Zagrabiae"* Anonymi Leobensis Chronicon (I.) libris VI comprehensum a Chr. nato usque ad a. 1343. Gombos F.: Cat. I. 272. (592. sz.); Pauler 1899. 231.

[94] A méltóságsorban ugyanis olvashatunk tartományi bíróról, és Stájerország írnokáról. Pferschy 1978. 78.; Máshol Stájerország marsalljával találkozunk, aki a magyar király és a bán parancsára cselekszik. UHS. III. 239. (162. sz.)

[95] Közép-stájer nemesek: Rudolf és Leithold von Stattegg, Wulfing von Hanau, Dietmar és Wigand von Marsenberg; dél-stájer nemesek: Siegfried von Mahrenberg, Heinrich von Rohitsch, Berthold von Treun. Pferschy 1978. 78.

[96] Egy példa: A bán 1255-ben megerősíti a Szent Lambert-kolostor Lipót által tett adományait. UHS. III. 272-273. (188. sz.)

[97] Dopsch 1978. 482.; GS. 439.; Pauler 1899. 332.

[98] A krónikás hagyomány szerint az egyik csatában szándékosan vérrel szennyezte be kezét, amely cselekedet kizárta őt a magasabb rendekből. Dopsch 1978. 482.

[99] Ő hajdan II. (Harcias) Frigyes herceg bizalmasa volt, 1241-től protonotariusa, majd 1243-tól patrónusa javaslatára a seckaui püspöki székbe került. GS. 440.

[100] GS. 440.

[101] A lázadó nemesek Berthold von Treun illetve Siegfried von Mahrenberg személyében kereshetjük, akiket ettől az évtől kezdve Ottokár udvarában találunk meg. Pferschy 1978, 81.

[102] Kirchberg am Walde vagy an der Raab alatt Dominicus Grecus halálos sebet kapott. „... *in memoriam reducionem effusionem sangunis Greci Dominici ..., qui nobis in Styria sub Castro Kynsperg per sagittam vulneratus diem clausit extremam viriliter et laudabiliter dimicando.*" – Josephus Koller: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. Tomus II.* Posonii, 1782. 246., lábjegyzet. vö. RA. 1867.; Mind a két helység ostroma elképzelhető. Kirchberg am Walde Hartbergtől északra, Sopron tól nyugatra 50 km-re található. Kirchberg an der Raab, mint neve is mutatja a Rába-völgy védelmére épült. Szentgotthárdtól 40 km-re nyugatra fekszik. HSÖ. II. 89–90.

várának az ostromára is.[103] A IV. Béla katonái által körbevett Pettau elfoglalása sem ment könnyen.[104] Végül úgy tűnt, hogy sikerül megszilárdítani a magyar fennhatóságot a stájer területeken. Így az 1258 nyarán Rómából visszatérő Ulrich a várat támadó magyar királyoktól kért és kapott kölcsön 3000 márkát, amiért cserébe elzálogosította – az elvileg a salzburgi érsek birtokába tartozó – Pettaut.[105] A pénzből katonákat toborzott, hogy elfoglalja érseki székhelyét.[106] A végső összecsapásra Altenmarknál került sor. Az „érsek" támogatására Ulrich karintiai herceg is megérkezett. Az egyesült Spanheimek 1258 augusztusában döntő győzelmet arattak a seckaui püspökön.[107] Mivel a magyarok a vesztes oldalon álltak, a vereség következtében újabb családok keresték Ottokár kegyeit.[108]

IV. Béla Stájerországot fiára, Istvánra bízta, aki Pettau központtal kívánta uralmát helyreállítani. Mellette stájer kapitányként megmaradt István horvát–szlavón bán. Az ifjabb király magával hozta kun feleségét, Erzsébetet.[109] A hatalom megszilárdítása után a fiatal király hozzálátott a tartomány újjászervezéséhez. Stájerország védelme és az Altenmarknál esett csorba kiküszöbölése érdekében István a déli szomszéd, Karintia megregulázására törekedett. Kunokból és magyarokból álló seregével 1258/59-ben betört és nagy pusztításokat vitt végbe.[110] A kunok nem hazudtolták meg önmagukat, így Karintia is megismerhette mindazt, amiben Ausztria 1250, 1252-ben, illetve Morvaország 1253-

---

[103] Itt vitézkedett Csapó fia András. „... *cum Andreas filius Chopou abineuntis etatis sue temporibus suorum serviciorum meritis non ultimam laudem optinuerit ubique qui in intritu nostro in terram Stirie subtus castrum Marumberg laudabile nobis exhibuit servicium.*" – *Hazai okmánytár* (Codex diplomaticus patrius hungaricus) I–VIII. Kiadják: Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghelyi Dezső. Budapest, 1865–1891. VII. 80. (59. sz.) vö. RA. 1760. Ez minden bizonnyal a lázadó Siegfried erőssége lehetett. Ma Szlovéniában található (Radlje ob Dravi).

[104] Erre utalhat a zalai várjobbágyok – hamis – oklevele, amelyben Ine fiai, István és Márk az említett erősség alatt véghezvitt bátorságára derül fény. „... *sub castro Pethoviensi, quod per theotonicos contra nos detinebatur, strennue dimicassent, letalia vulnera coram nostre maiestatis oculis sustinendo*" – *Zala vármegye története. Oklevéltár I.* (1024-1363.) Szerk.: Nagy Imre - Véghelyi Dezső - Nagy Gyula. Budapest, 1886. 37. (28. sz.) vö. RA. 1771. Maga a magyar király is ott volt Stájerországban. Ezt támasztja alá IV. Béla 1258. július 4-én „*in castrum circa Petoviam*" kiadott oklevele [RA. 1185.], illetve a Chronicon Salisburgense ab a. 1. aere Chr. ad 1268 bejegyzése. A. 1258.: „[rex Ungarie] *qui cum maximo exercitu Marchiam intraverat, et Petoviensem civitatem obsederat propter quosdam ministeriales sibi rebelles*" Gombos F.: Cat. I. 679. (1490. sz.)

[105] Anonymi Leobensis Chronicon (I.) libris VI comprehensum a Chr. nato usque ad a. 1343. Gombos F.: Cat. I. 273. (592. sz.); Dopsch, 1978. 484.; Pferschy 1978. 81.

[106] Chronicon Salisburgense ab a. 1. aere Chr. ad 1268. A. 1258. „*Dominus Ulricus archiepiscopus una cum preposito et episcopo Chymensi a curia reversus, regem Ungarie, qui cum maximo exercitu Marchiam intraverat, et Petoviensem civitatem obsederat propter quosdam ministeriales sibi rebelles, qui prius insultum in suos fecerant sub quadam forma compositionis ab obsidione amovit, eandem civitatem sibi pro quadam summa pecunie sub magnis cautionibus et fideiussionibus obligando. Postmodum assumptis pluribus armatis versus civitatem Salzburch iter arripuit.*" Gombos F.: Cat. I. 678. (1490. sz.)

[107] Gombos F. Cat. III. 2210-2213. (4778. sz.) Thomas Ebendorferus de Haselbach: Chronicon Austriacum. „*Sed quia dux Udalricus occasione suae uxoris Stiriam sibi deberi iudicavit, et quia Philippus frater euisdem iam ad ecclesiam Salisburgensem electus, licet consecrationem distulerit, contra quem Udalricus electus et confirmatus extiterat, ideo praefato archiepiscopo, qui se in partem Ottokari contulerat, gravia dispendia apud Rastatt contra ipsum triumphans intulit.*" Haselbach az Altenmarkból később kialakult Radstadthoz helyezte a csata színhelyét. vö. Dopsch 1978. 485; GS. 441.; HSÖ. II. 332.

[108] Pferschy 1978. 81.

[109] „... *Petovia tamen castrum, in quo dicti regis Stephani uxor natione Comana...*" Annales Ottokariani. A. 1254-1278. Continuatio Chronicae Cosmae Pragensis. Gombos F.: Cat. I. 162. (404. sz.)

[110] Continuatio Lambacensis a. 1197-1348. Pars annalium Austriae. A. 1259.: „*Tartari Gracoviensem provinciam devasterunt. Stephanus rex Ungarie Karinthiam ferro et inge invasit.*" Gombos F.: Cat. I. 773. (1770. sz.); Paltramus seu Vatzo, consul Viennensis: Chronicon Austriacum a primo aere christianae anno ad a. 1301. A. 1259. „*Karinthia vastata per Stephano.*" Gombos F.: Cat. III. 4164. (1958. sz.) vö. Mályusz Elemér: *Az V. István–kori Gesta.* Budapest, Akadémiai, 1971. 43–46. Megállapítása szerint ezt a karintiai hadjáratot vetítte vissza a IX. század eseményeire Ákos mester.; Pauler 1899. 234.

ban részesült. Felgyújtott kolostorok és templomok, meggyalázott apácák, meggyilkolt papok jelezték a sereg útját.[111] A fogságba esettek száma változatlanul magas volt.[112]

Az Ulrich herceg elleni magyar támadás csak fokozta a magyar fennhatósággal szembeni elégedetlenséget. Ennek oka elég nehezen vehető ki a krónikás irodalomból. Visszatérő téma a stájerek elnyomása,[113] a nemesek háttérbe szorítása,[114] illetve, hogy István herceg hazája módjára élt.[115] A nemesek nem akarták mindezeket elviselni, ezért Ottokárhoz fordultak,[116] aki az unokatestvére elleni magyar támadásokat az 1254-es béke megszegésének tekintette.[117] Konrad von Hardegg vezetésével 1000 fős csapatot küldött a stájerek támogatására.[118] A sereg egyesült a belső ellenzékkel, és sorozatban vívták vissza a várakat. István herceg kezén csak Pettau és környéke maradt.[119]

Ezzel II. Přemysl Ottokár kezére került a teljes Babenberg örökség. Sikerének több összetevője volt. Egyrészt családi kapcsolatai révén a salzburgi érsek és a karintiai herceg hathatósan támogatta. Másrészt okosan politizálva kerülte a mindent eldöntő összecsapást a Magyar Királysággal, s fokozatosan maga mellé állította a nagy befolyással rendelkező nemesi családokat (Liechtenstein, Hardegg, Kuenring). Döntő lépés volt továbbá a cseh uralkodó részéről közvetlenül az 1254-es béke után megkötött megállapodás amelyben jelentős kiváltságokat biztosított a *ministeriales Austrie* számára.[120] Ebben ígéretett tett egy 12 fős tanácsadó testület létrehozására.[121] A várak építését is a főrangúak hatáskörébe utalta. Ez egyértelműen a középnemesség ellen irányult. A támogatásért tehát a *ministeriales Austrie* benyújtották a számlát.

Ilyen lépések nem figyelhetők meg Stájerországban a Magyar Királyság képviselői részéről. Nem szorították ugyan háttérbe a stájer közigazgatás és jogszolgáltatás tisztségviselőit, de sem a szlavón bánnak, sem István ifjabb királyságnak nem sikerült a teljes nemességet maguk mellé

---

[111] *„rex Stephanus, ... exercitum infidelium, inhumanorum scilicet hominum Comanorum producens, in gravi et indifferenti strage monachorum, clericorum et simplicium laycorum cum parvulis eorundem, raptu et violatione sanctimonialium et matronarum, et abductione huiusmodi et iuvenum transformendorum in ritum alterum, et conflagratione monasteriorum et aliarum ecclesiarum et magne partis terrae Karinthiae, stupenda nimium flagitia perpatrata perperam perpatravit."* Annales Ottokariani. A. 1254-1278. Continuatio Chronicae Cosmae Pragensis. Gombos F.: Cat. I. 162. (404. sz.)

[112] Anonymi coenibitae Zwetlensis Chronicon ab anno Christi 928 ad annum 1386. A. 1258.: *„Stephanus iuvenis rex Ungariae Karinthiam incendiis et homicidiis vastavit, et captivos multos in Ungariam secum deduxit."* Gombos F.: Cat. I. 260. (565. sz.); Anonymi Leobensis Chronicon (I.) libris VI comprehensum a Chr. nato usque ad a. 1343. A. 1259.: *„Isto tempore Stephanus filius Belae regis Hungariae vivente patre intravit Karinthiam manu armata, ipsamque incendiis et rapinis vastavit et multos captivos in Ungariam duxit."* Gombos F.: Cat. I. 272. (592. sz.)

[113] *„... stirienses ab Ungaria afflicti"* Anonymi Leobensis Chronicon

[114] *„... ministeriales de Styria a dominio regis Ungarie recedentes"* Chronicon Salisburgense ab a. 1. aere Chr. ad 1268. Gombos F.: Cat. I. 678. (1490. sz.)

[115] Vitus Arnpeckius, presbyter Landishutanus, capellanus Sixti episcopi Frisingensis [ob. a. 1495.]: Chronicon Austriacum a fabulosis nostrae gentis primordiis usque ad tempora Friderici imperatoris III. *„Rex Hungariae filium suum ... more patriae suae vixit"* Gombos F.: Cat. III. 2634. (5121. sz.)

[116] Thomas Ebendorferus de Haselbach theologus: Chronicon Ausrtiacum. *„Stirienses ... ad Ottokarum pro subsidio contra regem Belam et filium Stephanum effligitare coacti sunt."* Gombos F.: Cat. III. 2211. (4778. sz.); Vitus Arnpeckius: Chronicon Austriacum a fabulosis nostrae gentis primordiis usque ad tempora Friderici imperatoris III. *„... barones ducatus ... Othokarum invitarunt pro domino, Hungarum expulerunt"* Gombos F.: Cat. III. 2634. (4778. sz.)

[117] Dopsch 1978. 485.; Pferschy 1978. 82.

[118] *„... comes Conradus de Hardeck cum mille pugnatoribus ad opem ferendam Stiriensibus advenit."* Thomas Ebendorferus de Haselbach theologus: Chronicon Ausrtiacum. Gombos F.: Cat. III. 2211. (4778. sz.)

[119] *„... cum dicto comite de Hardek et quibusdam Australibus et Styriensibus brevi tempore dictum regem Stephanum et Ungaros de ipsa Styria supra opinionem humanam valide eiecerunt, civitate et castra inibi capientes, Petovia tamen castrum, in quo dicti regis Stephani uxor natione Comana, sacramentis tamen fidei initiata, personaliter tunc manebat cum civitate et paucis quibusdam aliis castris ad tempus remanserunt in dicti regis Stephani potestate"* Annales Ottokariani. A. 1254-1278. Continuatio Chronicae Cosmae Pragensis. Gombos F.: Cat. I. 162. (404. sz.); Szűcs 1993. 85.

[120] Weltin 1978. 177.

[121] Itt a legjelentősebb nemesi családok kaptak helyet. Otto von Maissau, Otto von Haslau, Heinrich von Seefeld, Heinrich von Liechtenstein, Heinrich von Lengbach-Kereuzenstein, Albero és Heinrich von Kuenring, Heinrich von Haßbach, Otto és Konrad von Hardegg, Albero von Feldsberg. Weltin 1978. 179.

állítaniuk. A stájerek egy számukra idegen uralom alá kerültek. A tartományba érkező magyarok és kunok viselkedése is – a korabeli krónikák szerint – szálka volt a lakosok szemében.[122] A seckaui püspök veresége, illetve István ifjabb király karintiai betörése tovább mélyítette a magyar fennhatósággal szembeni ellenérzést. Így érthető meg, hogy Ottokár miért jelentett kedvezőbb alternatívát.

Úgy tűnt, hogy a magyar uralomnak vége szakadt a stájer területeken. A magyar uralkodó azonban nem mondott le a tartományról. A cél megvalósítása viszont nagyfokú óvatosságot igényelt, ugyanis fennállt annak a veszélye, hogy a tatárok megtámadják Magyarországot. A mongol invázió realitását igazolja, hogy a magyar uralkodó 1259. október 14-e előtt ismét Rómához fordult.[123] IV. Sándor hosszú válaszában visszautasította a kérést.[124] Szerencsére a tatár támadás csak rémhír maradt. A mongoloktól visszaérkező követ, Miskoc nembeli Panyit ugyanis a veszély elmúlását jelentette.[125]

Ekkor mind a magyar, mind a cseh hadvezetés megtette a szükséges lépéseket a hadjáratra. A két csatára készülő fél – a csapatok és a lovak összegyűjtése végett – Keresztelő Szent János ünnepéig fegyverszünetet kötött.[126] A seregek ezalatt felvonulhattak a Morva folyó partjára. Ottokár március 4-én indulhatott el a magyarok ellen.[127] Ami a két sereg létszámának pontos meghatározását lehetetlenné teszi, hogy igen eltérő adatokkal találkozunk. A nyilvánvalóan túlzó számok – különösen a késői krónikákban – a küzdelem gigászi voltát igyekezték igazolni, mivel egy olyan ütközetről volt szó, mely jelentősen meghatározta Közép-Európa történetét. Ottokár seregét általában százezer főre becsülték a kortársak, bár ennél nagyobb számmal is találkozunk.[128] A magyar hadsereget illetően erősen megoszlanak forrásaink adatai. Egynémely beszámoló a magyar sereget irreálisan túlbecsülte. Nem ritka a több, mint 250 000 fő emlegetése sem,[129] de olvashatunk a csehekével

---

[122] Pauler 1899. 230.

[123] Levelében felhívta a Szentszék figyelmét: fennáll annak a lehetősége, hogy valamelyik leányát vagy fiát eljegyezze a tatár fejedelem fiával vagy leányával. CDES. II. 440–441. (635.)

[124] CDES. II. 441–444. (637.)

[125] *„eundem Ponych banum ad eosdem Tartaros transmissimus iterato, ubi virtutem virtutibus comulando, manus illorum contra nos iam ad arma incitatas fidelitatis sue studio et innate probitatis ingenio compescuit..."* – CDCr. V. 569. (19. sz.); ÁÚO. XII. 6–7. (3. sz.); vö. RA. 1994. Az oklevélben említés történik a tatár követségről is, mivel Panyit küldetése azután történt, hogy *„...per incitacionem vicinorum nostrorum iidem Tartari actus et animos habentes ad bellum preparatos, de eorum ad regnum nostrum intriotu nobis quasdam legaciones premiserunt..."*

[126] *„cum ex utraque parte necessaria exercitibus deessent, praesertim pro equis coacti sunt principes memorati usque ad festum beati Iohannis baptistae proximo venturum treugas paci..."* Annales Ottokariani. A. 1254-1278. Continuatio Chronicae Cosmae Pragensis. Gombos F.: Cat. I. 162. (404. sz.) Az eseményekre ez a legjobb forrás.

[127] Cronica Boemorum auctore canonico S. Blasii Brunsvicensis A. 1260.: *„IIII. Non Marcii Primizl duxit exercitum contra Ungaros..."* Gombos F.: Cat. I. 463. (1094.)

[128] Albertus Milioli notarius Regiensis: Liber de temporibus et aetatibus ab a. 1-1286. *„...rex Boemie cum C milibus equitum ... ad resistendum occurit"* Gombos F.: Cat. I. 49. (120.); Anonymi Leobensis Chronicon (I.) libris VI comprehensum a Chr. nato usque ad a. 1343. *„Otakerus ... cum 100 000 equitum ad resistendum occurrit..."*; Gombos F.: Cat. I. 594. (1451. sz.); Corpus chronicum Bononiensium. Cronica Rampona. Ab initio mundi usque ad a. 1350. *„...rex Boemie cum X millia equitum ... ad resistendum occurrit."* Gombos F.: Cat. I. 799. (1818. sz.); További 100 000 fős adatok: Andreas presbyter Ratisbonensis [ob. p. a 1439] S. Magni ordinis s. Augustini: Chronicon generale a Christo nato usque ad a. 1422-ben. Gombos F.: 73. (168. sz); Franciscus Pipinus Bononiensis, frater ordinis Praedicatorum: Chronicon ab a. 1176-1314. Gombos 945. (2317.); Hermannus Cornerus fr. ordinis Praedictorum Lubecae [ob. c. a. 1437.]: Chronica novella usque ad a. 1435. deducta. Gombos F.: Cat. I. 1162. (2777. sz.); Liber sive Cronica regiminum civitatis Paduae. Ab a. 1174-1348, cum cont. - 1375, 1399. Gombos F.: Cat. II. 1465. (3501. sz.); Martinus Oppaviensis sive Martinus Polonus [ob. a. 1278.], poenitentiarius et capellanus papalis, magister theologiae, a. 1278 archiepiscopus Gnesniensis a papa Nicolao III creatus: Chronicon pontificum et imperatorum ab a. 1-1277. Gombos F.: Cat. II. 1575. (3686. sz.); Theodorus Engelhusius [ob. a. 1434.]: Chronicon continens res Ecclesie et Reipublicae ab O. C. - 1420. Gombos F.: Cat. III. 2192. (4747. sz.); Csak egy olyan forrással találkozunk, ami az általános számtól eltér: Chronicon Patavinum auctore anonymo A. 1174-1399. A. 1260. *„...rex Octacharus occurrit 160 millibus equitum..."*

[129] Albertus Milioli notarius Regiensis: Liber de temporibus et aetatibus ab a. 1-1286 *„...rex Ungarie pro terris regis Boemie bello agressus, habens ... CCXL milia equitum."* Gombos F.: Cat. I. 49. (120. sz.); Chronicon Patavinum auctore anonymo A. 1174-1399. *„Stephanus rex Ungariae, tertius filius regis Bellae, regem Bohemiae Octacharum aggressus fuit, habens in exercito suo ... 260 millia equitum."* Gombos F.: Cat. I. 594. (1451. sz.); Liber sive Cronica regiminum civitatis Paduae. Ab a. 1174-1348, cum cont. - 1375, 1399 A. 1260. *„Et rex Ungariae pro terminis regem Bohemiae bello est agressus, habens in exercitu suo ... CCL^{M}... militibus..."* Gombos F.: Cat. II. 1465. (3501. sz.)

megegyező számú magyar haderőről is.[130] Ellenben vannak olyan krónikások is, akik nyíltan kimondják, hogy a cseh uralkodónak sokkal több katonája volt; ők a IV. Béla és István ifjabb király parancsnoksága alatt álló harcosok létszámát 40 000-re tették.[131]

A Morva folyó mentén két szövetségrendszer csapott össze. A cseh és a magyar uralkodó minden lehetséges támogatóját mozgósította. Ottokár táborába János prágai,[132] Bruno olmützi püspökön, Henrik sziléziai, Vladiszlav oppelni hercegeken[133] kívül, felvonult Ottó brandenburgi őrgróf,[134] és Ottó száz fejedelem is.[135] A Přemysl uralkodó számíthatott továbbá Fülöp salzburgi érsek és Ulrich karintiai fejedelem csapatainak fegyvereire is.[136] Az osztrák és stájer nemesség is kitett magáért.[137] A folyó jobb partján letáborozó hadtestek egy része nehézlovasokból állhatott. Létszámukra vonatkozóan eltérő adatokkal találkozhatunk, a legtöbb író hétezres kontingensről beszélt.[138]

---

[130] Corpus chronicum Bononiensium. Cronica Rampona. Ab initio mundi usque ad a. 1350. *„A. 1260. rex Ungarie pro terris regem Boemie bello agreditur, habens in exercitu ... circha X millia equitum."* Gombos F.: Cat. I. 799. (1818. sz.); Hermannus Altahensis abbas: Annales a. 1137-1327. *„...cum decem vel plura milia hostium insultum facerent in Austriam.."* Gombos F.: Cat. II. 1148. (2772. sz.); Annales S. Iustinae Patavini a. 1207-1270. Gombos F.: Cat. I. 143. (348. sz.); Két esetben kétszer akkora magyar haderőről van információnk. Excerpta ex Chronico Iohannis Victoriensis sive Continuatio Martini Poloni usque ad a. 1343. *„Bela ... coadunato magno exercitu videlicet mille ducentorum armatorum intravit in Austriam."* Gombos F.: Cat. II. 918. (2211. sz.); Theodorus Engelhusius [ob. a. 1434.]: Chronicon continens res Ecclesie et Reipublicae ab O. C. - 1420. Gombos F.: Cat. III. 2192. (4747. sz.)

[131] Andreas presbyter Ratisbonensis [ob. p. a 1439] S. Magni ordinis s. Augustini: Chronicon generale a Christo nato usque ad a. 1422. A. 1260. (75.) *„Rex Ungariae proterve regem Bohemiae aggreditur habens ... circa quadraginta milia hominum equitum."* Gombos F.: Cat. I. 73. (168. sz.); 1816. (796-797.) Cornelius Zantfliet, monachus S. Iacobi Leodiensis: Chronicon ab initio mundi usque ad a. 1461. *„A. 1260. rex Hungariae pro quibusdam terris regem Bohemiae impugnare agressus est cum quadraginta millibus armatorum ... cui rex Bohemiae cum multo pluribus equitibus ad resistendum occurrit."* Gombos F.: Cat. I. 796. (1816. sz.); Franciscus Pipinus Bononiensis, frater ordinis Praedicatorum: Chronicon ab a. 1176-1314. Gombos F.: Cat. II. 945. (2317. sz.); Hermannus Cornerus fr. ordinis Praedictorum Lubecae [ob. c. a. 1437.]: Chronica novella usque ad a. 1435. deducta. Gombos F.: Cat. II. 1162. (2777. sz.); Martinus Oppaviensis sive Martinus Polonus [ob. a. 1278.], poenitentiarius et capellanus papalis, magister theologiae, a. 1278 archiepiscopus Gnesniensis a papa Nicolao III creatus: Chronicon pontificum et imperatorum ab a. 1-1277. Gombos F.: Cat. II. 1576. (3638. sz.). vö. Borosy András: Hadsereglétszámok a X–XIV. században. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 105. (1992) 4. sz. 3–32. A szerző véleménye szerint a Magyar Királyság a XIII. század második felében legfeljebb 22–25 000 főnyi katonaságot tudott kiállítani.

[132] Chronicon Bohemiae a diluvio usque ad a. Christi 1329 auctore anonymo. 533. (1246. sz.)

[133] Annales Ottokariani. A. 1254-1278. Continuatio Chronicae Cosmae Pragensis. Gombos F.: Cat. I. 264. (404. sz.)

[134] Annales Reinhardsbrunnenses ab a. 530-1338. Gombos F.: Cat. I. 193. (440. sz.); Anonymi Leobensis Chronicon (I.) libris VI comprehensum a Chr. nato usque ad a. 1343.Gombos F.: Cat. I. 272. (592. sz.); Annales Praedictarum Vindobonensium a. 1025-1283. Gombos F.: Cat. I. 182. (426. sz.). Név nélkül.

[135] Chronicon Bohemiae a diluvio usque ad a. Christi 1329 auctore anonymo. Gombos F.: Cat. I. 534. (1246. az.); Excerpta ex Chronico Iohannis Victoriensis sive Continuatio Martini Poloni usque ad a. 1343. Gombos F.: Cat. II. 918. (2211. sz.); Theodorus Engelhusius [ob. a. 1434.]: Chronicon continens res Ecclesie et Reipublicae ab O. C. - 1420. Combos F.: Cat. III. 2192. (4747. sz.)

[136] Annales Ottokariani. A. 1254-1278. Continuatio Chronicae Cosmae Pragensis. Gombos F.: Cat. I. 164. (404. sz.); Chronicon Bohemiae a diluvio usque ad a. Christi 1329 auctore anonymo. Gombos F.: Cat. I. 534. (1246. sz.)

[137] II. Ottokar támogatására megjelent a Hardegg-Plain családból Ottó és Konrád testvérpár *(„uterini fratres Otto et Conradus, comites de Hardek et Playn")* Annales Ottokariani. A. 1254-1278. Continuatio Chronicae Cosmae Pragensis. Gombos F.: Cat. I. 164. (404. sz.), illetve 1254 áprilisi Budán folytatott tárgyalásokon részt vett Cadoldus Orphanus *(„strenuus miles Cadoldus Orphanus cognomine")* Annales Ottokariani. A. 1254-1278. Continuatio Chronicae Cosmae Pragensis. Gombos F.: Cat. I. 163. (404. sz.).

[138] A legkisebb nehézlovasság Franciscus Pipinus Bononiensis, frater ordinis Praedicatorum: Chronicon ab a. 1176-1314–ban található. *„... rex Bohemiae cum centum millibus equitum, inter quos fertur habuisse mille equos ferreis coopertos phaleris, ad resistendum occurrit."* Gombos F.: Cat. II. 944. (2307. sz.) 6 0 0 0 : *„rex Bohemiae ... dicitur habuisse circa sex millia equorum de ferro coopertorum"* Andreas presbyter Ratisbonensis [ob. p. a 1439] S. Magni ordinis s. Augustini: Chronicon generale a Christo nato usque ad a. 1422. Gombos F.: Cat. I. 73. (168. sz.); Liber sive Cronica regiminum civitatis Paduae. Ab a. 1174-1348, cum cont. - 1375, 1399. Gombos F.: Cat. II. 1465. (3501. sz.) 7 0 0 0 : *„Otakerus ... dicitur habuisse 7000 equorum de ferro coopertorum"* Anonymi Leobensis Chronicon (I.) libris VI comprehensum a Chr. nato usque ad a. 1343. Gombos F.: Cat. I. 272. (592. sz.); Chronicon Patavinum auctore anonymo A. 1174-1399. Gombos F.: Cat. I. 594. (1451.); Martinus Oppaviensis: Chronicon pontificum et imperatorum ab a. 1-1277. Gombos F.: Cat. II. 1575. (3638.); Guilelmus Procurator, monachus Egmundanus: Chronicon comitum et nobilium Hollandiae ab a. 1206 usque ad a. 1332. Gombos F.: Cat. II. 1105. (2656. sz.)

A magyar haderő összetétele teljesen más képet mutatott. A magyar előkelők közül csatasorba állt Roland nádor, István szlavón bán, Henrik országbíró,[139] illetve Fülöp zágrábi püspök.[140] IV. Béla és fia István maga mellé szólította összes keleti szövetségesét. Megjelent Danyiil orosz herceg fiaival, Boleszláv krakkói, és Leszek leczysai herceg.[141] IV. Béla katonái között természetesen a kunokat is megtaláljuk. Őket Alpra vezette, aki egy késői forrásban a „kunok hercege" tisztséget viseli.[142] Az egész hadsereg a nyugatiak szemében barbárnak, pogánynak, illetve eretneknek számított.[143] Béla királynál a nyugati kútfők nem említenek nehézfegyverzetű harcosokat. A kunokhoz köthető íjászokat annál inkább.[144] A hadsereglétszámokra vonatkozó adatokat komoly fenntartással kell fogadnunk. A hétezer nehézlovas kiállításához szükséges költségek pedig igencsak meghaladhatták az említett országok teherbíró képességét.

A két fél legkésőbb 1260. június 24-ig felvonult a Morva folyó[145] két partjára, ami egyben Magyar Királyság határvidéke volt.[146] A folyó jobb partjára több hullámban érkezhettek meg a nyugati haderők, amit István ifjabb király merész tervvel igyekezett kiaknázni.[147] Maga köré gyűjtötte tízezer[148] legkiválóbb kun és magyar harcosát, s kihasználva az esős és felhős éjszakát, június 26-ára megközelítette a Pohorlitz környékén tábort verő Bruno olmützi püspök, Henrik szilézíai és Vladiszlav opelni herceg csapatait. Azonban a vezetők tévedése miatt a portyázó hadtest a Laa környékén csoportosuló Ottokár cseh uralkodó vezette csapatok közelébe, Walkenstein és Stozecz

---

[139] RA. 1388.

[140] RA. 1265.

[141] Annales Ottokariani. A. 1254-1278. Continuatio Chronicae Cosmae Pragensis. Gombos F.: Cat. I. 164. (404. sz.)

[142] *„Alpra dux Cumanorum"* Vitus Arnpeckius, presbyter Landishutanus, capellanus Sixti episcopi Frisingensis [ob. a. 1495.]: Chronicon Austriacum a fabulosis nostrae gentis primordiis usque ad tempora Friderici imperatoris III. Gombos F.: Cat. III. 2634. (5121. sz.) Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH. I. 469.

[143] Ennek az „aggodalmuknak" a krónikaírók hangot is adtak. *„... rex Ungarie ... habens in exercitu suorum diversorum orientalium, christianorum et paganorum..."* Albertus Milioli notarius Regiensis: Liber de temporibus et aetatibus ab a. 1-1286. Gombos F.: Cat. I. 49. (120. sz.), Andreas presbyter Ratisbonensis [ob. p. a 1439] S. Magni ordinis s. Augustini: Chronicon generale a Christo nato usque ad a. 1422. Gombos F.: Cat. I. 73. (168. sz.), Chronicon Patavinum auctore anonymo A. 1174-1399. Gombos F.: Cat. 594. (1451. sz.); Annales Reinhardsbrunnenses ab a. 530-1338. A. 1260. *„Ungarus equidem Rucenos, Comanos et alias diversas barbaras naciones cum innumera multitudine secum eduxit ad prelium."* Gombos F.: Cat. I. 193. (440. sz.); Chronicon Aulae regiae. A. 1246-1353. *„Huni, Litwami, Bavari simul atque Comani"* Gombos F.: Cat. I. 496. (1214. sz.); Cornelius Zantfliet, monachus S. Iacobi Leodiensis: Chronicon ab initio mundi usque ad a. 1461. *„A. 1260. rex Hungariae pro quibusdam terris regem Bohemiae impugnare agressus est cum quadraginta millibus armatorum, tam Tartarorum, quam paganorum..."* Gombos F.: Cat. I. 796. (1816.). Ennek legszebb példája Ottokár levle, amit a pápának írt az ütközet után. Ebben szinte az összes lehetséges keleti népnevet felsorolja. *„... quod adversus Belam et natum eiusdem Stephanum, Ungariae reges illustres et Danielem regem Rusciae et filios eius, et ceteros Ruthenorum ac Tartaros, qui eidem in auxilium venerant, et Boleslaum Cracoviensem et Lestkonem iuvenem, Lusiciae duces, et innumeram multitudinem inhumanarum hominum Comanorum et Ungarorum et divesorum Sclavorum, Siculorum quoque et Walachorum, Bezzerminorum et Hysmahelitarum, scismaticorum etiam, utpote Graecorum, Bulgarorum, Ruscensium et Bosniensium haereticorum, auctore Deo gessimus..."* Annales Ottokariani. A. 1254-1278. Continuatio Chronicae Cosmae Pragensis. Gombos F.: Cat. I. 164. (404. sz.)

[144] *„Cum igitur utraque pars fortiter dimicaret, multitudo Cumanorum, qui venerant in auxilium regis Ungarie, quorum erat confidentia in arcabus et sagittis more orientalium nationum..."* Annales S. Iustinae Patavini a. 1207-1270. Gombos F.: Cat. I. 143. (348. Sz.)

[145] *„praefatus Prczemislaus ... collegit exercitum adversus Belam et natum eius Stephanum regem Hungariae, profectus et perveniens ad aquam Morvam, suum exercitum locavit iuxta flumen. Similiter reges Hungariae ab alia parte fecerunt..."* Chronicon Bohemiae a diluvio usque ad a. Christi 1329 auctore anonymo. Gombos F.: Cat. I. 533-534. (1246. sz.)

[146] *„Rex Ungarie ... castra metatus est iuxta quendam fluvium in extremis finibus regni sui..."* Annales S. Iustinae Patavini a. 1207-1270. Gombos F.: Cat. I. 143. (348. sz.)

[147] A következő eseményeket az Annales Ottokariani. A. 1254-1278. Continuatio Chronicae Cosmae Pragensis illetve Gombos F.: Cat. I.163–165. (404. sz.), illetve a Chronicon Bohemiae a diluvio usque ad a. Christi 1329 auctore anonymo. Gombos F.: Cat. I. 533-534. (1246. sz.) alapján kívánom rekonstruálni.

[148] *„cum decem vel plura millia hostium insultum facerent in Austriam"* Annales SS. Udalrici et Afrae Augustenses a. 1106-1334. 207. (486.). vö. Pálóczi 1989. 63. Álláspontja szerint a ténylegesen harcba vonuló férfiak száma 3000 körül lehetett. Ez a szám a szabad köznép egy részének hadbahívásával a két-háromszorosára emelkedhetett.

mellé érkezett meg. Az ifjabb király terve az lehetett, hogy ezzel a váratlan portyával megzavarja a csehek táborát. [149] Az egyesülő nyugati seregek minden bizonnyal számíthattak efféle betörésekre, mivel Laa táboránál őrt állt a Hardegg-Plain családból származó Otto és Konrád testvérpár. Továbbá a parancs értelmében a seregek végleges megérkezéséig nem volt szabad kimerészkedni a városba. Ám ekkor a táborok közé lopakodó kunok a környéket kezdték felgyújtani és felprédálni. A nyugodtan felvonuló nyugatiak közvetlen közelében a teljesen váratlanul megjelenő magyarok és kunok által kiváltott hatás nehezen írható le. A két tábor fegyverre kapott, azonban az a tévhír terjedt el, hogy egyrészt a támadó csapat létszáma sokkal kisebb, másrészt pedig már amúgy is futásnak eredtek. Ez utóbbi a kunok hadicselével magyarázható. Ezt hallván és látván némely nemesek – Ottó és Konrád fivérek, Cadoldus Orphanus, illetve Chrasto de Sleunz[150] vezetésével – rendezetlen csatasorban üldözőbe vették a „menekülőket", akik hirtelen megfordulva az addig lesben állókkal együtt körbefogták, és lemészárolták az őket követőket. Az összecsapásban a már említett nemeseken kívül – néhány túlélőt leszámítva – a források szerint 400 férfi vesztette életét.[151] Eközben a táborokban nagy fejetlenség támadt, mivel nem tudták az összecsapás eredményét. Egyesek követelték, hogy küldjenek csapatokat a kirohanók segítségére, mások siettették a katonák fegyverbe szólítását. Amikor a harcosok a csata helyszínére értek, siralmas látvány tárult a szemük elé: az úton élettelen és kifosztott holttestek hevertek. A katonákon félelem lett úrrá, többen futásban kerestek menedéket. A gyászhír futótűzként terjedt el a csapatok között, aminek hatására a vitézekben meghasonlás támadt. A szilézíai és oppelni hercegek már-már a hazatérést fontolgatták.

A viszály megszüntetése végett Ottokár együttes tanácskozást hívott össze, aminek eredményeként az egész sereg IV. Béla tábora ellen fordult. Július 4-től nézett farkasszemet egymással a két arcvonal, de egyik fél sem mert támadni. Azonban – megunva a tétlenséget – július 12-től 13-a délig fegyverszünetet kötöttek, ezalatt Ottokár visszavonult és a magyar csapatok István ifjabb király vezérlete alatt megkezdhették az átvonulást a Morván. Az átkelés valószínűleg a Marchegg és Kroissenbrunn (mai neve: Groißenbrunn) közötti szakaszon történhetett, mivel mind a két helyről vannak adataink a harcra.[152] Azonban a kun előőrsök még a csatára kijelölt nap előtt megtámadták

---

[149] „*Stephanus iunior Ungarorum rex cum melioribus Ungaris et Comanis suis ... eosdem fines intraverat, ut opportunitate capta, collectum Boemiae principis turbaret exercitum.*" Chronicon Bohemiae a diluvio usque ad a. Christi 1329 auctore anonymo. Gombos F.: Cat. I. 533-534. (1246. sz.)

[150] Annales SS. Udalrici et Afrae Augustenses a. 1106-1334. Gombos F.: Cat. I. 207. (486. sz.); Anonymi Leobensis Chronicon (I.) libris VI comprehensum a Chr. nato usque ad a. 1343. Gombos F.: Cat. I. 273. (592. sz.); Chronicon Austriacum anonymi ab a. 852-1327. 508. (1215. sz.); „*Sed et neci flebili primo preda dantur / Austrie prenobiles, comites necantur / De Ardek cum ceteris, gladiis mactantur / Insperate plurimum telis iaculantur.*" Chronicon rhythmicum Austriacum (auctore anonymo) ab a. 1152-1268. Gombos F.: Cat. I. 674-675. (1483. sz.)

[151] „*... in Austriam circa castrum quod Steutz dictum, duo fratres sanguine nobilissimi, iuvenes electi, Otto videlicet comes de Hardekhe et Chunradus comes de Plain ac cum ipsis Chrasto de Sleunz, Chadoldus dictus Orphanus quasi cum quadringentis viris ... incaute occurrerunt, quibus fere omnibus occisis paucissimi evaserunt*" Annales SS. Udalrici et Afrae Augustenses a. 1106-1334. Gombos F.: Cat. I. 207. (486.); Hermannus Altahensis abbas: Annales a. 1137-1327. Gombos F.: Cat. 1149. (2772.) A testvérpár tragikus halálával kihalt a Plain-Hardegg család. „*In morte quoque praedictorum comitum ipso die periit successio illiu nobilissimae progeniei de Plain, quia sine haeredibus decesserunt.*" Annales SS. Udalrici...; Pauler, 1899. 237.

[152] Marchegg mellett harcolt vitézül a wasardi Chuda fia Ipolitus. „*... cum nos in Marhyk (Marchek) iuxta fluvium Morva cum Octokaro Rege Boemorum capitali inimico nostro bellum et conflictum habuissemus generaliter pro nostra et Corone Regie deffensione idem Ipolitus viriliter dimicando multos ex nostris hostibus variis plagarum afficiens doloribus crudeliter interemit, ac demum laudabiliter preliando letalia vulnera multis videntibus ipsum contingit sustulisse, et aliis reliquentibus in fugam conversis ipse nobiscum continue permansit fidelitatis opera exercendo.*" – ÁUO. VIII. 4. (3. sz.) vö. RA. 1278. Vö. Andreas presbyter Ratisbonensis [ob. p. a 1439] S. Magni ordinis s. Augustini: Chronicon generale a Christo nato usque ad a. 1422. : „*Otokarius rex Bohemiae aggressus est regem Ungariae Belam nomine in campo Maechfeld et obtinuit victoriam .... Et in signum victoriae condita est civitas in eodem loco, quae dicitur Marchegck.*" Gombos F.: Cat. I. 73. (168. sz.). Kroissenbrunnra főként nyugati adatain vannak. Annales SS. Udalrici et Afrae Augustenses a. 1106-1334.: „*apud villam quae Chressinprunnen dicitur, victi sunt Ungari*" Gombos F.: Cat. I. 207. (486.); Chronicon Osterhoviense. „*Otakcherus rex Bohemie, dux Austrie dolens de perdicione ducatus Stirie, castra movit congregato valido exercitu contra Ungaros quos apud villamque Chessenbrunn dicitur congressione facta.*" Gombos F.: Cat. I. 591. (1445.)

a cseheket.[153] Ádáz kézitusa támadt. A kunok nem voltak képesek ellenállni a németek és csehek lovasrohamának és futásnak eredtek.[154] A menekülők káoszt okoztak azok között, akik a megáradt Morván éppen átkeltek. A legtöbb áldozat a megduzzadt folyamba fulladt bele, létszámukat a kortársak kilenc-tizennégyezer közé becsülték.[155] Maga István ifjabb király olyannyira szorult helyzetbe került, hogy egyes források szerint megsebesült,[156] mások szerint halálhírét keltették.[157] Ez utóbbit Béla király egyik oklevele támasztja alá. Eszerint akkora lehetett a zűrzavar, hogy a magyar uralkodó semmit sem tudott fiáról.[158] Ekkor azonban megjelent Márk ispán fia Botyz ispán, és jelentette a királynak, hogy fia életben van.[159] Nem volt alaptalan az apa félelme, mivel Istvánt teljesen körbefogták és csak személyes bátorságának, és hű hívei vitézségeinek köszönhette megmenekülését.[160] Úgy tűnik, hogy magát a magyar uralkodót is veszély fenyegette, mivel Bertalan fia vezekényi Dénes mester a király személyének védelmében szerzett súlyos sebesüléseket.[161]

A nagy nyugati összecsapás tehát vereséggel végződött a Magyar Királyság számára. Ami a veszteségeket illeti, a krónikások az általuk óriásira becsült hadsereglétszámhoz viszonyítanak. IV. Béla ugyan azt írja, az *ütközetre az összes haderőt mozgósította*, azonban voltak az ország más területein is seregek. Egyrész – bár erre semmiféle adatunk nincs – a magyar király nem hagyhatta erős védelem nélkül a tatárokkal szomszédos területeket. Annál is inkább, mert a mongol betörés veszélye 1260-ban is fennállt.[162] Másrészt, a Morva menti ütközettel közel egyidőben a bolgárok betörtek a szörényi bánságba, ahol Lőrinc, a későbbi országbíró megverte és kiszorította őket.[163]

---

[153] Kristó, 1986. 135–136.

[154] „... *multitudo Cumanorum, qui venerant in auxilium regis Ungarie [...] non valens Theutonicorum et Boemorum precipitem impetum sustinere, in fugam protinus est conversa.*" Annales S. Iustinae Patavini a. 1207-1270. Gombos F.: Cat. I. 143. (348. sz.)

[155] 9 0 0 0 : „*novem millia dicuntur in flumina fere submersi*" Excerpta ex Chronico Iohannis Victoriensis sive Continuatio Martini Poloni usque ad a. 1343. Gombos F.: Cat. II. 918. (2211. sz.); Theodorus Engelhusius [ob. a. 1434.]: Chronicon continens res Ecclesie et Reipublicae ab O. C. - 1420. Gombos F.: Cat. III. 2192. (4747. sz.)

1 3 0 0 0 : „*praeter alios occisos fere tredecim millia hominum submersi fuisse scribuntur.*" Cornelius Zantfliet, monachus S. Iacobi Leodiensis: Chronicon ab initio mundi usque ad a. 1461. Gombos F.: Cat. I. 797. (1816.)

1 4 0 0 0 : „*preter alios occisos circa XIIII milia hominum submersa dicuntur*" Albertus Milioli notarius Regiensis: Liber de temporibus et aetatibus ab a. 1-1286. Gombos F.: Cat. I. 49. (120. sz.); Andreas presbyter Ratisbonensis [ob. p. a 1439] S. Magni ordinis s. Augustini: Chronicon generale a Christo nato usque ad a. 1422. Gombos F.: Cat. I. 73. (168. sz.); Anonymi Leobensis Chronicon (I.) libris VI comprehensum a Chr. nato usque ad a. 1343. Gombos F.: Cat. I. 273. (592. sz.); Chronicon Patavinum auctore anonymo A. 1174-1399. Gombos F.: Cat. I. 594. (1451. sz.); Corpus chronicum Bononiensium. Cronica Rampona. Ab initio mundi usque ad a. 1350. Gombos F.: Cat. I. 799. (1818. sz.); Franciscus Pipinus Bononiensis, frater ordinis Praedicatorum: Chronicon ab a. 1176-1314. Gombos F.: Cat. II. 945. (2317.); Guilelmus Procurator, monachus Egmundanus: Chronicon comitum et nobilium Hollandiae ab a. 1206 usque ad a. 1332. Gombos F.: Cat. II. 1105. (2656. sz.)

1 5 0 0 0 : „*praeter occisos gladio submersi sunt de Ungaris plusquam XVM hominum*" Hermannus Cornerus fr. ordinis Praedictorum Lubecae [ob. c. a. 1437.]: Chronica novella usque ad a. 1435. deducta. Gombos F.: Cat. II. 1162. (2777. sz.)

[156] „*Stephano rege vulnerato...* " Annales SS. Udalrici et Afrae Augustenses a. 1106-1334. Gombos F.: Cat. I. 207. (486.); Chronicon Patavinum auctore anonymo A. 1174-1399. Gombos F.: Cat. I. 594. (1451. sz.)

[157] „*Stephano rege iuniore vulnerato, dicitur defecisse...* " Chronicon Osterhoviense. Gombos F.: Cat. I. 591. (1445. sz.)

[158] „*....de vita dicti domini Stephani regis, filii nostri carissimi, nobis veritas non constabat, nec de morte*" – CD. IV. 3. 186. vö. RA. 1407.

[159] „*... ecce comes Botyz, filius comitis Marci, fidelis noster, tamque devotus Patris filius, ad nos citis veniens gressibus, et secundis dixit: ipsum dominum Stephanum, filium nostrum predilectum, sanum esse et incolumen gratiam per divinam, manusque integritate sui corporis evasisse nostrorum emulorum.*"

[160] Ezek közé a hívek közé tartozhatott Sándor, a későbbi szörényi bán. „*...Alexander Banus de Sceurino... in bello nostro generali, quod habuimus cum Rege Bohemorum, et hostes nostri nos circumdedissent idem gloriose dimicavit, pedes in ipso conflictu remanendo.*" – ÁÚO. VIII. 196. (133. sz.) vö. RA. 1885.

[161] „*... quando iuxta Moroa contra regem Boemorum, capitalem inimicum nostrum et invasorem regni nostri manifestum, omni multitudine exercituancium nostrorum nos moveramus, in defensionem persone nostre se fortune casibus submittendo letaliter exstitit vulneratus...* " – *Sopron vármegye története. Oklevéltár. I. 1156-1411*. Szerk.: Nagy Imre. Sopron, 1889. 30. (20. sz.) vö. RA. 1463.

[162] Chronicon Salisburgense ab a. 1. aere Chr. ad 1268. A. 1260.: „*Tartari collecta omni multitudine sua, pene omnibus orientis regnis devictis, regnum Ierosolimitanum et Terram sanctam etiam invaserunt cum Polonia et Ungaria et tota Europa, ob quam causam papa concilium indixit.*" Gombos F.: Cat. I. 679. (1490. sz.)

A Morva folyó mentén két összecsapásnak lehettünk szemtanúi.[164] István ifjabb király június 26-i merész portyája remekül mutatja, hogy a könnyűlovas „jászkunok" milyen szerepkörben tudnak tökéletesen megfelelni. Hirtelen megjelentek a két ellenséges tábor között, lest vetve kicsalogatták az ellenséget és levágták őket. Érdemes azonban megfigyelni, hogy ez a legyőzött haderő 400 főt jelentett. A győzelem után villámgyorsan elvonultak. A magyar hadvezetés hibájának róható fel, hogy az Ottokár táborában kialakult zűrzavart nem tudta kihasználni.[165] Ezt a rajtaütés-taktikát azonban már nagyobb haderővel szemben nem lehetett alkalmazni. A vesztes csatát nem könnyű utólag értékelni. Július 12-én az elsőként átkelő keleti csapatok, valószínűleg fegyelmezetlenségük miatt harcba bocsátkoztak a hátrahúzódó haderővel. Ottokár ekkor mozgosította nehézlovasságát, amely elsodorta a könnyűfegyverzetű kunokat. A menekülők nagy zűrzavart és fejetlenséget okoztak a folyón átkelő katonák között. Érdekes megfigyelni István ifjabb király szerepét a morvamezei csatában. Nem kímélte saját testi épségét, olyannyira, hogy a harcmezőn halálhíre is elterjedt. Mivel ez a csata korai szakaszában történt, nem tartjuk kizártnak, hogy ő is vezethette az átkelő „jászkunokat".

A csata után a magyar hadvezetés visszavonult és Rátót nembeli Roland nádor révén békét ajánlott Ottokárnak.[166] A cseh uralkodó is hajlott a megegyezésre, mivel azt írta a pápának, hogy inkább békét akar kötni, mint Magyarország pusztításával kitenni azt a tatárok támadásának.[167] A békepontok értelmében, Béla lemondott Stájerországról, és egy házassági megállapodás jött létre Ottokár és az Árpádok között.[168] A további megállapodásokról (illetve azok nem teljesítéséről) van szó IV. Béla levelében, amit 1260. szeptember 3-án intézett Otto passaui püspökhöz.[169] Ebben jelezte az egyházfőnek, hogy míg ő az összes cikelyt megtartotta, addig Ottokár a hozzá kezesként küldött herceget még mindig magánál tartja. A magyar uralkodó sérelmezi továbbá, hogy a megegyezés és a béke megkötése után Ottokár hadseregének stájer tagjai Varasd megyét tűzzel-vassal pusztítják, és egy bizonyos magyarországi várat, ami emberemlékezet óta a magyar király fennhatósága alá tartozott, még mindig hatalmukban tartanak.

Amint az előzőekből kiderült, nem volt könnyű feladat a rend helyreállítása. A végleges béketárgyalásokra 1261 márciusában került sor. Ottokár az év folyamán elvált feleségétől, Babenberg Margittól,[170] aki október 18-án távozott Ausztriába.[171] A cseh uralkodó új feleség után nézett. IV. Béla kezdetben leányára, a domonkos apácának készülő Margitra gondolt. A hivatására teljes lélekkel

---

[163] *„cum Bulgarorum temeritas tempore guerrae inter nos et regem Bohemiae, ducem Austriae, et Styriae exortae, Banatum de Zuerino hostiliter devastassent, et Banatus nollent assumere, per nos etiam diligenter requisuti, saepedictus Magister Laurentius collato sibi per nos ipso Banatu, Bulgarorum devicit exercitum, ablatis spoliis; de quibus etiam quosdam in ripa Danubii suspensi fecit in partibulo; et sic ipsorum protervia quiescente ipsum Banatum ad pristinum bonum statum, virtute maxima restauratum, nostrae restituit maiestati"* – CD. IV. 3. 198-199. vö. RA. 1403.

[164] Némely forrás külön említi az eseményeket. Chronicon Bohemiae a diluvio usque ad a. Christi 1329 auctore anonymo. Gombos F.: Cat. I. 533-534. (1246. sz.); Chronicon Austriacum anonymi ab a. 852-1327. A nemesek halálát egy Ausztriába történt betöréshez kapcsolja. Gombos F.: Cat. I. 507. (1205. sz.)

[165] Szűcs, 1993. 87.

[166] Annales Ottokariani. Gombos F.: Cat. I. 166. (404. sz.)

[167] Annales Ottokariani. Gombos F.: Cat. I. 166. (404. sz.)

[168] *„... rex Ungarie pacem querit et terras, que discordie causa fuerant, restituit et in futurum amicitiam mediante matrimonio confirmavit."* Albertus Milioli notarius Regiensis: Liber de temporibus et aetatibus ab a. 1-1286. 49. (120. sz.); 168. (73.) Andreas presbyter Ratisbonensis [ob. p. a 1439] S. Magni ordinis s. Augustini: Chronicon generale a Christo nato usque ad a. 1422; Chronicon Patavinum auctore anonymo A. 1174-1399. Gombos F.: Cat. I. 594. (1451. sz.); Pauler, 1899. 241–242.

[169] CDCr. V. 196-197. (703. sz.); CD. IV. 3. 31-32. vö. RA. 124

[170] Anonymi coenibitae Zwetlensis Chronicon ab anno Christi 928 ad annum 1386. A. 1261.: *„Ottakerus rex Bohemiae repudiavit uxorem suam dominam Margaretham."* Gombos F.: Cat. I. 260. (594. sz.); Chronicon Austriacum anonymi ab a. 852-1327. A. 1261.: *„Eodem anno Otakarus rex Bohemie et dux Austrie et Styrie repudiavit uxorem suam, dominam Margaretam, filiam Leupoldi ducis Austrie, que prius fuerat uxor regis Heinrici, qui erat filius Friderici imperatoris."* Gombos F.: Cat. I. 508. (1215. sz.)

[171] Cronica Boemorum auctore canonico S. Blasii Brunsvicensis. A. 1261.: *„Regina Margareta in Austriam eunte XV. Kal. Novem."* Gombos F.: Cat. I. 463. (1094. sz.)

készülő királylány azonban nem egyezett bele a frigybe.[172] A sikertelen házassági kísérlet után a figyelem Kunigundára, a magyar király unokájára fordult, aki Annának és Rosztiszlávnak volt a leánya. Az esküvőt 1261. október 25-én tartották Pozsonyban.[173] A prágai ünnepélyes bevonulás december 13-án történt, majd két napra rá a magyar király unokáját Csehország királynéjévé koronázták.[174] Elvileg a házasságot kötött felek között fennálló közeli rokoni kapcsolat megakadályozhatta volna kézfogót. Ez alól – Tóbiás zágrábi prépost közbenjárására[175] – a pápa mentesítette a házasulandókat. Az utólagos felmentést IV. Orbán pápa 1263. április 20-án keltezett levelében adta meg.[176] A házasság előnyös volta Róma számára is világos volt, mivel a Přemysl- és az Árpád-ház összefonódásával olyan erős hatalom tud jött létre, amely nemcsak a tatároknak, de bármilyen más ellenségnek képes lett volna ellenállni.

Összefoglalva a „jászkunokra" vonatkozó ismereteinket, a következőket állapíthatjuk meg. A magyar uralkodó oldalán első hadi cselekményük az 1246 nyarán történt Lajta-menti csata, amelyben életét vesztette az utolsó férfi Babenberg. Halálával megürültek az osztrák tartományok. Megszerzésükre mind a magyar király, mind a cseh uralkodó mozgosította katonáit és szövetségrendszerét. IV. Béla a kunokat remekül alkamazta megtorló és megfélemlítő hadjárataiban. Azonban amikor nyílt ütközetre, illetve erősségek ostromára került sor, akkor a könnyűlovas harcmodor vereséget szenvedett.

A nyugati krónikák igen szemléletesen írják le a „jászkunok" kegyetlenségeit: raboltak, gyilkoltak, gyújtogattak, erőszakoskodtak. Ezek az akciók pillanatnyi zsákmányszerzésre alkalmasak voltak, de egyáltalán nem szolgálták a magyar hatalom népszerűsítését. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a Magyar Királyság nem tudta érvényesíteni befolyását a Lajtán túli területeken.

---

[172] Ráskai Lea: Szent Margit legendája. In: *Árpád-kori legendák és intelmek.* Szerk.: Érszegi Géza. Budapest, Szépirodalmi, 1983. 121.

[173] Annales Pragenses. Pars I. A. 1196-1278. Continuatio Chronicae Cosmae Pragensis A. 1261. *„Eodem anno 8. Kal. Novembris princeps regni Bohemorum duxit in uxorem Cunegundem, filiam Hostislai ducis Bulgarorum, in castello Ungariae quod vulgari Ungarico Possen nuncupatur..."* Gombos F.: Cat. I. 186. (428. sz.); Annales SS. Udalrici et Afrae Augustenses a. 1106-1334. Gombos F.: Cat. I. 207. (486. sz.); Cronica Boemorum auctore canonico S. Blasii Brunsvicensis. *„Primizl duxit Cungundem, filiam Bostizlay ducis Bulgarorum, cuius uxor erat Anna, in castello Ungariae quod Pessen nunccupatur.";* Neplacho abbas Opatovicensis [ob. a. 1368.]: Chronicon Bohemiae seu Summula chronicae tam Romanae quam Bohemicae a Christo nato ad a. 1365. Gombos F.: Cat. II. 1680. (3973.); A Chronicon Aulae regiae Rosztiszlavot Macsó királyának mondja. *„Fuit enim in Matschovia rex quidam generosus et nobilis, qui filiam bonis moribus insignatam nomine Chunegundam habuit."* Chronicon Aulae regiae. A. 1246-1353. Gombos F.: Cat. I. 496. (1204. sz.)

[174] *„... venientem Pragam cum solemni processione recepimus in ecclesia Pragensi 10. Kal. Ianuarii. In die nativitatis Domini princeps Bohemorum dictus Prziemysl consecratus est in regem cum Cunegunde in ecclesia Pragensi a vemerabili patre Maguntino Vernhero nomine."* Annales Pragenses...

[175] *„... inter nos et predictum regem Boemorum ordinassemus parentelam, dando sibi in matrimonium neptem nostram eique matrimonio impedimenta legitima obiarent; super quibus ipsum magistrum Thobiam cum iuramenti religione de promotione sua assecurantes ad curiam romanam destinavimus, ipsius ministerio in impedimentis supradictis apostolicam dispensationem meruimus et pacem perpetuam regno nostro."* CDCr. V. 243-244. (747. sz.) vö. RA. 1335.

[176] *„... ac tuis et prefati regis aposolicam super hoc gratiam implorantis supplicationibus inclinati, ut - non obstante impedimento, quod ex huiusmodi consanguinitate ac affinitate provenit - tu dictaque Kunigundis in predicto matrimonio contracto inter vos possitis licite remanare, vobiscum auctoritate apostolica dispensamus."* Gombos F.: Cat. III. 2276. (4849. sz.)

A rövidítések feloldása

ÁÚO. = *Árpádkori Új Okmánytár. I–XII. kötet.* Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest Budapest, 1860–1874.

Breit 1930 = Breit József: *A magyar nemzet hadtörténelme. VI. kötet.* Budapest, Grill Károly, 1930

CD. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI.* Studio et opera Georgii Fejér. Budae, 1829–1844.

CDES. II. =*Codex diplomaticus et epistolaris Slovacie. (Slovensky Diplomatár.)* Tomus II. ab a. MCCXXXV usque ad a. MCCLX. Ad edendum preparavit Richard Marsina. Bratislavae, Editrice Libraria Obzor, MCMLXXXVII.

Dienst 1971 = Dienst, Heide: *Die Schlacht an der Leitha 1246.* Wien, 1971, Heeresgeschichtliches Museum

Dopsch 1978 = Dopsch, Heinz: Přemysl Ottokar II. und das Erzstift Salzburg. In: *Ottakar Forschungen*, 470–508.

Gombos F.: Cat. = *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCI.* Collegit Albinus Franciscus Gombos. I–III. Budapestini, Szent István Akadémia, 1937–1938.

GS. = Hans Wagner: Von Interregnum bis Pilgrim von Puchheim. In: *Geschichte Salzburgs.* I./1. Hrsg. von Heinz Dopsch. Salzburg, Universitätverlag Anton Pustet, 1981. 437–486.

Hantsch 1959 = Hantsch, Hugo: *Die Geschichte Österrichs. I. Band.* Graz – Wien - Köln, Styria, 1959.

HO. = *Hazai okmánytár (Codex diplomaticus patrius hungaricus) I–VIII.* Kiadják: Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghelyi Dezső. Budapest, 1865 1891.

Hoensch 1987 = Hoensch, Jörg. K.: *Geschichte Böhmens. Von der slavischen Landnahme bis ins 20. Jahrhunderts*. München, C. H. Beck, 1987.

HSÖ. I. = *Handbuch der historischen Stätten Österreich. I. Band. Dunauländer und Burgenland.* Hrsg. von Karl Lehner. Stuttgart, Alfred Köner, 1970.

HSÖ. II. = *Handbuch der historischen Stätten Österreich. Band. II. Alpenländer mit Sudtirol*. Hrsg. von Franz Huter. Stuttgart, Alfred Köner, 1966.

Huber 1899 = Huber, Alfonz: *Ausztria története. I. kötet.* Ford.: Baróti Lajos. Budapest, Akadémiai, 1899.

Kraus 1983 = Kraus, Andreas: *Geschichte Bayerns. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München, C. H. Beck, 1983.

Kristó 1986 = Kristó Gyula: *Az Árpád-kor háborúi*. Budapest, Zrínyi, 1986.

Meier 1927 = Meier, Hermann: Gertrud, Herzogin von Österreich und Steiermark. In: *Zeitschrift des historishen Vereines für Steiermark.* 23. (1927) 5–38.

Ottakar-Forschungen = *Ottakar-Forschungen*. Redigiert von Max Weltin und Andreas Kusternig. (Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Neue Folge. 1978–1979.)

Pálóczi 1989 = Pálóczi Horváth András: *Besenyők, kunok, jászok.* Budapest, Corvina, 1989.

Pauler 1899 = Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt.* II. kötet. Budapest, Akadémiai, 1899.

Pferschy 1978 = Pferschy, Gerhard: Ottokar II. Přemysl, Ungarn und die Steiermark. In: *Ottakar-Forschungen*, 73-91.

RA. = Szentpétery Imre – Borsa Iván: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. kötet.* Budapest, 1923–1987

Reinhold 1982 = Reinhold, Dietger: Vom Interregnum bis Heinrich VII. In: *Deutsche Geschichte. Band. IV. Von Interregnum zu Karl IV. 1254–1378*. Hrsg. von Heinrich Pletscha. Gütersloch, 1982. 15–71.

Rogerius SRH. = Rogerii Carmen miserabile In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I-II*. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini, 1937–1938. 551–588.

Rössl 1978 = Rössl, Joachim: Böhmen, Ottokar II. Přemysl und die Herren von Kuenring. In: *Ottakar–Forschungen, 380–404.*

Selmeczi 1992 Selmeczi László: A jászok keresztény hitre térése a XIII–XIV. században. In: Uő.: Régészet-néprajzi tanulmányok a jászokról és a kunokról. Debrecen, 1992, k. n.

Senga 1987 = Senga Toru: IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „Tatár-levele". In: *Századok,* 121. (1987) 584–611

Szakáll 1908 = Szakáll Zsigmond: *Magyarország nyugati határa 1254-ben*. Budapest, 1908

Szűcs 1978 = Szűcs Jenő: A kereszténység belső politikuma. IV. Béla király és az egyház. In: *Történelmi Szemle,* 21. (1978) 158-181

Szűcs 1993 = Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 1993.

UHS. III. = *Urkundenbuch des Herzogtuhms Steiermark.* Bearbeitet von J. v. Zahn. III. Band: 1246-1260. Graz, Verlag des Historischen Vereines für Steiermark, 1903.

Vancsa 1905 = Vancsa, Max: *Geschichte Nieder- und Oberösterreich. I. Band.* Gotha, Friedrich Andreas Perthes, 1905.

Weltin 1978 = Weltin, Max: Landesherr un Landherren zur Herrschaft Ottokars II. Přemysl in Österreich. In: *Ottakar-Forschungen,* 159-225.

Zöllner 1976 = Zöllner, Erich: Die Dynastie der Babenberger. In: *1000 Jahre Babenberger in Österrich.* Stift Lilienfeld. 15. Mai – 31. Oktober 1976. Ausstellungkataloge. Hrsg. von Johannes Gündler. Wien, Niederösterreichische Landesmuseum, 1976. 9–22.

Zöllner 1998 = Zöllner, Erich: *Ausztria története.* Ford.: Bojtár Endre. Budapest, Osiris 2000, 1998.

„... jetzt lassen wir die Heiden unser Land verteidigen"
(Zur militärischen Rolle der Jaßen und Kumanen in der Österreichpolitik von Béla IV.)

Im Sommer 1246 stießen in der Nähe von Wiener Neustadt ungarische und österreichische Truppen zusammen. In der Schlacht passierten zwei wichtige Ereignisse. Das eine ist, daß Friedrich II. (der Streitbare), der letzte männliche Nachfolge der in Österreich und in der Steiermark seit 976 herrschenden Babenberger-Dynastie, ums Leben kam. Das andere ist, daß die westlichen Quellen die Jaßen und Kumanen erwähnen; das ist die erste schriftliche Überlieferung seit ihrer Zurücksiedlung nach Ungarn.

Mit dem Tod des letzten Babenbergers blieben Österreich und die Steiermark ohne Erben. Um das politische Vakuum zu füllen, begann ein erbitterter Kampf zwischen den benachbarten Ländern. Daran nahm auch das Königreich Ungarn von Béla IV. aktiv teil. Er nahm auch die Waffen der Jaßen und Kumanen in Gebrauch, um seinen Machtanspruch geltend machen zu können. In dem vorliegenden Aufsatz werden die einzelnen Feldzüge, bzw. die Teilnahme der Jaßen und Kumanen an denen geschildert. Es wird darüber ausführlich berichtet, was für ein Bild über sie anhand der westlichen Quellen zu bekommen ist. Es ist auch deswegen interessant, da die Quellen immer die Bezeichnung "Kumanen" verwenden, es läßt sich jedoch die Annahme nicht ausschließen, daß auch Jaßen in den Heeren von Béla IV. kämpften. Es darf auch die Tatsache nicht außer Acht gelassen werden, daß das Erscheinen der Jaßen und Kumanen und ihre aktive Teilnahme an den Kampfhandlungen für den Westen eine grundsätzlich andere, gnadenlose Kampfweise bedeutete.

Der ungarische Herrscher fing wegen der ständigen Tatarengefahr sehr vorsichtig mit der Verwirklichung seiner westlichen Pläne an. Zu dem ersten ernsteren Feldzug gegen Österreich kam es erst im Jahre 1250. Béla IV. griff mit seinen Soldaten das Land an, indem er sich auf den Hilferuf der Nichte des letzten babenbergischen Herzogs, Gertrudis berief. Der Sommerfeldzug kam für die auf den Feldern arbeitende Landbevölkerung ganz unerwartet, so konnten sie sich vor den "bestial" kämpfenden Jaßen und Kumanen nicht retten. Die leichten Reitertruppen plünderten und steckten Kirchen in Brand.

Mit seinem blutigen Feldzug konnte Béla IV. das Vertrauen der Österreicher verständlicherweise nicht gewinnen, sie hofften auf die Hilfe des jungen Markgrafs von Mähren, Ottokar Premysl. Um seinen Machtanspruch geltend zu machen, heiratete der Markgraf die Schwester des verstorbenen Friedrichs, Margarethe. Dadurch erwarb er Österreich, aber es gelang ihm auch, seine Macht auf die steirischen Gebiete auszudehnen. Dies zog aber auf ihn, bzw. auf Österreich und die Steiermark den Zorn des ungarischen Herrschers, der die Jaßen und Kumanen den Donautal plündern ließ. Im nächsten Jahr dehnte er die Kampfhandlungen, um die Macht Ottokars zu brechen, sogar auf mährisches Gebiet aus. Hier stellte sich jedoch ein großer Nachteil der leichten Reiterei heraus. Die Tschechen zogen in ihre Burgen zurück und mieden die offenen Zusammenstoße. Die befestigten Burgen und Städte (Olmütz) konnten aber die Kumanen nicht erobern. Sie erweckten aber so große Angst, daß auch Prag befestigt wurde.

Papst Innozenz IV. schickte einen Botschafter, um die weiteren Kämpfe zwischen Christen zu verhindern. Zum Schließen eines Friedensvertrags kam es am 1. Mai 1254. Demnach verteilten Ottokar, der inzwischen auch zum König von Böhmen wurde, und Béla IV. Österreich und die Steiermark unter sich. Das Königreich Ungarn dehnte seine Herrschaft auf den südlichen Teil der Steiermark aus. Der Ausbau der ungarischen Herrschaft verursachte aber viele Probleme. Der ungarische Statthalter, István aus dem Geschlecht Gut-Keled war nicht imstande eine politische Basis auszubauen, der steirische Adel unterstützte ihn nicht. Anfang 1258 wurde er sogar vertrieben. Béla IV. eroberte mit seinem Sohn Stephan, dem Jungkönig das Land zurück. Um Stephan ist auch seine Frau Elisabeth zu finden, die von kumanischer Abstammung war. Da Kärnten den Aufstand des steirischen Adels unterstützte, führte Prinz Stephan einen blutigen Feldzug mit seinen Kumanen gegen das Land, der große Schaden anrichtete. Die Anwesenheit der Kumanen machte jedoch die Lage in der neuen ungarischen Provinz noch gespannter. Ottokar schickte bewaffnete Truppen zur Hilfe der Steirer. Als dessen Ergebnis blieben bis Ende 1259 nur noch einige größere Festungen in der Hand der Ungarn.

Zur entscheidenden Schlacht kam es am Marchufer. Es ist unmöglich die Anzahl der beiden Heere zu schätzen, da in den westlichen Quellen verschiedene und bedeutend übertriebene Daten überliefert sind. Unter den Truppen von Béla IV. waren auch die Jaßen und Kumanen zu finden, dessen Anführer wahrscheinlich Jungkönig Stephan war. Der junge Prinz nutzte die Möglichkeiten der leichten Reiterei ausgezeichnet aus. Er lockte den Gegner in Hinterhalt und griff eines der Lager von Ottokar an. Die ihn verfolgenden Österreicher metzelte er nieder, unter ihnen auch viele Adelige. Dieser Hinterhalt erregte eine so große Aufruhr, daß Ottokar bereits den Rückzug in Erwägung zog. Letzendlich geling es ihm jedoch Ordnung zu schaffen. Die beiden Heere stießen am 12. Juli 1260 zusammen. In der Schlacht stellte sich der andere große Nachteil der leichten Reiterei heraus. Die den Fluß überschreitenden Kumanen wurden von der schweren Reiterei von Ottokar in der Flanke gefaßt. Alles flüchtete verweifelt, da einer solchen Reiterattacke die Jaßen und Kumanen nicht standhalten konnten. Die Schlacht endete also mit einer Niederlage der Ungarn.

Takács Károly:

Jászfényszaru nevéről

Föveny és szarm az Árpád-kori forrásokban

Jászfényszaru nevének eredetéről hosszú időn keresztül megoszlott a tudósok és a laikusok véleménye. Sokáig tartotta magát az a nézet, mely szerint a név fényes szarvat jelent, és valami módon kapcsolódik a Jászberényben őrzött Lehel-kürthöz.[1] Ezzel szemben már a 18. században találkozunk olyan nézettel, amely a településnevet fövenyszarvnak értelmezi. A Jász-Kun kerületek tudós geometrája Bedekovich Lőrinc így ir a század végén: „*Nevezetéről némellyek úgy vélekednek, hogy régente a Lehel Kürtje, melly most Jászberényben tartatik itt találtatván attul hivatott fényes szarvnak, rövidítve Fénszarunak, de inkább a föveny szarurul, mivel homokos helyen és mintegy a Jászságnak szarván áll, vette nevezetét...*"[2]

A későbbiekben egyre inkább tért nyert a fövenyszarvból való származtatás. Nyelvészeink körében már ez az értelmezés vált uralkodóvá.[3] Ha megnézzük a településre vonatkozó legkorábbi adatokat, akkor igazat adhatunk nyelvtudósainknak. A név 1433-ban fordul elő először okleveleinkben *Fewenzarw* alakban.[4] 1469-ben ugyancsak *Fewenzarw*-ként említik. 1473-ban *Fewnzarw*, 1492-ben *Fewenzarw*, illetve *Fewnzarw* formában jelenik meg.[5] A város nevében tehát a *föveny* szó szerepel a 15. századi forrásokban, amely csak a későbbiekben alakult át *fény*-nyé, azaz *Fényszaru*-vá.

Mit jelenthet azonban a *Fövenyszarv* vagy *Fövenyszaru* összetétel? Kiss Lajos a következőképp magyarázza: „*A Fényszaru helynév előtagjában a föveny - régen fövény - 'homok', utótagjában pedig a 'szaru' szarv kereshető. Olyan helyre utalhat tehát, ahol szarv (azaz sarló, félhold) alakban föveny terült el.*" [6] Ez az értelmezés, mint majd az alábbiakban látni fogjuk, több szempontból is pontosításra, illetve helyesbítésre szorul. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk ugyanis, hogy az összetétel mindkét tagja (*föveny* és *szaru*) - együtt és külön-külön is - viszonylag gyakran szerepel Árpád-kori forrásainkban, ami által lehetővé válik a szavak eredeti jelentésének pontosabb meghatározása.

A továbbiakban sorra vesszük a fenti két terminus jelentéstartalmára vonatkozó eddigi kutatási eredményeket. Majd pedig áttekintjük a kapcsolódó Árpád-kori említéseket, és az azokból leszűrhető tanulságokat, melyeket szembesítünk az eddigi nézetekkel.

Mielőtt azonban ezekhez hozzálátnánk, fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a *szaru* szónak a régi magyar nyelvben volt a *szarv*-val megegyező jelentése is, a kétféle alak esetleges egyidejű használatának tehát nincs különösebb jelentősége. A *szarv* szónak a középkorban létezett egy harmadik alakja is: a *szarm*, amely szintén ősi szóhasadás eredménye.[7] E ténynek azért van különös fontossága, mert a kifejezés Árpád-kori okleveleinkben egy kivétellel kizárólag *szarm* formában

---

[1] Palugyai Imre: Jász-kun kerületek s Külső Szolnok vármegye leírása, Pest, 1854. 133.
Fodor Ferenc: A Jászság életrajza, Bp., 1942. 361.

[2] Lantos Péter: Jászfényszaru a legrégibb időktől napjainkig, Jászfényszaru, 1994. 3.

[3] Bátky Zsigmond: Helynévtarlózás, Föld és Ember III.(1923) 25.
Virág Rózsa: A magyar helységnevek eredete, Szeged, 1934. 47.
Kiss 1983. 301.

[4] DL 210120. Megjegyzendő, hogy Fejér György tévesen *Fevenszaru*-nak, másutt *Fennuszaru*-nak írja az oklevélben szereplő nevet. CD VIII/3. 5., CD X/7. 462.

[5] Gyárfás István: A Jászkunok története III. Szolnok, 1883. 665., 672., 702-703.

[6] Kiss 1983. 301.

[7] TESZ III. 682., 684-685.

bukkan fel. A *szarv* névformára az első adatunk eléggé késői, 1269-ből való, s ezt követően is csak 1347-ben szerepel. A későbbiekben azután több esetben megjelenik az oklevelcs anyagban.[8] Az a *Fövenyszarv* vagy *Fövenyszaru* helynév, amelyből Jászfényszaru neve származik az Árpád-korban tehát még *Fövenyszarm*-nak kellett, hogy hangozzék. Ezt alátámasztja, hogy a *Fövenyszarm* név ebben a formában több esetben megjelenik 13. századi forrásainkban. Közülük az egyik szintén településre vonatkozik. Ez utóbbi Bihar megyei falu 1277-ben, 1279-ben és 1282-ben *Fuenzorm* formában kerül elénk, de 1308-ban már *Fuenzaru*-nak írják a nevét,[9] akárcsak a 15. században Jászfényszaruét. Az alábbiakban tehát majd a *szarm* névformára vonatkozó Árpád-kori adatokat fogjuk áttekinteni. Előbb azonban nézzük *föveny* szavunkat.[10]

A Magyar nyelv értelmező szótára szerint a föveny: 1. *„Álló- vagy folyóvíz fenekén és sík partján található apró, kemény szemcsékből álló homokos, laza, üledékes talaj. 2. Álló- vagy folyóvíz fenekén található durvább szemcséjű homokból és kavicsból álló keverék, anyag, sóder."*[11]

Eszerint tehát a *föveny* valamifajta vizekkel kapcsolatban levő, víz által lerakott vagy abban leülepedett anyagot, illetve az ebből képződött talajféleséget jelent.

Ez a szabatos definíció azonban nem egészen állja meg a helyét. Újkori föveny-adataink tekintélyes része ugyanis felszíni vizekkel semmiféle kapcsolatban nem levő homokra vonatkozik. Ilyen adatot számosat gyűjthetünk Magyarország földrajzi-névtárának köteteiből és egyéb szótárakból.[12] Ezeket az újkori említéseket itt nem idézzük részletesen, mindössze annyit jegyeznénk meg, hogy számos esetben a *föveny* hegy- vagy dombtetőn levő homokra, tehát száraz, sívó homokra vonatkozik. Nem véletlen, hogy a Szinnyei- és a Balassa-féle szótárakban azonos értelműnek veszik a homokkal és a történeti-etimológiai szótár is kétféleképpen értelmezi.[13] A kérdésre vonatkozóan a múlt század közepén készült Czuczor-Fogarasi-féle szótár nyújt eligazítást: A *föveny „Némely tájakon egy értelemben vétetik a homok szóval. Azonban a közönségesebb szokás inkább azt nevezi fövénynek, mely vizekben, vizenyős helyeken, folyókban vízhólyagokban vagy szárazon is kavicsos rétegekben találtatik, s nagyobb és durvább szemű, a száraz, különösen sívó állapotban levőt pedig inkább homoknak hívják."*[14]

A *föveny* tehát újkori adatainkban néha szinonim a *homok*-kal, de az esetek többségében szűkebb értelmű és csak vizekkel kapcsolatban levő homokra vagy homokos anyagra vonatkozik.[15]

Mindezek után lássuk az Árpád-kori adatokat, melyek között nem tárgyaljuk a *szarm*-mal való összetételeket. Szavunk már az egyik legkorábbi oklevelünkben, a tihanyi apátság alapítólevelében szerepel *fuegnes humuch* formában.[16] A megnevezés Kolon birtok (ma Izsák) határának egy részére vonatkozik, amelyet Györffy György a határleírás rekonstrukciója során azonosított a Kolon-tó nyugati partján található, a tó fölé mintegy 20 méter tengerszintfeletti magassággal emelkedő Bikatorokhalommal.[17] Erre a határleírásra és a helynévazonosításra a továbbiakban még visszatérünk.

Ezt követően 1193-ban bukkan fel a fehérvári ispotályosoknak adományozott birtokok sorában egy Fövenyes nevű.[18] 1211-ben a Duna menti Besenyő falu határleírásában olvashatjuk a következőt:

---

[8] *terra Kueszorv* (1269) UB I. 358. *castrum Zarwkw* (1347), *Kukinzarw* (1356), *rivuli zaruaszou* (1389), stb. Okl. szótár 889.

[9] Györffy 1963-1998 I. 617.

[10] A szónak számos tájnyelvi változata van: *fövény, föheny, föviny, füjeny*, stb. Szinnyei 1893-1896 I. 635. Új magyar tájszótár II. Bp. 1988. 522-523.

[11] A magyar nyelv értelmező szótára II. 3. kiadás, Bp., 1978. 932.

[12] Magyarország földrajzinév-tára II. Bp. 1979. Erdélyi magyar szótörténeti tár IV. Bukarest 1984. 394-395.

[13] Szinnyei 1893-1896. I. 635. Balassa József: A magyar nyelv szótára, Bp., 1980. 241. TESZ I. 969.

[14] Czuczor Gergely-Fogarasi János: A magyar nyelv szótára II. Pest, 1864. 947-948.

[15] Emellett más jelentései is vannak, amelyekkel itt nem foglalkozhatunk. TESZ I. 969.

[16] DHA 151. (1055)

[17] Györffy 1956. 413.

[18] *Fuinnes, fuenes:* Jakubovich Emil-Pais Dezső: Ó-magyar olvasókönyv, Pécs, 1929. 54., 59.

„...*inde ad Fuentuhout tendendo ad stagnum Voios...*"[19]. Bár a *Fuentuhout* kifejezés értelme problematikus, az kétségtelen, hogy első tagjában *föveny* szavunkat láthatjuk viszont, továbbá az is kiviláglik a szövegből, hogy a hely egy tó mellett található. 1214-ben a Vág folyó mellett tűnik fel *Fövenyes* helynév, amely egy *Scelce* nevű tó és a *Pinna* folyó közé lokalizálható. [20]

A csallóközi Karcsa határán 1248-ban említenek egy Szárazföveny nevű tavat (*stagnum Zarazfuen)*.[21] 1251-ben a tóközi Rábcakapi határjárásában találkozunk Fövenyed-tóval.[22] 1255-ben a Bodrog folyó mellett bukkan fel egy bizonyos *rivulus Feouenyes*, amit az oklevél *Feouenyes pataka*-nak is nevez.[23] 1260-ban a Csallóközben *Emevfuen* nevű piscináról hallunk.[24] Nem sokkal ezután a Tisza mellett tűnik fel egy halastó, amit *Feveneserdeyezatuna*-nak hívnak.[25] Ugyanebben az évben a Balaton mellett Vörs határában találkozunk Fövenyed nevű mocsárral, amely később településnévként jelenik meg, és azonos a mai Főnyed faluval.[26]

Hosszabb szünet után 1291-ben Iváncsa határán a Dunában vagy a Duna mellett említenek *Geresfuen* és *Fasfuen* nevű helyeket, amelyek feltehetőleg szigetek.[27] Ugyanebben az évben Dömsöd határleírásában szerepel egy Föveny (*Fuen*) nevű dunai sziget.[28] 1293-ban Fövenysziget jelenik meg (*insula Fuenzyguet*) a nagyszigeti (ma Csepel-sziget) Halásztelek határában.[29] Ugyancsak a Csepel-sziget mellett írnak 1303-ban *insula Fuenzyget*-ről, mely nem azonos az előzővel.[30]

Nézzünk néhány későbbi adatot is: 1321-ben Fövenyes folyót (*fluvius Fuenies*) említenek Szombathely környékén.[31] 1340-ben egy oklevélben a következőt olvashatjuk: „*Transit ad medium danubii ad quendam zaton wulgariter Veythehfuuenye nominatum.*"[32] Vagyis egy dunai zátonyt neveznek fövenynek. 1357-ben a Zsitva folyó Fövenyrév (*Fwenrew*) nevű portusáról, 1430-ban pedig Fövenyed-nek nevezett vízről értesülünk. (*aqua Fewenyed*)[33] 1380-ban a csallóközi Mélyér melletti területet nevezik fövenyesnek.[34] A *föveny* szó megjelenik településnevekben is. Legismertebb közülük a Fejér megyei Föveny, amely a Sárváron átvezető fontos rév két oldalán terült el.[35]

Ismerünk Föveny vagy Fövenyfölde falut Temes megyéből, Zala megyében pedig Fövenyesföldének neveznek egy települést.[36] Az előbbi falu neve később Fényre, az utóbbié pedig Fényesföldére változott, mutatva, hogy a Föveny-Fény, Fövenyes-Fényes átmenet nem egyedülálló jelenség.[37] A települések sorában kell még megemlítenünk a Békés megyei Fövenyes falut is (ma ugyanezen a néven puszta).[38]

---

[19] PRT X. 510.

[20] PRT I. 630.

[21] ÁÚO II. 206.

[22] "...*quoddam stannum* (olv. *stagnum*) *quod vulgo Fuened dicitur*..." UB I. 274.

[23] ÁÚO IV. 206.

[24] HO VI. 10. (1260)

[25] DL 516 (1261)

[26] "...*perveniret (...) Fwenyed et iret eodem luto Fwenyed ad Balatynum ..*" HO VIII. 84. A későbbi adatokban a név már településre vonatkozik: *Fewenyed* (1417), *Nagfewenyeth* (1480), stb. Csánki 1890-1913 II. 605.

[27] Györffy 1963-1998 II. 389.

[28] Györffy 1963-1998 II. 422.

[29] Krit. jegyz. 106.

[30] Györffy IV. 194.

[31] UB III. 138.

[32] Nagy Imre-Nagy Gyula: Anjoukori okmánytár IV. Bp., 1884. 47.

[33] Okl. szótár, 276-277.

[34] "...*quod primo in loco seu acie fewenyses vocato, penes fluvium Myler vocatum*..." CD IX/5. 415.

[35] Györffy 1963-1998 II. 385.

[36] Csánki 1890-1913 II. 37., III. 53.

[37] A *Föveny* helynév *Fény*-nyé alakulására lásd: Karácsonyi János: Fény, Kusid-Kasod, Prókátor (Szó-és szólásmagyarázatok) in: Emlék Szily Kálmánnak a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének nyolcvanadik születésnapja alkalmából, Bp., 1918. 107-108.

[38] Csánki 1890-1913 I. 731.

Adatainkat a 14. század végéről vagy a 15. sz. elejéről származó Jókai Kódex néhány idevágó sorával zárnánk: „*essek az mely vyzbe, kit az sebes vyz gyarsan elnyelven az halottat eltemete az fewuen alá...* "[39]

Áttekintésünk végére érve láthatjuk, hogy a néhány falu- és birtoknév kivételével, amelyek ebből a szempontból nem vizsgálhatóak, összes *Föveny, Fövenyes* helynevünk és egyéb adatunk vízre vagy vizenyős helyre utal. Kivételt úgy tűnik csupán a tihanyi alapítólevél *fuegnes humuch*-ja jelent, amelyet mint emlékszünk Györffy György egy bár tó partján álló, de oly magas dombbal azonosított, hogy az kizárja a vízzel való közvetlen kapcsolatot.[40] Ámbár Kolon birtok (ma Izsák) határleírásának rekonstrukciója minden szempontból helytálló, ennek a határpontnak a lokalizálásában Györffy György valószínűleg tévedett. Ahhoz, hogy erre a tévedésre rámutassunk és azt korrigáljuk kicsit részletesebben meg kell vizsgálnunk a határleírást. A határvonal kérdéses részlete az 1. ábrán látható.[41] Az 1055-ös oklevélben a következőt találjuk:"*...inde per medium aque que vocatur Culun ex qua ad fekete kumuc hinc enim ad fuegnes humuc postea ad cues humuc...*"[42]

Előzetesen még annyit el kell mondani, hogy a Kolon-tó nagyjából észak-déli irányban megnyújtott, hosszúkás alakú. Tőle nyugatra pedig helyenként tekintélyes magasságot elérő futóhomokdombok találhatók. A határvonal a leírás alapján keletről nyugat felé a Kolon-tó közepén húzódik végig. Györffy György rekonstrukciója szerint a tó után említett fekete homok (*fekete kumuc*) a víz partját jelenti, a fövenyes homok (*fuegnes humuc)* pedig a part fölé meredeken magasodó Bikatorokhalmot, amely mintegy húsz méterrel magasabb a tó szintjénél. A következő határpontként említett köves homok (*cues humuc*) eszerint a Bikatorokhalomtól nyugatra található számos homokhalom egyike lenne.

Észre kell azonban vennünk, hogy a leírásban említett *fekete homok, fövenyes homok* és *köves homok* megnevezések talajféleségeket jelölnek. Az itt szereplő *homok* szó megfelelni látszik mai általános *talaj* szavunknak, az elé tett jelzők pedig a talaj legjellemzőbb tulajdonságát emelik ki. Ebből a megfontolásból kiindulva nem igazán érthető, hogy miért nevezték az egyik futóhomokhalmot fövenyes homoknak a másikat pedig köves homoknak, holott az itt található valamennyi homokhalom talajszerkezete azonos, ugyanaz a száraz, sívó homok. Ennélfogva vagy a fövenyes homokot vagy a köves homokot kell máshová lokalizálnunk.

Nézzük végig újra a határleírást az 1. ábrán látható térkép alapján. Egyetérthetünk Györffy Györggyel abban, hogy a tó után említett fekete homok a partvonalat jelenti, mely iszapos jellege miatt kaphatta nevét. Ettől nyugatra a homokhalmok közé mélyen, öbölszerűen benyúló alacsonyabb felszínt találunk amelyet térképünkön pontozással jelöltünk. Ennek a területnek tengerszint feletti magassága 98 és 100 méter közé esik, míg a térképen szintvonalakkal jelölt homokdomboké 102 és 118 méter között ingadozik, a tó feneke pedig 95-96 méter körül mozog. A szintadatok alapján a tó szintjének jelentősebb emelkedésekor ez az öblözet gyorsan víz alá kerülhetett. A talaj vizenyősebb voltára utal, hogy a területen ma telepített nemesnyárast találunk, mely élesen elüt a környező homokdűnék kopár növényzetétől. Magunk az említett fövenyes homokot ezzel a hellyel azonosítjuk, amely egyben megfelel a határjárás irányának is.

A köves homok ebből következően nem lehet más, mint a magas futóhomokhalmok egyike vagy akár több is közülük. A *köves* jelző nyilvánvalóan a talaj terméketlenségére, sivárságára utal, amelyre ma is felfigyelhet az, aki a homokdombok közé veszi az útját. A térképen bejelölt terület alacsony fekvése és a feltételezett időszakos vízborítás következtében nyilvánvalóan talajszerkezetében és talajminőségében különbözött a homokvonulatok talajától, amely elég alapot jelenthetett az eltérő

---

[39] Jókai Kódex (XIV-XV. század) A nyelvemlék betűhű olvasata és latin megfelelője, közzéteszi P. Balázs János, Bp. 1981. 340.

[40] Györffy Gy 1956. 413.

[41] A térképet tízezres felvételű állami alaptérkép felhasználásával készítettük. Egyéb információkhoz részletes helyszíni bejárással jutottunk.

[42] DHA 151.

névadásra. Végeredményben tehát az oklevélben megadott három „talajtípus" a tengerszintfeletti magasságában és ennek folytán a vízzel való kapcsolatában különbözik egymástól. A fekete homok a gyakran víz alatt levő, ezáltal fekete, iszapos partmenti földet jelenti. A fövenyes homok a csak időszakosan elárasztott felszínt, a köves homok pedig a víz által nem érintett, magas térszíneket.

Láthatjuk tehát, hogy az összes Árpád-kori föveny-adatunk vízre, vizenyős helyre utal. Megkockáztatható a feltevés, miszerint a szó köznévi jelentésben a korai időben kizárólag vagy szinte kizárólag vízben szállított, illetve lerakott homokszerű hordalékra, valamint az ezen hordalékkal visszatérően beborított talajféleségekre vonatkozik. A *föveny* szó általános homok jelentése tehát csak a későbbi fejlődés folyamán alakult ki.

Amint adataink mutatják *föveny* szavunk hamar tulajdonnévvé vált és *s* vagy *d* helynévképzővel ellátva vagy anélkül (*Föveny, Fövenyes, Fövenyed*) patakok, folyók, tavak, szigetek és partmenti területek nevévé vált. Az elnevezés alapja nyilván az adott víz fövenyben való gazdagsága volt.

Mindezek után rátérhetünk *szarm* szavunk vizsgálatára. A szó jelentését sokáig a legsűrűbb homály fedte. Tagányi Károly volt az első, aki a szarvval rokonította. Szerinte „*a vizek mentén promontoriumot és ez által képezett öblöt, „szarvat" jelent.*" Felhívta a figyelmet arra is, hogy a német földrajzi megjelölésekben is szerepel a *szarv (horn)* szó ilyen jelentésben.[43] Tagányi felvetése sokáig visszhang nélkül maradt. Szamota István két évvel később így ír: "*A* [*szarm*] *szónak helyes kiejtése ismeretlen, de értelme és eredete is homályos.*"[44] Véleménye szerint mégis valami révfélét jelenthetett és rámutat a szó vizekkel való szoros kapcsolatára.

Prikkel Marián a *szárny* szóra vezette vissza és így jelentése ág, kihajlás, kiszögellés lenne.[45] Zolnai Gyula ellenvéleményét fejezte ki ezzel az értelmezéssel szemben és a problémát végső soron megoldatlannak tekintette.[46]

Nyelvészeink a későbbiekben Tagányi felvetését tették magukévá. Melich János, később Bárczy Géza szintén szarvnak, benyúló földnyelvnek és az ezáltal képzett öbölnek értelmezik.[47] Lényegében erre az álláspontra helyezkedett az új etimológiai szótár is, amelyről már említettük, hogy tisztázta a *szarv, szaru, szarm* egymáshoz való viszonyát, tehát hogy eredendően ugyanazon kifejezés különféle alakjairól van szó. A szerzők felhívják viszont a figyelmet arra, hogy míg a *szar*v-nak van a *szarm*-mal megegyező jelentése, addig nem tudunk a *szarm* olyan említéséről, amelyben a szó állati szarvra vonatkoznék. A szótár a *szarm* középkori forrásokból kihámozható természeti képződmény jelentéséről végül ezt írja: "*vízmeder, völgy, árok elágazó része.*"[48] A *szarm-szarv* viszonyhoz magunk annyit fűzhetünk hozzá, hogy - amint majd az alábbi idézetekből is kitűnik - a két alak időben követi egymást, tehát a korai *szarm* formát a késő középkorban a *szarv (szaru)* váltja fel. S hogy miért nincs a *szarm*-nak állati szarv jelentése, annak egyszerű a magyarázata: ilyen jelentésű magyar szó a korai századokban, amikor a *szarm* forma volt elterjedve még nem szerepel forrásainkban.

Szavunk tehát az Árpád-korban (*szarm* alakban) kizárólag természeti képződmény jelentésben bukkan fel. Kutatóink szerint ez a képződmény vizekbe benyúló félsziget és az ezáltal képzett öböl, illetve vízmeder, völgy, árok elágazó része lenne. Lássuk azonban, hogy az Árpád-kori adatok megerősítik-e a *szarm* ezen értelmezését.

A szó elsőként a tihanyi alapítólevélben bukkan fel, a Balaton mellett említenek *Kokuzarma* nevezetű helyet.[49] Majd 1208-ban a lébényi apátság alapítólevelében írnak egy bizonyos *Boldazorma portus-*

---

[43] Tagányi 1893. 25-26.

[44] Szamota István: A tihanyi apátság 1055-iki alapítólevele, Nyelvtudományi Közlemények XXV. (1895) 143.

[45] R. Prikkel Marián: Árpád-kori szók, Nyelvtudományi Közlemények XXVI. (1896) 85-95.

[46] Zolnay Gyula: Árpád-kori szók magyarázatához, Nyelvtudományi Közlemények XXVI. (1896) 212-217.

[47] Melich 1905. 118-119.
Bárczi Géza: A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék, Bp. 1951. 22.

[48] TESZ III. 682.

[49] DHA 150.

ról a Rábca mellett.[50] Erre az adatra alább még visszatérünk. Ugyanebben az oklevélben *Komlouzorm* nevű faluról is értesülünk amely a mai Lébény-Barátföldpuszta helyén feküdt, egy már kiszáradt Duna-ág mellett.[51] 1211-ben a tihanyi apátság birtokainak összeírásában a Balaton melletti Szántó falu határán találkozunk *Choczorma* nevű hellyel, amely minden kétséget kizáróan azonos az 1055-ös *Kokuzarma*-val.[52] 1220-ban az ismeretlen Mugurch falu határán szerepel egy bizonyos *Bonchozorma*, amely közvetlenül a Répce vagy a Rábca mellett helyezkedik el.[53] 1222-ben a mai burgenlandi Weppersdorf és Lackenbach határán a Scykrin patak mellett írnak egy helyről, amit Szénégető szarmnak neveznek.[54] Jó tájékoztatást nyújt a szarm mibenlétéről a következő adat: "*Duo molendina ecclesie daret udvornicis Regis unum, quod erat super Dunazorma...*" (1226 körül)[55] Az ismeretlen helyen fekvő *Dunazorma*-n tehát malom épült.

1233-ban Veszprém megyében említenek *Gyurguizurma* nevű vizet (*aqua*).[56] 1238-ban Dozmat határjárásában a Dozmat patak mellett, 1240-ben a Kenéz határleírásában a Sár vizénél, 1244-ben pedig a Pinka folyó mellett szerepel egy-egy szarm, mindhárom Vas megyében.[57]

Némiképp többet árul el a szarm mibenlétéről a rábaközi Boywa prédium 1251-es határleírása, melyben a következőt találjuk: "*...venit super Rabam et est in Ombuzorma habens a dextris locum molendini...*"[58] Az itt említett Ombuzorma a szöveg alapján közvetlenül a Rába mellett található; és az is valószínűnek látszik, hogy a malomhely rajta, illetve mellette helyezkedik el. Ugyancsak 1251-ből származik az az oklevél, amely a Dudvág és a Vág között *yneuzorma*-t és *Zadurzorma*-t említ, ennél több azonban a leírásból nem derül ki.[59]

1251-ből származik az az okirat is, amely a Garam mellett egy bizonyos *Machkazormv* nevű helyet említ. [60] Knauz Nándor szerint a hely később *Machkazarw, Machkasarufeld, Machkazarewfewlde* formában bukkan fel, a 19. század végén pedig ugyanezt Macskarévnek hívták.[61]

1255-ben Vas megyében az Ablánc-patak mellett írnak egy helyről, amit Megyeszarmnak neveznek.[62] Öt évvel később a csallóközi Szakállas határán *Zoromeley* nevű piscináról hallunk.[63] A komáromi várbirtok 1268-as leírásában szintén találunk adatot, itt Harasztszarm nevű vizet (*aqua Horozthzorm*) említenek a Csallóközből.[64]

1271-ben és 1297-ben birtokok, illetve falvak nevében tűnik fel a *szarm* szó, ennél többet azonban nem árulnak el az iratok.[65] Jóval több információval szolgál az az oklevél, amely egy bizonyos *Sarzorm*-ban levő malmokat említ Kaposvár mellett.[66] Ugyancsak sokatmondó adatot találunk egy másik keltezetlen forrásban, amely *Zwaykzorm* nevű révről vagy átkelőről ír.[67]

---

[50] UB I. 53.

[51] *Komlouzorm* falu helyére az ugyanezen oklevélben található határleírásokból, a *komlouzorm*-i és a lébény-szentmiklósi határjárásokból következtethetünk.

[52] ÁÚO I. 125.

[53] "*...inde tendit ad aquam Rebucha ad Bonchoszorma...*" UB I. 77.

[54] "*...inde vadit Scenegueteu Zormu, ubi cadit in Scykrin potok...*" UB I. 89.

[55] PRT I. 677.

[56] "*...ultra quandam aquam nomine Gyurguizurma...*" HO IV.15.

[57] "*...incidit in fluvium Druzmoth et per eundem itur ad Zormu...*" UB I. 187. "*...vadit versus aquilonem ad aquam Sar et est meta in Sormv...*" UB I. 199. "*...inde ad Ngenszorm et ibi transit aquam Pincua...*" UB I. 210.

[58] DL 355.,356.

[59] "*...inde vadit superius ad aquilonem ad yneuzorma, deinde tendit ad Zadurzorma...*" Hazai Oklevéltár 1234-1536. szerk.: Nagy Imre, Deák Farkas, Nagy Gyula, Bp., 1879. 20.

[60] "*...particulam terre super Machkazormv...*" MES I. 389.

[61] Knauz Nándor: A Garam-melletti Szent-Benedeki apátság I. Bp., 1890. 163-164.

[62] "*...vadit ad quendam locum qui Megezorm nominatur et ibi sunt due mete antique iuxta rivulum Oblanch...*" UB I. 238.

[63] HO VI. 10. (1260)

[64] MES I. 557.

[65] ÁÚO VIII. 362., Okl. szótár 888.

[66] "*...quoddam molendini in Sarzorm existentis...*" (1297) Krit. jegyz. 58.

[67] "*A quodam portu seu transitu Zwaykzorm vocato...*" Okl. szótár 888.

Ezzel adataink végére értünk, ám a tanulságok összegzése előtt tekintsük át azokat az eddig figyelmen kívül hagyott említéseket, ahol a *föveny* és a *szarm* együtt szerepel, összetétel formájában. Az előzőekben már szó volt a Bihar megyei Fövenyszarm faluról, nem árt azonban még egyszer felidézni a rá vonatkozó adatokat:*Fuenzorm* (1277), *Fuenzorm* (1279), *Fuenzorm* (1282), *Fuenzaru* (1308), *Feuenzorm* (1327).[68] A falu Berettyó partján feküdt, Pelbárthida mellett.

Másik adatunk a Fertő-tó mellékéről, a számos tóval tarkított Fertőzugból való, ahol Fövenyszarm nevű vizet (*aqua Fuenzorm*) említenek Keych falu határában.[69]

Utolsóként tárgyaljuk a csallóközi Karcsa határleírásában 1256-ban szereplő Fövenyszarmot, amely a leírás szerint egy mocsár vagy tó átkelője (*vadum*).[70]

Végigtekintve adataink során, rögtön feltűnik, hogy mindazok a források, amelyek pontos lokalizálást tesznek lehetővé, vizek mellett, vizek környezetében említenek szarmot. Három esetben arról értesülünk, hogy a különféle jelzővel ellátott szarm maga is valamilyen víz. Több helyütt olvashattunk arról, hogy a szarmon vízimamok találhatók, három esetben pedig, mint rév, átkelő tűnik elénk.

A vízimalmok említése szinte bizonyossá teszi, hogy folyókból kiágazó medrekről, ágakról van szó, amelyek hosszabb-rövidebb távolság után feltehetőleg visszatértek a folyóba. Ha szarmról, mint révről hallunk, nem gondolhatunk egyébre, mint a folyók partjának öbölszerű bevágódására, amelyek a hajók biztonságos kikötését szolgálják.

Érdekes az az adatunk, amely egy mocsár vagy tó *(palus) vadum*-ának nevezi a szarmot. A *vadum* szó többnyire vizek elsekélyesedő részét, gázlóját, illetve ezzel összefüggésben révet, átkelőt jelent. Ebben a konkrét esetben valószínűleg egy nagyobb vízfelület elkeskenyedő és elsekélyesedő részéről vagy hosszabb nyúlványáról lehet szó, amely átkelésre alkalmas volt.

Hogy megközelítően hogyan kell elképzelnünk egy szarmot, arra nézve az 1208-ban említett *Boldazorma* nyújt eligazítást. Ezt a helyet ugyanis a Lébény és Mosonszentmiklós határleírásának rekonstrukciója során nagy valószínűséggel lehetett lokalizálni és egy még ma is meglevő mederrel azonosítani.[71] Az 1208-as oklevélben erről a következőt olvashatjuk:"*...inde venit ad Zoustou. Hoc quoque notandum est, quod portus qui dicitur Boldazorma de consensu et bona voluntate consanguineorum ipsorum scilicet Pangrachi, Iani et aliorum cessit in partem ecclesie. Ius vero piscandi in ipsa aqua remansit penes illos et sic a Zoustou sursum per Rabca reditur ad locum...* "[72] Az itt említett Sóstót (*Zoustou*) térképi helynévadatok alapján egy a Rábcából kiszakadó holtággal lehetett azonosítani, amelyet a 2. ábrán látható 18. századi térképünk mutat.[73] A holtágból egy hosszú, keskeny öböl nyúlik ki, melyet nyíllal jeleztünk. Ez az öböl nem lehet más, mint a Sóstóval kapcsolatban említett *Boldazorma portus.* A Sóstóból kiágazó tényleg szarvszerű nyúlvány hajók kikötésére kiválóan alkalmas lehetett. Ebben az esetben *portus* alatt nyilvánvalóan kikötőt és nem révet értettek, mivel a megadott helyen átkelésnek nincs értelme, hiszen az öböl nem a Rábcából, hanem annak mély holtágából nyúlik ki. Nagy értéket kellett hogy képviseljen, mert az egész rokonság (Győr nemzetség) beleegyezése volt szükséges az eladományozásához. A külön is említett halászat bizonyára a Sóstóra vonatkozott.

Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a *szarm* névvel illetett természeti képződmények minden esetben így néztek ki; ezt a gondolatot idézett forrásaink egyértelműen kizárják. A *szarm* adataink alapján általában véve álló- vagy folyóvízből kiágazó medret jelentett. Ezen túlmenően

---

[68] Györffy 1963-1998 I. 617.

[69] UB I. 360. (1269)

[70] "*...inde protendens vadit ad quoddam vadum predicte paludis quod dicitur Fuenzoim...*" ÁÚO XI. 426. A *Fuenzoim* nyilvánvaló elírás *Fuenzorm* helyett.

[71] Takács Károly: Vízépítések a régi Tóközben. Árpád-kori árokrendszer, halastavak és sáncok kutatása, Szakdolgozat, témavezető: R. Várkonyi Ágnes

[72] UB I. 53.

[73] MOL S12 Div.XI. No.34:1.

azonban számos formája lehetett. Egyik ilyen forma volt a *Boldazorma*-hoz hasonló tóból vagy folyóból kinyúló keskeny öböl, amelyet hajók kikötésére használhattak fel. Esetenként mocsarak, tavak elkeskenyedő részét értették rajta, mely nem feltétlenül végződött öbölszerűen, hanem bizonyos távolság után újra kiszélesedhetett. Valami ilyesfélére utalhat a csallóközi Karcsa határában szereplő *Fövenyszarm.*[74] Lehetett azonkívül folyóból kiszakadó mellékág, ami maga is vízfolyás volt, s rajta malmok működtek. Ezek a mellékágak valószínűleg többnyire visszatértek abba a folyóba, amelyből kiváltak, de nem feltétlenül.

Tapasztalataink tehát csak részben egyeznek meg az előzőekben ismertetett tudományos eredményekkel, néhány ponton nyelvészeink álláspontja kiigazításra szorul. Adataink ugyanis nem támasztják alá azt a kijelentést, mely szerint a szarm nemcsak vízmeder, hanem völgy, árok elágazó része lenne.[75] Arra sem találtunk bizonyítékot, hogy a *szarm* vizekbe benyúló földnyelvre vonatkozna.[76] A részletezőbb említések kivétel nélkül vizekkel kapcsolatban szólnak róla, illetve mint víz, vagy nagyobb víz részlete jelenik meg.[77]

Mindezek után a *Fövenyszarm* összetétel értelmezése sem jelenthet gondot. Definíciószerűen folyóból vagy tóból kiágazó fövenyben gazdag vizet érthetünk alatta.[78] A Fertő melléki Fövenyszarm víz és a csallóközi Fövenyszarm esetében mindez talán nem igényel bővebb kifejtést. A Berettyó melletti Fövenyszarm falu nyilvánvalóan egy a Berettyóból kiágazó fövenyben gazdag folyóágról vagy víznyúlványról kapta a nevét.

Hasonló a helyzet Jászfényszaruval kapcsolatban. Ha megnézzük a települést korai kéziratos térképeken, jól látszik, mennyi ágra szakad szét a Zagyva sűrű hálózatot alkotva a város környékén.[79] A jelenséget a Zagyva folyó lejtés és hordalékviszonyai magyarázzák. A Zagyva és a Galga Fényszaru körül kialakult nagykiterjedésű mocsaraiba a két folyó árvizei, a hegy- és dombvidéki vízgyűjtőkről kiindulva nagymennyiségű hordalékot sodortak magukkal. Hatvan alatt hordalékmozgató energiájuk lecsökkent és a szállított iszap legnagyobb részét már Fényszaru térségében lerakták. A folyó árvize itt állandóan szétterülve új és új medret ásott magának a hordalékkúp anyagában.[80]

Fényszaru körül tehát a Zagyvának számos hordalékban, azaz fövenyben gazdag ága, öble viselhette a *Fövenyszarm* nevet, amely név azután természetes módon átszármazott a mellette fekvő településre is.

Jászfényszaru tehát egy érdekes vízrajzi képződményről nyerte nevét, amely név az Árpád-korban feltehetőleg sokkal gyakoribb volt annál, amennyiről forrásaink szólnak. Figyelemreméltó, hogy a *föveny* és a *szarm* külön-külön milyen gyakran szerepel az egyébként nem túl bőséges 11-13. századi forrásanyagban. Úgy tűnik, hogy közönséges, mindenütt előforduló víz- illetve helyneveknek számítottak a korszakban. E tény nem furcsállható, hiszen vízrajzi, vízzel kapcsolatos tájnevekről van szó, a Kárpát-medence pedig közismerten gazdag a legkülönfélébb folyó és állóvizekben. Legfeljebb azon csodálkozhatunk, hogy e nevek helynévként a későbbiekben mennyire megritkulnak, sőt a *szarm* el is tűnt nyelvünkből. A *szarv* ugyan továbbvitte a *szarm* ezen jelentését, erre azonban nagyon kevés adatunk van az újkorból.

---

[74] ÁÚO XI. 426.

[75] TESZ III. 682.

[76] Tagányi 1893. 325. 6. jegyzet. Melich 1905. 118-119.

[77] Annyit hozzá kell tenni az eddig elmondottakhoz, hogy a *föveny*-nyel ellentétben a *szarm*-ról, ha magában áll nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy köznévi vagy tulajdonnévi értelemben használják-e.

[78] Annak a fent idézett értelmezésnek tehát, hogy a név sarló alakban elterülő homokra vonatkozik nincs alapja. Kiss 1983. 301.

[79] MOL S12 Div.XIII. No.30 (1776), MOL S12 Div.X. No.76:1-2 (1792), stb.

[80] Nemes Gerzson: A Zagyva és a Tarnavölgy jászkerületi vízügyeinek krónikája (1279-1876), Szolnok, 1981. 33.

A középkor embere olyan környezetben élt, ahol a víz döntő módon meghatározta a mindennapi életet, a gazdálkodást, végső soron a kultúra egészét. A szabályozások előtt Magyarországon négy millió hektárt borított ideiglenesen vagy állandóan víz.[81] S ehhez még vegyük hozzá a folyók, erek, tavak és mocsarak írott forrásainkból is kihámozható sokaságát.[82]

Ebben a világban minden a vizekhez kapcsolódó jelenség felfokozott értelmet nyert, különösen, ha a társadalom életét közvetlenül befolyásoló dologról volt szó. Úgy tűnik, hogy az eddig tárgyalt föveny és szarm ezek közé a jelenségek közé tartozott. Hogy ebben a kijelentésben semmi túlzás nincs, éppen a rájuk vonatkozó adatok tanúsítják. Láthattuk, hogy a *szarm* névvel illetett vízrajzi képződmények egyben átkelők, révek, kikötők voltak, vagy vízimalmok hajtására is szolgáló folyóágak.[83] Mind-mind olyan tényező, ami az élet napi mozzanataihoz tartozott. Némiképp áttételesen, de a föveny legalább ilyen fontos, ha nem fontosabb szerepet játszott.

Közismert, hogy a folyóvizek jelentős mennyiségű hordalékot (azaz fövenyt) hordoznak magukkal vízgyűjtő területükről, amelyet azután medrük vagy árterületük bizonyos részein leraknak.[84] A folyóvízi hordaléknak a tavak ökoszisztémájában betöltött fontos szerepére limnológusok figyeltek fel.[85] Kimutatták, hogy a tavaszi áradások szervetlen hordaléka olyan fontos tápanyagutánpótlást jelent, amely elengedhetetlen az állóvizek anyagforgalmának fenntartásához. A tápanyagokon belül főleg a foszforvegyületek szerepét kell hangsúlyozni.[86] Az ármentesítések előtt azonban folyóvizeink nemcsak tavakba öntötték vizüket, hanem széles árterületeken ömlöttek szét áradások idején. A vízzel időszakosan elárasztott területek természetszerűleg nemcsak vízben, hanem hordalékban is részesültek, amely a tavakhoz hasonlóan pozitívan befolyásolhatta az itteni növénytársulások életfeltételeit. S mivel ezek a területek elsősorban a fűtermő helyek, így a folyamat nyilvánvaló hatással volt a rétek, legelők fűhozamára. Ehelyütt is elsősorban a foszfor jelentőségére kell rámutatni, amely a növények fejlődésének egyik legfontosabb tényezője, és azon elemek közé tartozik, mely természetes úton nem pótlódik a talajban csak trágyázással vihető be. Ebből a szempontból tekintve a folyóvízi hordalékklerakódás kis mértékű trágyázásnak felel meg, amely tény akkor kap igazi jelentőséget, ha végiggondoljuk, milyen óriási területeket öntött el a víz a szabályozások előtt a Kárpát-medencében.

Az áradások ilyen irányú hatásának kérdését néprajzosok vetették fel elsőként a szakirodalomban az ártéri gazdálkodás leírása során.[87] Más tudományágak képviselői azonban sajnálatos módon nem figyeltek fel a kérdés jelentőségére. Úgy tűnik, még mindig nem tudtunk megszabadulni évszázados beidegzettségünktől, amely az árvízben csak a rosszat, a megszüntetendőt látja, s nem hajlandó elismerni, hogy voltak kedvező hatásai is, amelyek esetenként virágzó gazdálkodási formákat hívtak életre. Ma már megalapozottan állíthatjuk, hogy az ember a középkori Magyarországon nem csupán passzív szemlélője volt a vizek járásának, hanem azokat aktívan, a maga javára befolyásolta.

---

[81] A magyar vízszabályozás története, szerk: Ihrig Dénes, Bp. 1973. 389.

[82] Magyarország középkori forrásokban megmutatkozó vízgazdagságára már a múlt században felfigyeltek történészeink. Lásd: Pesty Frigyes: Magyarország vízhálózata a régi korban , Századok I. 1867. 68-78. Ortvay Tivadar: Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig I-II. Bp., 1882.

[83] A vízimalmokat előszeretettel építették folyók mellékágaira, mivel ilyen helyen jóval nagyobb lehetőség nyílik a víztömeg szabályozására mint a főmederben. Lényegében ezért készültek a folyókból kivezető mesterséges medrek, a malomcsatornák is, amelyekről már az Árpád-korban számos forrás szól.

[84] A folyóvízi hordalékviszonyok kérdése olyan szerteágazó problémákat vet fel, amelyekre itt nem térhetünk ki részletesen. A jelenséget csak egyféle szempontból értékelhetjük.

[85] Sebestyén Olga: Bevezetés a limnológiába, Bp., 1963.

Felföldy 1981.

[86] A foszfor "*a felszíni vizekben többnyire csak nyomokban található, hiánya mégis minden más anyag hiányánál inkább válhat a termelékenység akadályozójává. A növényi termelés minimumfaktora.*" Felföldy 1981. 162.

[87] Andrásfalvy Bertalan: A Sárköz és a környező Duna menti települések ártéri gazdálkodása és vízhasználatai a szabályozás előtt, Bp. 1973. Bellon Tibor: Ártéri gazdálkodás az Alföldön az ármentesítések előtt, in: A Kárpát-medence történeti földrajza, szerk: Frisnyák Sándor, Nyíregyháza, 1996. 311-321.

Hogy ez mennyire így van, azt az utóbbi évek kutatásai bizonyították, amelyek elpusztult csatornarendszereket hoztak napvilágra a Rábaközben, a Kalocsai-Sárközben és még több más kisebb területen.[88] Ezek a csatornarendszerek írott és régészeti adatok alapján az Árpád-kor folyamán léteztek és működtek. Az objektumok egyértelműen igazolják, hogy egységes vízügyi rendszer létezett abban az időben, amely valamikor a középkor második felében bomlott fel. Ez a szisztéma az áradó víz előnyeinek kihasználására épített, lényegében árasztó öntözést valósított meg elsősorban a fűtermő területeken: a víz aktuális állásától függően elárasztott és lecsapolt. Mindeközben természetesen nemcsak vízzel látott el nagy területeket, hanem finom hordalékkal is, amely utóbbi tényező pozitív hatásainak nyilván a rendszer létrehozói is tudatában voltak. A csatornarendszerek segítségével kiterjedt és bőventermő réteket, legelőket nyertek, amely nagyszámú állat tartását tette lehetővé.[89] Ebből a szempontból talán érthetőbbé válik, miért volt olyan fontos a kor embere számára az a valami, amit a *föveny* szó kifejezett.

Jászfényszaru neve kapcsán így jutottunk el a fényes szarvtól, azaz Lehel kürtjétől a hidrológia és a hidrobiológia speciális kérdésköreihez. S bár ez a névmagyarázat, első ránézésre nem olyan "fényes", mint az előző, mégsem kell szégyenkeznünk miatta, hiszen a város neve a magyarság egykori életének, természetközeli kultúrájának becses emléke és tanúja.

---

[88] A téma eddigi részleges összefoglalása: Takács Károly: Árpád-kori árokrendszerek kutatása, in: A táj változásai a Kárpát-medencében, szerk: Füleky György, Gödöllő, 1999. 393-400.

[89] A kérdés természetesen jóval részletesebb kifejtést kívánna, amelyre azonban ehelyütt nincs mód, mindössze néhány szóban foglalhattuk össze az eddigi kutatási eredményeket. A tárgyalás csonkasága ellenére az Árpád-kori csatornarendszerek problémáját tárgyunk szempontjából mégsem kerülhettük meg.

A rövidítések feloldása

ÁÚO = Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár, I-XII. Pest-Bp., 1860-1874.

CD = Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, I-XI.

Budae, 1829-1844

Csánki 1890-1913 = Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I., III-V. Bp., 1890-1913

DHA = Diplomata Hungariae Antiquissima I. ed.: Georgius Györffy, Bp., 1994

Felföldy 1981 = Felföldy Lajos: A vizek környezettana. Általános hidrobiológia, Bp., 1981

Györffy 1956 = Györffy György: A tihanyi alapítólevél földrajzinév-azonosításaihoz, in.: Emlékkönyv Pais Dezső 70. születésnapjára, szerk: Bárczi Géza-Benkő Lóránd, Bp., 1956

Györffy 1963-1998 = Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I-IV. 1963-1998

Kiss 1983 = Kiss Lajos: A földrajzi nevek etimológiai szótára, Bp., 1983

Krit. jegyz. = Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II/4. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette: Borsa Iván, Bp., 1987

Melich 1905 = Melich János: Adatok a magyar nyelv és helyesírás történetéhez, Nyelvtudományi Közlemények XXXV. (1905) 112-123.

MES = Ferdinandus Knauz: Monumenta ecclesie Strigoniensis I-III. Bp., 1874

Okl. szótár = Szamota István-Zolnai Gyula: Magyar Oklevélszótár, Bp., 1902-1906

PRT = A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története, szerk.: Erdélyi László-Sörös Pongrác I-XII. Bp., 1902-1916

Tagányi 1893 = Tagányi Károly: A Besztercei Szószedet kulturtörténeti jelentősége, Századok XXVII. (1893) 312-331.

TESZ = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I-V. Bp., 1967–1984.

UB = Wagner Hans-Lindeck-Pozza, Irmtraut: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete Comitate Wieselburg, Ödenburg und Eisemburg I-IV. Graz-Köln-Wien, 1955–1985.

Egyéb rövidítések

DL = Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Levéltár
MOL = Magyar Országos Levéltár

Károly Takács:

Zum Namen von Jászfényszaru

„Föveny" und „szarm" in den Quellen aus den Zeiten der Arpaden

Lange herrschte die Vorstellung, daß der Name von Jászfényszaru ein „leuchtendes Horn" bedeutete[1] und so die Namengebung in irgendeiner Beziehung zu dem in Jászberény aufbewahrten Horn von Lehel stünde. In unserem Jahrhundert wurde aber von den Linguisten eindeutig bewiesen, daß der Ortsname durch die Zusammensetzung der Wörter *föveny* [Sand] und *szarv* [Horn] entstand und er sich auf irgendwelches Naturgebilde bezieht.

In diesem Aufsatz wird unternommen, die Bestimmmung des Wesens von diesem Naturgebilde zu versuchen. Während der Arbeit wurde es klar, daß die bisherigen Feststellungen der Linguisten in Bezug auf die alte Bedeutung der Wörter *föveny* und *szarv* in Kenntnis der Quellen aus der Zeit der Arpaden zu präzisieren, bzw. zu korrigieren seien.

Das Wort *föveny* erscheint in den neuzeitlichen Quellen und in den Wörterbüchern (auch auf das Mittelalter bezogen) in vielen Fällen als Synonyme von *homok* [Sand]. Aus den mittelalterlichen Quellen stellt es sich aber eindeutig heraus, daß das Wort ursprünglich auf sandartige Anschwemmung der Flüsse, bzw. auf regelmäßig angeschwommene Bodentypen bezog, es hatte also damals ein engeres Bedeutungsfeld als *homok*. Das *föveny* erscheint übrigens in den Quellen ausschließlich als Ortsname, als der Name von an Anschwemmungen reichen Flüssen oder von Gebieten am Wasser. (Abb. 1)

Das Wort *szarv* wurde in den frühen Zeiten noch ausschließlich in der Form *szarm* benutzt, und bezeichnete immer ein eigenartiges Naturgebilde, das den linguistischen Forschungen nach eine Abzweigung von einem Flußbett, einem Tal oder einem Graben sein soll. In den Quellen erscheint aber das *szarm* ausschließlich als Wasser oder Teil des Wassers; genauer wurde es auf die folgenden hydrologischen Gebilde bezogen: Nebenzweig eines Flusses oder ein buchtartiger Ausläufer, bzw. die Verschmälerung von größeren seeartigen Gewässern. Es ist kein Zufall, daß ein *szarm* oft eine Überfahrt, ein Hafen oder ein Mühlenkanal war.

Nach alldem dürfte die Deutung der Zusammensetzung *Fövenyszarm* keine Sorgen bereiten. Per Definitionem kann darunter ein aus einem See oder Fluß abzweigendes, an Anschwemmungen reiches Wasser verstanden werden. Im Fall von Jászfényszaru, in Kenntnis der hydrologischen Verhältnisse der Umgebung, ist die Namengebung leicht zu erklären. Auf den frühen, handschriftlichen Karten ist es klar zu erkennen, daß der Fluß Zagyva in der Nähe der Stadt in zahlreiche Zweige zerläuft. Das Phänomen wird mit den Neigungs- und Anschwemmungsverhältnissen des Flusses erklärt. Die anschwemmungstreibende Energie der Zagyva nahm unter Hatvan ab und das getriebene Lehm wurde in der Gegend von Jászfényszaru abgelagert. Die Überschwemmung des Flusses grub sich hier immer und wieder ein neues Bett durch das Material der Schwemmkegel. Um Jászfényszaru konnten also zahlreiche an Anschwemmung, d.h. an *föveny* reiche Zweige oder Buchte der Zagyva den Namen *Fövenyszarm* tragen, und der Name wurde dann später auch auf die Siedlung daneben bezogen.

Der Ortsname *Fövenyszarm* (in Form von *Fuenzorm*) taucht noch an drei Orten in Ungarn auf. Zwei von denen (an der Neusiedlersee und auf der Großen Schüttinsel) beziehen sich direkt auf das Wasser, der dritte bezieht sich auf eine Siedlung am Fluß Berettyó, die seinen Namen von der hier abzweigenden Bucht oder einem Nebenzweig des Flusses erworben haben wird.

---

[1] „fény" bedeutet „Licht", „szaru" oder „szarv" bedeutet „Horn". Anm. d. Übers.

Es muß darauf hingewiesen werden, daß die Termini *szarm* und *föveny* als Ortsnamen ziemlich oft in den Quellen vorkommen. Dies kann nur zeigen, daß die Bedeutungsinhalte, die durch diese Wörter ausgedrückt wurden, im Leben der damaligen Menschen eine sehr wichtige Rolle gespielt haben müssen. Im Falle von *szarm* braucht diese Feststellung nicht sonderlich erklärt zu werden, da es sich, wie schon gesagt, oft auf Überfahrten, Häfen und Mühlenkanäle bezog. In Bezug auf *föveny* muß darauf aufmerksam gemacht werden, daß die Anschwemmung eines Flusses eine sehr wichtige Rolle in den Ökosystemen der Stillgewässer und der ehemaligen Überschwemmungsgebiete hat, bzw. hatte. Die nicht-organische Anschwemmung der Überschwemmungen im Frühling leistet einen unentbehrlichen Beitrag zur Aufrechterhaltung des Stoffwechsels der Seen. Sie spielt eine genauso wichtige Rolle auf den zeitweise überschwommenen Gebieten, die vor der Hochwasserabwehr im Karpaten-Becken einen riesigen Umfang hatten, und die als durch den Fluß bewässerte und "gedüngte" Wiesen und Weiden die Haltung von Tieren in großer Anzahl ermöglichten.

Im Zusammenhang damit müssen auch die Forschungen erwähnt werden, die die Überreste von Kanalsystemen aus der Zeit der Arpaden auf den Gebieten der ungarischen Tiefebene zum Sonnenlicht brachten. Diese Objekte beweisen eindeutig, daß es vor dem 13. Jahrhundert ein einheitliches Wassersystem existierte, das sich in der zweiten Hälfte des Mittelalters auflöste. Dieses System beruhte sich auf die Nutzung der Vorteile der Flut, eigentlich bewirkte es eine Art Flutbewässerung (vor allem) auf den Gebieten, wo Gras wächst. Es versorgte riesige Regionen zugleich nicht nur mit Wasser, sondern auch mit feiner Anschwemmung, und mit den positiven Wirkungen des letzteren waren offensichtlich auch die Anleger der Kanäle im Klaren.

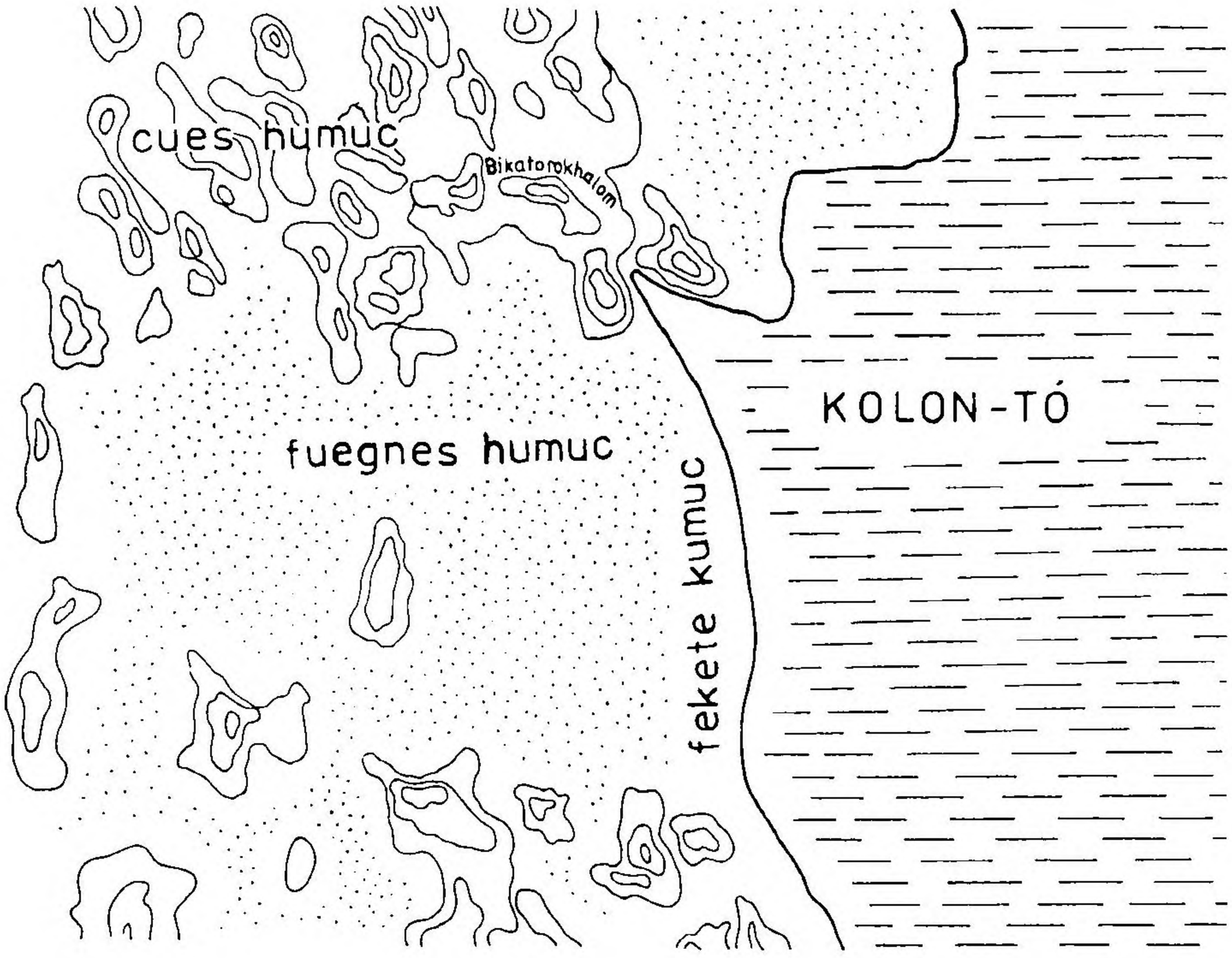
cues humuc
Bikatorokhalom
KOLON-TÓ
fuegnes humuc
fekete kumuc

1. ábra

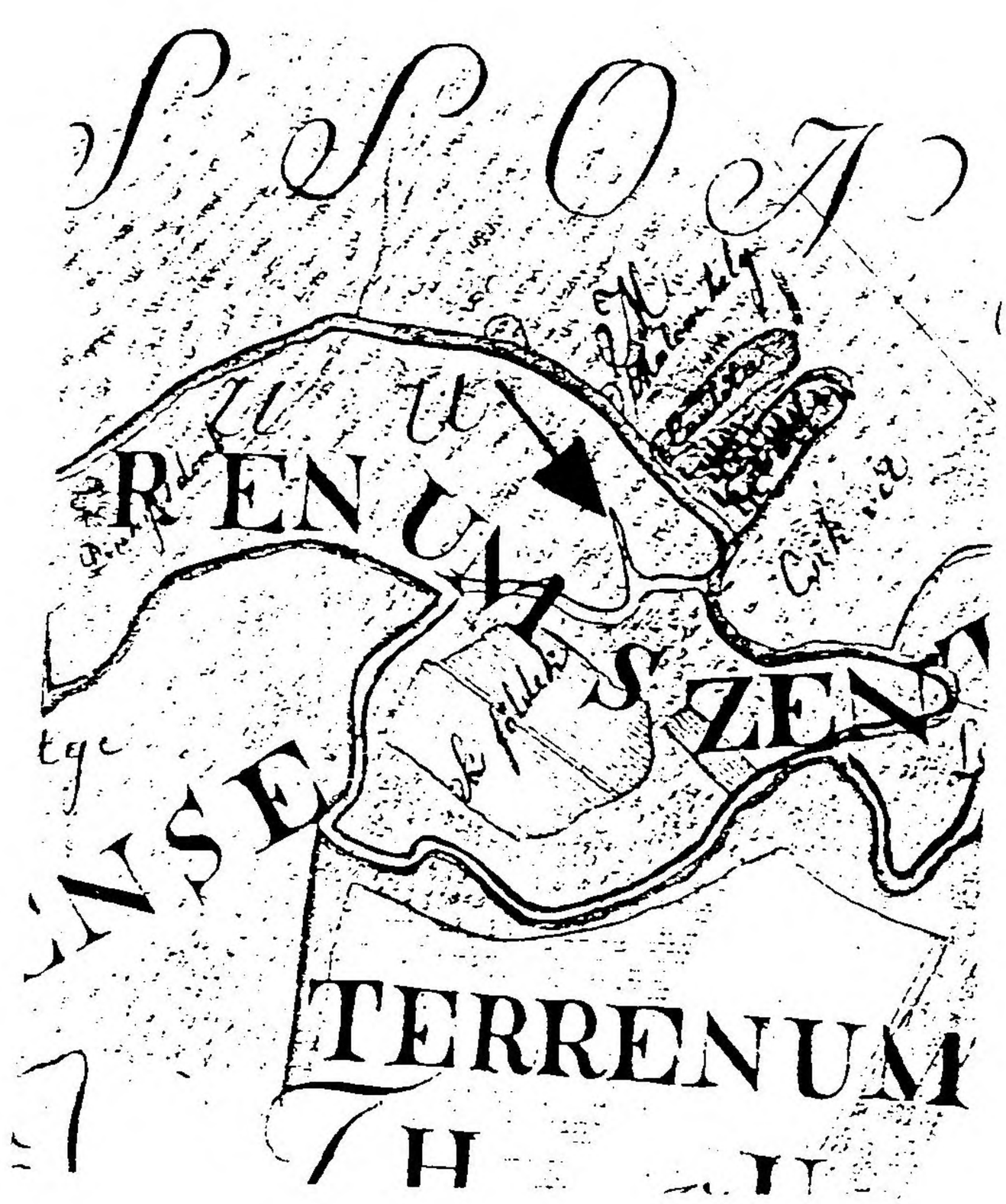
RENUM
TERRENUM

2. ábra

Belényesy Károly–Szebeni Andrea:

Jászfényszaru középkori temploma

A Szent Család téren álló, Mindenszentek titulusú római katolikus templom kétségtelenül Jászfényszaru legjelentősebb műemlék épülete. Egyike a Jászságban épen maradt középkori eredetű templomoknak, amely a művészettörténeti szakirodalomban csak említés szintjén jelenik meg[1]. Ennek oka, hogy a jellegzetes műformák hiánya miatt a kutatás nem tud „közelebb kerülni" az épülethez, és csak az alaprajzból, illetve a külső architektúrából adódó jellegzetességek nyomán sorolja a XV. századba[2]. Ennél ez a tanulmány sem ígérhet többet, de mindezen adott lehetőségek mellett kísérletet tesz az épület Jászfényszaru és a Jászság egyház- és településtörténetébe való beillesztésére.

Elsőként az épület részletes leírására és az abból adódó következtetések levonására, majd a templom és a középkori falu történetének kapcsolódási pontjainak bemutatására kerül sor.

A jelenlegi templom[3] egyhajós, északi oldalhajóval, nyugati oldalán háromszintes toronnyal, keleten a nyolcszög három oldalával záródó szentéllyel. A szentély északi oldalán helyezkedik el a sekrestye, délen a hajó falához kétszintes kántorkórus épült (1. kép).

Nyugaton a főhajó tengelyében áll a saroktámpilléres torony, melynek földszintjén nyílik a templom kapuja, fölötte és a torony északi és déli oldalán körablakok vannak. A támpilléreken és a következő szint nyugati fülkéjében szobrok állnak. Itt az északi és déli oldalon félköríves ablakok találhatóak, csakúgy, mint a legfelső szinten, ahol ívesen tört párkány felett a tornyot tagolt sisak zárja le. A toronytól északra a főhajó nyugati támpillére és a mellékhajó bejárata helyezkedik el, délre a főhajó délnyugati sarkának keresztirányú támpillérei állnak (2. kép).

A déli oldalon az eredeti ötből - az előbb említettel együtt - négy támpillér látható, a második és harmadik között épült fel a kántorkórus. Ennek nyugati oldalán a második támpillér csonkja még felismerhető, a harmadikat valószínűleg teljesen beépítették. A kórus bejárata déli oldalon nyílik. A támpillér közökben félköríves ablakok helyezkednek el.

A hajónál keskenyebb szentély déli oldalát középen egy támpillér osztja ketté, a szentélyzáradék sarkait is három pillér támasztja. Északon a negyedik helyén csatlakozik a szentélyhez a sekrestye téglalap alakú tömbje és a hozzá tartozó modern előépítmény. A szentély déli oldalán az első pillérközt, a szentélyzáradék északi és déli oldalát, valamint a sekrestye keleti falát félköríves ablakok törik át.

Az északi mellékhajó támpillérek nélküli falán, a nyugati oldalhoz közel nyílik a kripta lejárata. A főhajót és az alacsonyabb szentélyt sátortető fedi, a mellékhajó féltetővel csatlakozik a hajó északi oldalához.

A mintegy 25 m hosszú, 7 m széles, téglalap alaprajzú főhajó nyugati oldalán két négyzetes pillérre és két oszlopra támaszkodó orgonakarzat áll (3. kép). A második pillérközben nyílik a bejárat a kántorkórushoz, amelynek második szintjén félkörívesen áttörték a hajó falát. A főhajó északi oldala a mellékhajó felé pillérekre támaszkodó félkörös árkádívekkel nyílik (4. kép). A főhajót a pillérkiosztáshoz igazodó fiókos dongaboltozat fedi (5. kép).

A 11 m hosszú, 5,5 m széles szentélyt félköríves diadalív választja el a főhajótól. A két lépcsőfokkal emelt tér északi oldalán nyílik a barokk kőkeretes sekrestyeajtó. Kétszakaszos keresztboltozat fedi (6–7. kép).

---

[1] Genthon 1961. 142.
Szolnok megye műemlékei 19.. 147.

[2] Genthon 1961 és Szolnok megye műemlékei 19.. mindkét irodalomban csúcsíves ablakokat említenek a templomon pontos helymeghatározás nélkül. Bejárásunkkor ezek nyomát nem találtuk, így ezt az információt nem vesszük figyelembe.

[3] 1999 novemberében végeztük el a templom felmérését.

A 8m hosszú, 3,7 m széles, téglalap alaprajzú sekrestye északi oldalán álló bejárata a modern előépítménybe nyílik, nyugati ajtaja a mellékhajóba vezet. A sekrestyét kétszakaszos keresztboltozat fedi (10–11. kép).

A főhajóval megegyező hosszúságú, 6 m széles, négy szakaszos mellékhajót csehsüveg boltozattal látták el (12. kép). Északnyugati sarkában barokk faragott szenteltvíztartó áll (13. kép). A diadalív melletti átjáró keleti pillérébe falazták be a 1702-ben történt átépítést megörökítő feliratot (14. kép). A templom falait modern, bibliai tárgyú, több kéztől származó freskók borítják.

Az északi mellékhajó alatti kripta (kb. 4x5 m) kis belmagasságú, téglából készült dongaboltozat fedi. Északi oldalán kisméretű szellőző ablak nyílik a mai külső járószintre, déli oldalán a főhajó eredeti támpillére nyúlik be (15–16. kép).

Az alaprajzon és az épületen első ránézésre is szembe tűnik, hogy többször átalakították. A későbbi átépítések nyomait számba véve juthatunk el a legkorábbi templom felépítményéhez. Modern hozzáépítésnek tekinthetjük a sekrestye északi oldalához csatolt helyiséget. Ide tartozik a kripta padlószintjének megemelése, modernizálása is.

Kétségtelen, hogy a templom legjelentősebb átalakítása a barokk korszakhoz köthető. Ide kapcsolható az északi mellékhajó és az eredeti kripta, illetve a kántorkórus építése, továbbá a boltozatok nagy részének átalakítása. Feltehetőleg ehhez az időszakhoz tartozik az orgonakarzat és a nyugati torony építése is. A nagyszabású barokk átépítésről rendelkezünk forrással is, mely szerint 1702-ben a növekvő lélekszámú település, átalakította a templomot. A régi „kápolnácska szentéjét meghagyták új főhajót, kántorkórust és tornyot építettek”[4]. Mindezek mellett érdemes újra szemügyre venni az alaprajzot és felépítményt, mint a korai épületre vonatkozó elsődleges forrást és az egyes átalakításokat leválasztva felvázolni az eredeti templomot. Az északi mellékhajó egész tömbje elkülönül a főhajótól. A külsőben ezt az önálló térlefedő forma mutatja, belül pedig boltozatával különül el a többi tértől. Ami közelebb visz minket a korai templomhoz, az a főhajót a mellékhajóktól elválasztó árkádpillér sor elemzése. Ennek kiosztása megegyezik a főhajó déli falának – feltehetőleg eredeti – pillérkiosztásával. A csehsüveg boltozatok az árkádpillérek északi oldalán lévő nyúlványokra támaszkodnak. Az árkádpillérek vastagsága megegyezik a déli hajófal vastagságával, és egy vonalba esnek a nyugati homlokzaton a toronytól északra található támpillérrel. Így az árkádpillérekben joggal sejthetjük az eredeti északi hajófalat. Ezt látszik támogatni a pillérek északi nyúlványai, amelyek egy vonalba esnek a déli támpillérekkel, és feltehetőleg ezek eredeti északi párjai. Nyugatról a harmadik támpillért láthatjuk a kriptában, ami arra utal, hogy az eredeti templomnál a kripta később épült. Alaprajzi egyezése a mellékhajóval a kettő azonos periódusból való származását valószínűsíti.

A kántorkórusnak az eredeti templomnál későbbi építését az bizonyítja, hogy a déli hajófal második támpillérének csonkja a kórus nyugati oldalán megfigyelhető, míg a harmadikat valószínűleg teljesen magában foglalja. Így az épületrész a második pillérközben szabályosan helyezkedik el.

A főhajó fiókos dongaboltozata – ami a korszak legelterjedtebb boltozati megoldása - biztosan a barokk átépítéshez tartozik. Az 1702-es átalakításnál valószínűleg jócskán vissza is bontották még meglévő falait. Kevésbé lehetünk biztosak a szentélyboltozat korának meghatározásánál. Az egyszerű keresztboltozatot vakolat fedi, faragott kőelemek (bordák, falpillér) nyoma nem látható. Ez alól kivételt képeznek a boltszakaszok záródásai, ahol a vakolt falfelület formája zárókövet sejtet (8–9. kép), amelyet az 1702-ben történt átépítés annyiban támogat, hogy akkor a szentélyt érintetlenül hagyták, tehát itt számolhatunk ennél korábbi felmenő falakkal és esetleg boltozatokkal is.

A sekrestye és a torony építésének kormeghatározása szintén bizonytalan, bár barokk műformák megfigyelhetők és utóbbi esetén a már idézett 1702-re vonatkozó adat a későbbi építést támogatja, az alaprajzi megjelenésükből adódóan középkori eredetüket sem vethetjük el.

---

[4] Bene 1907. 126-127. Soós 1985. 365.

Amint az a leírásoknál látható, az egyes megállapítások esetén nagyon sok a bizonytalan tényező, amely a kutatás rajtunk kívülálló hiányosságaiból adódik. Megfigyeléseinket csak a külső szemlélő helyzetéből tettük, egy olyan templomon, amely a részletes és a jelenlegi rendezett állapotot feltehetőleg megváltoztató kutatás nélkül érdemben nem vizsgálható[5].

A későbbi átépítésektől lecsupaszított templomunk szabályos középkori alaprajzot követ. Hosszú, keskeny, pillérekkel támasztott négy szakaszos hajójához a nyolcszög három oldalával záródó, két szakaszos szentély csatlakozik. A szentélyboltozata feltehetőleg keresztboltozat, a hajó a támpillérekből következtetve valószínűleg boltozott volt. A torony megléte és a sekrestye formája bizonytalan, de jelen alaprajzi állapotukban középkori eredetük elképzelhető.

Az itt leírt alaprajzi elrendezés feltétlenül a XV. század második felének templom építészetével mutat szoros kapcsolatokat[6]. Hozzátehetjük, hogy tulajdonképpen egy általános típusról van szó, amely az egész ország területén elterjedt, s amely sokféle változatot mutat méretében és arány tekintetében. Mint ilyen, erősen kötődik a környék ferences építkezéseihez, különös tekintettel a gyöngyösi[7] és a jászberényi[8] XV. századi ferences templomra (17. kép). A párhuzamok közé sorolhatjuk a keskeny, hosszú templomhajót, a több szakaszos, sokszögzáródású, támpilléres szentélyt. Az említett ferences templomoknál a szentély a stallumok miatt három szakaszos kialakítású, ellentétben a jászfényszarui temploméval, ahol a szentély rövidsége ezek meglétét kizárja. A jászberényi templom építésére 1472-ben kértek engedélyt[9], a gyöngyösi ferences templomot pedig 1494-ben fejezték[10] be. A fentiek figyelembevételével kísérletet tehetünk arra, hogy a közeli párhuzamokra vonatkozó adatok ismeretében az általunk bemutatott templom építési idejét a XV. század végén határozzuk meg.

Tehát előttünk áll egy nagy valószínűséggel középkori templom épülete, amely mellé ide kívánkozik a település történetének néhány fontos mozzanata[11].

A Jászság betelepülésének története a mai napig nem kellően tisztázott[12]. Ami bizonyos, hogy a XIV. század második felénél korábban nem történik meg a jászok letelepülése. Az első jász falvakat az 1350-es évek végétől adatolhatjuk (Jászárokszállás 1356, Jászberény, Jászjákóhalma 1357[13]), amelyek a helyi plébániák meglétét is valószínűsítik, ugyanakkor az első kőegyházra vonatkozó adatunk a Jászság területéről 1391-ből származik[14]. A plébániák története a kezdetektől összefügg a jászok ferences misszionálásával[15]. A vándorlás során a helyi plébánosoknak nem volt felettük felügyeleti joguk, pasztorálásukat a ferencesek látták el. A letelepedés lassú folyamata együtt járt a térítések plébániai rangra emelésével és a jászok szabad plébános választási jogával[16].

Jászfényszaru első írásos említése 1433-ból származik[17]. Ekkor a négyszállási és a fényszarui jászok az utóbbi faluhoz közelebb eső Szentandrás nevű egri káptalani birtokot elfoglalták. Az

---

[5] Ez alatt teljes falkutatást – a külső és belső felületeken – és a templom belső területének és a környező temetőnek régészeti feltárását értjük, mely utóbbinak datálása perdöntő lehet a templom datálása szempontjából. Korábban a templom előtt már néhány sír előkerült (ld.: Hild 1975. 184. 49. tétel) Selmeczi László nemrégiben végzett feltárást a templom körüli temetőben, erről nem jelent meg publikáció.

[6] Marosi 1987.552., 660., 674-693.

[7] Marosi 1987. 531., 552.
Heves megye műemlékei .

[8] Szántó 1974.

[9] Szántó 1974. 15-16

[10] Heves megye műemlékei..

[11] A templom a középkorban az egri egyházmegye patai főesperességéhez, a jászberényi kerülethez tartozott.

[12] Györffy III. 1987. 60-63.
Soós 1985. 21-32.

[13] Soós 1985. 25.

[14] Gyárfás III. 1883. 54.

[15] Soós 1985. 26-27.

[16] Ld. Előző jegyzet

[17] Gyárfás III. 1883. 219.

első adat tehát egy expanzív település képét vetíti elénk. Ugyanakkor egy terjeszkedő és nyilván letelepült közösség esetében joggal feltételezhetünk egy már meglevő és működő plébániát. Azonban sem a falunak, sem pedig a plébániának a létrejöttét nem tudjuk pontosan meghatározni. A jász települések első említéseiből kiindulva ez akár a XIV. század ötvenes éveiig is kitolható. Ez abból a szempontból feltétlenül érdekes, hogy az általunk bemutatott, és az alaprajza alapján XV. századinak tartott templom – a meghatározás bizonytalansága ellenére - nem feltétlenül a település első temploma.

Önkéntelenül felmerül a következő kérdés: ha létezett, vajon hol állhatott ez a korábbi templom? Az első lehetőség szerint ezt a mai templom helyén kereshetjük, erre azonban csak a templom egész építéstörténetét feltáró régészeti kutatás adhatna választ. A többi lehetőség a település sajátos szerkezetéből adódik.

Egy 1791-ből származó, Jászfényszarut ábrázoló térképen (18. kép) jól látszik[18], hogy az utcaszerkezet alapján két központ különíthető el a mai templomtól északra és délre[19]. Északon a mai Katona J., Széchenyi, Bethlen, Attila, Madách I. utak és a Szent Család tér által bezárt, nagyjából téglalap alakú terület, amely a Kossuth L., Ságvári E., Bacsó B., Szabadság utak kereszteződésében megfigyelhető teresedés köré szerveződött[20]. Délen a Szent Család tér, Ady E. Viola, Liliom, Bajcsy-Zs. utak által bezárt, nagyjából háromszög alakú terület. E két elkülöníthető rész között - tulajdonképpen összekötve ezeket – helyezkedik el a mai templom. Ezt a XVIII. századi utcaszerkezetből levonható megállapításhoz szolgáltat támpontot az 1575-ös adat[21], amelyben Jászfényszaru török pusztítás utáni visszatelepítésének kapcsán Nagy- és Kisfényszaruról esik szó. Egy korábbi feltehetően kétpólusú település esetén egy korai plébánia helyeként ugyanúgy felmerülhet az egyik, mint a másik gócpont, azaz a mai Kossuth L., Ságvári E., Bacsó B., Szabadság utak kereszteződésében megfigyelhető teresedés, illetve a Szent Család tér , Ady E. Viola, Liliom, Bajcsy-Zs. utak által bezárt terület központja. (talán a Rózsa-tér?).

Az 1433-ban az expanzió természetesen egy növekvő népesség igényét testesíti meg, ami feltétlenül szerepet játszik a település egyháztörténetében is. Az általunk bemutatott és a XV. század végére datált templom méretei - és feltehetően külső megjelenése is – tehetős és nagyszámú közösséget feltételez a háttérben. Így párhuzam a gyöngyösi, vagy a jászberényi templom esetén, nemcsak az épületek, de az építtető közösség létszáma, anyagi háttere között is fennáll. Természetesen túlzás lenne egy Gyöngyös, vagy akár egy Jászberény méretű települést sejtetnünk a jászfényszarui templom körül, de egy ilyen nagy méretű épület láttán feltétlenül hihetünk a közösség tartós növekedésében és viszonylagos gazdagságában.

Visszatérve a település történetéhez, annak életét a 1558-as esztendőig tudjuk nyomon követni[22]. Ekkor lakói már elhagyták[23]. Újratelepülése és ezzel együtt a plébánia újraéledése az 1630-as években kezdődött[24]. 1643-ban a fényszaruiak a nagykőrösiektől kaptak segítséget[25] templomuk építéséhez. Ez alatt valószínűleg a korábban – leginkább a 15 éves háború alatt – elpusztult templom újjáépítését érthetjük. Egyben ez az első írásos forrás, amely az épületről tudósít. Ezután a település

---

[18] Fodor 1942. 365.

[19] Hasonló szituáció figyelhető meg Mezőtárkány esetében. Mendöl 1963. 226. Lásd még ugyanott: 169-275.

[20] Erre felhívja a figyelmet Fodor 1942. 363., de a templom tekintetében alapvetően más következtetésre jut.

[21] Gyárfás IV. 1885. 129.

[22] Gyárfás IV 1885. 128., 144.
Fodor 1942. 362-363.
Kocsis 1989. 9-26.
Palugyay 1854. 133-136.

[23] *„Fenzarw deserta"* Maksay 1959. 720.

[24] Fodor 1942. 362.

[25] Gyárfás IV. 1885. 231.
Fodor 1942. 362

fejlődése – kisebb törésekkel - a XIX. századig folyamatosnak mondható. 1692-től vezették be az anyakönyvezést és mindjárt 45 új születést jegyeztek fel benne[26]. 1699-ben „hiánytalanul, jó állapotban van"[27]. 1702-ben a népességnövekedés eredményeként került sor a templom korában is idézett barokk átalakítására. A jól sikerült átépítés után 1720-ban újnak mondták a Mindenszentek titulusú plébániát. Ugyanabban az évben Antal Mátyás apátplébános kőfallal körülvett kálváriát építtet. 1731-ben Bél Mátyás is leírta a falu közepén álló templomot[28]. 1746-ban három, 1759-ben már öt oltár állt benne. 1746 óta volt káplánja[29]. Ugyanebben az évben Szent Kozma és Damján titulusú kápolna állt a falutól északra, a szőlők között[30].. 1907-ben és utoljára néhány évvel ezelőtt renoválták[31].

Jászfényszaru Mindenszentek titulusú római katolikus temploma, nemcsak Jászfényszaru, de az egész jászság jelentős építészeti emléke. Ugyanakkor joggal sorolhatjuk ismeretlen középkori műemlékeink közé, hiszen története több kérdést vet fel mint amennyi az adott lehetőségek birtokában megválaszolható, s amely e tanulmány mondanivalójának határt szab. A szerzők mindezek tudatában joggal bíznak az egyszer majd adódó lehetőségben, hogy egy alapos és minden részletre kiterjedő művészettörténeti és régészeti kutatás valóban tisztázza a mindeddig tisztázatlan kérdéseket, kiigazítja a helytelen megállapításokat, feltárja és bemutatja mindazt, ami a középkori épületből megmaradt. Ez mind a kutatás, mind pedig a település javát egyaránt szolgálná.

---

[26] Fodor 1942. 363.

[27] Soós 1985. 365. Fodor Ferenc Pentz Jakab 1699-es összeírása kapcsán fatemplomról beszél. Nem világos, hogy Soós István vajon ugyanezt az összeírást használta-e, vagy Telekesy István egri püspök által szintén 1699-ben készíttetett listát. Minthogy Jászfényszaru történetében csak kőtemplomról esik szó, és az 1702-es nagy átépítés során sem tesznek említést fatemplomról, ezt az ellentmondásos adatot célszerű nem figyelembe venni. Mindamellett az ellentmondásnak a helyes feloldása további forrásfeldolgozást igényel. Ld.: Fodor 1942. 363.

[28] Fodor 1942. 366.

[29] Soós 1985. 365.

[30] Ekkor már romos állapotban volt, tető nélkül. 1751-ben Németi Mihály, ferences harmadrendi szerzetes fel akarta újítani, és oda remeteségbe vonulni. 1788-ban azonban a "káplán szobájának építésére" elbontották. Soós 1985. 365.

[31] Genthon 1961. 142. Bene 1907. 126-127.

A rövidítések feloldása

Bene 1907 = Bene Mihály: A jászfényszarui templom. Egri Egyházmegyei Közlöny XXXIX. (1907) 126-127.

Fodor 1942 = Dr. Fodor Ferenc: A jászság életrajza. Bp., 1942.

Genthon 1961 = Genthon István: Magyarország művészeti emlékei II. Duna-Tisza köze, Tiszántúl, Felső vidék. Bp., 1961.

Gyárfás 1883, 1885 = Gyárfás István: Jász-kúnok története. I-IV. Kecskemét 1870-85.

Györffy III. 1987. = Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Bp., 1987.

HMM III. 1978. = Heves megye műemlékei I-III. Bp., 1978., szerk. Voit Pál

Hild 1975 = Szolnok megyei régészeti adatok Hild Viktor jegyzeteiből. Szolnok, 1975.

Kocsis 1989 = Kocsis Gyula: A jászság adózása a XVI. században. Zounuk 4. (1989) 9-26.

Maksay 1959 = Maksay Ferenc szerk.: Urbáriumok. XVI-XVII. század. Bp., 1959.

Marosi 1987 = Marosi Ernő szerk.: Magyarországi művészet 1300-1470 körül. I-II. Bp., 1987.

Mendöl 1963 = Mendöl Tibor: Általános településföldrajz. Bp., 1963.

Palugyay 1854 = Palugyay Imre: Jász-Kun kerületek és Külső-Szolnok vármegye leírása. Pest, 1854.

Soós 1985 = Soós István: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Bp., 1985

Szántó 1974 = Dr. Szántó Konrád: A jászberényi ferences templom története. Bp., 1974

SZMM 1988 = Szolnok megye műemlékei Bp., 1988., szerk.: Kaposvári Gyula, Rédei István

Károly Belényesy-Andrea Szebeni:

Die mittelalterliche Kirche von Jászfényszaru

Die römisch-katholische Allerheiligenkirche auf dem Platz der Heiligen Familie ist zweifelsohne das bedeutendste Baudenkmal von Jászfényszaru. Die heutige Kirche hat ein Schiff mit einem nördlichen Seitenschiff, an der Westseite steht ein dreigeschossiger Turm, im Osten schließt sich der Chor mit drei Seiten eines Oktogons. An der Nordseite des Chors befindet sich die Sakristei, im Süden wurde zu der Mauer des Schiffes ein zweigeschossiger Kantorchor gebaut. In Betracht des Grundrisses und des Gebäudes fällt auf den ersten Blick ins Auge, daß es mehrmals umgebaut wurde. Nach der Aufspürung der späteren Umbauten kann der Bau der frühesten Kirche erschlossen werden.

Als moderner Anbau kann der Raum an der Nordseite der Sakristei betrachtet werden. Dazu gehört auch die Erhebung des Bodens der Krypta und ihre Modernisierung. Der größte Umbau erfolgte ohne Zweifel zur Zeit des Barocks. Damals wurde das nördliche Seitenschiff, die ursprüngliche Krypta und der Kantorchor gebaut, bzw. ein großer Teil der Gewölben umgebaut. Vermutlich in diesem Zeitraum wurde auch der Orgelchor und der westliche Turm gebaut. Über diesen großangelegten Umbau zur Zeit des Barocks berichtet auch eine überlieferte Quelle, der nach die Kirche im Jahre 1702 von der Siedlung mit zunehmender Bevölkerungszahl umgebaut wurde. „Der Chor der alten Kapelle wurde beibehalten und es wurden ein neues Hauptschiff, ein Kantorchor und ein Turm gebaut."

Der ganze Komplex des nördlichen Seitenschiffs steht von dem Hauptschiff getrennt. Im Äußeren zeigt es sich in der selbständigen Form des Daches, im Inneren wird es von dem sonstigen Raum durch sein Gewölbe getrennt. Die Verteilung der Gewölben entspricht der - vermutlich ursprünglichen - Pfeilerverteilung der Südwand des Hauptschiffes. Die böhmischen Kappengewölben stützen auf die Fortsätze an der Nordseite der Bogenpfeiler. Die Dicke der Bogenpfeiler entspricht der der südlichen Schiffswand, und sie fallen mit dem Stützpfeiler an der nördlichen Fassade, nördlich von dem Turm, in eine Linie. So kann es mit Recht angenommen werden, daß die Bogenpfeiler die ursprüngliche nördliche Schiffswand wären. Diese Vermutung scheinen die nördlichen Fortsätze der Pfeiler zu unterstützen, die mit den südlichen Stützpfeiler in eine Linie fallen, und demnach wahrscheinlich deren nördliche Gegenstücke sind. Die Entsprechung im Grundriß der Krypta und des Seitenschiffs macht es wahrscheinlich, daß die beiden in derselben Periode gebaut wurden. Der spätere Bau des Kantorchors wird dadurch bezeugt, daß der Schaft des zweiten Stützpfeilers der südlichen Schiffswand an der Westseite des Chors zu beobachten ist, und den dritten faßt sich der Chor vermutlich ganzlich in sich. So befindet sich dieser Gebäudeteil regelmäßig im zweiten Pfeilerzwischenraum. Das fächerige Tonnengewölbe des Hauptschiffs stammt sicherlich aus der Barockepoche. Nicht so sicher kann das Alter des Chorgewölben bestimmt werden. das einfache Kreuzgewölbe ist geputzt, es gibt keine Spur von bearbeiteten Steinelementen (Rippen, Pfeilern). Ausgenommen die Abschlüsse der Gewölben, wo unter der geputzten Wandfläche ein Schlußstein zu ahnen ist. Die Bestimmung des Alters der Sakristei und des Turmes ist ebenfalls unsicher. Obwohl es an ihnen barocke Formen zu beobachten sind, und im Falle des Turmes von der bereits zitierten Quelle aus dem Jahre 1702 der spätere Bau untermauert wird, kann es auf Grund der Grundrisse nicht einmal die Abstammung aus dem Mittelater ausgeschlossen werden.

Die Kirche ohne die späteren Zubauten zeigt einen regelmäßigen mittelalterlichen Grundriß. Zu ihrem langen, schmalen, durch Pfeiler gestützten Schiff mit vier Abschnitten schließt sich ein mit drei Seiten eines Oktogons schließender Chor mit zwei Abschnitten an. Der Chor hatte vermutlich ein Kreuzgewölbe, das Schiff selbst dürfte es auf Grund der Stützpfeiler auch gehabt haben. Ob der Turm damals bereits stand, und wie die ursprüngliche Form der Sakristei aussah, ist leider nicht bekannt, aber ihren Grundrissen nach ist ihre Abstammung aus dem Mittelalter vorstellbar.

Der hier beschriebene Grundriß hat unverkennbar starke Beziehungen zur Kirchenarchitektur der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts, zu den Franziskanerkirchen der Umgebung, besonders zu den Franziskanerkirchen aus dem 15. Jahrhundert in Gyöngyös und Jászberény. Unter den Parallelen können das schmale, lange Kirchenschiff und der polygon schließende Chor mit Abschnitten erwähnt werden. Zum Bau der Kirche in Jászberény wurde 1472 die Genehmigung beantragt, der Bau der Franziskanerkirche in Gyöngyös wurde 1494 beendet. Diese Daten und die nahen Parallele in Betracht gezogen kann versucht werden, den Bau der hier beschriebenen Kirche auf das Ende des 15. Jahrhunderts zu datieren.

Die erste schriftliche Überlieferung mit dem Namen Jászfényszaru stammt aus dem Jahre 1433. Aber die Gründungszeit weder der Siedlung noch der Pfarre kann genau bestimmt werden, von den ersten Erwähnungen der jaßischen Siedlungen ausgegangen können jedoch beide auf die fünfziger Jahre des 14. Jahrhunderts datiert werden. Es ist zweifelsohne interessant aus der Hinsicht, daß diese auf das 15. Jahrhundert datierte Kirche nicht unbedingt die erste Kirche der Siedlung war.

Die Größe - und vermutlich auch die äußere Erscheinung - der hier beschriebenen und auf das 15. Jahrhundert datierten Kirche setzt eine vermögende und zahlreiche Gemeinde voraus. Der Geschichte der Siedlung kann bis zum Jahr 1558 gefolgt werden, als die Einwohner sie bereits verließen. Die Neuansiedlung und damit die Neugeburt der Pfarre begann in den 1630er Jahren. Im Jahre 1643 erhielt die Gemeinde von Jászfényszaru Hilfe zum Kirchenbau von der von Nagykőrös. Im Jahre 1702, als Folge des Bevölkerungszuwachses erfolgte der oben dargestellte Umbau der Kirche im Barockstil. Nach den Arbeiten, im Jahre 1720 wurde die Allerheiligenpfarre für neu gehalten. Sie wurde 1907 und letzlich vor ein paar Jahren renoviert.

Die römisch-katholische Allerheiligenkirche von Jászfényszaru ist ein bedeutendes Baudenkmal nicht nur der Siedlung aber ganz Jászság. Dessen bewußt hoffen die Verfasser mit Recht auf eine künftige Möglichkeit, daß eine gründliche und umfassende kunsthistorische und archäologische Forschung alle heute noch unklaren Fragen zu klären, die verfehlten Feststellungen zu korrigieren, und die Reste des mittelalterlichen Gebäudes zu erschließen und zur Schau zu stellen vermag.

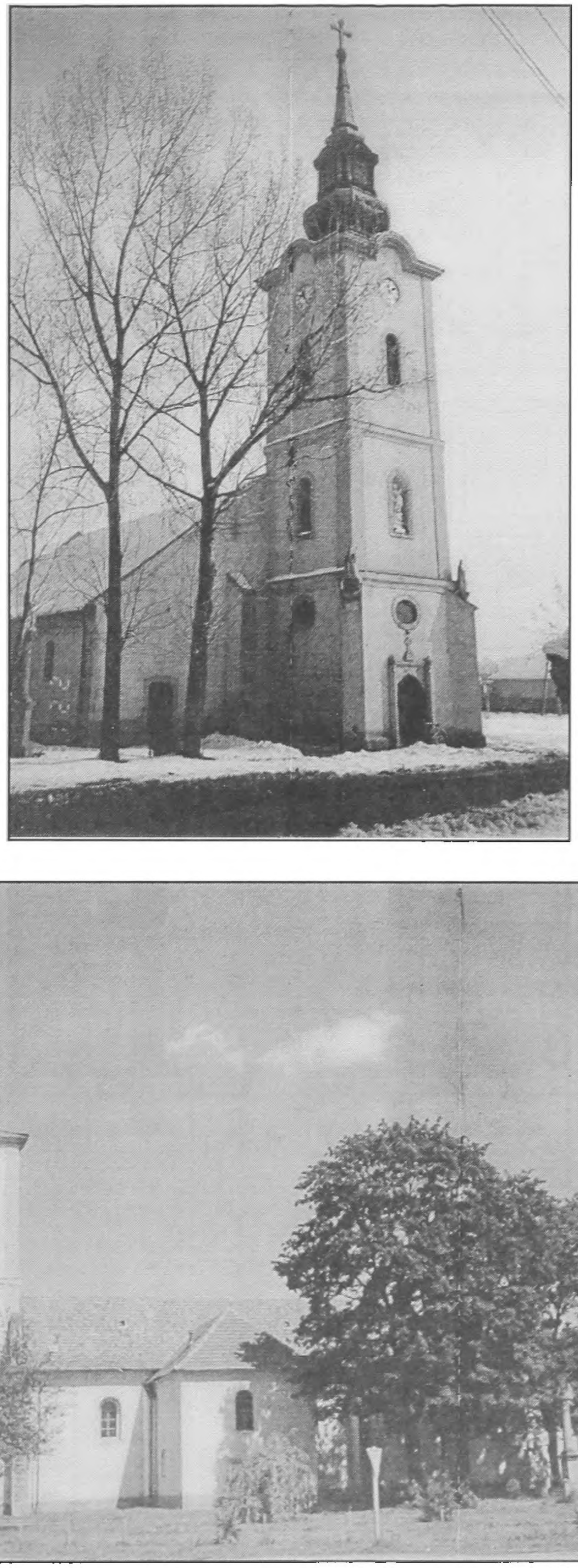

1. kép A templom észak-nyugatról és délről. (Fotó: Tamus Angéla)

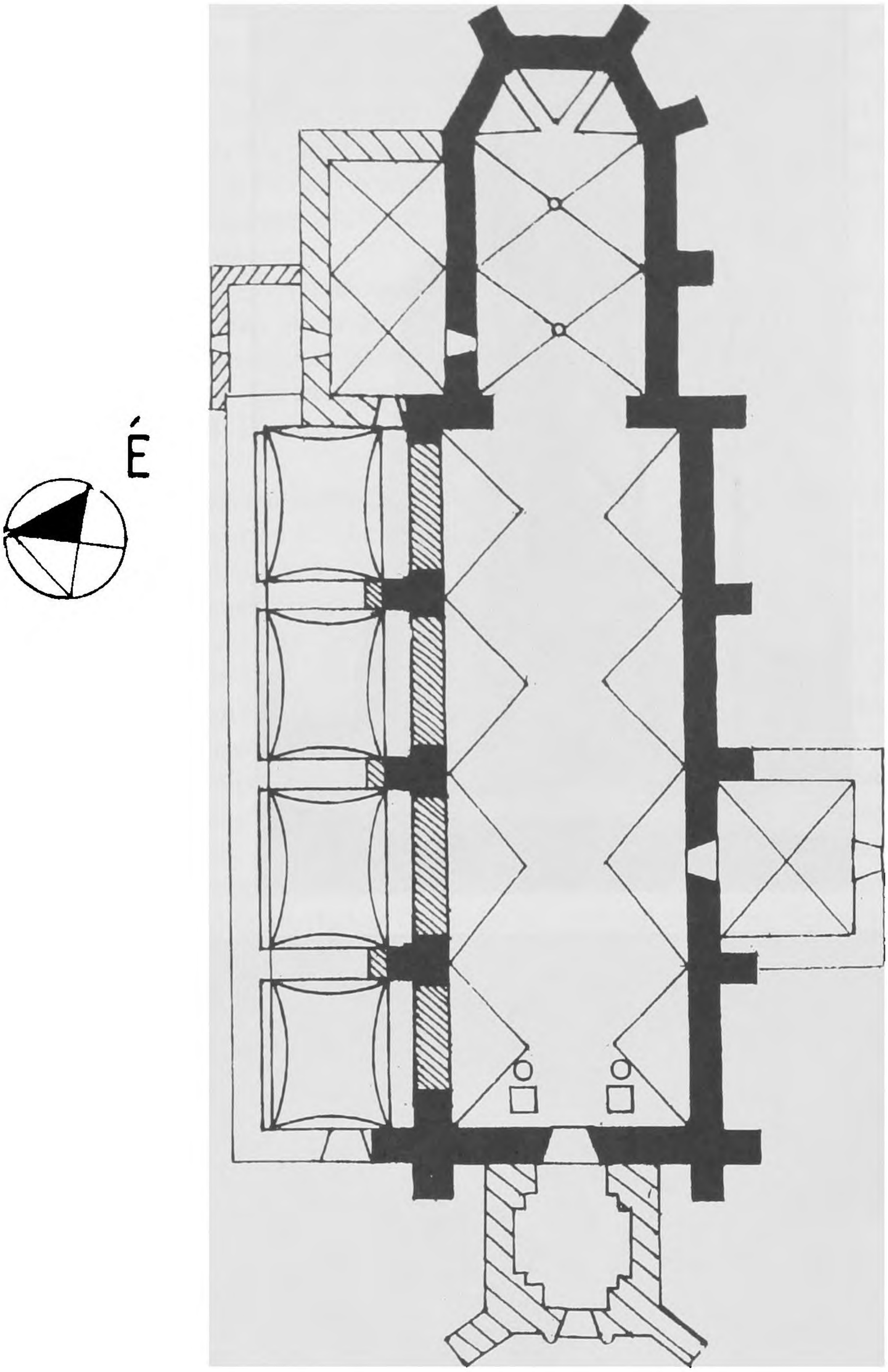

2. kép

A templom alaprajza. 1999. XI. 05.
Felmérte: Belényesy K.–Langó P.–Szeberi A.

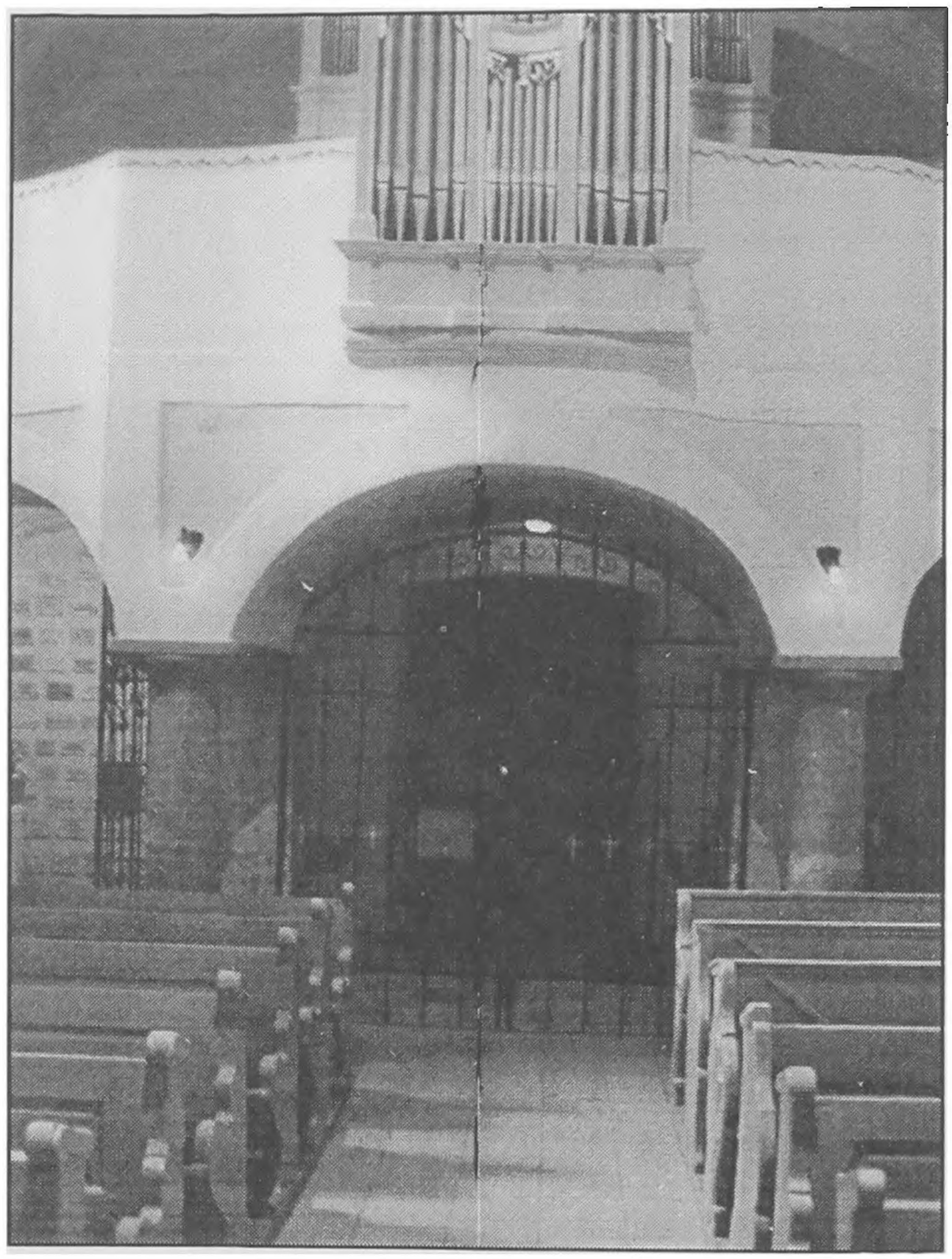

3. kép Az orgonakarzat keletről

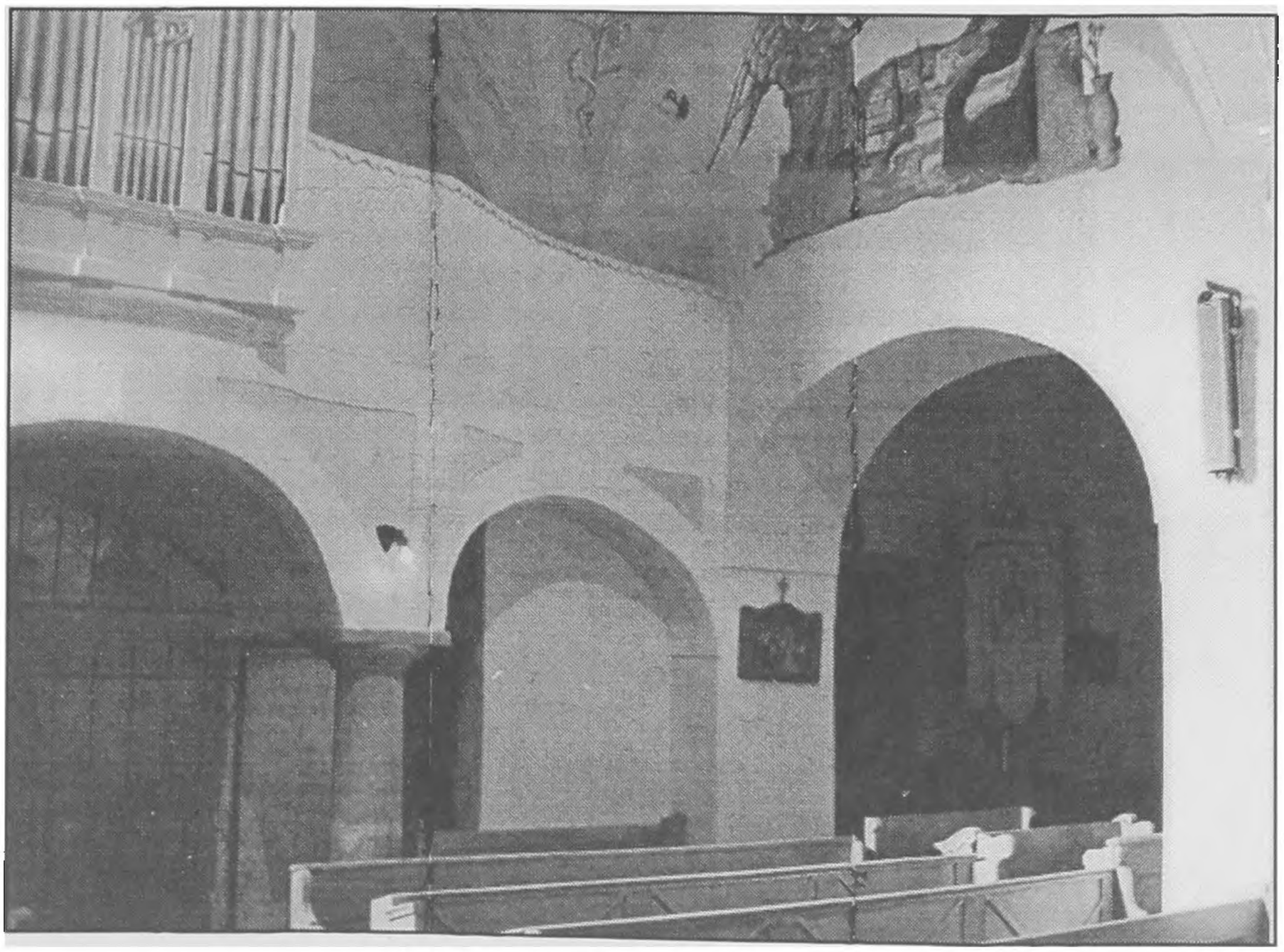

4. kép Az orgonakarzat keletről

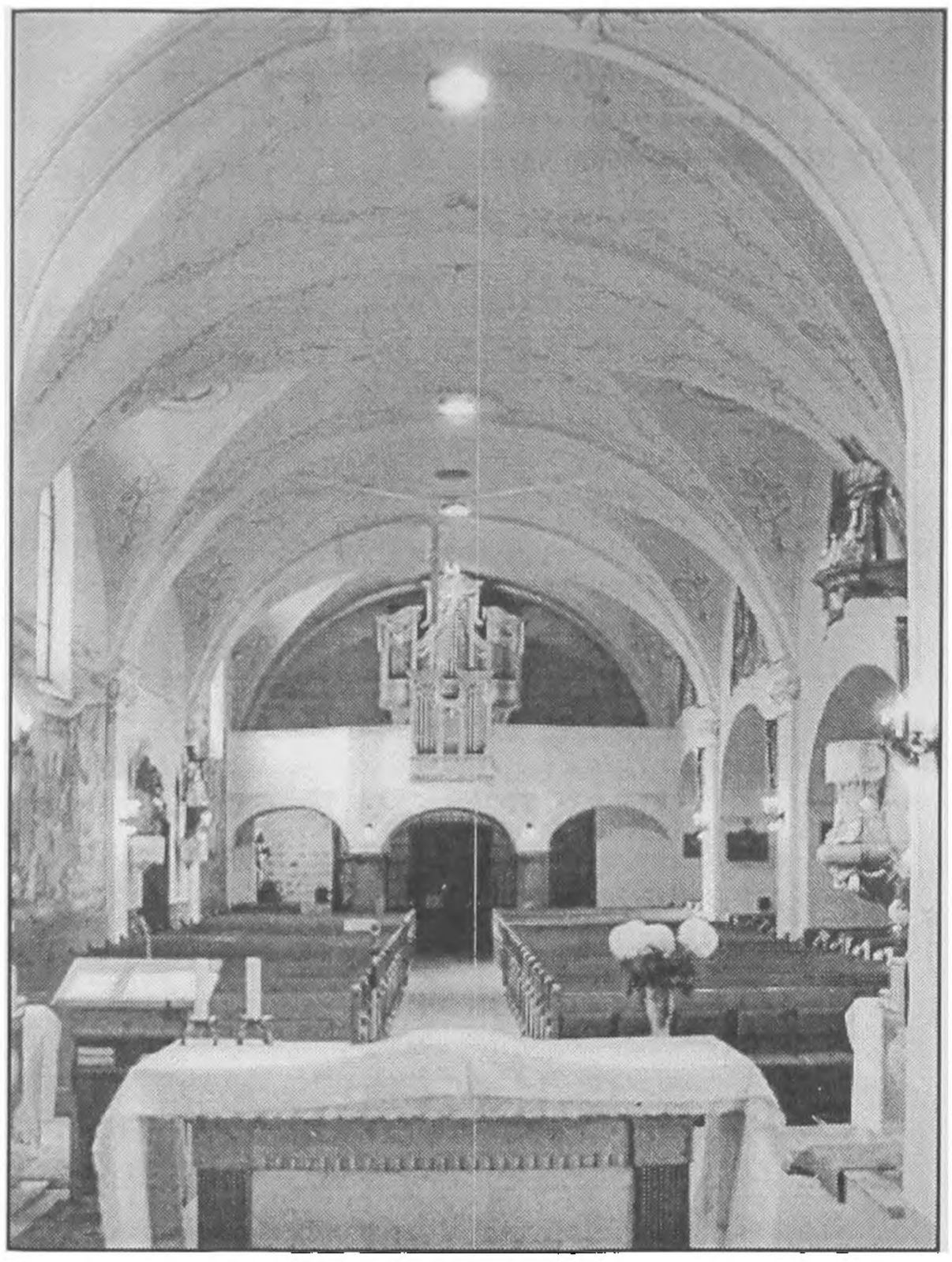

5. kép
A főhajó keletről a diadalívvel

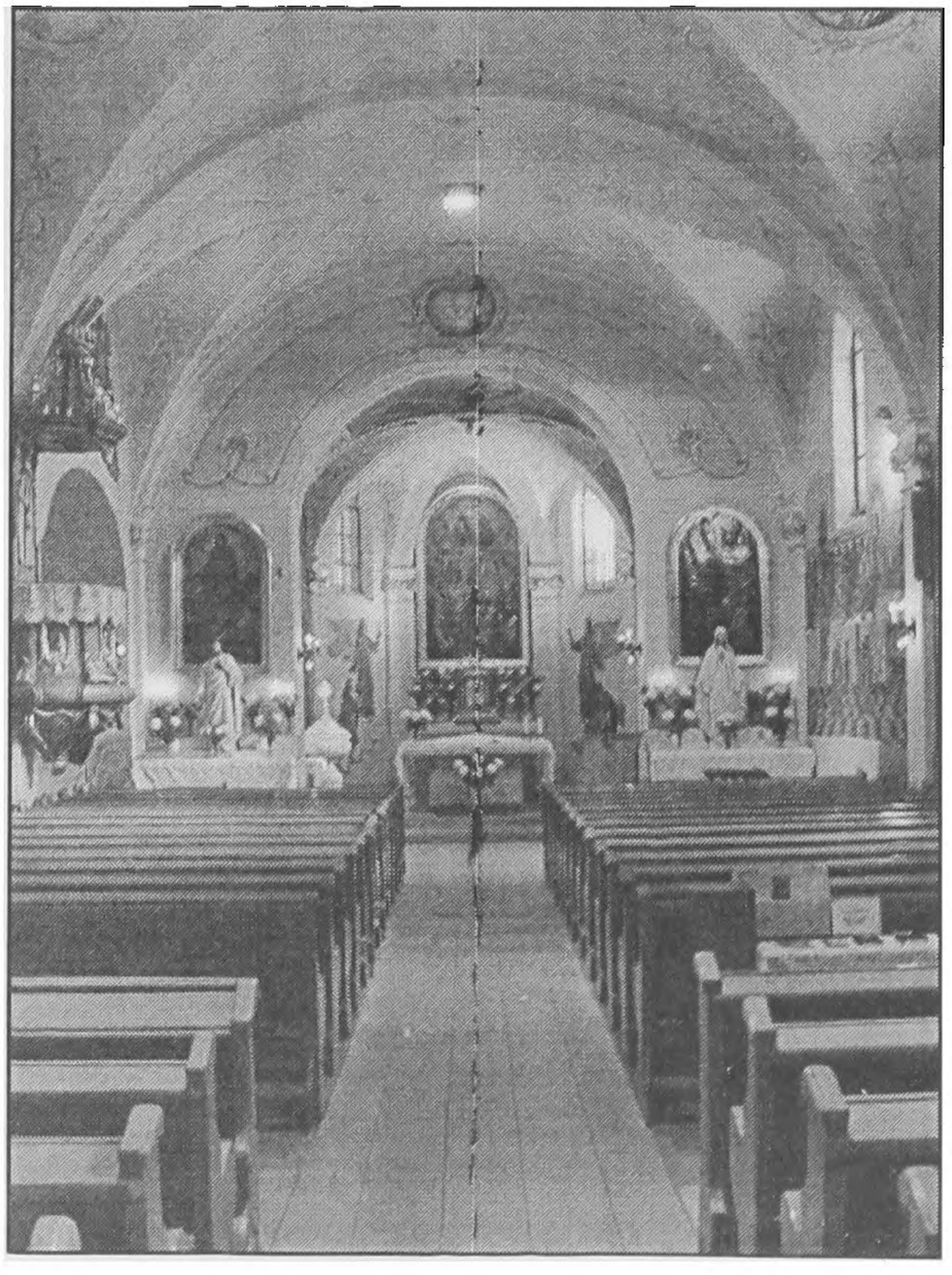

6. kép
A főhajó nyugatról

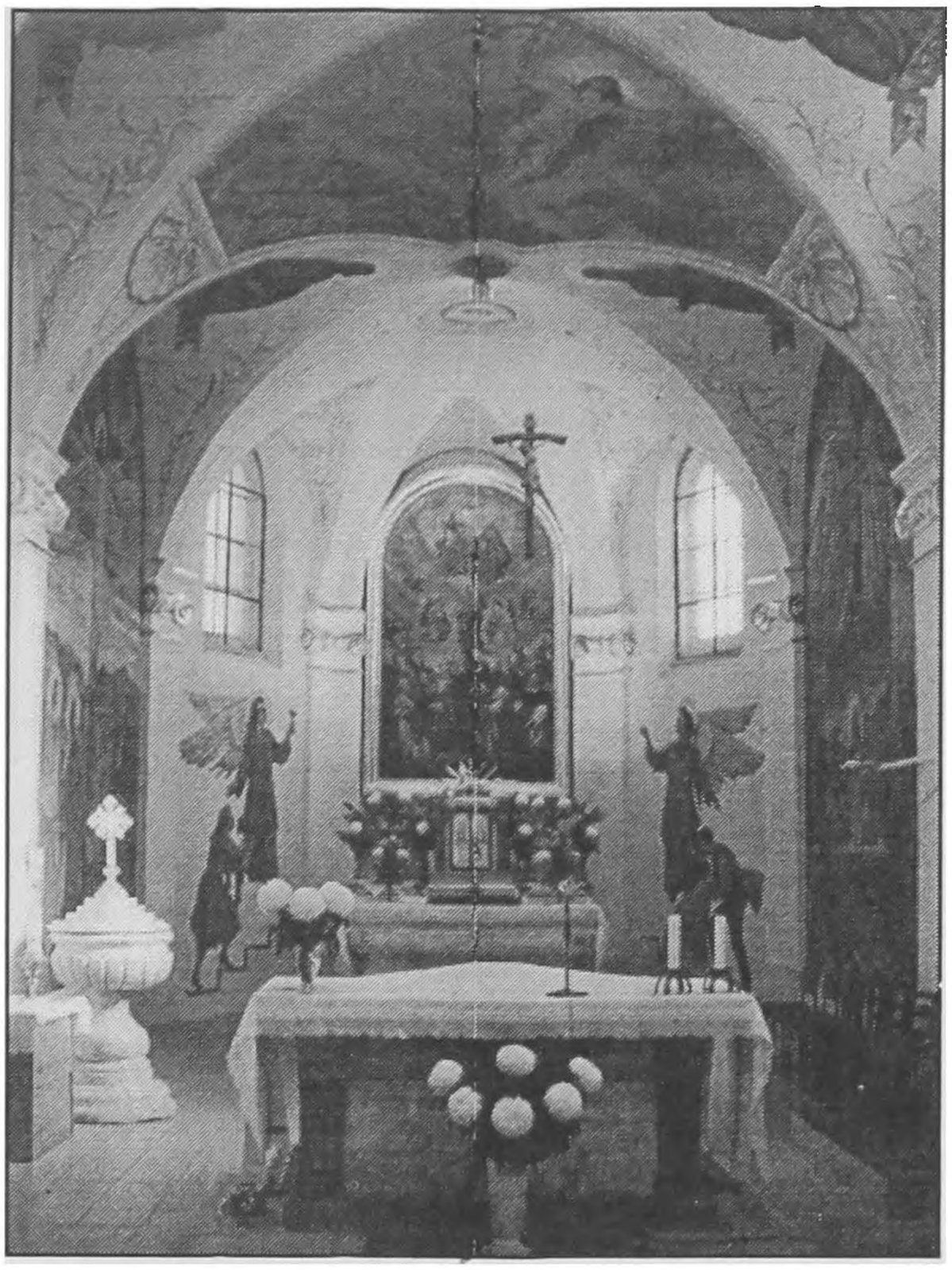

7. kép A szentély nyugatról

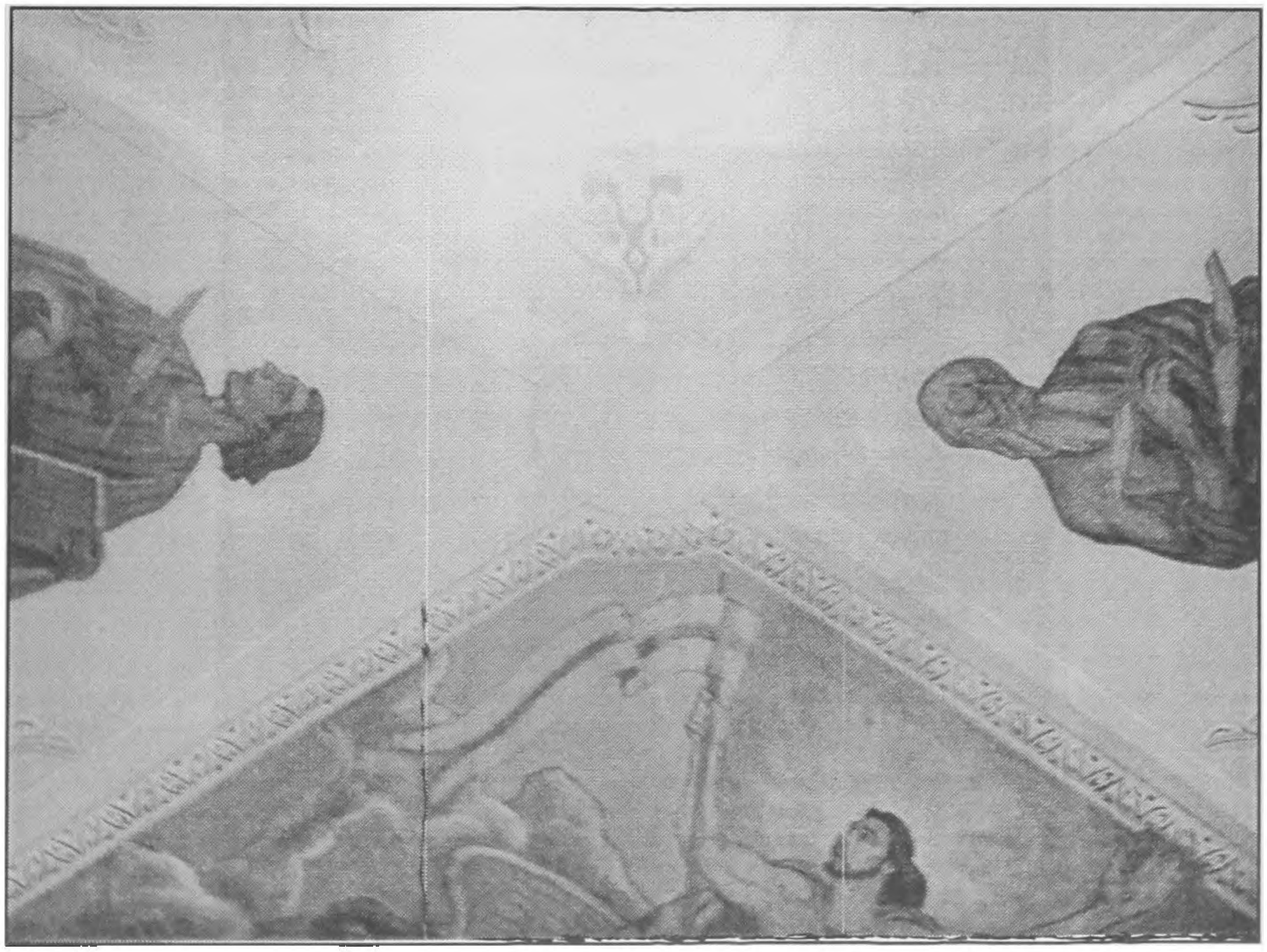

8. kép Az első keresztbolt-szakasz a szentélyben

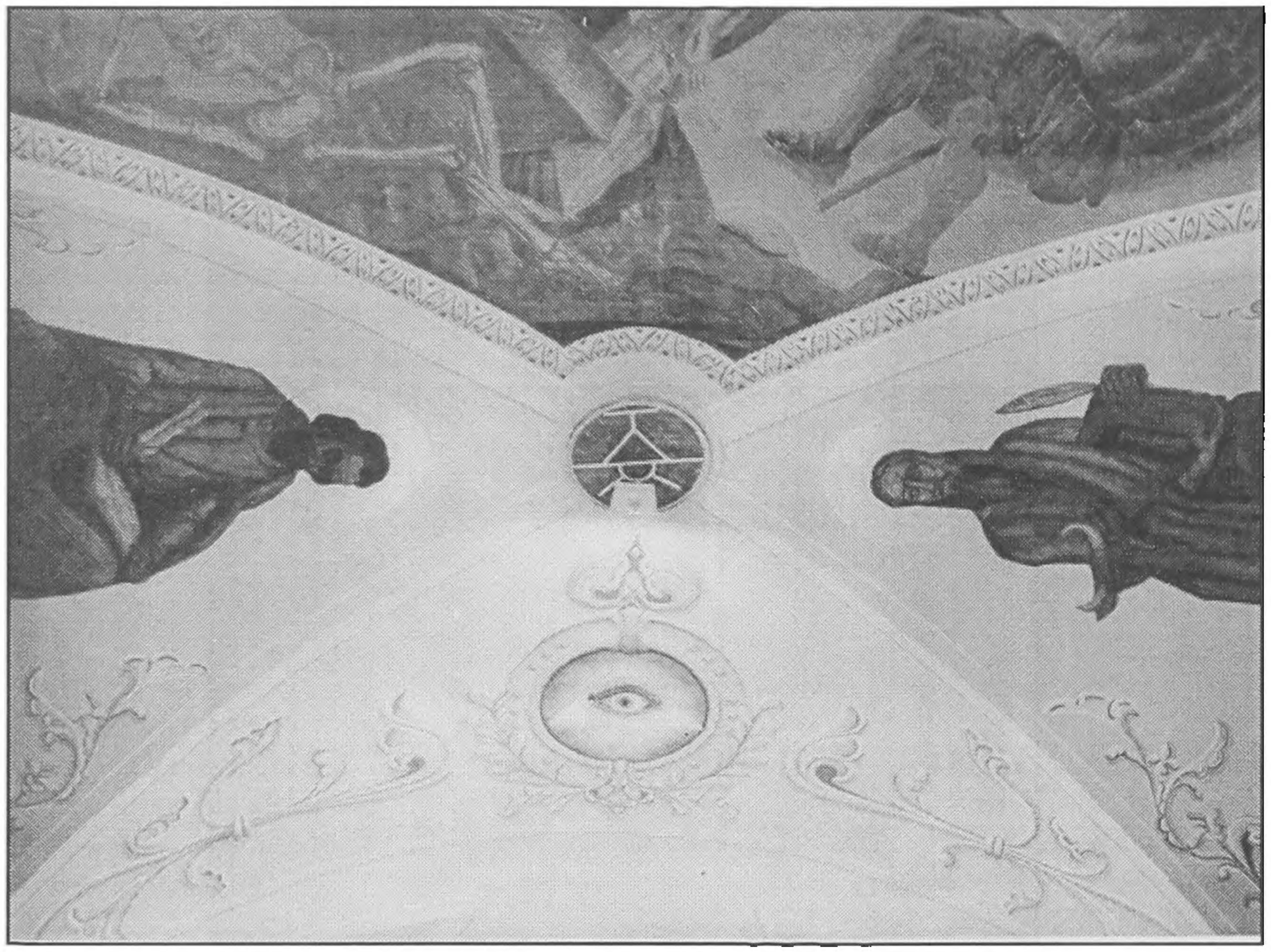

9. kép A második keresztbolt-szakasz a szentélyben

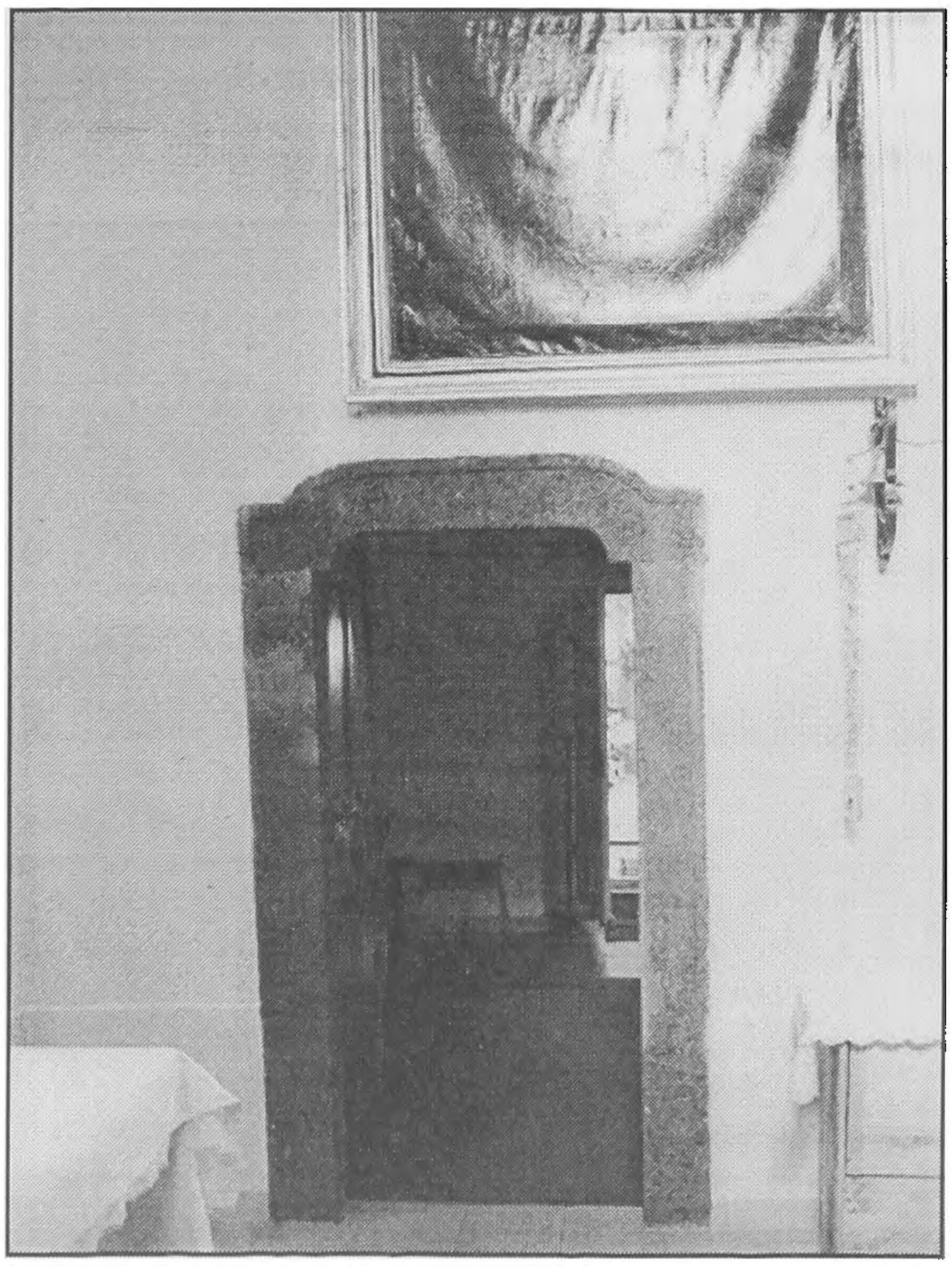

10. kép A sekrestye északi, barokk kőkeretes ajtaja

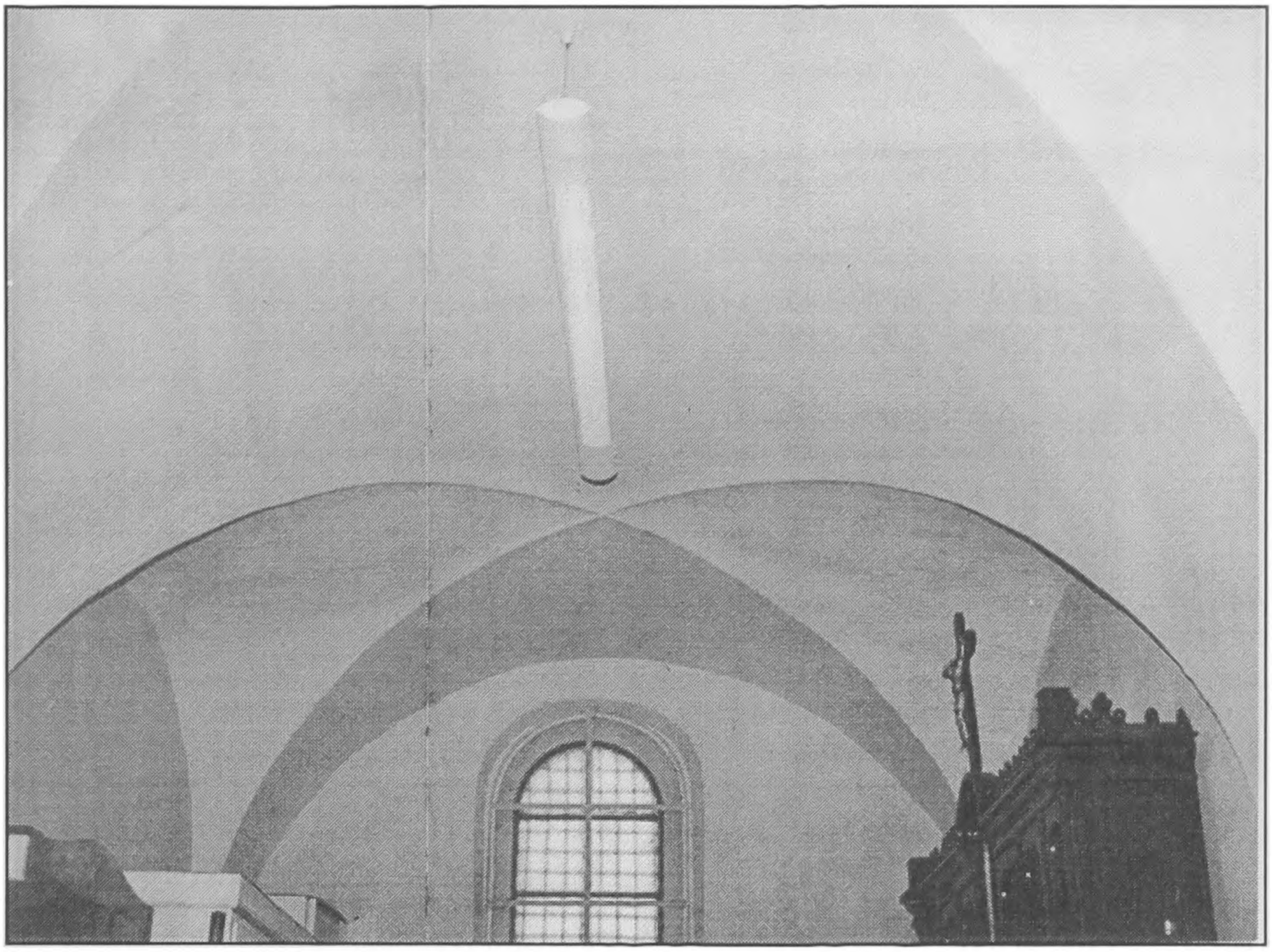

11. kép A sekrestye boltozata

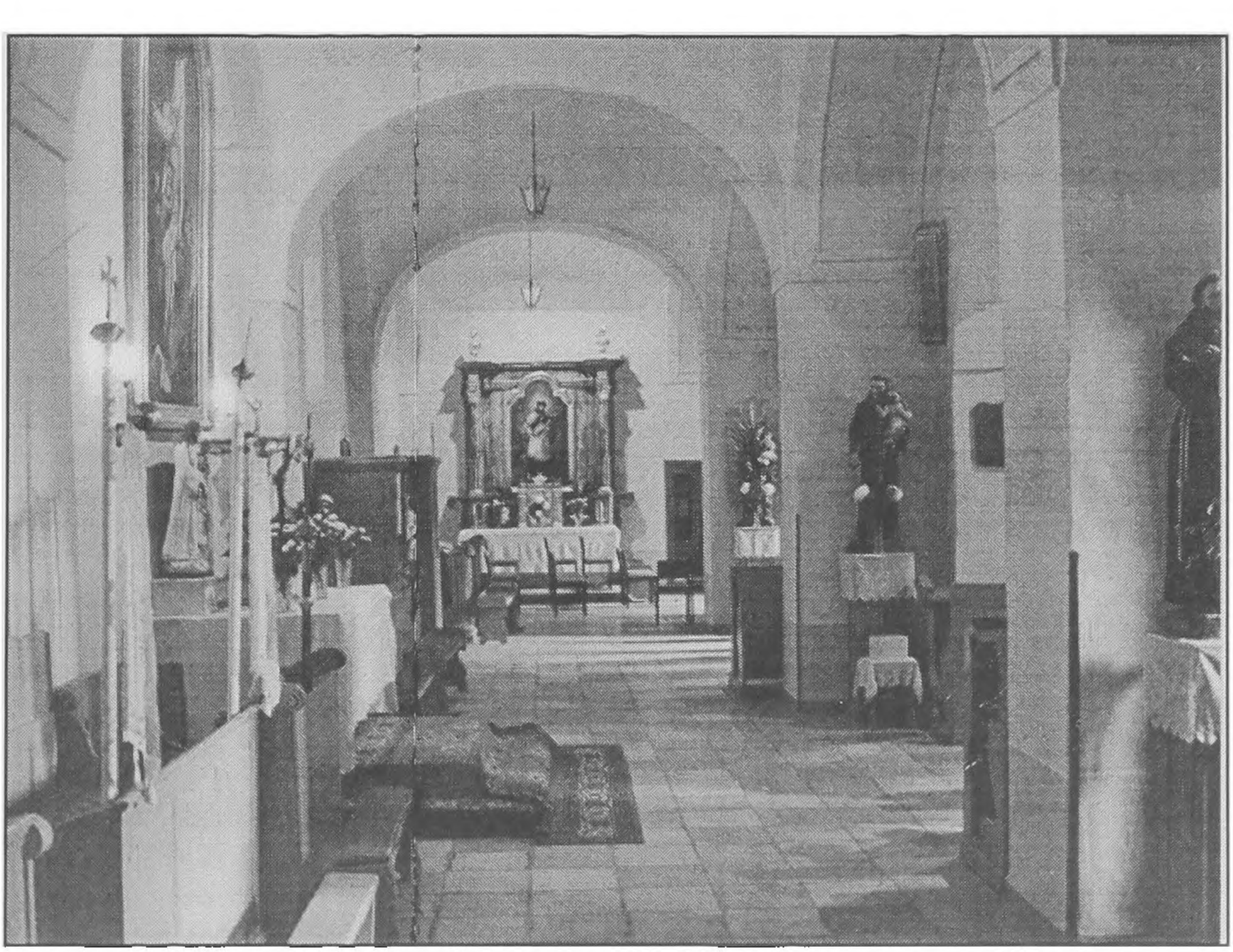

12. kép Az északi mellékhajó nyugatról

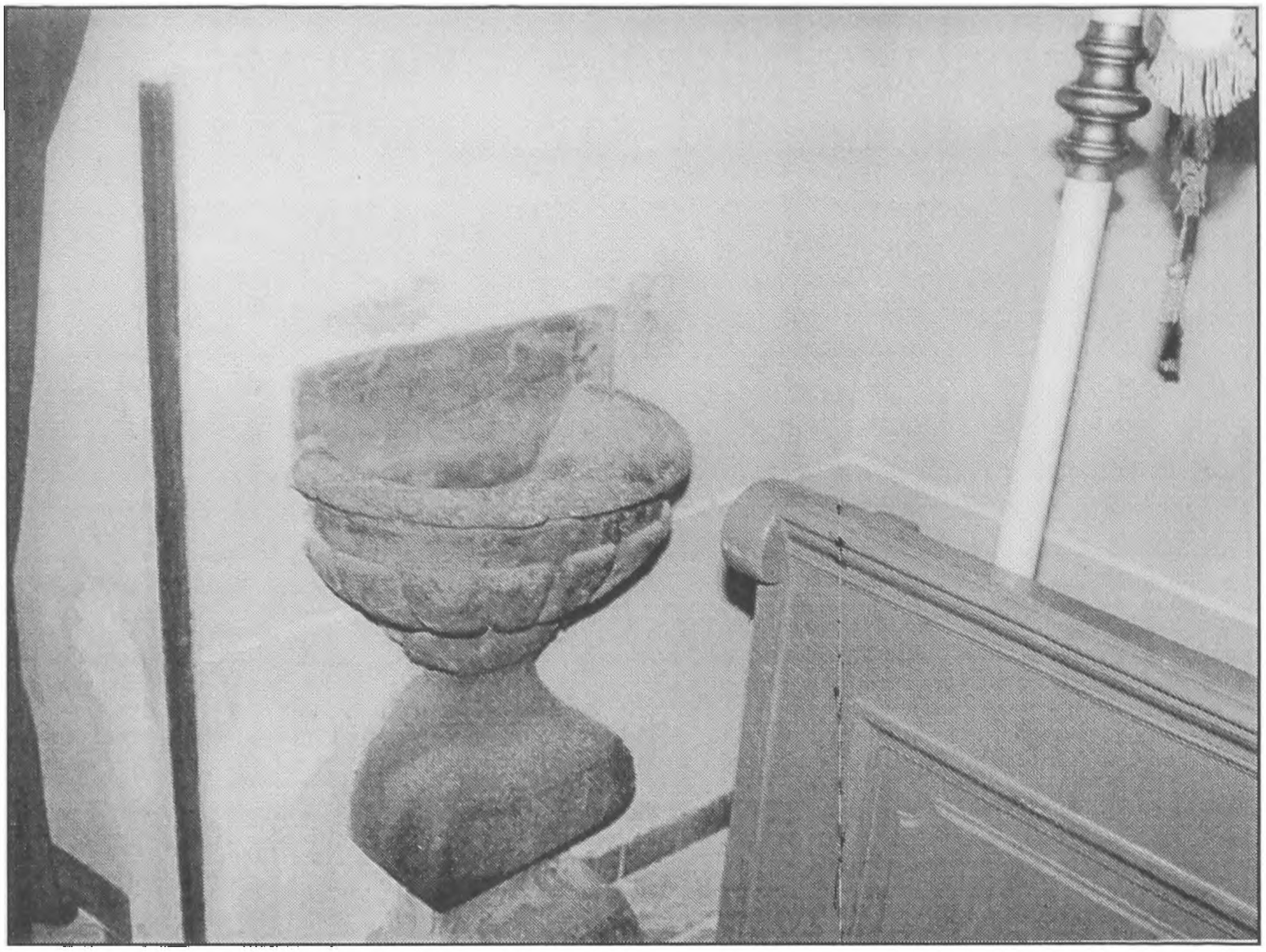

13. kép Barokk szenteltvíztartó a mellékhajó észak-nyugati sarkában

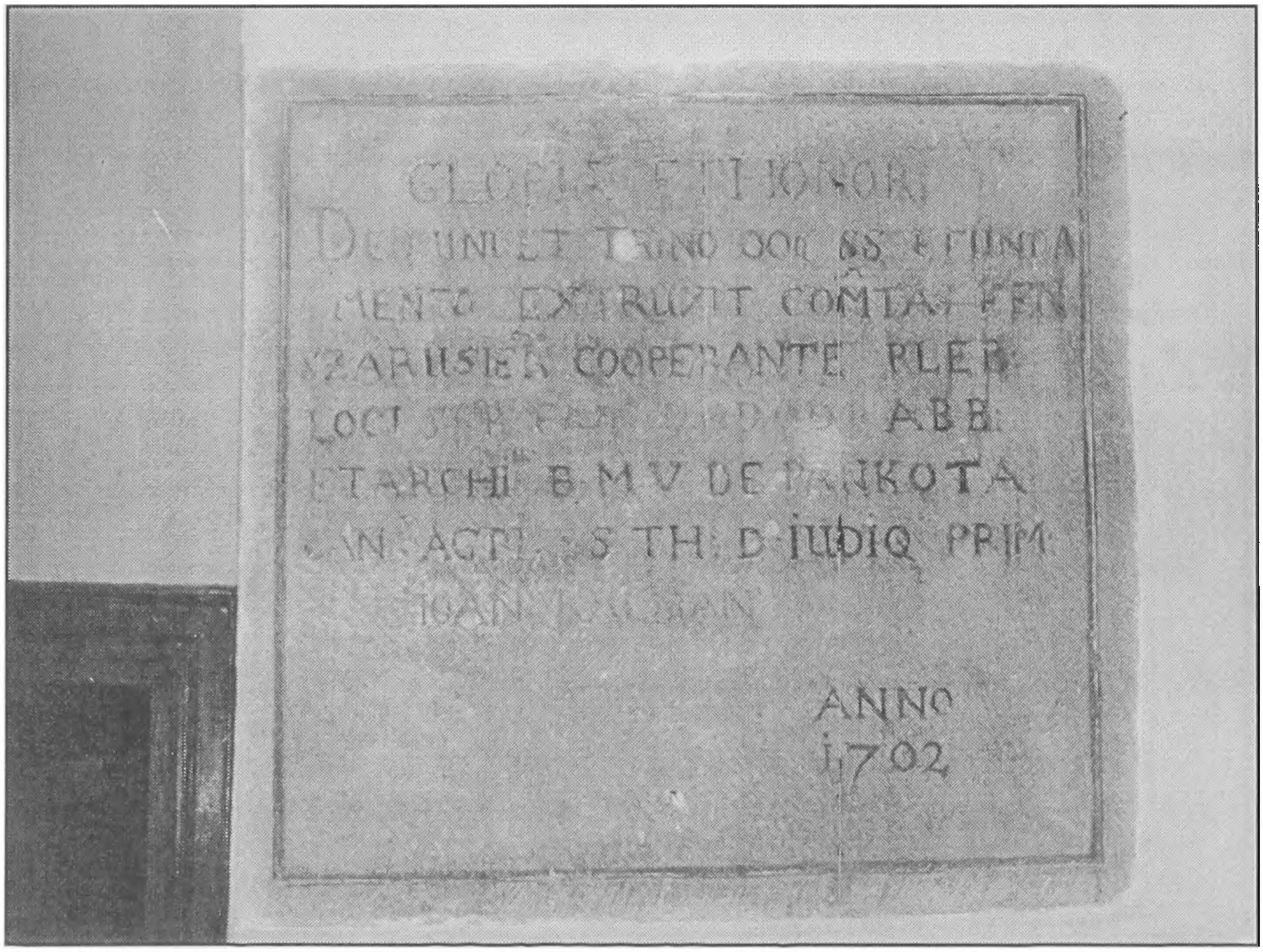

14. kép Az 1702-es építési felirat a diadalív melletti pillérbe falazva

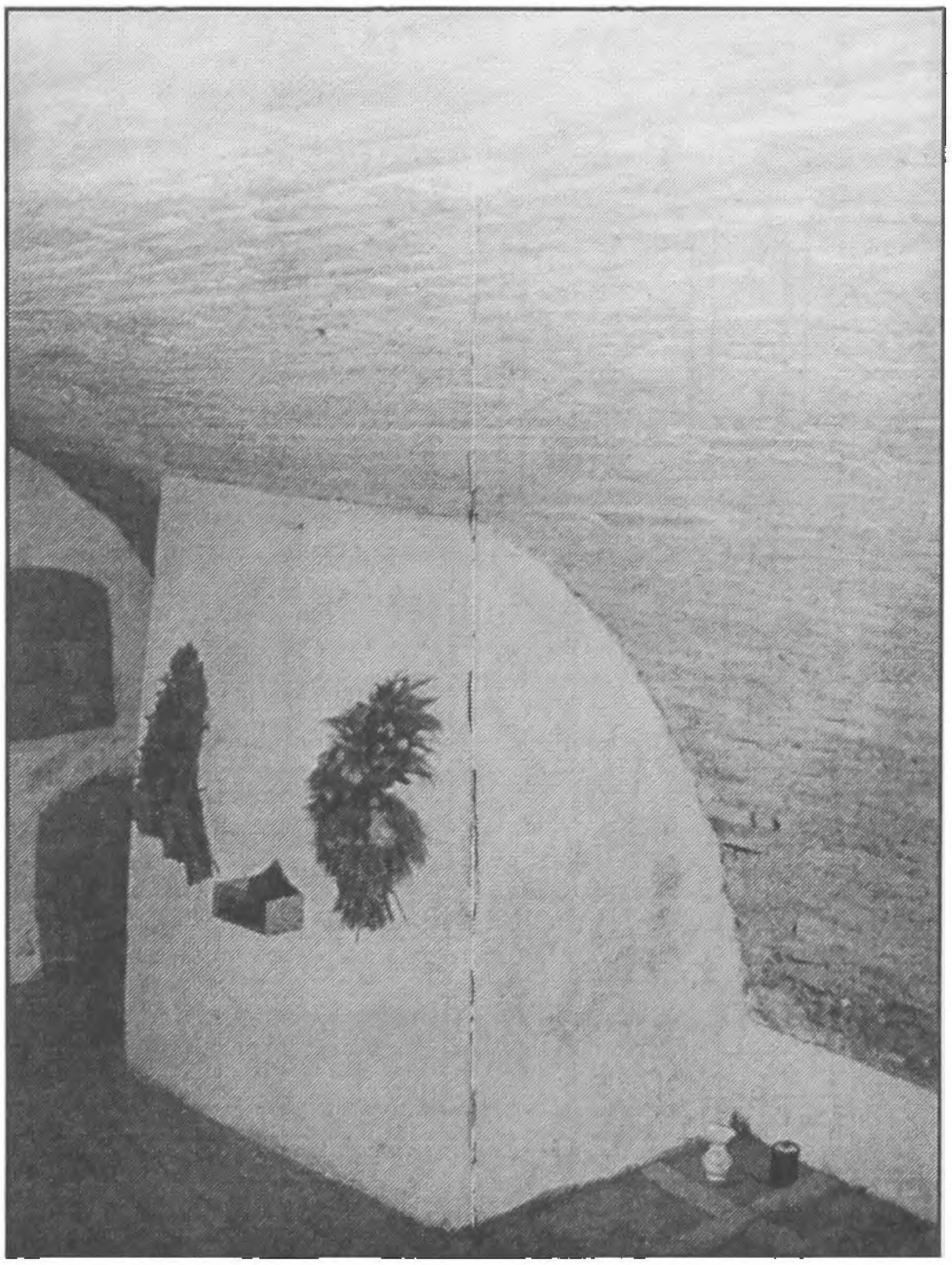

15. kép
A kripta boltozata a belógó északi támpillérrel északnyugatról

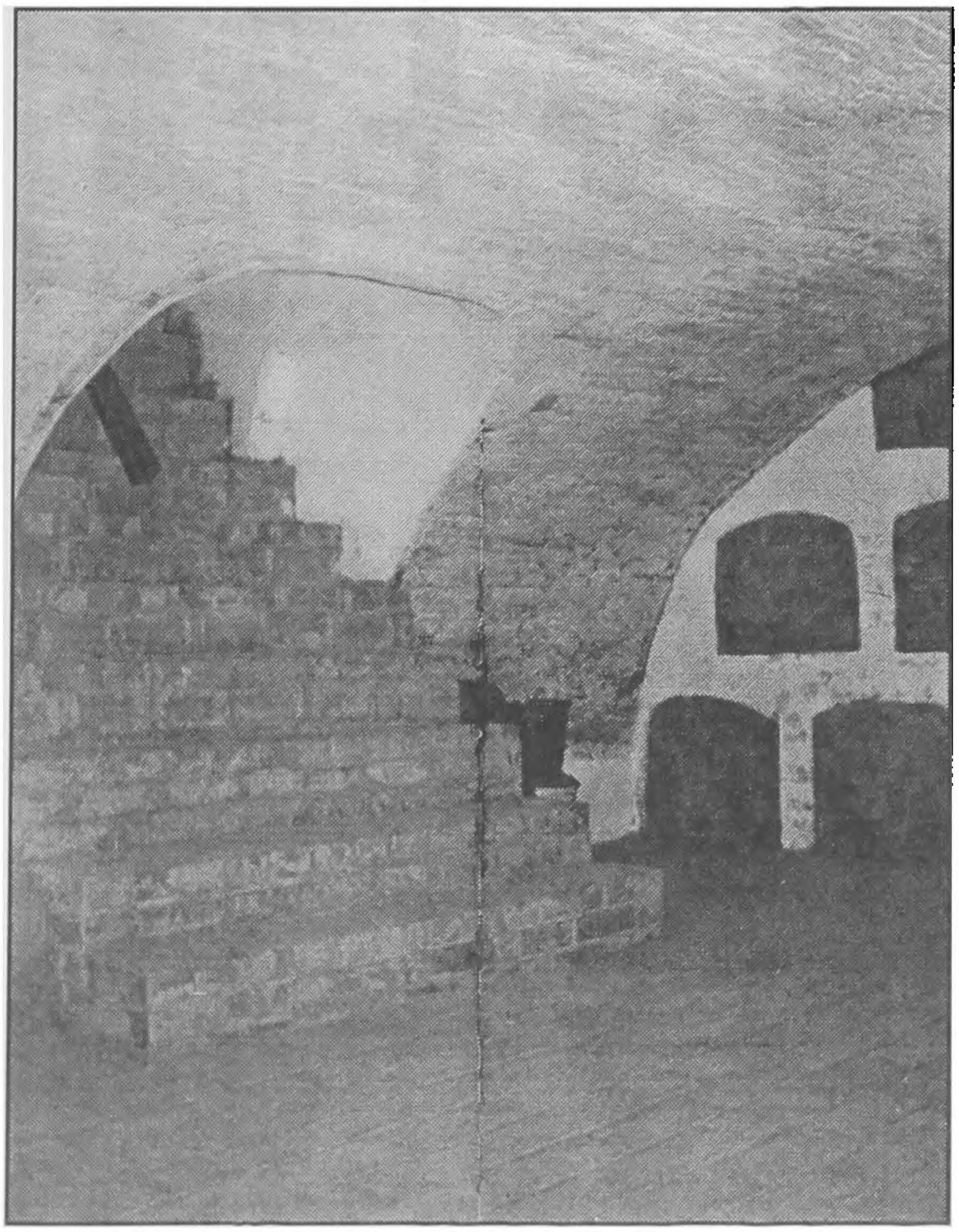

16. kép
A kripta lejárata nyugatról

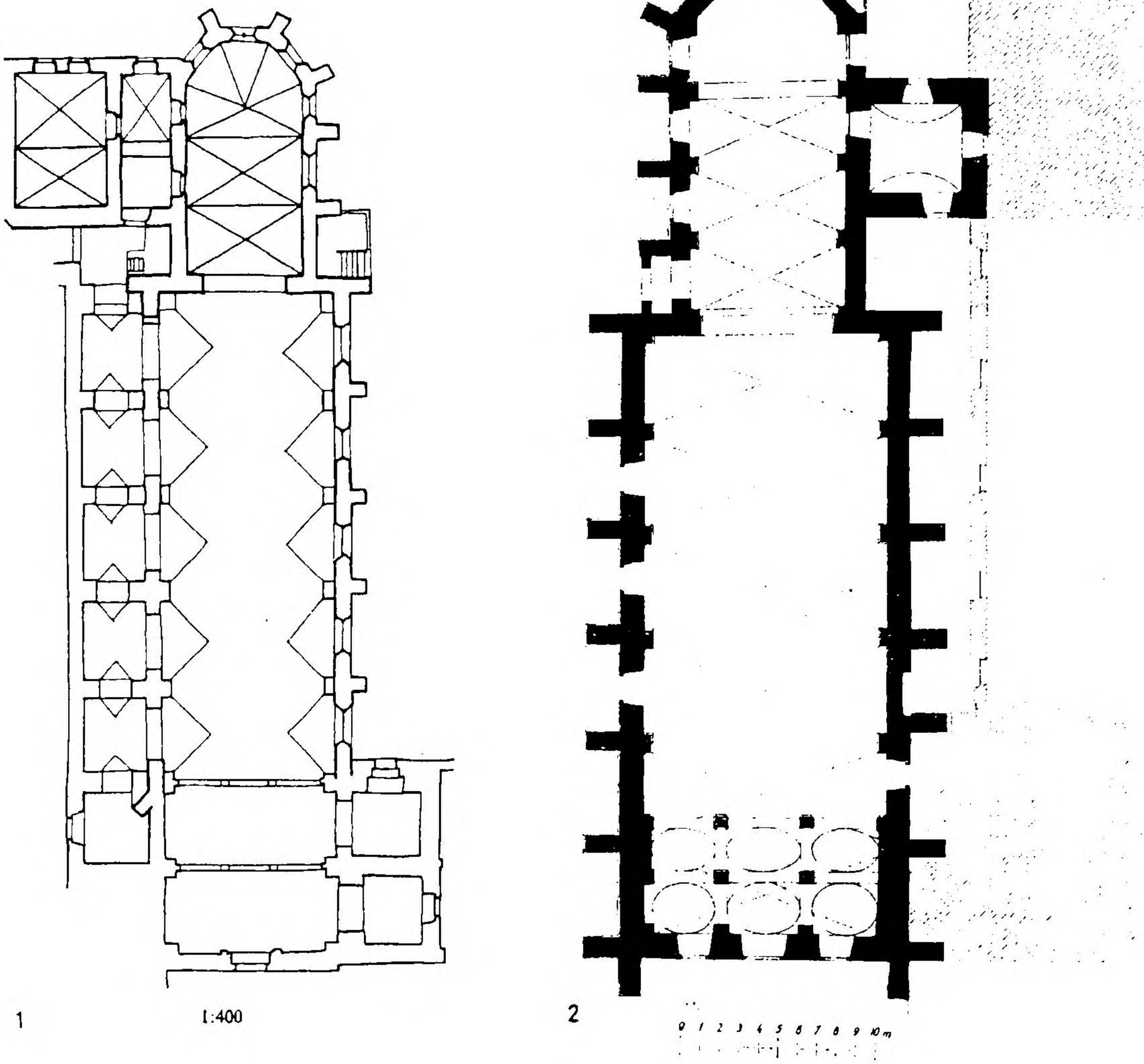

17. kép

1. A gyöngyösi ferences kolostor temploma Marosi 1987. 552. alapján

2. A jászberényi ferences templom Szántó 1974. 25. alapján

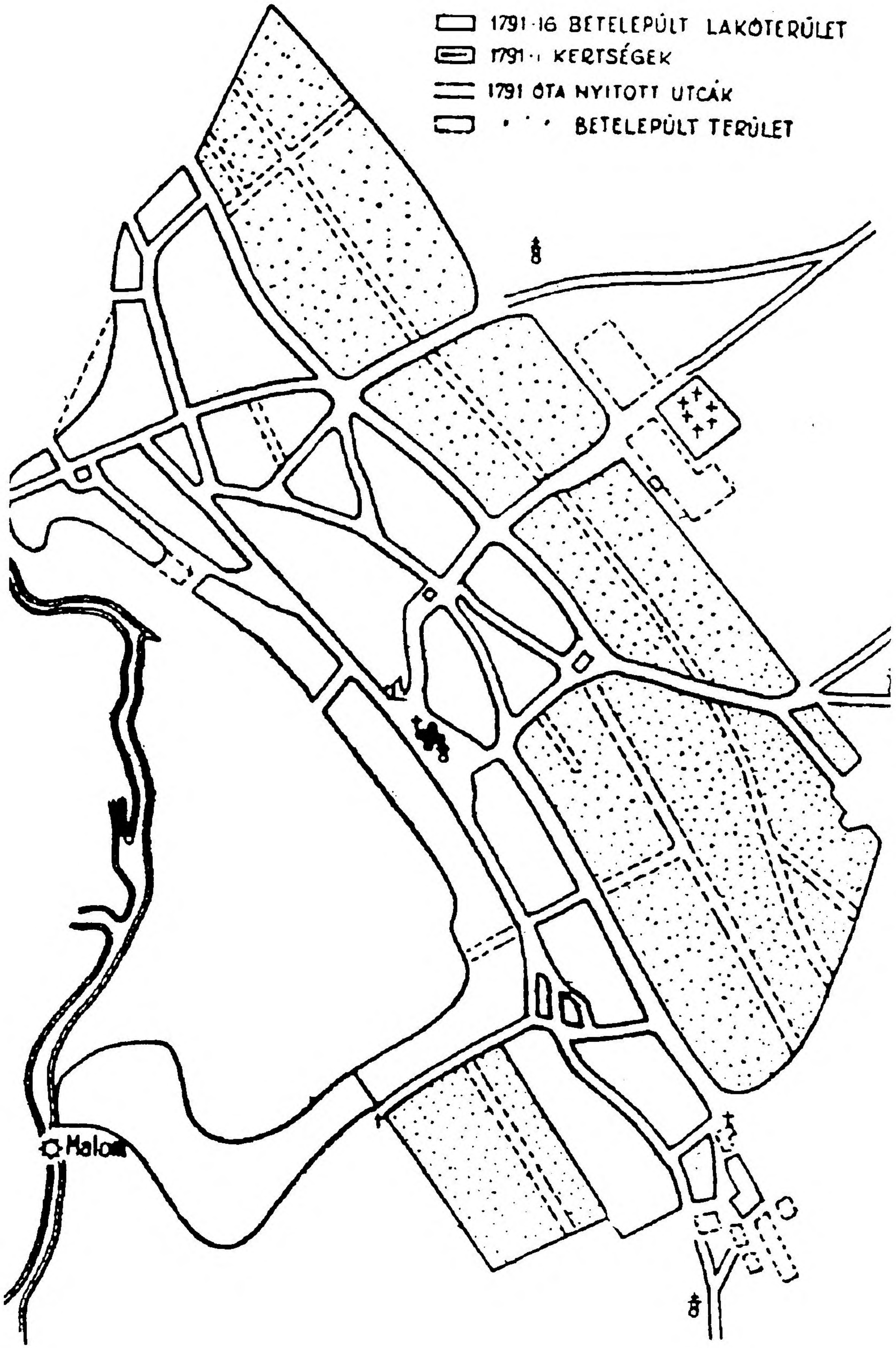

18. kép Jászfényszaru 1791-es helterületi térképe Fodor 1942. 365. alapján

Mészáros Kálmán:

Jászfényszaru összeírásai a XVII–XVIII. század fordulóján (1699–1705–1710–1713)

Bevezető

A XVII–XVIII. század fordulójának mozgalmas évtizedei egyúttal történelmünkben is fordulópontot jelentenek. A másfél évszázados török uralom felszámolását követően megkezdődhetett az ország új politikai, társadalmi, gazdasági berendezkedése. A hódoltság alól frissen felszabadult Jászkunság fejlődésében két okból is jelentős állomás volt az említett időszak, amelyet egyfelől a megritkult településhálózat újjáéledése, a gyér lakosságú vagy teljesen pusztán hagyott három alföldi tájegység, a Jászság, a Kis- és a Nagykunság benépesítése, másfelől a kiváltságaikat vesztett jászkunok földesúri joghatóság alá kerülése jellemzett. A bécsi udvar a magyarországi adózó népesség számának növelését tűzte ki célul, amikor a feudális kiváltságok egy részének megszüntetésére törekedett. I. Lipót a visszafoglaló háborút követően újszerzeményi birtokként kezelt Jászkunságot e törekvés nyomán adta el a Német Lovagrendnek 1702-ben.

A Jászkun kerület történetének erről a szakaszáról monografikus szintű feldolgozás áll rendelkezésünkre, s a szerző, Kiss József hatalmas forrásanyagra, ezen belül több részletes összeírásra támaszkodva készítette el művét.[1] Az összeírások teljes anyaga azonban mindmáig kiadatlan, így azokat — az imént említett feldolgozás ellenére — az egyes településekre nézve rendkívül értékes *elsődleges forrásoknak* kell tekintenünk, melyek publikálása és feldolgozása a helytörténetírás jövőbeni feladatai közé tartozik.[2] Jelen munka során arra vállalkozunk, hogy a címben megjelölt négy összeírásból közzétegyük a Jászfényszarura vonatkozó részeket. Elsősorban tehát forráspublikációt tart kezében az olvasó, melynek száraz adatsora átfogó képet nyújt a vizsgált jász település népességéről és vagyoni helyzetéről.

A négy összeírás eltérő szempontok szerint, eltérő körülmények között, más-más közegek által készült, s még az azonos célú adatok rovatai sem pontosan fedik egymást. Szükséges tehát egyenként megvizsgálni az összeírások létrejöttének körülményeit, majd a török kiűzését követően beköltözött lakosság eredetét, a családok számának alakulását, a vagyoni helyzetet és a községszervezetet mutatjuk be egy-egy fejezetben. Ezután a négy összeírásban szereplő családfők részletes adattára következik. Végül teljes terjedelmükben, megfelelő magyarázatok kíséretében közlésre kerülnek az összeírások vonatkozó részei.[3]

I. Az összeírások készítésének háttere

A Jászkunság török hódoltság utáni első összeírása régóta ismert a történettudományban. Gyárfás István már a XIX. században kivonatos adatközlést jelentetett meg az anyagról,[4] majd Kiss József

---

[1] *Kiss József:* A Jászkun Kerület a Német Lovagrend földesúri hatósága idején. (1702–1731.) Bp., 1979. (= *Kiss J.*, 1979.)

[2] Érdemes ismételten felhívni a figyelmet további kiadatlan forrásokra, melyek közzététele számos új, értékes információval gazdagítaná a Jászkunság korabeli történetére, népességi és vagyoni helyzetére vonatkozó ismereteinket. Már Cseh Géza jelezte báró Kageneck 1703. évi és Kyau landkomtur 1714. évi jelentéseinek fontosságát, és javasolta a bécsi Deutsch-Ordens Zentral Archivban lévő iratanyag másolatának beszerzését, melynek tudomásunk szerint csupán anyagi akadálya van. (L. alább az 5. jegyzetben i. m. 215. p. 8–9. jegyz.) Erre és további forrásokra is l. még *Kaposvári Gyula:* A Német Lovagrend jászkun vonatkozású levéltári fondjai. In: Zounuk. A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 1. Szerk.: Botka János. Szolnok, 1986. 257–277. p.

[3] Itt kívánunk köszönetet mondani a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár munkatársainak, mindenekelőtt Papp Izabellának és lektoromnak, Cseh Gézának a munka elkészítéséhez nyújtott segítségükért.

[4] *Gyárfás István:* A Jászkunság történetéhez a XVI. és XVII. századból. In: Győri Történelmi és Régészeti Füzetek IV. köt. Győr, 1865. 6–33., 125–155. és 224–273. p.

idézett monográfiájának is fontos forrása volt. Legutóbb pedig Cseh Géza publikálta a Jász kerület településeinek összefoglaló leírását,[5] de „az összeírás teljes szövegének" közlésére, „az egyes lakosok adózására vonatkozó rovatok megjelentetésére terjedelmi okokból" nem vállalkozhatott.[6] Maga az összeírás 1699 őszén készült az Udvari Kamara rendeletére, s a munka elvégzését Christoph Johann Pentz egri kamarai prefektus irányította. A Jászkunság gazdasági erejének, népességi és vagyoni helyzetének felmérése a koronabirtok áruba bocsátását készítette elő.

A jászkunok hamarosan, 1702-ben bekövetkezett eladatása tovább növelte a rendi sérelmek lajstromát, így szinte természetes, hogy a „hármas kerület" lakossága 1703 nyarán elsők között csatlakozott a II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharchoz.[7] A kuruc hadi sikerek nyomán Rákóczi és hívei ellenőrzése alá került országrészeken, mindenekelőtt a felvidéki és alföldi vármegyékben 1704 folyamán összeírták a kuruc katonának állt lakosokat. A Jászságban erre 1705 tavaszán került sor.[8] Az összeírás nem adóztatási, hanem katonai, hadkiegészítési céllal készült, így adatai elég megbízhatóak, ugyanakkor az egyes gazdaságok vagyoni erejére, állatállományára és vetésterületére nem derítenek fényt.

A szabadságharc vége felé, miután a kurucok kénytelenek voltak feladni a Duna–Tisza közi területeket, majd 1710. október 17-én Szolnok vára is elesett, a Jászkunságban megjelentek a császári csapatok, kíséretükben a Német Lovagrend hatóságaival. Br. Christoph Reisswegh von Ehrenfeld lovagrendi inspector vezetésével 1710. szeptember végén és október elején a Kiskun, október–november folyamán pedig a Jász kerületben végeztek részletes adóösszeírást.[9] E felmérés készítésének idején elsősorban a hadi helyzet, részben pedig a pestisjárvány következtében a lakosság egy része otthonától távol tartózkodott. Több száz főnyi kuruc katonaság pedig még fegyverben állt, kisebb részük az év végén, 1711 elején, többségük azonban csak a szatmári békekötést és a nagymajtényi zászlóletételt követően tért haza. Úgy tűnik azonban, hogy a távollévő katonák — legalábbis a Jász kerületben — lényegesen nem csökkentik a gazdák, gazdaságok számát, mivel gyakran nem a családfő, hanem fia, veje, fivére vagy cselédje szállt táborba, vagy megfordítva: a katonának állt családfő távollétében is vitte valaki a gazdaságot.

A Rákóczi-szabadságharc után újrainduló termelőmunkát, az ismételten elpusztult kis- és nagykun települések immár ki tudja hányadszorra történő újjáéledését, a gazdasági növekedést figyelhetjük meg az 1713. évi lovagrendi összeírás adatain keresztül. A szintén Ehrenfeld inspector irányításával készített felmérés idején azonban a vidék még nem heverte ki teljesen a 8 évig tartó véres küzdelem és a pestisjárvány következményeit. Néhány év elteltével azonban már a Jászkunság egészére igaz Kiss József megállapítása, miszerint „a kerületek településállománya és népessége ebben az évtizedben nemcsak az 1710. évi lovagrendi számba vétel, hanem még az 1699. évi összeírás adataihoz képest is gyarapodott".[10]

II. Fényszaru lakóinak eredete

Szűkebb témánk első kérdéskörének megvizsgálására a Pentz-féle összeírás igen értékes rovata alapján nyílik lehetőség, ebben ugyanis feltüntették az újonnan beköltözők származási helyét. Az

---

[5] *Cseh Géza:* A Jászság leírása az 1699. évi Pentz-féle összeírásban. In: Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 10. Szerk.: Zádorné Zsoldos Mária. Szolnok, 1995. 213–232. p.

[6] Uo. 215. p.

[7] *Kiss József:* Jászkunok a Rákóczi-szabadságharcban. In: Történelmi Szemle, 14. évf. (1971) 35–85. p. (= *Kiss J.*, 1971.)

[8] Az összeírásra l.: uo. 65–66. p. és *Kiss J.*, 1979. 70–71. p.

[9] *Kiss J.*, 1979. 81. p.

[10] Uo. 83. p. Az egyes összeírások adatainak táblázatos közlését l. uo. a kötet végén a pontos levéltári lelőhelyekkel együtt. Ez utóbbiakat jelen munkánkban l. alább a forrásközlő résznél.

összeírt 168 családfő közül 78 vallotta magát *helybeli*nek („huias"), 87 *jövevény*nek (52%), 3 esetben pedig üresen maradt a rubrika. A jövevények közül 8 neve mellé egyszerűen a „peregrinus" kifejezést jegyezték fel, közelebbi származási hely nélkül, egyikük eredetéhez pedig az *ismeretlen* megjelölés került („nescitunde"). A fennmaradó 78 beköltözött család mellett szerepel a korábbi lakhely: legtöbbször a település és a vármegye neve. Ehelyett 7 ízben nagyobb tájegységet tüntettek fel: négyszer a Jászságot („Jaszag"),[11] egy-egy alkalommal pedig a Tiszántúlt („Trans Tybiscanus"), a Dunántúlt („Trans Danubianus"), illetve Baranya vármegyét („Barania"). További két alkalommal lehet, hogy szintén megyenév szerepel (Hont és „Szemblin"= Zemplén), de az sem kizárt, hogy a vármegyék névadó településéről van szó, így ezeket felvettük az alább következő jegyzékbe. Ismétlődő helynév 8 alkalommal szerepel: Nagykátáról, a borsodi Sátáról és a honti Palojtáról 3-3, Putnokról és Mezőkövesdről pedig 2-2 család költözött be.

Az így megmaradó 63 település közül 18 bizonytalan olvasatú vagy rövidítve leírt helynevet nem sikerült azonosítani.[12] A megkülönböztető jelző nélkül papírra vetett helynevek egy részéről pedig nem dönthető el, hogy — pl. a számos Gyarmat közül — melyikről is van szó. Mindezek ellenére kitűnik, hogy Borsodból (főleg Ózd környékéről) és Hontból (leginkább az Ipoly völgyéből), illetve a szomszéd vármegyék kapcsolódó területeiről érkeztek a legtöbben.[13] (Itt jegyezzük meg, hogy a Pentz-féle összeírásban feltüntetett közigazgatási adatok esetenként pontatlanok lehetnek. Mikófalva pl. Borsod vm. részeként szerepel, más források szerint azonban már a korban is Heveshez tartozott.)

Az adatokról a településjegyzék és a két térképmelléklet tájékoztat. A jegyzékben 45 települést sikerült nagy valószínűséggel azonosítanunk, melyek mai helyesírásunk szerinti magyar nevük betűrendjében következnek. Feltüntettük az egykorú és a mai közigazgatási beosztást (vm. = vármegye, m. = megye), az elcsatolt településeknél (Sz. = Szlovákia) pedig a jelenlegi hivatalos nevet is közöljük.[14] Több szóba jöhető helység esetén a sorszám mellett az ábécé kisbetűivel jelöltük meg a variációkat. Természetesen további azonos településnevek is előfordulhatnak, mi csupán a legvalószínűbb lehetőségeket soroljuk fel.[15]

A térkép az összeírással egyidejűleg a karlócai békében (1699) rögzített határai között ábrázolja hazánkat, és külön mellékleten tünteti fel a Nyitra és a Sajó folyók által közrezárt térséget. A bejelölt helységek sorszámaik alapján kereshetők vissza az alábbi jegyzékben.

1. Alsózellő (Kis Zella): Nógrád vm./ Sz., Malé Zlievce
2. Baglyas(Baglias)
   a) Baglyasalja: Nógrád vm./ Nógrád m., Salgótarján része
   b) Baglyos: Nógrád vm./ Nógrád m., Mohora községhez tartozó puszta

---

[11] Természetes, hogy a kerület(ek)en belül is volt népmozgás. Azt kizárhatjuk, hogy a „Jaszag" alakban lejegyzett szó az ekkor pusztaként szereplő Jászágó rövidítése lenne.

[12] Ezek így kimaradtak a településjegyzékből és természetesen a térképvázlatról is: Bad. Hon.; de Sohanna; Göttwen; Horvat. (Horvátország vagy Horváti nevű falu); Ippoliensis (talán csak az Ipoly folyó mellékére utal); Jannat. (talán tollhiba Jarmat = Gyarmat helyett); Mikiensis (talán a jegyzékben szereplő borsodi Mikófalva sajátos írása); Nyene. min. Hont (*min.* lehet, hogy Kishont vármegye jelzőjének rövidítése akar lenni); Oszt. Heves; Pattai ...all; Pettin Hont; Posega Crsata; Possess*io* in Szente; Ryhel Bors.; St. Ivan; Straczy; Szacculi Neogy; Vag. Tot. Látható, hogy több falunál legalább a vármegye ismert (Borsod, Heves, Hont, Nógrád, Pozsega), de valószínűleg az egyes települések közül néhányat még pontosabban is azonosítani lehet majd.

[13] A nógrád–honti területekről érkező telepesek nagy száma alátámasztja a szakirodalomból ismert adatot, miszerint „szomszédaik palóc eredetűeknek tudják a fényszarusiakat". L.: Adatok Szolnok megye történetéből. I. köt. Szerk. Tóth Tibor. Szolnok, 1980. 307. p. (A Jászfényszaru történetét tárgyaló fejezet Szabó István és Szabó László munkája.)

[14] A településjegyzék összeállításánál főként az alábbi kézikönyvre támaszkodtunk: Magyar helységnév-azonosító szótár. Szerk. Lelkes György. Bp., 1992. A szlovák településnevek ellenőrzéséért Kicsindi Enikőnek, a térképvázlat elkészítéséért pedig Gombocz Andrásnak tartozunk köszönettel.

[15] Így pl. Gyarmat esetében csak a legvalószínűbb Nógrád, Hont és Bars megyei településeket soroljuk fel, és nem szerepeltetjük a kevésbé logikus Fehérgyarmatot vagy Füzesgyarmatot stb.

3. Bolyok (Bolyock): Borsod vm./ Borsod-Abaúj-Zemplén m., Ózd része
4. Cseke („Cséky"): Bars vm./ Sz., Čaka
5. Csernely (Csernei): Borsod vm./ Borsod-Abaúj-Zemplén m.
6. Diószeg (Dioscek)
   a) Magyardiószeg: Pozsony vm./ Sz., (korábban: Veľký Diosek) } A két falu egyesült
   b) Németdiószeg: Pozsony vm./ Sz., (korábban: Malý Diosek) } Sládkovičovo néven
7. Ebeck (Ebeczk): Nógrád vm./ Sz., Obeckov
8. Egyházasdengeleg (Dengele.): Hont vm./ Nógrád m.
9. Érsekújvár (Ujvarinen): Nyitra vm./ Sz., Nové Zámky
10. Gyarmat (Jarmat)
    a) Balassagyarmat: Nógrád vm./ Nógrád m.
    b) Kisgyarmat: Hont vm./ Sz., Sikenič12. ka
    c) Hontfüzesgyarmat: Hont vm./ Sz., Hontianska Vrbica
    d) Zsitvagyarmat: Bars vm./ Sz., Žitavce
11. Gyöngyös: Heves vm./ Heves m.
12. Hont (Hont): Hont vm./ Nógrád m.
13. „Hordiensis" (?)
    a) Hort: Heves vm./ Heves m.
    b) Horhi: Hont vm./ Sz., Horša
14. Jászalsószentgyörgy (Lad. St. Gyory = Ladányszentgyörgy): Jászkun kerület/ Jász-Nagykun Szolnok m.
15. Kapuvár (Kapuvar): Sopron vm./ Győr-Moson-Sopron m.
16. Kékkő (Kőkű): Nógrádvm./ Sz., Modrý Kameň
17. Kemence (Kemencza): Hont vm./ Pest m.
18. Kereskény (Kereskien)
    a) Kiskereskény: Hont vm./ Sz., (korábban: Malé Krškany) } a két falu Krškany
    b) Nagykereskény: Hont vm./ Sz., (korábban: Veľké Krškany) } néven egyesült
19. Kisszalatna (Kis Szallatnya): Zólyom vm./ Sz., Slatinka
20. Korpona (Corpona): Hont vm./ Sz., Krupina
21. Léva (Levensis): Bars vm./ Sz., Levice
22. Makó (Mako): Csanád vm./ Csongrád m.
23. Mezőkövesd (Mezőkővezd): Borsod vm./ Borsod-Abaúj-Zemplén m.
24. Mikófalva (Mikofalua): Borsod vm./ Heves m.
25. Nagykáta (Nagy Kata): Pest-Pilis-Solt vm./ Pest m.
26. Nagymihály (Nagy Mihaly): Zemplén vm./ Sz., Michalovce
27. Nemesoroszi (bizonyára tollhibából: „kemes Orozzy"): Bars vm./ Sz., Kukučínov
28. Nógrádszakál (Szaka): Nógrád vm./ Nógrád m.
29. Nyárasd (Nyarasd)
    a) Alsónyárasd: Pozsony vm./ Sz., Dolný Ňáražd } A két falu Topoľníky
    b) Felsőnyárasd: Pozsony vm./ Sz., Horný Ňáražd } néven egyesült
30. Ónod (Onod): Borsod vm./ Borsod-Abaúj-Zemplén m.
31. Palánk (Palank): Hont vm./ Nógrád m., Drégellyel egyesülve: Drégelypalánk
32. Palojta (Palotta, Palota)
    a) Alsópalojta: Hont vm./ Sz., Dolné Plachtince
    b) Középpalojta: Hont vm./ Sz., Stredné Plachtince
    c) Felsőpalojta: Hont vm./ Sz., Horné Plachtince
33. Putnok (Butnok): Gömör vm./ Borsod-Abaúj-Zemplén m.

34. Salló („Sarlaÿ de Eadem")
    a) Kissalló: Bars vm./ Sz., (korábban: Tekovské Lužianky) ma Nagysalló része
    b) Nagysalló: Bars vm./ Sz., Tekovské Lužany
    c) Garamsalló: Hont vm./ Sz., Šalov
35. Sáta (Sata): Borsod vm./ Borsod-Abaúj-Zemplén m.
36. Szalatnya: Hont vm./ Sz., Slatina
37. Szeged: Csongrád vm./ Csongrád m.
38. Szentsimon (St. Simon): Gömör vm./ Borsod-Abaúj-Zemplén m., Ózd része
39. Tápiószele (Sele): Pest-Pilis-Solt vm./ Pest m.
40. Túr (Tur)
    a) Felső- más néven Nagytúr: Hont vm./ Sz., Horné Turovce
    b) Kistúr: Hont vm./ Sz., (korábban: Dolné Turovce) } Kis- és Középtúr egyesült
    c) Középtúr: Hont vm./ Sz., (korábban: Stredné Turovce) } Veľké Turovce néven.
41. Verpelét (Verpel.): Heves vm./ Heves m.
42. Visznek: Heves vm./ Heves m.
43. Zagyvaszentjakab (St. Jacob): Heves vagy Nógrád vm./ Nógrád m., Szurdokpüspöki része
44. Zemplén (Szemblin): Zemplén vm./ Sz., Zemplín
45. Zsámbok („Számbokÿ de eadem"): Pest-Pilis-Solt vm./ Pest m.

III. Az összeírt családok számának alakulása

A napjainkban negyedik helyen álló jász települést lélekszám tekintetében Berény, Árokszállás és Apáti mellett egy sor kis- és nagykun város is megelőzi. Ehhez képest szembetűnő, hogy 1699-ben rögtön a „hármas kerület" központja, Jászberény után következett, maga mögé utasítva még a kiskun székvárost, Halast is. 1705-ban ugyan Árokszállás családfőinek száma (194) meghaladja Fényszaruét (155), de 1710-ben ismét utóbbi következik a második helyen Jászberény mögött. Csak a XVIII. század folyamán változik meg a helyzet, s ennek első jele, hogy 1713-ban Jászapáti kevéssel felülmúlta Jászfényszaru gazdáinak számát (91, illetve 97 fő), így szorítva azt a harmadik helyre.

A Kiskunság és a Nagykunság településeinek pusztulása a török hódoltság és a visszafoglaló háború, majd a Rákóczi-szabadságharc következménye volt, bővebb magyarázatot igényel azonban, hogy miért lehetett Fényszaru kedvezőbb helyzetben a Jászságon belül, s a viszonylag rövid periódusban mivel magyarázhatjuk az ingadozást, főként pedig az egyes települések viszonylatában eltérő irányú és mértékű ingadozást. Ennek valószínű oka, hogy Jászfényszaru közvetlenül a Zagyva folyó mellett védettebb helyen települt, s ezzel együtt a kerület más falvaihoz képest a hadmozgásoktól jobban félreesett. A Pest–Hatvan–Jászárokszállás–Poroszló–Csege–Debrecen főútvonal és a szintén jelentős Hatvan–Jászberény–Jászapáti–Tiszaroff–Kunhegyes–Karcag útvonal érintette két „riválisát", Árokszállást és Apátit.[16] A Kecskemét vagy Szolnok felől északra, Eger irányába vonuló hadaknak is inkább az Alsó-Jászság esett útjába,[17] de a Gyöngyös vagy Hatvan felé igyekvők is csupán Jászberényt érintették, elkerülve a Jászság nyugati peremén fekvő Fényszarut. Ami persze előny vagy hátrány volt háborús körülmények között, az ellenkezőjére fordult békeidőben. Minden bizonnyal ezzel magyarázhatjuk, hogy az 1705. évi kuruc összeírásban, vagyis a megelőző békés fél évtized után[18] Fényszaru csökkenést, Árokszállás és Apáti emelkedést mutat,

---

[16] Az úthálózatra l.: *Kiss J.*, 1979. 13. p.

[17] Így pl. Rabutin 1706. évi hadjárata alkalmával is itt nyomultak keresztül a császári csapatok, elpusztítva Jászalsószentgyörgyöt, Jászladányt, Jászkisért és Jászapátit.

[18] A Kis- és Nagykunságot már 1704–1705 folyamán rác támadások érték, minek következtében a Nagykunság teljesen, a Kiskunság pedig jelentős mértékben elpusztult, illetve lakosaitól elhagyottá vált. Ezzel szemben a Rákóczi-szabadságharc első éveiben a Jászságot, különösen a polgári lakosságot még nem sújtotta jelentős veszteség.

majd a szabadságharc és a járvány veszteségeit tükröző 1710. évi összeírásban a két utóbbi település sokkal jelentősebb visszaesést jelez. A XVIII. század nyugalmas évtizedeiben pedig a félreeső Jászfényszaru, különösen Berény árnyékában, nem fejlődhetett olyan ütemben, mint a főközlekedési útvonalon fekvő Árokszállás, vagy az Alsó-Jászság központjává váló Apáti.

Az 1. sz. oszlopdiagram mutatja a négy érintett jászsági településen összeírt családfők (gazdaságok) számának alakulását. A fentebb taglalt körülmények alapvetően megmagyarázzák a létszámok változásának okait, egy megjegyzés azonban még idekívánkozik. Az 1710. és az 1713. évi összeírások viszonylatában csupán Jászberény mutat emelkedő, s tegyük hozzá, jelentősen emelkedő tendenciát. A másik három településnél ezzel szemben csökkenést tapasztalunk. Ez azonban nem volt általános jelenség, mindhárom kerület összesített adatai ugyanis növekedést jeleznek.[19] A helyenkénti csökkenés magyarázatára több feltételezés kínálkozik. Egyrészt a pestisjárvány 1710–11-ben még tartott, s ez további veszteségeket okozott.[20] Másrészt talán a Rákóczi-szabadságharc után a három jász település maga is népességkibocsátó volt a szomszédos községekbe, vagy a másik két kerületbe.[21]

Végül felhívjuk a figyelmet, hogy jelen esetben csupán az összeírt családfőkkel (gazdákkal, gazdaságot vivő özvegyasszonyokkal és házas zsellérekkel) számoltunk. A tényleges népességszámot — Kiss József következtetését elfogadva —, családonként 6 fővel számolva kaphatjuk meg. Ez alapján 1699-ben 1008, 1705-ben 930, 1710-ben 750, 1713-ban pedig 546 fő lehetett Jászfényszaru lakosságának összlétszáma.[22]

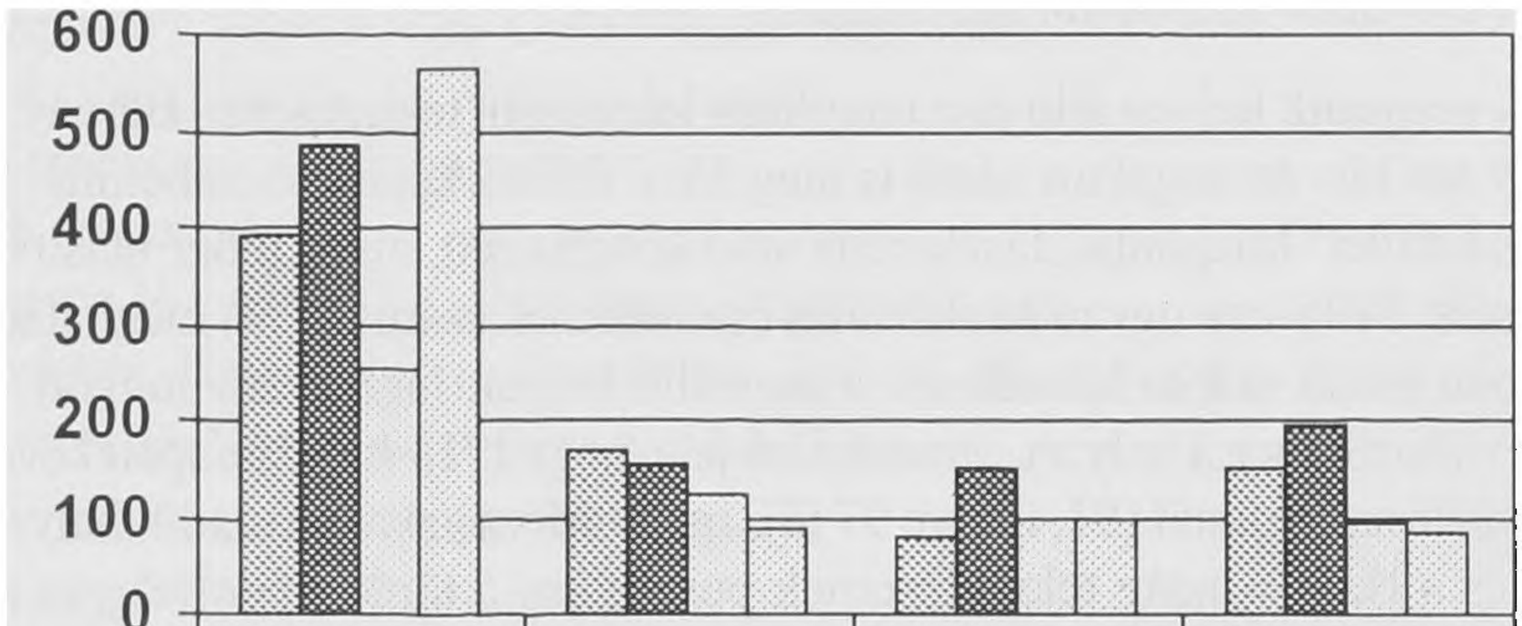

	Berény	Fényszaru	Apáti	Árokszállás
1699	389	168	79	150
1705	485	155	153	194
1710	253	125	99	92
1713	565	91	97	83

1. Az összeírt családfők számának alakulása a négy legnépesebb jászkun településen

---

[19] *Kiss J.*, 1979. 84. p. Az adózó gazdák száma c. táblázat.

[20] Jászfényszaru római katolikus anyakönyvének bejegyzése szerint 1709. szeptember végén kezdődött a pestisjárvány: „Ab ultima Septembris NB incepit pestis". 1710-ben majd minden nap 2–4 sőt olykor ennél is több személyt temettek, 1710 októberében pedig már csak annyit jegyeztek be a matrikulába, hogy 30 temetés volt: „In Octobri sunt sepulti circiter 30." (Magyar Országos Levéltár Filmtár A 1152. doboz.) Az anyakönyv feldolgozása a helytörténeti kutatás további feladata lesz.

[21] A következő évtizedekben Jászfényszaru jelentős telepítő község volt, sok telepest küldött a kiskunsági pusztákra: Adatok... I. 309. p.

[22] E megállapításhoz l. még alábbi észrevételünket a következő fejezet végén.

IV. A község gazdasági ereje az adóalanyok és adótárgyak alapján

Az alábbiakban felvázoljuk Jászfényszaru lakosságának vagyoni helyzetét a családi munkaerő összetétele, valamint az állatállomány, a gabonavetés és az egyéb adótárgyak száma, mennyisége alapján. Erre a célra az 1705. évi katonai összeírás kényszerű mellőzésével csupán a kamarai és a két lovagrendi összeírás adatait használhatjuk fel. Sajnos azonban e három felmérés rubrikái sem feleltethetők meg pontosan egymásnak.[23]

Az adóalanyokat tekintve 1699-ben a családfők mellett külön-külön a fiúkat és leányokat, 1710-ben és 1713-ban pedig a gazdákat, a cselédeket, az asszonyokat (feleségeket és özvegyeket együttesen) és szintén együtt számítva a fiúkat és leányokat írták össze a következő táblázat szerint:

év	gazdaságok	családfők		asszonyok*	fiúk és lányok	cselédek	adóalanyok összesen
		gazda	özvegy				
1699	168	166	2	–	206	159	–	533
1710	132	125	6	155	251		68	605
1713	90	91	–	110	40		20	261

*Feleségek és özvegyek, az özvegy családfők nélkül

A táblázat adatai közül mindenekelőtt az szorul magyarázatra, hogy miért több, illetve kevesebb eggyel a gazdaságok száma a családfőkénél 1710-ben és 1713-ban. Az 1710. évi összeírásban a 6 özvegyasszonyon kívül Rusai Ferenc neve mellett is kihúzták a gazdák („hospites") rovatot, talán mert kiskorú fiúról volt szó.[24] 1713-ban pedig az egyik gazdaságban két tulajdonost írtak össze: Kálmán Jánost és Istvánt, bizonyára meg nem osztozott fivéreket.[25]

A családfők számának alakulását, mely a népességszám megállapításához is alapértékül szolgált, az előző fejezetben részletesen ismertettük. A feleségeket és özvegyeket mint családtagokat csak a két lovagrendi összeírás tartalmazza: 20–25%-kal haladják meg a felnőtt férfi családfők számát. Ez a „nőtöbblet" a megözvegyült idős szülőkből és a kuruc felkelés során férjeiket vesztett hadiözvegyekből, talán még a cselédek feleségeiből tevődhet össze.

A fiúk és lányok esetében az összeírók bizonyosan mint munkaerővel számoltak. Ezért a kisgyermekek itt nem szerepelnek. Feltétlenül elírásnak tekinthetjük az 1710. évi összeírás fejrubrikáját: „Filii et filiae *infra* 15 annos", nem a 15 év *alatti*, hanem e kor *feletti* (helyesen tehát: „*supra*") fiataloknak kell ugyanis itt szerepelniük.[26]

A kamarai összeírásban 168 családfő közül nyolcat zsellérként (inquilinus) írtak össze, és még a kuruc összeírásban is szerepel 3 zsellér, a lovagrendi összeírásokban viszont nem különböztették

[23] A fejezet megírásánál Kiss József monográfiája mellett elsősorban a következő munkákra támaszkodtunk, melyekre alább külön már nem hivatkozunk: Magyarország története 1686–1790. I–II. köt. Főszerk. Ember Győző, Heckenast Gusztáv. Bp., 1989. (Magyarország története tíz kötetben 4/1–2.) A Wellmann Imre által írt mezőgazdaság-történeti fejezetek vonatkozó részei. *Perjés Géza:* Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a 17. század második felében (1650–1715). Bp., 1963. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 29.)

[24] 1699-ben Takács Péter neve mellé odaírták, hogy 6 esztendős („6 annos"), de miután a gazdák számára nem volt külön rubrika, magát a névsort összesítették, így ebben a felmérésben nincs eltérés a gazdaságok és a családfők száma között.

[25] Az 1713. évi összeírással kapcsolatban további kétely merülhet fel: Nagy Pál jegyző neve után minden rovatot kihúztak, de alább szintén szerepel egy Nagy Pál, aki lehet, hogy vele azonos személy. Ha így van, egy fővel tovább csökken a gazdaságok száma, és ezt figyelembe kell venni a statisztikai elemzéseknél is.

[26] Mi a lovagrendi összeírásoknak a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárban őrzött példányait közöljük, Kiss József azonban a Német Lovagrend bécsi központi archívumában található példányokat használta, s az ő közlése szerint a 15 éven felüli („über 15 Jahr/ supra 15 annos") leányokat és fiúkat írták össze: *Kiss J.*, 1979. 218-219., 224–225. p.

meg őket a gazdáktól. A két előbbi összeírásban a zsellér családfők is önálló, bár kétségtelenül igen szegényes gazdasággal rendelkeztek, ezért a fenti táblázatban az 1699. évnél nem nyitottunk részükre külön rovatot. Az 1710. és 1713. évi összeírásokban feltüntetett cselédek („familiae, Dienstbothen") más jogi és társadalmi kategóriába sorolhatók, mivel nem saját gazdaságukat vezették, hanem a módosabb parasztok szolgálatába szegődtek. Kiss József szerint az így számba vett cselédekről „nem tűnik ki, hogy házasak vagy ház nélküliek, nősek vagy nőtlenek, családfők vagy családtagok voltak-e. Lehet, hogy egy részük az összeírt gazdánál lakott, más részük putriban vagy veremben, esetleg mint pásztor a pusztai szálláson."[27] A magunk részéről ezt azzal egészítenénk ki, hogy a népesebb, szegényebb családok „munkaerő-feleslege": serdülő fiúk, legényemberek, talán házasok is, időlegesen vagy tartósan beállhattak cselédnek, béresnek a tehetős gazdákhoz, s így őket az összeírók az illető gazda háznépének tagjaként szerepeltethették. 1710-ben a háztartások 38%-ában, 1713-ban pedig 21%-ában szolgált többnyire egy, ritkábban két, esetleg három cseléd.

A munkaerő mellett az összeírt adótárgyak mennyisége és megoszlása határozza meg a község és az egyes családok gazdasági erejét. A vagyoni mutatók közül első helyen az állatállományra vonatkozó adatokat foglaltuk táblázatba:

év	*szarvasmarha*	*juh (és kecske)*	*sertés*	*ló*	*összesen*
1699	2036	1551	1002	250	4839
1710	700*	1497	251	143*	2591
1713	505	671	190	129	1495

*Becsült érték.

Az állatállomány 1699. évi összetételét a 2. sz. kördiagram, a szarvasmarha-állomány további megoszlását pedig a 3. sz. kördiagram szemlélteti. 1699-ben a 168 gazdaságból 157-ben írtak össze szarvasmarhát (93,5%), 154-ben sertést (91,6%), 85-ben lovat (50,6%) és 16-ban juhot (9,5%). A marha és a sertés volt tehát a meghatározó háziállat: még a zsellér családok is tartottak 1-2 tehenet, és a 8 zsellér háztartás közül 5-ben disznót, illetve malacot is. A tehenek és üszők mellett az igavonó ökrök és tinók aránya valamelyest kisebb: 58–42%, de az arányeltolódás tovább növekszik, ha a tehenet és üszőt, illetve az ökröt és tinót tartó gazdaságok számát vetjük össze: 156 : 98 (92,9 : 58,3%). Ez érthető is, hiszen a tehéntartás elsődlegesen a minél nagyobb szaporulat biztosítása, kisebb részben a mindennapi élelmezés és a tejtermékek (sajt, vaj, túró) piaci értékesítése okán általánosnak mondható. Az ökrös gazdák kisebb száma pedig a még alárendelt szerepű földműveléssel függött össze. Tovább pontosítva a magyarázatot: tehenet a kisebb munkaerővel és kevés szántóterülettel rendelkező parasztcsaládok is tartottak, míg az igásökrök és hízómarhák tartásához módosabb gazdaságra, több munkaerőre volt szükség.[28]

Az élelmezésen és az igaerőn túl a gulyabeli marhák — a ménesbeli lovakkal és a nyájban tartott juhokkal, kecskékkel együtt — vagyoni tényezőként is meghatározóak voltak. Ennek megfelelően 1710-ben már nem csupán a felnőtt és növendék állatokat különböztették meg egymástól, hanem új kategóriákban tüntették fel a fejős- és gulyabeli teheneket, az igásökröket és vágómarhákat (ez utóbbit azonban Jászfényszaruban nem írtak össze) és az igás- és ménesbeli lovakat. Ugyanakkor a növendékmarhák (üszők, tinók) és a csikók egy rovatban szerepelnek, ezeket a fenti táblázatban

[27] *Kiss J.*, 1979. 83. p.

[28] 1710-ben a 6 özvegyasszony családfő közül mindegyiknek volt tehene, még annak a Szabó Annának is, akinek pedig sem cselédje vagy más felnőtt családtagja, sem pedig vetése vagy egyéb adóköteles vagyontárgya nem volt, egyetlen tehénkéjén kívül csupán 6 akó borát írták össze. Ökre vagy lova ugyanakkor csak 2 özvegynek volt. A 4–8, sőt 10 ökrös gazdák pedig főként a „szenátorok", vagyis a bírói vagy tanácsosi tisztséget valaha betöltött módos családfők közül kerültek ki.

becsléssel kellett elkülönítenünk egymástól. 1713-ban vágómarhákat is találunk az összeírásban, viszont nem írták össze az üszők, tinók és csikók számát.

A marhatartás szerepe 1710–13-ban is elsőrendű volt (97, illetve 95,5%). A lovat tartó gazdák aránya szintén változatlan 1699-hez képest: 45,5–52,2%. A sertéstartás viszont nagyobb ingadozást mutat: az 1699. évi több mint 90%-ról 1710-ben 66,7%-ra esett vissza, majd 1713-ban 83,3%-ra emelkedett. Miután a malacok felhizlalásához viszonylag rövid, a csikók és borjak felnövekvésénél lényegesen rövidebb idő szükséges, a sertésállomány alakulásánál évenként is nagyobb ingadozás lehetséges.

A juhok számuk alapján 1699-ben a második, 1710–13-ban pedig az első helyen következnek, jelentőségük azonban ennél kisebb, bár erőteljesen növekvő volt. 1699-ben még csupán 16, 1710-ben már 37, 1713-ban pedig 24 gazda tartott birkát, vagyis alig 10%-ról közel 30%-ra emelkedett a juhos gazdák részaránya. A két utóbbi összeírásban egyébként a juhok és bárányok rovatában a kecskék és gödölyék is szerepelnek, de feltételezhető, hogy több gazda egy-két fejőskecskét nyájon kívül ólakban is tartott, s ezeket nem írták össze.

Az ekés földművelés jelentősége a vizsgált korszakban messze alatta maradt az állattartásénak, de szerepe az Alföld más tájaihoz mérten jelentősebb volt, és a századfordulót követően térhódítása is megindult.[29] Az elvetett szemes takarmány és kenyérgabona mennyiségét az alábbi táblázat tartalmazza. 1699-ben és 1713-ban kilában, 1710-ben mérőben adták meg az adatokat. 1 kila 46,89 liternek, egy pozsonyi mérő 54,3 liternek felel meg, vagyis közel azonos mértékegységről van szó. Nagyjából 1 kilát (1 mérőt) vetettek fél hold földbe, így a vetésterület is könnyen kiszámítható.[30] Ugyanannyi ugart feltételezve az összes szántóterület mérőszáma holdban megegyezik az elvetett vetőmag kilában vagy mérőben megadott számával. Az elvetett termény megoszlását a 4. sz. kördiagram szemlélteti.

év	*őszi búza*	*tavaszi búza*	*zab*	*köles*	*árpa*	*termény összesen*	*megművelt terület**
1699 (kila)	990,75	174	185,5	50,1	556	1956,35	978,2 h
1710 (mérő)	3952		47,0	2334		6333,00	3166,5 h
1713 (kila)	1362		180,0	1402		2944,00	1472,0 h

*ugar nélkül

Mint látjuk, az első összeírásban megkülönböztették az őszi és tavaszi búzát, a zabot, és külön rovatban írták össze a kölest és az árpát. A legelterjedtebb gabona az őszi búza volt, mind mennyiségben, mind pedig a gazdaságok arányában: a családfők 85,1%-a vetett őszi búzát, tavaszi búzát viszont csak 54,8%-uk. A köles jelentősége sokkal nagyobb volt az elvetett mennyiségénél: a gazdaságok 83,3%-ában szerepelt, kása formájában rendszeres tartozéka volt a paraszti étrendnek. Árpát a gazdaságok 78,6%-ában, a főként takarmányozásra használt zabot pedig 61,9%-ában vetettek.

1710-ben a búzavetés szerepe tovább nőtt (98,5%), valószínűleg tiszta őszi búzát kell értenünk a „tritici siliginis" megnevezés alatt. A köles (milium) és árpa (hordeum) rovatában pedig a régi, ekkoriban már visszaszoruló gabonafajták egyikét, az alakort vagy a tönkölyt is megnevezték (spelta).[31] Együttesen 80,3%-ot tesznek ki, míg zabot csupán a gazdaságok 3,8%-ában vetettek. 1713-ban hasonló a búza (90%) és az árpa és köles együttes aránya (84,4%), a zab pedig valamelyest emelkedett (22,2%), de nem érte el az 1699. évi értéket.

---

[29] *Kiss J.*, 1979. 89–91. p.

[30] *Kiss J.*, 1979. 241. p. Az egyszerűen mérőben megadott mértékegységet Kiss József pozsonyi mérőnek fogta fel (uo. 218. p.). 1 pozsonyi mérő = 54,3 liter; 1 kila = 46,89 liter. A két mérték közötti nem túl jelentős eltérést (a pozsonyi mérő kb. 16%-kal volt több a kilánál) a vetésterület kiszámításához Kiss Józsefhez hasonlóan (uo. 90. p.) mi sem vettük figyelembe: 1 magyar holdra (= 1200 négyszögöl) egyaránt 2 kilát, illetve 2 mérőt számítottunk.

[31] Kiss Józsefnél (uo. 218. p.) ez utóbbi nem szerepel, talán mert ő az összeírás egy másik, német nyelvű példányát közölte. Vö. 26. jegyz.

Az „egyéb" vagyoni mutatók közé sorolt adótárgyakat az alábbi táblázatban közöljük. A méhészetre és a malmokra vonatkozó adatok mindhárom összeírásban szerepelnek. A szénáról csak az 1699. évi összeírásból, a ser- és pálinkafőzésről pedig az 1710. és 1713. évi felmérésből tájékozódhatunk. A szőlő (1699) és a bor (1710–13) egymást kiegészítő adatai alapján becsléssel következtethetünk a hiányzó információkra: „1 kapás szőlő az Alföldön általában 2 akó bort hozott".[32]

év	*méhkas (db)*	*széna (szekér)*	*malom*	*szőlő (kapás)*	*bor (akó)*	*serfőzőház*	*pálinkafőző üst*
1699	56	517	0	26	52*	–	–
1710	11	–	4	151*	302	2,25	2
1713	31	–	1	41,5*	83	1,5	6

*Becsült érték

1699-ben csupán 10 gazda rendelkezett méhkaptárral (alig 6%), s ez az arány később sem változott jelentősen: 1710-ben 4, 1713-ban 6 gazdaságban foglalkoztak méhészettel (3, illetve 6,7%). 1699-ben a 168 gazdaságból 164-ben (97,6%) takarítottak be szénát, így ez volt a leggyakoribb vagyoni mutató. A falu határában igen nagy lehetett a Zagyva által öntözött rétek, kaszálók (és természetesen a legelők) aránya, mivel még a jószág nélküli zsellérek is rendelkeztek egy-egy szekér szálastakarmánnyal.[33]

A Pentz-féle összeírás nem külön rovatban, hanem az egyes községek szöveges ismertetésénél említi a meglévő malmok számát, vagy éppen azok hiányát. Jászfényszaru esetében ez utóbbi állt fenn, mert az összeíró javasolta egy kétkerekes vízimalom felépítését a Zagyván. Az 1710-ben összeírt 4 malom közül kettő volt magánkézben, kettőt pedig a község birtokolt. Az előbbi kettő száraz malom („sicca mola") volt, az utóbbi kettő közül pedig legalább az egyik az időközben felépült vagy kijavított vízimalom lehetett. Feltűnő, hogy 1713-ban mindössze egy, a falu tulajdonában lévő malmot írtak össze.

A 26 kapás szőlő 1699-ben 5 gazda kezén oszlott meg (3%), de további 24 gazdaságnál jelezték az összeírók, hogy megkezdték a szőlőtelepítést, vagy a parlagszőlők felújítását. Amennyire az 1710-ben jelzett bor mennyisége alapján következtetni lehet, valóban fellendült a szőlőművelés, bár feltehetően nem mind az 50 borral rendelkező gazdaságnak (37,9%) volt szőleje is. 1713-ban 8 család tulajdonában volt bor (8,9%).

A ser- és pálinkafőzés nem volt még általánosan elterjedve: 1710-ben 8 (6%), 1713-ban pedig mindössze 5 (5,6%) gazdaságban írtak össze serfőzőházat, és 3, illetve 6 gazdaságban (2,3–6%) pálinkafőző üstöt. Kérdés viszont, pontosan hogyan kell érteni a rovatokban egy-egy gazdánál feltüntetett tört számokat (1/4, 1/2). Lehet, hogy résztulajdonlásról volt szó, de valószínűbb, hogy a kisebb tételben űzött szeszfőzés esetén alkalmaztak tört számot, melyet az egy adóegység hányadosaként kell értelmezni.

Összegzésképpen kövessük nyomon táblázatos kimutatásban az egy családra jutó adóalanyok és lábasjószágok relatív számát, a gabonavetés és az egyéb adótárgyak átlagos mennyiségét, illetve a megművelt földterület nagyságát. Az átlagszámok első oszlopában az összes családfőre, a második oszlopban pedig a ténylegesen is az adott munkaerővel és adótárggyal rendelkező gazdaságokra jutó átlagot közöljük.

---

[32] Uo. A vödör (urna) vagy akó (bécsi akónak értelmezve) = 54,3 liter. A Jászkunságban 1 kapás szőlő = 200 négyszögöl.

[33] Esetleg az összeírásból kimaradt, ólakban tartott kecskék, más kisebb jószágok részére szolgáló takarmányra gondolhatunk.

adóalanyok és adótárgyak	*1699*		*1710*		*1713*	
gazdák	1	1	1	1	1	1
asszonyok	(–)	(1)	1,2	1,3	1,2	1,3
fiúk és lányok	2,2	2,5	1,9	2,4	0,4	1,3
cselédek	(–)	(–)	0,5	1,4	0,2	1
felnőtt munkaerő összesen	*3,2*	*3,2*	*4,6*	*4,6*	*2,9*	*2,9*
szarvasmarha	12,1	13	5,3	5,5	5,6	5,9
juh (és kecske)	9,2	97	11,3	40,5	7,5	28
sertés	6	6,5	1,9	2,9	2,1	2,5
ló	1,5	2,9	1,1	2,4	1,4	2,7
lábasjószág összesen	*28,8*	*29,3*	*19,6*	*19,6*	*16,6*	*17*
búzavetés (kila, mérő)	6,9	7,8	29,9	30,4	15,1	16,8
zabvetés (kila, mérő)	1,1	1,8	0,4	9,4	2	9
köles- és árpavetés (kila, mérő)	3,6	3,9	17,7	22	15,6	18,4
elvetett termény összesen	*11,6*	*12,3*	*48*	*48,7*	*32,7*	*34,6*
szántóterület (hold)	5,8	6,2	24	24,4	16,4	17,3
szőlő (kapás)	0,2	5,2	1,1	3	0,46	5,2
méhkas	0,3	5,6	0,1	2,8	0,3	5,2

Az összeírásokból úgy tűnik, hogy a sűrűn lakott vidékeken, jobbágyközösségekben elterjedt népes háztartások, nagycsaládok nem voltak tipikusak a korabeli Jászkunságban. Számos azonos családnevű gazda szerepel önálló háztartással, és egyedüli kivételként említettük az ugyanazon gazdaságban összeírt testvérpárt. Vidékenként többnyire a megművelhető földterület hiánya, vagy a fokozott földesúri terhek indokolták a nős, családos fivérek, sógorok együttélését a szülőkkel. A jászkun területeken mindez nem állt fenn, így valószínű, hogy viszonylag gyakran és korán megtörtént a kiscsaládok különválása, „kenyértörése". A két lovagrendi összeírás alapján a következőket állapíthatjuk meg: A családfők mellett még kb. kétszer–háromszor annyi családtagot és szolgát számláltak össze. Egy gazdaságra 1710-ben átlagosan 4,6 1713-ban 2,9 fő családtag jutott a családfővel együtt. A felnőtt munkaerőhöz a kisgyerekeket és a munkaképtelen vagy csekély munkaképességű idős családtagokat kell még tekintetbe vennünk.[34] Ezek az adatok lényegében megerősítik Kiss Józsefnek az előző fejezet végén említett össznépességre vonatkozó számítását, melynél családonként 6 fő volt a kiindulópont. A szorzószám csak 1713-ban tűnik soknak: a magunk részéről ekkor családonkénti 4,5–5 főt tartunk valószínűnek. Ez esetben a családfők számának csökkenésén túl az össznépesség száma jelentősebb visszaesést mutat.[35]

Az állatállomány kétféle relatív száma között természetesen nem mutatkozik lényeges eltérés a gazdaságok többségében összeírt jószágok (szarvasmarha, sertés) esetén, és az sem meglepő, hogy a gazdaságok kb. felében tartott lovaknál nagyjából 1 : 2 arány érvényesül. A juhok némileg csökkenő összlétszáma, ugyanakkor pedig a juhtartó gazdák számának jelentős növekedése együttesen eredményezte az egy gazdaságra és az egy „juhos gazdára" számított átlagszámok számottevő különbségét. A birkatartás terjedésével persze ez a különbség csökkent.

[34] A források alapján fel sem merülhet, hogy a gazdák és fiaik, lányaik, feleségeik, cselédeik mellett más felnőtt munkaerővel számolhatnánk, akik nem kerültek be az összeírásba.

[35] Ez valószínűleg a pestis következménye, hiszen a járvány nagyobb mértékben sújtotta a kisgyermekeket, illetve ha egy-egy családban többen is áldozatul estek a járványnak, a családfők száma kisebb mértékben csökkent, amennyiben az elhalt gazda után özvegye, fia, öccse családfővé vált.

E statisztikai törvényszerűségeknek megfelelően alakult az egyes termények átlagos mennyisége is. A legszembetűnőbb, és egyúttal a legfontosabb adat, hogy az 1699. évi 6 holdról 1710–13-ra 24, illetve 17 holdra növekedett az egy családra jutó vetésterület nagysága. A kétnyomásos gazdálkodásnak megfelelően az ugart is beszámítva, az összes szántóterület átlagos nagysága ezen értékek kétszerese volt. Bár a szűkebb és nagyobb tájegység (Jászság, Alföld) alapvető agrárágazata még az állattartás maradt, a földművelés terjedése egyértelműen kimutatható.

Az átlagszámok, különböző megközelítéssel kapott relatív értékek mögött azonban lényeges társadalmi, vagyoni különbségek húzódtak meg. 1699-ben 13 gazda rendelkezett 10 vagy több ökörrel, vagyis az eke elé fogható 6–8 igásállaton felül vagy ún. uzsorás ökörrel (azaz a szegényebb gazdáknak bérbe adható állattal), vagy gulyabeli marhával. A gazdák e csoportja, 7,7%-a birtokolta a szarvasmarha- és sertésállomány 22,8%-át, a lóállomány 22,4%-át, a juhok 63,7%-át, a vetés 17,8%-át, a művelt szőlőskertek 46,2%-át és a méhkasok 76,8%-át. Eszerint az önellátó gazdálkodást biztosító termények és állatok tekintetében kétszer-háromszor vagyonosabbak voltak a gazdák átlagánál, a kiegészítő jövedelmet hozó vagyoni tényezőknek (juhok, szőlőskertek, méhkasok) viszont jóval nagyobb hányadát birtokolták.

A legnagyobb vagyonnal Kálmán János rendelkezett: 4 lova, 2 csikaja, 24 ökre (!), 11 tehene, 18 tinaja, 19 üszője, 125 juha, 40 báránya, 29 disznaja, 24 kila őszi búzavetése, 1 kila kölesvetése és 4 szekér szénája volt. Illés István főbíró vagyona szintén igen tekintélyes volt: 4 ló, 3 csikó, 15 ökör, 10 tehén, 9 tinó, 22 üsző, 150 juh és 120 bárány, 56 disznó, 29 méhkas, 10 kapás szőlő, 26 kila őszi búzavetés, 4 kila zabvetés, 1/2 kila kölesvetés, valamint 3 szekér széna képezte a gazdaságát. Ezzel szemben Palócz István, akit pedig nem is zsellérként, hanem gazdaként írtak össze, csupán 1 tehénnel, 2 tinóval, 4 malaccal, 1-1 kila őszi búza- és árpavetéssel, 1/8 kila kölesvetéssel és 1 szekér szénával rendelkezett. Szalmás István zsellérnek meg éppen csak 1 tehénkéje, 2 tinaja és 1 szekér szénája volt.

A két lovagrendi összeírásban már kevesebb kiugróan vagyonos gazdát találhatunk, 1710-re még Kálmán János szenátor gazdasága is megcsappant egy kissé: 1 cselédje, 14 ökre, 3 tehene, 10 lova, 3 növendékállata (csikó, tinó, üsző), 70 juha, 20 báránya, 20 disznaja volt, emelkedett viszont a szántóterülete: 150 mérő búza-, 225 mérő árpa-, köles- és tönköly-, valamint 18 mérő zabvetése, egy fél serfőzőháza és 2 szárazmalma volt. 1713-ban Kálmán János és István 1 cseléd mellett már újra 24 ökörrel és 5 lóval rendelkezett, de csak 2 tehenük és 16 disznajuk volt. Szántóföldjükön 80 kila búzát, 50 kila árpát és kölest, valamint 25 kila zabot vetettek, és megvolt még a fél serfőzdéjük is. Ezek szerint a Kálmán család, melyből István kuruc főhadnagyként vett részt a Rákóczi-szabadságharcban, nem szenvedett elviselhetetlen anyagi veszteségeket a felkelés alatt. Összességében viszont a vagyoni különbségek — minden bizonnyal átmeneti — csökkenését tapasztalhatjuk.

V. A paraszti önkormányzat és községszervezet

Újabb fejezetünk témájához az adott források csak közvetetten kapcsolhatók, de nem tekinthetünk el legalább az összeírásokban szereplő községi elöljárók és alkalmazottak lajstromának és az így kirajzolódó községszervezetnek rövid ismertetésétől. A falu élén a bíró (főbíró) állt. 1699-ben, 1705-ben és 1710-ben a latin *judex*, 1713-ban a német *Richter* szóval jelölték a tisztséget. A bíró helyettese a másodbíró volt, akit latinul *minor judex*nek (1710), németül pedig *Kleinrichter*nek (1713) neveztek, ennek ellenére a tisztség nem tévesztendő össze a magyar kisbírói hivatallal, ez utóbbinak viselője ugyanis nem a falu második embere, hanem a községháza „szóvivője" volt. Másodbírót 1699-ben nem nevez meg az összeírás, 1705-ben pedig a *judex* megjelölés után két név következik. Mi a második helyen álló *Jacobus Budait* helyettes bírónak tekintettük.

Az írásbeli ügyek intézője a jegyző *(notarius)* volt. Név szerint csupán 1705-ből és 1713-ból ismerjük. Az elöljárósághoz tartozott még két tanácsbeli, vagy esküdt, akiket a korban magyarul *polgár*nak (1710) hívtak, s az ennek megfelelő latin *civis* (1705) kifejezést is alkalmazták rájuk.

A mezővárosi, falusi *hadnagy* többnyire katonai eredetű kiváltságokkal összefüggésben kapta elnevezését, de a Jászkunságon kívül pl. a hajdúvárosokban is elterjedt tisztség a korban már tisztán közigazgatási funkcióval bírt. A latin *ductor* (1705 és 1710), vagy a magyar hadnagy („hadnag, hadnagÿ") szóval jelölték. A magyar elnevezést használták az 1699. és az egyébként igencsak németes ortográfiájú 1713. évi összeírásban is, nyilván mert a lovagrendi közegek számára „civil" tisztségként nehezen tudták volna lefordítani. Ugyanilyen katonai eredetű, de már közigazgatásivá változott tisztség volt a tizedeseké, akik a település ún. tizedei, valójában földrajzilag elhatárolt kerületei élén álltak. Ismeretes, hogy Jászberényben kilenc „tized", azaz városrész volt, Fényszaruban három ilyen településrésznek kellett lennie, mivel 1705-ben és 1710-ben egyaránt három tizedes *(decurio)* szerepel.[36]

Az 1710. évi összeírás sajátsága, hogy 20 szenátort tüntettek fel benne. Többnyire a legvagyonosabb gazdák közül kerültek ki, s többük neve fordul elő más összeírásokban valamely hivatal viselőjeként. Valószínű, hogy szenátorságuk csupán megtisztelő cím volt, s nem egy nagy létszámú tanács tagjai voltak. Bizonyos azonban, hogy leginkább e cím viselői közül kerültek ki évenként a tisztújítások alkalmával a tényleges elöljárók. Az is lehet, hogy az egyszer már valamely tisztségre megválasztott személyek viselték leköszönésükkel a szenátorságot, sőt az sem kizárt, hogy kifejezetten a főbírói székből távozóknak kijáró titulusról van szó.

A falu *elöljárói* mellett a községi *alkalmazottakra* is több adatot találunk az összeírásokban. Az iskolamestert *(scholarum magister)* 1699-ből ismerjük. 1705-ben megnevezték a mezőőrt (campanista), és a pásztorokat: a csikóst *(equitus)*, a tehénpásztort *(bubuleus)*, a *gulyás*t,[37] valamint a juhászt *(opilio)*. Ugyanakkor a kocsmáros *(caupo)* és a molnár *(molitor)* is községi alkalmazásban állhatott, mert szintén szerepelnek a felsorolásban.[38] 1699-ben is volt a faluban kocsmáros *(educillator)*, de nem egyértelmű, hogy alkalmazott volt-e, vagy bérelte az italmérési jogot. Ugyancsak 1699-ből maradt fenn a kovácsmester *(faber)*, 1710-ből pedig a mészáros *(lanio)* neve. Mindkettejük megélhetése az iparra épült, nem volt ugyanis jelentős vagyonuk: a kovácsnak 1 disznaján kívül éppen semmije sem, a mészárosnak is csupán 2 ökre, 65 juha, 20 báránya és 18 mérő búzavetése. Ők azonban bizonyára önálló iparosok voltak.

Nem a falu, hanem az egyházközség tisztségviselője volt az egyházfi (sekrestyés, egyházgondnok). Hivatalát 1699-ben és 1705-ben a latin *aedituus (aeditus)* szóval, 1713-ban a német *Kürchv. (Kürchr.?)*[39] rövidítéssel jelölték. A községi elöljáróság és az alkalmazottak névsorát a források adatai alapján állítottuk össze az alábbiak szerint:

---

[36] Ismételten felhívjuk a figyelmet, hogy a falusi elöljárósághoz tartozó hadnagyi és tizedesi tisztségek nem keverendők össze az 1705. évi kuruc összeírásban szereplő hasonnevű katonai rendfokozatokkal. A már említett Kálmán István neve előtt a *D.* rövidítés szintén a latin *ductor* szóra utal ugyan, de ő nem a község, hanem a kuruc hadsereg (fő)hadnagya volt.

[37] A latinul megnevezett *bubuleus* és a magyarul megadott *gulyás* közül előbbi feltehetően a naponta kihajtott tehenek pásztora *(csordás)* lehetett, utóbbi pedig a pusztai rideg marha őrzője volt.

[38] A gazdasági mérlegelésre alig használható kuruc összeírás így más fontos adatokat szolgáltat, melyeket viszont a kamarai és lovagrendi összeírók nem tartottak fontosnak megjegyezni. A Rákóczi-szabadságharc alatt készült összeírásban valószínűleg azért fordítottak gondot az elöljáróság és az alkalmazottak felsorolására, mert ők mentesültek a katonaállítás terhe alól.

[39] Kirchenverwalter = egyházgondnok, Kirchner = sekrestyés.

Községi elöljárók, alkalmazottak, iparosok

Főbírák:
1699 Illés István
1705 Baranyi Gergely
1710 Gulyás András
1713 Szalmás Mátyás

Másodbírák:
1705 Budai Jakab
1710 Szabó István
1713 Szabó György

Jegyzők:
1705 András Deák
1713 Nagy Pál

Esküdtek (polgárok):
1705 Bak János, Tóth Mihály
1710 Berze András, Berényi János

Hadnagyok:
1699 Szalmás Mihály
1705 Pataki István
1710 Szabó György
1713 Kálmán György

Tizedesek:
1705 Török István, Pál Máté, Fodor Pál
1710 Barsi Simon, Fűr Lukács, Koczka György

Szenátorok:
1710 Nagy Gáspár, Kálmán János, *Baranyi Gergely, Goder János, *Szalmás Mátyás, *Koczka György, Virág Mátyás, *Illés István, Czakó János, Tóth Pál, *András Deák, *Pataki István, Markó Jakab, Simon Gergely, Lako János, Goder Gáspár, Bakos Pál, Kurbicz István, Parlagi Mihály, Gulyás Gergely
(Az 1699-ben, 1705-ben vagy 1713-ban valamely tisztséget betöltött személyek nevei elé *-ot tettünk.)

Egyházgondnokok:
1699 Halgas János
1705 Pataki Jakab, Barna Márton
1713 Csáko (Czakó) György

Iskolamester:
1699 Pap Pál

Kocsmárosok:
1699 Mészáros István
1705 Antal Mátyás

Kovácsmester:
1699 Kovács György

Molnár:
1705 Molnár Lőrinc

Mészáros:
1710 Mészáros András

Mezőőr:
1705 Harangozó Mátyás

Csikós:
1705 Szabó Miklós

Gulyás:
1705 Dajka Péter

Csordás:
1705 Pásztor Mátyás

Juhász:
1705 Fekete Gergely

VI. Jászfényszaru családfőinek adattára, 1699–1713

Az összeírások közlése előtt szükséges volt a további visszakeresések megkönnyítése céljából összeállítanunk a falu családfőinek betűrendes jegyzékét. Eredetileg csupán a feldolgozást segítő előmunkálatnak szántuk az összeállítást, végül azonban hasznosnak láttuk a későbbi kutatást is megkönnyítő adattár közzétételét. A helytörténészek és genealógusok elemző munkájához azonban elengedhetetlen lesz további források feltárása. Mindenekelőtt Jászfényszaru 1692-től vezetett római katolikus anyakönyvét emelnénk ki, melyet sajnos idő- és helyhiány miatt kényszerűen mellőznünk kellett.[40] Szórványosan a Jászkun kerület levéltárából és az országos gyűjtemények anyagából is kerülhetnek elő adatok.

Az alább következő névsor tartalmazza a négy összeírás valamennyi családfőjének nevét. Az eredetiben latinul magadott keresztneveket magyarul hozzuk, a családneveket pedig a mai névírási gyakorlathoz igazítottuk. Ez alapján pl. Franciscus Berini = Berényi Ferenc. Mivel a forrásközlésnél megtartottuk a betűhív alakot, a jelen névsorban pedig zárójelben közöljük a névváltozatokat, nem adódhat jelentős félreértés. Itt jegyezzük meg azonban, hogy bizonyos keresztnevek latin változatai könnyen összetéveszthetők egymással, elsősorban a Mátyás és Máté *Mathias* és *Matheus* alakjai, valamint a György és a Gergely *Georgius* és *Gregorius* változatai cserélődhettek fel. Ennek figyelembevételével nem kizárt tehát, hogy például az egyik összeírásban szereplő *Gregorius Kovács* nevét később *Georgius Kovács*ként jegyezték le.

A személynevek utáni évszámok az adott összeírásra vonatkoznak, ugyanitt feltüntettük a további kiegészítő adatokat (zsellér, nemes, özvegy, községi elöljáró, gyalogos vagy lovas katona a kuruc hadseregben). Előfordulhat, hogy tévesen azonosítottunk egyes személyeket, hiszen lehet, hogy az egyik összeírásban szereplő családfő időközben elhalálozott, és később már hasonnevű fia állt a gazdaság élén. Ez utóbbira főként akkor gyanakodhatunk, ha a név után hiányzik egy közbülső összeírási évszám.

A kuruc összeírás kétféle névsorból áll: odahaza a családfőket, a táborban pedig a katonákat írták össze, utóbbiak neveit dőlt betűvel közöljük. Ez esetben még egybevágó adatok alapján sem azonosítottuk a személyeket, mivel itt fordulhatna elő a legtöbb tévedés. Egészen biztos ugyanis, hogy az otthon maradt gazdákkal azonos nevű fiúk, unokaöcsök, unokafivérek katonáskodtak a kurucok oldalán. Ráadásul gyakran találunk egymásnak ellentmondó adatokat: a családfők között lovasként összeírt név a táborban gyalogos katonaként szerepel, máskor pedig egyáltalán nem lelhető fel a „személyesen táborba szállt" gazda neve a katonák lajstromában.[41]

---

[40] Az anyakönyvet csupán általános tájékozódásra használtuk, s nem mélyültünk el az adatokban. Vö. 20. jegyz.

[41] Minderre l. még az 1705. évi összeírás bevezetőjét (2. sz. forrás).

Acsai Márton: 1705 gyal., 1710
Acsaÿ Márton: 1705 gyal.
Ahani János: 1705 gyal.
Antal Mátyás: 1699 (Anton), 1705 kocsmáros, 1710, 1713
Aranÿ János: 1705 gyal.
Backi István: 1713
Bak István: 1699, 1705, 1710
Bak István: 1705 gyal.
Bak János: 1699, 1705 polgár
Bak János: 1705 gyal.
Bako András: 1705
Bako András: 1705 gyal.
Bako István: 1710, 1713 (Packo)
Bako Mátyás: 1699 (Baco), 1705 gyal., 1710, 1713 (Backo)
Bakos Pál: 1705, 1710 szenátor, 1713 (Pakos)
Bakos Pál: 1705 lov.
Ballabas Mihály: 1699 (Ballabaz), 1705 gyal.
Ballagi Albert: 1699
Balloc Tamás: 1699
Balnok Mihály: 1699
Balogh Gergely: 1699 (Balock), 1705
Balog Gergely: 1705 gyal.
Balogh Mihály: 1705 lov.
Balogh Pál: 1705 gyal.
Bán András: 1699 (Ban), 1705, 1710
Bán András: 1705 gyal.
Bán Gergely: 1699 (Ban) zsellér, 1710
Ban Gergely: 1705 gyal.
Bán János: 1699 (Ban), 1705 gyal.
Bán János: 1705 gyal.
Baranyi Gergely: 1699 (Baranya), 1705 bíró, 1710 szenátor, 1713 (Barangnÿ)
Bárcsa Jakab: 1705 gyal.
Bardos András: 1699 nemes, 1705
Barna Márton: 1705 egyházfi
Barsi Simon: 1705 (Barsÿ), 1710 tizedes
Barta István: 1699
Bencsik Tamás: 1705 gyal.
Bencsik Tamás: 1710
Bene Mihály: 1710
Bennai István: 1705 lov.
Benna István: 1705 gyal.
Berecz Bálint: 1705 gyal.
Berecz Benedek: 1699, 1710
Berecz Fábián: 1699, 1705, 1710
Berecz Fábián: 1705 gyal.
Berecz Péter: 1705 lov.
Berecz Urbán: 1699, 1705 gyal.
Berecskÿ Péter: 1713
Berényi Gergely: 1713 (Berini)
Berényi János: 1710 Polgár, 1713 (Berini)
Berényi Ferenc: 1705 lov. (Berinyi), 1710 (Berini)
Bering Péter: 1699
Berla Péter: 1699
Bersa János: 1699
Bertha Jakab: 1699 (Berta), 1705 gyal.
Berta Jakab: 1705 gyal.
Bertha Péter: 1705 gyal.
Berze András: 1705 gyal.
Berze András: 1710 Polgár
Bogyi Gergely: 1710
Borbél János: 1705
Borna Márton: 1713
Both Lukács: 1699 (Bod), 1705 (Bot)
Bott Lukacs: 1705 gyal.
Botth Pál: 1710, 1713 (Pot)
Budai Jakab: 1705 (másod)bíró
Budai János: 1710
Budai Jorka: 1699
Budai Mátyás: 1699, 1705
Budaÿ Mátyás: 1705 gyal.
Ciszkai Mihály: 1699
Czako (Csáko) György: 1713 egyházfi
Czako György: 1705 lov.
Czako István: 1699 (Szako), 1710
Czako István: 1705 lov.
Czako János: 1705, 1710 szenátor
Czekus Jakab: 1705 lov.
Czepa István: 1705
Csako István: 1705 gyal.
Csallo György: 1699
Csallo János: 1699
Csardala Gergely: 1705 lov.
Csardala János: 1699, 1710
Csardala János: 1705 gyal.
Csene István: 1705 gyal.
Csepe István: 1699
Csismadia András: 1699
Csizmadia János: 1699 (Csismadia), 1710

Csőrge (?) András: 1705 gyal.
Csősz János: 1705 gyal.
Csősz Mihály: 1705
Csusz Albert: 1710
Dajka Péter: 1705 gulyás, 1710 (Daika), 1713 (Daika)
Deák András: 1699 (Deack), 1705 jegyző, 1710 szenátor
Dobák András: 1705 gyal.
Dobák András: 1705, 1710, 1713 (Toback)
Dobák Gergely: 1699 (Dobak), 1705 lov., 1710, 1713 (Toback)
Dobák István(másik): 1710
Dobák István: 1699 (Dobak), 1705 lov. (Dobak), 1710
Dobák János: 1699 (Dabag), 1705 lov., 1710 (Dobak)
Dobak János: 1705 gyal.
Dobo Péter: 1705 gyal.
Dobó Péter: 1710
Dora Gáspár: 1699
Dorko Margit: 1710 özvegy
Dosa Albert: 1705 gyal.
Dosa Gáspár: 1705 lov., 1710, 1713 (Dossa)
Dosa Gáspár: 1705 gyal.
Dudás János: 1705 lov. (Dudas), 1710, 1713 (Dudas)
Dudás Mihály: 1705 gyal.
Ézsiás György: 1705 lov. (Elias), 1710 (Eliás)
Ézsiás András: 1705 gyal. (Esias), 1710 (Eliás), 1713 (Isaias)
Ézsiás Gergely: 1713 (Esias)
Ézsiás Márton: 1699 (Esie)
Ézsiás János: 1699 (Ezai)
Fábián Gergely: 1705 gyal. (Fabjan), 1710, 1713 (Fabian)
Falabu Gergely: 1705 lov.
Farkas János: 1710
Fcallokÿ Antal: 1699
Fekete András: 1705 lov.
Fekete Gergely: 1705 juhász, 1713 (Vegete)
Fekete Mihály: 1705 lov., 1710
Ficsur Albert: 1705 gyal.
Fódi Mihály: 1710
Fodor (Todor?) György: 1705 gyal.
Fodor Pál: 1699, 1705 tizedes
Fűr Lukács: 1705 gyal.
Fűr Lukács: 1710 tizedes
Gaál János: 1710 (Gall), 1713
Gaál Mihály: 1705 gyal.
Gáll Mihály: 1705 gyal.
Gáspár Pál: 1705 lov.
Gedei Anna: 1710 özvegy
Genge János: 1699
Genke János: 1713
Geris Mátyás vagy Máté: 1705 gyal.
Godér János őrmester 1705 lov.
Godo István: 1713
Godor György: 1705 gyal.
Gondor Simon 1699
Gorbacs István: 1713
Gos András: 1713
Gőder András: 1705 gyal.
Gődér György: 1699 (Godor), 1705 gyal.
Gődér István: 1699 (Gőder), 1705 lov.
Gőder István: 1705 gyal.
Gőder Pál: 1699
Gödör András: 1699 (Gőder), 1705 (Gődér), 1710 (Gódér), 1713
Gödör Gáspár: 1699 (Goder), 1705 (Gődér), 1710 szenátor (Gódér), 1713
Gödör János: 1699 (Göder), 1705 (Gődér), 1710 szenátor (Gódér), 1713
Gulÿás György: 1705 gyal.
Gulyás András: 1699 (Guylas), 1705 lov., 1710 bíró, 1713 (Gulias)
Gulyas András: 1705 gyal.
Gulyás Anna: 1710 özvegy
Gulyás Gergely: 1705, 1710 szenátor, 1713 (Gulias)
Gulyás György: 1705
Guta Pál: 1705 gyal., zsellér
Gÿula (= Gulyás?) György: 1699
Gyenes Mátyás: 1699 (Genes)
Gyenes Máté: 1705
Gyetvai András: 1710, 1713 (Ketva˙)
Hajdu István: 1705 gyal.
Halap János (Ignác?): 1705 gyal.
Halapi János: 1699, 1705
Halászi János: 1710
Halgass János: 1699 (Halgas) egyházfi, 1705 gyal. (Halghas), 1710
Harangozo Mátyás: 1705 mezőőr
Hogas János: 1705 gyal.
Hollokói Antal: 1710
Honti István: 1699, 1705 (Hunthi)
Honti Gergely: 1705 gyal. (Hunti)

Horvát István: 1705 lov.
Horvat János: 1699 zsellér
Horvat Miklós: 1705 gyal.
Horvát Pál: 1705 gyal.
Horváth András: 1699 (Horvath), 1705
Horváth Gergely: 1699 (Horvath), 1705, 1713 (Horwath)
Horváth György: 1710
Horváth Mátyás: 1699 (Horvath), 1705 lov. (Horvat), 1710, 1713 (Horwat)
Horváth Mátyás: 1705 gyal. (Hovát!)
Horváth Pál: 1699 (Horvath), 1705 (Horvatth)
Illés Demeter: 1705 lov. (Illyes Demjén), 1710, 1713 (Ülles)
Illyes Demeter: 1705 gyal.
Illés István: 1699 (Illies) bíró, 1705 (Illyes), 1710 szenátor, 1713 (Ülles)
Illyés Mihály: 1705 lov.
Ivacz János: 1705 gyal.
Johaz András: 1699
Joház Miklós: 1699
Johaz Pál: 1699
Jokas Lőrinc: 1699
Jokaÿ Mihály (?): 1705 gyal.
Josa István: 1705 lov.
Juhász György: 1705 lov.
Juhasz György (másik): 1705 gyal.
Juhász Katalin: 1710 özvegy
Juhász Pál: 1705 lov.
Kakula János: 1699 (Kakulya), 1705
Kalacska János: 1699 (Kalacsko), 1705 lov.
Kalácska Mihály: 1710
Kálmán István: 1705 lov. (Kalmany), 1713 (Galmann)
Kalmánÿ István főhadnagy 1705 lov.
Kálmán György: 1710, 1713 hadnagy (Galmann)
Kálmán János: 1699 (Kalman), 1710 szenátor, 1713 (Galmann)
Kálmán Pál: 1699 (Kalman), 1705 (Kálmány), 1710
Kaszás János: 1705 gyal.
Katona Jakab: 1710
Keczkeméti Pál: 1705 gyal.
Kecskemeti Pál: 1699 (Ketskeméti), 1705
Kékkői Antal: 1705 lov.
Kelemen Balázs: 1699
Kelemen Balázs: 1705 lov.
Kelemen Bálint: 1705 lov.
Kelemen Gergely: 1705
Kelemen János: 1699, 1705
Kelemen János: 1705 gyal.
Kessel András: 1699
Kis Gergely: 1699
Kis Jakab: 1699
Kiss Albert: 1699
Kiss András: 1699 (Kis), 1705 lov., 1710
Kiss Benedek: 1705 gyal.
Kiss Ferenc: 1699
Kiss István: 1699, 1705 gyal., 1710, 1713 (Kis)
Kiss István (másik): 1705 lov.
Kis István: 1705 gyal.
Kis István (másik): 1705 gyal.
Kis István (harmadik): 1705 gyal.
Kis Mihály: 1705 gyal.
Kiss Jakab: 1710
Kiss János: 1710, 1713 (Kis)
Kis János: 1705 gyal.
Kiss Pál: 1699 (Kis), 1705 lov., 1710, 1713 (Kis)
Koczka Miklós: 1713(Kocska)
Koczka Czako György: 1710
Koczka György: 1705, 1710 tizedes
Koczka György (másik): 1710 szenátor
Koczka György: 1705 gyal.
Koczka János: 1699 (Kotzka)
Kohajda György: 1705 lov., 1710 (Kohaida)
Kohaÿda Gergely: 1713
Kolinya Albert: 1699
Konz Mihály: 1699 zsellér
Koncz Mihály: 1705 gyal.
Korbocz István: 1705 gyal.
Korboz István: 1699
Korcsmáros János: 1713(Gorcsmaros)
Korponaÿ Mihály: 1705 gyal.
Korsos János: 1705
Kotsmaros Jakab: 1699
Kovács Gergely: 1699 (Kovacs), 1710, 1713 (Koacs)
Kovács Gergely (másik): 1713 (Koacs)
Kovács György: 1699 kovácsmester
Kovács György: 1710
Kovács István: 1699 (Kovacs), 1705 lov., 1710, 1713 (Koacs)
Kovács János: 1699 (Kovacs), 1705
Kovács János (másik): 1699 (Kovacs), 1705 lov., 1710

Kovácz János: 1705 gyal.
Kovács Márton: 1713 (Koas)
Kovács Mihály: 1699 (Kovacs), 1705 lov.
Kovácz Mihály: 1705 gyal.
Kovacs Miklós: 1699, 1705 lov.
Kovacz Miklós: 1705 gyal.
Krizsán István: 1699 (Krisa), 1705 gyal. (Krysa), 1710 (Krisan)
Kurbicz István: 1710 szenátor
Kurbicz Márton: 1705
Kurbocs Márton: 1713
Lako János: 1699, 1705 gyal., 1710 szenátor
Lako Mózes: 1699
Layko Péter: 1705 gyal.
Lypcsei János: 1699 (Lipsa˙), 1705
Lipcse János: 1705 lov.
Marcus András: 1699
Marko András: 1705 gyal.
Marko Jakab: 1705 lov., 1710 szenátor, 1713
Maroli Pál: 1699
Marothi Pál: 1705
Maroti Gergely: 1710
Maroti Gergely: 1705 lov.
Maroti János: 1699, 1705 (Marothi), 1710
Marothi János (másik): 1705
Maroti Pál: 1705 lov.
Matoli János: 1699
Menyhárt Gergely: 1699 (Meyahard), 1710, 1713 (Menhárd)
Menyhart Gergely: 1705 lov.
Mészáros András: 1710 mészáros
Mészáros István: 1699 kocsmáros (Messaros)
Meszáros István: 1705 gyal.
Mészáros Márton: 1699 (Meszaros), 1705 gyal.
Meszáros Márton: 1705 lov.
Mészáros Pál: 1705 gyal.
Mészeli András: 1705
Mindenházi (?) András: 1705 gyal.
Miskocsi Márton: 1705 gyal.
Miszce András: 1699
Molnar János: 1699
Molnár Lőrinc: 1705 molnár
Molnar Lőrincné: 1699 özvegy
Mozer István: 1699 zsellér
Nagy János: 1710
Nagÿ János: 1705 gyal.
Nagÿ Peter András: 1699
Nagy András: 1705 lov.
Nagy Gáspár: 1699 (Nagÿ) nemes, 1705, 1710 szenátor, 1713 nemes (Nagÿ)
Nagy Gergely: 1705 gyal.
Nagy Gergely: 1710
Nagy Mátyás: 1705 gyal.
Nagy Miklós:1705 gyal.
Nagy Miklós (másik): 1705 lov.
Nagy Pál: 1699 (Nagÿ), 1710, 1713 (Nagÿ)
Nagy Pál (ugyanő?): 1713 (Nagÿ) jegyző
Nemet Márton: 1705 gyal.
Neseÿ Gergely: 1705 gyal.
Nytraÿ János: 1705 gyal.
Ocsko István: 1699, 1705
Oroszlán János: 1710, 1713 (Oroslan)
Oroszlyán János: 1705 gyal.
Őke Mátyás: 1699
Őtwes Péter: 1699
Pál Erzsébet: 1710 özvegy
Pál Máté: 1705 tizedes
Pálinkás Mihály: 1705 lov.
Páll Gergely: 1705, 1710, 1713 (Paál)
Páll Mihály: 1705 gyal. (Pál), 1710
Pál Mihály: 1705 gyal.
Palocz István: 1699, 1705, 1710
Palocz István (másik): 1699, 1705 gyal.
Palocz István: 1705 gyal.
Palocz Pál: 1705 gyal.
Pap Pál: 1699 iskolamester, 1705 (Papp)
Paracsa István: 1713
Paradi András: 1705 lov.
Parlagi Albert: 1705 (Pallaghi), 1710, 1713
Parlagi Mihály: 1699 (Pallagi), 1705 (Pallaghi), 1710 szenátor
Pallagi Mihály: 1705 gyal.
Pasztor Mátyás: 1705 csordás
Patai Pál: 1699 (Battaÿ), 1705, 1710, 1713 (Batai)
Pataki István: 1699 (Battakÿ), 1705 hadnagy, 1710 szenátor, 1713
Pataki István: 1705 gyal.
Pataki Jakab: 1699 (Battakÿ), 1705 egyházfi, 1710, 1713
Pataki Jakab: 1705 gyal.
Pirack Gergely: 1713
Pirack Mátyás: 1713
Piraka János: 1713
Pirro András: 1713

Polowas Mihály: 1713
Rácz György: 1705 lov.
Rádÿ István: 1705 lov.
Rappi Albert: 1699, 1705 (Rapi)
Rápÿ Albert: 1705 gyal.
Rhadi István: 1699, 1710 (Rági), 1713 (Radi)
Rusaÿ András: 1705 gyal.
Rusaÿ Ferenc 1705 lov.
Rusai Ferenc: 1710
Rusvai Lőrinc: 1699 (Rossovaÿ), 1705 lov., 1710 (Rusai), 1713 (Rusvahi)
Rusvai Pál: 1699 (Rossovaÿ), 1705 lov.
Saghi Balázs: 1705 lov.
Sallai Márton: 1705 lov.
Sallaÿ Márton: 1705 gyal.
Sámboki János: 1699 (Szamboky), 1705 (Sambolyi), 1710, 1713 (Samboki)
Sándor János: 1699
Sánta Tamás: 1705
Sarlaÿ István: 1699
Sasko ld. Szaszko
Seres András: 1705 gyal.
Seres András: 1705 lov., 1710, 1713
Seres Gergely: 1705 gyal.
Seres János: 1705 gyal.
Simon Gergely: 1699, 1705 lov., 1710 szenátor, 1713
Simon György: 1699, 1705
Simon György: 1705 gyal.
Simon János: 1710
Simon Tamás: 1705 gyal.
Sőcs Mátyás: 1699
Sőres András: 1699
Sőres Gergely: 1699
Sűlyős Mátyás: 1699 (Sűles), 1705 gyal.
Sülyős Mátyás: 1705 gyal.
Szabo Albert: 1699, 1705 lov.
Szabó Albert: 1705 lov.
Szabo András: 1699
Szabó Anna: 1710 özvegy (Szabo)
Szabó Ferenc: 1699 (Szabo), 1705 (Szabo), 1710 (Szabo)
Szabó Ferenc: 1705 lov.
Szabó Ferenc (másik): 1705 gyal.
Szabó György: 1705 (Szabo), 1710 hadnagy (Szabo), 1713 egyházfi (Sabo)
Szabó István: 1699 (Szabo), 1705 lov. (Szabo), 1710 másodbíró (Szabo), 1713 (Sabo)
Szabo János: 1705 lov.
Szabó János (másik): 1705 lov. (Sabo)
Szabo Márton: 1705 gyal.
Szabó Mátyás: 1705 lov., zsellér (Szabo), 1710 (Szabo), 1713 (Sabo)
Szabo Mátyás: 1705 lov.
Szabó Mihály: 1705 lov.
Szabo Mihály: 1705 gyal.
Szabo Miklós: 1699, 1705 csikós, 1710
Szabo Péter: 1699, 1705
Szabo Péter: 1705 gyal.
Szabo Simon: 1705 gyal.
Szako l. Czako
Szalatnÿaj Antal: 1705 gyal.
Szalmas Gergely: 1705 zsellér
Szalmas István: 1699 zsellér
Szalmás János: 1705 lov. (Szalmas), 1710, 1713 (Salmas)
Szalmás János: 1705 gyal.
Szalmás János (másik): 1710, 1713 (Salmas)
Szalmás Mátyás: 1705 (Szalmas), 1710 szenátor, 1713 bíró (Salmas)
Szalmas Mihály: 1699 hadnagy
Szalmás Miklós: 1699
Szanda Tamás: 1705, 1710
Szanta István: 1699
Szaszkó András: 1699, 1705 lov. (Szaszko), 1713 (Sasko)
Szaszkó András: 1705 gyal. (Szasko)
Szaszkó Gergely: 1705 gyal. (Sasko)
Szaszkó Gergely: 1705 gyal. (Saszko)
Szegedi Mihály: 1699, 1705 gyal.
Szegedi Mihály: 1705 gyal.
Szekeres György: 1699, 1705 gyal.
Szeres Pálné: 1699 özvegy, zsellér
Sziszkaÿ Mihály: 1705 gyal.
Szita István: 1705 lov.
Szőres Mátyás: 1699
Takácz György: 1705 gyal.
Takácz Miklós: 1705 gyal.
Takacs Gáspár: 1699
Takács Gergely: 1713 (Dagacs)
Takacs Péter: 1699 zsellér, 6 éves
Tarnóczi Pál: 1710 (Tarnoczi), 1713 (Tornocsi)
Tenger Jakab: 1705 gyal.
Tot Ádám: 1699
Tot István: 1699
Tóth István (másik): 1699 (Tot), 1705 (Totth), 1710 (Totth), 1713 (Dot)

Tot Jakab: 1699 zsellér
Tóth Jakab (másik): 1699 (Tot), 1705 (Tott)
Tóth János: 1705 gyal. (Totth), 1710 (Totth)
Tóth János (másik): 1705 gyal. (Totth)
Tóth Mátyás: 1699 (Tot), 1710 (Totth), 1713 (Dot)
Tóth Mátyás (másik): 1710 (Totth)
Tóth Mihály: 1705 polgár (Tott), 1713 (Dot)
Tóth Pál: 1699 (Tot), 1705 (Totth), 1710 szenátor (Totth), 1713 (Dot)
Tott András: 1705 gyal.
Tott János: 1705 gyal.
Tott Máté: 1705
Tott Máté: 1705 gyal.
Tott Mátyás vagy Máté: 1705 gyal.
Tott Pál: 1705 gyal.
Tott Pál (másik): 1705 gyal.
Tott Tamás: 1705 gyal.
Towack András: 1713
Towack János: 1713
Tőrők Albert: 1699
Török András: 1710 (Tórók)
Tőrők Gergely: 1699 nemes
Török István: 1699 (Tőrők), 1705 tizedes (Tőrők), 1710 (Tórók), 1713 (Tereck)
Török János: 1705 lov. (Tőrők), 1710 (Tórók), 1713 (Töröck)
Török János (másik): 1710 (Tórók)
Tőrők Mihály: 1699 (Tőrőck) szabados, 1705 lov.
Török Miklós: 1705 (Tőrők), 1710 (Tórók), 1713 (Tereck)
Turcsani Pál: 1705
Űllei János: 1705 gyal. (Illés?)
Vak Jakab: 1699
Vargha János: 1699, 1705, 1710 (Varga), 1713 (Warga)
Vargha János (másik): 1705 lov.
Varga János: 1705 gyal.
Varga János (másik): 1705 gyal.
Varga János (harmadik): 1705 gyal.
Varga Mihály: 1705 gyal.
Vargha Márton 1699, 1705 gyal.
Vas Miklós: 1705 gyal.
Végh Mátyás: 1705 lov.
Vincze Tamás: 1705 lov., 1710, 1713 (Winset)
Vincse András: 1705 lov.
Vira Tamás: 1699
Virag István: 1699
Virág Mátyás: 1699 (Virag), 1705 lov., 1710 szenátor

VII. Forrásközlés

A címben megjelölt és fentebb részletesen ismertetett összeírások Jászfényszarut érintő részeinek közlésénél az alábbi szempontok szerint jártunk el. Az összeírások címe és pontos lelőhelyének feltüntetése után megadjuk a latin és német nyelvű rovatok fordítását, illetve részletes magyarázatát.[42] Ezután következnek az egyes források időrendben, teljes terjedelmű betűhív átírásban. A rövidítéseket dőlt betűkkel oldottuk fel. Az esetleges tárgyi, filológiai és az egykorú számolási hibákhoz kapcsolódó észrevételek az adott összeírás után következnek. Az eredetileg többnyire oldalanként alkalmazott részösszesítéseket elhagytuk, és csupán a végösszegeket közöljük. Az adóztatási, katonai célú felmérések történelmi hátterét az I. fejezetben ismertettük röviden, az összeírásokban alkalmazott mértékegységekre pedig a IV. fejezet 30. és 32. jegyzetében tértünk ki.

[42] Mindehhez Zachar Józseftől és Lenkefi Ferenctől kaptunk köszönettel vett segítséget.

1.
Jászfényszaru kamarai összeírása 1699

Lelőhelye: Magyar Országos Levéltár E 156. Magyar Kamara Archívuma. Urbaria et Conscriptiones. Fasc. 71. No. 4. Fényszaru összeírása: 86–110. p. (105–106. p. üres).

Az összeírás településenként a családfők névsorából és vagyoni helyzetük felméréséből, valamint az egyes települések általános leírásából áll. Az utóbbi német nyelven, a táblázat rovatai pedig latinul íródtak. Mint a bevezetőben említettük, a jászsági községek általános leírását magyarul kiadta Cseh Géza.[43] A Fényszarura vonatkozó részt engedelmével innen vettük át.

A táblázat az alábbi rovatokból áll:

1. „Nomina Incolarum" = A lakosok nevei. Az egyszerű névsort esetenként az illető személy tisztségére, foglalkozására vonatkozó adatok egészítik ki.[44]

2. „Origo" = Származás. A családfők származási helyét feltüntető rovatban „huias" = helybeli, „peregrinus" = jövevény. Számos esetben a konkrét település és a vármegye nevét is megadták.[45]

A családtagok közül csupán a fiúkat és leányokat írták össze: 3. Filii = Fiúk. 4. Filiae = Leányok.

A következő rovatok az állatállományt és az egyéb vagyoni tényezőket részletezik: 5. Equi = Lovak. 6. Hinnuli = Csikók. 7. Boves = Ökrök. 8. Vaccae = Tehenek. 9. Juvenci = Tinók. 10. Vituli = Üszők. 11. Oves = Juhok. 12. Agnelli = Bárányok. 13. Porci = Disznók. 14. Porcelli = Malacok. 15. Alvearia = Méhkasok. 16. Vineae fossores = Szőlő kapásokban.

17. Triticum autumnale = Őszi búza. 18. Triticum vernale = Tavaszi búza. 19. Hordeum = Árpa. 20. Avena = Zab. 21. Milium = Köles. A 17–21. rubrikák együttes megnevezése: „Seminatura Killarum" = Termény kilában. Itt és a későbbi összeírásokban is vetőmag és nem betakarított termény értendő.

22. Currus foeni = Szekér széna. (Egy 4–6 ökrös szekér rakománya.)

A számokkal kitöltött és kihúzott rovatok mellett két személy után üresen maradt rubrikák is találhatók. Kotzka Jánosnál csupán a kenyérgabonára, valamint a szemes- és szálastakarmányra vonatkozó adatok szerepelnek, egyéb vagyona talán nem is volt. Az utolsóként összeírt Szeres Pálné esetében viszont lehet, hogy özvegyasszonyként adómentességet élvezett, s ezért hagyták kitöltetlenül a rovatokat.

Végezetül felhívjuk a figyelmet, hogy egykorúlag nem összesítették településenként az összeírások rovatait. Kiss József sokszor idézett tanulmányában a Jászfényszarura vonatkozó 1699. évi adatok szinte teljesen megbízhatatlanok. Csupán a gazdák, a csikók, a méhkasok és a kapásokban megadott szőlő mennyisége pontos. A kisebb eltéréseken túl lényeges különbségek is vannak.[46]

* * *

---

[43] Vö.: 5. jegyz.

[44] Ehhez l. az V. fejezetet.

[45] L. a II. fejezetet.

[46] Kiss József pl. 566, mi — többszöri ellenőrzés dacára is — csupán 472 tehenet vettünk számba. Kiss József mentségére legyen mondva, hogy főként a vetőmag törtszámainak (1/4, 1/8, sőt 1/10 kila kölesvetés!) összegzésével magunk is rengeteg időt töltöttünk el. A „hármas kerület" valamennyi településének adatait összesíteni (két évtizeddel korábban talán még számológép nélkül) rendkívül időrabló, majdhogynem sziszifuszi munka lehetett, a hibákat pedig a „nyomda ördöge" is gyarapíthatta.

A címeres JÁSZFÉNYSZARU [JÁSZ-FÉNSZARU] község összeírása

Katolikusok által lakott helység a Zagyva [Szagiva] folyó mellett, fából épült templommal. Közepes talaja és szántóföldje, elpusztult szőlei vannak, amelyeket a lakosok, 160 gazda és 8 zsellér csak most kezdett el művelni. Legalább egy kétkerekes malmot, a folyón pedig egy házat lehetne felállítani, szükség lenne rá. A közös kiváltságlevélre hivatkoznak, amelyet a jászok bírnak, de nem tudják felmutatni.

Gyöngyöstől délre 4 órányira, Berénytől [Birin] keletre 3 órányira fekszik. Kelet felé félórányira Monostorral, nyugatra, félórányira Zsámbokkal [Samok], délre félórányira Almással [Almas] és északra félórányira Csánnyal [Csán] határos. Szőlőskertjei tetszés szerint növelhetők, a bor éppoly rossz, mint a berényi.

Bevallásuk szerint földjükön az elmúlt 1698. évben télen, és a jelenlegi 1699-es évben nyáron termesztettek:

búzát ..... 1101 1/4 kilát
árpát ..... 560 1/4 ”
zabot ..... 260 ”
kölest ..... 40 ”

A megművelt szőlőskert 26 kapás.

Egy serházat fel lehetne itt állítani, mivel a fa más helységekből, de nem messziről szállítható. Hasonlóképpen a Zagyván [Szagiva] egy kétkerekes malmot is.

Nincs semmilyen értesülésünk, hogy a helység régen mit adózott. Ellenben a lakosok vallják, hogy Ali bégnek minden egyes gazda 1 forintot, egy zsellér 1 forintot [fizetett].

Mindenből tizedet, csak a zabból nem, és a tizedik bárányt adták.

Amikor munkát követelt, azt elvégezték neki.

A nádor őfőméltóságának ezelőtt és most évente 169 forintot.

Ellenőrzőszám	Nomina incolarum	Origo	Possessio					
			Filii	Filiae	Equi	Hinnuli	Boves	Vaccae
1.	Stephanus Illies Judex	huias	1	2	4	3	15	10
2.	Michael Szalmas Hadnagÿ	huias	1	3	4	–	8	–
3.	Georgius Csallo	huias	4	–	2	1	8	6
4.	Laurentius Jokas	peregrin*us*	4	1	1	2	6	1
5.	Joannes Csallo	huias	1	1	3	2	12	4
6.	Joannes Sándor	Ex Nagÿ Kata	2	1	–	–	–	3
7.	Paulus Tot	ex Mezőkövezd	1	1	1	–	6	4
8.	Stephanus Messaros Educillator	Uyvarinen*sis*	–	1	–	–	–	4
9.	Stephanus Tot	ex Mezőkövezd	1	1	2	1	8	3
10.	Stephanus Palocz	ex Kemes Orozzÿ	3	–	–	–	–	1
11.	Joannes Ban	huias	2	1	–	–	2	4
12.	Georgius Godor	ex Nagÿ Kata	–	2	–	–	4	4
13.	Andreas Ban	huias	2	–	–	–	4	3
14.	Paulus Fodor	huias	–	–	–	–	–	1
15.	Andreas Nagÿ Peter	Nÿene. min. Hont	3	–	2	–	4	2
16.	Mathias Sűles	huias	3	–	2	–	–	1
17.	Lucas Bod	ex Palotta Hont.	3	–	1	–	4	4
18.	Georgius Kovács faber	Lad*ány* St. Gÿorÿ	–	1	–	–	–	–
19.	Thomas Balloc	Visznekiensis	–	–	3	–	5	3
20.	Albertus Kiss	ex Szalatnya	1	–	–	–	4	2
21.	Gregorius Meyahard	huias	1	1	2	2	8	4
22.	Albertus Rappi	huias	2	–	–	–	8	5
23.	Joannes Lipsaÿ	Dengeleg Hont	–	1	1	1	–	–
24.	Jacobus Tot	Ryhel Bors*od*	–	1	–	–	6	1
25.	Andreas Deack	huias	–	2	2	–	2	4
26.	Paulus Pap Scholaru*m* Magister	peregrin*us*	2	–	–	–	4	2
27.	Georgius Gÿula	huias	1	1	2	2	8	4
28.	Nicolaus Szalmás	Ex Sata Bors*od*	1	–	2	–	8	5
29.	Joannes Maroti	huias	3	1	1	1	12	5
30.	Mathias Anton	huias	–	1	1	–	–	1
31.	Jacobus Battakÿ	Pettin Hont	2	2	–	–	–	4
32.	Paulus Ketskeméti	Szacculi Neogy	–	–	–	–	–	2
33.	Petrus Szabo	ex Szaka Neogr*ad*	3	1	–	–	2	4
34.	Mathias Sőcs	Ex Posega Crsata	1	1	1	–	–	–
35.	Michael Szegedi	Szegediensis	2	1	–	–	–	3
36.	Joannes Csismadia	ex Kőkű	–	–	–	–	–	2
37.	Paulus Kalman	huias	–	–	2	–	4	4
38.	Albertus Ballagi	huias	–	–	–	–	–	2
39.	Stephanus Barta	huias	1	1	1	1	4	2
40.	Andreas Horvath	huias	1	3	2	1	6	2
41.	Stephanus Csepe	huias	–	2	1	1	–	2

Jász-Fénszaru

Seminatura Killarum

Juvenci	Vituli	Oves	Agnelli	Porci	Porcelli	Alvearia	Vineae fossores	Triticum autumnale	Triticum vernale	Hordeum	Avena	Milium	Currus foeni	Ellenőrzőszám
9	22	150	120	56	–	29	10	26	–	–	4	1/2	3	1.
6	13	–	–	7	3	–	–	10	2	2	1 1/2	1/4	6	2.
3	6	–	–	5	–	–	–	8	–	9	–	1	4	3.
–	3	35	25	2	4	–	–	–	–	–	1 1/2	3/4	9	4.
7	5	75	55	14	–	2	2	6	–	4	2 1/2	1/2	2	5.
6	6	–	–	5	–	–	–	1 1/4	–	4	1 1/2	–	4	6.
5	6	–	–	4	–	2	–	14	1/4	1 1/4	4	3/4	2	7.
6	7	–	–	1	3	–	–	6	1 1/2	8	1	1/2	2	8.
–	2	–	–	4	–	–	–	7	–	8	2	1/2	4	9.
2	–	–	–	–	4	–	–	1	–	1	–	1/8	1	10.
2	4	–	–	2	–	–	–	2 1/2	1/2	1 1/2	–	1/8	2	11.
1	6	–	–	3	–	–	–	2 1/2	2	4	–	1/8	3	12.
–	5	–	–	3	–	–	–	5	2	5	1	1/2	6	13.
–	2	–	–	1	–	–	–	2	–	1	–	–	1	14.
–	4	–	–	7	–	–	–	10	–	7	1	1/4	4	15.
–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	2	16.
4	6	–	–	2	5	–	–	10	–	6	1	1/4	4	17.
–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	18.
1	4	–	–	1	3	–	–	6	–	–	–	–	4	19.
–	2	–	–	3	–	–	–	5	1 1/2	4	1 1/2	1/4	3	20.
2	8	–	–	6	–	–	–	6	1	8	2	1/2	5	21.
4	5	–	–	6	–	–	–	6	4	10	2	1	5	22.
–	–	–	–	–	1	–	inc.*	2 1/2	1	2	–	–	2	23.
2	3	–	–	4	–	–	–	5	7	7	1	1/2	5	24.
1	5	–	–	2	–	–	–	5	2	–	3	1/4	4	25.
2	2	–	–	2	3	–	–	5	1	3 1/2	1	1/4	3	26.
2	9	–	–	8	–	3	–	9	–	5	1 1/2	1/2	4	27.
4	7	–	–	7	–	–	inc.	10	–	7	3	1	6	28.
1	8	30	28	11	4	–	inc.	27	–	1 1/2	4	1	5	29.
–	3	–	–	2	–	–	–	–	–	1 1/2	–	–	2	30.
1	4	–	–	2	–	–	–	1	–	3	1/4	1/4	3	31.
–	1	–	–	3	–	–	–	5	3/4	3	1 1/4	1/4	6	32.
–	6	–	–	4	3	–	inc.	6	–	4	1 1/2	1/8	3	33.
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	34.
1	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	35.
–	2	–	–	3	2	–	inc.	3	–	1 1/2	1	–	2	36.
–	7	–	–	7	5	–	–	8	–	8	4	1/2	6	37.
3	2	–	–	2	–	–	–	3	3/4	1 1/2	–	1/8	3	38.
–	3	–	–	3	–	–	–	8	1	4	1/2	1/2	4	39.
–	2	–	17	7	1	–	inc.	10	3	6	–	1 1/2	5	40.
–	3	–	–	3	2	–	–	3	1	4	–	1/8	2	41.

Ellenőrzőszám	Nomina incolarum	Origo	Filii	Filiae	Equi	Himuli	Boves	Vaccae
42.	Andreas Sőres	huias	4	–	3	3	7	3
43.	Thomas Vira	huias	2	3	2	2	–	2
44.	Andreas Csismadia	ex Sele	–	2	–	–	–	2
45.	Paulus Maroli	huias	–	2	3	1	–	4
46.	Paulus Battay	Mikiensis	–	–	2	1	6	3
47.	Blasius Kelemen	Mikofalua Bors*od*	–	–	2	1	8	4
48.	Michael Tőrőck Libert*inus*	Pattai ...all	3	2	3	1	6	4
49.	Joannes Matoli	huias	–	3	1	–	–	3
50.	Martinus Vargha	Bad. Hon.	2	2	2	–	–	2
51.	Stephanus Kiss	peregrin*us*	1	1	–	–	–	1
52.	Petrus Berla	huias	3	1	1	1	2	3
53.	Joannes Dabag	huias	2	–	–	–	2	2
54.	Joannes Halapi	Palota	1	1	1	1	–	2
55.	Gregorius Horvath	huias	3	1	–	–	4	2
56.	Mathias Szőres	Palota	–	2	–	–	–	3
57.	Joannes Kovacs	huias	–	–	–	–	–	2
58.	Franciscus Kiss	huias	–	–	1	–	4	2
59.	Stephanus Gőder	huias	1	1	2	–	–	3
60.	Joannes Kotzka							
61.	Stephanus Bak	huias	1	–	1	–	–	4
62.	Andreas Gőder	huias	–	2	–	–	2	3
63.	Albertus Tőrők	Jannat.	1	1	3	2	10	4
64.	Casparus Goder	huias	3	1	1	2	–	2
65.	Michael Ballabaz	huias	2	1	–	–	–	2
66.	Stephanus Szabo	Nagÿ Kata	2	2	2	–	6	3
67.	Nicolaus Kovacs	huias	1	–	–	–	2	2
68.	Paulus Horvath	huias	2	1	–	–	4	5
69.	Paulus Gőder	huias	3	1	2	2	6	4
70.	Stephanus Korboz	de Sohanna	1	2	3	1	8	4
71.	Moyses Lako	huias	–	3	–	–	–	1
72.	Joannes Bak	huias	–	–	1	–	–	4
73.	Stephanus Honti	ex Hont	2	–	–	–	–	5
74.	Mathias Genes	Csernei Borsod	2	–	2	1	–	2
75.	Jacobus Berta	huias	2	1	–	–	–	2
76.	Adamus Tot	Kis Zella Neogr*ad*	2	–	2	1	6	2
77.	Benedictus Berecz	huias	1	–	2	–	–	–
78.	Ant*onius* Fcallokÿ	Kis Szallatnya	–	–	2	1	–	3
79.	Joannes Molnar	Onodiensis	1	–	–	–	2	2
80.	Andreas Guylas	huias	3	2	2	1	10	4
81.	Stephanus Tőrők	nescitunde	1	–	–	–	–	4
82.	Mathias Őke	Sata Borsod	–	1	–	–	2	2
83.	Joannes Kelemen	huias	2	–	–	–	–	2
84.	Joannes Vargha	huias	–	–	–	–	8	2

Juvenci	Vituli	Oves	Agnelli	Porci	Porcelli	Alvearia	Vineae fossores	Triticum autumnale	Triticum vernale	Hordeum	Avena	Milium	Currus foeni	Ellenőrzőszám
2	3	–	–	6	6	–	inc.	12	3	8	2	1/2	5	42.
1	2	–	–	2	1	–	inc.	1 1/2	1	1 1/2	1	1/8	2	43.
2	3	–	–	1	4	–	inc.	–	1	2	–	1/8	2	44.
–	6	–	–	3	–	–	inc.	4	2	6	1 1/2	1/2	3	45.
–	3	–	–	4	–	–	–	6	–	3	1	1/2	5	46.
2	4	–	–	4	5	–	–	16	3	14	4	1/2	5	47.
2	6	–	–	7	4	–	–	8	1	1	3	1/2	4	48.
1	4	–	–	3	5	–	inc.	4	5	–	1 1/2	1/8	–	49.
1	4	–	–	2	–	–	–	3	3	3	1/2	1/8	4	50.
–	1	–	–	2	1	–	inc.	2 1/2	1 1/2	1 1/2	–	1/8	1	51.
2	4	–	–	2	–	–	–	4 1/2	1/2	2 1/2	1/2	1/4	3	52.
–	1	–	–	4	6	–	–	5	2	4	2	1/8	3	53.
1	2	–	–	3	3	–	inc.	–	3/4	–	–	1/8	1 1/2	54.
–	4	–	–	2	–	–	–	4	3	2 1/2	1	1/8	3	55.
–	5	–	–	3	2	–	inc.	2	1 1/2	4	1/2	1/8	2	56.
3	4	–	–	4	2	–	inc.	8	1 1/2	–	1	1/4	3	57.
–	3	–	–	2	3	–	–	–	–	–	–	–	–	58.
–	5	–	–	2	2	–	–	–	2	–	–	1/8	2	59.
								7	–	5	3	1/4	3	60.
–	6	–	–	4	2	–	–	6	1	4	1	1/8	2	61.
1	4	–	–	2	4	–	–	4	1/2	3	1	1/10	2	62.
2	6	–	–	9	6	–	–	23	2	2	3	1/2	5	63.
5	2	–	–	3	2	–	–	5	3/4	2	3/4	1/8	4	64.
–	2	–	–	3	3	–	–	3	3/4	1 1/2	–	1/2	2	65.
2	5	–	–	8	4	–	–	14	3	2	1 1/2	1/2	5	66.
–	3	–	–	1	–	–	–	3	2	2	1/2	–	2	67.
1	4	–	–	2	2	–	inc.	5	2	4	1/2	1/4	2	68.
3	6	–	–	12	–	–	–	20	3	14	4	1/2	7	69.
1	4	–	–	12	7	–	inc.	18	3	15	4	1/2	6	70.
–	1	–	–	2	–	–	inc.	–	1	–	1	1/8	2	71.
–	5	–	–	2	–	–	–	2	1	2	–	–	2	72.
–	7	–	–	2	2	–	–	2	1	2	2	1/4	2	73.
–	2	–	–	1	3	–	–	1 1/2	1 1/2	1	–	1/4	2	74.
–	3	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	2	75.
1	3	–	–	6	7	–	–	4	4	6	1 1/2	3/4	7	76.
–	–	–	–	1	–	–	–	1 1/2	–	–	–	–	1	77.
2	3	–	–	3	–	–	–	2	1/2	–	–	1/8	2 1/2	78.
2	3	–	–	2	2	–	–	–	1	2	1/2	1/8	2	79.
2	9	–	–	4	4	–	–	10	–	16	4	3/4	5	80.
2	1	–	–	4	–	–	–	2 1/2	5	3	–	1/8	2	81.
1	3	–	–	3	–	–	–	2	4	2	–	1/8	3	82.
–	4	–	–	1	–	–	–	2	1	2	–	1/4	2	83.
–	5	–	–	5	–	–	–	20	–	8	2	1/2	2	84.

Ellenőrzőszám	Nomina incolarum	Origo	Filii	Filiae	Equi	Himuli	Boves	Vaccae
85.	Stephanus Kovacs	huias	2	1	2	1	2	2
86.	Georgius Simon	huias	2	1	–	–	6	1
87.	Franciscus Szabo	Oszt. Heves	–	2	–	–	–	3
88.	Jacobus Kis	ex Barania	1	2	–	–	–	1
89.	Joannes Kakulya	huias	3	2	–	–	–	2
90.	Joannes Halgas aeditus	Palank Hont	–	1	–	–	–	2
91.	Paulus Rossovaÿ	huias	1	–	–	–	2	3
92.	Stephanus Sarlaÿ	de Eadem	2	1	1	1	4	1
93.	Georgius Szekeres	Kapuvar	1	1	–	–	4	1
94.	Budai Jorka	huias	–	1	1	–	4	3
95.	Paulus Nagÿ	huias	1	1	2	–	6	3
96.	N. Andreas Bardos	–	–	–	4	1	–	4
97.	Mathias Horvath	Dioscek Poson	–	2	–	2	6	4
98.	Joannes Kovacs	ex Tur Hont	3	3	–	–	2	1
99.	Joannes Genge	huias	1	1	–	–	4	2
100.	Stephanus Battakÿ	peregrin*us*	1	1	–	–	6	3
101.	Albertus Kolinya	St. Simon	–	1	–	–	–	2
102.	Kovacs Mihalÿ	Jaszag	2	–	2	1	4	4
103.	Martinus Esie	Butnok	1	–	–	–	4	2
104.	Petrus Bering	Jaszag	3	–	–	–	6	3
105.	Gregorius Kovacs	huias	1	2	–	–	2	3
106.	Stephanus Ocsko	huias	2	1	–	–	–	2
107.	Laurentius Rossovaÿ	peregrin*us*	–	1	–	–	8	4
108.	Stephanus Tot	peregrin*us*	1	2	–	–	–	2
109.	Nicolaus Szabo	huias	2	1	2	2	8	1
110.	Casparus Dora	Bolyock	3	–	–	–	–	1
111.	Michael Ciszkai	Szemblin	1	1	–	–	–	–
112.	Petrus Őtwes	Levensis	1	3	–	–	–	2
113.	Nicolaus Joház	Trans Tybiscanus	1	1	3	1	4	1
114.	Stephanus Dobak	huias	1	1	2	1	–	2
115.	Albertus Szabo	huias	–	1	2	2	6	5
116.	Laurentius Molnar relicta	huias	–	–	–	–	4	2
117.	Michael Balnok	Jaszag	1	3	2	1	6	3
118.	Joannes Bersa	huias	2	1	–	–	2	2
119.	Joannes Göder	huias	1	3	3	1	8	4
120.	Joannes Kalman	huias	1	1	4	2	24	11
121.	N. Gregorius Tőrők	Verpel*ét* Poss*essio*	–	–	–	–	–	–
122.	Jacob Kotsmaros	ex Horvat.	4	1	2	1	8	3
123.	N. Caspar Nagÿ	Possess*io* in Szente	4	–	4	2	14	10
124.	Michael Pallagi	huias	1	–	2	2	10	5
125.	Gregorius Simon	huias	1	–	2	–	6	3
126.	Martinus Meszaros	peregrin*us*	1	1	–	–	–	–
127.	Mathias Virag	ex St. Ivan	–	1	3	1	8	2

Juvenci	Vituli	Oves	Agnelli	Porci	Porcelli	Alvearia	Vineae fossores	Triticum autumnale	Triticum vernale	Hordeum	Avena	Milium	Currus foeni	Ellenőrzőszám
5	6	–	–	3	2	–	–	1	3	3	1 1/2	–	2	85.
–	4	–	–	1	4	–	–	6	1 1/2	2	–	1/8	3	86.
1	4	–	–	3	4	–	–	2	1	2	1	1/10	2	87.
–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1/10	1	88.
1	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1/8	2	89.
–	3	–	–	4	–	–	–	2	1/2	3	–	1/8	2	90.
–	3	–	–	3	3	–	–	5	1 1/2	2	3/4	1/4	2	91.
–	1	–	–	3	3	–	–	4	1 1/4	1 1/2	1	1/4	2	92.
–	1	–	–	2	–	–	–	4	–	4	3/4	1/2	2	93.
–	2	–	–	1	5	–	–	7	–	4	2	1/4	3	94.
2	6	–	–	6	3	–	–	12	3	6	1/4	1/4	6	95.
–	5	–	–	5	–	–	–	1 1/2	–	–	–	1/8	2	96.
3	3	–	–	2	–	–	–	5 1/2	–	–	–	1/4	4	97.
–	3	–	–	2	–	–	–	2 1/2	–	2 1/2	1	1/8	2	98.
2	4	–	–	3	–	–	–	5	–	4	–	1/4	3	99.
–	7	–	–	2	–	–	–	4	1	4	2	1/4	4	100.
–	4	–	–	2	–	–	–	1 1/2	–	–	–	1/8	2	101.
3	5	–	–	6	–	–	inc.	5	–	4	1 1/2	1/2	4	102.
–	3	–	–	–	–	–	–	2	–	1	–	1/8	2	103.
1	5	–	–	4	–	1	inc.	5	–	4	1	1/2	4	104.
–	9	–	–	3	–	–	–	5	1 1/2	2 1/2	–	1/8	2	105.
2	3	–	–	3	3	–	–	1 1/2	1/4	–	–	–	1	106.
–	6	–	–	6	8	–	–	6	–	6	1	1/8	4	107.
2	6	–	–	1	3	–	–	2	–	2	1/2	1/10	1	108.
–	3	21	13	3	1	–	–	8	–	–	2	1/4	1	109.
–	1	–	–	1	3	–	–	–	–	1 1/2	1/2	1/8	1	110.
–	–	–	–	–	2	–	–	1 1/2	1	1 1/2	–	–	1 1/2	111.
–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	112.
–	2	80	29	1	4	–	–	–	–	–	–	1/8	2	113.
2	2	–	–	4	3	–	–	4	1 1/2	2 1/2	3/4	1/8	2	114.
2	6	–	–	2	5	–	6	8	–	2	1	1/8	5	115.
2	2	–	–	3	4	–	6	8	–	2	1	1/8	5	116.
4	3	–	–	8	10	–	–	–	–	2 1/2	–	1	5	117.
1	2	–	–	3	–	3	–	1 1/2	–	3	1/2	1/8	3	118.
4	7	34	10	12	10	–	2	20	7	8	9	1	4	119.
18	19	125	40	29	–	–	–	24	–	–	–	1	4	120.
–	–	–	–	1	–	–	–	2	1/2	1	1/2	1/8	1	121.
1	5	23	10	11	6	–	inc.	26	–	17	7	1	6	122.
13	20	–	–	14	–	–	–	40	–	–	–	–	2	123.
1	9	–	–	10	6	–	–	16	3	8	1 1/2	3/4	6	124.
2	5	–	–	3	5	–	–	7	1 1/2	4	1 1/2	1/4	6	125.
–	–	–	–	–	–	–	–	6	–	10	–	1/8	4	126.
4	3	–	–	5	8	–	–	6	–	4	5	1/4	6	127.

Ellenőrzőszám	Nomina incolarum	Origo	Filii	Filiae	Equi	Himnuli	Boves	Vaccae
128.	Gregorius Baranya	huias	1	2	4	1	12	3
129.	Andreas Kis	Jarmat.	2	2	1	1	12	6
130.	Paulus Kis	huias	1	2	1	1	8	4
131.	Mathias Tot	Göttwen	3	4	3	1	6	5
132.	Gregorius Dobak	huias	1	1	2	–	12	5
133.	Stephanus Virag	ex Mako	1	1	–	–	4	3
134.	Andreas Szaszkó	huias	1	1	2	1	6	2
135.	Urbanus Berecz	Cséky	2	1	–	–	2	2
136.	Joannes Szambokÿ	de eadem	1	–	1	1	2	3
137.	Paulus Johaz	Trans Danub*ianus*	1	1	2	1	–	–
138.	Mathias Budai	Bagliassen*sis*	1	–	1	2	4	4
139.	Joannes Ezai	Ippoliensis	2	–	–	–	6	4
140.	Gregorius Balock	huias	1	2	2	1	12	7
141.	Andreas Marcus	peregrin*us*	1	–	2	4	14	9
142.	Andreas Miszce	Jaszag	4	–	1	2	–	1
143.	Fabian Berecz	huias	–	2	–	–	2	3
144.	Gregorius Sőres	huias	1	3	–	–	4	3
145.	Mathias Baco	huias	1	3	–	–	6	4
146.	Joannes Lako	huias	2	–	2	1	6	8
147.	Gregorius Kis	huias	1	1	–	–	–	3
148.	Joannes Kalacsko	ex Kemencza	2	–	–	–	–	2
149.	Stephanus Szanta	ex Straczÿ	2	1	–	–	6	4
150.	Stephanus Krisa	huias	4	–	–	–	–	3
151.	Stephanus Rhadi	St. Jacob	1	1	3	2	7	5
152.	Stephanus Szako	Hordiensis	1	1	1	1	–	2
153.	Stephanus Palocz	huias	–	–	–	–	–	2
154.	Andreas Kessel	ex Ebeczkÿ	–	1	–	–	2	1
155.	Andreas Johaz	Corpona	–	–	2	–	–	3
156.	Andreas Szabo	huias	2	4	–	–	4	2
157.	Casparus Takacs	Putnokiensis	2	1	–	–	4	3
158.	Simon Gondor	huias	–	1	2	–	–	1
159.	Jacobus Vak	de Nyarasd	–	–	2	–	–	3
160.	Joannes Csardala	Kereskien	2	–	–	–	6	2
161.	Michael Konz	Nagÿ Mihalÿ	–	2	–	–	–	–
162.	Gregorius Ban	huias	1	–	–	–	–	2
163.	Jacobus Tot	Vag. Tot.	–	–	–	–	–	2
164.	Stephanus Szalmas	ex Sata	1	1	–	–	–	1
165.	Petrus Takacs 6 annos	Gyöngÿosiensis	–	–	–	–	–	2
166.	Joannes Horvat	huias	1	–	1	1	–	2
167.	Stephanus Mozer	huias	–	1	–	–	–	3
168.	Pauli Szeres Relicta							
	Összesen: 168 gazdaság	–	**206**	**159**	**167**	**83**	**592**	**472**

Juvenci	Vituli	Oves	Agnelli	Porci	Porcelli	Alvearia	Vineae fossores	Triticum autumnale	Triticum vernale	Hordeum	Avena	Milium	Currus foeni	Ellenőrzőszám
4	11	70	17	10	–	1	–	8	–	–	–	½	4	128.
4	8	48	13	6	–	–	–	18	–	6	3	½	3	129.
2	10	–	–	3	6	–	–	8	–	6	1	½	3	130.
2	7	–	–	10	7	–	–	10	–	5	1½	1	3	131.
1	7	70	29	7	7	–	–	10	–	4	5	1	4	132.
–	3	–	–	3	4	–	–	4	3	5	1	¼	3	133.
2	2	–	–	2	2	–	–	7	2	6	2	½	4	134.
4	5	–	–	6	2	–	–	7	3	1½	2	¾	4	135.
4	3	–	–	5	–	–	–	5	3	5	½	¼	4	136.
–	–	124	60	1	–	–	–	1 ½	–	2	–	1/10	2	137.
4	7	–	–	1	3	2	–	8	2	6	1 1/2	1/4	4	138.
2	6	48	34	6	5	–	–	12	4	10	2	1/2	4	139.
4	1	–	–	8	–	11	–	15	4	10	3	1/4	4	140.
5	17	98	20	21	3	–	–	24	–	–	3	3/4	4	141.
1	1	–	–	–	–	–	inc.	–	–	3	–	–	3	142.
–	3	–	–	3	3	–	–	4	–	3	1 1/2	1/4	3	143.
3	5	–	–	1	9	–	–	14	3	14	3	3/4	6	144.
2	5	–	–	4	6	–	–	8	1 1/2	6	1 1/2	1/2	3	145.
6	13	–	–	10	–	–	–	12	7	5	4	1/2	5	146.
4	5	–	–	–	–	–	–	2	1/2	1/2	–	1/10	2	147.
–	2	–	–	3	–	–	inc.	2 1/2	–	3	–	1/8	2	148.
–	6	–	–	3	3	–	–	7	–	3	1 1/2	3/4	8	149.
1	3	–	–	2	–	–	inc.	2	1	1 1/2	–	1/4	3	150.
5	8	–	–	4	11	–	–	12	–	8	1/2	1/2	4	151.
–	4	–	–	2	1	–	–	2	1/2	2	–	1/8	3	152.
3	2	–	–	1	1	–	–	2	1/2	1	–	–	2	153.
–	2	–	–	–	2	–	–	4	1/2	2	1/2	1/4	1	154.
4	2	–	–	4	–	–	–	3	1/2	3	–	–	1 1/2	155.
–	4	–	–	4	–	–	–	10	–	–	1	1/4	4	156.
–	3	–	–	6	3	2	–	–	1	–	1	1/4	3	157.
2	1	–	–	1	–	–	–	1 1/2	–	1 1/2	–	–	2	158.
2	2	–	–	2	4	–	–	3	–	1	3/4	1/10	3	159.
2	5	–	–	1	–	–	–	5	2	5	1	1/2	4	160.
–	–	–	–	2	2	–	–	5	1	1/4	1	1/8	2	161.
2	–	–	–	–	1	–	–	1	1	–	–	1/2	1	162.
2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	163.
2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	164.
–	1	–	–	3	–	–	–	2	1	2	–	1/8	1	165.
1	3	–	–	2	1	–	–	–	1 1/2	–	–	–	1	166.
–	1	–	–	2	–	–	–	–	–	1/2	–	1/8	1	167.
														168.
273	**699**	**1031**	**520**	**676**	**326**	**56**	**26**	**991**	**174**	**556**	**186**	**50**	**517**	

* inc. = incipit: A szőlőművelés megkezdését jelöli.

2.

Jászfényszaru katonai összeírása a Rákóczi-szabadságharcban 1705

Lelőhelye: Magyar Országos Levéltár E 156. Magyar Kamara Archívuma.
Urbaria et Conscriptiones. Fasc. 110. No. 39.

Az összeírás két részből áll: a családfők (gazdák és zsellérek) táblázatos kimutatásából és a kuruc hadseregben szolgáló katonák egyszerű névsorából. A táblázat eredetileg öt rovatot tartalmazott:

1. „Sessio seu domus residentiae" = (Jobbágy)telek vagy lakóház. A rovat összesítésül szolgál, s ennek megfelelően egy 1-es számjegyet írtak a gazdák neve elé. Minden egyes oldal alján és a táblázat végén összesítés következik. A rovat alkalmas lenne a családfők számának összegzésére, miután a telkes gazdák és a házas (értsd: lakóházzal rendelkező) zsellérek egyaránt ideértendők lehetnének, a zsellér családfők neve elé azonban nem írtak 1-est.

2. „Hospes domus et Fratres divisi" = Házzal bíró gazdák és megosztozott fivérek (atyafiak). A „hospes" ez esetben szabad költözésű jobbágyparasztot, sőt valójában szabad parasztot jelent, hiszen a kuruc állam elismerte a jászkun kiváltságokat. A „fratres divisi" alatt pedig az esetenként ugyanazon telken, de külön kenyéren élő, azaz saját háztartást vezető családfőket, testvéreket vagy más közeli rokonokat (sógor, unokaöcs) kell érteni.

3. „Inquilini" = Zsellérek. Zsellér családfőként mindössze három személy szerepel, nyilván csekély vagyonuk alapján, esetleg némi következetlenséggel, hiszen az előző összeírásban is találhattunk hasonlóan szegény, de gazdának minősített családfőt.

4. „In castris per se praesens vel per conductum" = A táborokban személyesen vagy helyettese (itt: zsoldosa) által van jelen. A kiváltságaik fejében egyöntetűen katonai szolgálatra kötelezett jászkun gazdák vagy személyesen szálltak táborba, vagy zsoldost fogadtak maguk helyett az adott hadiévre. A rovatot a következő rövidítésekkel töltötték ki: per con[ductum] = zsoldosa utján; In [castris] per se = személyesen a táborokban; per fra[trem] = fivére (atyafija) által; per fil[ium] = fia által (van képviselve). Emellett az Equ[es] = lovas, valamint a Ped[es] = gyalogos rövidítéssel azt is feltüntették, hogy az illető személy lovon vagy gyalogosan szolgált-e a kuruc hadseregben.

Miután az odahaza összeírt családfők jegyzékét a táborban szolgáló katonák névsora követi, összehasonlításra is lehetőség nyílik. Erre egy külön rubrikát nyitottunk, mely természetesen nem szerepel az eredetiben. Az ellenőrzés (= Ell.) során – jelet tettünk azokhoz, akik a táblázat szerint személyesen szálltak hadba, de akiket nem találtunk meg a katonák névsorában (Lehet, hogy legalább egy részük időközben eltűnt vagy elesett.) A fellelhető nevek után + jel szerepel. Számos névnél fordul elő, hogy az odahaza lovasként vagy gyalogosként összeírt katona a másik névsorban éppen fordítva szerepel. Természetes is, hogy a lovasok egy része elvesztette jószágát, míg a gyalogosok közül néhányan időközben lovat szereztek. Ebben az esetben az ellenőrző rovatban lov. = lovas, illetve gy. = gyalogos rövidítéssel utaltunk a fordított helyzetre.

5. „A tempore insurrectionis occumbentes" = A felkelés kezdete óta meghaltak (elestek). Mindössze öt személynél töltötték ki ezt a rovatot: négyen otthonukban (Domi), egy fő pedig Földvárnál (ad Foldvar) hunyt el. Előbbiek talán sebesülten tértek haza, s nem épültek fel, utóbbi pedig a Dunaföldvár körüli harcokban veszthette életét.

5/a. „Fugitivi e gremio Jazigum" = A jászok kebeléből megszökött személyek. Miután Jászfényszaruból egyetlen katonaszökevényt sem írtak össze, ezt a rovatot helykímélésből elhagytuk.

6. Senes, Inhabiles et Pauperes" = Elaggott, alkalmatlan és vagyontalan. Ebben a rovatban a kora, tartós betegsége és szegénysége miatt katonai szolgálatra nem kötelezett személyekhez (összesen 11 főhöz) szintén 1-es számjegyet írtak. Nem világos, hogy milyen vagyoni helyzet mentesített a katonáskodástól, hiszen a három zsellér közül egyik lovon, a másik gyalogosan szolgált, a harmadik pedig zsoldost állított.

A táblázat után a község vezetőinek, alkalmazottainak névsora következik. A latinul megadott tisztségekről az V. fejezetben szóltunk részletesen. Ők szintén mentesültek a katonáskodás terhétől.

A katonák névsorában először a lovasok (equites), majd a gyalogosok (pedites) következnek. Előbbiek közül két személynél a rendfokozatot is feltüntették: Kálmán István főhadnagy (ductor), Godér János pedig strázsamester (vigiliarum magister) volt.

* * *

Possessio Fen Szaru

Sessio seu dom*us* residentiae	Hospes domus et Fratres divisi	Inquilini	In castr*is* p*er* se p*rae*sens vel p*er* conductum	Ell.	A tempore insurrectionis occumbentes	Senes, Inhabiles et Pauperes
1	Paul*us* Patai		p*er* Con., Equ.			
1	Mich*ael* Balogh		In p*er* se, Equ.	–		
1	Paul*us* Marothi		p*er* Con., Equ.			
1	Georgi*us* Szabo		p*er* Con., Equ.			
1	Joan*nes* Borbél		p*er* Fra., Equ.			
1	Albert*us* Szabo		In p*er* se, Equ.	+		
1	Paul*us* Bakos		p*er* Con., Equ.			
1	Valentin*us* Kelemen		In p*er* se, Equ.	–		
1	Joannes Gődér		p*er* Con., Equ.			
1	Steph*anus* Kalmany		In p*er* se, Equ.	+		
1	Casparus Nagy		p*er* Con., Equ.			
1	Gregorius Simon		In p*er* se, Equ.	–		
1	Michael Pallaghi		p*er* Con., Equ.			
1	Michaël Kovács		In p*er* se, Equ.	gy.		
1	Gregori*us* Páll		p*er* Con., Ped.			
1	Mar*tinus* Meszáros		In p*er* se, Ped.	lov.		
1	Gregori*us* Sasko		In p*er* se, P*ed*.	+		
1	Francisc*us* Berinyi		In p*er* se, Equ.	–		
1	Paul*us* Meszáros		In p*er* se, Equ.?	–		
1	Matthiás Virágh		In p*er* se, Equ.	–		
1	Albert*us* Ficsur		In p*er* se, Ped.	–		
1	Andr*eas* Kiss		In p*er* se, Equ.	–		
1	Steph*anus* Hajdu		In p*er* se, Ped.	–		
1	Jacob*us* Czekus		In p*er* se, Equ.	–		
1	Paul*us* Kiss		In p*er* se, Equ.	–		
1	Steph*anus* Bennai		In p*er* se, Equ.	gy.		
1	Gregori*us* Dobák		In p*er* se, Equ.	–		
1	Steph*anus* Illyes		p*er* Con., Equ.			
1	Andr*eas* Szaszko		In p*er* se, Equ.	gy.		
1	Joannes Sambolyi		p*er* Con., Equ.			
1	Paul*us* Juhász		In p*er* se, Equ.	–		
1	Georgius Elias		In p*er* se, Equ.	–		
1	Matthiás Budai				ad Foldvár	
1	Gregori*us* Balogh				Domi	

Sessio seu dom*us* residentiae	Hospes domus et Fratres divisi	Inquilini	In castr*is* p*er* se p*rae*sens vel p*er* conductum	Ell.	A tempore insurrectionis occumbentes	Senes, Inhabiles et Pauperes
1	Jacob*us* Marko		In p*er* se, Equ.	–		
1	Michaël Pál		In p*er* se, Ped.	+		
1	Andreas Mészeli		p*er* Con., Ped.			
1	Matthiás Végh		In p*er* se, Equ.	–		
1	Gregori*us* Csardala		In p*er* se, Equ.	–		
1	Mich*ael* Tőrők		In p*er* se, Equ.	–		
1	Steph*anus* Kiss		In p*er* se, Equ.	gy.		
1	Joannes Korsos		p*er* Con., Ped.			
1	Simon Barsÿ		p*er* Con., Ped.			
1	Joannes Kovács		In p*er* se, Equ.	gy.		
1	Joannes Űllei		In p*er* se, Ped.	–		
1	Steph*anus* Palocz		In p*er* se, Ped.	+		
1	Andr*eas* Paradi		In p*er* se, Equ.	–		
1	Steph*anus* Krysa		In p*er* se, Ped.	–		
1	Thomas Szanda		p*er* Con., P*ed*.			
1	Joan*nes* Kalacska		In p*er* se, Equ.	–		
1	Joan*nes* Csősz		In p*er* se, Ped.	–		
1	Fabi*us* Berecz					Domi
1	Urban*us* Berecz		In p*er* se, Ped.	–		
		Paul*us* Guta	In p*er* se, Ped.	–		
1	Gregor*ius* Seres		In p*er* se, Ped.	–		
1	Matthias Bako		In p*er* se, Ped.	–		
1	Joannes Lako		In p*er* se, Ped.	–		
1	Georgi*us* Czako		In p*er* se, Equ.	–		
1	Georgi*us* Kohajda		In p*er* se, Equ.	–		
1	Joannes Czako		p*er* Con., Equ.			
1	Nicola*us* Tőrők		p*er* Fil., Equ.			
1	Paul*us* Totth		p*er* Con., Equ.			
1	Steph*anus* Szita		In p*er* se, Equ.	–		
1	Steph*anus* Totth		p*er* Con., Equ.			
1	Steph*anus* Palocz		p*er* Fil., Equ.	Pál?		
1	Georgi*us* Gődér		In p*er* se, Ped.	+		
1	Joannes Bán		In p*er* se, Ped.	+		
1	Andreas Bán		p*er* Con., Ped.			
1	Andreas Bako		p*er* Con., Ped.			
1	Matthias Sűlyős		In p*er* se, Ped.	+		
1	Lucás Bört		p*er* Fil., Equ.			
1	Andr*eas* Nagy		In p*er* se, Equ.	–		
1	Gregori*us* Falabu		In p*er* se, Equ.	–		
1	Albert*us* Rapi		p*er* Con., Equ.			
1	Joannes Lypcsei		p*er* Con., Equ.			
1	Jacob*us* Tott		p*er* Con., Ped.			
1	Paul*us* Papp					Domi
1	Georgi*us* Gulyás		p*er* Con., Ped.			

Sessio seu domus residentiae	Hospes domus et Fratres divisi	Inquilini	In castris per se praesens vel per conductum	Ell.	A tempore insurrectionis occumbentes	Senes, Inhabiles et Pauperes
1	Joannes Szalmas		In per se, Equ.	gy.		
1	Stephanus Kovács		In per se, Equ.	–		
1	Paulus Kálmány		per Con., Equ.			
1	Petrus Szabo		per Fil., Equ.			
1	Gregorius Kelemen		per Con., Equ.			
1	Demÿen Illyes		In per se, Equ.	gy.		
1	Michael Szegedi		In per se, Ped.	+		
1	Joennes Vargha		per Con., Ped.			
1	Albertus Pallaghi		per Con., Equ.			
1	Joannes Marothi		per Con., Equ.			
1	Andreas Horváth		per Con., Equ.			
1	Balasius Saghi		In per se, Equ.	–		
1	Stephanus Kiss		In per se, Ped.	+		
1	Petrus Bertha		In per se, Ped.	–		
1	Matthaeus Tott		per Fil., Equ.			
1	Joannes Halapi				1	
1	Gregorius Horváth				1	
1	Joannes Dobák		In per se, Equ.	gy.		
1	Joannes Kovács		per Con., Equ.			
1	Stephanus Gődér		In per se, Equ.	gy.		
1	Georgius Koczka		per Fil., Equ.			
1	Stephanus Bak		per Con., Equ.			
1	Andreas Gődér				1	
1	Joannes Tőrők		In per se, Equ.	–		
1	Casparus Gődér		per Fil., Equ.			
1	Michael Gáll		In per se, Ped.	+		
1	Michael Ballabas		In per se, Ped.	–		
1	Nicolaus Kovacs		In per se, Equ.	gy.		
1	Michael Csősz		per Con., Ped.			
1	Paulus Horvatth		per Con., Ped.			
1	Andreas Seres		In per se, Equ.	gy.		
1	Martnus Kurbicz		per Con., Equ.			
1	Stephanus Hunthi		per Fil., Equ.			
1	Mattheus Gyenes				Domi	
1	Benedictus Kiss		In per se, Ped.	–		
1	Jacobus Bertha		In per se, Ped.	+		
1	Martinus Vargha		In per se, Ped.	–		
1	Joannes Kabula				1	
1	Paulus Rusvai		In per se, Equ.	–		
1	Stephanus Szabo		In per se, Equ.	–		
1	Martinus Sallai (?)		In per se, Equ.	–		
1	Matthias Horvat		In per se, Equ.	–		
1	Stephanus Josa		In per se, Equ.	–		
1	Nicolaus Nagy		In per se, Equ.	–		

Sessio seu dom*us* residentiae	Hospes domus et Fratres divisi	Inquilini	In castr*is* p*er* se p*rae*sens vel p*er* conductum	Ell.	A tempore insurrectionis occumbentes	Senes, Inhabiles et Pauperes
1	Andr*eas* Bardos					1
1	Georgi*us* Szekeres		In p*er* se, Ped.	–		
1	Joannes Totth		In p*er* se, Ped.	+		
1	Nicola*us* Nagy		In p*er* se, Ped.	–		
1	Matthias Szalmas		p*er* Fil., Equ.			
1	Steph*anus* Dobak		In p*er* se, Equ.	–		
1	Andreas Esias		In p*er* se, Ped.	–		
1	Gregori*us* Gulyás					1
1	Andr*eas* Dobák					1
1	Laurenti*us* Rusvai		In p*er* se, Equ.	–		
1	Steph*anus* Ocsko					1
1	Paul*us* Kecskemeti		p*er* Con., Equ.			
1	Gregori*us* Fabjan		In p*er* se, Ped.	–		
1	Mich*ael* Fekete		In p*er* se, Equ.	–		
1	Caspar*us* Dosa		In p*er* se, Equ.	gy.		
1	Francisc*us* Szabo		p*er* Con., Ped.			
1	Georgi*us* Simon		p*er* Fil., Equ.			
1	Joannes Marothi		p*er* Fil., Equ.			
1	Thomas Sánta					1
1	Joannes Vargha		In p*er* se, Equ.	gy.		
	Gregori*us* Szalmas		p*er* Con., Ped.			
1	Joannes Kelemen					1
1	Joannes Dudas		In p*er* se, Equ.	–		
1	Andr*eas* Gulyás		In p*er* se, Equ.	–		
1	Joannes Halghas		In p*er* se, Ped.	+		
1	Antoni*us* Kékkői		In p*er* se, Equ.	–		
1	Petr*us* Berecz		In p*er* se, Equ.	–		
1	Joannes Totth		In p*er* se, Ped.	–		
1	Paul*us* Turcsani		p*er* Con., Equ.			
1	Martin*us* Acsai		In p*er* se, Ped.	+		
1	Thomas Vincze		In p*er* se, Equ.	–		
1	Steph*anus* Czepa					1
	Matthias Szabo		In p*er* se, Equ.	+		
152	152	3				

Judex: Gregori*us* Baranyi, Jacob*us* Budai. Cives: Joannes Bak, Mich*ael* Tott. Ductor: Steph*anus* Pataki. Decuriones: Steph*anus* Tőrők, Matthae*us* Pál, Paul*us* Fodor. Aeditui: Jacob*us* Pataki, Martin*us* Barna. Campanista: Matthias Harangozo. Notari*us*: Andr*eas* Deák. Bubule*us*: Matthias Pasztor. Equitii [így!]: Nicola*us* Szabo. Gulyas: Petr*us* Dajka. Opilio: Gregori*us* Fekete. Caupo: Matthias Antal. Molitor: Laurenti*us* Molnar.

Equites

D*uctor* Steph*anus* Kalmányÿ
Vig*iliarum magister* Joan*nes* Godér
Blasius Kelemen
Paul*us* Maroti
Paul*us* Bakos
Paul*us* Gáspár
Fran*ciscus* Szabó
Albert*us* Szabó
Georg*ius* Rácz

Georg*ius* Juhász
Andr*eas* Vincse
Matthi*as* Szabo
Steph*anus* Horvát
Mich*ael* Pálinkás
Steph*anus* Czako
Mich*ael* Illÿés
Gregor*ius* Maroti
Joha*nnes* Lipcse

Johannes Szabo
Franciscus Rusaÿ
Steph*anus* Rádÿ
Gregori*us* Menyhart
Joh*annes* Sabo
Andr*eas* Fekete
Martin*us* Meszáros

Pedites

Mattias Budaÿ
Gregori*us* Balog
Steph*anus* Palocz
Jacob*us* Pataki
Johan*nes* Bán
Andr*eas* Bako
Mar*tinus* Nemet
Mich*ael* Korponaÿ
Andr*eas* Berze
Joha*nnes* Csardala
Paul*us* Tott
Paul*us* Horvát
Johan*nes* Aranÿ
Mattias Hovát [!]
Andr*eas* Rusaÿ
Nicolaus Kovacz
Steph*anus* Bak
Nicolaus Vás
Petrus Dobo
Joha*nnes* Varga
Paul*us* Palocz
Steph*anus* Csako
Georg*ius* Koczka
Georg*ius* Juhasz
Joha*nnes* Bak
Paul*us* Balogh
Andr*eas* Tott
Joha*nnes* Tott
Mar*tinus* Szabo
Lukas Fűr
Albert*us* Dosa
Mich*ael* Szegedi
Andr*eas* Csőrge [?]
Petrus Szabo
Petr*us* Layko
Fabjan Berecz
Greg*orius* Ban
Matt. [= Matt*eus* vagy Matt*ias*] Tott

Gaspar Dosa
Mich*ael* Pál
Matteus Tott
Franciscus Szabo
Andr*eas* Bán
Simon Szabo
Nicolaus Horvat
Joh*annes* Hogas
Jácob*us* Bárcsa
Gregorius Saszko
Mar*tinus* Sallaÿ
Georg*ius* Godor
Matth*ias* Geris
Joha*nnes* Kaszás
Jo*han*nes [Ign*atius*?] Halap
Joan*nes* Seres
Mich*ael* Dudás
Joan*nes* Nytraÿ
Mich*ael* Koncz
Mattias Nagy
Thomas Simon
Steph*anus* Kis
Joha*nnes* Dobak
Lukacs Bott
Paulus Tott
Andr*eas* Seres
Steph*anus* Korbocz
Mich*ael* Kovácz
Joha*nnes* Varga
Mich*ael* Gaál
Jacob*us* Berta
Thomás Bencsik
Martin*us* Miskocsi
Georgi*us* Fodor [Todor?]
Joha*nnes* Kis
Andr*eas* Mindenházi [?]
Steph*anus* Meszáros
Andr*eas* Marko

Joha*nnes* Varga
Johannes Kelemen
Ger. [!] Neseÿ
Jacob*us* Tenger
Steph*anus* Pataki
Steph*anus* Kis
Antoni*us* Szalatnÿaj
Gregor*ius* Nagy
Georg*ius* Takácz
Mich*ael* Pallagi
Andr*eas* Gőder
Andreas Szasko
Joha*nnes* Kovácz
Andr*eas* Gulyas
Andr*eas* Dobák
Mich*ael* Sziszkay
Mich*ael* Jokay
Steph*anus* Csene
Georg*ius* Simon
Thomas Tott
Joa*nnes* Ahani
Vale*ntinus* Berecz
Georg*ius* Gulyás
Mich*ael* Varga
Nicolaus Takácz
Gregorius Hunti
Mattias Sülyős
Joha*nnes* Ivacz
Joha*nnes* Oroszlyán
Steph*anus* Benna
Joha*nnes* Nagy
Albert*us* Rápÿ
Paul*us* Keczkeméti
Joa*nnes* Szalmás
Martin*us* Acsaÿ
Demetr*ius* Illyes
Steph*anus* Gőder
Steph*anus* Kis

3.

Jászfényszaru lovagrendi összeírása 1710

Lelőhelye: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár IV. Jászkun kerület levéltára.
1. Jászkun kerület nemesi közgyűlésének iratai. b. közigazgatási iratok. B. Capsa I. Fasc.
2. — Az irat külzetén: „Conscriptio Possessionis Fénszarusen*sis* No. 13."
1–20. p. (a 2–3. és a 18–20. p. üres.)

Többször hivatkoztunk rá, hogy Kiss József az összeírás német nyelvű példányát használta, mi pedig egy azzal adataiban pontosan megegyező latin változatot közlünk.[47] Az összeírás rovatai így következnek:

1. „Nomina Incolarum Jász Fénszarusiensium" = A jászfényszarui lakosok nevei.
2. „Hospites" = Gazdák.
3. „Familiae" = Cselédek.
4. „Uxores et Viduae" = Feleségek és özvegyek.
5. „Filii et filiae infra 15 annos" = 15 év alatti fiúk és lányok. (Bizonyosan tévedésből írták azonban így, hiszen nyilván az adott életkor *feletti* fiatalokról van szó.[48])
6. „Boves usuales" = Igásökrök. Az *usualis (= használati, közönséges, szokásos)* jelző értelmezése itt egy kissé bizonytalan: talán nem csak jármos-, hanem gulyabeli ökröt is jelöl.[49]

6/a. „Boves saginati" = Vágómarhák. Mivel Jászfényszaruban nem írtak össze egyetlen hízómarhát sem, ezt a rovatot helykímélésből elhagytuk.

7. „Vaccae domesticae" = Házilag takarmányozott, vagyis fejőstehén.

Ellenőrzőszám	Nomina Incolar*um* Jász Fénszarusiensium	Hospites	Familiae	Uxores et Viduae	Filii et filiae infra 15 annos	Boves usuales	Vaccae domesticae	Vaccae in grege	Equi domestici	Equi in grege
1.	Judex Andreas Gulyás	1	2	3	2	10	5	–	2	2
2.	Minor Judex Steph*anus* Szabo	1	1	1	3	2	2	–	2	1
3.	Polgár Andr*eas* Berze	1	–	1	–	2	2	–	–	–
4.	Polgár Joan*nes* Berini	1	–	1	1	1	1	–	–	–
5.	Ductor Geor*gius* Szabo	1	–	1	–	–	2	–	2	1
6.	Decurio Simon Barsi	1	1	1	–	1	1	–	–	–
7.	Decurio Lucas Fűr	1	–	1	–	–	1	–	–	–
8.	Decurio Geor*gius* Koczka	1	–	1	1	–	2	–	1	–
9.	Senator Gaspar Nagy	1	2	1	3	4	3	–	2	6
10.	Sena*tor* Joan*nes* Kálmán	1	1	2	4	14	1	2	2	8
11.	Sena*tor* Grego*rius* Baranyi	1	1	1	1	6	2	–	2	1
12.	Sena*tor* Joan*nes* Gódér	1	1	1	6	8	2	2	2	–
13.	Sena*tor* Matthias Szalmás	1	1	2	2	8	2	1	–	–
14.	Sena*tor* Geor*gius* Koczka	1	3	2	2	4	2	1	2	–
15.	Sena*tor* Mathi*as* Virág	1	1	2	1	4	2	–	1	–
16.	Sena*tor* Steph*anus* Illés	1	1	2	3	10	3	4	2	1
17.	Sena*tor* Joan*nes* Czako	1	–	1	3	1	4	–	2	1
18.	Sena*tor* Paul*us* Totth	1	–	1	3	2	4	–	2	–
19.	Sena*tor* Andr*eas* Deák	1	1	2	1	2	2	–	1	–

8. „Vaccae in grege" = A mezőn tartott, vagyis gulyabeli borjas vagy meddő tehén.
9. „Equi domestici" = Istállóban tartott igás-, esetleg hátasló.
10. „Equi in grege" = Ménesbeli ló.
11. „Hinnuli, juvenci, juvencaeque 2 et 3 annorum" = 2–3 éves csikók, tinók és üszők.
12. „Oves, caprae, agnique" = Juhok, kecskék és kosok.
13. „Haedi, agnelli" = Gödölyék (kecskegidák), bárányok.
14. „Porci" = Disznók.
15. „Tritici siliginis metretae" = Tiszta (őszi) búza mérőben.
16 „Hordei, milii et speltae metretae" = Árpa, köles és tönköly (vagy alakor) mérőben.
17. „Avenae metretae" = Zab mérőben. (A mérőt mindenütt pozsonyi mérőnek vettük.)
18. „Vini urnae" = Bor urnában. (Valószínűleg bécsi akót kell értenünk.)
19. „Apum alveariae" = Méhkaptárak.
20. „Braxatoria" = Serfőzőházak.
21. „Lebetes" = (Pálinkafőző) üstök.
22. „Molae" = Malmok. Kálmán János szenátor tulajdonában összeírtak két szárazmalmot: „siccae molae". Az összeírás utolsó sorában pedig „Pagus habet molas 2" = A község tulajdonában 2 malom van.

* * *

[47] Vö. 26. és 31. jegyz.
[48] L. 26. jegyz.
[49] *Kiss J.*, 1979. 87. p.

Hinnuli, juvenci, juvencaeque 2 et 3 annorum	Oves, caprae, agnique	Haedi, agnelli	Porci	Tritici siliginis metretae	Hordei, milii et speltae metretae	Avenae metretae	Vini urnae	Apum alveariae	Braxatoria	Lebetes	Molae	Ellenőrzőszám
3	40	10	2	110	126	–	2	–	–	–	–	1.
2	–	–	3	44	–	–	–	–	–	–	–	2.
–	–	–	–	15	4	–	2	–	–	–	–	3.
–	–	–	–	9	3	–	3	–	–	–	–	4.
2	–	–	–	18	3	–	–	–	–	–	–	5.
–	–	–	–	18	20	–	–	–	–	–	–	6.
–	–	–	–	6	–	–	–	–	–	–	–	7.
–	–	–	–	6	7	–	–	–	–	–	–	8.
3	30	8	2	120	159	–	–	–	–	–	–	9.
3	70	20	20	150	225	18	–	–	½	–	2*	10.
1	53	17	2	85	51	–	–	–	–	–	–	11.
5	80	42	8	96	63	9	–	–	–	–	–	12.
2	18	7	6	37	54	–	3	–	–	–	–	13.
1	36	16	8	63	27	–	–	–	–	–	–	14.
2	14	7	4	50	40	–	–	–	–	–	–	15.
1	125	50	16	112	70	–	3	–	¼	–	–	16.
2	19	11	2	54	30	–	10	–	–	–	–	17.
2	–	–	2	45	21	–	–	–	–	–	–	18.
3	12	6	3	35	9	–	4	–	–	–	–	19.

Ellenőrzőszám	Nomina Incolar*um* Jász Fénszarusiensium	Hospites	Familiae	Uxores et Viduae	Filii et filiae infra 15 annos	Boves usuales	Vaccae domesticae	Vaccae in grege	Equi domestici	Equi in grege
20.	Sena*tor* Steph*anus* Pataki	1	–	1	4	2	2	1	2	–
21.	Sena*tor* Jacob*us* Marko	1	1	1	2	10	4	–	2	1
22.	Sena*tor* Grego*rius* Simon	1	2	2	3	4	3	–	1	–
23.	Sena*tor* Joan*nes* Lako	1	1	–	–	2	2	3	–	–
24.	Sena*tor* Gaspár Gódér	1	2	2	–	2	2	–	2	–
25.	Sena*tor* Paulus Bakos	1	1	2	–	4	2	1	2	–
26.	Sena*tor* Steph*anus* Kurbicz	1	1	2	6	2	1	–	–	–
27.	Sena*tor* Mich*ael* Parlagi	1	–	1	1	2	2	–	–	–
28.	Sena*tor* Grego*rius* Gulyás	1	1	2	4	2	1	–	–	–
29.	Joan*nes* Halgass	1	–	1	3	–	1	1	–	–
30.	Benedic*tus* Berecz	1	2	2	–	1	2	–	–	–
31.	Jacobus Kiss	1	–	1	3	1	2	–	–	–
32.	Matthi*as* Totth	1	1	1	2	2	2	1	1	–
33.	Joan*nes* Varga	1	–	1	4	1	1	1	–	–
34.	Vidua Anna Gulyás	–	–	1	2	–	1	–	1	–
35.	Gregor*ius* Kovács	1	–	1	4	1	1	–	–	–
36.	Joan*nes* Kovács	1	–	1	2	1	1	1	–	–
37.	Thomás Vincze	1	1	2	2	–	1	–	–	–
38.	Mathi*as* Bako	1	1	2	–	–	3	1	–	–
39.	Paulus Tarnoczi	1	2	1	2	6	3	1	–	1
40.	Mathias Horváth	1	2	2	1	4	2	–	–	–
41.	Andr*eas* Gyetvai	1	–	1	1	1	1	–	–	–
42.	Steph*anus* Török	1	–	1	3	4	3	1	–	–
43.	Geor*gius* Kálmán	1	–	1	3	1	2	1	2	–
44.	Matthias Szabo	1	–	1	4	2	3	1	–	–
45.	Paulus Kálmán	1	–	1	–	–	–	–	1	–
46.	Gregor*ius* Páll	1	–	1	5	2	1	–	–	–
47.	Paulus Nagy	1	1	1	2	2	1	1	–	–
48.	Andreas Bán	1	–	1	3	2	3	–	–	–
49.	Michael Páll	1	1	1	3	1	1	–	–	–
50.	Andre*as* Eliás	1	1	1	2	–	2	–	–	–
51.	Geor*gius* Eliás	1	–	1	2	4	2	–	2	1
52.	Nicolaus Török	1	2	2	5	2	2	–	2	1
53.	Andreas Seres	1	3	3	1	6	3	–	2	1
54.	Joan*nes* Maroti	1	–	1	2	–	1	–	1	–
55.	Gregor*ius* Menyhárt	1	–	1	3	1	4	–	2	–
56.	Joan*nes* Szalmás	1	–	1	2	1	–	–	1	–
57.	Geor*gius* Koczka Czako	1	2	2	5	4	2	3	2	1
58.	Alber*tus* Parlagi	1	–	1	–	–	2	1	–	–
59.	Jacobus Pataki	1	1	1	2	2	1	–	–	–
60.	Mathias Antal	1	1	2	3	4	4	–	2	–
61.	Petrus Dobo	1	–	–	4	–	1	1	2	–

Hinnuli, juvenci, juvencaeque 2 et 3 annorum	Oves, caprae, agnique	Haedi, agnelli	Porci	Tritici siliginis metretae	Hordei, milii et speltae metretae	Avenae metretae	Vini urnae	Apum alveariae	Braxatoria	Lebetes	Molae	Ellenőrzőszám
1	16	8	1	23	9	–	–	–	–	–	–	20.
6	56	30	3	106	58	–	–	–	–	–	–	21.
2	–	–	7	30	9	–	–	–	–	–	–	22.
2	–	–	–	30	24	–	–	–	–	–	–	23.
–	–	–	2	30	15	–	1	–	–	–	–	24.
3	24	8	2	54	46	–	28	2	¼	–	–	25.
1	25	9	4	15	20	–	8	–	¼	–	–	26.
1	–	–	–	22	21	–	5	–	–	–	–	27.
2	8	4	1	40	24	–	–	–	–	–	–	28.
1	–	–	1	14	–	–	10	–	–	–	–	29.
1	–	–	–	18	–	–	6	–	–	–	–	30.
–	–	–	1	18	6	–	–	–	–	–	–	31.
–	–	–	–	27	18	–	–	–	¼	1	–	32.
3	–	–	2	27	3	–	–	–	–	–	–	33.
2	–	–	3	12	8	–	3	–	½	–	–	34.
3	–	–	2	27	11	–	–	–	–	–	–	35.
–	–	–	1	18	9	–	7	–	–	–	–	36.
1	–	–	1	13	3	–	10	–	–	–	–	37.
3	–	–	3	27	7	8	–	–	–	–	–	38.
2	40	22	5	60	60	–	12	–	–	–	–	39.
–	25	11	4	68	33	–	–	–	–	–	–	40.
1	–	–	–	15	–	–	–	–	–	–	–	41.
3	–	–	4	30	40	–	–	–	–	–	–	42.
2	–	–	3	27	18	–	–	–	¼	–	–	43.
1	6	2	2	27	3	–	–	–	–	–	–	44.
–	27	8	2	27	4	–	10	–	–	½	–	45.
1	–	–	–	30	18	–	–	–	–	–	–	46.
2	–	–	–	25	18	–	–	–	–	–	–	47.
2	14	5	1	30	26	–	–	–	–	–	–	48.
1	–	–	1	18	12	–	–	–	–	–	–	49.
2	–	–	1	9	–	–	–	–	–	–	–	50.
1	–	–	5	63	36	–	–	–	–	–	–	51.
2	30	10	5	62	45	–	3	–	–	–	–	52.
–	32	12	–	70	47	–	6	–	–	–	–	53.
–	19	9	–	12	–	–	4	–	–	½	–	54.
6	10	6	1	45	4	–	3	–	–	–	–	55.
–	12	7	2	35	40	–	3	–	–	–	–	56.
2	25	9	5	63	49	–	–	–	–	–	–	57.
1	–	–	2	12	–	–	–	–	–	–	–	58.
2	–	–	1	32	24	–	–	–	–	–	–	59.
4	32	18	2	30	29	–	2	–	–	–	–	60.
1	–	–	–	12	7	–	–	–	–	–	–	61.

Ellenőrzőszám	Nomina Incolar*um* Jász Fénszarusiensium	Hospites	Familiae	Uxores et Viduae	Filii et filiae infra 15 annos	Boves usuales	Vaccae domesticae	Vaccae in grege	Equi domestici	Equi in grege
62.	Joan*nes* Szalmas	1	–	1	–	1	1	1	2	–
63.	Joan*nes* Farkas	1	–	1	3	2	2	–	2	1
64.	Joan*nes* Sámboki	1	–	1	1	–	2	–	2	–
65.	Jacobus Katona	1	–	1	–	–	–	1	–	–
66.	Steph*anus* Czako	1	–	1	1	–	2	–	1	–
67.	Grego*rius* Bán	1	–	1	2	2	1	–	1	–
68.	Fabianus Berecz	1	–	1	1	–	2	–	–	–
69.	Joan*nes* Budai	1	1	1	–	1	3	–	–	–
70.	Andr*eas* Kiss	1	–	1	2	6	3	–	–	–
71.	Steph*anus* Palocz	1	3	2	1	2	2	–	1	–
72.	Geor*gius* Kovács	1	–	1	–	–	1	–	1	–
73.	Andr*eas* Török	1	–	1	1	1	2	–	–	–
74.	Matthi*as* Totth	1	–	1	2	4	2	1	1	–
75.	Petrus Daika	1	1	1	3	1	2	–	–	–
76.	Paul*us* Kiss	1	–	1	4	4	2	–	–	–
77.	Geor*gius* Kohaida	1	2	3	9	4	2	1	2	–
78.	Steph*anus* Rági	1	–	1	2	1	2	2	2	1
79.	Mich*ael* Kalácska	1	1	2	1	–	2	–	1	–
80.	Joan*nes* Csardala	1	1	–	2	2	3	–	–	–
81.	Thomas Szanda	1	1	1	–	2	1	2	2	–
82.	Joan*nes* Kiss	1	–	1	1	1	–	–	1	–
83.	Demetri*us* Illés	1	–	1	1	–	–	1	1	–
84.	Paulus Botth	1	1	1	1	2	2	–	1	–
85.	Michael Fekete	1	1	2	2	1	1	1	–	–
86.	Joan*nes* Dudás	1	1	2	1	4	4	–	–	–
87.	Fran*ciscus* Szabo	1	1	2	–	1	2	–	–	–
88.	Steph*anus* Totth	1	–	1	5	4	1	–	–	–
89.	Steph*anus* Kiss	1	–	1	1	1	2	2	–	–
90.	Michael Bene	1	–	1	1	1	2	–	1	–
91.	Steph*anus* Bako	1	–	1	1	–	–	1	–	–
92.	Micha*el* Fódi	1	–	1	5	1	2	–	–	–
93.	Steph*anus* Bak	1	–	1	2	2	3	–	1	–
94.	Grego*rius* Dobák	1	2	2	6	4	3	–	2	1
95.	Albertus Csusz (?)	1	–	1	1	–	–	–	–	1
96.	Steph*anus* Kovács	1	–	1	4	–	–	1	1	–
97.	Fran*ciscus* Berini	1	2	3	1	1	2	–	–	–
98.	Laur*entius* Rusai (?)	1	–	1	2	3	1	–	–	–
99.	Steph*anus* Dobák	1	–	1	3	1	1	1	–	–
100.	Joan*nes* Oroszlán	1	–	1	3	1	1	1	–	–
101.	Joan*nes* Simon	1	–	1	1	–	1	1	1	1
102.	Andr*eas* Gódér	1	–	1	2	1	–	–	–	1
103.	Joan*nes* Totth	1	1	1	2	2	–	1	–	–

Hinnuli, juvenci, juvencaeque 2 et 3 annorum	Oves, caprae, agnique	Haedi, agnelli	Porci	Tritici siliginis metretae	Hordei, milii et speltae metretae	Avenae metretae	Vini urnae	Apum alveariae	Braxatoria	Lebetes	Molae	Ellenőrzőszám
5	22	9	4	36	28	–	–	–	–	–	–	62.
2	–	–	–	36	28	–	–	–	–	–	–	63.
–	–	–	3	36	–	–	–	–	–	–	–	64.
1	–	–	–	18	–	–	16	–	–	–	–	65.
1	–	–	–	8	7	–	–	–	–	–	–	66.
1	–	–	1	16	3	–	–	–	–	–	–	67.
–	–	–	–	9	1	–	–	–	–	–	–	68.
–	–	–	4	15	9	–	6	–	–	–	–	69.
1	–	–	4	15	9	–	10	–	–	–	–	70.
1	–	–	2	72	27	–	–	–	–	–	–	71.
1	–	–	1	20	9	–	–	–	–	–	–	72.
1	–	–	–	20	–	–	–	–	–	–	–	73.
4	27	12	4	70	67	9	–	–	–	–	–	74.
1	–	–	–	13	4	–	–	–	–	–	–	75.
3	19	7	2	42	26	–	–	–	–	–	–	76.
3	25	12	6	56	36	–	6	–	–	–	–	77.
1	–	–	2	27	–	–	–	–	–	–	–	78.
–	–	–	–	14	5	–	5	–	–	–	–	79.
–	21	9	1	45	14	–	–	–	–	–	–	80.
1	–	–	1	40	9	–	–	–	–	–	–	81.
1	–	–	–	12	6	–	–	–	–	–	–	82.
1	–	–	1	15	9	–	6	–	–	–	–	83.
1	–	–	2	18	5	–	–	–	–	–	–	84.
3	–	–	–	28	7	–	3	–	–	–	–	85.
3	–	–	1	40	4	–	18	4	–	–	–	86.
2	–	–	2	16	5	–	–	–	–	–	–	87.
2	–	–	2	27	22	–	–	–	–	–	–	88.
1	–	–	4	15	–	–	–	–	–	–	–	89.
2	–	–	2	16	16	–	–	–	–	–	–	90.
3	–	–	–	15	8	–	–	–	–	–	–	91.
1	–	–	1	11	–	–	–	–	–	–	–	92.
1	17	7	4	37	8	–	–	1	¼	–	–	93.
4	14	6	4	106	25	–	–	–	–	–	–	94.
2	–	–	2	8	9	–	6	–	–	–	–	95.
1	–	–	1	12	–	–	–	–	–	–	–	96.
2	–	–	–	25	18	–	7	–	–	–	–	97.
2	–	–	–	25	10	–	1	–	–	–	–	98.
2	–	–	2	15	–	–	4	–	–	–	–	99.
2	–	–	–	16	3	–	9	–	–	–	–	100.
3	–	–	–	22	9	–	5	–	–	–	–	101.
–	–	–	1	10	3	–	5	4	–	–	–	102.
3	–	–	2	25	9	–	–	–	–	–	–	103.

Ellenőrzőszám	Nomina Incolar*um* Jász Fénszarusiensium	Hospites	Familiae	Uxores et Viduae	Filii et filiae infra 15 annos	Boves usuales	Vaccae domesticae	Vaccae in grege	Equi domestici	Equi in grege
104.	Steph*anus* Krisan	1	–	1	–	–	1	–	–	–
105.	Gregor*ius* Bogyi	1	1	1	–	1	1	1	–	–
106.	Joan*nes* Gall	1	–	1	3	–	2	–	–	–
107.	Joan*nes* Csizmadia	1	–	1	3	–	2	–	1	–
108.	Gregor*ius* Fábián	1	–	1	2	1	1	–	–	–
109.	Gaspar Dosa	1	–	1	2	2	2	–	–	–
110.	Joan*nes* Török	1	–	1	4	4	5	–	2	–
111.	Steph*anus* Josa	1	–	1	–	–	2	–	–	–
112.	Joan*nes* Nagy	1	–	2	1	2	2	–	2	–
113.	Joan*nes* Török	1	–	1	1	1	1	–	–	–
114.	Paulus Patai	1	–	1	4	1	2	1	–	–
115.	Antonius Hollokói	1	–	–	–	1	1	1	–	–
116.	Thomas Bencsik	1	–	1	1	1	–	1	–	–
117.	Steph*anus* Dobák	1	–	1	1	–	–	–	–	2
118.	Vidua Catha*rina* Juhász	–	–	1	–	1	1	–	–	–
119.	Gregor*ius* Maroti	1	–	1	–	–	1	–	–	–
120.	Nicol*aus* Szabo	1	–	1	2	2	1	–	–	–
121.	Vidua Elisabet Pál	–	–	1	2	1	1	1	–	–
122.	Fran*ciscus* Rusai	–	1	1	2	–	1	–	–	–
123.	Vidua Marga*retha* Dorko	–	–	1	1	–	1	–	–	–
124.	Geor*gius* Horváth	1	–	1	1	–	–	1	–	–
125.	Vidua Anna Gedei	–	–	1	1	–	1	–	–	–
126.	Marti*nus* Acsai	1	–	1	1	–	1	–	–	–
127.	Vidua Anna Szabo	–	–	1	–	–	1	–	–	–
128.	Joan*nes* Halászi	1	1	1	–	1	2	–	–	–
129.	Gregor*ius* Nagy	1	–	1	–	–	1	–	–	–
130.	Lanio Andr*eas* Mészáros	1	–	1	–	2	–	–	–	–
131.	Andr*eas* Dobák	1	–	1	1	–	–	–	1	–
132.	Joan*nes* Dobak	1	–	1	1	2	1	–	–	–
	Pagus habet molas	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Sum*m*a cum Extractus	125	68	161	251	252	221	55	88	35

Hinnuli, juvenci, juvencaeque 2 et 3 annorum	Oves, caprae, agnique	Haedi, agnelli	Porci	Tritici siliginis metretae	Hordei, milii et speltae metretae	Avenae metretae	Vini urnae	Apum alveariae	Braxatoria	Lebetes	Molae	Ellenőrzőszám
1	–	–	–	16	–	–	–	–	–	–	–	104.
4	–	–	1	18	7	–	–	–	–	–	–	105.
3	–	–	–	12	–	–	2	–	–	–	–	106.
–	–	–	4	9	9	–	14	–	–	–	–	107.
–	–	–	1	15	16	–	1	–	–	–	–	108.
1	40	28	3	16	9	–	3	–	–	–	–	109.
–	–	–	5	75	18	–	–	–	–	–	–	110.
2	–	–	–	16	13	–	–	–	–	–	–	111.
–	–	–	1	27	20	–	–	–	–	–	–	112.
2	–	–	2	16	9	–	–	–	–	–	–	113.
1	–	–	2	25	9	–	–	–	–	–	–	114.
1	–	–	–	12	–	–	–	–	–	–	–	115.
–	–	–	1	3	1	–	–	–	–	–	–	116.
–	–	–	–	9	–	–	–	–	–	–	–	117.
–	–	–	1	8	6	–	–	–	–	–	–	118.
2	–	–	–	8	–	–	2	–	–	–	–	119.
–	–	–	1	16	3	–	1	–	–	–	–	120.
–	–	–	–	9	3	–	–	–	–	–	–	121.
–	–	–	1	18	5	–	2	–	–	–	–	122.
1	–	–	–	8	3	–	–	–	–	–	–	123.
2	–	–	–	6	4	–	–	–	–	–	–	124.
–	–	–	1	9	3	–	–	–	–	–	–	125.
2	–	–	–	11	14	–	–	–	–	–	–	126.
–	–	–	–	–	–	–	6	–	–	–	–	127.
–	–	–	2	18	–	3	8	–	–	–	–	128.
1	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	129.
–	65	25	–	18	–	–	–	–	–	–	–	130.
–	–	–	–	9	–	–	–	–	–	–	–	131.
–	–	–	–	10	6	–	1	–	–	–	–	132.
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	
192	1048	449	251	3952	2334	47	302	11	2 1/2**	2	4	

Jász Fénszaru, die 13. 9br*is* 1710.
Judices et Jurati Jász Fénszarusien*ses* m. p.***
[Papírfölzetbe nyomott pecsét]

* A 2-es számjegy fölé írva: „siccae molae" = szárazmalmok.

** Az eredetiben számolási hibából 2 1/4 szerepel. Úgy tűnik, az összeíró hadilábon állt a törtszámokkal, mivel az első lapalji összesítésben Kálmán János és Illés István szenátorok 1/2, illetve 1/4 serfőzőházát 1/3-nak vette, majd a végösszeg előtt megismételt részösszesítéseknél ezt az 1/3-ot egyszerűen 1/2-re javította a könnyebb számítás kedvéért.

*** Jászfényszaru, 1710. november 13. napján. Jászfényszarui bírák és esküdtek s. k.

4.

Jászfényszaru lovagrendi összeírása 1713

Lelőhelye: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár IV. Jászkun kerület levéltára. 3/a. Jászkun kerület adószedőjének iratai. Conscriptiones. — A kötet címe: „Generalis Jazygum, Majoris et Minoris Cumaniae conscriptio de anno 1713." Fényszaru összeírása: 50–55. p.

A Kiss József által használt latin példánytól eltérően egy német nyelvű változatot közlünk. A németes helyesírás lépten-nyomon mókásan eltorzított családneveket eredményezett. Így lett a *Tóth*ból „Dot", a *Kálmán*ból „Galmann", a *Feketé*ből „Vegete" és a *Takács*ból „Dagacs". Az összeírás rovatainak felsorolásánál a magyar fordítás előtt szükség esetén a mai helyesírás szerinti német kifejezést is megadjuk:

1. „Fenssaru, Inwohner mit Tauf- und Zuenahmen" = Fényszaru, Inwohner (Einwohner) mit Tauf- und Zuname. Lakosok kereszt- és családnévvel.
2. „Würth" = Wirte. Gazdák.
3. „Dienstbothen" = Dienstboten. Cselédek.
4. „Frauen und Wittfrauen" = Frauen und Witfrauen. Asszonyok és özvegyek.

Ellenőrzőszám	Fenssaru Inwohner mit Tauf- und Zuenahmen	Würth	Dienstbothen	Frauen und Wittfrauen	Söhn und Töchter 15 Jahre	Heimb*liche* Ochsen	Gemäste Ochsen	Heimb*liche* Khüe	Waÿdt Khüe 2-3 Jährige
1.	Richter Matthias Salmas	1	1	2	1	8	–.	1	5
2.	Kleinr*ichter* Georgius Sabo	1	–	1	–	–	–	1	1
3.	Albertus Parlagi	1	–	1	–	–	–	3	–
4.	Joannes Salmas	1	1	1	–	–	–	1	2
5.	Kürchv*erwalter* Georg*ius* Csáko	1	–	2	2	6	4	2	5
6.	Hadnag Georg*ius* Galmann	1	–	1	–	–	–	–	–
7.	Notarius Paulus Nagÿ	–	–	–	–	–	–	–	–
8.	Casparus Nagÿ, Nobilis	1	–	1	–	–	–	–	4
9.	Gregorius Barangnÿ	1	1	1	1	8	–	–	2
10.	Joannes et Steph*anus* Galmann	2	1	2	–	8	18	–	2
11.	Paulus Dot	1	–	1	–	4	–	–	2
12.	Stephanus Tereck	1	1	1	–	6	–	2	1
13.	Matthias Pirack	1	–	1	–	2	–	1	2
14.	Gregorius Simon	1	1	2	1	–	4	–	6
15.	Jacobus Marko	1	2	1	1	8	4	1	6
16.	Casparus Gödör	1	–	2	1	–	–	–	–
17.	Stephanus Ülles	1	1	1	–	2	–	2	2
18.	Paulus Pakos	1	1	–	–	6	–	1	1
19.	Stephanus Sabo	1	–	1	1	4	–	–	4
20.	Joannes Gödör	1	–	1	1	6	–	1	5
21.	Matthias Horwat	1	–	3	2	6	–	1	2

5. „Söhn und Töchter 15 Jahre" = Söhne und Töchter. Fiúk és leányok.
6. „Heimbliche Ochsen" = Heimische Ochsen. Igásökrök.
7. „Gemäste Ochsen" = Vágómarhák.
8. „Heimbliche Khüe" = Heimische Kühe. Fejőstehenek.
9. „Waÿdt Khüe 2-3 Jährige" = [Waÿdt→ Weide] Kühe. 2–3 éves gulyabeli tehenek.
10. „Heimbliche Pferde" = Heimische Pferde. Igáslovak.
11. „Waÿdt Pferde" = [Waÿdt→ Weide] Pferde. Ménesbeli (legelőn tartott) lovak.
11/a. Terzi und Füllen 2–3 Jährige" = 2–3 éves csikók. Ezt a rovatot elhagytuk, mivel valamennyi üresen maradt.
12. „Schaaf, Gaiss und Wider" = Schafe, Geisse und Widder. Juhok, kecskék és kosok.
13. „S. v. Schwein" = Salva (Sit) venia Schweine. Bocsánat a kifejezésért: disznók.
14. „Halbtraÿdt Kill" = Getreide. Gabona (búza) kilában.
15. „Gersten und Breie Kill" = Árpa és köles kilában.
16. „Haaber Kill" = Haber (Hafer). Zab kilában.
17. „Wein Eimer" = Bor vödörben (akóban).
18. „Peinstöck" = Bienenstöcke. Méhkaptárak.
19. „Braÿhauser" = Brauhäuser. Serfőzőházak (serfőzdék).
20. „Brandtwein Kössl" = Branntwein Kessel. Pálinkafőző üstök.
21. „Mühlen" = Malmok.

Heimbl*iche* Pferde	Waÿdt Pferde	Schaaf, gaiss und Wider	*Salva venia* Schwein	Halbtraÿdt Kill	Gersten und Breie Kill	Haaber Kill	Wein Eimer	Peinstöck	Braÿhauser	Brandtwein Kössl	Mühlen	Ellenőrzőszám
3	–	30	7	30	36	16	4	–	–	–	–	1.
3	–	–	–	20	16	–	–	1	–	–	–	2.
–	–	–	2	–	3	–	–	–	–	–	–	3.
2	–	20	2	20	15	–	–	–	–	–	–	4.
4	–	25	4	32	15	–	15	–	–	–	–	5.
2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	6.
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	7.
4	–	–	7	35	85	15	–	–	–	–	–	8.
3	1	40	3	40	50	–	–	4	–	–	–	9.
3	2	–	16	80	50	25	–	–	½	–	–	10.
2	–	–	2	25	27	1	–	–	–	–	–	11.
–	–	–	6	12	23	–	3	–	–	–	–	12.
2	–	20	3	15	3	–	20	–	–	–	–	13.
4	1	–	7	15	12	–	–	–	–	–	–	14.
3	–	58	7	60	45	–	15	–	–	–	–	15.
2	–	–	1	6	4	–	–	–	–	–	–	16.
3	2	75	9	45	26	15	15	–	¼	–	–	17.
2	–	34	1	20	25	–	6	8	–	–	–	18.
2	–	–	3	30	25	5	–	–	–	–	–	19.
3	1	40	3	40	40	10	–	–	–	–	–	20.
–	–	–	4	18	36	12	–	–	–	–	–	21.

Ellenőrzőszám	Fenssaru Inwohner mit Tauf- und Zuenahmen	Würth	Dienstbothen	Frauen und Wittfrauen	Söhn und Töchter 15 Jahre	Heimbl*iche* Ochsen	Gemäste Ochsen	Heimbl*iche* Khüe	Waÿdt Khüe 2-3 Jährige
22.	Nickolaus Tereck	1	–	3	2	–	–	2	4
23.	Nickolaus Kocska	1	–	2	1	2	–	–	3
24.	Gregorius Kohaÿda	1	–	1	–	–	–	–	2
25.	Stephanus Gorbacs	1	–	1	–	–	–	–	1
26.	Gregorius Menhárd	1	–	1	–	–	–	1	7
27.	Laurentius Rusvahi	1	–	1	–	2	–	1	2
28.	Andreas Gödör	1	–	1	–	2	–	1	–
29.	Joannes Berini	1	–	1	–	–	–	–	3
30.	Stephanus Backi	1	–	1	–	–	–	1	2
31.	Michael Polowas	1	–	1	–	–	–	1	1
32.	Andreas Towack	1	–	1	–	2	–	–	2
33.	Martinus Koas	1	–	1	–	–	–	–	–
34.	Stephanus Packo	1	–	1	–	2	–	1	1
35.	Casparus Dossa	1	–	1	–	–	–	–	5
36.	Gregorius Berini	1	–	1	–	4	–	1	2
37.	Matthias Sabo	1	–	1	–	–	–	1	–
38.	Gregorius Fabian	1	–	1	–	–	–	2	–
39.	Paulus Tornocsi	1	–	3	2	6	–	–	8
40.	Joannes Salmas	1	–	2	1	4	–	–	3
41.	Stephanus Dot	1	–	1	1	2	–	–	2
42.	Andreas Sasko	1	–	1	1	2	–	1	1
43.	Gregorius Gulias	1	–	1	–	2	–	–	–
44.	Michael Dot	1	–	1	–	2	–	–	4
45.	Paulus Pot	1	–	1	–	2	–	–	–
46.	Gregorius Koacs	1	–	2	1	–	–	–	4
47.	Thomas Winset	1	–	2	1	–	–	–	1
48.	Matthias Bacsko	1	1	2	1	6	–	1	5
49.	Jacobus Pataki	1	–	2	2	–	–	–	–
50.	Paulus Nagÿ	1	–	–	1	2	–	–	1
51.	Joannes Samboki	1	–	1	–	–	–	–	4
52.	Joannes Dudas	1	1	1	–	4	–	–	3
53.	Joannes Towack	1	–	1	–	–	–	2	1
54.	Joannes Töröck	1	1	1	–	4	–	–	5
55.	Stephanus Radi	1	–	1	–	–	–	1	1
56.	Martinus Borna	1	–	1	1	2	–	1	2
57.	Stephanus Pataki	1	–	1	–	4	–	–	2
58.	Gregorius Vegete	1	–	2	1	4	–	–	5
59.	Stephanus Koacs	1	–	1	–	–	–	1	–
60.	Gregorius Paál	1	–	1	–	2	–	–	3
61.	Gregorius Koacs	1	–	1	–	–	–	2	2
62.	Paulus Kis	1	–	1	–	6	–	–	2
63.	Gregorius Pirack	1	–	1	–	–	–	1	4

Heimbl*iche* Pferde	Waÿdt Pferde	Schaaf, gaiss und Wider	*Salva venia* Schwein	Halbtraÿdt Kill	Gersten und Breie Kill	Haaber Kill	Wein Eimer	Peinstöck	Braÿhauser	Brandtwein Kössl	Mühlen	Ellenörzőszám
4	–	33	3	20	20	–	–	–	–	1	–	22.
2	–	16	2	15	14	–	–	–	–	–	–	23.
–	1	–	1	8	6	–	–	–	–	–	–	24.
–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	25.
4	–	15	1	8	11	–	–	–	–	–	–	26.
–	–	–	–	10	10	–	–	–	–	–	–	27.
–	–	–	1	12	–	–	–	4	–	–	–	28.
–	–	–	–	6	6	–	–	–	–	–	–	29.
2	–	–	2	10	–	–	–	–	¼	–	–	30.
–	–	–	1	3	–	–	–	–	–	–	–	31.
–	–	–	–	8	9	–	–	–	–	–	–	32.
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	33.
2	–	–	1	10	7	–	–	–	–	–	–	34.
–	–	–	2	14	14	2	–	–	–	–	–	35.
–	–	–	1	10	10	–	–	–	–	–	–	36.
–	–	3	1	6	–	–	–	–	–	–	–	37.
–	–	–	1	6	6	–	–	–	–	–	–	38.
3	–	47	6	18	16	–	–	–	–	–	–	39.
2	–	8	2	10	10	–	–	–	–	–	–	40.
2	1	–	1	8	9	–	–	–	–	–	–	41.
2	–	–	2	13	10	6	–	–	–	–	–	42.
–	–	–	1	12	6	–	–	–	–	1	–	43.
–	–	–	–	6	6	–	–	–	–	–	–	44.
3	–	–	2	6	7	3	–	–	–	–	–	45.
4	1	–	2	8	7	–	–	–	–	–	–	46.
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	47.
–	–	–	2	10	16	2	–	–	–	–	–	48.
–	–	–	1	15	15	12	–	–	–	–	–	49.
–	–	–	–	6	6	–	–	–	–	–	–	50.
3	–	–	2	15	10	–	–	–	–	–	–	51.
–	–	–	2	13	–	–	–	10	–	–	–	52.
1	2	–	–	8	8	–	–	–	–	1	–	53.
–	–	30	3	30	36	–	–	–	–	–	–	54.
2	1	–	1	10	12	–	–	–	–	–	–	55.
–	–	–	2	6	13	–	–	–	–	–	–	56.
2	–	16	–	14	12	–	–	–	–	–	–	57.
–	–	33	1	–	6	–	–	–	–	–	–	58.
2	–	–	1	7	6	7	–	–	–	–	–	59.
–	–	–	1	15	10	–	–	–	–	–	–	60.
–	–	–	2	8	11	–	–	–	–	–	–	61.
–	–	16	2	30	25	–	–	–	–	–	–	62.
–	–	–	–	4	7	–	–	–	–	–	–	63.

Ellenőrzőszám	Fenssaru Inwohner mit Tauf- und Zuenahmen	Würth	Dienstbothen	Frauen und Wittfrauen	Söhn und Töchter 15 Jahre	Heimbl*iche* Ochsen	Gemäste Ochsen	Heimbl*iche* Khüe	Waÿdt Khüe 2-3 Jährige
64.	Petrus Daika	1	–	1	1	–	–	1	1
65.	Andreas Ketvaÿ	1	–	1	–	–	–	–	1
66.	paulus Batai	1	–	1	–	2	–	1	–
67.	Gregorius Dagacs	1	–	1	–	–	–	1	3
68.	Martinus Kurbocs	1	–	1	1	2	–	2	–
69.	Petrus Berecskÿ	1	–	1	–	2	–	–	2
70.	Gregorius Horwath	1	–	–	1	4	–	1	2
71.	Joannes Oroslan	1	–	1	–	1	–	1	2
72.	Joannes Piraka	1	–	1	–	–	–	1	1
73.	Andreas Seres	1	–	4	3	–	–	–	4
74.	Gregorius Esias	1	1	1	–	6	–	–	7
75.	Stephanus Paracsa	1	–	3	2	4	–	1	–
76.	Joannes Warga	1	–	1	–	4	–	–	2
77.	Joannes Gorcsmaros	1	–	1	1	–	–	–	3
78.	Joannes Gaál	1	–	1	–	2	–	1	4
79.	Joannes Kis	1	–	1	–	–	–	1	–
80.	Andreas Pirro	1	–	1	–	–	–	1	2
81.	Andreas Isaias	1	–	1	–	–	–	–	2
82.	Andreas Toback	1	–	1	–	2	–	1	1
83.	Joannes Genke	1	–	1	–	2	–	1	–
84.	Andreas Gulias	1	–	2	2	8	–	2	1
85.	Stephanus Godo	1	1	1	–	–	–	3	–
86.	Matthias Antal	1	1	2	1	4	–	–	9
87.	Andreas Gos	1	1	1	–	4	–	–	4
88.	Stephanus Kis	1	1	–	–	2	–	–	7
89.	Demetrius Ülles	1	1	–	–	–	–	1	1
90.	Matthias Dot	1	1	1	–	8	–	–	7
91.	Gregorius Toback	1	–	1	1	–	–	1	–
	Summa Lat*us*	91	20	110	40	199	30	60	216

Heimbl*iche* Pferde	Waÿdt Pferde	Schaaf, gaiss und Wider	*Salva venia* Schwein	Halbtraÿdt Kill	Gersten und Breie Kill	Haaber Kill	Wein Eimer	Peinstöck	Braÿhauser	Brandtwein Kössl	Mühlen	Ellenörzőszám
–	–	–	–	7	9	–	–	–	–	–	–	64.
2	–	–	2	4	–	–	–	–	¼	1	–	65.
–	–	–	2	10	–	–	–	–	–	–	–	66.
–	–	–	1	6	4	–	–	–	–	1	–	67.
–	–	–	2	6	10	–	–	–	¼	–	–	68.
–	–	–	1	6	10	–	–	–	–	–	–	69.
–	–	–	2	14	16	10	–	–	–	–	–	70.
–	–	–	1	8	4	–	–	–	–	–	–	71.
1	–	8	2	10	–	–	–	–	–	–	–	72.
2	–	–	2	30	25	–	–	–	–	–	–	73.
2	1	–	2	20	40	6	–	–	–	–	–	74.
2	–	–	1	16	10	–	–	–	–	–	–	75.
–	–	–	1	8	6	2	–	–	–	–	–	76.
–	–	–	2	6	8	–	–	–	–	–	–	77.
–	–	–	2	7	5	–	–	–	–	–	–	78.
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	79.
2	–	–	–	8	6	–	–	–	–	–	–	80.
–	–	–	1	–	7	–	–	–	–	–	–	81.
–	–	–	1	–	3	3	–	–	–	1	–	82.
–	–	4	1	7	–	–	–	–	–	–	–	83.
3	2	50	3	100	150	–	–	4	–	–	–	84.
3	–	–	1	4	22	–	–	–	–	–	–	85.
2	1	28	3	36	33	–	–	–	–	–	–	86.
2	–	–	7	20	30	8	–	–	–	–	–	87.
–	–	–	2	10	13	–	–	–	–	–	–	88.
2	1	–	1	10	10	–	5	–	–	–	–	89.
2	1	23	3	40	38	20	–	–	–	–	–	90.
2	–	–	–	8	30	–	–	–	–	–	–	91.
110	19	671	190	1362	1402	180	83	31	1 ½	6	1*	

Seind Schuldig 1762 f.**

* A rubrika fölé írva: *Die Gemain hat* = a község tulajdonában.

** Legyen az adó 1762 forint. (Ez Ehrenfeld inspector javaslata a kivetendő adó mértékéről.)

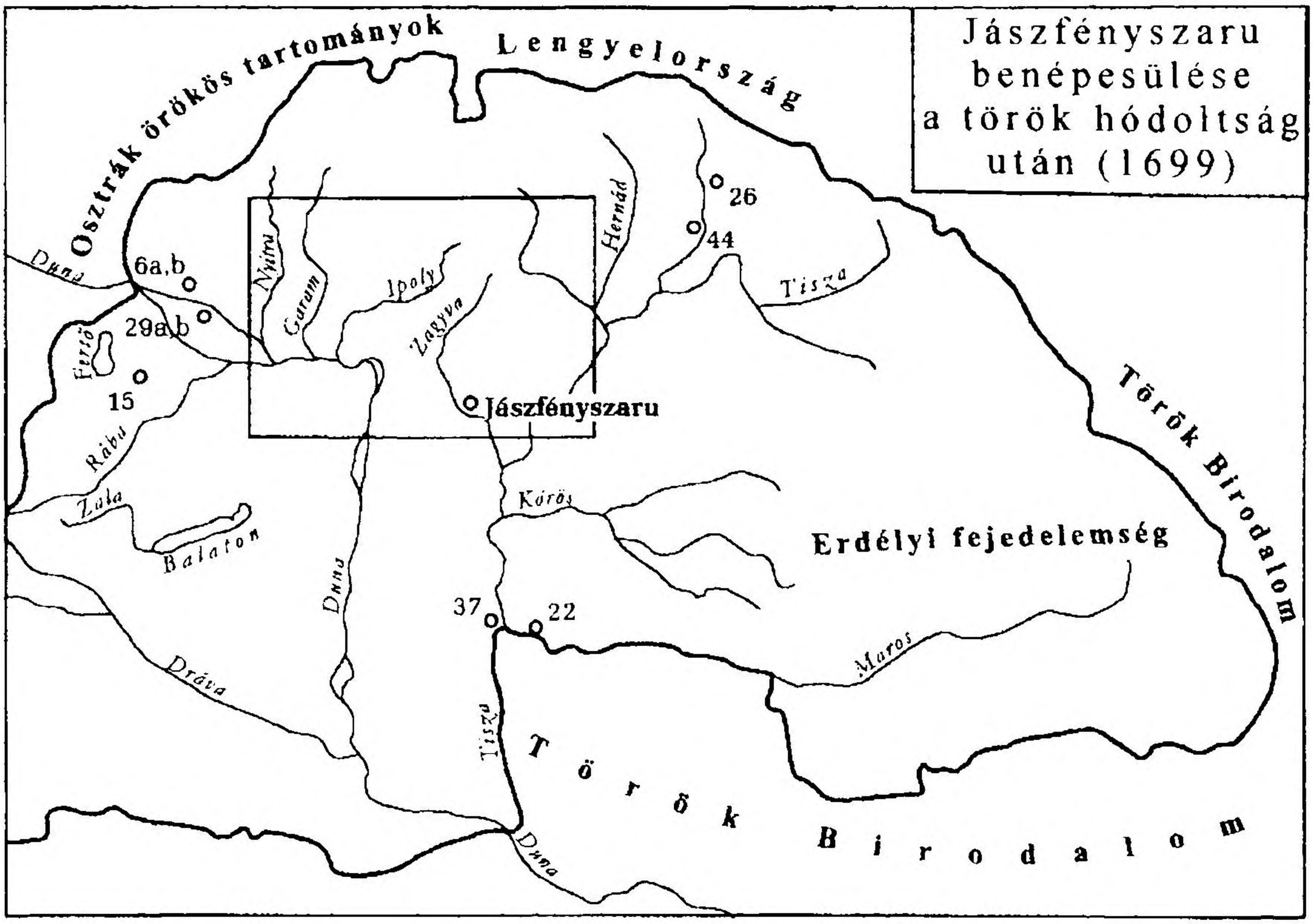

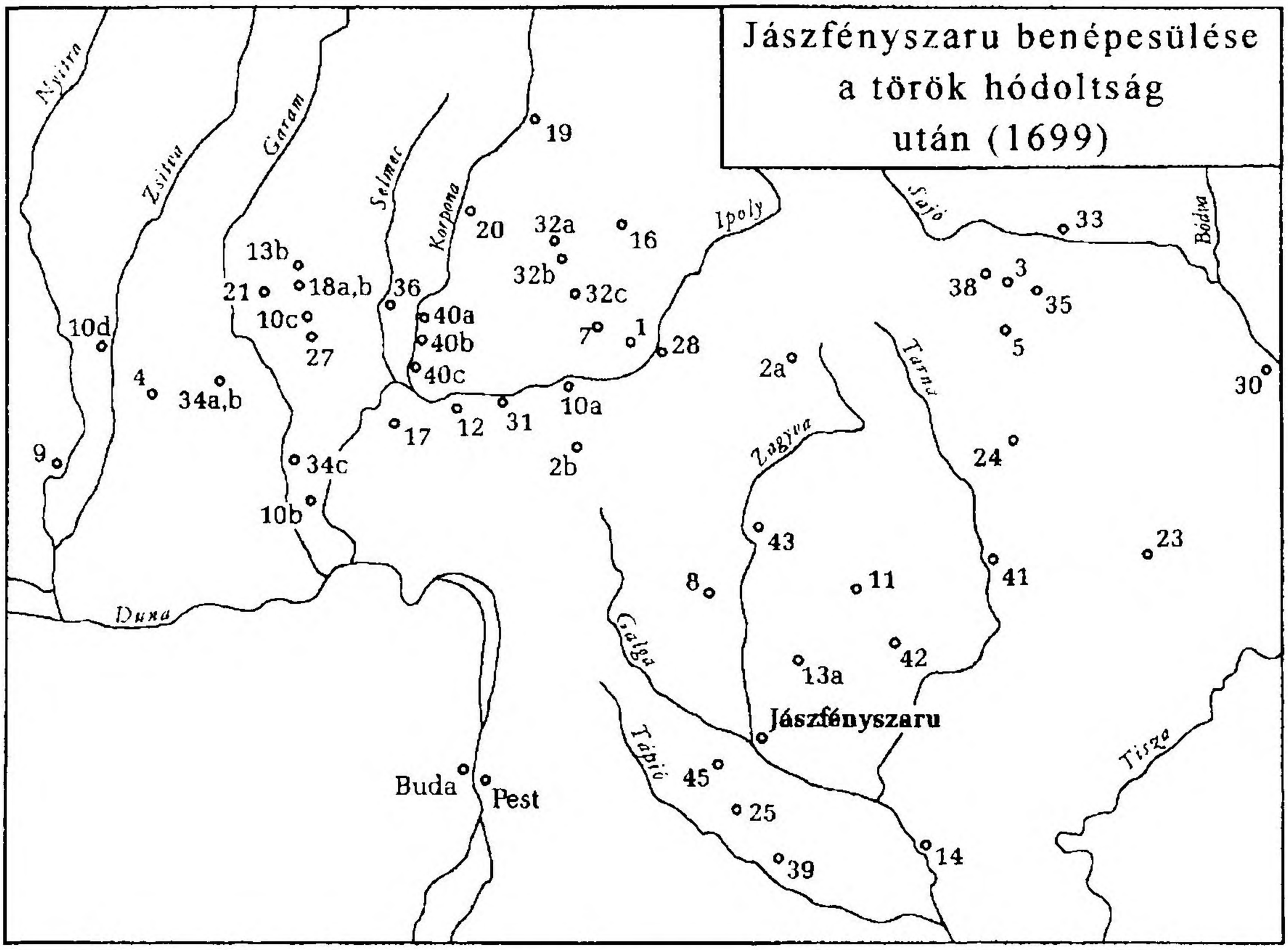

A térképvázlatokat szerkesztette Gombocz András.

Diagramok

1. Az állatállomány összetétele 1699-ben

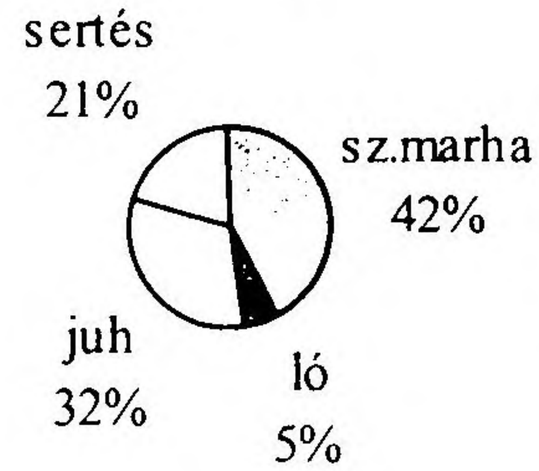

2. A szarvasmarha-állomány összetétele 1699-ben

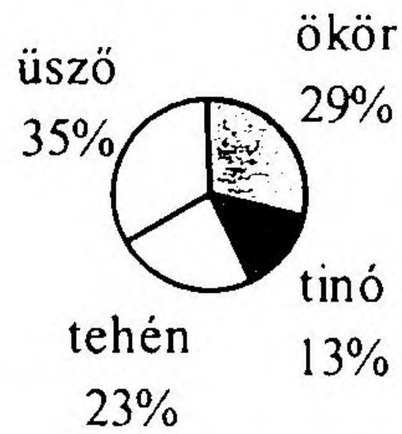

3. Az elvetett termény megoszlása 1699-ben

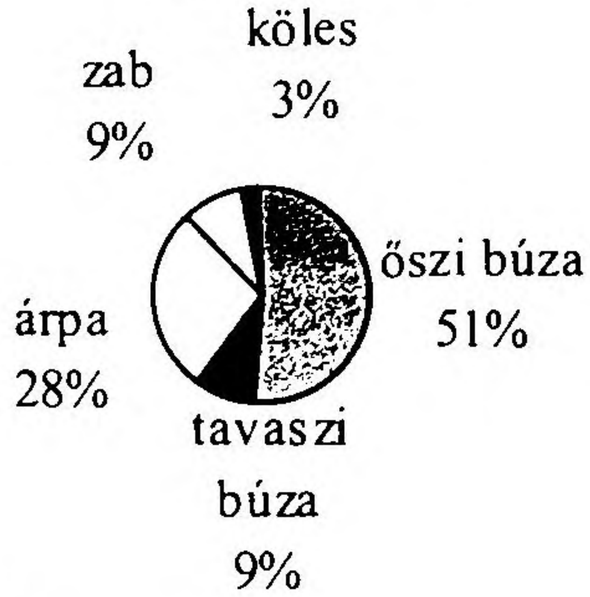

A térképen jelölt települések jegyzéke

1. Alsózellő (Kis Zella): Nógrád vm./ Sz., Malé Zlievce
2. Baglyas(Baglias)
   a) Baglyasalja: Nógrád vm./ Nógrád m.
   b) Baglyos: Nógrád vm./ Nógrád m.
3. Bolyok (Bolyock): Borsod vm./ BAZ m.
4. Cseke („Cséky"): Bars vm./ Sz., Čaka
5. Csernely (Csernei): Borsod vm./ BAZ m.
6. Diószeg (Dioscek)
   a) Magyardiószeg: Pozsony vm./ Sz.
   b) Németdiószeg: Pozsony vm./ Sz.
7. Ebeck (Ebeczk): Nógrád vm./ Sz., Obeckov
8. Egyházasdengeleg (Dengele.): Hont vm./ Nógrád m.
9. Érsekújvár (Ujvarinen): Nyitra vm./ Sz., Nové Zámky
10. Gyarmat (Jarmat)
    a) Balassagyarmat: Nógrád vm./ Nógrád m.
    b) Kisgyarmat: Hont vm./ Sz., Sikenič
    c) Hontfüzesgyarmat: Hont vm./ Sz., Hontianska Vrbica
    d) Zsitvagyarmat: Bars vm./ Sz., Žitavce
11. Gyöngyös: Heves vm./ Heves m.
12. Hont (Hont): Hont vm./ Nógrád m.
13. „Hordiensis" (?)
    a) Hort: Heves vm./ Heves m.
    b) Horhi: Hont vm./ Sz., Horša
14. Jászalsószentgyörgy: Jászkun kerület/Jász-Nagykun Szolnok m.
15. Kapuvár (Kapuvar): Sopron vm./ Győr-Moson-Sopron m.
16. Kékkő (Kőkű): Nógrádvm./ Sz., Modrý Kameň
17. Kemence (Kemencza): Hont vm./ Pest m.
18. Kereskény (Kereskien)
    a) Kiskereskény: Hont vm./ Sz.
    b) Nagykereskény: Hont vm./ Sz.
19. Kisszalatna (Kis Szallatnya): Zólyom vm./ Sz., Slatinka
20. Korpona (Corpona): Hont vm./ Sz., Krupina
21. Léva (Levensis): Bars vm./ Sz., Levice
22. Makó (Mako): Csanád vm./ Csongrád m.
23. Mezőkövesd (Mezőkővezd): Borsod vm./ BAZ m.
24. Mikófalva (Mikofalua): Borsod vm./ Heves m.
25. Nagykáta (Nagÿ Kata): Pest-Pilis-Solt vm./ Pest m.
26. Nagymihály (Nagy Mihaly): Zemplén vm./ Sz., Michalovce
27. Nemesoroszi (bizonyára tollhibából: „kemes Orozzy"): Bars vm./ Sz., Kukučínov
28. Nógrádszakál (Szaka): Nógrád vm./ Nógrád m.
29. Nyárasd (Nyarasd)
    a) Alsónyárasd: Pozsony vm./ Sz.
    b) Felsőnyárasd: Pozsony vm./ Sz.
30. Ónod (Onod): Borsod vm./ BAZ m.
31. Palánk (Palank): Hont vm./ Nógrád m.,
32. Palojta (Palotta, Palota)
    a) Alsópalojta: Hont vm./ Sz., Dolné Plachtince
    b) Középpalojta: Hont vm./ Sz., Stredné Plachtince
    c) Felsőpalojta: Hont vm./ Sz., Horné Plachtince
33. Putnok (Butnok): Gömör vm./ BAZ m.
34. Salló („Sarlaÿ de Eadem")
    a) Kissalló: Bars vm./ Sz. Nagysalló része
    b) Nagysalló: Bars vm./ Sz., Tekovské Lužany
    c) Garamsalló: Hont vm./ Sz., Šalov
35. Sáta (Sata): Borsod vm./ BAZ m.
36. Szalatnya: Hont vm./ Sz., Slatina
37. Szeged: Csongrád vm./ Csongrád m.
38. Szentsimon (St. Simon): Gömör vm./ BAZ m., Ozd része
39. Tápiószele (Sele): Pest-Pilis-Solt vm./ Pest m.
40. Túr (Tur)
    a) Felső- más néven Nagytúr: Hont vm./ Sz., Horné Turovce
    b) Kistúr: Hont vm./ Sz.,
    c) Középtúr: Hont vm./ Sz.,
41. Verpelét (Verpel.): Heves vm./ Heves m.
42. Visznek: Heves vm./ Heves m.
43. Zagyvaszentjakab (St. Jacob): Heves vagy Nógrád vm./ Nógrád m.
44. Zemplén (Szemblin): Zemplén vm./ Sz., Zemplín
45. Zsámbok („Számbokÿ de eadem"): Pest-Pilis-Solt vm./ Pest m.

Kálmán Mészáros:

Die Inventaren von Jászfényszaru um die Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert

(1699-1705-1710-1713)

Die Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert bewies sich auch in der Geschichte von Ungarn als Wendepunkt. Nach den blutigen und bewegten Jahrzehnten vom Beginn des Befreiungskriegs gegen die Türken (1683) bis zum Frieden von Szatmár nach dem Rákóczi-Freiheitskampf (1711) konnte man endlich mit der neuen politischen Einrichtung des Landes, sowie mit der Regelung der staatsrechtlichen Lage Ungarns im Rahmen der Habsburger-Monarchie anfangen, die auch wirtschaftliche, soziale und demografische Anderungen mit sich zogen. Diese Zeit war auch in der Entwicklung des von der anderthalb Jahrhundert dauernden Türkenherrschaft unlängst befreiten Jazygiens und Kumaniens eine wichtige Station. Einerseits begann die Wiederbelebung des sich verdünnten Siedlungsnetzes der drei Regionen auf der Tiefebene, die Bevölkerung des kaum bewohnten Jazygiens und des fast ganz öden Klein- und Großkumaniens, andererseits fand damals der Verlust der Privilegien der Jazygen und Kumanen, sowie ihre Unterstellung der grundherrlichen Gerichtbarkeit statt.

Der Wiener Hof setzte sich die Vermehrung der steuerpflichtigen Bevölkerung zum Ziel, als er die Aufhebung einiger feudalen Privilegien anstrebte. Da der ungarische Adel streng auf seine Steuerfreiheit bestand, konnten nur die Rechte der zwischen dem Adel und den Leibeigenen stehenden, übrigens zahlreichen privilegierten Elemente (ehemalige Soldaten der Grenzfestungen, Siedlungen mit Haiduckenprivilegien usw.) gekürzt werden. Leopold I. verkaufte aus diesen Gründen 1702 an den Deutschen Orden die nach den Befreiungskriegen als Neuerwerb (neo-acquisitum) behandelten Jazygien und Kumanien.

Die Vermessung der wirtschaftlichen Kraft, der demografischen und finanziellen Lage von Jazygien und Kumanien, also die Vorbereitung des Verkaufs des Kronguts begann bereits in den 1690er Jahren. 1699 verordnete die Hofkammer die umfassende Vermessung der Bezirke. Die Durchführung der Arbeit wurde von Christoph Johann Pentz, Kammerpräfekt in Erlau geleitet, und die mit seinem Namen gezeichnete Inventar ist eine überaus wichtige Quelle zur Geschichte der Jazygen und Kumanen. Außer der allgemeinen Beschreibung der einzelnen Marktflecken, Gemeinden und Einöden enthält sie Informationen über die Besteuerungsverhältnisse während der Türkenzeit, sowie über die demografische und finanzielle Lage zur Zeit der Vermessung. Neben der Liste der Familienoberhäupte sind in der Quelle auch die Zusammenschreibung der Steuersubjekte und Steuerobjekte (Familienangehörige, Viehbestand, Saatfläche usw.) und der Entstammungsort der neu eingesiedelten Familien zu finden.

Der Verkauf der Jazygen und Kumanen steigerte weiter die ständischen Gravamina, so liegt es auf der Hand, daß sich die Bevölkerung der „Dreibezirke" im Sommer 1703 unter den ersten dem Freiheitskampf, geführt von Ferenc Rákóczi II., anschloß. In den Landesteilen, die durch die Kriegserfolge der Kuruzen unter die Herrschaft von Rákóczi und seinen Anhängern gelangten, besonders in den Komitaten von Oberungarn und auf der Tiefebene, wurden im Laufe des Jahres 1704 die zum Kuruzensoldaten gewordenen Einwohner zusammengeschrieben. In Jazygien erfolgte es im Frühling 1705. Dieses Inventar wurde zum Zweck des Militärs, der Heeresergänzung und nicht zu dem der Besteuerung angefertigt, so sind ihre Daten zuverlässig, aber enthalten nichts über das Vermögen, den Viehbestand und die Saatfläche der einzelnen Wirtschaften. Detaillierte Informationen sind dagegen im Bereich der Gemeinde- und teilweise auch der Kirchenstruktur zu finden. Genau beim Namen werden die Anführer der bäuerlichen Selbstverwaltung genannt (Richter, Kleinrichter, Notar, Leutnant, Geschworene), sowie ihre Angestellten (Schulmeister, Feldhüter, Pferdehirt, Rinderhirt, Schäfer), die Angestellten der Kirchengemeinde (Kirchenvorsteher, Sakristan), manchmal sogar die Handwerker und Händler (Schmied, Wirt), da sie von der Musterung befreit wurden.

Gegen Ende des Freiheitskampfes, nachdem die Kuruzen die Gebiete zwischen der Donau und der Theiß hatten aufgeben müssen, und dann auch die Szolnoker Burg verloren worden war, erschienen in Jazygien und Kumanien die kaiserlichen Truppen, gefolgt von den Behörden des Deutschen Ordens. Unter der Leitung von Christoph Reisswegh Freiherr von Ehrenfeld, Inspector des Ordens wurde Ende September und Anfang Oktober 1710 im Bezirk Kleinkumanien, dann im Laufe von Oktober und November im Bezirk Jazygien eine ausführliche Steuervermessung durchgeführt. Zur Zeit der Vermessung hielt sich ein Teil der Bevölkerung vor allem wegen des Krieges, aber auch teils wegen der Pestepidemie weit weg von zu Hause auf. Mehrere Hunderte Kuruzensoldaten standen noch unter Waffen, einige kehrten Ende des Jahres heim, aber die Mehrheit erst nach der Friedenschließung von Szatmár und der Fahnenstreckung von Nagymajtény.

Der Neubeginn der Produktion nach dem Rákóczi-Freiheitskampf, die wer-weiß-schon wievielte Wiederbelebung der wiederum zerstörten Siedlungen in Klein- und Großkumanien, die wirtschaftliche Entwicklung kann auf Grund der Daten des Inventars des Ordens im Jahre 1713 beobachtet werden. Zur Zeit der ebenfalls unter der Leitung von Inspector Ehrenfels durchgeführten Vermessung erholte sich die Gegend noch nicht von den 8 Jahre geführten, blutigen Kämpfen und von der Pest, im Falle von mehreren Gemeinden kann ja auch im Vergleich zu 1710 eine Rezession festgestellt werden. Nach ein paar Jahren ist aber bereits auf dem ganzen Gebiet von Jazygien und Kumanien die Zunahme der Bevölkerungszahl und die Verbesserung der finanziellen Kennziffern zu beobachten, wobei am merkwürdigsten das rapide Wachstum der Anbaufläche ist. In diesem Fall handelt es sich nicht bloß um die Erholung von den Verlusten, sondern um den Fortgang der Agrarentwicklung, obwohl die Bedeutung des Pflanzenanbaus noch lange hinter der der extensiven Viehzucht zurückblieb. Die Ausweitung der bäuerlichen Warenproduktion, die finanzielle Zunahme machten es möglich, daß sich die Jazygen und Kumanen 1745 mit der Bewilligung von Maria Theresia von der gutsherrlichen Abhängigkeit ablösen durften. Diese Selbstablösung (redemptio) wurde später zum Grund der Gliederung der Gesellschaft von Jazygien und Kumanien, und der wiederum günstigere rechtliche Status zum Element des Weiterlebens des jazygisch-kumanischen Selbstbewußtseins.

Über den hier skizzierten Abschnitt der Geschichte der Bezirke Jazygien und Kumanien steht reichlich Sekundärliteratur zur Verfügung. Es genügt, auf die Monographie von József Kiss[1] und auf den Aufsatz des Lektors der vorliegenden Arbeit[2] hinzuweisen. Das gesamte Material der erwähnten Inventaren ist aber im Druck immer noch nicht erreichbar, ihre Publikation in vollem Umfang und ihre ausführliche Bearbeitung gehört noch zu den zukünftigen Zielen der Lokalgeschichtsschreibung. Hier wurde nur unternommen, die Abschnitte in Bezug auf Jászfényszaru aus den vier erwähnten Inventaren zu veröffentlichen. Der geehrte Leser hält eine Veröffentlichung einiger Quellen über die Vergangenheit der westlichsten Siedlung und zugleich der jüngsten Stadt von Jazygien in der Hand, deren trockene Daten ein umfassendes Bild über die zeitgenössische Bevölkerung der untersuchten Siedlung und ihre finanzielle Lage bieten.

In den Kapiteln vor den Quellen werden die Umstände der Entstehung der Inventaren, die Abstammung der nach der Vertreibung der Türken eingezogenen Bevölkerung, die Änderungen der Familienzahlen, die finanzielle Lage und die Gemeindestruktur dargestellt. Dazu kommt eine ausführliche Datei über die in den Inventaren aufgezeichneten Familienoberhäupte. Zur besseren Orientierung wurden Landkarten, Tabellen und Diagramme angefertigt. Die Quellen werden buchstabentreu, mit den originalen lateinischen und deutschen Kopfrubriken veröffentlicht, so können sie auch von Forschern ohne oder mit nur geringer Ungarischkenntnis benutzt werden. Für ausländische Forscher kann das eigentlich partikuläre Thema aus mehreren Gesichtspunkten interessant sein: Jászfényszaru ist eine typische Siedlung mit bedeutender Bevölkerungszahl auf der ungarischen Tiefebene, aber zugleich ein Teil des sich speziell entwickelnden Jazygiens. Dadurch können in seiner Geschichte sowohl die allgemeinen, als auch die speziellen Elemente begriffen werden.

---

[1] *Kiss József:* A Jászkun Kerület a Német Lovagrend földesúri hatósága idején. (1702-1731.) [Die Bezirke Jazygien und Kumanien unter der Gutsherrschaft des Deutschen Ordens] Bp., 1979.

[2] *Cseh Géza:* A Jászság leírása az 1699. évi Pentz-féle összeírásban. [Die Beschreibung von Jazygien in dem Pentz-Inventar im Jahre 1699] In: Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 10. Szerk.: Zádorné Zsoldos Mária. Szolnok, 1995. 213-232.p.

Kiss József:

Jászfényszaru nagyközség külterületi földrajzi nevei *

(A tanulmányt sajtó alá rendezte Tóth Tibor)

Úgy ítéltem meg, hogy a sok más néprajzi munka közül a legfontosabb a földrajzi nevek összegyűjtése. Szükségességét, halaszthatatlanságát bizonyítja, hogy a tagosítások, a nagygazdaságok kialakulása egyszerre fölöslegessé tette a népi névanyag nagy részét. Ahol a gazdaságok vezetőiben nem volt meg a hagyománytisztelet – nagyrészt figyelmetlenségből - ott a tábláknak számokkal való jelölésével egy csapásra kiszorították a népi névkincset a használatból, s csak az egyre idősödő és fogyó élők emlékeiben lehet ezeket a neveket megtalálni és megmenteni. Szerencsére nálunk a népi névanyag használata az általános.

A gyűjtőmunka során a népies névmagyarázatok feljegyzését is fontosnak ítéltem, ugyanis azok a fényszarui emberek gondolkodására, gondolatmenetére, asszociációkra jó példák is jellemzőek lehetnek. A különböző helyekhez, fogalmakhoz fűződő történeti megalapozottságú, vagy csupán a népi hagyományokban őrzött mondák, történetének leírása hasonlóképpen fontos és több tudományszakot (helytörténet, néprajz, nyelvészet stb.) is érdekel. Az egyes nevekhez fűződő népies névmagyarázatokat még abban az esetben is feljegyeztem, ha nyilvánvaló volt a téves voltuk, vagy észrevehetően akkor találta ki a közlő. A nyelvünk nemzeti kincsünk. A jászfényszarui ember nyelvezete, beszédmódja, szóhasználata is nemzeti kincs. A kifejezések változatossága, gazdagsága, eredetisége, hasonlatok alkalmazása, igen színessé tették az elbeszéléseket. A magyar nyelv igazi ízes, paraszti beszédformájának kétségtelenül az utolsó képviselői a megszólaltatott parasztok. Utolsó nyelvi emlékek a fényszarui paraszti kifejezésmódról. A feldolgozandó anyag szerkezetét elsősorban Farkas Ferenc és Lőrince Lajos munkája alapján építettem fel.

A szerzett ismeretek közlésének legegyszerűbb módját alkalmaztam, különválasztottam a bel- és külterületi földrajzi neveket.

Külön csoportosítottam a természeti, műveltségi és eseményneveket. Azért döntöttem így, mert ez a módszer lehetővé tette az adatközlőktől gyűjtött "kincsek" teljes közlését. Törekedtem a szószerinti közlésre. Többen elmondták ugyanarról a dologról, eseményről ugyanazt, vagy megközelítően ugyanazt, de nem úgy, más megfogalmazásban, más szavakkal. A sokak szerint oly hallgatagnak, szófukarnak kikiáltott magyar paraszt a magyar szókincs mesés gazdagságát mutatta be.

Nem kis gyönyörűségem telt ebben a munkában. Az életem értelmének egy kis darabkája ez. Ugyanezt tapasztaltam beszélgetőtársaim részéről is. A félévszázados múlt emlékeit fél évszázaddal megfiatalodva, újból átélve varázsolták vissza. Elbeszéléseik nyomán én is együtt éltem velük a múlt század eseményeiben. Bár ekkor sokuk számára nagyon küzdelme volt az élet, de most mindannyian a napos oldalon jártak.

---

* Kiss József (1924-1989) tanár, helytörténész 1981-ben írta ezt a tanulmányt, melyből részleteket közlünk. A monográfia terjedelmű munka Jászfényszaru kül- és belterületi földrajzi neveiről szól. Kiss tanár úr e dolgozata a Szolnok megyei helytörténeti pályázaton nagy sikert aratott, amit bizonyít az is, hogy a bírálóbizottságban helyet foglaló Szabó László a megyei múzeum tudományos főmunkatársa külön kiemelte teljesítményét és az első helyezésre javasolta. Mivel a két tanulmány külön-külön is önálló kötetet igényelne, ezért jelen munka csak az eredeti rövidített változata a teljes szövegnek, amely válogatás alapján a Jászfényszaru nagyközség külterületi földrajzi nevei közül olvashatók a legérdekesebbek. Bízunk abban, hogy a tanulmány így "csonkán" is reprezentálja Kiss József tudományos teljesítményét, illetve szűkebb pátriája megismerésére és megismertetésére tett erőfeszítéseit. Munkája közkincsé tételével - a korábban már napvilágot látott mongráfiája mellett – a Jászság egy nagy kutatójának az emlékét kívánjuk ápolni, mert úgy véljük sokkal többet tett Ő szűkebb pátriánk múltjának felfedezésében, mint azt sokan gondolnák. Köszönetünket fejezzük ki a szerző családjának, akik Kiss József szellemi és irathagyatékát a Fényszaruiak Baráti Egyesületére bízták, s e tanulmány megjelenéséhez hozzájárultak.

E munka megkezdésének első pillanatától a lehetetlenre, a teljességre törekedtem. S ezt a lehetetlent érzésem szerint nagyon megközelítettem. Bár a gyűjtőútjaim során egyre inkább megérlelődött bennem, hogy ezt nem lehet befejezni, ezt csak abbahagyni lehet.

Jászfényszaru nagyközség külterületi földrajzi nevei

Jászfényszaru a Jászság északnyugati részén fekszik, a Galga torkolatától megközelítőleg északra.

„Jász Fénszaru Szabad Jász helység, fekszik a Jász kerületnek nyári napnyugatra a hajló végső szegletében a Zagyva Vizének napkeleti Partján, úgy a kis Ároknak két felől való oldalán…"[1]

Területe 7620 ha (1980) 13240 kh. 243 öl (1883)

Lakó számának alakulása:

1692		900	lakos
1699		1176	
1705	(első összeírás)	1085	
1734		2192	
1786	(első népszámlálás)	2225	
1847		4571	
1869	(elő hivatalos népsz.)	4582	
1900		5677	
1910		6802	
1920		7311	
1925		8170	
1930		7797	
1941		8017	
1949		7753	
1960		7542	
1970		6869	
1980		6657	
1981. 01. 01.		6613	
1990. 01. 01.		*6104*	*(szerk.)*
2000. 01. 01.		*5820*	*(szerk.)*

A település létrejöttére vonatkozóan nincs pontos adat.

„… a 13. század második felében nem állott fenn, hiszen egy 1279-ben kelt oklevél szerint Kér, a mai Kér puszta akkor Hatvannal volt határos,…"[2]

Az Egri érseki Főegyházmegye 1871. évben kiadott évkönyvében a következő olvasható: „Fénszaru Mező Város a Jász kerületben. Az egyház védője a Szt. Háromság. A plébánia már állott az 1332. évben…"[3]

Balássy ezt a következőkben cáfolja: "Az egri egyházmegye névkönyvei több jász plébániáról, különösen: az árokszállási, fénszarui, jászapáthi, jászberényi és jákóhalmi plébániákról folytonosan azt jegyzik meg: azok már 1332-ben meg voltak. … az egri egyházmegye területén szedett pápai

---

[1] Tóth János: A Jászkunság helyzete a 18. sz. végén. Jászberény, 1976. 38.

[2] Fodor 1942. 361.

[3] Egri Egyházmegyei Közlöny Eger. 1871. V. sz. 204.

tizednek 1332-1334 és 1335. évről jegyzékében ... mely az egri egyházmegyének 1863-i névkönyvében kinyomtatott, a felhozott jász plébániák sehol sincsenek megemlítve..."[4]

A község neve

A község első okleveles említése 1433. évben augusztus 14-én kelt Budán.

„Az egri káptalan Szent András nevű nem lakott faluját a négyszállási és fevenszarui philisteusok elfoglalták erőhatalommal." Az említett levélben Zsigmond király "...Lukács fevenszarui és más királyi philisteusok kapitányainak meghagyta, hogy a falut a káptalan birtoklásába azonnal bocsássa vissza..."[5]

Az említett oklevélről Fodor Ferenc így ír: „Neve Zsigmond király 1433-i oklevelében tűnik fel először Fennuszaru változatban. Gyárfás ebből az oklevélből tévesen idézi Fevenszaru alakban."[6]

Bevallom, - többszöri figyelmes vizsgálódás után, a tulajdonomban lévő másolatról - én is Fevenszarunak olvastam, s ebben a mondatban nem az „én"-en van a hangsúly.

A továbbiakban a község nevének egy pár alakváltozatait kívánom bemutatni.

„1469 évben Mátyás király Heves és Külső –Szolnok megyékben fekvő Berenzallás, Négyszállás, FEWENZARW (kiemelés tőlem, a továbbiakban kt.) és Árokszállás székekben ... lakó összves philisteusok az iránti kérelmére, hogy ők a taxa, élelmiszer, vagy bármi más adózást sohasem a Heves megyei nemesekkel együtt, hanem más philisteusok módjára külön fizessék, ezt megengedte, ... szeptember 17-én Budán"[7]

„1473. év február 22-én Budán ... kelt oklevelében Mátyás király Berynzallas, Nighzallas és FEWNSZARU (kt.) székeket s ezekhez tartozó phlisteusokat minden szokás ellenes terhek viselésétől ... felmenti ..."[8]

Ulászló 1492. március 2-án Budán keltezett okirata FEWENSZARU (kt.) néven említi.[9]

1557-i összeírásban FŐSZARV (kt.) néven van felvéve.[10]

„Balássy Ferenc és Szederkényi Nándor" Heves vármegye története" című munkájában (Eger 1890) ... Az 1647 évi összeírás alapján a következő jász településeket sorolják fel: Jaasz Bereny, Arok Szallasa, Mihály Telki, Ladany, Dosa, Ladany Szent György, Jakóhalma, Nyarsapáti, FÉLSZARU (kt.) Fölső Szent György, Négy Szállás."[11]

1658-ban egy határpör írásaiban FÉLSZARU (kt.) névvel szerepel.[12]

A Jászfényszarui parókián 1692-től van anyakönyvezés. Az anyakönyvben JÁSZ – FÉNSZARU (kt.) néven szerepel.

1710-ben FÖVEN SZARU (kt.) változatával találkozunk.[13]

Bedekovich Lőrinc 1781-ből származó térképén a község neve FŐVENY SZARU (kt.)

FÖENSZARU a neve egy 1784-ben kelt oklevélben. (Az okirat a Jászfényszarui Néprajzi Gyűjtemény tulajdonában van. A továbbiakban JNGY)

A község neve Rozinyaij Mihál Folyamodása A Nemes Tanácshoz okiratban, 1814-ből JÁSZFÉNSZARU (kt.) (JNGY)

---

[4] Balássy Ferenc: Egri egyházmegyei közlemények, 1871, 33-34.

[5] Gyárfás 1833. III. 292.

[6] Fodor 1942, 361.

[7] Gyárfás 1833. III. 292.

[8] Gyárfás 1833. III. 295.

[9] Gyárfás 1833. III. 232.

[10] Fodor 1942, 361.

[11] Farkas Ferenc: Jászapáti nagyközség víznevei. Jászberény, 1974, 153.

[12] Fodor 1942, 361.

[13] Fodor 1942, 361.

Az 1817-ben keltezett községi céh utazókönyvében a neve ugyancsak JÁSZ FÉNYSZARU. (JNGY)

1825. április 16-án megtartott tanácsülés jegyzőkönyvében JÁSZ FÉNSZARU néven szerepel: „Foglalattya Az 1825-dik Esztendő Szent György Havának 16-dik Napján Szabad Jász – Fénszaru Közönsége részérül tartott Tanátsi Gyűlés Jedző könyvének" (JNGY)

Az 1692-i okirat azért jelentős, mert az addig megtalált iratok között a legrégebbi amely a jász szótaggal összekapcsolva említi a község nevét.

Az 1917-es céh utazókönyv pedig a község nevét a jelenlegi formájában írja.

A helybéliek egyszerűen csak Fényszarunak, vagy népiesen Fészarunak mondják.

Keletkezésének feltételezhető ideje

Jászfényszaru tehát a Zsigmondi oklevél szerint (1433) pert folytatott az egri káptalannal Szentandrás puszta birtoklásáért.

„Szentandrás puszta birtokába 1399-ben a nádor az egri káptalant vezette be ..."[14]

„1658-ban már (újra megjegyzés tőlem) hozzá (Jászfényszaruhoz, mt.) tartozott Szentandrás puszta. ... Ez azért érdekes (írja Fodor) mert valószínűvé teszi, hogy a csaknem egy századon át pusztán álló (1557-től 1631-ig mt.) faluba vagy olyan nép tért vissza, amelyben folytatása volt a régi lakosságnak, vagy pedig magában a faluban maradt valami kevés nép bujdosva a Zagyva mocsárrengetegében, tehát mindenféleképpen volt valami folytatólagosság és történeti tudat a visszatérő népben."[15]

Biztosra vehető, hogy nem menekült el a falu teljes lakossága a török elől. A Zagyva és a Galga kiterjedt mocsárrengetege védelmet nyújtott az ottmaradt lakosságnak. Az a tény, hogy az összeírásban pusztaként szerepel (pl.: 1587-ben.) nem zárja ki a fenti állítást, hiszen nem ismeretlen fogalom a lakott puszta.

Ezt látszik igazolni a következő:

„Fejlődésben nagyon hátráltatta az a körülmény, hogy hol az egri, hol a gyulai vár tisztjei zsarolták. Ez ellen 1558-ban Jászberényben panaszt emelt a község az ott székelő jász-kun kapitány előtt. Veli szandzsákbég portyázásai következtében 1557 év végén elpusztult.[16]

„Különben nem érthető, hogy miért törekedett volna annak a Szentandrás pusztának a megszerzésére amelyért már 1433-ban is pörösködtek az egri káptalannal.

Egy teljesen új nép nem igyekezett volna még egy puszta megszerzésére is, ha nem lett volna bizonyos jogi tudata erre, hiszen ugyancsak tág volt számukra a fényszarusi határ is.

„1699-ben lakóinak száma 1176.[17]

Tételezzük fel, hogy a területe a maival azonos lehetett; tehát 7620 ha. (13240 kh)

A sok ha után egy újabb: ha jogi előzményei voltak Szentandrás puszta megszerzésének, akkor a község már 1399 előtt önálló településként létezett.

Tehát Fényszaru hatszáz éves.

A község további rövid története

A török hódoltság idején a jász községek közül elsőnek pusztult el.

„1557-ben Philistini sen Jazyges név alatt" szerepel a többi jász községek sorában. 1558-ban azonban mint puszta van összeírva.

1631-ben települt újra.

---

[14] Fodor 1942, 99.

[15] Fodor 1942, 362.

[16] Jász- Nagy- Kun-Szolnok vármegye múltja és jelene Scheftsik György Dr. Pécs, 1935, 396.

[17] Fodor 1942, 362.

„1829-ben emeletes községházat építettek redemptus jászai amely ma is áll; 1831-ben mezővárosi rangot kapott (I. Ferenc) heti vásári joggal, míg azután 1845-ben Ferdinánd király négy országos vásárra is jogot adott nekik."[18]

1871-ben újra nagyközség lett.

(1993. január 1-től városi közigazgatási státuszt kapott. –Szerk.)

A jász név magyarázata:

„Lamanszkij, pétervári professzor állította fel először a magyarországi jászok eredetének helyes elméletét, ezzel összefüggésben a jász szó helyes etimológiáját 1899-ben. ... megállapította, hogy azok a jászok, akiket Magyarországon a kunok társaságában találunk, azonosak az alán eredetű jászokkal.

A magyar jász szó, pedig nem lehet egyéb, mint az alán jól ismert orosz, illetőleg szláv neve: ЯCLI „jászok" mely az alánok régi nevéből, az as-ból származik."[19]

„Az arabok, részben a törökök, as-oknak nevezik az alánokat... a szó átment az oroszba, s minthogy a – n kezdődött, szláv hangzásának megfelelően az oroszban j kezdőbetűvé kellett lennie, s alakja jasi.

Minthogy a magyar szó is j – n kezdődik, tehát olyan hangon amely a szónak csakis szláv alakjában keletkezhetett, kétségtelen a magyar szó szláv eredete ..."[20]

A magyar jász és az ó-orosz jasi egy és ugyanaz a szó.

Fodor is Melich János alapján magyarázza:

„...a régi alánoknak egy töredéke ma is él a Kaukázusban osszét néven, akiket a törökök asz néven hívnak. Ez ment át az oroszba, ahol jasi lett belőle, s ez jött át a magyar nyelvbe is jász alakban. A jasy név tehát a mai osszétek őseit, az alánokat jelenti."[21]

A község nevének magyarázata

A község nevének népies magyarázata a Lehel kürttel kapcsolatos. Jász; mert jászok lakják. Fény; mert a kürt amelyet a község határában találtak fényes volt. Szaru; mert a kürt szaruból van.

Ennek a helyi mondának ellent mond az a tény, hogy a kürtöt állítólag Mátyás király korában vetette ki az eke a fényszarusi határban, a községnek viszont már korábban is ez volt a neve.

Fodor feltehetően Gr. Zichy Jenő kutatásai alapján, érdekes feltételezést enged sejtetni:

„A kaukázusi osszétek egyik törzsének neve Agu-Szarón volt; a Jászságban pedig ismeretes az egykori Ágó falu." Neve szerint ... (mármint Ágó. mt.) lehet jász település: a kaukázusi osszétek egyik törzsének neve „Agu".[22] Tehát sejteni engedi, hogy Ágót a kaukázusi Agu-Szarón törzs tagjai hozták létre.

Ágót 1450-ben említi először oklevél.

Jászfényszaru első okleveles említése 1433-ból származik. Tehát a két község egyidőben és egymás mellett (11 km) települt. Alaki és hangtani hasonlóság alapján nem elképzelhetetlen az a beteg ötlet sem, hogy Fényszarut is ugyanennek a törzsnek tagjai alapították.

---

[18] Fodor 1942, 367.

[19] Német Gyula: Egy jász szójegyzék az Országos Levéltárban (MTA Nyelv és Irodalmi Osztályának közleménye) XII. k. 1-4. sz.

[20] Farkas Ferenc: Jászapáti nagyközség víznevei. Jászberény, 1974, 155.

[21] Fodor 1942, 115.

[22] Fodor 1942, 120. 140.

Agu – Ágó, Szarón – Fevenszaru.

Bár kétségtelen, hogy Kálmán Béla magyarázata az elfogadható a község nevét illetően, ez az elmélet nem zárja ki a fenti feltételezést.

Ferencz Sándor nagyon érdekes magyarázattal lepett meg: „A kozmapar vót a kössig legelső helye. Itt tanátak egy fél szarufát, oszt arru nevezték Fészarunak."

„1823-at írtak az emberek, amikkor én az őszi évszak Szt. Mihály napján legelőször láttam a napvilágot, Jászfényszarun, a hol fénszarusi állítás szerint Lehel ősmagyarvezér kürtjét megtalálták s állítólag innen is vette nevét..."[23]

„Számos Fény és Fényes községnév van a magyar nyelvterületen. Ilyen a ... Szolnok megyei Jászfényszaru, ...

Az említett falvak, mind homokos területen települtek. A finom folyami, vagy tavi homok neve a fövény, föveny, föheny. A finom homok az építkezés egyik fontos alapanyaga. Ezért az ilyen helyeket elnevezték fövenynek, fövenyesnek. Az ilyen területen épült helység is átvette a nevét. A fövény nevet különféle nyelvjárási alakváltozatokból a népetimológia terelte a Fény és a Fényes alak felé különösen ott ahol a szó elavult, és a homok szó átvette a föveny jelentését is.

Jászfényszaru (régebben csak fényszaru) onnan kapta a nevét, hogy sarló, félhold, azaz szarv (alakváltozata szaru) alakú volt a föveny lelőhelye."[24]

„Jászfényszaru helynév előtagjában a föveny (régi nyelvemlék) föveny – homok -, utótagjában pedig a szaru – szarv – kereshető. Olyan helyekre utalhat tehát, ahol szarv (azaz sarló, félhold) alakban föveny terül el. A Jász- előtag a Jászsághoz való tartozását fejezi ki."[25]

Fodor többször idézett művében egy helyen utal a fövenyes magyarázatra: „Az egykori homokpuszták világára is számos helynevünk hívja fel a figyelmet.

Fényszaru nevét is sokszor magyarázgatták a jászok Fövenyes-szaru etimológiával."

A magyarázgatták szó feltehetően arra vall, hogy nem ad hitelt ennek a feltevésnek.

A földrajzi nevekről általában

Nagyon sok olyan név van, amely a mai ember számára a hangok értelmetlen sorából áll. Több évszázados múltú nevek egy részének jelentését már nem ismerjük, nem értjük. Bár ezek a földrajzi nevek helyhez vannak kötve, mégis feledésbe merülhetnek. Részben mert számunkra nem érthetők, de sokkal inkább azért mert a mezőgazdaság gyökeres átalakulásával a dűlőnevek, a határrészek neveinek jelentősége részben csökken, részben már teljesen meg is szűnt. Használatuk nem szükséges. Egyes területek megjelölése a nagyüzemekben másként történik. A régi nevek feledésbe merülhetnek.

A bevezetőben örömmel állapítottam meg, hogy a mi községünkben használják a régi neveket, sokkal inkább mint a táblák számokkal való megnevezését.

A földrajzi nevek egyrésze viszont elég múlékony.

Megváltozhatnak, ha megváltozik a művelési mód, a tulajdonos, a táj, a talaj minősége (futóhomok megkötése, szikesek megjavítása, erdőtelepítés, erdőirtás, mocsarak lecsapolása, öntözőrendszerek kiépítése.) A Homokszőlőt még mindig a régi nevén említik, pedig ma már erdő. Az újszőlő egész területe dinnyével van beültetve, a neve viszont a régi maradt. De meddig?

A földrajzi nevek létrejöttének gyakorlati oka van.

Az ember tájékozódni akar a tájban, s ezt a táj feltűnőbb felszíni alakulatai segítségével éri el, azok megjelölésével. Meg akarja különböztetni a földfelszín egy-egy darabját a többitől, minthogy az valamilyen oknál fogva jelentősebbé vált számára.

---

[23] Szűcs Mihály életleírása, Jászberény, 1892, 3.

[24] Kálmán Béla: A nevek világa. Budapest, 1973, 180-181.

[25] Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára, Budapest, 1978, 301.

Írásos nyelvi emlékeink jó része (birtokperek, birtokadományozások, határjárások) szinte a legelső felbukkanása óta tartalmaznak földrajzi neveket, amelyek helyhez rögzíthetők, s amelyek jelentéséből, alkotása módjából újraformálható részint az egykori táj állapota, részint a tájnak és az embereknek az a viszonya, amely a név keletkezésének alapjául szolgált.

Írásos feljegyzések híján, némely esetben az élő nyelvi hagyományozás útján fennmaradt nevekből is vonhatók le ilyen következtetések, minthogy a földrajzi nevek bizonyos mértékig időállóbbak, azaz megőrzik régi formájukat akkor is, ha a névben foglalt tatalom már nem valóság.

Ezek a nevek a tájban lejátszódó eseményeknek, változásoknak elsőrendű emlékei, s így a történeti tudománynak is becses forrásai.

A nevek csoportosítását Lőrincze Lajos metódusa szerint végeztem.

A fogalmak, tárgyak események ismertetését a következő szempontok szerint igyekeztem összeállítani:

A gyűjtés helye, ideje
Az adatközlő neve, életkora, címe
A fogalom, tárgy, esemény neve (hivatalos népi névváltozások)
Pontos hely meghatározás, leírás
Történelmi esemény, monda, mese, babona
Felszíne, talaja, művelési ág régen és ma
Leletanyag, mit, mikor, és hol. Jelenleg hol található

A tájnak és az embernek a nevek keletkezésében betöltött szerepét vizsgálva földrajzi neveink három nagy csoportba oszthatók:

Természeti nevek
Műveltségi nevek
Események

I. Természeti nevek: Amikor az ember és a táj között még nincs semmiféle kapcsolat, az elnevezés alapja csak természetes, változatlan táj lehet.

1./ *A földfelszíni alakulások:* nagysága, mérete szerint való megkülönböztetés általános volt a régebbi időkben. (keskeny-széles, kis-nagy, hosszú-rövid, alacsony-magas)

2./ *Külső formájuk szerint:* lapos, kerek, hegyes, horgas, görbe

3./ *Fekvése szerint:* közelebb-távolabb, följebb-lejjebb, jobbra-balra, külső-belső-középső, alsó-felső, előtt-mögött, möge, mellette.

4./ *A táj természeti viszonyainak az ismerete szerint:*

a.) növényzete, annak hiánya szerint (tar, kopasz)
b.) állatvilága szerint
c.) felszíni formája szerint (mező, nyak, part, domb, halom, árok, hát)
d.) a talaj minősége: agyagos, meszes, szikes, köves, homokos
e.) éghajlati jellemzői alapján
f.) színt jelentő melléknevek: sárga, veres, piros

5./ A táj egyes részei önmagukban is különbözővé válnak. Ennek az oka a pontos helymeghatározásra való törekvés. Ugyanis egyes nagyobb területek részleteikben is jelentőssé válhatnak, s azokat meg kell különbözetni.

(A tető a domb felső részét jelenti. Hát, oldal, láb ugyancsak a domb részei. Tehát a nagyobb táj kisebb részeiről van szó.)

II. Műveltségi nevek: Az embernek a tájjal kapcsolatos cselekményei növelik a különböző tájrészek egymástól való megkülönböztetésének, azaz új nevek keletkezésének szükségességét. Az ember tevékenysége nyomot hagy a tájban, megváltoztatja annak arculatát.

1./ Állandó kapcsolata van az embernek a tájjal a pásztorkodás révén (rét, kút, járás, itató, etető, állás, erdő is-is).

2./ Halászat, vadászat.

3./ Földművelés: irtás, égés, nyilas (nyílhúzással osztott földek) ugar, kert stb.

4./ Emberi építmények: feltűnően megváltoztatják a tájat a tájban emelt különböző rendeltetésű építményeket.

5./ A bányászatnak minden egyes esetben szerepe van a névadásban.

6./ Ösvények, járások, csapások, gyalogutak, dűlőutak, a táj részeinek elválasztását, megkülönböztetését szolgálják.

7./ Személynévi névadás: birtoklást fejez ki.

III. Eseménynevek: A tájban lefolyt események akkor járnak névadással, ha jelentőségüknél, szokatlanságuknál, vagy tartósságuknál fogva magukra (illetőleg a tájra) irányítják az emberek figyelmét.

1./ Történelmi eseménynevek.

2./ Névadó, az eseményhez fűződő monda.

3./ Fantázianév, érzelmi, hangulati nevek. (A földrajzi nevek megfogalmazása lélektani szempontból.)

A KÜLTERÜLETI FÖLDRAJZI NEVEK CSOPORTOSÍTÁSA A LEÍRT SZEMPONTOK ALAPJÁN

I. Természeti nevek

1./ Földfelszíni alakulások

Csécselapos, Keskenyoldal, Kisagyagos, Kisállás, Kisbikahalompart, Kiscsécselapos, Kiserdő, Kis Fényszarusi-dűlő, Kishalom, Kishíd, Kiskörtvélyes, Kocsorpart, Nagyagyagos, Nagybikahalompart, Nagycsécselapos, Nagyerdő, Nagyér, Nagyhíd, Nagykörtvélyes, Padnalos

2./ Külső formájuk szerint

Bírólapos, Boldogi rét, Darulapos, Görbe-ér, János-ere, Sárlapos, Sóstólapos

3./ Fekvése szerint

Belsőnaplás, Felsőrét, Határdűlő, Hatvani sarok, Hármashatár, Kenderhalomalja, Keresztalja, Külsőnapálás, Pipishalomalja, Serházalja, Simonlapos, Sóstólapos, Szőllőkalja, Szögek, Tobán, Tokodi lapos, Tulát

4./ A táj természeti viszonyai

a./ Növényzet, vagy annak hiánya

Angyalnád, Csuriánderék, Farkatlan, Gaznyilas, Gyékényes, Homokerdő, Kopaszanyagos, Liliom-tó, Makkoserdő, Nagyerdő, Piroskapart, Szilfa, Veresrét, Virágoshalom

b./ Állatvilág

Fácános, Pipiscsárda, Pipis-dűlő, Pipishalom, Pipishalomalja, Rókalyukak, Szúnyogos, Ürgepart (A Pipis kezdetű fogalmak a növényzethez is)

c./ Felszíni forma

Galga, Gyöngyöshalom, Görbeér, Hadnagypart, Halomdombalja, Határdombok, Hegyeshalom, Hosszúhát, János-ere, Kántorpart, Kerektó, Kettőshalom, Kisbikahalom, Kishalom, Kocsorpart, Kozmapart, Kórés, Kutyahegy, Malomárok,Nádkút, Nagybikahalom, Nagyér, Pereskút, Pipishalom, Piroskapart, Rétföld, Rókalyukak, Sashalom, Sárhalom, Sebesér, Sós-tó, Süveg-tó, Szarvas-tó, Székesér, Szöghalom, (Sashalom) Szőllőhegy, Tokodi lapos, Tóteresztő, Ürgepart, Veresrét-tó, Virágoshalom, Virágostó, Vontatóhalom, Zagyva

d./ Talaja

Agyagos, Futóhomok, Gacsos, Homokerdő, Sómocsár, Szappancsik, Székhalom, Székes-ér

e./ Éghajlata

Szárazdomb

f./ Szín

Piroskapart, Veresrét, Veresrét-dűlő, Veres-tó

5./ Egy táj egyes részei külön nevet kapnak

Ennél a pontnál szinte a teljes névanyagot felsorolhatnám. Utalásként csak egyetlen példa:

A Szőllőkalja egy nagyobb „táj". Az egyes részek megnevezése a tájékozódás megkönnyítése végett vált szükségessé. Pl.: Árokháti út, Bírólapos rét, Ecsédi rét, Farkatlan, Gaznyilas, Nagyér, Szunyogos, Zsombik.

II. Műveltségi nevek

1./ Pásztorkodás

Birgeúsztató, Borjújárás, Bugyogó, Csordajárás, Csordakút, Disznójárás, Ecsédi rét, Felsőrét, Homokerdő, Kisállás, Kocsoros, Lóúsztató, Nádkút, Pereskút, Szabadföld, Vágójárás, Veresrét, Zsombik

2./ Halászat, vadászat

Csigödrök, Halastó, Sóderbánya, Vadkacsás

3./ Földművelés

Dinnyeföldek, Homokerdő, Káposztáshalom, Kenderásztató, Kenderhalom, Keserűszőllő, Kocsoros, Körtvélyes, Mákhalom, Ószőlő, Pipis-dűlő, Szilvásszög, Szőllőhegy, Újszőllő

4./ Emberi építmények

Almási híd, Boldogi híd, Czeglédi csárda, Dittie tanya, Erdészház, Fekete híd, Galga híd, Gátőrház, Kalapgyár, Kishíd, Külsőcsárda, Lóusztatói híd, Menko híd, Orion, Pallacsárda, Pipiscsárda, Pipisdüllő csárda, Serház, Tamusok hídja, Vadászház, Vasútállomás, Vasúti csárda, Vasúttanyai Iskola, Vizimalmi híd, Vizimalom, Winklertanyai Iskola, Zsámboki híd

5./ Bányászat

Homokbánya, Sóderbánya

6./ Utak, dülők

Ágói határ, Ágói út, Berényi út, Boldogi határ, Boldogi út, Brinzai híd, Brinzai út, Csányi határ, Csányi út, Csengetyűs-dülő, Csonthalom-dűlő, Határ-dűlő, Hatvani határ, Hatvani út, Iskola-dűlő, Keresztút, Kétölút, Kis Fényszarusi-dűlő, Kórés-dűlő, Köves út, Lipóczilapos-dűlő, Lőrinckátai határ, Lőrinckátai út, Pusztamonostori határ, Pustamonostori kisút, Padnalos-dűlő, Pipis-dűlő, Réti út, Sóstói út, Szárazdomb-dűlő, Tóalmási határ, Tóalmási út, Turai határ, Turai út, Veresrét-dűlő, Virágoshalom-dűlő, Zsámboki határ, Zsámboki út.

7./ Személyi névadás

Albert-tó, Barabáspart, Csécselapos, Csufitárok, Dobák-tó, Fehér-tó, Ficsur, Gáspárszög, Gerőcsdomb, János-ere, Kalo szőllő, Keserű szőllő, Lipóczilapos-dűlő, Ocsko Jani-dűlője, Rimóczi-tó, Sárközi-tó, Simonlapos-tó, Sőregi-dűlő

III. Eseménynevek

1./ Történelmi események

Domján völgye, Ecsédi rét, Kókai szállás, Peres-dűlő, Pereskút, Szabadföld, Szent Kozma Damján, Tóteresztő, Trianon

2./ Monda

Barátok-tója, Csörsz-árok

3./ Fantázia, érzelmi, hangulati nevek

Halesz, Kenyérvárópont, Rossz Galga, Sárkánygödör

A KÜLTERÜLETI FÖLDRAJZI NEVEK RÉSZLETES LEÍRÁSA

(szerkesztői válogatás alapján)

ÁGÓI ÚT

A Fürst Sándor utca K-i végétől a Sóstói kereszt, Kopaszagyagos, a Hetes őrház érintésével húzódó út. Teljes hossza kb. 7 km. A Fürst S. utca és a 32 főközlekedési út (továbbiakban 32-es) közötti szakaszát Sóstói útnak is nevezik. A név általánosan ismert.

AGYAGOS

A Gyékényes, a Nagyagyagos és a Kopaszagyagos területét foglalja magába.

A Nagyagyagos a Berényi úttól a Vasúti-dűlőig terjed. Szinte kizárólag legelő. Kis része szántó.

Kisagyagos a Berényi úttól délre, egybe olvad a Kopasz és a Nádas agyagossal, amelyet Sóstónak és Vadkacsásnak is hívnak. Ismert neve még Sóstó agyagos. Jórészt nagyon silány szikes legelő, kisebb része nádas. A Kopasz agyagos átnyúlik a Berényi út északi oldalára. Tökéletesen látható az a kis kiterjedésű horpadás, amely a Kopaszagyagoshoz tartozik. Itt ered a Székes-ér.

Kis sóstó, a Sóstói úttól nyugatra a Sóstói kereszt után. Közepes értékű szikes legelő volt. Ma szeméttelep.

A Kissóstóban én még fürödtem 1936 táján. 70-80 cm víz volt benne. 1940-től legelő.

(Adatközlő család és keresztnevének kezdőbetűje Pl.: Rusai Pál = RP.)

„Régen az asszonyok oda jártak ki mosnyi, jó lúgos vót a víz. Sukkal mostak." (JI.)

ALMÁSI HÍD

Az Almási út (Tóalmási) vezet rajta keresztül a Galgán. Galgahíd. Az új hidat 1973-ban építették fából, vasbeton alapra.

BARÁT-TÓ

Dr. Fodor Ferenc: A Jászság életrajza c. könyvében a 146. oldalon írja: „Monostort, melyet később újra alapítottak, a hagyomány szerint Aba Sámuel alapította 1042 körül... Kétségtelen, hogy itt csakugyan apátság állott fenn a középkorban... Bencés apátság egykori léte ma már tisztázott. E monostor helye is pontosan ismert már. Az egri egyházmegye 1843. évi sematizmusa szerint valóban a Barát-tó mellett állott az apátság. 1891-ben azután Szele, Fényszarusi ügyvéd saját szőlőjében véletlenül megtalálta a templom és az apátság romjait valóban a Barát-tó keleti csücskétől kissé észak-északkelet felé a fényszarusi vasútállomástól a községbe vezető úttól északra. Romjai 1758-ban még annyira épek voltak, hogy ekkor két ferences rendi barát itt még missziót tartott. Hogy mikor pusztult el, nem tudjuk, a török világ alatt már nem említik."

1968. táján a Nemzeti Múzeum két munkatársa keresett fel, hogy jelöljem be a tavat térképükön. Közölték, hogy Szele, Herman Ottóhoz írt levelében említette a kolostort. 1972-ben a Barát-tó helyén kb. 1 kh kiterjedésű kaszáló volt. A keleti szélén egy kútszerű mélyedés. A víz mélysége meghaladta a 2 métert. Ma az egész terület szántó.

Adamcsek Imre tanítómtól hallottam negyedik osztályos koromban 1934-ben, hogy a tó fenekére süllyedt harangok mindig megkondultak, ha a falut valami veszély fenyegette.

„A tó vize soha nem fagyott be. A tó partján lévő templom besüllyedt a tóba. A tóbul a harang minden hetegyik esztendőben felgyütt." (RP.)

„A Kalo-dőlőbe (1946-ig a szóban forgó terület Kalo Márton tulajdona volt. mt.) ki akarták ásni a harangot, de ahogy ástak, egyre lejjebb süllyedt." (HJ.)

„A Barátok-tójáná valamikor egy templom vót, oszt ott barátok laktak. Valami mijatt elsüllyett a tóba. Egyidőbe belefogtak, hogy kibontják, de nem sikerült." (RJ.)

„Cserháti István 1826-ban született. Kossuth katonája vót. Apám tüle hallotta, hogy 1863-ba rettenetes szárasság vót. Még nád se termett. Becsapták a marhákat az emberek a szőlők alá. A

csengetyűrű, meg a kolomprú tutták, hogy merre jár a marha. A Barátok-tója is kiszáratt. Kutat akartak ásnyi, hogy legyen hun itatnyi. Megtanáták a harangot, de nem birták se kiásnyi, se kihúznyi. No majd másnap. De rágyüvő éjjerre olyan nagy eső lett, hogy eborította a víz a tólat. Benne is maradt a harang. Egy templom vót ottan." (JI.)

BIKAHALOMPART

Kisbikahalompart; a Vasútállomástól Hatvan felé 3 km-re, a határ és a Vasút találkozásától északra. Szántó.

Nagybikahalompart; az előzőtől délkeletre 1 km-re közvetlenül a Vasút északi oldalán André Sándor tanyájától délre. Szántó.

Fodor szerint mind a két part mesterséges halom. Pásztorok vigyázó, figyelő partja volt. Nevük általában ismert.

„A harmincas években agáckafát szettünk ki ottan, oszt sok embercsontot tanátunk." (BJ.)

BIRGEÚSZTATÓ

A Zsámboki úti Zagyvahíd után balra a ma még szeméttelep területe, az Almási úti elágazásig. 1975-ig vályogvetők dolgoztak itt több évtizeden át. Alaposan kigödrölték a régi gyepföldet.

„Ahun a vályogvető gödrök vótak főleg nyírás előtt fürdették meg a birgét, hogy tiszta legyen a gyapja" (RP.)

„Emlékezetem szerint harminc után (1930. mt.) már nem igen úsztattak." (PS.)

BORJÚJÁRÁS

(Bornyújárás) A helybéliek általában az Almási út a Zsámboki kövesút és a Galga által határolt területet nevezik így. Az 1883-as térkép szerint kinyúlik északnyugat felé az Angyalnádig, a Réti út meg a Galga között. Túlhalad az Almási úton is kelet felé közel 1 km-ig. Ma szántó. Főleg az idősebbek ismerik.

„Növendékállatokat legeltették itten, mer közel vót városho, meg jó fü termett a folyó mellett." (RP.)

„Bornyunevelő vót. Azé választották ezt mer közel van a községhö, meg jó fü terem rajta. 1880 előtt vót ott csak közös legelő." (PS.)

„Régebben, mikor még közös gazdálkodás vót, 1853 előtt, minden évbe meghatározták, hogy a határ melyik részin vetnek búzát, kukoricát, krumplit, meg egyebet. (A tagosítás 1854-ben kezdődött. mt.) Meg, hogy melyiket haggyák nyilasnak. A gazdáknak is újra mérték a fődet. A Csányi határba, meg a Peresen egy öl után 2-2,5 kh fődet mértek. A zsámbokiba meg a turaiba, az Angyalon már 8-9 kh föd járt egy öl után. A föd minőségitü függött." (JI.)

Itt említem meg, hogy a nagy állattartás volt jellemző az egész Jászságra és Fényszarura is.

Adatok a Pentz-féle 1699-es összeírásból.

Jászfényszaru állatállománya:

Szarvasmarha	2125
Ló	248
Juh	1605
Sertés	989
Összesen	4967

A családok száma 168

Egy családra jutó állatok száma: 29,5

BRINZAI HÍD

A hatvani és a fényszarui határon vezető út végében a Zagyván épített fahíd. Fekete híd volt a neve. Nem ismert. Csak az idősek emlegetik.

„A Zagyván építették a hatvaniak, pont a határra." (BI.)

„1963-ban vitte el a víz." (BS.)

BUGYOGÓ

Hangutánzó szó. A víz bugyogó, bugyborékoló hangját idézi, kevésbé ismert név. Az 1883-as kataszteri térképen a Galga medreként szerepel. A mostani Galga meder az Almási útnál megszakad. A Zsámboki út és az Almási út közötti galgaszakasz akkori neve a térkép szerint Malom árok. A Galga víz név a jelenlegi erdőt északról körülvevő nagy kanyarulathoz van írva. Ma a Galga morotvája.

A Bugyogó hajdan vízállás, nádas volt, ma rét, helyenként kaszálló.

A Felsőréti úttól északra az erdőtől Ézsiás József tanyájáig húzódik. Helyenként közel 100 m széles a hajdani Galga meder. Elkeskenyedő szakasza a Döglött Galgában vagy más néven a Rossz Galgában folytatódik. Dányi Antal tanyájánál keresztezi a Felsőréti utat, s csatlakozott a mai Galgamederhez. Tulajdonképpen ez a Csörsz-árok nyugati szakasza.

CSÁNYIHATÁR-DŰLŐ

A Simon és a Peres dűlőktől keletre fekvő határrész. A fényszarui határ leghosszabb dűlője: 6 km.

CSENGETYŰS-DŰLŐ

Vagy Ocsko Jani dűlője. Nevét csak az idősek ismerik. Ma már nincs meg. Az Újszőllő négy dűlője közül északról a második.

„A Csengetyűs-dőllő az Újszőllőbe vót. Négy lábon álló kisharang volt. Amikó a madarakat akarták elijeszteni, megkonditották." (RP.)

„1920-ban még megvót az állvány." (BI.)

ÉGÉS

Kiségés, Nagyégés. A köztudatban az Almási út, a Galga és a Zagyva háromszöge mind az Égés területéhez tartozik. Az 1883-as KT. szerint viszont ennek a háromszögnek csak a keleti fele az Égés, amely folytatódik a Galgán túli területeken keskeny sávban a torkolaton túl és a Zagyva déli partja mentén a Padnaloson át majdnem a kátai határig.

"Lehettem úgy 12-13 éves, amikor az Égésen keresztül hajtottam ki a marhákat a Székhalomba legelnyi. Megszámoltam, vagy 23 helyen kellett vizeken, ereken, zúgókon átkelnyi. Ugyancsak körmösködni kellett, hogy el ne vigyen a víz. Vót ahun fél méter magasan folyt a víz. A "Lámpással" jöttem többször. Fölültem a hátára és a Lámpáról tereltem a többi marhát. Meg vót ahun belekapaszkottam a farkába, ahun olyan zúgós vót a víz, hogy el ne sodorjon." (RP.)

ERDEI KISHÍD

A Madách Imre út végénél Dányi János házánál épült a Zagyván egy gyaloghíd. A két szél padlóból álló, korláttal ellátott híd a töltésre volt építve.

„Amikor én gyerek vótam (1886-ban született. mt.) mán megvót. A hatvanas években bontották le." (PS.)

ÉZSIÁS KERESZT

Ézás kereszt, Ézások keresztye. A kátai és az újszőllői út kereszteződésében az Üregpartnál. Felirata: „Doktorok doktora könyörülj rajtunk. Ézsiás János és neje Kiss Erzsébet 1905."

FESTŐKÖZI ÚT

A Dózsa György úttól a Zsámboki Zagyva Hídig vezető útszakasz. A nevet mindenki ismeri.

„A Festőközt (a Zsámboki út kijárója a községből, mt.) Harangozó Misa építette amikor bíró volt. Megvette a kösségnek a gazdáktú az útnak való fődeket. Az 1890-es évekbe vót. Akkor épült a Zagyvai fahíd a Zsámboki úton. A gát egy méternyi fődhányás vót. Arra rakták a hidat. A víz többször el is vitte. Gyila Ferenc főjegyző 1925-be, a szabályozás után építette a másik fahidat. Az mán a rendes gátra vót rakva. Killő Kovács Imre, Juhász Sándor, Mészáros János, Kovács Péter ácsok építették a hidat. 26-ba lett kész. Egy kis fahíd meg a kertek alatt vezető árkon vót. (Ez az árok Dányi János felől vezet – a Csörsz árok falu alatti szakasza, egészen a Dobák László pék házáig. mt.) Eszt Festőkközi hidnak nevezték." (JI.)

HALESZ

A Lőrickátai út mentén, túl a Fehér-tón, a Veresrét dűlőben. Egyesek szerint a Halesz átnyúlik a Virágoshalom dűlőbe is.

„A Kátai úton az Ézás kereszt előtt balra van a Halesz part. Homokos, terméketlen föld. Az Ézások főggye vót. Erre monták, hogyha lesz lesz, ha nem lesz, nem lesz. (HI.)

„A Kátai úton a Kereszten innen. Rossz, homokos föd vót mindig. Eccer szőllőt ültettek. Oszt rámonták, hogyha lesz lesz." (BI.)

HATÁRDOMBOK

Az 1883-as KT. alapján a számuk kb. 123. A szomszédos községek határain a következő számban találhatók:

	A határdombok száma 1883.	A határ hossza km-ben
Ágó	5	1,42
Boldog	10	5,25
Csány	15	4,87
Hatvan	18	5,50
Pusztamonostor	23	8,87
Szentlőrinckáta	17	8,00
Tóalmás	16	6,25
Tura	11	4,00
Zsámbok	8	2,00
	123	46,16

A község határainak kijelölése a földművelés kezdetével, nagyobb mérvű elterjedésével vált szükségesebbé.

„1658-ban Fényszaru egyik határperében ezt vallotta egy 60 éves tanu: ... az falu helyén tartották szállásokat és ... felhajtották és elbocsátották a marhákat, de bizonyos határokat sem tud mondani, mivel akkor puszta lévén az ország, ... Még az ország pusztulásakor lakta marháival a Félszarusi földet, ... de akkor szabadon éltek mindenütt az földeket minden háborgatás nélkül."[26]

Amint a földművelés újból megindult, a pásztorvilágban elfelejtett határokat újból meg kellett állapítani. Ez a folyamat a 17. sz. második felétől számítható.

[26] Fodor 1942, 250.

HIDAK

Galgai hidak:	Almási híd
	Gazdák hídja
	Zsámboki híd
Zagyvai hidak:	Boldogi híd
	Brinzai híd
	Erdei kishíd
	Nagyhíd (Zsámboki úti híd)
	Tamusok hídja (Gazdák hídja)
	Vizimalmi híd
Egyéb hidak:	Festőközi híd
	Lóusztatói híd
	Menko híd
	Sebeséri híd

HOMOKTANYAI ISKOLA

Winklertanyai iskola.

„1925 és 27-ben két tanyai iskola épült."[27]

1925. Winkler Bertalan földbirtokos tanyáján a község katholikus jellegű iskolát emelt és első tanítónőjéül Horváth Mária okleveles tanítónő választatott meg.

Az iskola 1971. júliusában megszűnt. Utolsó tanítója Varga Jánosné. 1972-óta Vadászház, a Jászfényszarui Vadásztársaság kezelésében.

KENDERÁSZTATÓ

„A Kenderásztató azonos a Birgeúsztatóval, de egyéb helyeken, sekély tavakban, a Lóusztatóban, még a Zagyvában is ásztattak kendert. A községben a kenderfeldolgozás még a front előtt megszűnt. A Kenderásztatót, Kenderesnek hiták." (HI.)

KISÁROK

Csak Csörsz-árok néven ismerik. Általában ismert.

„Csörsz-árok sáncokból és árkokból áll ... Budapest és Nógrádverőce között indul ki több vonalban a Dunától keleti irányban, a Tiszán túl délre fordul ... az Al-Dunáig ... A magyarországi sáncrendszerhez Mezőkövesd, Jászfényszaru, Kötegyán és Tarnazsadány határában végeztek ásatásokat. Az ott előkerült szarmata leletek kora tanúsítja, hogy ezeket a sáncokat sem építhették a III. század második fele előtt ... Constantinus ... római császár, ... nagyszabású terv szerint erősítette meg a határokat ... Ebben az időben kezdhettek hozzá a sáncrendszer építéséhez római hadmérnökök irányításával a szarmaták, valószínűleg egy katonai támogatási egyezség alapján, ... E szerint a sáncrendszer nem sokkal 358 után épülhetett. A Csörsz-árok sáncrendszere tehát a Római Birodalom határai előterének, a szarmata területeknek a védelmére épült a rómaiak segítségével, akik a sáncrendszert kiépítő szövetségeseik területeit ellenőrzésük alatt tartották."[28]

A Csörsz-árkot a község kül- és belterületén végig sikerült megtalálni. A mai Galga mederből az Angyalnád területén ágazik ki. A Felsőréti utat Dányi Antal tanyájánál keresztezi. A Döglött Galgába, majd a Bugyogóba folytatódik. Megkerüli a Hadnagypartot. Az erdőben a csőszgunyhó mögött folytatódik. Az erdő és a Zagyva közötti szántót keresztül vágja. Dányi János házától közvetlenül

---

[27] Jász –Nagykun- Szolnok vármegye Trianon után Budapest, 1930.

[28] A Csörsz-árok eredete. Élet és Tudomány, 1969. XI. 28, 2300.

északra keresztezi a Zagyvát. Innen a Zagyva északi oldalán, a kertek alatt húzódik. Dobák László pék háza mellett, a hajdani marha lehajtó-közön lép a község területére, s vezet a Vásár-térnek a mai labdarúgó pályának irányába. A mai Corvin Ottó utca *(legújabb neve Corvina utca-Szerk.)* beépített jobboldali házsorának udvaraiban még ma is jól lehet követni a hosszanti horpadást. A Béke tsz. Hajtatótelepe mellett a Gyékényes és Kissóstó elhagyása után keletre fordul, keresztezve a Sóstói utat – Ágói út – a Süveg-tónál lép a monostori határba.

KOZMAPART

„Egy Szent –Kozma-Damján nevű falut ismerünk a Jászságból ... Fényszaru határában van egy Kozma-dűlő és ... egy Kozmapart nevű hely is."[29]

Cosma első okleveles említése 1067-ben kelt.

Egy 1791-i térképen Fényszaru határában ugyanezen helynek megfelelő ponton egy halmon keresztet találtunk Kozma helynévvel. Bedekovich Lőrinc Jászfényszaruról 1781-ben készült térképen megtalálható egy épület jelzése és a kereszt a Kozmapart helyén.

Kétségtelenül ezen a helyen feküdt a középkori Szent-Kozma-Damján falu. Megerősíti ezt a feltevésünket még egy másik helynév is. 1658-ban ugyanis Fényszaru határában feljegyeztek egy "Demjén völgy" nevű helyet is.

„A Kozmakereszt mellett vót valamiféle épület, a tetőn. Lehetett vagy 4 m hosszú, meg vagy 3 m széles. Amikor a házamot építettem (1925. mt.) abból a ház fundamentumába is kerűt." (SZS.)

MALOM

1. Gőzmalom Szalai Vendel házánál, Bajza u. 2.
2. Kismalom (Alsómalom, Donkómalom, Rubintmalom)
3. Kis P. Pista házánál.
4. Nagymalom (Ballagómalom. Felsőmalom, Gergelymalom, Márkusmalom)
5. Vizimalom (Rosszmalom)

A felsorolt malmok közül csak a Vizimalom volt külterületen.

NAGYERDŐ

Öregerdő, Makkoserdő. A Sárkánygödörtől a Csőszgunyhóig terjedő erdőrész. A Makkoserdő nevet a tölgy és a bükkfa makktermésétől kapta. Az erdő faállományában az újtelepítésű részeken sok az akác. A faállomány jórészét a tölgy és a bükk alkotja. Az Öregerdő, Csörsz-árok felé eső részében a tölgy az uralkodó fafajta. Főleg mocsár, vagy kocsányos tölgy található sok. Csertölgy csak elvétve akad. Front alatt sok fát kivágtak.

ÖREGSZŐLLŐI KERESZT

A Gólya-utcai Szőllőkaputól északra 120-130 m-re. „Újból Állíttatta Ézsiás Lőrincné Úr 1898. javítatta öv. Pető Ferencné."

RÓKALYUKAK

Vontatóhalom, Rókalyuk és Ludas-tó melléke – dűlő.

„Sok vót ott a tanya, oszt azé fészkeltek be oda maguknak a rókák. Gaz vette körü, a homokdombokot, ahun vackoltak." (FS.)

---

[29] Fodor 1942, 148-149.

SÁRKÁNYGÖDÖR

„A Sárkánygödör Fényszaru határában a Makkkoserdő kellős közepén (a délkeleti szélén, mt.) található. Úgy keletkezett, hogy régen a Zagyva kiöntött és kisodorta a fődet. (A Galga medre volt, mt.) Feneketlennek tartották, mert él benne egy hétfejű sárkány. A sárkány belerángatta az embereket." (ZSV.) (Az erős örvénylés, mt.)

SÓSTÓI KERESZT

Kurbicz kereszt „Isten Dicsőségére Állittatta Kurbocz Pál Újitatta Cserháti Imre és neje Ézsiás Erzsébet." (1903)

A kereszt a Kissóstónál van.

SZÁRAZDOMB

Szárazhalom Kenderhalom alja és Szárazdomb-dűlő. A dűlő a Zagyva bal partján a Kátai határra jár ki.

„A víz soha nem bántotta. Terméketlen, forró homok volt."

A határjárás során ma már nem azonosítható. Az elnevezés kézenfekvő. Ma szántó. A név ismeretlen.

SZÚNYOGOS

A Szőlőkalja egy kisebb, nehezen elhatárolható területe. A Csordakút, a Farkatlan, a Gaznyilas, a Szappancsik, a Rókalyukak által határolt terület. Ezek a kis földrajzi egységek egymást átfedik. A név ismert. Ma szántó.

„A szőllők alatt van. Magas paraj nőtte be. Estére nem is nagyon hagytam a haza gyüvetelt, mer annyi szúnyog vót, hogy még a lovak hátát is vastagon beborították, oszt az állatok teljesen neki vadultak. Asztán má pokróccal takartam be az állatokat." (RP.)

VADKACSÁS

„A berényi kövesút meg a vasút között, az ágói földút mindkét oldalán. A Kopaszagyagosba is átnyúlik." (HI.)

VADKACSÁS KERESZTJE

„Isten Dicsőségére állította Révész Imre és neje Huba Margit 1904."

„A Sóstói út és a Berényi út kereszteződésében volt felállítva, kb. 1965-be az útépítés miatt áthelyezték a keresztet a Bernyi út ágói úti elágazása után balra. A keresztet Kisfaludy Révész Imre, berényi gyógyszerész állítatta. Gyógyszertára a Pesti csemege helyén vót. Előtte Huba Lajos volt a gyógyszerész." (HI.)

VASÚT

A Hatvan-Szolnok közötti vasútvonalat 1873. március 10-én adták át a forgalomnak, villamosítása 1977-ben történt meg.

„A fősőtemetőné gyütt vóna, de az asszonyok nem engették mer hogy a gyerekeket elüti ez a vonat. A hatvani báró aszt akarta, hogy Boldogot is vegyék be a vasútba, mer ő akkor Fényszarunak az erdő mellett egy posztó gyárat építtet." (RJ.)

Több adatközlő említette, hogy a vasutat a Felsőtemetőnél akarták vezetni, de a gazdák nem engedték, mert attól tartottak, hogy a szikrától kigyulladnak a házak. S általában a vasúttal együtt emlegették a posztógyárat.

VASÚTÁLLOMÁS

1908-ban épült.

VASÚTTANYAI ISKOLA

1925. január 15-én a vasúttanyai iskolához Geng Márton nyugalmazott állami tanító neveztetett ki. 1970. júniusában szűnt meg. Utolsó tanítója Nagy Istvánné volt.

VASÚTTANYAI KÁPOLNA

1959. I. 31-i Egyházközségi leltár szerint: „A Kápolna 1936-ban épült a vasútkörüli tanyai hívek áldozatkészségéből, ... Tornya nincs. A kápolna Sz. Mihály arkangyal tiszteletére van megáldva." Lebontották.

VÁSÁRTÉR

A Tanácsháza mögötti bekerített rét. 1971 előtt a Hunyadi- és a Vorosilov *(Árpád út)* utca végén volt a Vásártér.

„Az első vásár 1846-ban tavasszal volt." (JI.)

ZSÁMBOKI KERESZT

A Kórés-dűlőben a Palla tanya mögött. A kereszt felirata: „Alitta Zsamboki Mihaly Die. 8. juni. anno. 1793."

(A keresztet az eredeti helyétől 1999. őszén 150 méterre keletre az útkereszteződésbe -felújítás után- áthelyezve, melynek költségét Jászfényszaru Város Önkormányzata és a „Jászfényszaruért" Alapítvány biztosította. –Szerk.)

Adatközlők

BI. =	Bakó Imre	1913.	Jászfényszaru,	Vöröscsillag út 7.
BJ. =	Bisján József		Jászfényszaru,	Szabadság út 45.
BS. =	Berényi Sándor	1896.	Jászfényszaru,	
FS. =	Ferencz Sándor	1889.	Jászfényszaru,	József Attila út 4.
JI. =	Juhász Imre	1902.	Jászfényszaru,	Vasvári P. út 79.
RJ. =	Rimóczi József	1901.	Jászfényszaru,	Bajcsy út 34.
RP. =	Rusai Pál	1909.	Jászfényszaru,	Széchenyi út 8.
SZS. =	Szabó Sándor		Jászfényszaru,	Kozma t.
ZSV. =	Zsámboki Vendel	1902.	Jászfényszaru,	

Irodalom

Fodor 1942. = Dr. Fodor Ferenc: A Jászság életrajza. Budapest, 1942. / Reprint 1991.

Gyárfás = Gyárfás István: A jász – kunok története. Szolnok, 1833. I.-IV. kötet

Farkas Ferenc = Farkas Ferenc: Jászapáti nagyközség víznevei. Jászberény, 1974.

Süli Attila:

Korponay János ezredes és a Tisza-menti népfelkelés 1849 nyarán

A Szemere-kormány népfelkelési politikájának általános jellemzése

A Szemere-kormány népfelkelési politikájával eddig kevesen foglalkoztak érdemben. Pedig a problémakör fontosságára már Hermann Róbert is felhívta a figyelmet.[1] 1849 júniusára nyilvánvalóvá vált, hogy a harcok egyik súlypontja, az orosz hadsereg előrenyomulásának következményeként a Tisza vonala lesz. Ennek a védelméhez azonban nem állt a kormány rendelkezésére elegendő reguláris katonaság. Átmeneti megoldásként, a hiányt a népfelkeléssel próbálták meg pótolni. A június 26-án tartott minisztertanácsi ülésen határoztak arról, hogy a kormány kiáltványban fog fordulni az ország népéhez. Ebben keresztes háborút hirdettek a betörő orosz csapatok ellen. A népet gerillaharcra, és lakóhelyének elhagyására szólították fel.[2] A következő napon kiadott kiáltvány már a konkrét védelmi intézkedéseket is tartalmazta. A kormány szerint „csak" 46 ezer orosz katona tört be. Ezek ellen a lelkészek vezetésével rögtön meg kell indítani a keresztes háborút. Az egyes községek lakói számára gyülekezőhelyeket kell kijelölni, és ide vezéreket kell kinevezni. Az élelmet el kell rejteni, a házakat pedig fel kell gyújtani. Elrendelik a jászok azonnali felkelését, mert Miskolcnál egy népfelkelő tábort akarnak felállítani, ahová Borsod, Gömör, Abaúj, Zemplén, Heves és Nógrád megyék népfelkelőin túl a jász népfelkelőket is várják.[3]

Ezen intézkedéscsomag több szempontból is vitatható. A partizánakciók nem gátolták érdemben az ellenség előrenyomulását, viszont súlyos megtorlást vontak maguk után. A miskolci tábor végül is nem jött létre, mert a Kelet-Felvidék szlovák és ruszin lakosságú megyéi nem állították ki a népfelkelést. Noha Szemere miniszterelnök utasította Dessewffy Arisztid tábornokot, hogy a népet akár fegyverrel is kényszerítheti a népfelkelésre, ezen utasítást nem lehetett végrehajtani.[4]

Így csak a Duna-Tisza köze és a Tiszántúl lakosságára lehetett számítani. Június 28-án a miniszterelnök Nyáry Pál Pest megyei alispánt és Patay József jászkun főkapitányt utasította a tárgyban. Elrendelte a népfelkelés fegyverbehívását. Ennek központja Gödöllő lesz, ahol meg kell kezdeni a sáncok építését. Nevezzenek ki egy népfelkelő fővezért, és az lépjen érintkezésbe Wysocki tábornokkal.[5]

Azt, hogy a népfelkelés eszméje nem volt túl népszerű, az is bizonyítja, hogy a kormány július 18-án körlevélben volt kénytelen felszólítani a törvényhatóságok tisztikarait, mert erénytelenül működtek közre a népfelkelés megszervezésénél, és a kormány honvédelmi intézkedéseinek végrehajtásában.[6]

A Szemere miniszterelnök utolsó kiáltványát ezen tárgyban augusztus 3-án adta ki. Ebben azzal a „dezinformációs" fogással akarta a népet buzdítani, hogy az orosz hadsereg a kolera miatt legyengült, és létszámuk nem lehet több 30-40 ezer főnél.[7] Majd megfigyelhetjük, hogy a későbbiek folyamán is próbálják majd a népet ilyen lépéssel a népfelkelésre rábírni.

---

[1] Szemere. 1990. 45. o.

[2] Uo. Okmánytár. 245. Szemere levele Kossuthoz. Bp. 1849. 06. 26. ; 250. Szemere körlevele a kormánybiztosoknak. Bp. 1849. 06. 26.

[3] KLÖM. XV. 352.

[4] Bm. eln. 356. Bp. 1849. 06. 29. Közli: Szemere. 1990. 542. o.

[5] Uo. 353. Közli: Szemere. 1990. 535-536. o.

[6] Közlöny. 1849. 07. 19. Közli: Szemere. 1990. 564-566. o.

[7] Uo. 1849. 08. 10. Közli: Szemere. 1990. 583-585. o.

A népfelkelés vezérének kinevezéséről végül is a kormány gondoskodott, Korponay János[8] ezredes személyében. Ez a választás nem igazán bizonyult szerencsésnek. Noha Korponay képzett tiszt volt, harcoló alakulatnál eddig még nem szolgált, így harctéri tapasztalatokkal sem rendelkezett, hiszen Görgey kinevezéséig a hadügyminisztériumban szolgált. Korponayt 1849 július 2-án rendelte magához Szemere miniszterelnök és belügyminiszter, és kinevezte őt népfelkelési biztosnak, valamint ismertette előtte a hadi helyzetet. Ő a feladatot csak úgy volt hajlandó vállalni, ha sorkatonaságot is bocsátanak a rendelkezésére. Ennek minimumát egy vagy kettő gyalogoszászlóaljban, és ugyanennyi huszárosztályban határozta meg. A miniszterelnök kijelentette, hogy nem tud sorkatonaságot adni, mire Korponay azt felelte, hogy így nem tudja a feladatot vállalni. Végül Szemere meggyőzte őt, és felhívta a figyelmét a Perczel tábornokkal való együttműködésre. Korponayt fogadta Kossuth kormányzó is, de Szabó Imre hadügyi államtitkár erre már nem volt hajlandó. A hadügyminisztérium eleve hűvösen fogadta a tervet, hiszen ezen honvédelmi kérdésben még csak a véleményét sem kérték ki. Végül Korponay mellé Kékey főhadnagyot jelölték ki segédül.[9]

Korponay ezredes népfelkelési biztosi működése
(1849. 07. 02-08. 01.)

Korponay kinevezését a kormány kiáltványban tudatta a hatásköre alá tartozó törvényhatóságokkal. Ezek a következőek voltak: Békés, Bihar, Csanád vármegyék és a Jászkun kerület. A szervezésen túlmenően a megfelelő vezérek kinevezését is a feladatává tették. Felhívták a kinevezett figyelmét, hogy elsősorban a Jászságot organizálja, mert ha Hatvannál csata lesz, akkor ők bekapcsolódhatnak. Megígérték, hogy a költségeket majd megtérítik.[10]

Korponay ezután Ceglédre ment, ahol Perczel tábornokkal találkozott. Perczel az összes tiszántúli hadnépet alá rendelte. Feladatául szabta, hogy az országrészt Debrecen felöl az oroszok ellenében biztosítsa, de sorkatonaságot nem volt hajlandó adni. Július 3-án Korponay Jászberénybe érkezett, ahol népfelkelő csoportokkal találkozott, akik a kormány felhívására igyekeztek a kijelölt helyekre. A fegyverzetük kaszából, vasvillából és lándzsából állt. [11] A kerület népfelkelését Szemere miniszterelnök még június 28-án elrendelte. [12] Azonban annak vezetése 5 tisztviselő kivételével teljesen elmenekült, ezért Korponay kénytelen volt megparancsolni Hegedűs jász alkapitánynak, hogy csak akkor hagyhatja el a Jászságot, ha azt az ellenség elfoglalja. Korponay a Jászságból 1200 lovasra és 3-4 ezer gyalogosra számított. Ezen csapatot egyesíteni akarta a Pest és Heves megyei népfelkelő seregekkel, és ezzel próbálta meg kitölteni a Perczel és Wysocki hadtestei közötti hézagot. Hadműveleti bázisként Tiszafüredet jelölte ki, és fontosnak tartotta a kémrendszer kiépítését is. Rögtön összehívta a kerület gyűlését, amelyen elhatározták a harangok félreverését, a népfelkelés rögtöni kiállítását, valamint az ostromállapot bevezetését. Rövid időn belül több ezer ember gyűlt össze. Jászsági működését Korponay annyira sikeresnek minősítette, hogy a kormánynak azt jelentette, hogy a térség 30 ezer népfelkelővel áll készen a fősereg támogatására.[13] Itt találkozott Wysocki

---

[8] Korponay János (1819-1889) Kisbirtokos, nemesi származású. Volt nemesi testőr, kilépett főhadnagy. 1848. VI. 19-től titkár a hadügyminisztériumban. 1849. 03. 16-tól a minisztérium elnöki osztályának vezetője. 1849. 07. 2-től a tiszántúli népfelkelés szervezője és vezetője. A debreceni csata után a különítménye lényegében megsemmisül. Aradon 16 évi várfogságra ítélik, majd kegyelmet kap. 1868-tól Abaúj vármegye levéltárnoka, és a helyi honvédegylet vezetője. (Bona. 1987. 208. o.)

[9] R. 31. 1024. t.

[10] Bm. eln. 1849:405. Rendelet Békés, Bihar, Csanád, Jászkun kerület egyetemének. Bp. 1849. 07. 01. Közli: Szemere. 1990. 546-547. o.

[11] R. 31. 1024. t.

[12] Bm. eln. 354:1849. ; Jászkun ker. ir. 1. d.

[13] Per. Debrecen. 1849. 07. 11.

tábornokkal is, akivel megegyezett a további teendőket illetően.[14] A jász fölkelőket Hatvanhoz rendelték. Ezzel egyidejűleg elrendelték a Tiszafüreddel szomszédos települések népfelkelését. Fő feladatnak a híd megtartását tekintették, mert ezzel az ellenség előrenyomulását is megakadályozták volna, Korponay elképzelései szerint.[15] Csakhogy a népfelkelés vezére megfeledkezett arról a nyilvánvaló tényről, hogy az orosz hadsereg kitűnő utász egységekkel rendelkezett, és bármikor képes volt nehézségek nélkül hidat verni. Ez a tévedés később majd végzetesnek bizonyul.

Július 4-én Korponay megszemlélte a Tiszát, és Törökszentmiklósra ment. A városban lévő katonaság és lakosság éppen menekülni készült, mire a népfelkelő főparancsnok maradást parancsolt. Rögtön népgyűlés összehívását rendelte el, amit a mezei munkák miatt nem lehetett megtartani. Végül a város megígérte 100 lándzsás népfelkelő kiállítását. Innen intézett rendeletet Heves megye tiszántúli részének szolgabírájához. Ennek lényege a következő volt: szakítson meg minden összekötetést a megye megszállt részével, illetve rendelje el a tömeges népfelkelést.

Innen Kisújszállásra ment, ahol a törökszentmiklósihoz hasonló kép fogadta. Ezután megvizsgálta a Nagykunság stratégiai helyzetét. Megállapította, hogy a terület védelmi szempontból meglehetősen rossz, hiszen csak a mocsaras területek védhetők, de ide nehéz tüzérséget telepíteni. Végül Hortobágyra helyezte a védelem súlypontját. (Tisza-Berettyó-Kőrösök vonala) A Hortobágy és Nagykunság határában két híd volt. Egyik a Karcaghoz tartozó szentágotai csárdánál, míg a másik Madaras határában. (Nagyiványi híd) Így a védelmi vonal lényegét ezen két híd jelentette, melyek biztosítása révén elejét akarták venni egy Debrecen irányából induló támadásnak. Ezeket a kunok, a hajdúk és a Szabolcs megyei népfelkelők biztosították. A jászokat, a Pest és Heves megyei népfelkelőket pedig Hatvanhoz rendelték.[16]

A hatvani népfelkelő tábor azonban meg sem alakult. Pest és Heves megyék megszállásuk után már nem tudtak érdemben bekapcsolódni, míg a jászokat maga Perczel küldte haza. Ennek oka az lehetett, hogy a népfelkelők nagy számuk ellenére kevés harcértéket képviseltek, míg élelmezésük komoly problémát jelentett.[17]

Korponay a Nagykunságot 7000 gyalogos és 2-3 ezer lovas kiállítására kötelezte.[18] Ugyanakkor mozgósította a hajdú-kerületi népfelkelést is. A nánásiak közül 150 főt Szentmihályra, 50 főt Polgárra, 5 főt Dobra, 5 főt Dadára és 10 főt Lökre rendelt. Ezek feladatául szabta, hogy a Tisza partján cirkáljanak, nehogy az oroszok észrevétlenül hidat verjenek.[19] A hadháziak azt jelentették, hogy a városban dühöng a kolera, ezért nem javasolják a népfelkelés kiindítását.[20] Szoboszló 400 gyalogos és 150 lovas elküldését ígérte meg.[21] A böszörményi népfelkelésből 100 gyalogost és 50 lovast Debrecenbe rendelt Korponay, míg a többit a Tisza partjának szemmel tartására vezényelték ki. [22] Ezen feladatot egyébként Korponay Sillye Gábor feladatául szabta.[23]

---

[14] Érdekes, hogy Wysocki az emlékiratában megsem említi a Korponay ezredessel való találkozást. (Együtt a szabadságért. 1848-1849. Wysocki tábornok emlékiratai. Bp. é.n. 82-83. o.) Egyébként Wysocki megparancsolta a népfelkelőknek, hogy őrizzék a hatvani útat, nehogy a kozákok meglephessék. (Uo. Okmánytár. 40. Józef Wysocki vezérőrnagy jelentése Henryk Dembinski altábornagynak. Jászberény. 1849. 07. 03.)

[15] R. 31. 1024. t. ; Herendi. 1901. 99. o.

[16] R. 31. 1025. t.

[17] A kormány kiáltványa a főváros lakosságához. dátum: 1849. 07. 08. (Közlöny. 1849. 07. 14.) Közli: Szemere. 1990. 556-557. o. Ebben a kormány a népfelkelést már szükség nélküli áldozatnak tartja. ; A jászok hazaküldéséről: KLÖM. XV. 453/d. Patay József jászkun főkapitány levele Kossuthoz. dátum: 1849. 07. 09. A tömeges népfelkelés összehívása helyett a szabad lovascsapatok felállítását javasolja. A javaslatot a kormányzó támogatta. (Erről még bővebben lesz szó a jászkunokat tárgyaló fejezetben.) vö. Herendi. 1901. 103. o.

[18] R. 31. 1025. t.

[19] Htl. 37/75. Korponay ezredes levele Sillye Gábornak. Nádudvar. 1849. 07. 10.

[20] Uo. 37/77. dátum: 1849. 07. 10. Sillye e miatt függesztette fel Hadházban a népfelkelést. (Htl 37/83. Sillye Gábor levele Hadháznak. Böszörmény. 1849. 07. 10.)

[21] Htl. 37/78. Szoboszló levele Sillye Gábornak. 1849. 07. 10.

[22] Htl. 37/79. Korponay levele Sillyének. Szoboszló. 1849. 07. 10.

[23] Htl. 37/80. dátum: 1849. 07. 10.

Korponay a következő erőket akarta még felhasználni a védelemhez: - 137. honvédzászlóalj. Ez azonban újoncokból állt, fegyverzet nélkül. A legénység nagy része román nemzetiségű volt, az oroszok közeledtének hírére 400 fő elszökött, így parancsnoka, gr. Tholdalagi[24] őrnagy nem javasolta harctéri alkalmazását.

- Nyíregyházi újonctelep. Ezt Korponay Karcagra rendelte. Ezen "alakulat" szinten nem volt felfegyverezve és felszerelve.

- 50 fős Lehel huszár csapat. (Babos főhadnagy vezetésével) Őket bízta meg a szentágotai híd birtokbavételével.

Összpontosítási helykén Karcagot jelölte ki, de ha ezt az oroszok elfoglalnák, akkor Kunszentmártont.[25]

Július 5-én Korponay felolvasta Kisújszálláson a miniszterelnök népfelkelési rendeletét, és elrendelte az azonnali kiállítást. Kiderült azonban, hogy a nagykun tisztviselők nagy része elmenekült. A következő napon a 6 nagykun városhoz intézett rendeletet. Ebben Karcag, Túrkeve, Kisújszállás és Kunszentmárton népfelkeléseit a szentágotai hídhoz rendelte a saját parancsnoksága alá. Madaras és Kunhegyes népfelkelését pedig a nagyiványi hídhoz.[26] Közben Babos főhadnagy jelentette, hogy a szentágotai hidat megszállta, mire Korponay személyesen szemléte meg azt, és mindent megtett annak esetleges felszedésére. Még ezen a napon bontotta ki itt a népfelkelés zászlaját. Szintén ekkor érkezett meg a teljes karcagi népfelkelés, amely 2 gyalogos zászlóaljból és 1 lovas századból állt. Közben Székely[27] százados megszállta a tiszafüredi hidat és előkészítette a felgyújtáshoz. Július 7-én megérkezett a túrkevei népfelkelés is. A madarasi népfelkelés pedig ekkor indult el Nagyiványhoz. Ennek a tábornak a parancsnoka Kálmány[28] őrnagy volt. A következő napon a kunszentmártoni népfelkelés is megérkezett a szentágotai táborba. Őket gr. Tholdalagi őrnagy követte 100 lándzsás népfelkelővel. Az így felállt népfelkelő táborok helyzetéről Korponay levélben is értesítette Perczel tábornokot. Gondoskodott a Bihar és Békés megyei népfelkelésekről is. Az előbbit Nagyváradra, az utóbbit Füzesgyarmatra rendelte. Rendeletet intézett a Kiskunsághoz is, melyben 500 lovas kiállítására kötelezte őket.[29]

---

[24] gr. Tholdalagi Mihály. (1816-1876) Középbirtokos, főnemesi származású. 1849 tavaszától nemzetőr őrnagy Marosszékben. VI. 12-től a Nagykárolyban alakuló 137. honvédzászlóalj parancsnoka. A kiegyezés után Marosszék főkirálybírája, majd árvaszéki elnöke. (Bona. 1987. 318. o.)

[25] R.31. 1025. t.

[26] Uo. ; Túrkeve városa egy 1117 fős zászlóalj állított ki, amely 6 századra oszlott. Ezek parancsnokai a következő személyek voltak: Hajdú Imre ügyvéd, Kiss Lajos tanácsnok, Kiss István ügyvéd, Bátakeszi József jegyző, Katona Sándor főjegyző, Vincze Ignácz. (Herendi. 1901. 99. o.)

[27] Székely József. (1825-1895) Polgári származású, ügyvéd. 1848 tavaszától fogalmazó a belügyminisztériumban. Szeptembertől hadnagy a Zrínyi önkéntes, októbertől 35. Zrínyi honvédzászlóaljban. A móri csatában fogságba esik, de megszökik. 1849. 02. 11-től százados és Bangya őrnagy segédtisztje. Később Kossuth katonai irodáján teljesít szolgálatot. A kiegyezés után újságíró, majd Pest megye főlevéltárnoka. (Bona. 1988. 580. o.)

[28] Kálmány Lajos honvéd őrnagy. (1797- ?) Polgári származású. 1848 tavaszán főhadnagy a 4. helyőrségi zászlóaljnál Spalatóban. 1848. 06. 13-tól százados a 4. honvédzászlóaljban. Szenttamás ostrománál megsebesül. 1848. 10. 30-tól őrnagy, a 43. honvédzászlóalj parancsnoka. 1849 február végétől Karcag, majd 07. 5-től Kunmadaras térparancsnoka. Aradon 8 évi várfogságra ítélik, de 1852-ben kegyelmet kap.

[29] Herendi. 1901. 99. o. dátum: 1849. 07. 06.

A népfelkelés felállása július 9-én a következő volt:
1. Szentágotai tábor.
Parancsnok: Korponay János ezredes.
Segédtisztje: Pakk hadnagy.

a) „Rendes" haderő: parancsnok: Zsámbokréty[30] őrnagy.

Csapatnem	Létszám	Fegyverzet
Nyíregyházi újonctelep	500	lándzsa
Lehel-huszárok (Babos fhd.)	50	nem ismert
madarasi honvédek	20	puska

b) Kun népfelkelők: parancsnok: gr. Tholdalagi őrnagy.

Csapatnem	Létszám	Fegyverzet
karcagi gyalogos népfelkelők	3500	lándzsa, kasza
kunszentmártoni gyalogos népfelkelők	1200	Ua.
túrkevei gyalogos népfelkelők	500	Ua.
karcagi lovas népfelkelők	80	nem ismert

2. Nagyiványi tábor: parancsnok: Kálmány őrnagy.

Csapatnem	Létszám	Fegyverzet
madarasi gyalogos népfelkelők	1000	Kasza, lándzsa
kunhegyesi gyalogos népfelkelők	500	Ua.
madarasi és kunhegyesi lovasság	300	nem ismert

3. Tiszafüredi tábor: parancsnok: Kékey főhadnagy. Ezen különítmény 25 honvédből állt, és puskákkal volt felfegyverezve.

Fő gondot a lovasság csekély száma jelentette. Korponay szerint a védelem kulcsát a mirhói és dobi gátak jelentették. A mirhói gátat át akarta vágatni, és ezen ügyben rendeletet is intézett Heves vármegyéhez. Szerencsére ezen lépésre nem került sor, hiszen ennek ökológiai szempontból súlyos következményei lettek volna, mert nagy kiterjedésű területek váltak volna a kiömlő víztömeg áldozatává.

A népfelkelés organizálása azonban egyre nehezebben ment. Nádudvar, Szoboszló és Debrecen városokhoz intézett rendeleteiben már dezinformációs fogással akarta elérni a fenti célt. Azzal kecsegtette őket, hogy Perczel 30 ezer fős sereggel jön a segítségükre, és a jászkunok is útnak indítottak ugyanennyi népfelkelőt. Bem is kijön Erdélyből, hogy Perczellel egyesüljön.[31] Egy másik

---

[30] Zsámbokréty János honvéd őrnagy. Vagyontalan nemesi származású. 1844-től főszázados a 37/3. gyalogezrednél Nagyváradon. Részt vesz a délvidéki harcokban. 1848 12. 1-től őrnagy, zászlóaljának parancsnoka. 1849. 04. 29-től a nyíregyházi újonctelep parancsnoka. Július közepétől dandárnok Korponay ezredes népfelkelő seregében. Aradon 15 évi várfogságra ítélik, de 1856-ban kegyelmet kap. A kiegyezés után Pozsonyban élt. (Bona. 1987. 345. o.)

[31] Debrecen az orosz megszállás után már kevés hajlandóságot mutatott a népfelkelés iránt. Így Korponaynak a városba történő bevonulása, mely jelentős számú népfelkelő kíséretében történt, tekinthető egyfajta erődemonstrációnak is. (Erről bővebben: Nyakas. 1980. 273. o.) Azt, hogy Korponay erre a lépésre tudatosan készült bizonyítja az is, hogy Sillye Gábor kormánybiztos július 10-én a hozzá intézett levelében kijelentette, hogy a debreceni bevonulásra a mezei munkák miatt nem tud embert adni. (Htl. 37/88.)

rendeletben, melyet Zemplén, Szabolcs, Szatmár megyékhez és a Jászkun kerülethez intézett, szintén ezekkel a hírekkel állt elő, sőt még azzal is megtoldotta, hogy 6000 jászkun lovas ágyúkkal megerősítve kerülő úton sikeres ellentámadást indított az orosz csapatok ellen. Azonban az álhírkeltéssel nem sikerült elérni a kívánt eredményt. A szentágotai tábor fegyelme annyira meglazult, hogy szigorúbb rendszabályokat kellett bevezetni. Ezen a hangulaton még Kossuthnak a kunokhoz intézett buzdító szózatai sem változtattak sokat. Egyébként Kossuth igyekezett biztosítani a Nagykunság rémült lakosságát, hogy a mirhói és dobi gátakat csak végszükség esetén fogják átmetszeni.[32] A nagykunok kérték a kormányzótól, hogy a mezei munkák miatt engedje el a népfelkelést. Kossuth ezen ügyben Korponayhoz utasította őket. Közben a madarasi és kunhegyesi népfelkelők engedelem nélkül hazamentek a nagyiványi táborból, annak ellenére, hogy Korponay ezredes haditörvényszékkel fenyegette meg őket. A tábor parancsnoka, Kálmány őrnagy is fenyítésben részesült.[33] Szentágotáról Korponay népfelkelő csapatokkal Madaras irányába hajtott végre mozdulatokat, melynek az volt a célja, hogy a várost megijesszék. Így kénytelen volt ismét a kényszerítés eszközéhez nyúlni.[34] Egyébként a Korponay által felállított védelmi vonalnak Tiszafüred volt a leggyengébb pontja. A tábor parancsnokának, Somogyi József[35] századosnak jelentése szerint a csekély számú őrség egy 60 lovasból álló orosz különítmény átkelését is csak úgy tudta megakadályozni, hogy a hidat szétbontották.[36]

Július 11-én Korponay Debrecenben két rendeletet adott ki. Az egyikben felszólított minden katonatisztet, hogy jelentse be magát nála. A másikban pedig minden hatóságot, törvényszéket és testületet, hogy a magyar kormány iránti hódoló nyilatkozatot jutassák el hozzá. [37] Még ezen a napon közgyűlést tartottak a jász, nagykun és kiskun kerületek tisztikarai Kunszentmiklóson. Kijelentették, hogy egyes kiskun községek olyan messzire fekszenek a szentágotai tábortól, hogy képtelenek oda küldeni a népfelkeléseiket.[38] Gondot okozott az is, hogy Korponay nem rendelkezett hatékony hírszerzőszolgálattal. Azon hírre, hogy az oroszok Polgárnál hidat vertek, Sillye Gábort 300 gyalogos és 100 lovas népfelkelővel ide rendelte. Feladatául szabta azt is, hogy ha a híd létezne, akkor azt szedjék fel, ha ez nem megy, akkor a környékbeli malmokat rakják meg kővel, és engedjék a híd felé. Ha még ez is sikertelen, akkor szurokkal és szalmával megrakott hajókkal gyújtsák fel.[39] Az ilyen felesleges riasztások szintén demoralizálták a népet. A következő napon a népfelkelés parancsnoka részletes beszámolót küldött Kossuth Lajos kormányzónak. Ebben ismertette a fentebb már vázolt intézkedéseket. Kijelentette, hogy a nép ujjong a népfelkelés eszméééért. Szerinte őt Szabolcsban a lakosság kitörő lelkesedéssel fogadta. A hajdúk egy emberként állnak mögötte, és 10-12 ezer emberre számít a kerületből. Július 10-én érkezett Debrecenbe, ahová diadalmenetben vonult be, és itt is

---

[32] A mirhói gát érdekessége, hogy már közel egy évszázada vita tárgyát képezte a Nagykunság, és Heves és Külső-Szolnok vármegye között. Ezen gát megépítése egy 18. századi közös vállalkozás eredménye, melynek keretében a nagykunsági falvak és mezővárosok hatalmas méretű közmunkával gátat építettek a Mirhó-fokon kitörő áradások megakadályozására. Az így elkészült gátat Heves és Külső-Szolnok vármegye leromboltatta 1776-ban, mert a gát az ő földjükre terelte a folyó vizét. A témáról bővebben: Bellon Tibor: A gátépítés hatása a lakosság gazdálkodásának és életmódjának megváltozására. in. „Áldás és Átok a víz." szerk. Tóth Albert. Kisújszállás. 1987. 113-130. o.

[33] R. 31. 1025. t.

[34] Uo.

[35] Somogyi József. (1807-1872) Vagyontalan, nemesi származású. Volt őrmester, a 32. gyalogezredben és a 3. huszárezredben szolgált. 1848. 09. 17-től őrmester a Zrínyi szabadcsapatban, és részt vesz a Jellacsics elleni harcokban. Október 13-tól főhadnagy a 35. Zrínyi honvédzászlóaljban. December 11-től százados a 60. honvédzászlóaljnál. 1849 májusától Tiszafüred térparancsnoka, majd július 11-től a kunsági népfelkelők vezetője Korponay ezredes seregében. (Bona. 1988. 548. o.)

[36] Per. Somogyi József százados jelentése Korponay ezredesnek. Tiszafüred. 1849. 07. 10.

[37] Uo.

[38] Herendi. 1901. 100. o.

[39] Htl. 37/159. Debrecen. 1849. 07. 11.

elrendelte az azonnali és tömeges népfelkelést. Közölte azt is, hogy felvette Knezic tábornokkal a kapcsolatot. Tőle elsősorban sorkatonaságot remél, a következő felosztásban: - Csegére egy század gyalogságot és ugyanannyi huszárt, valamint egy 12 fontos ágyút.

- Polgárra fél század huszárt és egy 6 fontos ágyút.

Halasy[40] kapitány vezetésével 30 honvédet küldött Dobra, akiknek az a feladatuk, hogy a népfelkelőkkel együttműködve, ha szükséges, akkor átvágják a gátat. A továbbiakban támadó hadműveletekbe akar kezdeni az oroszok ellen, akiket Tokaj felől támadva, Knezic tábornokkal együttműködve akar kiszorítani az országból. A siker azért is biztos, mert szerinte az orosz hadsereg hangulata borzalmas, és ő számíthat a Kelet-Felvidék lakosságának támogatására is. [41] Az egy héttel későbbi jelentésében már másképpen látta a helyzetet. A levél bevezetőjében seregét már olyan erősnek tünteti fel, amely önmagában is képes az orosz főseregetmegsemmisíteni. E hangzatos kijelentés után visszatért a valóság talajára. Kijelentette, hogy a népfelkelés együtt sokáig nem tartható, ezért a megyéket mozgó lovas és gyalogos csapatok állítására kötelezte a következő felosztásban: - Nagykunság: 2 gyalogos zászlóalj és 2 lovas osztály.

- Jászság: egy gyalogos zászlóalj és egy lovas osztály.

- Csanád vármegye: Ugyanaz.

- Békés vármegye: 2 gyalogos zászlóalj és egy osztály lovasság.

Fegyverzet: - gyalogság egyharmada rövid fejsze, második harmada rövid ásó, és harmadik harmada rövid csákány.

- Lovasság: fokos, vagy kard.

Ruházat: csizma, szűr, kalap, két pár fehér ruha, tarisznya.[42] A hajdúkat egy gyalogos zászlóalj kiállítására szólította fel, melynek a feladata a Tisza-vonal védelme lenne.[43]

Abban, hogy Korponay a tömeges népfelkelés helyett csapattestek szervezéséhez kezdett, szerepet játszott a kormánynak július 23-án kelt rendelete, melyben őt egy 30 ezer fős tartaléksereg szervezésére szólították fel.[44] Ezen seregbe a jászkunok 1142 gyalogost és 858 lovas újoncot adnának.[45] Szintén ezen a napon utasította Korponay Sillye Gábort, hogy küldjön Polgárra 200 embert, és Dada lakosságát szólítsa fegyverbe. Dob és Büd lakossága vonuljon rögtön a dobi gáthoz, és az oroszok megjelenése előtt vágják azt át. A szabolcsi nemzetőröket rendelje Bogdányba. Állítson fel lovas tábori postákat.[46] A nánási, mándoki és bogdányi táborokban lévő népfelkelőket bocsássa Knezic tábornok rendelkezésére. A tartaléksereget a debreceni tábor képezze.[47]

Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az feladat, melyre a népfelkelést kiszemelték szinte végrehajthatatlan. Július 20-án a Szabolcs megyei nemzetőrség 2. zászlóaljának őrnagya jelentette Sillye Gábor kormánybiztosnak, hogy a dobi táborban kolera szedi az áldozatait.[48] A Lökőn és Eszláron lévő népfelkelők egyszerűen hazamentek.[49] Július 24-én Eötvös[50] százados, a dorogi

---

[40] Halasy Zsigmond honvéd százados. Középbirtokos, nemesi származású. Kilépett hadfi. (2. huszárezred.) 1848 szeptemberétől közvitéz a Szabolcs megyei önkéntes nemzetőr zászlóaljnál, részt vesz a Jellacsics elleni harcokban. 1849. 03. 1-től százados a 43. honvédzászlóaljnál. A kiegyezés után a Szabolcs megyei honvédegylet tagja. (Bona. 1987. 248. o.)

[41] Per.

[42] Uo.

[43] Htl. 38/105. Korponay levele a Hajdú-városokhoz. Tiszafüred. 1849. 07. 17.

[44] KLÖM. XV. 459.

[45] Uo. 464./e Kossuth levele a hadügyminisztériumnak. dátum: 1849. 07. 24.

[46] Htl. 37/223.

[47] Uo. 37/298.

[48] Htl. 38/335.

[49] Htl. 38/336. Knezic tábornok levele Sillye Gábor kormánybiztoshoz. Szentmihály. 1849. 07. 20.

[50] Eötvös György. Nemesi származású, a Hajdú-kerület főügyésze. 1848 -tól nemzetőr főhadnagy, majd október 1-től főhadnagy a Bocskai önkéntes csapat gyalogságánál. 1849. 03. 1-től százados az ebből alakult 52. honvédzászlóaljnál. 1849. 05. 26-tól Sátoraljaújhely térparancsnoka. Július 23-tól ülnök a nagykállói rögtönítélő törvényszéknél.

népfelkelők parancsnoka azt jelentette a polgári táborból, hogy a böszörményiek elhagyták az őrhelyeiket, anélkül hogy az őket felváltó dorogiakat bevárták volna. Aggódik, hogy a példa ragadós lehet.[51] Ezen előjelek ellenére Korponay egy támadó hadműveletet akart kezdeni. Knezic és Perczel tábornokokhoz írt levelében Miskolc stratégiai jelentőségét ecsetelte.[52] A hadügyminisztériumhoz írt levelében pedig a támadást azzal indokolta, hogy az ellenség visszavonulása lehetővé teszi számára, hogy offenzívába menjen át. Ezt egy kombinált támadással akarja kezdeni, amely Miskolc ellen irányulna. Ágyúüteget, törzs és főtiszteket, valamint annyi újoncot kér, amennyit csak lehetséges.[53]

E támadási tervből azonban hamar kiábrándította Korponayt az oroszok mindent eldöntő támadása. Július 22-én az oroszok Polgár környékén egy látszattámadást hajtottak végre, melynek az volt a célja, hogy Korponayt megtévesszék. Ezen támadást a népfelkelők könnyedén visszaverték.[54] Ezek után Korponay a döntő támadást Tiszafüred környékén várta, és az ellenség megtévesztésére tüzeket rakatott, hogy azt a látszatot keltse, hogy egy erős és nagyszámú alakulat védi Füredet.[55] Az ellenség azonban Poroszló környékén támadott 12000 emberrel és 8 ágyúval. Az átkelésben a következő alakulataik vettek részt: 5. gyaloghadosztály és annak tüzérsége, egy ulánusdandár és egy lovasüteg, 2. lövészzászlóalj, egy utászosztag és a 32. doni kozákezred.[56] A népfelkelő sereg ezzel szemben egy zömmel újoncokból álló zászlóalj, 1 gerilla század és 2 ágyú. A magyaroknak vissza kellett vonulniuk, mert elfogyott a lőszerük. A tiszafüredi hidat felégették a debreceni népfelkelők, majd a Berettyónál vettek új állást, és összekötetésbe léptek Knezic tábornokkal.[57] Egyébként a magyar ellenállás nem volt túlságosan erős. Az orosz visszaemlékezések szerint Gorcsakov hercegnek[58] elég volt egyetlen sortüzet vezényelnie, hogy a népfelkelők szétfussanak. Gorcsakov azt jelentette Paszkievics tábornoknak, hogy "valami csőcselék állt velem szemben". Az orosz hadsereg átkelését szolgáló pontonhíd egy nap alatt felépült, így az orosz III. hadtest főhadiszállása július 27-én már Tiszafüreden volt.[59] Ezek után Knezic tábornok tokaji pozíciója is lehetetlenné vált, aki rögtön segítséget kért a Központi Táborkari Irodától, de a kérését elutasították.[60] Július 28-án Korponay azt jelentette Knezicnek, hogy az ellenség Tiszafüreden van, és Polgárt és Csegét is erős megszállás alatt tartja. Egyben segítséget kér, de azt végül nem kapott.[61] Perczel ugyan megígérte egy zászlóalj elküldését, de erre már nem került sor.[62] Ennek ellenére Korponay próbálta menteni a menthetőt. Július 27-én levelet intézett Debrecen városához azzal a felszólítással, hogy küldjenek futárt az ő nevében a kormányzóhoz és kérjenek tőle ágyút és fegyvert. Egy másikat Knezic tábornokhoz, hogy jöjjön a segítségére. Szólítsák fel a Hajdú-kerület, Nagykunság és Bihar népét a tömeges népfelkelésre. [63] Erre azonban az ellenség gyors előrenyomulása miatt már nem volt lehetőség.

---

[1] Htl. 39/248.

[52] Uo. 38/452.

[53] Uo. 39/87. dátum: 1849. 07. 22. A két nappal korábban Sillye Gáborhoz írt levelében azt szerette volna megtudni, hogy milyen erőkre számíthat a hatáskörébe tartozó területekről. (Htl 38/337)

[54] Htl. 39/140. Korponay ezredes napiparancsa. Polgár. 1849. 07. 23.

[55] Karsa. 1993. 267-268. o. Egyébként Karsának a Korponay működését elítélő kijelentései igazságtalanok. Kis létszámú seregével eleve lehetetlen volt megakadályoznia az oroszok átkelését. vö. Bona Gábor jegyzete.

[56] Rosonczy. 1988. 358. o.

[57] Uo. 40/62. Korponay ezredes levele Görgey tábornokhoz. Hortobágy. 1849. 07. 26. ; Máriássy János szerint Korponay különítménye Tiszafürednél 1500 főt számlált, de a 600 fős hajdú-kerületi nemzetőrzászlóalj hazament. (Máriássy. 1999. 183. o.)

[58] Gorcsakov, Mihail Dimitrijevics herceg. (1793-1861) Tüzérségi tábornok, a magyarországi orosz csapatok vezérkari főnöke, később Lengyelország főkormányzója. A Tiszán átkelő orosz csapattest parancsnoka. (Rosonczy. 1988. 885. o.)

[59] Rosonczy. 1988. 248. o. ; A. P. Scserbatov: Paszkievics Magyarországon. Bp. 1984. 122. o.

[60] Htl. 40/176. Knezic tábornok levele Görgey tábornokhoz. Tokaj. 1849. 07. 27. ; Az országos táborkari iroda válasza: Htl. 40/177. Szerencs. 1849. 07. 27.

[61] Htl. 40/284. Debrecen.

[62] V. Waldapfel. IV. 142. Perczel levele Szemeréhez. Kistelek. 1849. 07 28.

[63] Htl. 40/164-a.

Július 27-én Korponay egy kemény hangú dorgáló levelet kapott Kossuthtól. Ennek a lényege a következő volt: kár volt Debrecen felé sietni, mert Görgeynek a Tiszán átkelő seregét a népfelkelés hatékonyan tudta volna támogatni. Kossuth mindössze arról feledkezett meg, hogy közben az oroszok átkeltek a Tiszán, és Korponay lényegében visszavonult Debrecenbe.[64]

Július 30-án az orosz csapatok már Dob és Nánás között állomásoztak.[65] Így Debrecent is fenyegették, és Korponay a város feladására készült[66], mivel kémei szerint egy 32000 fős hadoszlop készült annak megtámadására. [67] Ezzel szemben Görgey arra utasította, hogy az I. hadtest megérkezéséig tartsa magát.[68] Így kapcsolódott be a debreceni csatába. Korponay különítményének hadrendje Debrecennél a következő volt[69]:

Alakulat	Fegyverzet
96. honvédzászlóalj	gyengén felszerelt
Nyíregyházi újonctelep	fegyvertelen
Hevesi és zempléni önkéntesek	nem ismert
50 Lehel-huszár	nem ismert
7. huszárezred egy százada	nem ismert
Tüzérség:	2 db. 12 fontos. egy 6 fontos, és egy 4 fontos ágyú

A különítmény felfegyverzett részét a jobb szárnyra az erdőbe helyezték, míg a maradék a tartalékot képezte 5 löveggel.[70] A cári hadsereg cserkesz (muzulmán) lovasezrede megkerülte és szétverte a magyar jobbszárny 3. lépcsőjében álló Korponay-dandárt, majd a Bobich-hadosztálynak esett. A különítmény nagy része felkoncoltatott, vagy fogságba esett.[71] Veszteségük egyes források szerint 500 fő[72], más forássok szerint ennél jóval magasabb, 800 fő.[73]

Egyes területek részvétele a népfelkelésben

Pest-Pilis-Solt vármegye

Arról már a fentiekben volt szó, hogy a megye lakossága érdemben nem tudott résztvenni a népfelkelésben, hiszen területének egy része ellenséges megszállás alá került. Így a már ismertetett, július 28-án a kormány által kiadott rendeletnek nem volt sok foganatja.[74] Noha június 29-én Szemere miniszterelnök még a főváros népfelkelésének szükségességét ecsetelte Száz János[75] alezredesnek[76], a július 7-én kelt kiáltványban ezt már szükség nélküli áldozatnak minősíti.[77] Így a megye lakossága nem kapcsolódott be a Tisza-menti népfelkelésbe.

---

[64] Per. Kossuth levele. Kisújszállás.

[65] Uo. Korponay ezredes levele Görgey tábornokhoz. Debrecen. 1849. 07. 30.

[66] Uo. 40/164-b. Korponay levele Görgeyhez. Debrecen 1849. 07. 30.

[67] Uo. 40/175.

[68] Gyalókay. 1927. 53. o.

[69] Hm. ált. iktatatlan iratok. 163. doboz.

[70] Máriássy. 1999. 233. o.

[71] Uo. 188-189. o.

[72] Gyalókay. 1927. 82. o.

[73] Máriássy. 1999. 237. o.

[74] Bm. eln 353:1849. Ismertetését lásd a Szemere kormány népfelkelési politikáját ismertető fejezetben. Közli: Szemere. 1990. 535-536. o.

[75] Száz János. (1804-1854) Vagyontalan nemesi származású. Főszázados a 39. gyalogezredben. 1849. 06. 8-tól a fővárosi nemzetőrség parancsnoka. (Bona. 1987. 305. o.)

[76] Bm. eln. 366:1849. Közli: Szemere. 1990. 543. o.

[77] Közlöny. 1849. 07. 14. Közli: Szemere. 1990. 541-542. o.

Heves és Külső-Szolnok vármegye

A fentiek során volt már arról szó, hogy Pest megyéhez hasonlóan ezen megye sem tudott érdemben résztvenni a népfelkelésben. Az ok is hasonló, a megye jelentős része ellenséges megszállás alá került. Szemere miniszterelnök már június 29-én utasította Blaskovics Gyula főispánt a népfelkelés megszervezésére, és vezéreinek kinevezésére. Segítségül küldték Csutak Kálmán[78] őrnagyot, akinek feladatává tették ezen vezérek kiképzését.[79] A népfelkelést szervező Korponay ezredes július 4-én utasította a megye Tiszántúli részének szolgabíráját, hogy szakítson meg minden összekötetést a megye megszállt részével, és rendelje el a tömeges népfelkelést.[80] Július 7-én Eger városát szólította fel a kormány a népfelkelés rögtöni kiállítására.[81] A július 5-én tartott megyegyűlésen arról határoztak, hogy népfelkelést Hatvan és Gödöllő között koncentrálják.[82] (Csutak vezetésével) Ebből azonban nem lett semmi, hiszen a megye még a Korponay által kért 800 fős nemzetőrcsapatot is képtelen volt kiállítani. (07. 10.)[83] Július 14-én Németh Albert őrnagyot[84] utasították a népfelkelés megszervezésére, de a feladatot ő sem tudta végrehajtani.[85] Nehezítette az organizálást, hogy a tisztikar az orosz megszállás elől Törökszentmiklósra menekült.[86]

A Jászkun-kerület

Azt, hogy a kerület milyen szerepet játszott a tiszántúli népfelkelésben, már Korponay ezredes tevékenységének bemutatásánál ismertettük. Arról is volt szó, hogy Perczel tábornok a hatvani táborban lévő 5000 jász felkelőt hazaküldte. Patay főkapitány lovas szabadcsapatok felállítását javasolta, és ezt Kossuth kormányzó is támogatta. [87] Ezen szabadcsapatnak a kiállítását a következő kivetési arányban tervezték[88]:

1. Jászság:

Település	Létszám	Lovak száma
Jászberény	84	79
Árokszállás	41	47
Kisér	22	19
Apáti	33	37
Ladány	25	22
Alsó-Szentgyörgy	17	26
Fényszaru	24	16
Jákóhalma	11	15
Dózsa	12	10
Mihálytelek	10	10
Felső-Szentgyörgy	7	5
Összesen:	286	286

[78] Csutak Kálmán. (1820-1896) Kisbirtokos nemesi származású. Kilépett hadfi. 1848. 10. 09-től vezérkari hadnagy, majd 12. 03-tól főhadnagy a 27. honvédzászlóaljnál. 1849. 02. 03-tól ezen zászlóalj parancsnoka. 04. 01-től alezredes, a zarándi dandár parancsnoka. Júliustól dandárnok a tartalékseregnél. Aradon 16 évi sáncmunkára ítélik, de 1857-ben kegyelmet kap. 1869-től irodaigazgató a HM-ben, és a pesti honvédegylet tagja. (Bona. 1987. 127. o.)

[79] Bm. eln. 364:1849.

[80] R. 31. 1025. t.

[81] Bm. eln. 1849:462.

[82] Szederkényi. 1893. 412. o.

[83] Uo.

[84] Németh Albert nemzetőr őrnagy. (1820-1887) Vagyontalan nemesi származású. 1848 nyarától országgyűlési képviselő. 1849. 03. 12-től főszázados a 17. huszárezrednél. Július 14-től nemzetőrőrnagy Heves megyében. (Bona. 1987. 251. o.)

[85] Bm eln. 1849:491.

[86] Uo. 411. o.

[87] KLÖM. XV. 352/d. ; Kossuth levele Perczel tábornokhoz. (Uo./e) ; Herendi. 1901. 103. o.

[88] Herendi. 1901. 102-103. o.

2. Nagykunság:

Település	Létszám	Lovak száma
Karcag	69	75
Kisújszállás	51	49
Túrkeve	47	52
Madaras	43	38
Kunszentmárton	43	37
Kunhegyes	33	35
Összesen:	286	286

3. Kiskunság.

Település	Létszám	Lovak száma
Halas	57	76
Félegyháza	84	49
Kunszentmiklós	25	58
Szabadszállás	21	32
Fülöpszállás	15	25
Lanzháza	15	14
Majsa	29	15
Dorozsma	40	16
Összesen:	286	286

Ezen szabadcsapatot egy kisebb huszárcsapattal egyesítették volna. Feladatául a Tisza-vonal őrzését, és az ellenség állandó nyugtalanítását szabták.[89]

A Hajdú-kerület

Az orosz hadsereg július 3-án, Cseodajev[90] tábornok vezetésével elfoglalta Debrecent.[91] Bár az akciónak az elsődleges célja az élelemszerzés volt, sőt Cseodájevet a későbbiek folyamán maga az orosz fővezér rendelte vissza, az orosz előrenyomulás rémületet keltett a magyar politikai vezetésben. Ezen okból a népfelkelést a kerületben már június 25-én elrendelte Sillye Gábor kormánybiztos. A nép azonban nem volt hajlandó erre. Debrecen városa ragaszkodott ahhoz, hogy elegendő reguláris haderő álljon rendelkezésre. Ez a nyílt elutasítást jelentette.[92]Július 6-án a kormány Sillyét kormánybiztosnak nevezte ki a Hajdú-kerület, Szabolcs vármegye és Debrecen városának területére. Egyben őt tették meg a hajdú-kerületi nemzetőrség főparancsnokának is.[93] Sillye július 8-án ismét elrendelte a népfelkelést.[94] Az, hogy a népfelkelés alkalmatlan feladatának elvégzésére, itt is

---

[89] Uo.

[90] Cseodajev, Mihail Ivanovics. (1785-1859) Gyalogsági tábornok, a IV. hadtest parancsnoka. (Rosonczy. 1988. 880. o.)

[91] Nyakas. 1982. 270. o.

[92] Uo.

[93] Uo. 271. o. ; KLÖM. XV. 398.

[94] Htl. 36/420. ; Htl. 37/81. Sillye Gábor rendelete Böszörmény városához. Ebben közli, hogy a szoboszlói népfelkelők a város felé közelednek. Rendeljék el ők is a kiállítást, mert 11-én indulni fognak.

bebizonyosodott. Az állandó szökések miatt a kormánybiztos kénytelen volt felállítani a rögtönítélő bíróságokat[95], de a népfelkelés lehetetlenségét maga is kénytelen volt elismerni.[96]

Szabolcs vármegye

A gyors orosz előrenyomulás miatt Schenowitz őrnagy[97] június 25-én levélben szólította fel a megyét a népfelkelésre, amely rögtön intézkedett az ügyben, és elrendelte, hogy a kivonulókat vasvillával és kaszával fegyverezzék fel, és 8 napi élelemmel lássák el. Az egyes járások népfelkelőit a következő pontokhoz rendelték:

- Kisvárdai járás: Záhony.
- Nádudvari járás alsó része: Polgár
- A többi járás: Tokaj. (Rakamaz)

Cél a Tisza-vonal védelme volt.[98]

Azonban a népfelkelés organizálása nem sikerült. Az okot a kormányzat a tisztviselőkar gyávaságában vélte megtalálni. Július 3-án levélben szólították fel Hodossy Miklós Bihar megyei kormánybiztost, hogy tegyen lépéseket az ügy érdekében.[99] A minisztérium ilyen jellegű állásfoglalásában az is közrejátszhatott, hogy Sillye Gábor hajdú-kerületi kormánybiztos július 2-án kelt, Kossuth kormányzóhoz intézett levelében bevádolta a megye vezetését.[100] Így július 6-án már magától Kossuthtól kaptak dorgáló levelet, és a megye élére éppen Sillye Gábort állították, akinek fő feladatául a népfelkelés megszervezését szabták.[101] Ezen ügyben Korponay ezredestől is levelet kaptak. Ő már részletezte a népfelkelők feladatait. Ezek a következőek voltak: - Az oroszok kisebb csapatainak megtámadása.

- Az élelem elrejtése.
- Az utak és hidak megrongálása.[102]

Július 8-án Sillye elrendelte a megye teljes népfelkelésének kiindítását.[103] Július 10-én már azt jelentette Kossuthnak, hogy az oroszok kivonulása után Nyíregyházán is szervezi a népfelkelést.[104] Ettől azonban kénytelen volt eltekinteni, mert a városban időközben kitört a kolera.[105] A megyei népfelkelésnek azonban csak csekély része indult ki. Az egyik fele Böszörményben állomásozott. létszámuk 275 fő volt.[106] A másik részük Bogdányban, létszámuk 572 fő volt. Paracsnokuknak, Vay Ferenc őrnagynak[107] jelentése szerint a hangulatuk meglehetősen rossz volt.[108] Egy nappal később már azt jelentette Vay Sillyének, hogy a kisvárdai járásból 700 népfelkelő érkezett, és lehetségesnek tartja, hogy nagy részük még az éjszaka folyamán meg fog szökni.[109] A mándoki

---

[95] Htl. 37/85. Sillye rendelete Szoboszlóhoz. dátum: 1849. 07. 10.

[96] Htl. 40/39. Sillye Gábor levele Korponay ezredeshez. dátum: 1849. 07. 26.

[97] Schenowitz Frigyes honvéd őrnagy. (1818-1908) Vagyontalan, polgári származású. 1846-tól hadnagy a 39. gyalogezrednél. 1848. 06. 13-tól főhadnagy a 9. honvédzászlóaljnál. 07. 7-én a Gömör megyei nemzetőrség segédtisztjévé nevezik ki, de a zászlóaljánál marad. 10. 10-től százados ugyanitt. 1849. július közepétől a IX. hadtest tokaji különítményének parancsnoka. (Bona. 1987. 289. o.)

[98] Bene. 1998. 28. o.

[99] Hodossy ir. 7. cs. Közli: Szemere. 1990. 547-548. o.

[100] Htl. 36/88.

[101] KLÖM. XV. 398. ; Bene. 1998. 29. o. ; Nyakas. 1982. 271. o.

[102] Bene. 1998. 29. o. dátum: 1849. 07. 07.

[103] Htl. 36/418.

[104] Uo. 37/10.

[105] Uo. 37/89.

[106] Uo. 37/295. Czeglédi Lajos népfelkelő vezér levele Sillye Gábornak. Böszörmény. 1849. 07. 13.

[107] Vay Ferenc nemzetőr őrnagy. Birtokos nemesi származású. Kilépett hadnagy. (10. huszárezred) 1848. 04. 19-től a zemplén-bereg-ungi lovas nemzetőrség őrnagya. 1849 január-februárjában és július-augusztusában egy mozgósított szabolcsi nemzetőrzászlóalj parancsnoka. (Bona. 1987. 328. o.)

[108] Htl. 37/301.

[109] Uo. 37/361.

tábornál még siralmasabb volt a helyzet. A tábor élére állított Kralovánszky őrnagy[110] július 15-én azt jelentette Sillyének, hogy a népfelkelők közül senki sem jelent meg.[111] Ugyanakkor a megye településeinek lakói már nyíltan is kifejezésre jutatták a népfelkelés iránti ellenszenvüket. Dada község lakói a nemzetőröket rablónak tartották, és az oroszokat "szabadítójukként" várták. A helység bíráját letartoztatták.[112] Mihálydi helység lakói nyíltan megtagadták a népfelkelés felállítását és kiindítását. A Sillye által elrendelt vizsgálat nem hozta meg a kívánt eredményt.[113] Július 17-én Korponay ismét levelet intézett a megyéhez. Ebben két 600 fős gyalogos zászlóalj és egy 200 fős lovas osztály kiállítását kérte. Megígérte, hogy csak a Tisza-vonal őrzésére fogják őket felhasználni. A tisztjeiket a kapitányi rangig maguk a népfelkelők választják, míg a zászlóaljparancsnoki posztot a megyei nemzetőrség őrnagyai látják el.[114] A fenti rendeletet 27-én a megye vezetése is tárgyalta. Elhatározták, hogy a kiállított népfelkelőket augusztus 5-re Gyulajra, Tornyospálcára, Balkányba, Nádudvarra és Kótajba vonják össze. Ha más rendelet nem érkezik, akkor 2 hétig ott maradnak, és élelmezésükről a községek gondoskodnak. Ezen intézkedést azonban a hadi helyzet romlása miatt nem lehetett végrehajtani.[115]

Bihar vármegye

Korponay ezredes működésének ismertetésénél volt már arról szó, hogy a hatásköre ezen megyére is kiterjedt, de a Tisza-menti harcokba a nagy távolság miatt nem tudtak részt venni. Ettől függetlenül a népfelkelés kiállt. Ebben az is szerepet játszott, hogy Hodossy Miklóst már június 30-án felszólította a kormány a népfelkelés megszervezésére.[116] Derecskén és Létán Simonffy József[117] parancsnoksága alatt állt a felkelt nép.[118] A népfelkelést végül is Püspökinél összpontosították, létszámuk 9600 fő volt.[119] A szervezéssel gr. Haller Sándor nemzetőr alezredest[120] bízta meg Szentiványi Károly kormánybiztos.[121] A tábor feladata Nagyvárad fedezése volt. Parancsnokai Csillagszögi őrnagy[122] és Marzsó alezredesek[123] voltak. Rendelkezésükre állt némi sorkatonaság is. Ennek nagysága a következő volt: két gyalogos zászlóalj, egy osztály huszár és 8 ágyú. A tábor lényegében öt nap elteltével felbomlott. Szemere miniszterelnök augusztus 3-án kelt felhívásának már nem volt eredménye.[124]

---

[110] Kralovánszky András nemzetőr őrnagy. (1783-1863) Kisbirtokos nemesi származású. Kiszolgált huszár őrmester. Nyíregyháza főbírája. 1848 nyarától nemzetőr százados. Novemberben részt vesz az erdélyi harcokban. 1849. 05. 19-től a megyei nemzetőrség őrnagya és parancsnoka. Július közepétől egy mozgósított nemzetőrzászlóalj parancsnoka a Tisza-vonalon. (Bona. 1987. 212. o.)

[111] Hl. 37/409.

[112] Uo. 38/15. A Szabolcs megyei fölkelő zászlóalj parancsnoka Sillye Gábornak. Dada. 1849. 07. 16.

[113] Uo. 38/17. Jelentés a Mihálydiban végzett vizsgálatról. dátum: 1849. 07. 16. ; Nyakas. 1982. 277. o.

[114] Bene. 1998. 29. o.

[115] Uo.

[116] Hodossy ir. 7. cs. ; Bm. eln. 1849:390. Közli: Szemere. 1990. 545.o.

[117] Simonffy József honvéd alezredes. Vagyontalan, nemesi származású. Nyugalmazott főszázados. 1849. 02. 19-től a Bihar megyei nemzetőrség őrnagya. 05. 08-tól alezredes, a nagyváradi helyőrség parancsnoka. Júliustól egy népfelkelő tábor parancsnoka ugyanitt. (Bona. 1987. 292-293. o.)

[118] Hegyesi. 1885. 212. o.

[119] Uo.

[120] gr. Haller Sándor nemzetőr alezredes. Nagybirtokos, főnemesi származású. Ellenzéki főrend. 1848. 09. 12-től őrnagy, a Bihar megyei nemzetőrség 4. zászlóaljának parancsnoka. Részt vesz a román felkelők elleni harcokban. 1849 tavaszától alezredes. (Bona. 1987. 167. o.)

[121] Hegyesi. 1885. 212. o.

[122] Csillagszögi (Sternegg) Lajos honvéd őrnagy. Vagyontalan, főnemesi származású. Nyugalmazott százados. 1849. január 30-tól a nagyváradi honvédkórház parancsnoka. (Bona. 1987. 126. o.)

[123] Marzsó Imre honvéd alezredes. Kisbirtokos nemesi származású. Kilépett huszárfőhadnagy. 1848 júliusától a nagyváradi, majd 09. 22-től a bihari nemzetőrség második zászlóaljának parancsnoka. Július elejétől a bihari népfelkelés egyik szervezője. (Bona. 1987. 230. o.)

[124] Hegyesi. 1885. 215. o.

Debrecen városa

Az orosz csapatok július 3-án foglalták el a várost, egyetlen egy puskalövés nélkül. Az akciónak elsődleges célja az élelemszerzés volt. A rémült város rögtön megadta magát.[125] Az orosz csapatok kivonulása után (július 9) Korponay és Sillye rögtön elrendelte a népfelkelést, de erre a város nem volt hajlandó.[126] Amikor Korponay bevonult Debrecenbe, a város vezetése elképedt seregének gyengeségén. A bevonulásnak egyfajta erődemonstráció jellege is volt, mert a magyar kormány álláspontja szerint, melyet Korponay is osztott, a város kollaborált az ellenséggel, mert kitűzte a császári lobogót, és az oroszok rendelkezésére bocsátotta a kért élelmiszert. Az már persze más kérdés, hogy az otthonaikat féltő debrecenieknek, akik egyébként is sok áldozatot hoztak a szabadságharcért, nem is volt más választásuk. Ez azonban mégis lehetőséget biztosított a népfelkelés vezérének, hogy fenyegetőleg lépjen fel, de az így kikényszerített népfelkelés nem sok eredményt hozott.[127]

Békés vármegye

Noha Korponay ezredes hatásköre ide is kiterjedt, a békésiek már csak a nagy távolság miatt sem tudtak a Tisza-menti népfelkelésbe bekapcsolódni. Először július 6-án kapott parancsot a megye Korponaytól, hogy a teljes népfelkelést állítsa ki Füzesgyarmatra.[128] Ezután a tisztikar elrendelte, hogy 8-án minden község tartson népgyűlést a fenti ügyben. Gyülekezőhelyekként Gyulát, Endrődöt, Kőröstarcsát és Békést jelölték ki. Őket a rendelet értelmében Füzesgyarmaton vonták össze, de a népfelkelők néhány napi táborozás után hazamentek.[129] 10-én a megye megalkotta a népfelkelési szabályzatát. Ezek után Korponay csak az oroszok tiszai átkelése után fordult a megyéhez. Ismét elrendelte a teljes népfelkelés Füzesgyarmatra való összpontosítását, de a megye ennek csak a felét volt hajlandó kimozdítani. Azonban az oroszok előrenyomulása miatt már erre sem kerülhetett sor.[130]

Csanád vármegye

Békéshez hasonlóan ezen megye sem tudott aktívan részt venni a népfelkelésben. A legutolsó ilyen jellegű rendeletet július 24-én, a tiszai orosz átkelés előestéjén kapta a megye Korponay ezredestől, de a népfelkelés kiállítását már nem lehetett végrehajtani.[131]

A Tisza-menti népfelkelés megítélése a kortársak szemével

Itt elsőként Korponay ezredes visszaemlékezésére kell utalnunk. A fentebb már volt arról szó, hogy a Szemere miniszterelnökkel való találkozást úgy állította be, hogy csak az ő rábeszélésére vállalta a feladatot.[132] A népfelkelés ügyét eleve reménytelennek tartotta.[133] Ugyanakkor saját érdemének tudja be azt, hogy Cseodajev Debrecenből visszavonult.[134]

---

[125] Nyakas. 1982. 270. o.

[126] Sillye rendeletei: Htl. 36/421. dátum: 1849. 07. 09. A debreceni népfelkelést Hadház és Böszörmény felé rendelte. Ennek azonban nem sok eredménye lehetett, mert 12-én meg kellett ismételni a rendeletet. (Htl. 37/226.) Erre a debreceniek csak akkor lettek volna hajlandók, ha megfelelő sorkatonaság áll a rendelkezésre. (Nyakas. 1982. 270. o.)

[127] Erre az is bizonyíték, hogy a debreceni csatában Korponaynak mindössze 2500 embere volt, tehát korántsem beszélhetünk arról, hogy a város teljes népfelkelése kiállott volna. (Gyalókay. 1927. 65. o.)

[128] Oláh. 1892. II. k. 336. o.

[129] Uo. 338. o.

[130] Uo. 343. o. és 351-353. o.

[131] Htl. 39/288.

[132] R.31. 1024. t.

[133] Uo. Meg kell jegyeznünk, hogy Korponay a visszaemlékezéseit az aradi fogságban írta. Így az eseményeket is másképpen ítélte meg, mint 1849 nyarán. A hadbírósági perében is azzal védekezett, hogy ő ezen feladatot eleve reménytelennek tartotta. Itt azonban elé rakták azon Kossuthoz írt jelentéseit, melyben a hangzatos kijelentéseit leírta.

[134] R. 31. 1025. t.

Azt, hogy a miniszterelnök és Korponay ezredes közötti párbeszédben mi hangzott el, azzal nehéz vitatkozni, hiszen más forrás nem maradt fenn. Azon kijelentése viszont, melyet a népfelkelés ügyének eleve reménytelenségéről tett, a korabeli források tükrében már nem igazolható. Korponayt elkáprázta a népfelkelők nagy száma, és sorra küldözgette a kormánynak a képtelennél képtelenebb jelentéseket. Azt ígérte, hogy az oroszokat a Tiszába fullasztja. A Miskolc környékén állomásozó orosz fősereg elleni támadás terve szintén nem igazolja a visszaemlékezésben leírtakat. Cseodajev visszavonulásáról pedig csak annyit, hogy ennek kizárólagos oka az volt, hogy Paszkievics főparancsnoktól erre kapott parancsot.

Görgey Artúr két kötetes munkájában szintén negatív módon nyilatkozik Korponay működéséről. Nem azt veti a szemére, hogy nem akadályozta meg az oroszok tiszai átkelését, hiszen Görgey tudhatta, hogy ezen feladatot ilyen feltételek mellett nem lehetett végrehajtani. Azért méltatlankodik, mert későn kapott értesítést a történtekről. [135] Ezen vád azonban nem igazolható. Korponay még 26-án értesítette Görgeyt az eseményről[136] , Knezic tábornok pedig az Központi Táborkari Irodához intézett levelet ebben a tárgyban 27-én.[137] Karsa Ferenc visszaemlékezése szerint már 25-én futár érkezett Korponaytól a fősereghez, amely értesítette Görgeyt a tiszai átkelésről, és bejelentette a népfelkelők visszavonulási szándékát.[138]

Az orosz visszaemlékezések szinte mindig kihangsúlyozzák, hogy a lakosság a legtöbb esetben közömbösen fogadta őket, így a magyar kormány népfelkelési felhívásának nem sok eredménye lehetett. Egy-egy olyan esetről azonban megemlékeznek, amikor egyes települések népe szembefordult kisebb orosz csapatokkal. Ilyen atrocitások történtek Harsányban[139], Cserépváraljánál[140], Mezőcsátnál[141] és Tiszalöknél.[142] Azonban az orosz szemtanúk mindegyike biztos abban, hogy a kozákok valamilyen kihágást követtek el, és a lakosok csak a magántulajdonukat védték.[143]

A Tisza-menti népfelkelés megítélése a történeti irodalomban

Történeti irodalmunkban a problémakör vizsgálata meglehetősen egyenlőtlen képet mutat. A 19. századi történeti és hadtörténeti összefoglalásokban a tiszántúli népfelkelésről nagyon kevés szó esik. Ez bizonyos szempontok alapján érthető is, hiszen a szabadságharc sorsa nem itt dőlt el, és a népfelkelés mindig is mellérendelt szerepet játszott.

Rüstow két kötetes összefoglaló munkájában csak az oroszok tiszai átkelésének tárgyalásánál foglalkozik egy keveset a Tisza-menti népfelkeléssel.[144] Horváth Mihály összefoglalásából sem tudunk meg többet.[145] Gelich Rikhárd azt emeli ki művében, hogy Korponay mulasztást követett el, amikor későn értesítette Görgeyt az oroszok tiszai átkeléséről.[146] Ezen vád valótlanságát fentebb már tisztáztuk. Gyalókay Jenő a debreceni csatáról írt kiváló tanulmányában helyesen állapította meg, hogy Korponay különítményét eleve reménytelen helyzetbe hozták, hiszen Nagy Sándor ezen gyenge csapattestet állította a legveszélyeztetettebb pontra.[147]

---

[135] Görgey Artúr: Életem és működésem. I-II. Bp. 1988. II. k. 316. o.

[136] Htl. 40/62. ; Görgey István szerint Knezic tábornok 26-án értesítette bátyját az oroszok tiszai átkeléséről. (Görgey István: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. III. k. Bp. 1888. 273. o.)

[137] Uo. 40/177.

[138] Karsa. 1993. 267-268. o.

[139] Rosonczy. 1988. 736. o. Mihail Dormidontovics Lihutyin: Feljegyzések az 1849. évi magyarországi hadjáratról.

[140] Uo. 739. o.

[141] Uo. 713. o.

[142] Uo.

[143] Uo. 736. o.

[144] Rüstow: Az 1848-1849-diki magyar hadjárat története. I-II. k. Pest. 1866. II. k. 266. o.

[145] Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben. Genf. 1865. I-III. k.

[146] Gelich Rikhárd: Magyarország függetlenségi harcza 1848-49-ben. Bp. 1889. I-III. k.

[147] Gyalókay. 1927. 53-68. o.

Az 1945 utáni marxista történetírásban a népfelkelés ügye központi helyre került, noha a szükséges alapkutatásokat nem végezték el. A népfelkelés szerintük a szabadságharc elengedhetetlen feltétele, de a köznemesség elszabotálta azt, mert nem elégítették ki a parasztság követeléseit.[148]

A téma első korrekt megítélése Hermann Róbert tollából származik. A kormánynak a június 27-én kelt kiáltványát, melyben a lakosságot gerillaharcra és lakóhelyének elhagyására szólítja fel, felelőtlenségnek tartja, hiszen ez az orosz hadsereg előrenyomulását érdemben nem gátolta.[149]

A helytörténeti munkák közül elsősorban Herendi József[150] és Nyakas Miklós[151] munkásságára kell felhívnunk a figyelmet, hiszen ők többet tettek le a konkrétumokat illetőleg az asztalra, mint a nagy összefoglalások szerzői. Nyakas Miklós a fentebb már sokszor idézett munkájában hiteles képet nyújt arról. hogy a Hajdú-kerületben, Debrecenben és Szabolcs megyében a népfelkelés szervezése milyen nehézségekbe ütközött. Következtetéseinek többségével magunk is egyetértünk.

Összegzés

Hermann Róbert felfogását mi is osztjuk, de a Tisza-menti népfelkelés értékelésénél a következő összegző szempontokra szeretnénk felhívni a figyelmet:

1. A szabadságharc története során már többször bebizonyosodott, hogy a népfelkelés csak akkor tud hatékonyan működni, ha azt megfelelő számú reguláris katonaság is támogatja. Ez pedig itt nem állt rendelkezésre. Az ozorai példa azért sem lehet szinonim, mert ott Görgey őrnagy vezetésével sorkatonaság is támogatta a népfelkelőket. A Roth-hadosztály létszáma 9 ezer fő körül volt, és ezek zömét is a horvát határőrezredek kiegészítő zászlóaljai és szerezsánok alkották. [152] Ezek harcértéke pedig össze sem hasonlítható a százezres nagyságrendű orosz főseregével.

2. Nem fogadható el azon vád sem, hogy a kudarc okait a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztésének megakadásában kell keresnünk. Az ilyen jellegű szintetizáló munkák szerzőinek többsége megelégedett ezen általános jellegű kijelentés megtételével, anélkül hogy a szükséges alapkutatásokat elvégezték volna.[153] Ez alól csak Barta István tekinthető kivételnek, aki a kormányzat parasztpolitikáját vette vizsgálat alá, az OHB. és az igazságügy-minisztérium anyagainak felhasználásával.[154] Ezekből kiderült, hogy a legtöbb probléma a következő régiókban volt: - Szatmár megye.

- Erdély
- Kertészközségek. (Békés, Csanád, Csongrád és Arad megyék.)

Ezek közül csak Békés és Csanád tartozott Korponay biztosi működésének hatásköre alá, de a tiszántúli népfelkelésben érdemben ők sem vettek részt. Így nehezen fogadható el azon végkövetkeztetés, hogy a népfelkelés kudarcát a paraszti követelések ki nem elégítése okozta.

A valódi okokat máshol kell keresnünk. Véleményünk szerint a Tisza-menti népfelkelés kudarcát, túl azon hogy az orosz hadsereggel szemben eleve esélytelen volt, a következő tényezők okozták:

---

[148] Spira György: A magyar forradalom 1848-49-ben. Bp. 1959. 547-550. o.

[149] Szemere. 1990. 45. o.

[150] Herendi. 1901.

[151] Nyakas. 1982.

[152] A témáról bővebben: Varga János: Népfelkelő és gerillaharcok Jellacsics ellen 1848 őszén. Bp. 1953.

[153] Pl.: Andics Erzsébet: Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen. in.: Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára. I-II. k. Bp. 1952. II. k. 78-81. o.

[154] Barta István: A kormány parasztpolitikája 1849-ben. Századok. 1955/5. 840-882. o. és Századok. 1956/1-2. 4-68. o.

1. A szabadságharc korábbi történetéből kiderül, hogy ez volt az a régió, amely a legtöbb áldozatot hozta. Mobilizált nemzetőrségeik 1848 nyarától részt vettek a szerb felkelők elleni harcokban.[155] Ősszel és télen az erdélyi harcokban. Lényegében ők adták a tavaszi hadjárat hátországát is. A sok beszállásolás és fuvarozási kötelezettség, a nagyszámú katonaságok élelmezése kimerítette a vidék lakosságát.

2. A népfelkelés időpontja éppen egybeesett a nyári betakarítási munkákéval. 1848 nyarán már nem sikerült megfelelően aratni. Ugyanakkor a termés be nem takarítása fizikális létükben is fenyegette az embereket.

3. A kimozdított népfelkelőket többnyire azoknak a helységeknek kellett élelmezniük, ahol akkor állomásoztak. Ez elégedetlenséget szült, hiszen az, hogy az állam majd a költségeket megtéríti ekkor még sovány vigasznak tűnt. Dada község kitűnő példa erre. Egyébként a népfelkelők élelmezése mindig is megoldatlan problémát jelentett. Ezért küldte haza Perczel tábornok az 5000 jász népfelkelőt.

4. A kolera kitörése. Noha Sillye Gábor sorra mentette fel azon helységeket a népfelkelési kötelezettség alól, ahol éppen kitört a kolera, a járványt nem sikerült lokalizálni. Így a kimozdulók joggal retteghettek ezen szörnyű betegségtől, hiszen a korban az egészségügy nem működött a megfelelő hatásfokkal.[156]

5. Végezetül annyit szeretnénk megjegyezni, hogy a kényszerítő intézkedések (Madaras és Debrecen, rögtönítélő bíróságok) szintén csak az ellenérzést növelték. A lakosság félreinformálása sem hozta meg a kívánt eredményt, hiszen az események túl gyorsan pörögtek ahhoz, hogy az igazságot sokáig el lehessen titkolni, és ezáltal a kormányzat elveszítette a hitelét.

---

[155] Erről bővebben: Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp. 1973. 147. o. , 149-150. o. , 175. o. ; Vay ir. 1417, 1489, 1893, 2131, 2331, 2332, 2365. ; A téma iránt érdeklődök használhatják még Hodossy Miklós kormánybiztosi iratait is. (1-2. d.) Ezen anyag azonban nincs iktatva, így pontos iratszámot sem tudunk adni.

[156] A témáról bővebben: Zétényi Győző: A magyar szabadságharc honvédorvosai. Bp. 1948. ; F. Kiss Erzsébet: A magyar egészségügyi szakigazgatás szervezete és problémái 1848-1849-ben. Századok. 1976/2. 294-325. o.

A rövidítések feloldása

1) **Levéltári források**.: a) Magyar Országos Levéltár anyagából.
- Bm. eln.= Belügyminisztérium. Elnöki iratok. H. 9.
- Hm. ált.= Hadügyminisztérium. Általános iratok. H.75.
- Hodossy.= Hodossy Miklós kormánybiztosi iratai. H. 106.
- Jászkun ker. ir.= Jászkun kerület iratai. H. 132.
- R. 31. 1024. t.= Naplók, feljegyzések. Korponay János ezredes emlékirata. „Néhány szó a magyar szabadalmi háború történetéből. (Kis Károly ajándéka az írás is az övé) 1-6. íven." R.31. 1024. t.
- R. 31. 1025. t.= Naplók, feljegyzések. Korponay János emlékirata. Napló féle feljegyzések 1848-49-ből. R. 31. 1025. t.
- Vay ir.= Vay Miklós kormánybiztosi iratai. H. 113.

b) a Hadtörténelmi Levéltár anyagából.
- Htl.= Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc iratai.
- Per.= Hadtörténelmi Levéltár. Abszolutizmuskori iratok. Aradi császári és királyi rendkívüli haditörvényszék. Korponay János ezredes hadbírósági pere.

2) **Feldolgozások**:
- Bene. 1998. = Bene János: Szabolcs a honvédelemért 1848-1849-ben. in.: Szabolcsi honvédek a szabadságharcban. (1848-1849) Nyíregyháza. 1998. 9-31. o.
- Bona. 1987.= Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. 1848-49. 2. kiadás. Bp. 1987.
- Bona. 1988.= Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp. 1988.
- Gyalókay. 1927.= Gyalókay Jenő: A debreceni ütközetről. Hadtörténeti Közlemények. 1927. 48-82. o.
- Hegyesi. 1885.= Hegyesi Márton: Bihar vármegye 1848-49-ben. Nagyvárad. 1885.
- Herendi. 1901.= Herendi József: A Jászkun-kerületek a függetlenségi harcz alatt 1848 és 1849-ben. Czegléd. 1901.
- KLÖM. XV.= Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. s. a. r.: Barta István. in.: Kossuth Lajos Összes Munkái. XV. Bp. 1952.
- Karsa. 1993.= Karsa Ferenc: Szabadságharcos napló. Bp. 1993. s. a. r.: Bona Gábor.
- Közlöny.= Közlöny. 1849. szerk.: Gyurmán Adolf.
- Máriássy. 1999.= Máriássy János: Visszaemlékezések az 1848-49. évi szabadságharc alatt végzett szolgálataimra. Bp. 1999.
- Nyakas. 1982.= Nyakas Miklós: A népfelkelés szervezése 1849 nyarán Szabolcs megyében, a Hajdú-kerületben és Debrecenben. in.: A Debreceni Déri Miksa Múzeum Évkönyve. 1980. Debrecen. 1982. 267-282. o.
- Oláh. 1892. = Oláh György: Békés vármegye 1848-1849. Gyula. 1892.
- Rosonczy. 1988.= A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. vál.: Rosonczy Ildikó. Bp. 1988.
- Szederkényi. 1893.= Szederkényi Nándor: Heves vármegye története. Eger. 1893.
- Szemere. 1990.= Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Bp. 1990. s. a. r.: Hermann Róbert és Pelyach István.

V. Waldapfel. IV. = V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. IV. k. Bp. 1965.

Attila Süli:

Oberst János Korponay und die Landsturmtruppen der Theißgegend im Sommer 1849

Die Zielsetzung der vorliegenden Studie ist die Politik in Bezug auf den Landsturm im Sommer 1849 zu skizzieren. Im Juni 1849 war es schon offensichtlich, daß die Theiß-Linie in Folge des Vorrückens der russischen Armee zu einem der wichtigsten Kriegsschauplätze wird. Zur Verteidigung dieser Linie standen jedoch reguläre Truppen nicht in genügender Anzahl zur Verfügung, so wurde es versucht, dem Mangel durch den Landsturm abzuhelfen. Mit der Organisation wurde von der Szemere-Regierung Oberst János Korponay beauftragt, dessen Operationsgebiet die folgenden Munizipien umfaßte: die Bezirke der Jazygen, der Kumanen und der Haiducken, die Stadt Debrecen, die Komitate Bihar, Szabolcs, Csongrád und Csanád. Korponay fing Anfang Juni mit der Organisation des Bezirks der Jazygen und Kumanen an. Im Mittelpunkt der Verteidigung standen drei Brücken: die von Szentágota (Karcag), die von Nagyivány (Madaras) und die von Tiszafüred. Aus diesem Verteidigungsentwurf läßt sich klar feststellen, daß das größte Opfer von Jazygien, Großkumanien und Kleinkumanien erwartet wurde. Dieses Verteidigungsvorhaben erzielte nicht das erwünschte Ergebnis, weil die mögliche Höchstleistung des Landsturms das Abbrechen der Brücken gewesen wäre, die russische Armee verfügte jedoch über ausgezeichnete Pionierabteilungen, die jederzeit imstande waren, schnellstens eine neue Brücke zu bauen.

Die Landsturmeinheiten der einzelnen Gemeinden wurden auch zu den genannten drei Brücken geordnet. Die Bevölkerung hegte aber schon derzeit Abneigung gegen diese Verordnung. Die Gründe waren die folgenden: - Die mangelhaft ausgerüsteten Landstürmer waren sowieso nicht imsande, die russische Hauptarmee mit mehreren hunderttausend Soldaten aufzuhalten.

- Aus der früheren Geschichte des Freiheitskampfes stellt es sich deutlich heraus, daß diese Region seit dem Sommer 1848 immer das größte Opfer brachte.

- Die Einberufung des Landsturms fiel auf den Zeitraum der sommerlichen Erntearbeiten. Das Ausfallen der Ernte hätte schwere existenzielle Probleme mit sich gezogen.

- Diesen Sommer brach die Cholera erneut aus. Obwohl die Gemeinden, in denen die Epidemie gerade ausbrach, von den Verpflichtungen zum Landsturm befreit wurden, hatten die aus den gesunden Dörfern herausrückenden Landstürmer mit Recht Angst vor der fürchterlichen Krankheit.

So desertierten viele Landsturmeinheiten von den Sammelpunkten. Oberst Korponay wandte mehrmals Zwangsmaßnahmen an, aber ohne das gewünschte Ergebnis. Es kam auch vor, daß einige Gemeinden ganz offen ihr Widerwillen zur Schau stellten (z.B. die Gemeinde Dada). Nachdem er die Unmöglichkeit der Aufgabe erkannt hatte, schlug selbst der Kommandant des Landsturms vor, anstatt den Landsturm in voller Anzahl auszustellen, sollten die einzelnen Gebiete kleinere, aber besser ausgerüstete Truppen organisieren. Jazygien wurde zur Ausstellung einer Reitertruppe von 286 Soldaten verpflichtet.

Am 27. Juli setzten die russischen Truppen bei Füred die Theiß über, und die Landstürmer liefen gleich auseinander. Danach zog sich Korponay nach Debrecen zurück. Dort wartete er auf das I. Armeekorps, an dessen Seite er sich am 1. August in die Schlacht um Debrecen einschaltete. Seine Einheit, die die schwächste war, wurde auf die gefährlichste Stelle geordnet. Nach der Attacke der Kosaken liefen die Landstürmer gleich auseinander, und danach war Korponay nicht mehr imstande, sie zu organisieren.

H. Bathó Edit:

Adatok a Jászság XIII-XX. századi viseletéhez

A XIII. század elején a kunokkal együtt Magyarországra érkező jászok, letelepedésüktől fogva különböző kiváltságokat élveztek (közigazgatási autonómia, vám- és harmincad mentesség, szabad bíráskodás, stb.), amelyek egy sajátos társadalmi-gazdasági fejlődés kibontakozását tették lehetővé, s ezáltal elkülönítették a Jászságot a szomszéd megyés helyek népétől. Privilégiumaiknak és zárt közösségüknek köszönhető az is, hogy régi életmódjukat, szokásaikat, s így viseletüket is hosszú időn keresztül megtarthatták.

A jászok viseletéről számos történeti munkában olvashatunk, s leírásával ez idáig több kutató is foglalkozott : Kresz Mária, [1] Erdész Sándor [2], Gulyás Éva,[3] Szabó László,[4] Tóth János,[5] de minden részletre kiterjedő, átfogó bemutatására még nem került sor. Kutatásunk és munkánk célja ezen hiányt pótolni, s az eddigi régészeti, történeti , néprajzi kutatások eredményeit felhasználva, a levéltári források valamint a még fellelhető recens anyag segítségével felvázolni, majd pedig bemutatni a jász viselet alakulását a XIII. századi magyarországi letelepedéstől a XX. század első feléig.

I. A XIII-XV. századi viselet jellemzői

A jász viselet legkorábbi időszakáról, írott források hiányában csupán a régészeti ásatások leleteire támaszkodva, csak vázlatos képet alkothatunk. Ugyanakkor már ez is nagy segítség ahhoz, hogy a jász viselet alakulását nyomon kísérhessük. A jász nép viseletére utaló legkorábbi adatokat *Selmeczi László 1980-as években végzett,* Jászberény-négyszállási ásatásának eredményeiből ismerhetjük meg. Annak ellenére, hogy a XIII. század második felétől használt temető sírjaiban, a Jászság éghajlati körülményei miatt, szinte minden vászon és bőr nemű textília teljesen megsemmisült, az előkerült leletanyagból azonban, ha vázlatosan is, de rekonstruálhatjuk az egykori viseletet. A négyszállási temető férfi sírjai lényegesen szegényesebb leletanyagot tartalmaztak, mint a női sírok, de ennek ellenére némi útmutatást mégis adnak. A férfisírok legfőbb jellemzője a bennük talált 2 darab *övcsat* , amelyből arra következtethetünk, hogy a jászok külön övvel fogták össze *nadrágjukat* és egy másikkal a felsőruhát, az ún. *kaftánt*.[6] A leletek jól mutatják, hogy a férfiak gyakran viseltek egyszerű textil vagy bőr övükön *kést, készséget* és *tőrt*, de néhány sírban még egy-egy vállon átvetett, szíjon hordott, keresztvas nélküli *rövid kard* (kinzsál) is előkerült. [7] A női sírok gazdagabb leletanyaga már jóval több információval szolgált az egykori viseletre vonatkozóan. A jász nők ruházata, amely minden valószínűség szerint igen díszes lehetett, s a következő darabokból állt: bő *bugyogó*, *ing*, amelynek álló nyakára préselt vereteket varrtak, középen záródó, térdig érő *kaftán*, amelyet melltájékon egy-egy aranyozott ezüstből készült préselt koronggal kapcsoltak össze. (1.sz.kép) A felsőruhát még egy

---

[1] Kresz Mária . 1956.

[2] Erdész Sándor, 1956.

[3] Gulyás Éva, 1987.

[4] Szabó László, 1982. 1988.

[5] Tóth János, 1989.

[6] Selmeczi László, 1981. 173.
Selmeczi László, 1992. 152-153.
Selmeczi László. 1993. 339.

[7] Pálóczi Horváth András, 1989. 81.
Selmeczi László. 1992. 204.

övvel is összefogták, amely fémcsattal záródott, de igen gyakran csak - a perzsa minta szerint - összekötötték a textilöv végeit. Az övön *kést*, csontból vagy bronzból készült *tűtartót*, illetve valamilyen *erszényt* vagy *tarsolyt* hordtak.[8] A tűtartók övön való viselését, illetve sírba helyezését kizárólag a jászok szokásának tartják,[9] és etnikumjelzőnek minősítik.[10] A jász nők a fejükön fémveretekkel díszített *sapkát* és lemezkorongokkal ékesített *kendőt* hordtak, de *párta típusú fejdíszek* (2 cm széles bőrszalag, rajta lant alakú csat és ezüstlemezekből préselt korongocskák illetve bronzveretek) maradványai is előkerültek.[11] Az öltözetet különböző ékszerek egészítették ki: keleti típusú ún. szőlőfürt díszű és karikába visszapödört végű *fülbevalók*, tetraoktaéder alakú, csiszolt hegyikristályból, borostyánból és a kisméretű pasztakövek közé fűzött kauri csigákból készített *gyöngysorok*. (2.sz. kép) Kezükön karikagyűrűt, pecsétgyűrűt vagy más díszes fejű gyűrűt viseltek.[12]

A török hódoltság alatt elpusztult Négyszállás falu jász temetőjében feltárt leletanyagokból egyértelműen *archaikus, keleti jellegű viselet* rekonstruálható.[13] Mindez arra utal, hogy a jászok hagyományos keleti viselete még a XIV. század folyamán is használatban volt, s feltételezzük, hogy a középkori Jászság több jász falujának lakói is hasonló viseletben járhattak. A viselet fennmaradása feltehetően a jászok zárt egységének és a kunokkal együtt való hadba vonulásának köszönhető. A XV. század elején azonban katonai szerepük csökkenésével, feudalizálódásuk valamint kereszténnyé válásuk következményeként, régi öltözetük is fokozatosan átalakul.[14]

II. A XVI-XVII. századi viselet jellemzői

A jász viselet fejlődésének második szakasza a XVI-XVII. századra körvonalazható. Ezen időszak vizsgálódásához már néhány levéltári forrás is rendelkezésünkre áll, de a legnagyobb segítséget mégis az a török hódoltság idejéből fennmaradt, közel másfélszáz török oklevél jelenti, amelyben számos viselettörténeti utalást találunk. [15]Annak ellenére, hogy a Jászság XVI-XVII. századi viseletéről is csupán szórványos adatok állnak rendelkezésünkre, de így is érzékeltetik egy-egy régi viseletdarab tovább élését, illetve az új viseleti elemek megjelenését. A korábbi jász női viselet jellegzetes darabjának, az *övnek* , az új viseletben való jelenlétére utal az az 1594-ből származó jászdózsai végrendelet, amelyben a különféle berendezési és használati tárgyak között *„partha övet"* és *ingvállat* is említenek.[16] A *pártaöv* eredetileg olyan övet jelentett, amelyet szőr- vagy a selyem zsinórnál keményebb anyagból, például *vont ezüstből, aranyból* majd *majc szövetből* készült, s feltehetően bőr alapra volt fektetve.[17] A pártaövek ezüst díszeit az ötvösök lemezekből trébelés vagy préselés útján készítették, még pedig úgy, hogy a verőtövekbe vésett negatívokba beleverték, belepréselték a vékony ezüstlemezt. Az így kapott díszeket bőrszíjakra szegekkel

---

[8] Selmeczi László, 1992. 156-162.

[9] Pálóczi Horváth András, 1989. 82.

[10] Szabó László, 1988.183.

[11] Selmeczi László, 1992/a 84-85.

[12] Selmeczi László, 1992/b 152-162.
Selmeczi László, 1993. 339-340.

[13] Pálóczi Horváth András, 1989.82.
Selmeczi László, 1993. 339.

[14] Pálóczi Horváth András, 1989. 82.

[15] Hegyi Klára, 1988.
Tóth János, 1989. 366.

[16] Tóth János, 1989. 366.

[17]Radvánszky Béla, 1986. 62.

felerősítették, s a szíjakat piros szattyánbőrrel bevonták. A pártaövet a nők a derekukra szorítva viselték, mint öltözetük egyik legfőbb ékességét.[18] A pártaöv használatát a XVI-XVII. században, Radvánszky Béla általánosnak tartja Magyarországon.[19] A török hódoltság időszakából fennmaradt, időközben többször is magyarra fordított török levelek ugyancsak fontos adatokkal szolgálnak a korabeli viseleti darabokra vonatkozóan.[20] 1650-ben a jászberényi lakosok azzal a panasszal fordulnak a hatvani kádihoz, hogy húszas-harmincas csoportokban lovasok és gyalogosok jönnek falujukba, megszállnak náluk, esznek-isznak és mindezen túl *rókabőr* , *kés* és *bocskor* követelésével sanyargatják őket. 1658-ban a környékbeli várakból és palánkokból kiözönlő, portyázó katonák ellen testálnak, akik „ *Fizettség nélkül elszedik élelmüket, s ezen kívül farkas- és rókabőrt, kést, kanalat, darutollat követelnek.* " A lakosság fosztogatása a török császári udvar szigorú parancsolatára sem szűnik meg, hiszen 1668-ban a berényiek továbbra is arról panaszkodnak, hogy a katonák „ *ajándék címén pénzt, szűrt, csuha-posztót, rókabőrt követelnek tőlük, s ha nem adnak elverik, sőt meg is sebesítik őket.* "[21] 1676-ban a jászapáti bírák a pozsonyi kamara segítségét kérik a magyar végvári katonák súlyos sarcoltatásai ellen, akik „ *karmasin csizmát, vég abát, fejtöt, fozlant és egyéb portékát húznak és vonnak rajtuk.* "[22]

Az említett adatokból - ha csak részleteiben is - némiképp következtethetünk a korabeli férfiviselet egyes darabjaira. Itt találjuk például a *farkas- és rókabőrt*, amelyet feltehetően *hátibőrként* illetve *kacagányként* használt a férfinép. A hátibőr valójában juhbőrt jelentett, míg a vadbőrből készült ún. *fekete hátibőrt* közönségesen csak *kaczagánynak* vagy *fekete kaczagánynak* nevezték. E kezdetleges, szabás nélküli ruhadarabot többnyire az ing fölött, a szűr alatt viselték, csak úgy a hátra kanyarítva, s a két első lábat a nyaknál összekötötték. Szükség esetén takarónak és derékaljnak is használták.[23] E bő ruhadarab viselését később az elkobzás terhe mellett tiltják a hatóságok. 1759-ben például Jászberényben kihirdetik, hogy „ *a legényektül el lehet venni a fekete kaczagányt.* "[24]

Ugyancsak megtaláljuk a rackajuh gyapjából előállított *szűrt* is, a magyar parasztság egyik legjellegzetesebb ruhadarabját. A *foszlány* vagy *fosztány dolmányt* az ujjak szabása különböztette meg a többi dolmánytól, ugyanis a karja horvát módra fel volt hasítva, s ez alól lógott ki az ing ujja.[25] A foszlány dolmány használata Radvánszky Béla szerint a XVII. században terjedt el Magyarországon,[26] s úgy tűnik, az új divat hullámai a Jászságot sem kerülik el. A ruhadarab még a XVIII. században is jelen van a jász férfiak öltözetében, erre utal a következő adat is, amely szerint, Nesztor László, jászberényi görög kereskedő boltjában 1737-ben 9 rőf, 1 forint 48 krajcár értékű, dolmány alá való foszlányt vettek leltárba.[27] A török levelek egyaránt említik a legkezdetlegesebb lábbelit, az egyetlen bőrből szabott *bocskort* és a mester által készített, élénkpiros színű ún. *karmazsin csizmát*. A kalap mellé tűzött *darutoll* minden időben drága dolog volt, így nem csoda, hogy a portyázó katonák ehhez is ingyen akartak hozzájutni. A feljegyzések szólnak a korabeli kelmékről , így a *csuha- és abaposztóról*, amely a szűrposztónál finomabb, ványolt gyapjúszövet. Színe leggyakrabban fehér, néha szürke, s kedvelt alapanyaga volt a különböző ruhadaraboknak (szoknya, nadrág, dolmány, mente, süveg).[28] A források

---

[18]Szabó Kálmán, 1934. 5-7.

[19] Radvánszky Béla, 1896. 93.

[20]Tóth János, 1989. 366.

[21] Hegyi Klára, 1988. 92. 106. 131. 133. 138.
Tóth János, 1989. 366.

[22] Botka János, 1988. 327.

[23] Magyarság Néprajza, 1933. I. 416.

[24] Tóth János, 1989. 368.

[25] Radvánszky Béla, 1986. 57.

[26] Radvánszky Béla, 1896. 57.

[27] Papp Izabella, 1993. 47.

[28] Magyar Néprajzi Lexikon, I. 1977. 17.

említik a kor kedvelt fonalát, a *fejtö*-t is, amelyet a következő módon készítettek. A megszőtt vásznat az asszonyok, jelzéssel ellátva odaadták a vándor posztófestőknek, akik megfestették az anyagot, majd visszavitték a tulajdonosaiknak. A megfestett vásznat aztán lefejtették és az így kapott fonállal hímeztek.[29] Ugyanakkor a XVIII. századi görög boltokban található, singgel, rőffel és véggel mért, veres, fekete, violaszín és szederjes színű „fejtő", valószínűleg a festett pamutfonálból készített kelmék egyik fajtája lehetett.[30]

A XVI-XVII.századi jász viselet alakulására - az Alföld más városaihoz hasonlóan, pl. Szeged[31] - jelentős hatással volt a török kultúra jelenléte. E hatás elsősorban a különféle új alapanyagok, mint az *abaposztó* (teve- vagy kecskeszőrből készült, durva, fehér vagy festett posztó), a *bulyavászon* (török vászonkelme), a törökországi *kartony*, a *karmazsin* (vörös vagy sárga színű bőr), a *törökkordovány* (szömörcével cserzett, különlegesen kikészített kecske- vagy birkabőr), sárga és vörös *szattyánbőr* (szattying), valamint a törökkendő, törökpapucs, törökzsinór, törökországi cérna, a *skófium* (hímzőfonál) megjelenésével és használatával érzékelhető. Az új alapanyagokhoz, a finom kelmékhez a jászok a vidéket járó kereskedők révén jutottak. Ilyen vándorkereskedő volt 1588 és 1592 között a gyöngyösi **Balázs deák,** aki Hatvan-Eger-Szolnok térségében tulkokat, ökröket és juhbőröket vásárolt össze, majd azokat Nagyszombaton értékesítette, s helyette gyapjú-, len- és selyemszövetet hozott.[32]

III. A XVIII-XIX. század parasztpolgári viselete és jellemzői

A török hódoltság megszűnését követően - az alföldi mezővárosokhoz hasonlóan [33] - a Jászságban is jelentős gazdasági fellendülés figyelhető meg. A települések új vásártartási jogokat nyernek, malmokat, hidakat építenek, élénkül a kereskedelem és az ipar, megindul a városiasodás folyamata, amelynek az eladottság időszaka (1702-1745-ig) sem tudott gátat vetni.[34]

A különféle török portékák és kelmék megléte a jász nép ruhatárában a hódoltságot követő évtizedekben is nyomon követhető. Ennek magyarázata többek között abban rejlik, hogy a XVIII. század elején a Jászság területén megjelenő görög kereskedők [35] elsősorban török portékákat árultak, ugyanakkor kereskedtek Ausztriában, Lengyelországban, Szászországban és más területeken vásárolt nyugati portékákkal is. 1701-ből található az első adat, amely arra utal, hogy görög kereskedők sátorhelyért folyamodnak Jászberény városához. Az engedélyt megkapják, mivel az egri görögök már korábban is rendszeresen árusítottak a berényi vásárokon. A határozatokból kitűnik, hogy a jászok igényelték is azokat a keleti és nyugati cikkeket, amelyekhez ebben az időben csak a balkáni kereskedők révén juthattak hozzá.[36] Helyi kereskedők hiányában a XVIII. század elején a görög kereskedők le is telepednek Jászberényben és a Jászság más településein (Jászárokszállás, Jászfényszaru, Jászapáti, Jászkisér, Jászladány). Fő tevékenységük a bolti árusítás lett, de ellátták áruikkal a környék lakóit is.[37] Az olcsó török textíliák igen keresettek voltak a szegényebb népréteg köreiben. 1737-ben a jászberényi Nesztor László és Árgirus görög kereskedők boltjának 18 bála és 589 vég készletében 17 féle textília kizárólag közemberek részére szánt portéka volt, az abanadrágtól

---

[29] A fejtő pontos magyarázatát Kunszt Vera, gödöllői iparművész asszonytól kaptam.

[30] Bur Márta, 1985. 266.

[31] Bálint Sándor, 1968. 90.

[32] A kereskedők neve mellett a deák jelzőjű többnyire posztó- illetve szövetkereskedelemmel foglalkozott. In. Endrei Walter,1989. 70.

[33] Kresz Mária, 1956. 95 .

[34] Fodor Ferenc, 1942. 442.

[35] A „görög" kereskedő elnevezés nem népi, hanem vallási hovatartozás jelölésére szolgált. Voltak köztük görögök, albánok, bolgárok, szerbek is, akik valamennyien görögkeleti vallásúak voltak. In. Papp Izabella, 1994. 82.

[36] Papp Izabella, 1993. 39.

[37] Papp Izabella, 1994. 85.

a lengyel patyolatig. Hasonló raktárral rendelkeztek a jászkiséri és jászárokszállási görög kereskedők is.[38] Ugyanakkor a módosabb polgárság szívesen vásárolta a drága selyemszöveteket, a bécsi és a sziléziai gyolcsot, az eperjesi, rozsnyói és angliai vásznat.[39]

A Jászság XVIII. századi viseletének alakulására igen nagy hatást gyakoroltak a török kereskedők által árusított textíliák. 1737-ben írják össze először a Jászság területén működő görög boltok árukészletét, amelyek kiváló képet adnak az e korban használatos alapanyagokról és textíliákról.[40] A jászárokszállási Juhász Péter görög kereskedő boltjában sok egyéb más között az alábbi kelmék, kész ruhaneműk és díszítő matériák találtattak:[41]

Méteráru	*Forint*	*Krajcár*
Vékonyabb dikta 27 rőf	5	24
Dikta 2 vég	8	30
Győri gyolcs 6 rőf	1	48
Egész Kartony 3 darabban 5 rőf	3	-
Eperjesi gyolcs 16 rőf	3	2
Kék és fejér gyolcs 106 rőf	5	18
Maradék fejér aprólék gyolcs 16 rőf	1	52
Vastag darab török vászony 5 rőf	-	22
Csana patyolat 25 rőf	2	55
Zöld fél rása egy végben 22 rőf	7	30
Vastag zöld mazolány 15 rőf	2	15
Lengyel vászony 67 rőf	7	49
Magyar vastag vászony 80 rőf	4	-
Közönséges szattyán 10	4	30
Rövidáru		
Kék pamuk egy Oka és egy Littra	2	50
Vörös fejtő 8 rőf	1	52
Egy font sokféle gallon	2	33
Rojt 2 vég	1	12
Bécsi czérna 2 3/4 font	2	45
Stajer gallony 12 csomó	2	-
Dirib darab selyem Sinór 4·lat	1	8
Vállra való kapocs 2 csomó	-	48
Hat Dolmányra való gombok	-	54
Fehér Sinór 2 vég	-	18
Zöld, kék és sárga bécsi Sinór 3 vég	1	57
Sárga német gombocskák 3 tuczat	-	45
Magyar kapocs egy tuczat	-	30
Mentére való tulok gomb	-	21

---

[38] Endrei Walter, 1989. 7.

[39] Bur Márta, 1985. 271.

[40] Papp Izabella, 1993. 39-50. A Jászkun Kerület iratai, D Capsa II. Fasc. 2. Uo. 8. - Jász-Nagykun -Szolnok Megyei Levéltár (továbbiakban JNKSZML)

[41] A Jászkun Kerület iratai, D Capsa II. Fasc. 2. Uo. 8. JNKSZML

Ruhaneműk:	**Forint**	**Krajcár**
Nyakra való hat	2	33
Lipcsei vesszős Keszkenyő 20	4	20
Vékonyabb hat tarka Keszkenyő	2	40
Vastagabb kék Keszkenők 12	1	48
Kék kicsiny hálós övek	-	42
Öreg aba nadrág 8	5	36
Kisebb aba nadrág 7	2	48
Öreg aba Salavardi 18 pár	7	12
Kisebb aba Salavardi 6 pár	2	6
Posztó Salavardi 14 pár	10	30
Vászony fejér öltöző 4 pár	2	-
Fél rása kék szoknya 4	8	-
Egész rása szoknya egy	4	30
Kis aba dolmány egy	-	51
Öreg magyar fekete süveg 17	7	25
Kisebb magyar fekete süveg 16	3	12

(A salavári vagy salavárdi rövidszárú, szűk pótnadrág volt, amit bőrből, aba- vagy remekposztóból illetve vászonból készítettek. Az alatta viselt nadrág színétől eltérő színben készült, felső szélét lyukakba fűzött zsinórral erősítették az ellenzős nadrág hasítéka alá.)[42]

Az összeírásban szereplő mértékegységek:
bála: 2-12 vég =50-300 m textília
font: 0,38-0,61 kg
litra: török súlymérték (17. és 18. század elején) 1 litra= 0,31 kg
oka: török eredetű súlymérték, 1 oka=1,16 kg
rőf: 58,3-78,3 cm
vég: textilmérték: 20 méter posztó vagy 28 m vászon[43]

Az áruleltárak valamint a hagyatéki leltárak alapján arra következtethetünk, hogy a XVIII. század elején a Jászságban a leggyakrabban használt alapanyagok a következők voltak:

aba: teve- vagy kecskeszőrből készült, vászonkötéses, durva, fehér vagy festett posztó
csana patyolat: csalánfonálból szövött, vékony, fátyolszerű anyag
gyolcs: fehérített vagy festett pamutvászon
fehér, kék, fekete színben (közönséges vagy pálczás)
eperjesi, sziléziai, bécsi, rozsnyai, lengyel, győri
dikta: vászonkötéssel készült lenszövet
futa: csíkos szövetfajta (borbély- vagy selyemfuta)
fátyol: vászonkötésű, fehér vagy fekete színű, gyakorlatilag ritka beállítású patyolat
karton: kártolt pamutanyag, fehérített vagy nyomott
török, német, osztrák, magyar
mazolány: sávolykötésű len- vagy gyapjúszövet
patyolat: a gyolcshoz hasonló sűrűségű, de finomabb fonalakból szőtt, ezért jóval könnyebb, fátyolszerű anyag. A mai batisztunknak felel meg.

---

[42] Néprajzi Lexikon, 4.k. 1981. 393.

[43] Papp Izabella,1993. 49.

rása: sávolykötésű, olykor bolyhozott gyapjúszövet többnyire kék és zöld színekben
vászon: vászonkötésű len- , kender- vagy pamutanyag vékony és vastag formában
bulyavászon: fehérített vagy festett pamutvászon

A bőrfélék közül megtaláljuk a sárga vagy vörös *szattyánt*, a vörös *kordoványt*, *a csávált fekete báránybőrt* és különféle *rókahátakat.*

A ruhákra díszítésként leggyakrabban különféle színű *gallont* (szalagszövéssel vagy fonatolással előállított, olykor fémszálas paszomány), sodrott és sodratlan, *selyem* és *szőr zsinórt, rojtot, csipkét, valamint dolmányra való kapcsokat, réz- és csontgombokat használtak.* Külön árusítottak *magyar gombocskákat* valamint *mentére való ún. tulok gombokat*. Ugyanakkor lehetett kapni *fűzőt, hajfonó gallont, pántlikát, klarist és sarkantyút is.*

A jász emberek ruhaneműinek zömét ebben az időben is valószínűleg a szabók készítették, akiknek legkorábbi céhfeljegyzései 1726-1748-ból valók,[44] de egyes darabokat a görög kereskedők boltjában is megvásárolhattak. A Jászságban mindegyik kereskedő tartott a boltjában a méter- és rövidáru mellett készruhákat is. Az áruleltárakban a következő ruhadarabokat találjuk:

férfiak részére: öreg aba nadrág, kék posztó nadrág, fekete és fehér nyakravaló, paraszt nyakravaló, öreg aba salavardi, posztó salavardi, vászony fejér öltöző

nők részére: kartony pruszlik, fekete fályol főkötő, párta, király szín vörös, gombatlan szőr öv, török kendő, lipcsei vesszős keszkenyő, vékonyabb tarka keszkenyő, kék kicsiny hálós övek, fél rása kék szoknya, egész rása szoknya, kék selyem kötény,

gyermekek részére: gyermekeknek való zubbony és pruszlik, magyar apróbb süveg, kisebb aba nadrág, kis aba dolmány,

1745-ben, amikor a jászok pénzen visszaszerzik jogtalanul elvett ősi kiváltságaikat, szabadságukat, a Jászföld társadalmi és gazdasági életében soha nem látott fellendülés figyelhető meg. „A redempciós időben volt Berény életének legvirágzóbb és leggazdagabb korszakában" - írja **Fodor Ferenc** közismert monográfiájában. S ez a korszak egy századnál is tovább tartott.[45] A redemptio által nyújtott előnyök teret engedtek a jászsági mezővárosok[46] és a jász redemptusok korai polgárosulásának és sajátos *parasztpolgári* fejlődésének,[47] amely a kultúra minden területén éreztette hatását. A legszembetűnőbb változás, talán mégis a viselet terén következett be. A ruházat az úri, polgári divathoz idomult, új formákat kezdtek alkalmazni, s készítésükhöz drága, finom kelméket használtak. A viselet alakulásában különösen nagy szerepe volt a Jászkunságban folyó katonai életnek és a színpompás katonaviseletnek, amely elsősorban a férfiak öltözetére gyakorolt komoly hatást (zsinóros mente, dolmány, csákós süveg, sarkantyú). A polgárosodás a népviselet éles kettészakadását eredményezte: **köznapi (hétköznapló)** és **ünnepi (templombajáró)** viseletre. Hétköznap a módos redemptusok is vászonruhában jártak, templomba és egyéb ünnepi alkalmakra azonban zsinóros posztóruhát, selymet és brokátot vettek fel.[48]

Bél Mátyás 1730-ban járja be a Jászkunságot, s ekkor eljut Jászberénybe is, ahol felfigyel a női viselet látványára, s megjegyzi, hogy sok a szép menyecske, „akik arra törekszenek, hogy csinos ruházatukkal elhagyjanak más előkelőbbet"[49]

---

[44] Komáromy József, 1943. 152.
Banner János, 1982-83. 227-228.

[45] Fodor Ferenc, 1942. 442.

[46] Apáti 1746-1876, Árokszállás 1756 -1886, Kisér 1818-1876, 1828-1876, Alsószentgyörgy 1829-1876, Fényszaru pedig 1831-1876 között viselte az oppidum rangot. In. Szabó László, 1982.98.

[47] Kresz Mária, 1956, 95.
Szabó László, 1982. 32.

[48] Gulyás Éva, 1987. 156-157.

[49] Bél Mátyás, 1975. 24.

A XVIII. századból még alig találunk leírást a korabeli jász viseletre vonatkozóan, s az említetteken túl csupán a hagyatéki leltárak, a körözőlevelek és a céhes iratok adnak számunkra útbaigazítást. A XIX. századból már jóval több forrás áll rendelkezésünkre. Az írásos anyagokat kiegészítik a század közepén készített fekete-fehér vagy színes metszetek, rajzok, (Theodore Valerio, Belin, Boldényi, Leopold Steinrucker, Szeremley Miklós) festmények (Roskovitz Ignácz, Vágó Pál, Sterio Károly) és a század végétől, az egyre szaporodó fotográfiák.

1854-ben **Palugyai Imre** már részletes alapossággal jellemzi a jász nők díszes viseletét: *„A nők ruházata szerfelett vékony kelmékből áll, rövid derekú újjasaik alig fedezik me a mellett és a hátat..de ki nevezetesebb napokon a nép tömegét tekinti, első pillanatra feltünend előtte a jász nők sehol fel nem lelhető ékes viselete. Fejüket arany vagy ezüst csipkéből, mesterkéz által összeillesztett, gömbölyded tetejű főkötő fedi, mellyet fehér átlátszó finom csipkézet borít, s tüntet át, karcsú derekukhoz fekete vagy zöld habos selyem újjas simul a mellen kivágva, a kebelből selyemkendők halmaza emelkedik ki: 4-6 csinos ezüst gomb kapcsolván azt egybe, alóla fekete selyem kötény fodrai hullámzanak le, s bokáig érő finom kelméből készült szoknyák fedezik a többi testet, a lábukon fényes fekete vagy piros kordován tündöklik, kezükben hófehér zsebkendő lebeg.”*[50] *(3. sz. kép)*

Imrik József 1855-ben így jellemzi a jász ők viseletét: *„ahány község, annyi szokás, pipiskésnél pipiskésebb tiszta ezüst vagy arany kemény főkötő, csupán Jászapátin laposabb, ezüst vagy aranysúlytásos úgynevezett pruszlik, tarkábbnál - tarkább viganó (szoknya), fehér perkál, néha kék vagy fehér kötény, czifrábbnál czifrább a pruszlik alá dugva hátul hosszan lenyúló nagykendő, piros , nagy sarkú kordováncsizma. Az öregebbeknél kivált Jászapátin, mind tiszta fehér keményített fejkendő, s rókaprémes setétkék mente rajta fityegve. A többi jász községben csak azzal a különbséggel, hogy már fekete vagy más színű fejkendő, mente vagy dolmány felöltetlenül. A leányok némely helyen hajukat elöl felsimításnál fektete bársonyszalaggal kötik le, némelyek anélkül, s csak felfűsülik és hátul leeresztett s különféle szalagokkal befont hajat a végén nagy szalagos bokrot hagyva viselnek.”*[51]

1857-ben Ferenc József császár és Erzsébet császárné országjáró körútjuk alkalmával Jászberénybe is ellátogattak, ahol a város közönsége nagy pompával fogadta a császári párt. E jeles esemény alkalmából, hódolatuk jeléül, a Jászkun Kerületek egy kék selyemmel bevont mappát ajándékoztak Erzsébetnek, benne négy darab Sterio Károly által festett képpel. Az egyik kép Jászberény főterén megtartott népünnepélyt ábrázol, ahol a táncoló sokadalom kiváló képet nyújt a XX. század viseletéről.[52] A képen jól látszik a női viselet gazdagsága: bokáig érő vagy földet söprő viganók, habos ingvállak, selyem vállkendők, prémes mente, rövid, hímzett női suba, főkötők, kendők. A férfi viseletnél egyaránt megfigyelhető a hagyományos paraszti öltözet (fehér bőgatya, ing, magasan a nyaknál záródó mellény, hímzett suba, árvalányhajas kalap) és a polgáriasabb, posztó öltözet (posztó nadrág, pitykés dolmány) valamint a katonai viselet is. (4. sz. kép)

A XIX. században a jász asszonyok a finomabb kelméket továbbra is a görög kereskedőktől vásárolták, de egyre gyakrabban megjelentek a Jászságban a **zsidó kereskedők** is. A zsidók sokáig csupán árulni jöhettek a Jászföldre, de éjszakára nem maradhattak, mígnem a hosszú ellenállást megtörve, 185o-ben letelepedési engedélyt kaptak Jászberényben , majd a többi jász településen is. Ezt követően fokozatosan kiszorították a görögöket a kereskedelemből. Jó minőségű, nyugatról hozott áruik igen közkedveltek voltak a jászok körében.[53]

---

[50] Palugyai Imre, 1954.135.

[51] Imrik József, 1855.

[52] A kép eredetijét a bécsi Városi Múzeum egyik időszaki kiállításán fedezte fel dr. Hofer Tamás, az 1980-as évek elején. Ezúton mondok köszönetet Hofer Tamásnak, hogy a festményről készült fotót valamint a hozzá fűződő információkat számomra elküldte.

[53] Bathó Edit, 1993. 67-69.

1888. november 3-án Szőlősy László jákóhalmi lakos 206 Forint értékben az alábbi textilféleségeket vásárolta Moskovicz Jónás jászberényi zsidókereskedő boltjában" *csipke terítő, selyem kendő, terno kendő, berlini kendő selyemmel, fekete kendő szőrrojttal, kis téli kendő, nagy téli kendő, virágos kabát selyem, vörös bélés, barket, atlasz, fekete ripsz kendő, selyem kendő, főkötő, ripsz atlasz, virágos selyem, bélés, ágyterítő, derékalj, siffon, karton, kanavász nyakravaló selyemkendő, törülköző, kis kendő, szalvetta, abrosz, hímzés betét, rózsaszín karton."* [54]

A XIX. század végén a polgári társadalmi fejlődés eredményeként a jászok jellegzetes viseletét fokozatosan felváltja az ún. **általános polgári viselet.** (5. sz. kép) A változás a férfiak öltözékében is megmutatkozik (a bőgatyát felváltja a csizmanadrág, a borjú szájú inget a mandzsettás, a dolmányt a posztókabát, majd a zakó) , de a legszembetűnőbben talán mégis a női viseletben figyelhető meg. Jelentősen csökken a felsőszoknyák bősége, sőt egyre inkább a hosszú, szűk szoknya válik kedveltté. Az ingvállat és a nyárikát felváltja a magasan a nyaknál gombolódó, csipke-betétes selyem vagy brokát blúz. A régi viselet darabjai közül a legtovább a főkötő viselete marad meg, amit még az új fajta módihoz is felvesznek. (6-7.sz. kép) A XX. század elején még egyes jász településeken még használják a régi viseletet, de az első világháborút követően teljesen eltűnik. Az egykori viselet darabjai a sublótba, ládába kerültek, mind addig míg a moly szét nem rágta őket, mert akkor menthetetlenül kidobták. A legtöbb családban azonban mind a mai napig őrzik a nagymama vagy dédmama aranyos vagy ezüstös főkötőjét, s amitől csak igen nehezen vállnak meg. Előfordul néha az is, hogy más viseleti darabok is előkerülnek a szekrény aljából (pruszlik, női öltöny, fehérneműk, bőgatya, lajbi, stb.).

IV. A jász viselet újjászületése

Hosszú szünet után, több mint ötven év múltával fordult csak a Jászságban a figyelem ismételten az egykori viselet felé. Ennek kezdeményezője az 1970-es évek második felében a Jászság Népi Együttes volt, majd az 1990-es évek elején újabb követők akadtak a Jászság többi tánccsoportja (Jászapáti, Jászkisér, Jászfényszaru) a táncosok szülei, pávakörök (Portelek, Jászágó, Jászalsószentgyörgy, Jászberény, Jászapáti), díszítőművészeti szakkörök (Jászberény, Újszász) és bandériumok: Jász Lovas Bandérium (Jászberény), Lehel Huszárbandérium (Jászberény), Szűcs Mihály Bandérium (Jászfényszaru) révén. A Jász Múzeum gyűjteményében, valamint a magántulajdonban lévő ruhadarabok, egykorú leírások és fotók segítségével újból felelevenítették a régi viseletet és ünnepi alkalmakkor (Jászok Napja, Város napja, Falu nap, Csángó fesztivál, bálok, stb.) magukra öltik és büszkén viselik azt. (8. sz. kép) Egyre többen foglalkoznak a jász viselet varrásával , sőt szépmívű darabjai még országos és nemzetközi versenyeken is bemutatásra kerülnek. E munkában különösen az élen járnak a jászapáti Ipari-, Vendéglátóipari és Kereskedelmi Szakképző Iskola szaktanárai: Tajti Erzsébet, Borbásné Budai Valéria és Donkóné Birkás Tünde, Jászberényből pedig Pénzes Tivadarné.

❖

A jász viselet korszakait illetően a legtöbb és a leggazdagabb forrásanyag a XIX. századi öltözetekre található. A vizsgálódást segíti az a tény is, hogy ebből az időszakból már jó néhány eredeti viseletdarab is fennmaradt a múzeumok gyűjteményében, de magántulajdonban is. A következőkben e kor viseletét mutatjuk be.

---

[54] Tóth János, 1989. 373.

A női viselet

Ing, ingváll

A jász nők hagyományos viseletének egyik legfontosabb darabja a házivászonból illetve finomabb gyolcsból készített *ing, féling, hosszúing,* és az *ingváll* volt.[55] Az ingváll legkorábbi említése még 1594-ből, Jászdózsáról való. A jászberényi Krasnyánszky Klára 1764-ben kelt végrendeletében egy *„selem szélü féling"*-ről és egy *jegying*-ről is rendelkezik.[56] 1776-ban Völgyi Klára jászberényi eladó leány, édesanyja ruháiból többek között egy félinget is örökölt.[57] Az 1792-ben, Jászberényben felvett hagyatéki leltárban Hornig Istvánné, Kállai Erzsébet öltözékei között négy hosszú ing és három ingváll szerepel.[58] 1778-ban, a jászjákóhalmi Lehoczky András megvizsgálva mostohaanyjának ládáit, benne sok egyéb ruhanemű között, 3 gyolcs és egy bulyavászon ingvállat talált.[59] 1804-ben, Jászberényben elhunyt Bakki Anna hajadon hátrahagyott ruhaféléi között ugyancsak szerepel egy gyolcs féling.[60] Eszes Apolló 1816-ban, Jászalsószentgyörgyön felvett inventáriumában szintén szerepel 2 ingváll és egy darab ingvállra való csipke.[61]

A női ingek kétféle változatát ismerték a Jászságban: a *mellévarrott ujjút*, amelynek ujja a nyaktól indult ki, valamint a *bevarrott ujjút*, amelynek ujját a vállhoz varrták. A fodros szélű, rövid, húzott ujjú vagy más néven *dinnye-ujjú* ing ünnepi változatait rendszerint jobb minőségű *bulyavászonból* és *gyolcsból készítették*.[62] (9. sz. fotó)

Pendely, alsószoknya

A három-öt szélből varrott, féllábszárig érő vászon pendelyt, kék köténnyel, általában munkába hordták. Ha kimentek a házból, a pendely fölé színes karton szoknyát vettek, így a pendely igen hamar alsóruhává vált.[63] A XX. század második felében a vászonruhát a nők, már csak kimondottan hétköznap viselték.[64]

A színpompás jászsági női viselet, amelyről a múlt században több képes ábrázolás is napvilágot látott,[65] a XIX. század utólsó évtizedeiben élte virágkorát. A fiatalasszonyok és a lányok a múlt században 4-5, századunkban pedig már csak 2 keményített, ún. *nyersbe vasalt*, csipkével szegett alsószoknyát viseltek, amely régebben bokáig, majd később csak féllábszárig ért.[66]

Felsőszoknya

A felsőszoknyák vagy más néven *viganók* anyaga rendkívül finom kelmékből készült. A módosabbak leggyakrabban a különféle egyszínű, meggy, égszín, tengerzöld selyem, atlasz, bársony, taft, perkál anyagokból készült szoknyákat viselték. Sokszor a *„a nők csak úgy úsztak a selyemben"*. Ugyanakkor a szegényebbek kartonból varratták ruháikat.[67] A felsoroltakon kívül természetesen más anyagokat is használtak ruhák készítésére. Erre utal az 1820-as jászberényi hirdetési

---

[55] Gulyás Éva, 1987. 137.

[56] Tóth János, 1989. 368.

[57] Tóth János, 1989. 369-371.

[58] Firtosvárallyai Deák Ferenc, 1909. 87. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára 2569 (továbbiakban EA)

[59] Prothocollum, Jászjákóhalma, 1778. Rk. Plébánia Irattára - Jászjákóhalma

[60] Tóth János, 1989. 369-371.

[61] Eszes Apolló inventáriuma, 1816. Jászalsószentgyörgy Tanácsi Relatiok - Jász-Nagykun-Szolnok Megyei levéltár Iratai (továbbiakban JNKSZM Levéltár)

[62] Gulyás Éva, 1987. 138.

[63] Gulyás Éva, 1987. 138.

[64] Erdész Sándor, 1956. 197.

[65] Prückler József, 1943. 186-188.

[66] Erdész Sándor, 1956. 178.

[67] Erdész Sándor, 1956. 178. Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. I. 1888. 389.

jegyzőkönyv bejegyzése is: *„Varró asszonyoknak posztóból, flanélból, szőrből, selyemből szoknyát, laiblit, úgy egyéb öltözeteket másoknak számára készíteni nem szabad, ellenben fehér gyolcsból, mosott vagy festett vászonyból öltözetet készíteni meg engedtetik."* [68]

A felsőszoknya régebben bokát takarta, majd a XIX. század vége felé némiképp megrövidült, s ekkor már csak lábszárközépig ért. A szoknya általában 3-4 szél anyagból készült, szabás nélkül. A derekát egyenletesen berakták vagy beráncolták, ügyelve arra, hogy a rakások illetve a ráncok zöme hátra, a farra essen. Mivel a szoknya a földet söpörte, az alját ún. *kefezsinórral* szegték fel, hogy ne kopjon ki olyan hamar. A századforduló tájékán ahogyan rövidült a szoknya, úgy fogyott a bősége is. Jászkiséren a bőszoknyás asszonyok sokszor mondogatták a szűkebb szoknyás asszonyoknak: *„A tik szoknyátok nem aszt hajtya, hogy krajcár, krajcár, hanem aszt, hogy lebbencs, lebbencs."* [69]

Kötény

A szoknya elé csipkés szélű, fodros illetve sima szélű, fehér, fekete vagy zöld kötényt, ún. *kecelét* kötöttek. Az ünnepre hordott kötények anyaga általában finom kelméből, selyemből, batisztból, készült, erre utal Hornig Istvánné Kállay Erzsébet 1792-ben felvett hagyatéki leltára is, amely szerint a megholt ruhatárában 5 különféle színű selyem kötényt találtak.[70] A hétköznapló, ún. *gyüvő-menő* kötényeket ugyanakkor kartonból (*kártonból)* készítették. A kötény szélességét általában az anyag bősége adta, s így rendszerint egy szél volt.[71]

Pruszlik

A jászsági nők a fehér ingvállra ezüst vagy arany sújtással ékesített pruszlikot öltöttek, amely elől 4-6 gombbal[72] és egy, többnyire szív alakú, míves ezüst kapoccsal záródott. A pruszlikot általában kék, zöld, barna, fekete színű, selyem, brokát, taft és bársony anyagból készítették. Az aranyos-ezüstös díszítést rendszerint csak a pruszlik hátulján alkalmazták, a karöltőtől a derékig a derékig lefelé futó íves formában, ahol egy ún. fodros *seszlihez* csatlakozott. A pruszlik elejét csak néha zsinórozták, hasonló módon ív-alakban, de a legtöbbször semmilyen díszítést nem tettek rá, mivel a háromszögletűvé hajtott vállkendőt elől keresztbevetve viselték, s így az elejét eltakarta.

Vállkendő

A vállkendő igen kedvelt darabja volt a jász nők öltözetének. A selyemből készült vállkendők négy sarka más és más színű mintákkal volt díszítve, hogy többféle ruhához is hordhassák.[73] (10. sz. kép) A virágos selyem vállkendőket általában a zsidó kereskedőktől vásárolták, de előfordult az is, hogy ügyes kezű asszonyok maguk is varrtak ilyet, de akkor sima, egyszínű selyemből, amire egyszínű virágmintákat hímeztek. (A Jász Múzeum néprajzi gyűjteménye is őriz két szép hímzett vállkendőt.) Téli időben a selyem kendők helyett *nagykendőt* illetve ún. *berliner kendőt* hordtak az asszonyok és a lányok.

Haj- és fejviselet

A leányok a hajukat simára fésülték, egy vagy két ágba fonták, s végébe piros színű szalagot kötöttek. A lányok csak téleni kötöttek fejükre *selyemkendőt*, egyébkor *hajadonfőtt* jártak. A menyecskék a férjhez menés után hajukat simán hátra fésülve vagy középen elválasztva, kontyba

---

[68] Hirdetések Jegyzőkönyve, Jászberény, 1820. JNKSZM Levéltár iratai

[69] Csete Balázs. 1956. 6. (kézirat) EA 9881

[70] Firtosvárallyai Deák Ferenc, 1909. 87. EA 2569

[71] Csete Balázs, 1956. 6. EA 9881

[72] Herbert János, é.n. 96.

[73] Erdész Sándor, 1956. 178.

tűzték és reá *aranyos* vagy *ezüstös* ún. *kerepényes féketőt* tettek. (11. sz. kép) A XIX. században szokásban volt a főkötőre csipkeszerű fátyolt kötni, s így mentek az újasszonyok a templomba. A fátylat csak első gyermek megszületéséig viselhették, utána letették, s tovább adták a család nőtagjainak. A jászsági főkötő általában kék, olykor meggy-bordó, zöld vagy fekete bársonyból készült, amelyet zsúfoltan beborított az arany vagy ezüst ún. *pávafarkas* minta. Az aranyos főkötőt a polgárnők, az ezüstös főkötőt pedig az úrhölgyek viselték.[74] A főkötő szalagja (kerepénye), főként, ha selyemből készült, levehető volt, hogy adott esetben a szoknyával azonos színűre cserélhessék.[75] A jász asszonyok a főkötőt, mint viseletük legékesebb darabját még idős korukban is viselték, mint ahogyan ezt Szűcs Mihály egykori fényszarui főbíró idős anyósán is láthatjuk[76] (12. sz. kép). Sokszor azonban velük együtt temették el, mint ahogyan Krasnyánszky Klára 1764-es végrendeletében is olvashatjuk: *"..két szép féketőm vagyon, az szebbiket temessék az fejemen, az másik pedig legyen az leányomé..."*[77]

Nyárika és öltöny

A színes gyári anyagok elterjedésével az ingváll lassan kiszorult a használatból és a szoknyával egyező színű, hosszú ujjú *blúzt* kezdtek viselni. A középkorú asszonyok az ing fölé ún. *nyárikát* hordtak, amely *kihagyott* volt, vagyis nem kötötték be szoknyába. Derékban szorosan a testhez simult, onnan pedig enyhén hullámosan borult a viganóra.[78] A nyárika, amelyet egyaránt készítettek sima és mintás selyemből, az elején apró gombokkal záródott. Hűvösebb időben a nyárika szabását követő, vastagabb bélésű, ún. *öltönyt* viseltek, amit gazdagon zsinórozták és ezüst gombokkal díszítették.

Mente

A jászsági női viselet sajátos darabja volt a *rókaprémes mente*,[79] amelyet *teljes vállra terítve hordtak,* amint Theodor Valerio 1859-es ábrázolásán,[80] (13. sz. kép) illetve úgymond *panyókára vetve* viseltek, amint azt Roskovitz Ignácz jászapáti menyecske ábrázolásán is láthatjuk.[81] (14.sz. kép) E ruhadarabot Jászapátin kék posztóból, míg Jászárokszálláson meggy bordó bársonyból készítették. 1776-ban a jászberényi Lőre Gergelyről maradott javak inventáriumában is ott találunk *„egy paszomántos, setét kék rókás mentét"*[82] Hornig Istvánné Kállay Erzsébet 1792-ben Jászberényben felvett hagyatéki leltárában szintén olvashatunk *„az ezüst, de aranyozott hat gombokkal készült és nyesttel prémezett mentéről".*[83] Eszes Apolló már említett 1816-os inventáriumában is szerepel a *kék aranyos mente.*[84] A rókaprémmel vagy nyestprémmel díszített mente igen drága ruhadarab volt, ezért jobbára csak a vagyonos redemptus asszonyok ruhatárában találjuk meg.[85] *„A Jászságban sokat érő prémezett mente borúl a kerek vállakra* - írja Baksay Sándor - *aczél vagy ezüst csiga gombokkal,*

---

[74] Budapesti Hírlap, 1857.

[75] Palugyai Imre, 1854. 85.
Herbert János, é.n. 95.
Gulyás Éva, 1987. 151-152.

[76] Szűcs Mihály életleírása, 1996. 16.

[77] Tóth János, 1989. 368.

[78] Csete Balázs, 1956. 5. EA 9881

[79] Fodor Ferenc, 1942. 227.
Gulyás Éva, 1987. 152.
Tóth János, 1989. 375.

[80] Prückler József, 1943. 186-188.

[81] Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben I. 1888. 396.

[82] Lőre Gergely inventáriuma, Jászberény, 1776. Július 6. Prothocollum Dec. Senat. 1776. 83-68. Jász Múzeum Történeti Dokumentációs Tára továbbiakban JMTD)•

[83] Firtosvárallyai Deák Ferenc, 1909. 87. EA 2569

[84] Eszes Apolló inventáriuma, 1816. Jászalsószentgyörgy JNKSZM Levéltár iratai

[85] Gulyás Éva, 1987. 152.

arany-ezüst sújtással és mentekötővel, egészen hasonló ahhoz, amilyent a nádor-huszárok viseltek. De még a legdélcegebb huszár mente-vetése is micsoda ahhoz képest, a mint azt a jászladányi menyecske hordja."[86] A női és a férfi mente szabása tökéletesen megegyezett, de még a formai kivitelezése is azonos volt. A ködmön és a női suba mellett a mente a nők téli ruházatának egyik legfontosabb darabja volt.[87]

Ködmön

A jászsági nők ruhatárának másik jelentős darabja a *ködmön* volt, amelyet a jászberényi szűcsök készítettek. A bőrruha rövidebb és hosszabb változatát is viselték. Az ún. *kurta derekú női ködmön* lehetett nyers fehér színű, s akkor zöld gyapjúval vagy selyemmel hímezték, de lehetett barna is, ebben az esetben fekete fonállal díszítették.[88] A ködmön eleje mélyen kivágott volt, s így elfért alatta a keresztbe vetett nyakbavaló kendő. A női ködmön használata Jászberényben az 1870-es években, Jászapátiban az 1880-as években maradt el. A berényi szűcsök azonban továbbra is készítették a ködmönöket , mert a szomszédos Galga-vidéken,[89] és Tápió mentén[90] változatlanul nagy felvevőpiaca volt.

Viseltek a Jászságban *női subát* is, amelyet 12-15 darab báránybőrből készítettek a berényi szűcsök és diófagomba festékkel világosbarnára pácolták. Piros keresztirháját mindig fekete selyemmel hímezték, s kerek báránybőr gallérja és körben fekete prémszegélye volt.

Kiegészítők

Lábbelik tekintetében a nők fekete vagy piros, kézzel varrott, fa sarkú, kordován csizmát, ún. *steklis csizmát* viseltek. 1865-től Jászság-szerte divatba jönnek a *cipők*, amelyről így ír **Rodiczky Jenő:** *„A cipő viselete itt általános és mondhatom, én nem bírtam megbarátkozni vele."*[91] A cipő mellett a lábukra fehér színű, ún. *trimflis harisnyát* húztak, amelyet térden alul, színes pertlivel kötöttek meg.[92]

A női viselet kelléktárában továbbra is ott találjuk az *övet*. Kovács Apollónia, jászalsószentgyörgyi redemptus asszony gazdag leltárában is szerepel még, egy darab ruhadíszítő öv.[93] Úgy tűnik az öv, ha megváltozott formával is, de végigkísérte a jászsági női viseletet a legrégebbi időktől a XIX. század végéig.

Férfiviselet

Fehér ruha

A legrégebbi hagyományos viselet a férfiaknál is a vászonviselet, az ún. *feír ruha* vagy *vászony fejér öltöző* volt, amelynek darabjai a *hosszú ujjú ing* és a *vászongatya* voltak. Az ing általában a testhez simult, s ujjai gombolható kézelőben végződtek. A pásztoremberek ingviselete azonban ettől némiképp eltérő volt, hiszen *nyak nélküli, kurta derekú , borjúszájú inget* hordtak, amelynek aljától a has, a gatyakötésig meztelen maradt.[94] A rövid ing viselését már a XVIII. században is keményen tiltották a hatóságok, de ennek ellenére használatával nagyon sokáig nem hagytak fel.[95]

---

[86] Baksay Sándor, 1917. 11.
[87] Kresz Mária, 1956. 54.
[88] Györffy István, 1924. 1.sz.n.
[89] Bathó Edit, 1988. 101.
Bathó Edit, 1998. 10.
[90] Györffy István, 1924. 1.sz.
[91] Herbert János, é.n. 96.
[92] Erdész Sándor, 1956.178.
[93] Gulyás Éva, 1987. 139.
[94] Fodor Ferenc, 1942. 226.
[95] Kandra Kabos, 1885. 249. 251.
Bathó Edit, 1996. 71.

A fehér vászongatyának is többféle változatát ismerték vidékünkön. A századfordulóig a férfiak hétköznapra csak egyszerű, fél lábszárig érő ún. *szűk gatyát* viseltek, ünnepre azonban 8-12 szél finomabb vászonból vagy gyolcsból varrott, ráncba szedett, *rojtos gatyát* vettek fel.[96] (15. sz. kép) Ezt a gatyát Árokszálláson még télen is használták, mivel a sűrű ráncok miatt rengeteg anyagot igényelt, s kellő védelmet nyújtott a hideg ellen.[97] Jászkiséren a gatya molinó gyolcsból készült, amit az asszonyok kézzelráncoltak be, a gatyaszárnak az alját pedig *mesterkélték* azaz szálak kihúzásával lyukazták és végül kirojtozták.[98]

Posztóruhák

A férfiak viseletében a vászonruhák mellett már korábban megjelent a *posztóruha*, amelyet szűrposztóból és a közkedvelt abaposztóból készítettek. A XVIII-XIX. században a posztóruha a férfiak legfőbb viselete közé tartozott, amely állt, egy szűk, *zsinórozott posztó csizmanadrágból, dolmányból* és *mentéből.* (16. sz. kép) A mentét a dolmány felett hordták, panyókára vetve. A XVIII. században az abaposztóból készült ruhadarabok még a béres járandóságába is beletartoztak: 1757-ben Jászjákóhalmán az öreg béres fizettsége *„12 Magyar forint, 4 véka Búza vetése, ha felesíges, 4 marha teleltetés, egisz Ruha: melly áll: Két pár fehér ruha, egy szűr, egy aba Dolmány, egy aba nadrág, 2 Márjás Süveg.* "[99]

A posztóruha színe rendszerint világos- vagy sötétkék volt, s viselése a XIX. században a vagyonos parasztság, a redemptusok és a mesteremberek körében általános volt. A posztóruhák széleskörű divatját jelzi az is, hogy Jászberényben 1847-ben a helyi gyapjú feldolgozására szűrposztó- és pokrócgyár létesült.

A posztóruhák egyik legelőkelőbb darabja a *prémes mente* volt, amelynek viselésére a XVIII-XIX. századból vannak adataink. A rókaprémes mentéket a jász férfiak a XX. század elején is viselték körmenetek és fáklyás misék alkalmával.[100] A mente eredetileg a nemesi és katonai öltözethez tartozott. A kiváltságos, magukat nemesnek tartó jászok és kunok az ún. *rókatorkos mentét* huszárezredükben is díszviseletként használták. Az 1800-ban megalakított Jászkun Nádorhuszár ezred egyenruháját a kor legszebb katonai öltözeteként tartották számon. A XIX. század második felében a posztóruházatot fokozatosan felváltotta a *fekete színű*, de ez a változás a magyar népviseletben általánosan bekövetkezett. Megváltozott a ruhák szabása és jellege is. A férfiak ünnepi öltözete a következő darabokból állt: fekete posztóból varrott, zsinórozott, ellenzős csizmanadrág, lajbi és mándli.[101] (17. sz. kép)

Szűr, kankó

A jászsági férfiak ruhatárában ugyancsak ott találjuk a rackajuh gyapjából készült *szűrt,* amely az egy évi szolgálat után, a posztóruhához hasonlóan , a cseléd bérébe is beletartozott. A szűr alá a legtöbbször csak vászon gatyát és inget vettek fel, semmi más egyebet. Erre utal az 1820-ból származó, perirat bejegyzése is, amelyből megtudjuk, hogy Záhony István a jászberényi ser korcsmában *„egy ingbe, gatyába és szürbe"* mulatott.[102] 1747-ben a jászkiséri szűrszabók limitatiójában egy öreg

---

[96] Erdész Sándor, 1956. 176.
Gulyás Éva, 1987. 113.

[97] Herbert János, é.n. 95.

[98] Csete Balázs, 1956. 1. EA 9881
Gulyás Éva, 1987. 117.

[99] Prothocollum, Jászjákóhalma, 1757. Rk. Plébánia Irattára, Jászjákóhalma

[100] Lukácsi Lászlóné-Lukácsi László-Rusvai Lajos, 1986. 158.

[101] Gulyás Éva, 1987. 117-123.

[102] Jászkunsági büntetőperek aktái, 1820. Jászberény, 20. Füzet. 1.kötet. 12.

szűr 2 forint 25 dénárba került, míg egy kisebb szűr 2 forintba.[103] Ugyanakkor a jászberényi szűrszabók árszabásai szerint 1780-ban „*egy öt Punctomos öreg szűr,* 2 forint 55 dénárba, egy négy Punctomos szűr 2 forint 50 dénárba, egy ennél kisebb három Punctomos szűr pedig 2 forint 25 dénárba került.[104] 1813-ban pedig már egy legnagyobb embernek való szűr 5 forintba, egy középszerű szűr 4 forint 30 krajcárba, s egy kisebbszerű szűr pedig 3 forintba került.[105]

A *kankó* elöl végig nyitott és felölthető ujjú szűrposztóból készített kabátféle, amit a jász férfiak ugyancsak előszeretettel viseltek. Azért, hogy 1772. szeptember 14-én,a jászfényszarui Gyetvai Mátyás Seres György szolgálójának a „*szűrit és kankóját ellopt*a, *25 páczákkal meg verettetett*"[106] A kankó mérete jóval kisebb, a díszítése pedig jóval szerényebb a szűrnél, talán ezzel magyarázható, hogy az ára is olcsóbb volt a szűrnél.[107] 1747-ben a jászkiséri szűrszabóknál egy öreg kankó 1 forint 13 és fél dénárba , ennél kisebb kankó 85 dénárba és a legkisebb kankó 56 és fél dénárba került.[108] 1780-ban Jászberényben egy fertályos kankóért 1 forint 70 dénárt, fél fertályos kankóért 1 forint 25 dénárt és gyermekeknek való kankóért pedig 85 dénárt adtak, ugyanakkor 1813-ban egy térdig érő kankó 3 forintba került.[109]

Suba

A Jászság legjellegzetesebb bőrruhája az ujjatlan, palástszerű *suba* volt. (18. sz. kép) A suba igazi oltalma volt a jásznak, ezt használták párnának, éjjeli fekvőhelynek, sőt még a templomba is magukkal vitték, s arra ülve hallgatták Isten igéit. A subát télen- nyáron egyaránt viselték, mert a jász ember még a kánikulában sem akart megválni a subájától.[110] Jászapátin úgy tartották, hogy az igazi „*suba letegezte a telet is*".[111] A subának a Jászságban csak addig volt becsülete, amíg a birka szaga érződött rajta. Ha a subát a hosszú használatban már végleg elnyűtték, Jászkiséren azt mondták, hogy „*Veri a készülőt*", vagyis lassan vége van, s már csak az istállóban álló nyoszolyára lesz jó vacoknak.[112] A jászsági suba tizenkét-tizenhat juhbőrből készült, igen bő formában. A jászsági szűcsök általában kétféle subát készítettek: *tányérosat* és *felerestettet* vagy más néven *vócosat.* A tányéros suba vállára dús rajzolású ún. vállcifrát hímeztek, a felerestett subánál ugyanakkor a díszítmény a bőrök összetoldásánál bevarrott bőrcsíkok (vócok) mentén, függőlegesen helyezkedett el.[113]

A mívesen hímzett férfisuba készítői a jászsági szűcsök voltak, s ott is leginkább Jászárokszálláson és Jászapátiban készítették. Régen a férfisubák színes hímzésűek voltak, de a századfordulón már csak egyszínű zöld hímzést használtak. A jászsági szűcsmunkák rendkívül finom technikával készültek. Lyukacsos gyolcson keresztül, fosztott és sodrott selyemmel illetve gyapjúfonallal hímezték a jellegzetes díszítőelemeket: a csukott-nyitott tulipánokat, a kutyatök-virágokat, a gyorgyinákat, a rozmaringágakat, forgó rózsákat, saskörmöket, büdösbogarakat, császárszakállakat, stb.[114] Egy gazdagon hímzett, remekmívű suba ára 1880-ban 200 forint volt.[115]

---

[103] Az Mester Emberek Míveinek árazása, 1995. 50.

[104] Az Mester Emberek Míveinek árazása, 1995. 65.

[105] Az Mester Emberek Míveinek árazása, 1995. 104.

[106] Prothocollum, 1772. Szept. 14. Jászfényszaru (JNKSZML)

[107] Magyar Néprajzi Lexikon, III. 27.

[108] Az Mester Emberek Míveinek árazása, 1995. 50.

[109] Az Mester Emberek Míveinek árazása, 1995. 65. 104.

[110] Palugyai Imre, 1854. 84.
Herbert János, é.n. 94.

[111] Jászapáti viselet a 20. Század első felében, 1993-94. 7. (kézirat), Jász Múzeum Adattára

[112] Bathó Edit, 1998. 8-9.

[113] Bathó Edit, 1998. 9.

[114] Misi Éva-Szabó Pál Antalné, 1998. 17-44.

[115] Györffy István, 1924. 1.sz.n.

Fej- és hajviselet

A férfiak hajviseletére a XIX. század derekán is még a *hosszú haj* volt jellemző, amely az öregeknél sokszor egészen a vállig ért.[116] A hajat szokás volt zsírral bekenni, s így az felgöndörödött, egészen a kalapig.[117] A haj zsírozását azonban a hatóságok nem nézték jó szemmel, s kemény büntetés alatt tiltották a kávás süveg, a keskeny csákó, a kurta ing, a bundán lévő sallang mellett a zsíros haj viselését is.[118] A XIX. század végén azonban egyre jobban terjedt a *rövid haj viselése.*

A férfiak a fejükön főként *nemez süveget* (barkás süveg, csákós süveg, kávás süveg, prémes peremű bagoly süveg) viseltek. 1717. április 7-én a jászberényi városházán Szegedi Szabó János - valamiféle sértés miatt - megköveti György Jakab tanácsbéli társát: büntetésül 15 Rh Frt-okat fizet a templomok javára, s megfogadja: *„Ha ez után is el követném, régi mód szerént az város háza ablakán örök gyalázatomra az süvegem is haíttassék ki."*[119] 1813-ban a jászberényi magyar süvegeseknél egy jóféle fodros fekete süveg 2 forintba, egy alábbvaló dupla 1 forint 30 krajcárba, szolgáknak való közönsége süveg 1 forintba és gyermekeknek való pedig 45 krajcárba került.[120] A különféle süvegek mellett , *széles karimájú kalapot,* vagy fehér, *bárányból sapkát* más néven *kucsmát hordtak.* [121] A hosszú haj elhagyásával a széles karimájú kalap is háttérbe szorult, s helyette a keskeny karimájú, fekete posztókalap vált általánossá. A kalap viselése településenként más és más volt a Jászságban. A legfőbb különbség a kalap magasságában és az ún. *betörésben* mutatkozott meg. A vásárokon minden embernél a kalapjáról lehetett megtudni, hogy melyik faluból való.[122]

Lábbelik

Lábbeli tekintetében a férfiak egyaránt használták a *bocskort* és a *csizmát.* A bocskort inkább munkavégzéskor, míg a rangosabb csizmát, főként ünnepnapokon, jeles alkalmakkor viselték. A csizmát puha- és keményszárú változatban egyaránt használták. A XVIII. százában általános viselet volt az ún . *tehénbőr csizma,* amelyhez a bőrt a cselédek és a pásztorok kikötött bérben kapták. A vagyonosabb gazdák azonban kordován csizmában jártak. 1747-ben a jászkiséri csizmadiáknál a következő csizma-árszabásokat találjuk:[123]

Budaj Bőrbül öreg csisma	1 Frt.	50 Den
Fél singes öreg Gordovány Csisma Selyem Sinórval patkolás nélkül	2 Frt.	25 Den
Szattyán csizma		85 Den
Tizenkét Esztendős Gyermeknek való csizma		50 Den

A századfordulóra azonban az ún. *köcsög-* illetve *körteszárú csizmák* váltak közkedveltté az ünnepi viseletben.[124]

---

[116] Herbert János, é.n. 95.
Fodor Ferenc, 1942. 174.

[117] Erdész Sándor, 1956. 176.

[118] Kandra Kabos, 1885. 251.

[119] Tóth János, 1989.367.

[120] Az Mester Emberek Míveinek árazása - Csapók, gubások és szűrszabók, süvegesek és kalaposok árszabásai (1597-1821) , 1995. 169.

[121] Gulyás Éva, 1987.136.

[122] Saját gyüjtés

[123] Az Mester Emberek Míveinek árazása - Tímárok, kordovánosok és irhások bocskorosok, magyar és német vargák, csizmadiák és kapcakötők árszabásai (1594-1821) 1999. 291.

[124] Gulyás Éva, 1987. 136.

Összefoglalás

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a Jászság viselete igen jelentős változáson ment keresztül a jászok letelepedésétől a XIX. század végéig. A jászok kezdeti archaikus, keleti viseletét a kereszténység felvétele és a katonai szerepük csökkenése befolyásolja, majd erőteljes változást eredményez a hódoltsági török kultúra hatása, a Jászságban megjelenő balkáni, majd zsidó kereskedők működése, amely mindenekelőtt az alapanyagokban és az új ruhadarabok megjelenésében jut kifejezésre. A XVIII. században, a Redemptiót követő gazdasági-társadalmi fellendülés következtében meginduló korai polgárosulás, városiasodás ugyancsak jelentős változást eredményez a jász viselet fejlődésében. Erőteljesen teret hódít az úri és a katonai divat hatása, ugyanakkor a hagyományos viseleti elemek továbbra is jelen vannak az öltözetben. Elmondhatjuk, hogy a viseleten is az a sajátos parasztpolgári jelleg érzékelhető, amely a jászok életmódját, kultúráját is jellemezte. Csak a XIX. század végén a XX. század elején tűnik el a hagyományos jászsági viselet végérvényesen, amikor átveszi helyét az országszerte divatozó, általános, szinte minden egyedi sajátosságot nélkülöző polgári viselet. Napjainkban a rég elfeledett jász viselet ujjá születésének lehetünk tanúi, amelynek legfőbb szorgalmazói a különböző művészeti csoportok és bandériumok.

H. Bathó Edit

A rövidítések feloldása

Baksay Sándor, 1917. = Összegyűjtött irodalmi dolgozatai I-III. Budapest 1917.

Banner János,1982-83. = A jászsági céhek életéből. In. Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve. Szolnok 1982-83. 227-244.

Bathó Edit, 1988. = Adatok Bag népviseletéhez. In. Bag. Néprajzi Tanulmányok. II. Aszód 1988. 91-135.

Bathó Edit, 1993. = Adatok az első jász zsidócsalád történetéből. In. Jászsági Évkönyv, Jászberény 1993. 67-76.

Bathó Edit, 1996 = A jászsági viselet alakulása a XIII. századtól a XIX. század végéig. In. Viselet és történelem, viselet és jel. Múzeumi Füzetek (45.) Aszód 1996. 65-79.

Bathó Edit, 1998 = A jászsági szűcsök míves mestersége. In. Misi Éva-Szabó Pál Antalné: Jászsági szűcsminták textíliákon. Jászberény 1998. 7-14.

Bálint Sándor, 1968 = A szegedi nép. Budapest 1968.

Bél Mátyás, 1975 = A kunok és jászok avagy filiszteusok kerületei. In. Bács-Kiskun Megye múltjából I. Kecskemét 1975. 7-51.

Botka János, 1988 = Latin és magyar nyelvű források a Jászság XVI-XVII. századi történetéhez. In. Szolnok Megyei Levéltári Füzetek II. Szolnok 1988. 179-345.

Bur Márta, 1985 = A balkáni kereskedők és árukészleteik a XVIII. századi (1737-1753) In. Ethnographia, (2-3.) 1985. 251-274.

Endrei Walter, 1989 = Patyolat és posztó. Budapest 1989.

Erdész Sándor, 1956 = A jászdózsai népviselet. In. Jászkunság. III./1.sz. 1776-179.

Fodor Ferenc, 1942 = A Jászság életrajza. Budapest 1942.

Gulyás Éva, 1987 = Népviselet. In. Szolnok Megye Népművészete. Budapest 1987. 109-157.

Györffy István, 1924 = Jászsági szűcshímzések I. Magyar Népművészet 10. Budapest 1924.

Hegyi Klára, 1988 = Jászberény török levelei. Szolnok Megyei Levéltári Füzetek (11.) Szolnok 1988.

Herbert János = Jászárokszállás nagyközség monográfiája Karcag é.n.

Kandra Kabos, 1885 = Adatok az egri egyházmegye történelméhez I. Eger1885.

Komáromy József, 1943 = A jászberényi céh-élet két emléke. In. A jászberényi Jász Múzeum Évkönyve. Jászberény 1943. 152-161.

Kresz Mária, 1956 = Magyar parasztviselet (1820-1867) Budapest 1956.

Lukácsi Lászlóné - Lukácsi László, 1986. = Jászalsószentgyörgy krónikája a kezdetektől 1944-ig. Szolnok 1986.

Magyar Néprajzi Lexikon I-IV. Budapest 1980-81

Magyarság Néprajza I-IV. Budapest 1933-39.

Az mester = Az mester Emberek Míveinek Árazása (1594-1821) Csapók, gubások és szűrszabók, süvegesek és kalaposok árszabásai. Szerk.: Flórián Mária, Budapest 1995

Az mester = Az mester Emberek Míveinek Árazása (1597-1821) Tímárok, kordovánosok és irhások, bocskorosok, magyar és német vargák, csizmadiák és kapcakötők árszabásai. Szerk. Flórián Mária, Budapest 1999

Osztrák-Magyar = Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben.Budapest 1888.

Palugyai Imre, 1854 = Jász-Kun Kerületek és Külső Szolnok Vármegye leírása. Pest 1854.

Papp Izabella, 1987 = Görög kereskedők a Jászkunságban. In. Zounuk. (2) Szolnok 1987. 304-305.

Papp Izabella, 1993 = Jászberényi görög boltok árukészlete 1737-ben. In. Múzeumi Levelek (71-72.) Szolnok 1993. 39-50.

Papp Izabella, 1994 = Görögök Jászberényben a XVIII-XIX. században. In. Jászsági Évkönyv Jászberény 1994. 82-101.

Pálóczi Horváth András, 1989 = Besenyők, kunok, jászok. Budapest 1989.

Prückler József, 1943 = A régi jászberényi népviselet képes ábrázolásai. In. Jászberényi Jász Múzeum Évkönyve 1938-1943. Budapest 1943.

Radvánszky Béla, 1986 = Magyar családélet és háztartás a XVI-XVII. században. Budapest 1986.

Selmeczi László, 1981 = A négyszállási jász temető (előzetes közlés az 1980. évi feltárásról). In.: Communicationes Archeologiae. Budapest 1981.165-178.

Selmeczi László, 1992/a = A négyszállási I. számú jász temető. BTM Műhely 4. Budapest 1992.

Selmeczi László, 1992/b = Régészeti-néprajzi tanulmányok a jászokról és a kunokról. Folklór és Etnográfia 64. Debrecen 1992.

Selmeczi László, 1993 = Régészeti alapismeretek. Néprajz egyetemi hallgatóknak. 16. Debrecen 1993.

Szabó Kálmán, 1934 = A pártaöv. Kecskemét 1934.

Szabó László, 1982 = Jászság. Budapest 1982.

Szabó László, 1988 = A jászok hazánkban. In.: Magyarrá lett keleti népek. 176-216. Budapest 1988.

Szűcs Mihály életleírása. Debrecen 1996.

Tóth János 1989 = Viselettörténeti adatok a Jászságból. In. Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve (24-26) Nyíregyháza 1981-1983. 359-378.

Források

1. A Jászkun Kerület iratai, D Caspa II. Fasc. 2. Uo. 8. _JNKSZML
2. Tanácsi relatiok, 1816. Jászalsószentgyörgy – JNKSZML
3. Hírdetések jegyzőkönyve – Jászberény, 1820. JNKSZML
4. Prothocollum, Jászjákóhalma, 1778 – Rk. Plébánia Irattára – Jászjákóhalma
5. Prothocollum De. senat. 1776. – Jász Múzeum Történeti Dokumentációs Tára
6. Budapesti Hírlap, 1857.

Kéziratos irodalom

1. Csete Balázs: Jászkisér népviselete a múlt század végén, 1956. EA: 9887.
2. Firtosvárallyai Deák Ferenc: Jászkun Népköltési Gyűjtemény 1906. EA: 2569.
3. Jászapáti viselet a 20 század első felében. 1993-94. Jász Múzeum Adattára.

Edit H. Bathó:

Zur Volkstracht der Jaßen im 13-20. Jahrhundert

Die Anfang des 13. Jahrhunderts mit den Kumanen nach Ungarn gezogenen Jaßen genoßen seit ihrer Ansiedlung verschiedene Privilegien (Verwaltungsautonomie, Steuer- und Zollfreiheit, eigene Gerichtbarkeit, usw.), die die Ausfaltung einer eigenartigen gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Entwicklung ermöglichten, und dadurch Jaßen von dem Volk der umliegenden Komitaten trennten. Diesen Privilegien und ihrer geschlossenen Gemeinschaft ist es zu verdanken, daß ihre alte Lebensweise, ihre Bräuche und so auch ihre Tracht durch lange Zeit erhalten geblieben ist.

Über die Tracht der Jaßen ist in mehreren historischen Werken zu lesen, und mit ihrer Beschreibung beschäftigten sich auch zahlreiche Forscher: Mária Kresz, Sándor Erdész, Éva Gulyás, László Szabó, János Tóth, aber zu einer alle Details einbeziehenden, umfassenden Darstellung kam es noch nicht. Die Zielsetzung unserer Arbeit ist diesen Mangel einzuholen, unter Verwendung der Ergebnisse der bisherigen archäologischen, historischen und ethnographischen Forschung, mit Hilfe der Archivsquellen und des noch auffindbaren rezenten Materials die Entwicklung der jaßischen Tracht von der Ansiedlung in Ungarn im 13. Jahrhundert bis zur ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts zu skizzieren und dann darzustellen.

Zusammengefaßt kann festgestellt werden, daß die Tracht Jaßens von der Ansiedlung der Jaßen bis zum Ende des 19. Jahrhunderts große Veränderungen durchmachte. Die ursprünglich archaische, orientalische Tracht der Jaßen wurde durch die Christianisierung und den Verlust ihrer militärischen Bedeutung beeinträchtigt, dann brachte die Wirkung der türkischen Kultur während der türkischen Besetzung, sowie das Auftauchen von balkanischen und jüdischen Händlern in Jaßen große Veränderungen, in erster Linie in Form von neuen Grundstoffen und neuen Bekleidungsstücken. Im 18. Jahrhundert brachte auch die frühe Verbürgerlichung und Urbanisation, als Folge des wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Aufschwungs nach der Redemption, große Veränderungen in der Entwicklung der jaßischen Tracht. Besonders die Wirkung der adeligen und militärischen Mode griff um sich, gleichzeitig blieben aber auch die Elemente der traditionellen Tracht erhalten. Es kann festgestellt werden, daß auch an der Tracht der spezielle bauerbürgerliche Charakter zu beobachten ist, der auch die Lebensweise und die Kultur der Jaßen bestimmte. Erst am Ende des 19. und am Anfang des 20. Jahrhunderts verschwand endgültig die traditionelle jaßische Tracht, als ihr Platz von der landesweit getragenen, allgemeinen bürgerlichen Tracht ohne jegliche spezifische Merkmale eingenommen wurde. Heutzutage kann die Wiedergeburt der längst vergessenen jaßischen Tracht beobachtet werden, die hauptsächlich von den verschiedenen Künstlergruppen und Banderien unterstützt wird.

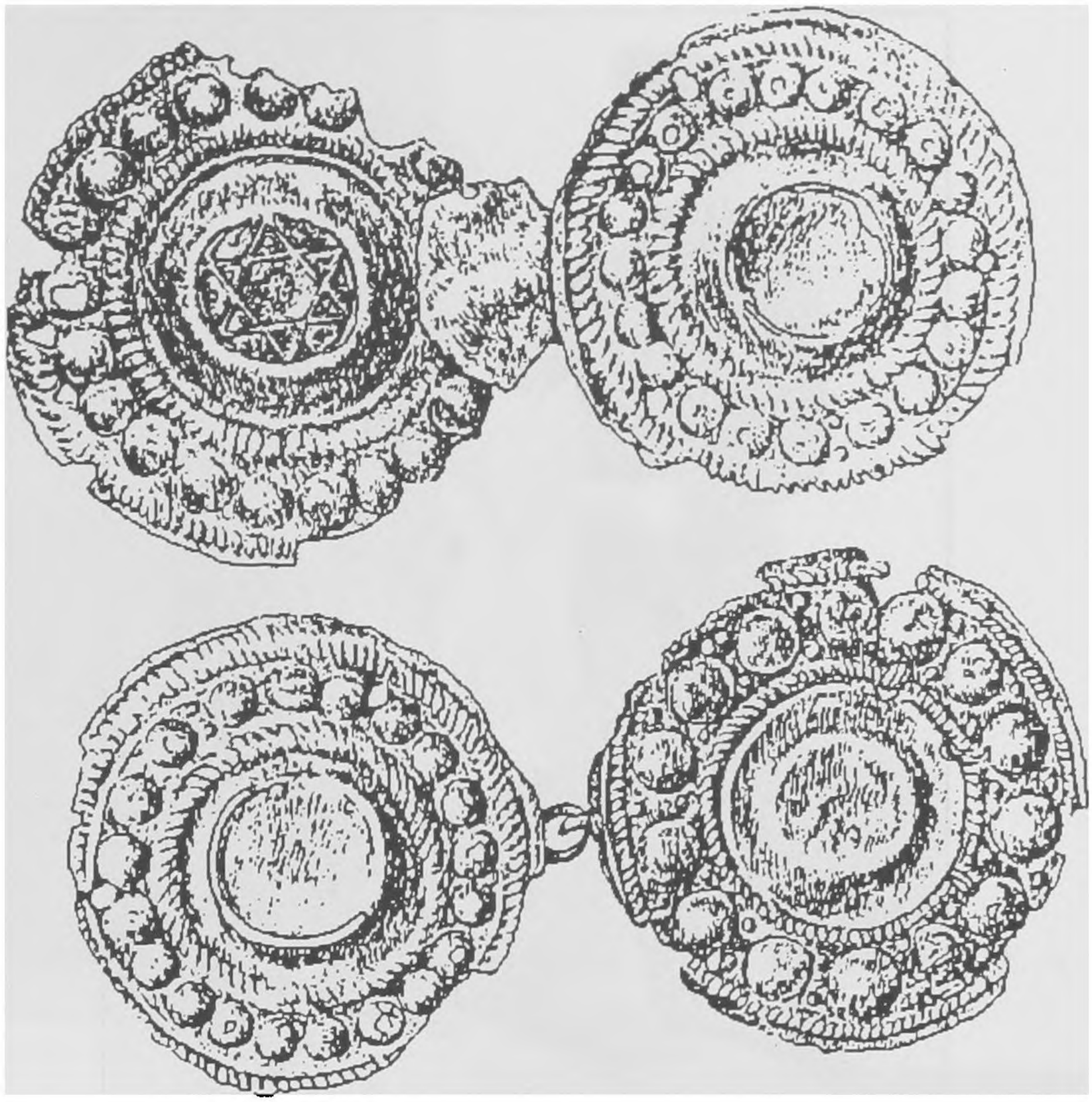

1. Kaftánt összekapcsoló hólyagos korongpár

2. Pasztakőből fűzött gyöngysor kauri csigákkal

3. Jászberényi pár, 1852. M. J. Boldényi rajza

4. Népünnepély Jászberény főterén, 1857. Sterio Károly festménye

5. Fiatal nő polgári viseletben, XX. sz. eleje, Jászfényszaru

6. Fiatal nő főkötőben, XX. sz. eleje, Alattyán

7. Családi kép, XX. sz. eleje, Jászjákóhalma

8. Fiatal jászapáti pár népviseletben, 1995. Jászok Világtalálkozója

9. Szűcs Mihály és felesége fiatalon, XIX. sz. vége, Jászfényszaru

10. Fiatal nő viseletben, 1910-es évek, Jászfényszaru

11. Fiatal nő viseletben, 1910-es évek Jászfényszaru

12. Szűcs Mihály főbíró és családja, XX. sz. eleje, Jászfényszaru

13. Jászárokszállási asszony mentében, 1859.
Theodore Valerio metszete

14. Jászapáti menyecske, 1888.
Roskovitz Ignácz rajza

15. Árokszállási vőfély bőgatyában és borjúszájjú ingben, 1910-es évek

6. Fiatal férfi posztóruhában, XIX. sz. közepe, Jászberény

17. Fiatal férfi ünnepi öltözetben 1890. körül

18. Idős férfi hímzett subában,
Jászárokszállás, XX. sz. eleje

Babucs Zoltán:

„Horthy Miklós katonája vagyok…"

A M.Kir. Honvédség jászsági csapattestei a II. világháborúban

Sokan, sokfélét írtak ezidáig a II. világháborúban részt vett M. Kir. Honvédség szerepéről. A II. világégés több, mint félévszázada végetért, de katonai szerepvállalásunk objektív értékelése csak a '80-as évek második felétől kezdődött meg. Alakulattörténeti munkákban azonban még ma is hiányok vannak.

Jelen tanulmány kísérletet tesz arra, hogy a hadtörténelemben (is) nagymúltú Jászság II. világháborús csapattesteinek tényked̄éseit bemutassa. A levéltári, könyvtári források felhasználása mellett a tárgyalása kerülő jászsági alakulatoknál szolgált, ma is élő hadastyánok visszaemlékezései is kiegészítik a munkát.[1] A tanulmányban tárgyalásra kerülő két alakulat Jászberényben állomásozott, de legénységi és altiszti állományának döntő hányadát a Jászság (és köztük Jászfényszaru) kiváló emberanyaga adta.

1. fejezet:
A jászberényi m. kir. 5. kerékpáros zászlóaljtól az 1/II. harckocsi zászlóaljig (1921-1945)[2]

A katonai hagyományokban gazdag egykori Jászkun Kerület székhelyén, Jászberényben 1850-ben kezdték meg annak a lovassági laktanyának az építését, mely 1921-től az ún. Jászkun-gyalogezredből létrehozott kerékpáros zászlóalj[3] állomáshelyévé vált (1922-től 5. kerékpáros zászlóalj néven).[4] A M. Kir Honvédség alakulatai 1931-ben történelmi személyiségekről kaptak elnevezést. Az 5. kerékpáros zászlóalj így az 1848/49-es magyar függetlenségi háború országos hadparancsnokának, az 1849. október 6-án Aradon kivégzett nemes elméri és ittebei Kiss Ernő honvéd altábornagynak vette fel a nevét.[5] A kerékpáros laktanya ekkor került felújításra, az istállókat kerékpár raktárakká alakították át, a kovácsműhelyeket kerékpár és gépkocsi műhelyekké, valamint a fedett lovardát gépkocsi színné.[6]

---

[1] Ezúton is szeretnék köszönetet mondani kollégámnak, a tanulmány lektorának : PhD Ravasz István alezredes, főmuzeológusnak (HM HIM), azoknak a visszaemlékezőknek, akik segítették munkámat, családomnak és menyasszonyomnak. Nekik is ajánlom tanulmányomat.

[2] A téma iránt érdeklődőknek bővebben: Babucs Zoltán: *„Század vigyázz! Harckocsira!"* – A jászberényi páncélos zászlóalj története a II. világháborúban. Jászsági honvédek a II. világháborúban. I.k. Jászberény, 2000.

[3] A kerékpáros fegyvernem már az 1910-es években létrejött az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében. A kerékpáros zászlóaljak jellegzetességéről mindenképp ismeretes, hogy: *„…jó út és időjárásviszonyok mellett gyorsak, mozgékonyak és tűzerősek: gyorsaságukat önmaguk erejéből merítik: főleg utakon mozognak, azok mellett harcolnak és gyorsaságuk azok minőségétől függ: menetük zajtalan: sebességük éjjel erősen csökken: lökőerejük kisebb, de tűzerejük nagyobb mint a gyság-é* (gyalogságé – BZ)*: veszteségekkel szemben érzékenyek, kp-októl* (kerékpároktól –BZ) *való függés miatt csak korlátozott -alkalmi- feladatokra alkalmasak…Alkalmazhatók: feld-re* (felderítésre – BZ) *az elg. feld.* (ellenséges felderítés – BZ) *gátlására, a szárnyak bizt.-ra* (biztosítására – BZ), *eltolás és átkaroló tád. fedezésére: gyors tart.-ként* (tartalékként – BZ) *: üldözésre: halogató harcra és elől lévő fontos pontok gyors megszállására."* Zachár 1939., 210.

[4] HL Zytás, 10-11.; néhai dr. Barcy Zoltán ny. hadseregtörténész jegyzetei.

[5] M.kir.Honvédelmi Miniszter. 3000./elnökség -1930.sz.körrendelet. Áttekintés a m.kir.honvédség csapattesteinek történelmi személyekről való elnevezéséről. Honvédségi Közlöny 1930/6.sz.

[6] HL Zytás, 11.

Mivel a trianoni béke megtiltotta Magyarország számára – többek között – páncélos erők alkalmazását, ezért titokban voltak kénytelenek páncélosokat kiképezni és harckocsikat beszerezni, fejleszteni.

Döntően változott a helyzet 1938-ban, a győri fegyverkezési program (1938. március 5.)[7] és a bledi egyezmény nyomán(1938. augusztus 29.)[8], amely a kisantant részéről elismerte Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát. A gyorscsapatok szervezésekor a kerékpárosok, más szervezeti fejlesztés mellett, 35 M. Ansaldo kisharckocsi (3,2 t súlyú, 6-13,5 mm páncélzatú, 2 db 34 M. 8 mm-es géppuskával felszerelt harckocsi volt, 2 kezelővel) szakaszokat kaptak.[9]

1938. novemberében a felvidéki bevonulás tevékeny részese volt a zászlóalj (bevonulási útvonaluk: Pribenik – Királyhelmec – Ungvár – Munkács).[10] A zászlóalj ereje ekkor: 3 kerékpáros puskás század, zászlóaljközvetlenek: árkász-, távbeszélő szakasz, műhelyrészleg.[11]

A 9. kerékpáros zászlóalj[12] az 1. gépkocsizó dandár kötelékében az 1940. szeptember 5-13. közötti erdélyi bevonulásnál jelen volt. Előzőleg a zászlóalj Tiszaújlakra került kihelyezésre 1940. nyarán.[13] Virágesővel tarkított menetük az alábbi útvonalon történt: Szatmárnémeti – Beszterce – Szászrégen – Szováta – Parajd – Korond – Székelyudvarhely – Bögöz – Vargyas és Marosvásárhely.[14]

Mivel a kerékpáros zászlóaljak teljesítményük és terepjáró hiányosságaik miatt elmaradtak a könnyűharckocsi és gépkocsizó alakulatoktól, a Magyarországon megindult harckocsi gyártásnak köszönhetően - Toldi, majd Turán program – újabb átszervezésre kerültek.

A jászberényi (1939-től) 9. kerékpáros zászlóalj páncélos zászlóaljjá történő átszervezése 1940. október 1-jétől indult meg.[15] Az új szervezeti elképzelés szerint az 1-4. századokat 38 M. Toldi könnyűharckocsikkal (századonként 23-23 páncélossal), az 5-6. századokat 40 M. Nimród páncélvadásszal (századonként 6-6 Nimróddal) kívánták felszerelni.[16]

A trianoni béke pontjai miatt a harckocsigyártást szinte a semmiből kellett megteremteni. A M.Kir. Honvédség nem az oroszországi frontra szánta páncélosait, hanem az esetleges fegyveres revízió reményében főleg a saját harckocsigyártással nem rendelkező románok ellen. Ennek ellenére a magyar igényeket kielégítő páncélosok a lehetőségekhez képest próbáltak helytállni a szovjet fronton.

A *„páncélos átképző tanfolyam"* oktató keretét az 1. lovas dandár páncélos zászlóalj könnyűharckocsi százada adta (ez a század lett a 9. harckocsi zászlóalj 4. százada), őket 1941 januárjában helyezték át Jászberénybe.[17] Az átszervezés még tartott, amikor a Magyar Királyság 1941. június 27-én belépett a hadviselő felek sorába. A zászlóalj első két százada kerékpáros maradt, míg a 3. és 4. század már

---

[7] Sipos - Ravasz 1997., 134-135.

[8] Sipos - Ravasz 1997., 48.

[9] Bonhardt – Sárhidai – Winkler 1992., 54-55.

[10] Éltető 1990-es, 62-77.; Éltető 1999.

[11] Neszmélyi 1. A kerékpáros zászlóalj igen jó kapcsolatban állott a város lakosságával, annak jelentősebb ünnepeire kivonult, így március 15-ét és a Hősök Napját is közösen ünnepelte a várossal, emellett több ünnepséget is rendeztek a *„Huszár"* laktanyában. Jász Hírlap, 1938.VI.11.sz.; A bolgár-magyar barátság lelkes ünneplése Jászberényben. 1.; Jász Hírlap, 1939.VIII.19.sz.1.

[12] A Huba I. hadrend életbelépésével a 7 vegyesdandárhoz tartozó kerékpáros zászlóaljak az újonnan szervezett gyorscsapatok alárendeltségébe léptek 9-16. hadrendi sorszámmal. Az 5. kerékpáros zászlóalj ekkor került át a 7. miskolci vegyesdandár kötelékéből az 1. gépkocsizó dandár hadrendjébe 9-es sorszámmal (1939. január 23.). Sipos - Ravasz 1997., 224.; HM. 18.000/eln.1-a. 1938. módosítva HM. 60.000/eln.1-a. A zászlóalj ekkor állott 3 puskás századból, 1 nehézfegyverszázadból és 6 Ansaldo kisharckocsiból álló szakaszból.

[13] Neszmélyi 1.; Jász Hírlap, 1940.X.26.sz. Jászberény város közönsége meleg ünnepléssel fogadta Erdélyből hazatérő kerékpáros zászlóaljunkat. 1. A zászlóalj 1940.X.19-én tért vissza Jászberénybe.

[14] Neszmélyi 1.; Bene 1999.; Berki 1999.; Rusvai 1999.

[15] HL Zytás, 4.; HM. 40.400/eln. 1.a.-1940.sz.

[16] H.M. 40.400/eln. 1.a.-1940.sz.; Sipos - Ravasz 1997., 225.

[17] Chapó, 5. A 3. könnyűharckocsi századnak az 1. és 2. felderítő zászlóalj 3. szá2adának áthelyezése révén kellett létrejönni, a 4. könnyűharckocsi századot az 1. lovas dandár könnyűharckocsi századából szervezték meg, melynek parancsnoka Barthalos Zoltán hivatásos százados volt.

megkapta Toldi harckocsijait. A zászlóalj hadinaplójából kiderül, hogy *„... a harckocsik fele már a többszörösét lefutotta annak a kilométerszámnak, melynél hivatalosan generáljavitásba kellett adni a harckocsit... a másik fele viszont vadonat uj. Ezeknél a régiekkel szemben a gyártásnál több változtatást eszközlöttek. Minthogy ezeket a harckocsikat néhány nappal az elindulás előtt vette át a zászlóalj, tartalék alkatrészekkel, ezen változtatásoknak megfelelően nem rendelkezünk. Ezek hiányában azután egész csekély müszaki hiba miatt, mely egyébként a századoknál hamar kijavitható lenne, - harckocsikat vagyunk kénytelenek hátrahagyni, mint üzemképteleneket. Egyébként maga a harckocsi anyag igen jó, kisérő feladatok megoldására kiválóan alkalmas, gyors, mozgékony és páncélzatához mérten tüzerős."*[18]

A páncélos részek (Toldi I. /A20/ és II. /B20/ harckocsik, összesen: 39 db) július 1-jén három szerelvényt töltöttek meg (zászlóaljtörzs: 8 tiszt, 77 fő legénység; árkász szakasz: 1 tiszt, 82 fő legénység; távbeszélő szakasz: 1 tiszt, 26 fő legénység; 3. könnyűharckocsi század: 5 tiszt, 119 fő legénység; 4. könnyűharckocsi század: 5 tiszt, 122 fő legénység)[19], *„A búcsúzás és rakodás serényen folyik, olyan vig hangulatban, hogy az idegen szemlélő inkább gondolná hogy nagygyakorlatra, mint sem háborúba indul a zászlóalj...Szomorúságot és érzékeny jeleneteket seholsem lehet látni, ugy a hozzátartozókat, mint a harcosokat büszke öröm töltötte el, hogy a fiu részt vehet ebben a... háborúban. Hogy őszinte legyek* - írta Zytás István százados, zászlóalj segédtiszt - *az is igaz, hogy akkor még - a felvidéki, erdélyi és délvidéki tapasztalatok birtokában - fogalmunk sem volt arról, hogy milyen is a háboru, másrészről azonban utólag azt is le kell szögezni, hogy nem is olyan borzasztó, hogy azt egy jó magyar katona könnyen el ne birná!"*[20] 1941. július 3-án Rahónál lépték át a határt.

A jászberényiek az 1. gépkocsizó dandár kötelékébe tartoztak, s páncélosaikat a hadjárat során főként felderítésre, illetőleg a gyalogság biztosítására használták. Kerékpáros részeik július 8-án vonultak be Obertyinbe (műhely alosztály: 3 tiszt, 25 fő legénység; 1. kerékpáros század: 5 tiszt, 239 fő legénység; 2. kerékpáros század: 5 tiszt, 252 fő legénység), de mint hadtestközvetlen alakulat visszamaradtak a mihalcei Dnyeszter-híd, illetve, a horogyenkai cukorgyár őrzésére, valamint fogolykísérési és zsákmányanyag őrzési feladatokkal.[21] Július 9- július 20. között a Bug folyóig való előretörésben vettek részt.[22] Első komoly bevetésükre 1941. július 13-án Antonovka térségében került sor, ahol a páncélosok tanúbizonyságát adták a magyar vitézségnek.

Német alárendeltségben a 9/3. harckocsi század és a 4. század egy szakasza - a jórészt új páncélosok nem rendelkeztek R/5 rádió adó-vevővel – erőszakos felderítést hajtott végre. A visszakozó szovjetek a faluba vezető út mentén, valamint a faluban bújtak meg. Az élszakasz páncélosai 18 óra körül érték el a falut, ahol páncéltörő ágyúval a szovjetek 2 Toldit kilőttek. A századparancsnoki harckocsi és szakasza rádióösszeköttetés hiányában nem tudta, mi történt, így követte Dorsan Alfonz hivatásos hadnagy szakaszát. A helység bejáratánál aztán a századparancsnoki harckocsit is kilőtték, de a parancsnok, vitéz Kárpáthy Tibor hivatásos százados sebesüléssel megúszta, kezelőit viszont szétszaggatta a robbanás. A következő lövés mindenképp telibe találta volna Kárpáthy harckocsiját, a biztos haláltól azonban Hábel Pál hadapród mentette meg, aki saját harckocsijával – önfeláldozó módon, Kárpáthy elé kerülve – fogta fel a páncéltörő ágyú lövését. A kilőtt harckocsiban mindhárom kezelő meghalt. Az összecsapás során a 9. harckocsi zászlóalj 6 páncélost vesztett,[23] elesett 9 harckocsizó és megsebesült 2 fő.[24]

---

[18] HL Zytás, 59.

[19] HL Zytás, Mellékelt táblázat: Rendszeresitett és meglévő létszám 1941. julius hó 1-én.

[20] HL Zytás, 11-12.

[21] HL Zytás, Mellékelt táblázat: Rendszeresitett és meglévő létszám 1941. julius hó 1-én. A zászlóalj összlétszáma ekkor: 33 tiszt, 944 fő legénység volt.

[22] HL Zytás, 19-36.

[23] HL Gyorshdt. h., 24.

[24] HL Zytás. A zlj. veszteségének kimutatása; Veszteségi lajstrom I.k. (1941.VI.26 – 1942.I.30.). Bp., 1942.

Július 22-én a zászlóalj két harckocsi századának 39 harckocsijából már csak tizenkettőt lehetett bevetni.[25]

Július21. – augusztus 9. között a Bug menti harcok részesei voltak a jászberényiek,[26] a Pervomajszk környéki hadmozdulatokban vettek részt felderítési feladatokkal, majd a Bug és az Ingul folyók közötti előretörésben szerepeltek.

Augusztus 12-én nemes lébényi Chapó Gyula hivatásos hadnagy szakasza a Gromoklej patak mentén – a 2. gépkocsizó lövész zászlóalj menetét biztosította – haladt egy 200–300 m széles völgyben. Egyik harcjárműve aknára futott, s lánctalpáról leszakadt. Ekkor a kb. 100 m-re lévő dombtetőről ellenséges tüzet kaptak. Az 1. raj parancsnoka a toronytetőn keresztül kapott három lövést, motorjánál üzemhiba lépett fel, így Chapó hadnagy kénytelen volt hátrarendelni a páncélost. A gépkocsizó lövészek támadáshoz fejlődtek fel, hogy az aknamezőben rekedt, s a szovjetek tűzfüggönyébe került páncélosokat kimentsék. Az ellenséges nyomás miatt a zászlóalj azonban kénytelen volt hátrálni, azt Chapó tűztámogatással fedezte. Felvették a súlyos sebesülteket, de a völgy alján a parancsnoki harckocsi is megsérült. Megmaradt harckocsijával Chapó felvette a 2 üzemképtelen Toldi személyzetét, s még 5 sebesült honvédet, emellett arra is maradt gondja, hogy kiszereltesse a 2 kocsi fegyverzetét, s búvónyílásait lelakatoltassa. Így hátráltak ki a tűzfüggönyből.[27]

Ezen a napon Marschek Zoltán hadapród őrmester szakasza Nyikolajevkánál szaladt bele a szovjet páncéltörők tüzébe, szakasza 2 Toldit vesztett, kezelőszemélyzete fogságba esett, egyikük hősi halált halt.[28]

A Fekete-tenger partján elterülő Nyikolajev városából a Dnyeper felé mentek „*talpon*" (azaz lánctalpon) a jászberényiek, ahol szeptember 27-ig a folyamvédelmet ellátó magyar gyalogságot támogatták, tartalékként a veszélyeztetett helyeken bevetve.[29]

Szeptember 6-án az 1. gépkocsizó zászlóalj körletében egy zászlóalj erejű szovjet katona kísérelte meg a betörést. A gépkocsizó zászlóalj megsegítésére a 3/4. forgalomszabályozó századot, a 9. harckocsi zászlóalj egy harckocsi szakaszát és a 3/3. gépkocsizó századot küldték ki.[30] A harckocsi szakasz Nyikopoljról indult el hajnali 4-kor, miután feltöltötték a páncélosokat, s a gépkocsizó zászlóaljhoz 2 óra 45 perc alatt érkezett be, 65 km utat téve meg. A gépkocsizók parancsnoka röviden tájékoztatta a beérkezett erősítés parancsnokait, s Chapó hadnagy úgy döntött, hogy páncélosaival az oroszok által képezett hídfőt kétoldalról próbálja meg felszámolni, amennyiben számottevő ellenállásba ütközik, jelzőrakétát lő ki, hogy a gyalogság siessen segítségére. A továbbiakról így számolt be Chapó hadnagy: „*A támadás raj ék alakzatban indult meg. Egy gyümölcsösön haladtunk keresztül, amikor az első orosz fészkeket észrevettük. Miután páncéltörő tüzet nem kaptunk a harckocsik megálltak és így állóhelyből vették tűz alá a menekülő oroszokat. Egyszerre csak hatalmas dörrenés rázta meg a szakaszparancsnoki harckocsit. Az előttünk három méterre lévő lövészgödörből egyszerre négy kézigránát repült a harckocsi felé. Három a harckocsi tetején robbant. Hatástalanok voltak és csak zajt okoztak. A negyedik az egyik görgő gumiját vitte le.*"[31] A páncélosok támadásuk során az ellenséges gyalogságot kiszorították, s a hídfőt elfoglalták. Chapó hadnagy haditettéért később megkapta a kardos-hadiszalagos bronz Signum Laudist.[32]

---

[25] Gyorshdt. h., 38. A leírás szerint a 9. harckocsi zászlóaljnak csak 17 üzemképes harckocsija volt, ezeket 1 századba összevonták 1941. július 22-én.

[26] HL Zytás, 36-60.

[27] Chapó 1942., 558-559.; Gyorshdt. h., 100-101. Augusztus 14.-én a zászlóalj újból birtokba vette a visszahagyott páncélosokat. A mühely alosztály 3 nap alatt rendbehozta a Toldikat. HL Zytás, 66.

[28] HL Zytás, 68.

[29] HL Zytás, 72-84.; HL Nikolajewi csata.

[30] HL Gyorshdt. h., 136.

[31] Chapó 1942., 562.

[32] Chapó, 2.

Szeptember végén harcképes részeiket a 11. harckocsi zászlóaljjal összevonva létrehozták az 1. lovas páncélos zászlóaljat, vitéz Bercsényi László őrnagy parancsnoksága alatt.[33] A jászberényiek üzemképes harckocsijaikon kívül a távbeszélő szakaszt adták az új egységnek.[34] A hazatértek 1941. október 16-án vonultak be Jászberénybe.[35]

A szovjet fronton maradt *„birinyi"* páncélosok a Donyec menti Izjumig harcoltak. Az ellenség mellett az időjárás romlása is rendkívül megnehezítette előrejutásukat, harckocsijaik nagyobb része a hirtelen beállott nagy hideg miatt vált működésképtelenné. Mecsebelovkánál vívtak súlyos harcokat október 19-21. között, itt egy páncélost vesztettek.[36] Őket november 17-én vonták ki az arcvonalból, s gépjármű anyaguk december 18-án érkezett haza, páncélos részeik 1942. február 1-jén érkeztek be Magyarországra.[37]

Az alakulat három tisztje megkapta a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjét hadiszalagon a kardokkal, négyen a kardos-hadiszalagos bronz Signum Laudist. A altiszti karból és a legénység soraiból hárman a Nagyezüst Legénységi Vitézségi Érmet, 14-en a Kisezüst Vitézségi Érmet, 20-an a Bronz Vitézségi Érmet érdemelték ki. A Magyar Bronz Érdemérmet a hadiszalagon négyen kapták meg.[38] A hadműveletek során elesett jászberényi páncélosok emlékét az alakulat kegyelettel ápolta.[39]

A harci események során kiderült, hogy a Toldi harckocsi nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A 8,5 tonnás harckocsi 13 mm-es páncélzata, 2 cm-es páncéltörő nehézpuskája és 8 mm-es Gebauer-géppuskája (a Toldi személyzete 3 fő volt) nem nyújtott elegendő védelmet az ellenséges behatások ellen, egyetlen erénye gyorsaságában és mozgékonyságában rejlett.

A 31. önálló harckocsi zászlóalj ünnepélyes zászlószentelése 1942. március 22-én történt Jászberényben.[40]

A háborús tapasztalatok bebizonyították, a mieink számára is szükséges közepes és nehéz harckocsik hadrendbe állítása. A cseh liszencből származó 16,5 tonnás T-21 közepes harckocsi magyar továbbfejlesztését 40 M. (18,2 t harci tömegű[41]) közepes és 41 M. (19,2 t) nehéz Turán néven rendszeresítették a páncélos erőknél. A kocsik páncélvastagsága 13-50 mm volt, mindkét típusba 2 db 34/40A M. 8 mm-es géppuskát építettek be, a nehéz Turán 7,5 cm-es (rövid), a közepes Turán 4 cm-es harckocsiágyúval rendelkezett (a Turán páncélos személyzete 5 főből állott). Mivel a típus nem volt kiforrott, a csapatpróbáknak köszönhetően, kb. 200 változtatást hajtottak végre a tervrajzon a gyártás során. Az új harckocsi jó terepjáró képességgel rendelkezett, azonban pneumatikus erőátviteli- és fékrendszere könnyen meghibásodhatott. Összességében megállapítható, hogy a Turánok továbblépést jelentettek, de a szovjet 7,62 cm-es páncéltörő ágyúk és a T-34-esek ellen nem tudtak tűzerő tekintetében egyenrangú félként fellépni.[42]

Az 1. tábori páncélos hadosztály szervezésekor a jászberényiek nem kerültek ennek hadrendjébe, mivel még nem rendelkeztek új harckocsi anyaggal (csupán egy szakaszuk került a hadosztály 1. gyors híradó zászlóaljához), így elkerülték, hogy az alakulatot a Donhoz vezényeljék.[43] A 2. páncélos

---

[33] HL Gyorshdt. h., 151. A két században 22-22 páncélos volt. A századok elnevezései: 9/1. és 11/1. század.

[34] HL pe.zlj. Isjumig 1-6.

[35] Jász Hírlap 1941.X.18.sz. A harckocsi zászlóalj nagyrésze hazaérkezett a harctérről. 1-4.

[36] HL Gyorshdt. h. és h. 3-5., 7., 10., 14., 19.

[37] HL Gyorshdt. h., 208.

[38] HL Zytás, Kimutatás a kitüntetett tisztekről és legénységről.

[39] Jász Hírlap, 1942.I.17., VI.6. és XII.5. sz.

[40] HL Zytás, 9-10.; Jász Hírlap, 1942.III.18.sz.; Babucs Zoltán: 55 esztendeje történt a jászberényi páncélosok zászlószentelése. Redemptio 1997/2.sz.; Magyar Katona Újság 1939.IX.24.sz. Jászberény városa csapatzászlót ajándékoz zászlóaljának. 3.; A zászló háború utáni sorsáról sajnos semmit sem sikerült megtudnom.

[41] Harci tömegen az üzemanyaggal, lőszerjavadalmazással feltöltött (kezelőszemélyzettel együtt) páncélos súlyát kell érteni.

[42] Bonhardt – Sárhidai – Winkler 1992., 86-89.

[43] Szabó 1994., 38.

hadosztály alapját képező 1. harckocsiezred megalakításakor a jászberényi alakulatot (31. önálló harckocsi zászlóalj) az ezred II. zászlóaljának (5-8. sorszámú harckocsi századokkal) sorolták be. Ezredtulajdonosi méltóságukat József királyi főherceg tábornagy kapta meg.[44]

1942/43 folyamán az 5-6. századot 41 M. Turánokkal (századonként 11 páncélos), a 7-8. századot 40 M. Turánokkal (századonként 17 harckocsi) szerelték fel. Ezen kívül mindegyik századhoz beosztottak egy-egy Toldi könnyűharckocsi szakaszt is. Az ebben alkalmazott harckocsik (Toldi IIA, vagy más néven: 38 M. Toldi B40) páncélzatát a homlokrészen 20 mm-re növelték, a toronyba pedig 4 cm-es harckocsi ágyút szereltek be. Páncélgépágyús századukba továbbra is Nimród páncélvadászok tartoztak (összesen 5 db.).[45] A páncélvadászok (40 M. Nimród páncélvadász és légvédelmi gépágyú) a svéd liszencű L-62 önjáró légvédelmi gépágyú alvázára épített 10,5 tonna harci tömegű, 36 M. 4 cm-es (Bofors) légvédelmi gépágyúval felszerelt, jellegzetes toronyfelépítményű harcjárművek voltak (6 fős személyzettel).[46]

Az átépítés alatt álló laktanyában[47] folyt a legénység kiképzése, emellett Esztergom-táborba, Domoszlóra és Héregre jártak ki vezetési és harcászati gyakorlatra.[48]

Nem volt hivatalosan előírva, de a páncélos alakulatok 1938-tól kezdve használtak alakulatjelvényeket a harckocsikon és a gépjármű anyagon. A zászlóaljnak 1941-ben egy csúcsára állított, fehér festésű, belül üres háromszög volt a jelvénye, a szárai közepén egy-egy megszakítással. 1943-tól az 1. harckocsiezred jelvényét kapták, egy fehér szegélyezésű rombuszt, benne egy fehér buzogánnyal (1. harckocsiezred) és a zászlóalj számát jelölő két fehér golyóval.[49]

Ugyanúgy nem volt előírás a századjelvények harckocsikon történő alkalmazása sem. 1942/43 folyamán azonban mind a 4 harckocsi század kapott saját századjelvényt. Az 5. század jelvényéről lehet tudni, hogy egyik karpaszományosuk, Mészáros Ernő festette fel a harckocsik bal első és hátsó sárhányójára a jelvényt.[50]

1. sz. táblázat: A harckocsi századoknál parancsnokaik által egyénileg bevezetett (fehér színű) jelvények[51]:

Századok száma:	Századjelvény:
5. nehéz harckocsi század (41 M. Turán)	ormányát felemelő elefánt
6. nehéz harckocsi század (41 M. Turán)	bölény (zöld színben)
7. közepes harckocsi század (40 M. Turán)	tigrisfej
8. közepes harckocsi század (40 M. Turán)	fejét leszegő bölény

[44] Kormányzói hadparancs. Bp., 1942.XII.6. 67485/Elnöki Osztály – 1942. december 6-án.

[45] Bonhardt – Sárhidai – Winkler 1992., 22., 66-67.; Szervezési változások az 1942./43. évben. H.M. 42.000/eln. 1./a.-1942.számhoz. Bp., 1943. 10, 15. Jászberényben volt továbbá egy gépjárműves szállító század és az 1. harckocsiezred műhelyszázada is.

[46] Bonhardt-Sárhidai-Winkler 1992., 78-79.

[47] HL Zytás, 3. A harckocsi zászlóalj laktanyaépületének átépítése, valamint új harckocsi-garázsokkal történő kiegészítése már 1942. őszétől megindult. Ekkor a zászlóalj századait a laktanyán kívül, Jászberény városában helyezték el, példának okáért az 5. századot az Ipartestület székházában a Bercsényi úton, a 6. századot a Lehel Szállóban, a 7. századot a Vásártéren, a 8.századot a Margit-szigeten. A páncélgépágyús századot a *„Zsávoly"* laktanyában szállásolták be. Páncélos és gépjármű anyaguk továbbra is a páncélos laktanyában maradt. Kohári 1999.; Kocza 1999.

[48] Babucs Zoltán: A jászberényi páncélos zászlóalj története (1938-1945). Jászberény – Bp., 1998. Egyetemi szakdolgozat. 50. 1943. nyarán, májustól júliusig a zászlóalj egy kombinált századdal - Toldi és közepes Turán harckocsikkal - vett részt a Felvidéken egy olyan gyakorlaton, mely a gyalogság és a páncélos erők összehangolását volt hivatott elősegíteni. Basó 1997-1998.; Hunyad 1997.

[49] Éder Miklós: A Magyar Királyi Honvédség páncélos járműveken alkalmazott jelzései I-II. In: Militaria Modell. Bp., 1991. I-II.sz.

[50] Mészáros 1997.

[51] Az 1/II. hk.zlj. volt tisztjeinek, altisztjeinek, tiszteseinek és legénységi állományú honvédeinek magnetofonszalagra rögzített beszámolója alapján. Zászlóaljtörzs: 6 fő, 5. század: 3 fő, 6. század: 3 fő, 7. század: 9 fő, 8. század: 6 fő, páncélgépágyús század: 3 fő.

A Galíciában működő Keleti Megszálló Erők parancsnokságát a partizántevékenységgel szemben biztosítandó, Jászberény központtal hozták létre 1943. novemberében a 102. önálló páncélos századot (Parázsó Zoltán őrnagy parancsnoksága alatt)[52]. Az egység 2 könnyűharckocsi (3-3 páncélos) és 2 páncélgépkocsi szakaszból (3-3 Csaba) állott. A századtörzshöz a parancsnoki állomány, iroda, motorkerékpáros hírvivő, műhely részleg, fegyvermesteri részleg, ellátó részleg, konyha tartozott.

A Toldi szakaszokat a jászberényiek adták, parancsnokaik: nemes pusztarádóczi Basó József hivatásos hadnagy és vitéz nemes békei Koós Miklós hivatásos főhadnagy voltak.[53] A kombinált századot 1943. december 6-án búcsúztatta Jászberény városa.[54] A század előbb a galíciai Kremenyecben, majd 1944. januárjában Sztanyiszlavban települt.

A szovjet erők 1944. márciusi előrenyomulásakor a századot szakasz kötelékekre bontva felderítési feladatokra osztották be. Így sebesült meg súlyosan egy vasúti töltésnél Koós főhadnagy[55], illetve esett fogságba az egyik páncélgépkocsi szakasz parancsnok.[56] Basó főhadnagy könnyűharckocsi szakaszát Nadvornán át Gyelatyin érintésével Lancinba vezényelték, ahol az egyik honvéd gyalogezred alárendeltségébe léptek. Az ezred parancsnoka Basó főhadnagyot 1944. március 29-én Kolomija térségébe küldte ki felderítésre. *„...napfelkeltekor indultunk ki a községből a kolomeai országúton, „béke-menetben", tehát nyitott tornyokkal, a hk. pk-ok* (harckocsi parancsnokok - BZ) *derékig kinn, mivel azt a tájékoztatást kaptuk, hogy a következő község, Sadzawka, saját kézen van...Alig hagytuk el a községet, váratlanul ágyútüzet kaptunk. Tekintve, hogy pontosan a kelő nap irányába haladtunk, a fény annyira elvakított, hogy semmit sem lehetett észlelni. A lövés eltalálta és szétroncsolta a jobb hajtóláncot, a hk. mozgásképtelenné vált. Azonnal kiadtam a „harckocsiból!" parancsot, és magam is kiugrottam. A lövész és a hk.vezető követett. Az utánam jövő két hk. jobbra lekanyarodott a házak közé, hogy visszaforduljon, de a felázott kerti talajon mindkettő elakadt. A kezelők elhagyták a kocsikat, mert további ágyúlövések következtek. A kocsim tornyát is találat érte, és hallani lehetett az elgs. T-34-esek közeledését."*[57]

Basó főhadnagy katonáit aztán gyalogmenetben vitte vissza a Tatárhágó irányába. A 3 harckocsit később a térségbe visszatérő magyar csapatok még ott találták, s nagyjavításra hazaküldték (ezt követően ismét bevetésre kerültek).

A század maradékát Dolinán pihentették, majd a 2. páncélos hadosztály kivezénylésekor a 102. önálló páncélos századot részenként osztották be a hadosztály harcoló alakulataihoz.

A levéltári források az 1/II. harckocsi zászlóalj magyarországi frontszerepléséről csak keveset árulnak el. Annál is inkább, mivel többnyire szakasz- és század nagyságrendben kerültek harci alkalmazásra más páncélos erőkkel együtt. Amit sikerült megtudni, az azoknak a még élő volt jászberényi páncélos csapattiszteknek köszönhető, akik ezeknél a harcoló részeknél szolgáltak.

Az egyik ilyen alosztály a zászlóalj 8. századának parancsnoka, Gombos Elemér hivatásos százados vezetése alatt került összeállításra.[58] Ide egy Nimród (4 db), egy közepes Turán (5 db) és egy Toldi IIA (5 db) szakaszt osztottak be. A század 1944. nyarán került (a Pécs melletti Dencsházára) az 1. harckocsiezred mindhárom zászlóaljából összeadott 3 század erősségű

---

[52] Parázsó őrnagy a hadműveleti területre történő kiérkezésük után nem sokkal egy, a hónaljába kapott repesztalálat következtében vérzett el, helyére Marzsó Lóránt páncélos százados (1/I. harckocsi zászlóalj Párkánynána) került. Basó József személyes közlése.

[53] Basó 1991., 1994.,4.

[54] Jász Hírlap, 1943.XII.4. sz. Újoncok eskütétele a harckocsi zászlóaljnál. 1. és XII.11.sz. Kormányzó Urunk névnapján esküdtek fel harckocsizászlóaljunk újoncai. 1.

[55] Koós 1999.; Veszteségi lajstrom XII.k., 11.

[56] Veszteségi lajstrom XII.k., 14.

[57] Basó József írásbeli visszaemlékezései.

[58] Váradi. Váradi János írásbeli visszaemlékezése (Jászberény, 1999. V. 10.). Kisnémeth 1999.

harcegységbe.[59] Az 1/II. harckocsi zászlóalj néven szereplő csapattestet (parancsnokuk: Gyurkovich György alezredes) a román kiugrást követően az 1. páncélos hadosztályba osztották be. Egyes tábori levelezőlapok tanúsága szerint a jászberényi századot 1/II. harckocsi századként jelölték az *„adhoc"* zászlóaljon belül, tábori postaszámuk 660 volt.

A IV. hadtest Arad környéki harcaiban vettek részt, mely hadműveletnek célja volt a délnyugat-erdélyi hágók lezárása az orosz csapatok előtt.[60] A már elavult Toldik itt még számtalan borsot törtek az ellenség orra alá. A Gombos-század könnyűharckocsi szakasza vitéz Váradi János tartalékos zászlós vezetésével 1944. szeptember 13-án az Arad külterületén lévő Gáj repülőteret meglepetésszerűen foglalta el úgy, hogy a repteret védő román katonáknak arra sem maradt idejük, hogy a földi célokra beállított 8,8 cm-es légvédelmi ágyúikat használni tudják. Haditettéért Váradi zászlóst felterjesztették a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjének hadiszalagon a kardokkal ékesített fokozatára, valamint a német II. osztályú Vaskeresztre. Több ízben fordult elő, hogy szovjet gyalogsággal kerültek közvetlen harcérintkezésbe, melynek többnyire az lett az eredménye, hogy a szovjetek nagy veszteségek árán, de teret nyertek.

A Gombos-század az aradi harcokban csupán 1 harckocsit vesztett szeptember második felében. Esztrenga Pál hivatásos őrmester Turán harckocsija az aradi utcai harcokban torony-nyaklövést kapott, s Esztrenga őrmestert a légnyomás kirepítette a toronyból, combján és arcán sebesült meg, míg a harckocsivezetőt és a rádióst a légnyomás megölte[61], a kocsit Szedlák József szakaszvezető hozta vissza az arcvonalból.[62]

A Gombos-század Nimródjai 1944. szeptember 23-án a Világos-Pankota-i magaslatok előtt kerültek bevetésre a páncélos hadosztály más részeivel az erdélyi völgyekből előrenyomuló T-34-esek ellen. A páncélosok a szőlődombok irányába törtek, miközben a gépkocsizó lövészek követték őket. Ekkor szemből ellenséges tüzérségi és aknavető tüzet kaptak, oldalról pedig váratlanul szovjet harckocsitámadás érte a hadosztályt. A hadosztály kb. 50%-os veszteséget szenvedett, s a magaslatokat vesztes félként hagyták el. Győzelmüket a szovjetek – valószínűleg kellő helyismeret hiányában – nem aknázták ki. Kisnémet honvéd, magassági irányzó visszaemlékezése szerint Világos előtt az ő Nimródjuk is gyilkos aknavetőtűzbe került. A motorháztető telitalálatot kapott, de ők ép bőrrel úszták meg.[63]

A *„fedezni minden más alakulat visszavonulását"* parancs szellemében a század később a csongrádi Tisza-hídfő védelménél szerepelt,[64] majd Dunaföldvárnál, ahonnan tehergépkocsikon szállítva kerültek fel Pesthidegkútra és Solymárra. Itt kaptak új harckocsikat, jelesül két darab közepes Turánt. Végül Budapest ostrománál szerepeltek, ahol Budán, 1945. február 12-én kerültek szovjet hadifogságba.[65]

Egy közelebbről nem ismert jászberényi páncélos csoport is harcolt az 1. páncélos hadosztály alárendeltségében, veszteségeik főként Aradnál, majd a budapesti ostromgyűrűben voltak.

Az 1944. október 6-án (ekkor mozgósították a zászlóalj állományát) bekövetkezett dél-alföldi szovjet áttörést követően a jászberényiektől több harckocsi szakaszt irányítottak a szolnoki hídfő

---

[59] özv. Esztrenga Pálné 1999. A kombinált század 1944. aug. 5-én vagonírozott be a jászberényi vasútállomáson.

[60] Dálnoki Veress Lajos szerk.: Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920-1945) I-III.k. München, 1973. III.k. XVIII-A. alfejezet. Koszorús Ferenc: A 3. hadsereg bevezető harcai és Arad visszafoglalása. 174.; HL Tanulmánygyűjtemény (a továbbiakban: TGY) 268.doboz 2772. dr. Vajda Alajos: Az 1. magyar páncélos hadosztály tevékenysége 1944. augusztus 1-től 1945. február 12-ig. Bp., én. 12.; Jakus János: A m.kir.IV.hadtest támadó hadművelete, 1944 szeptember. In: Hadtörténelmi Közlemények 1994/I.

[61] özv. Esztrenga Pálné 1999. És szóbeli közlése.

[62] özv. Esztrenga Pálné 1999. És szóbeli közlése.

[63] Kisnémeth 1999.

[64] Reszneki Zákó András. Őszi harcok 1944. Bp., 1991. 31-32.

[65] özv. Esztrenga Pálné 1999.

védelmére. A zászlóalj többi harcoló része 1944. decemberében a Velence környéki harcokban vett részt, főként mint utóvéd, egy-egy harckocsi meglepetésszerű bevetésével, majd a harcok végéig részt vettek a hadműveletekben.

2. sz. táblázat:
A jászberényi páncélosok harcoló részei 1944 őszén/telén:[66]

Parancsnok:	Eredeti századuk:	Páncélos felszereltségük:	Bevetésük helye és ideje:
Básthy Sándor hivatásos hadnagy	zászlóaljtörzs	2db 40 M. Turán	1944. október 8. után Szolnok és környéke
Szász Zoltán hadapród őrmester	8. század	2db 40 M. Turán	1944. október 9. Szolnok és környéke
Hernády Miklós hivatásos hadnagy	7. század	1 db 38 M. Toldi, 4 db 40 M. Turán	1944. novemberétől a budapesti ostromgyűrű pesti hídfőjénél
Jászi Pál hivatásos főhadnagy	5. és 7. század	3 db 38 M. Toldi, 1-2 db 38 M. Toldi IIA, 1-2 db 40 M. Nimród	1944. novemberétől a budapesti ostromgyűrű pesti hídfőjénél
Hortobágyi Miklós tartalékos zászlós	7. század	1 db 38 M. Toldi, 2 db 40 M. Turán	1944. december eleje, Ercsi hídfőharc
Romhányi Frigyes hadapród őrmester	törzsszázad		1944. december eleje, Ercsi hídfőharc, gyalogsági bevetés

A pótzászlóalj Horváth Endre alezredes parancsnoksága alatt még 1944. tavaszán került Esztergom-táborba, ahol páncélos kiképzésüket tökéletesítették, a német megszállás híre itt érte a pótalakulatot. Harckocsikkal nem rendelkeztek, csupán a polgári lakosságtól bevonultatott gépjárművekkel, melyeket khaki színre történő átfestés után a többi páncélos alakulathoz irányítottak. Ezeket a munkálatokat a műhelyszázad végezte, soraikban Várpalotai József hivatásos gépkocsi műmester törzsőrmesterrel.[67] Állomáshelyükre visszatérve a front közeledtével egyre több embert adtak a frontra indított sebtében összeállított menetszázadokba. A jászberényi páncélos pótzászlóaljat a csehországi Ungarschitzbe telepítették ki, előtte a Velence környéki harcok idején, 1944. novemberében és decemberében[68] a pótzászlóaljtól 3 tehergépkocsira való nehézfegyver- és gépjármű javítóanyagot küldtek több ízben a harcoló alakulatok részére Agárd térségébe, a különítményt Várpalotai törzsőrmester vezette.[69] Emellett a zászlóalj más részei is szerepeltek 1944. december 1-29. között Velence térségében (ez a *„vegyes*

---

[66] Básthy 1998.; *„A jászberényi I/II. hk. zlj. 1944/45. évi harcaival kapcsolatos kérdőív."*-re Szász Zoltán tartalékos páncélos zászlós által adott válaszok. Kovács 1999.; Bene 1999.; 44/45 kérdőív: Tokodi Mihály és Romhányi Frigyes tartalékos páncélos zászlósok által szolgáltatott adatok alapján.

[67] Várpalotai 1999. Várpalotai József levele (Tata, 1999.VII.20.)

[68] Horváth Endre igazolása Várpalotai József háborús szerepléséről. Bp., 1947. X.15. Eredetije az adatközlő birtokában.

[69] Várpalotai 1999.

páncélos csoport" 1 lövész és 1 harckocsi századból tevődött össze).[70] Az alakulat aztán Ungarschitz környékén esett orosz hadifogságba. Várpalotai törzsőrmester részlegével Vernicénél, napokkal a háború befejezése után, 1945. május 20-án esett szovjet hadifogságba.[71]

Az 1944. augusztusában behívott újoncállomány jórésze- hiányosan felszerelve, gyalogmenetben - Esztergomba került, az 1. újonc harckocsi kiképző ezred kötelékébe.[72] A zászlóalj azon maradéka, amely nem került ki a frontra, illetve Esztergomba, a többi harckocsi zászlóaljak maradékával összevonva alkotta a Harckocsi Kiképző és Felszerelési Központot.[73] A jászberényi részleg parancsnokságát Neszmélyi Endre hivatásos százados (a zászlóalj motorkerékpáros felderítő szakaszának, majd törzspótszázadának parancsnoka) kapta meg, egyik póttartalékos szakaszának parancsnoka Hunyad János tartalékos hadnagy volt.[74] Ez a részleg Eidenberg mellett esett amerikai hadifogságba 1945. április 30-án.

Az 1. újonc harckocsi ezredet 1944. december 3-án a bergeni páncélos táborba[75] szállították ki átképzés céljából.[76] Itt Pz-III és Pz-IV közepes harckocsikra kaptak átképzést.[77] Harci alkalmazásukra már nem került sor.[78] Ők 1945. április 15-én kerültek angol hadifogságba. Mivel az angolokkal *„különleges fegyverszüneti"* megállapodást kötöttek, a belseni koncentrációs tábor külső kerítésének őrzését kapták feladatul, méghozzá felfegyverezve.[79] A táborban ugyanis kitört a flekktífusz, ezért kellett további őrzését ellátni. Fegyveres szolgálatot 1945. október 20-ig adtak, utána az angolok – szovjet nyomásra - leszerelték a honvédeket és a hesslingeni, majd a münsteri fogolytáborba szállították őket, ahonnan több csoportban 1946. őszén tértek haza.[80]

2. fejezet:
A jászberényi *„Zsávoly"* laktanya lakói:
a m.kir. *„József nádor"* 2. honvéd gyalogezred III. zászlóalja (1939-1942) és a 32/III. gyalogzászlóalj a Donnál (1942-1943)[81]

A 2/III. gyalogzászlóalj 1939. decemberében került az újonnan épült jászberényi *„Zsávoly"* laktanyába (nagykátai országút) Gyuláról.

Az 1940-es erdélyi bevonulás során Nagykároly, Szilágysomlyó irányába menetelt a 2. honvéd gyalogezred és *„M"* alakulata, a 32. gyalogezred (útvonaluk: Érkávás– Csög–Alsószopor–Bogánd–Hadad–Szilágycsehi–Szilágyszeg–Szilágyfőkeresztúr–Cigányi–Varsolcz– Perecsen – Szilágysomlyó), Jászberénybe 1940. szeptember 24-én tértek vissza.[82] *„Végig a Rákóczi-uton, a kőhidon felejthetetlen kép tárult a nézők elé: A napbarnitott jászsági és békési fiuk keményen dobbanó lépései,*

---

[70] Simon László hivatásos főhadnagy zászlóalj segédtiszt igazolása 1946-ból, valamint önéletrajza 1950-ből. A szerző tulajdonában.

[71] Várpalotai József igazolása hadifogságból hazatérte után. Debrecen, 1947. VIII.16. Eredetije az adatközlő birtokában.

[72] Hunyad 1997.

[73] Hunyad 1996., 24 o.; Hunyad 1997.; Neszmélyi 1.

[74] Hunyad 1997.; Neszmélyi 1.

[75] Bálint 1998.; Hoffmann 1997.

[76] Bagi. 1985., 34. Általánosan felhasználva még: Győr 1997.

[77] A típusokról bővebben: Bonhardt – Sárhidai – Winkler 1992., 128-136.

[78] Bagi 1985., 39.; Bálint 1998.; Hoffmann 1997.; Győr 1997.

[79] Bagi 1985., 40-41.; Mészáros 1997-98.,4-5.; Bálint 1998.

[80] Bagi 1985., 43-44. ; Mészáros 1997-98., 5; Bálint 1998. A volt páncélos laktanya falán 1998.V.6-án felavatott emléktábla őrzi a II. világháborúban katonahalált halt jászberényi páncélosok emlékét. Berényi Kármentő, 1998.II.sz.; Jászkun Krónika, 1998.V.7.sz.; Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Néplap, 1998.V.7.sz.; Jászkürt, 1998.V.15.sz.

[81] A zászlóalj történetét közli: Babucs Zoltán: Jász honvédek a Don-kanyarban. In: Jászsági Évkönyv. Jászberény, 1998. 30-40.

[82] Jász Hírlap, 1940.IX.28.sz. Tomboló lelkesedéssel, virágesővel, tuláradó szeretettel fogadta a város Erdélyből hazatérő gyalogzászlóalját. 1.; HL 2. gye. története 1940.: A hazatérő 2/III. zászlóalj létszáma 648 fő, 157 ló, járműállománya 42 országos jármű, 4 motorkerékpár volt. A 32/III. zászlóalj létszámviszonyai ugyanígy alakultak.

rohamsisakban, nagyszerü fegyverzettel, tiszta ruhában, virággal boritottan masiroztak a főtérre... Virággal szórták tele ... a szabályos alakulatban menetelő kemény katonákat, akik épségben és egészségben érkeztek haza a nagyszerü történelmi napok után."[83]

A Délvidék visszacsatolásakor, 1941. áprilisában a zászlóalj mellett az egység kötelékéből összeállított rohamszázad (egyik szakasz parancsnoka: Bugyi József hivatásos hadnagy) is részt vett a harcokban. Zászlóaljparancsnokuk 1942. október 1-jéig, a 2. gyalogezred megszűnéséig[84] vitéz Huszkay László alezredes volt.[85]

A Don-kanyart megjárt jász gyalogzászlóalj katonái közül ma már kevesen élnek. Dalmadi István csapatcsendőr tizedes, Nagy Mátyás tartalékos őrvezető, Kovács Szűcs Frigyes honvéd és Kovács Antal tartalékos őrvezető[86] idézték fel nekem háborús élményeiket (ők mindannyian a 32/III. zászlóalj 7. századánál szolgáltak)[87], Budapesten pedig Neszmélyi Endre volt m. kir. hivatásos páncélos százados, 1942/43-ban a zászlóalj 9. századának parancsnoka emlékezett meg a Don-kanyarban átéltekről. Az ő elbeszélésük és a hiányos források alapján próbálom meg felvázolni a zászlóalj történetét.[88]

1942. januárjában német nyomásra a m. kir. 2. honvéd hadsereg frontra indítását határozta el a magyar hadvezetés. Ekkor *„ikresült"* a jászberényi m. kir. *„Józsefnádor"* 2. honvéd gyalogezred III. zászlóalja is – azaz felállította mozgósított alakulatát - , s hozta létre a 32/III. zászlóaljat. Szervezetileg egy kivonuló gyalogzászlóalj 3 puskás, 1 nehézfegyver századot, valamint zászlóaljközvetlent - távbeszélő szakaszt, vonatot - jelentett. Létszámuk 30 tiszt és 964 legénységi állományú honvéd volt.[89]

A jászsági legénységet január elején vonultatták be az *„Új"* laktanyába. Megjegyzendő, a zászlóaljba ruszin és román anyanyelvű katonákat is beosztottak szolgálatra. A zászlóaljparancsnokuk 1942.január 19.-től Márton Ferenc alezredes volt. A tábori öltözet, felszerelés, fegyverzet kiadása után, túl szűk volt a kaszárnya két csapattestnek, ezért az *„M"* zászlóaljat január 20.-án századonként Jászberény nyugati felén szállásolták el.[90] A legénység zöme úgy tudta, februárban vonulnak ki a hadműveleti területre, de az indulási parancs nem érkezett meg.

Az egész tavaszt menet- és lőgyakorlattal töltötték a Cserőhalomnál és Gyöngyöspatán.[91] A nehéz kiképzés alatt lassan telt az idő, végül június végén érkezett meg a bevagonírozási parancs. 1942. június 28-án[92], az akkori honvédnapon a Jászberény főterén felsorakozott honvédeket a polgármester, majd Koritsánszky-Koháry Endre alezredes, állomásparancsnok (a m.kir. 31. önálló harckocsi zászlóalj parancsnoka) búcsúztatta.

A honvédek nagyobb hányada abban a hiszemben élt, hogy három hónap multán hazajönnek, hiszen az előző esztendő folyamán a jászberényi 9. harckocsi zászlóalj a Gyorshadtest alárendelt-

---

[83] Jász Hírlap, 1940.IX.28.sz., 1.

[84] Jász Hírlap, 1942.X.3.sz. A m.kir. *„JózsefNádor"* 2. honvéd gyalogezred III. zlj búcsúja városunktól. 1.

[85] Bugyi 1996.; Farkas 1996.; Kovács 1996. Bugyi százados 1940-től 1941-ig szolgált Jászberényben, a zászlóalj tisztesiskolájának volt parancsnoka, később századparancsnok.

[86] Kovács őrvezetőt 1942. áprilisában szerelték le. Kovács 1996.

[87] Dalmadi 1998.; Nagy 1997.; Kovács Szűcs 1997.

[88] Csima János: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938-1945). Bp. 1961.; Dombrády Lóránd: A legfelsőbb Hadúr és hadserege. Bp. 1990.; Dombrády Lóránd - Tóth Sándor: A magyar királyi Honvédség. Bp. 1987.; Márton 1959, 281-283. (HL Horthy-kori alakulatok II. 1453. m.kir.2.honvéd hadsereg parancsnokság 1940-1944. 29.doboz Vkf.1943.4.o. 23.kho. 32/III.gy.zlj. harctudósítása I.17-21. Márton Ferenc alez.); Nemeskürty István: Requiem egy hadseregért. Bp. 1972.; Sára Sándor: Pergőtűz. A 2. magyar hadsereg pusztulása a Donnál. Bp. 1988.

[89] A puskás század állott 3 lövész szakaszból, 1 nehézfegyver szakaszból (2 db nehézpuska, 2 db gránátvető, 3 db állványos golyószóró). A nehézfegyver század 4 szakaszt 12 db géppuskával, 2 páncéltörő ágyús szakaszt 4 db páncéltörő ágyúval, 2 aknavető szakaszt 4 db csővel jelentett. HL 2/III.zlj. 1942., Szervezési változások.

[90] HL 2/III. zlj 1942.

[91] HL 2/III. zlj. 1942. Kihelyezések története.

[92] Jászkürt, 1997.VII.2.sz.; Berényi Kármentő, 1997.III.sz.

ségében ennyi időt töltött el a keleti fronton. Indulás előtt a bajonetteket borotvaélesre köszörültették ki, sok baka számára ekkor vált véres valósággá, mi is vár reájuk. Hogyan vélekedtek a zászlóalj tisztjei a jászsági legénységről? Érdemes idéznünk az egyik korabeli jelentésből: *„A zlj. leg-ének legnagyobb hányada a környék jász szinmagyar lakósságából került ki. Kiváló katonai erényei folytán példát mutatnak és elősegitik a... magyar katonaszellem megértését és átérzését."*[93]

A 32-esek 2 száztengelyes szerelvényt töltöttek meg július 2.-ig, akkor gördültek ki a vonatok Jászberényből.[94] A 2. szerelvénynek, melybe két századot vagoníroztak be, Neszmélyi főhadnagy volt az ügyeletes parancsnoka. Ekkor a város apraja-nagyja ott tolongott a vasútállomáson, virágeső, zenekar is búcsúztatta a jászsági legényeket.

Útvonaluk hosszabb volt az átlagosnál, Szlovákián - az ország területén zárt vagonokban utaztak, valamint bevonták a legénységtől a muníciót - és Lengyelországon keresztül jutottak el Kurszkig vasúton, ami kb. 8-10 napot vett igénybe az alábbi útvonalon: Érsekújvár - Galánta - Trencsén - Zsolna - Jablonkai-hágó - Katowice - Kielce - Varsó - Bialystok - Grodno - Vilnius - Daugavplisz - Polock - Vityebszk - Szmolenszk - Orel és Kurszk.[95] A zászlóalj az utolsó kiszállítási lépcsőben szerepelt, mint a miskolci VII. hadtest alakulata. A zászlóalj a város előtt, a nyílt mezőn rakodott ki, Kurszk mellett pár napig voltak beszállásolva, elhagyott német bunkerekben. Több alkalommal kaptak ellenséges repülőgép támadást, de szerencsére veszteségük nem volt.

Innen gyalogmenetben érték el Szagunyt július 9.-én (a hadtest többi alakulatát is részenként indították a beérkezést követően a Don vonalához), mely településtől nem messze már a Don volt.[96] A zászlóalj utolsó alegységei július 28.-án foglalták el kijelölt helyüket.

A zászlóalj 8. és 9. százada fegyverrel foglalta el állásait, míg a 7. század tartalékot képezett, a nehézfegyverszázad pedig arányos felosztásra került a három puskás század között.

A Kologyezsnoje és Kolovert közötti ún. *„Csizma"* kiszögellésből - egyedül ezen a szakaszon nem tudták magukat a Donig előreküzdeni a 21. gyalogezred bakái – rendszeresen zavaró támadásokat hajtottak végre a szovjetek a jász honvédek állásai ellen.

A 32/III. zászlóalj a németek által kiürített Sirokij környékének védelmét kapta feladatul. A zászlóalj a 23. könnyűhadosztály alárendeltségébe lépve alkotta a magyar arcvonal legdélebbi szakaszát, s a 21. gyalogezred kötelékébe tartoztak (32/I., 32/III., 21/III. zászlóaljak).[97] a VII. hadtest három hadosztálya (19., 20. és 23. könnyűhadosztályok) egy 82 km széles arcvonalszakaszt vett át a németektől. A jász honvédek ott ásták be magukat, állásaik a Don jobb partján magasodtak, a folyómeder tőlük 50-80 méterre húzódott. Neszmélyi főhadnagy elmondása szerint a századok körlete átlagosan 2-3 km szélességű volt – mélységi tagozódás nélkül - , az ő százada előtt kb. 300 méterre volt a Don. Századának nem kellett különösebb földmunkát végeznie, a magaslatokon képeztek ki mellvédeket, a megfigyelő állások mögött 5 méterre helyezkedtek el a szakaszok földbevájt bunkerei, korabeli fényképek tanúsága szerint a folyó mindkét partját erdősáv borította, mely nyáron és kora ősszel jó álcázási lehetőséget biztosított a küzdő feleknek. A bunkerek közötti területekre aknazárat telepítettek. A századparancsnok általában esténkét ellenőrizte az állásokat.

A 7. század védőkörletét már verejtékesebb módon sikerült kiépíteni, az erdőben a gyökerek miatt nehezen boldogultak a gyalogsági ásókkal, véresre törte a bakák kezét a fekve végrehajtott ásás. Az itteni partszakasz magasabban volt, mint az oroszoké, azok mesterlövészei távcsöves puskáikkal a fák tetejéről célozták a honvédeket.

---

[93] HL 2/III.zlj. 1942., A legénység fegyelmi és erkölcsi helyzete 1942.I.1.-1942.VII.1-ig.

[94] HL 2/III. zlj. 1942. Hadi események.

[95] Szabó 1994., 80.

[96] Szabó 1994., 81.

[97] HL Vágó 1943, 1066.

Természetszerű, hogy ellenséges zavarótámadásokat is kaptak, de ezeket sorra visszaverték. Az ellenség század- és zászlóaljkötelékben hajtott végre akciókat, de előfordult, hogy ennél kisebb csoportokban is átkeltek a Don innenső oldalára, főként augusztus hónapban.

Augusztus folyamán kapta meg a parancsot Neszmélyi főhadnagy, hogy századával és másik két gyalogosszázaddal (más zászlóaljtól vezényelve) számolja fel az előttük lévő kiszögellésbe beásott szovjet egységeket. A vállalkozást megelőzően tüzérségi tüzet zúdítottak a kérdéses területre, s alapos munkát végeztek. Honvédeink csatárláncban, puskavégre tűzött bajonettel foglalták el a területet. Számos fegyvert zsákmányoltak (gránátvetőket, golyószórókat, puskákat, lőszert). Az oroszok vesztesége kb. 20 halott és 8 fogoly volt, a többi a Don túlpartjára úszva menekült vissza. Saját veszteség két sebesült volt, az egyik nyak-, a másik comblövést kapott - mindketten hamarosan felépültek. Csupán a földnyelv egy részét vették be 200-300 m mélységben, a többi a szovjet katonák kezén maradt, ahonnan a későbbiek folyamán zavarták a magyarok védelmi vonalát.

A sikeres akcióért Neszmélyi főhadnagy 1942. október 26.-i keltezéssel kapta meg a kardos-hadiszalagos Bronz Signum Laudist. Az ellenségnek amikor csak alkalma volt, visszacsapott. A Neszmélyi-század pihentetésen volt Koloreszt előtt, de golyószórós csatárai a helyükön maradtak. Az oroszok belőtték az élelemhordókat, s a pánikot kihasználva átkeltek a Donon. A szovjet betörést azonban nemes Mihályi Győző hivatásos százados vezette géppuskás század és az időközben összeszedelőzködött 9. század hiúsította meg.

Történtek kevésbé jól végződött akciók is. 1942. október 12.-én szovjet felderítők kiemelték és megölték a 7. század parancsnokát, Bodrogi Pál hivatásos hadnagyot és legényét – egyenruhájukat zsákmányként magukkal vitték.[98] Őket katonai tiszteletadással temették el a szagunyi magyar katonai temetőben.[99]

A 7. század még élő tagjai úgy tudják, parancsnokuk másként esett el. Azon a napon a szovjetek nagyerejű támadást indítottak a jászsági honvédek ellen. A harcok erősségét bizonyította, hogy 11 óra körül is volt még szórványos lövöldözés a 7. századnál. Márton alezredes utasította Bodrogi hadnagyot, verje vissza a támadást századának védőkörletében. A hadnagy legényével a százada állásai előtt található rekettyésbe leereszkedett, míg Plesovszki István hivatásos őrmester fentről fedezte őket. Bodrogi odalent 5-6 szovjet katonára akadt, akiket megadásra kényszerített. A túlerő azonban legyőzte őket, a kalandot csak Plesovszki őrmester úszta meg élve.[100]

A zászlóaljparancsnokság utasítására több alkalommal hajtottak végre vállalkozásokat a Don túlpartjára *„nyelvet"* fogni, a hadifoglyokat azután a németeknek adták át. A szomszédos olasz alakulattal nem volt különösebb kapcsolatuk, mivel azok *„bajtársi"* látogatásaik alkalmával a bunkerek előtt felejtett karórákat, borotvákat és más felszerelési cikkeket rendre meglovasították.

A rekkenő orosz nyárban véreink igencsak megizzadtak, mert a hadműveleti területen csak a posztó ruházatot hordhatták, nyári zsávoly egyenruhájukat itthon kellett hagyniuk. A rohamsisak viselése nem volt általános, mert akadályozta a mozgást a lövészárok-harcban, hirtelen hasravágódáskor, kúszás alkalmával általában rábucskázott a sisak a honvéd orrára. A borjúban és a tölténytáskákban honvédenként 50-60 db puskalőszer volt, az ellőtt töltények hüvelyeivel a szakaszparancsnoknál kellett elszámolniuk.

Erősebb ellenséges harctevékenység térségükben 1943. januárjáig nem történt. A téli állások kiépítésére 1942. szeptember 16.-án kapták meg a parancsot, 1942. október 22.-én lövészárkaikat már hótakaró borította, a kemény mínusz 30 fokos hideg decemberben köszöntött be. A hazulról hozott mundér nem védett eléggé a farkasordító hideg ellen - illetve ezek jórésze a folytonos igénybevétel miatt erősen elnyűtté vált- , ezért a legénység december közepén a köpenye fölé

---

[98] Neszmélyi 2.

[99] Dalmadi 1998.; Kovács Szűcs 1997. és Nagy 1997.

[100] Dalmadi 1998.; Kovács Szűcs 1997. és Nagy 1997.

irhamellényeket és füles irhasapkákat, illetve érmelegítőket kapott, de az őrszolgálatot még így is csak állandó mozgás mellett tudták ellátni „... *kb. minden 10. honv.* (honvéd – BZ) *lett ellátva nemezcsizmával és a leg-nek* (legénységnek – BZ) *1942. december havában kiosztott 2. pár bakancs nem volt elegendő nagy általában ahhoz, hogy azokban a téli kapcát is lehetett volna csavarni.*"[101]

A fegyverzet nagyobbrésze befagyott, csak nagy nehézségek árán lehetett azokat használhatóvá tenni. "*A nagy hidegben a gyal.* (gyalogsági - BZ) *töltény nem sül el. Ennek következtében sem a puskát, sem a golyószórót, sem a géppuskát nem lehetett használni. A német av-ők*-nek (aknavetők - BZ) *az első lövésnél megrepedt a csöve, a nagy hideg következtében. Ugy a távb.* (távbeszélő - BZ), *mint a rádiónál a membrán lemez mindjárt odafagy, amiért nem használhatók. Azonkívül a rádiót az elg.*(ellenség - BZ) *azonnal zavarta, ezt emiatt egyáltalán nem lehetett használni.*" [102] Pihenőre csak 1-2 napra vonták vissza a csapatokat, ekkor az esztergomi 32/I. zászlóalj katonái váltották a jász katonákat. A karácsony és a szilveszter is eseménytelenül zajlott le, csupán a szomszédos olasz katonák lepték meg egy-egy fenyőággal a jász bakákat.

A Vörös Hadsereg 1943. január 12.-én indította meg offenzíváját a 2. magyar hadsereg térségében, de a 32/III. és a 21/III. zászlóalj 15 km széles védelmi övezetében, Koloreszt - Karabut térségében[103] csak január 17.-től szabadult el a pokol, igaz, 12.-étől védőharcokat folytattak állásaikban, ill. járőrvállalkozásokat hajtottak végre.[104] A január 14.-én Scsucsjénél áttört és részben déli irányba nyomuló szovjet 219. lövészhadosztály célja a magyar 19. és 23. könnyűhadosztályok átkarolása és felszámolása volt.[105] Miközben a magyar arcvonal megroppant, a két hadosztály még mindig a Donnál állt, s félő volt, ha nem kapnak időben visszavonulási parancsot még nagyobb veszteségeik lesznek. Január 16.-án este vitéz Jány Gusztáv vezérezredes előbb kéréssel, majd annak elutasítása után ultimátummal fordult a Heeresgruppe B vezérkari főnökéhez a Donnál védekező VII. hadtest visszavonására. A hadseregparancsnok hiába hívta ezügyben a hátországot, nemleges választ kapott. A 23. könnyűhadosztály helyzete ekkor már kritikus volt, este 19.45-kor a következő parancsot adták ki : „... *a ho.* (hadosztály - BZ) *körvédelemre rendezkedik be.*"[106] A csapattestek parancsnokai ennek szellemében cselekedtek.

Január 17.-én, vasárnap hajnali fél 3-kor a m.kir. 2. honvéd hadsereg parancsnoka döntő elhatározásra jutott: elrendelte a VII. hadtest visszavonását Karpenkovón át nyugatra.[107] A visszavonulási parancsot távbeszélőn kapta meg a VII. hadtest parancsnoksága, s hajnali háromnegyed négykor írásban juttatta el az utasítást a csapattestekhez. Voltak olyan egységek, melyek csak a koraesti órákban értesültek a parancsról.[108]

17.-én délután 13.30-kor egy lovas hírvivő hozta a felsőbb parancsot[109]: a 32/III. zászlóalj a szürkület beálltával vonuljon vissza - de minden szakaszából egy-egy raj maradjon hátra leplező járőrnek, akik másnap hajnali 4-kor visszakozhattak – Perevalnája nyugati magaslataira.[110] Ekkor már a 23. könnyűhadosztály északi szárnyán megkezdődtek a harcok. A hadosztályparancsnok utasítása úgy

---

[101] HL Vágó 1943., 1043.

[102] HL Horthy-kori alakulatok II. 1453. m.kir.2. honvéd hadsereg parancsnokság 1940-1944., 29.doboz, 1943. 1.a.oszt. Vkf 1943 4.oszt. 53944/eln. 51. gyalogezred harctudósítása I.12-21. Zendy Károly ezds. 938.

[103] Állásaik előtt egysoros drótakadály húzódott, Kologyezsnojénél és Kolovertnél 2 m mély és 4 m széles harckocsiárkok készültek, az ellenség számára kedvező terepszakaszokon kb. 2500 érintő- és 900 harckocsiaknát telepítettek. HL Vágó 1943., 1041-1042.

[104] HL Szántó 1943., 494.

[105] Szabó 1994., 195.

[106] HL Vágó 1943., 1044.

[107] Szabó 1994., 208-209.

[108] Szabó 1994., 211.

[109] A 7. század este 7 órakor kapta meg a parancsot. HL Szántó 1943., 494. (itt 13.00 óra olvasható). 15 órakor rendelte el vitéz Benkő ezredes a visszavonulást. HL Vágó jelentés, 482.

[110] HL Szántó 1943., 494.

szólt, hogy a visszavonulást először a 21. gyalogezred (a két küzdő zászlóalj ereje ekkor 1 1/2 zászlóaljnak felet meg, a 32/I. zászlóalj ekkor tartalékban volt Sirokijban)kezdje meg, őket kövesse az 51. gyalogezred, amely már súlyos vérveszteséget szenvedett el. A 21. ezred vonata Tatarino felé vonult, a többiek a szürkület beálltával váltak le az ellenségről Perevalnája felé.[111]

A zászlóalj zöme január 17.-én Dankovszkij - Bahlajov térségében védte a vasúti töltést. Az új védőállások kiépítéséhez a zászlóaljparancsnok utasítására a szerszámokat és a rajkályhákat is magukkal hozták. Emellett Márton alezredes intézkedésére megpróbáltak minden raktári készletet megmenteni (az ezrednek ekkor puskánként a küzdőknél 3 napi, a tartaléknál félnapi lőszerjavadalmazása volt).[112] Később a századok gyülekezése Likovó északkelet felé rendeltett el, mivel a zászlóalj vonata Szagunyban volt, Likovó északkeletre csak a délutáni órákban értek,[113] az itteni lőszerraktár felrobbantása és az időjárás feltartóztatta őket a továbbmenetelben.

Az új védőállásokat 18.-án reggel 4 órától foglalták el és hamar berendezkedtek,[114] de reggel 7-kor – mivel felsőbb parancsot nem kaptak, ekkor már megszakadt összeköttetésük a hadosztályparancsnoksággal - Pelevalnáján[115] át Goncsarovkára visszakoztak – ide 11 körül értek[116] -, ahol magyar tüzér és vonat alakulatok maradványai gyülekeztek, mintegy 3000 fő volt a 23. könnyűhadosztályból. A falu keleti szegélyénél azonban ellenséges csoportokra bukkantak. Nehéz közelharcban délután 2 órára kiverték az oroszokat a településről.[117]

Dalmadi tizedes részese volt a fenti harccselekménynek. Visszaemlékezése szerint a falu keleti szegélyénél ellenséges csoportokra akadtak. Megmaradt nehézfegyverzetükkel tűz alá vették és felgyújtották a szélső faházakat. Minden nélkülözhető felszerelést eldobáltattak a legénységgel, a tisztek egy része pedig lóhátról biztatta fiait: *„Jászmagyar bakák mutassátok meg, mit tudtok!"*, s a 32-eseket szuronyrohamra vezényelték. A falu fölötti dombtetőn időközben három T-34-es jelent meg, azokat 36 M. 3,7 cm-es páncéltörő lövegeikkel[118] a mieink visszazavarták.[119]

Este a szomszédos Opit községben jelentkezett vitéz Benkő Sándor ezredes, a 21. gyalogezred parancsnoka és ezredsegédtisztje, Vágó Kálmán százados Reverberi tábornoknál, a Tridentina hadosztály parancsnokánál. Jelentették, mivel nincs összeköttetésük saját feletteseikkel, az olasz hadosztályhoz kívánnak csatlakozni. A tábornok elfogadta ajánlatukat. Benkő ezredes tájékoztatta, puskánként 40 tölténye van és 2 napi élelme, továbbá sebesültjeit ellátni és szállítani nem tudja.[120] 19.-én az ezred rendezte sorait, embereit pihentette. Másnap hajnali 4-kor riadót rendeltek el. A 21. gyalogezred parancsba kapta, hogy a Sztyepanovkára betört szovjet csapatokat vesse vissza, s a községtől északkeletre húzódó dombvonulatot tartsa a csapatok visszavonulásáig.[121]

Szyepanovka községben erős ellenséges tüzérségi és gyalogsági tűzcsapás érte az ezredet, emellett páncélosokkal is szembekerültek. A biztosításra kirendelt századok gyülekezése a tűzfüggönyben meglehetősen nagy veszteségekkel történt. A zászlóalj vonatanyaga – legyengült lóállománya és a hófúvás miatt – a szovjet lövegek célpontjává vált. A jászságiak ekkor kapták a parancsot, miszerint vegyék birtokba a község nyugati szélét szegélyező magaslatokat, fedezve az olasz csapatrészek visszakozását 12 óráig, egy alpesi század is velük harcolt, de hamar cserbenhagyták a küzdőket.[122]

---

[111] HL Vágó 1943., 1045-1046.; HL Napló, 163.
[112] HL Vágó 1943., 1043., 1047.
[113] HL Napló, 164.
[114] Más forrás hajnali 3 órát említ. HL Szántó 1943., 494.; HL Vágó 1943., 1047-1048.
[115] HL Vágó jelentés, 482.
[116] HL Vágó 1943., 1049.
[117] HL Vágó 1943., 1049.; Veszteségeik: 50-70 halott, 30-40 sebesült. Az ellenségé: 150-180 elesett. HL Vágó 1943., C melléklet. Napló 1.sz.mell.a 783/23.ho.sgt.43.V.1.számhoz, HL Napló fegyvertények 439.
[118] Szabó 1994., 44.; Sipos-Ravasz 1997., 360-361.
[119] Dalmadi 1998.
[120] HL Vágó 1943., 1049-1050. Az olasz tábornok a sebesültek gondjait nem tudta orvosolni. HL Napló, 164.
[121] HL Vágó 1943., 1050-1051.
[122] HL Vágó 1943., 1052.; HL Napló fegyvertények, 440.

Az ellenséges nyomás (2 zászlóalj, 6-8 páncélos)[123] azonban kivetette állásaikból a zászlóaljat, amely Posztolajil irányába hátrált.[124] Ezen a napon személyi veszteségük kb. 30%, anyagi 80 % volt.[125] Vágó százados harctudósításában olvashatóak az alábbiak: „*Jelentem, hogy a 21. gy.e.* (gyalogezred - BZ) *zöm ezen ütközete az olasz erők szempontjából kimagasló jelentőséggel birt és a magyar fegyverek becsületét szövetségeseink előtt nemcsak megmentette, és gyarapította, hanem az ezred csaknem önfeláldozásig megvivott harcával az olasz erők zömének rendezett gyülekezését és vivonát* (visszavonulását - BZ) *s feltehetően az egész további kitörési harcok sikerét tette lehetővé.*"[126]

Dalmadi tizedes visszaemlékezése szerint a község keleti szélén feltűnt 6 szovjet harckocsi tűz alá vette a magaslaton védekező jász bakákat. Honvédeink vállalták a kilátástalan harcot, ekkor semmisült meg a zászlóalj maradék vonata. A 21/III. zászlóaljat ellentámadásra rendelték, mialatt a 32/III. zászlóalj a magaslat megtartását kapta parancsba, miközben súlyos emberveszteséget szenvedtek. Mivel további utasítást nem kaptak, mentve a menthetőt, Márton alezredes a két zászlóaljat kivonta a tűzvonalból, s Szkororid felé rendelte el a hátrálást, miközben a többi olasz egység Posztololiba ment vissza.[127]

A 21/III. zászlóalj akkori parancsnoka, Mihályi százados harcjelentése szerint 20.-án, reggel 6-kor a menetbe való besorolás alkalmával az ezredparancsnok utasítására a Goncsarovkáról betörő ellenséget kellett feltartóztatniuk. A Sztyepanovkától 3 km-re északra található magaslatot kellett tartaniuk a visszavonulás idején. Háromszáz méter megtétele után erős tüzet, valamint harckocsitámadást kaptak. „*A zlj.* (zászlóalj - BZ) *támadáshoz fejlődött és a házak fedezete alatt a hk-ikat* (harckocsikat - BZ) *teljesen megközelitette... Ugyanekkor láttam, hogy a mögöttem bevetett olasz szd. visszavonul. A tüzelés megszünt /a saját lőszer elfogyott/. Bár az ezr.pk-tól* (ezredparancsnoktól - BZ) *a visszavonulásra pcs-ot* (parancsot - BZ) *nem kaptam, azoknak akik még továbbra is tüzelni tudtak a visszavonulásra pcs-ot adtam. Igen erős tüzben sok veszteséggel vonultunk vissza Postolalyj-ig...*"[128]

A gyülekeztetett maradék német és olasz menetoszlopokhoz csatlakoztak, melyek Repjevka irányába kísérelték meg a kitörést. „*Az e.* (ezred - BZ) *maradványai ettől az időponttól kezdve mint harcerő többé tekintetbe nem jöhetett. Minden lőszer elfogyott, élelem egyáltalán nem volt, az igen nagyszámu sebesültek szállitása pedig megoldatlan volt. Ezek közül igen sokan a következő napokban életüket vesztették, hiszen sem szállitani, sem ellátni, sem pedig táplálni nem voltunk képesek őket.*"[129]

Feladatuk ennek ellenére továbbra is a Tridentina hadosztály biztosítása volt.[130] 21.-én Novokarajasnyiknál egy kisebb orosz páncélos járőrt vetettek vissza. 22.-én Seljakino mellett az olaszok német támogatással komoly kitörési harcokat vívtak az előretörő szovjet ékekkel. A jászsági honvédeknek éjjel Valujiki felé kellett gyalogolniuk a kitörési pont irányába.[131] Mivel Sajevkij községnél a kitörő élővédet az oroszok felmorzsolták, [132] ahol az oroszok beengedték az olasz és magyar csapatokat – köztük a 21. gyalogezred részeit is - , „... *majd a környező dombokról rendkivül*

---

[123] HL Vágó 1943., 1051.

[124] HL Vágó jelentés, 482.

[125] HL Szántó 1943., 494.; Veszteségeik az alábbiak voltak: elesett 11-14 tiszt, megsebesült 3 tiszt, elesett 200 honvéd, megsebesült 250 honvéd, fogságba esett és eltűnt 350. Az ellenség veszteségei: 200 halott, 200 sebesült. HL Vágó 1943., 1068.

[126] HL Vágó 1943., 1052.

[127] Dalmadi 1998.

[128] HL Horthy-kori alakulatok II.1453. m.kir.2. honvéd hadsereg parancsnokság 1940-1944., 29. doboz, 1943. 1.a.oszt. 23.ho. 21/III. zlj. harccselekmények.I.17-II.1. Mihályi Győző szds.Táb.p. 223./01., 43.IV.5.

[129] HL Vágó 1943., 1053.

[130] HL Szántó 1943., 494.

[131] HL Vágó 1943., 1054.

[132] HL Vágó 1943., 1054-1055.

erős koncentrikus hk.tád-t (harckocsi támadást – BZ) *hajtottak végre a község ellen."* Ekkor tűnt el a harcok során vitéz Benkő ezredes is.[133] Varvarovka – Nyikitovka – Nyikolajevka felé kellett a mögöttük lévőknek kitörni.

23.-án szovjet páncélos és gyalogos erők támadták meg az út mellett poroszkáló menetoszlopukat, s az ellenség elől kénytelenek voltak északi irányba kitérni Nyikolajevka község felé.[134] 24-26. között pihentetés, ill. partizánegységekkel történő szórványos tűzharc jellemezte tényked ésüket.[135] 26-án érték el a települést, melyet súlyos harcok árán foglaltak el késő estére. Másnap a zászlóalj Nyikitovka felé menetelt, útközben a falu melletti nádasnál váratlan páncélos és gyalogsági támadást kaptak, s kb. 20 %-os veszteséget szenvedtek, mivel szinte semmi lőszerük nem volt, ráadásul az olaszok nem nyújtottak segítséget.[136] Nyikitovkát pedig az előretört orosz gyalogságtól kellett megtisztítani.[137]

Elelmezést nem kaptak, így helyszíni beszerzésből kellett magukat ellátni. A lovak mind kidőltek, a nehézfegyverzetet fel kellett robbantaniuk. Az olasz és német szövetségesek nem tanúsítottak bajtársi magatartást a magyarok irányában. Az utakról lezavart honvédek egyre erőtlenebbül taposták a méteres, ropogósra fagyott havat, kerülgették a tönkrement, szétlőtt járműveket, fegyvereket, a megfagyott bajtársak tetemeit. Megtörtént, hogy a német teherautókra felkapaszkodó jász honvédek elgémberedett kezeire puskatussal csapdostak a németek, nehogy túlterhelődjék a jármű. Az olaszok a melegedő 32-eseket több ízben kizavarták a házakból, sőt, egy alkalommal rájuk gyújtottak egy csűrt, amelyben a jászsági bakák pihentek. Huszonöten bennégtek, sokan ruha és felszerelés nélkül, egy szál gatyában menekültek meg a tűzhaláltól.[138]

A Nyikolajevka-Valujiki vasútvonal átlépése után 27.-én Novo-Alekszejevben éjszakáztak.[139] Január 29.-én érték el Belgorodot, ahol már a német csapatok új védőállásai húzódtak.

Ekkorra a közel két hetes erőltetett menet a zászlóalj harcértékét jelentősen lecsökkentette, emberveszteségük nagyon magas volt, (A 21/III. és a 32/III. zászlóalj együttes létszáma ekkor 20 tiszt és 600 honvéd volt)[140] kézifegyvereik közel 70 %-a, nehézfegyverzetük 100%-a megsemmisült.[141]

A leharcolt, kifáradt zászlóaljat és a többi megmaradt csapattestet Kijevtől nyugatra, Obrucs-Korosztejin környékén gyűjtötték össze 1943. februárjától. A zsitomiri táborban egy alkalommal szemlét tartottak az alakulatok felett, a 32/III-asok parancsnoka ekkor már Mihályi százados volt. Egy százados a szakaszonként felsorakozott honvédek közül az egyik alakiatlanul álló nehézpuskást fellökte, s jól lehordta. Erre Mihályi százados lépett közbe: *„Ne lökdösse azt a katonát! Tudja maga, mit élt az az ember át? Van magának fogalma arról, mit szenvedett ez az ember idáig?"* – erre a százados szó nélkül eltűnt.[142]

Romnyban, 1943. február 21.-én keltezett az a hadosztályparancsnoki parancs (Vargyassi Gyula vezérőrnagy), amely az alábbiakat mondta ki: *„A hadosztály egy hónapos kemény harc után, a reá rótt feladatot megoldva, II.20-i kezdettel, szervezetszerü egységeire tagozódik és a részek elvonulnak... A hadosztály egy hónapon át a legmostohább körülmények között, az elképzelhető*

---

[133] HL Vágó 1943., 1055-1056.

[134] HL Szántó 1943., 494.

[135] HL Vágó 1943., 1056-1057.

[136] HL Szántó 1943., 494.; HL Vágó jelentés 1943., 482.

[137] HL Vágó 1943., 1056.

[138] Márton 1959., 283.

[139] HL Vágó 1943, 1057.

[140] HL Vágó 1943., 1057.

[141] HL Szántó 1943, 494.

[142] Dalmadi 1998.

legzordabb téli időjárási viszonyok mellett minden reá eső harcászati feladatot elismerésre méltó módon végrehajtott. Gyenge felfegyverzés, leromlott eü. állapotu, kimerült harcosok, sokszor megoldhatatlan ellátási helyzetek, s nem utolsó sorban a gyakori lehangoló környezeti lelki hatások ellenére is vitézül harcolt és a szövetséges német haderő előtt ismét megmutatta a magyar fegyverek értékét... A nagy teljesitményekért, az elért eredményekért, a rendithetetlen helytállásért minden, a harcokban kipróbált alárendeltnek a Legfelsőbb Szolgálat nevében dicséretet mondok."[143]
Érdemes fellapoznunk a 23. könnyűhadosztály naplóját is: *„A német hadászati vezetés és belső bajok miatt omlott össze a Don-arcvonal. Mégis bünbak a magyar hadsereg volt. Mint hasznavehetetlen lenézett tömeget kezelték a németek. Ezt a fegyverbecsületen látszólagosan esett csorbát köszörülte ki a ho. harca. Nagy áldozatokba került, de eredményt ért el. A fegyverbecsületet helyreállitotta. A harcok helyreállitották a csapatnak önmagába vetett bizalmát. Harcolva jöttek vissza. Nem szétzüllött tömegként. Minden mérhetetlen fáradalom és nélkülözés ellenére is hősi tetteket hajtottak végre..."*[144]

A jászberényi zászlóalj május elején vagonírozott be, majd Jászberénybe történt bevonulásuk után három hétig *„egészségügyi karantén"* miatt vesztegeltek a laktanyában. A város csak 1943. május 23.-án fogadhatta fiait. A Hősi Szobor előtt felsorakozott csonka zászlóalj létszáma is mutatta, mennyire álltak helyt a 32-esek, hiszen alig 250 lesoványodott, kimerült honvéd tért vissza a doni pokolból – mint fentebb írtuk, anyaalakulatuk ekkor már megszűnt létezni.[145]

A vasárnap délelőtti ünnepségen a felekezeti miséket követően Dr. Pénzes Sándor polgármester üdvözölte meleg szavakkal a Jászság hazatért katonafiait: *„Tudjuk, hogy az eltelt tiz hónap alatt a Don mentén milyen hatalmas küzdelemben álltátok meg vitézül a helyeteket. Most, amikor duló csaták után visszatértetek a hazai földre, ez a forrón szeretett föld tuláradó szeretettel és megbecsüléssel ölel keblére mindnyájatokat. Küzdelmetek nem volt hiába való, mert a haza földje igy elkerülte az ellenség pusztitásait."*

A hazatért alakulat nevében Mihályi Győző százados, zászlóaljparancsnok köszönte meg a fogadtatást, s helyezett el koszorút a Hősi Szobornál. Ezt követően a 32/III. zászlóalj és a páncélosok díszmenete zárta az ünnepélyt.[146]

A zászlóalj kitüntetési statisztikája az alábbiak szerint alakult: a Magyar Éremrend Lovagkeresztjét hadiszalagon a kardokkal két tiszt kapta meg, a kardos-hadiszalagos bronz Signum Laudist pedig 5 tiszt. A Nagyezüst Vitézségi Érmet 2, a Kisezüst Vitézségi Érmet 15, a Bronz Vitézségi Érmet 95 altiszt, tisztes és legénységi állományú honvéd érdemelte ki.[147]

A XX. század II. világégését a Magyar Királyság – akárcsak az I. világháborút - a vesztesek oldalán fejezte be. Nekünk, az utódoknak emlékeznünk kell apáinkra, nagyapáinkra, akik a történelmi múltú Jászság igazi katonaerényeit csillogtatták meg utoljára a II. világháborúban. A Jászság (köztük Jászfényszaru) katonafiai, a M.Kir.Honvédség többi katonájához hasonlóan, túlnyomórészt becsületes magyar emberek voltak, akik nem tettek mást, mint esküjükhöz híven szolgálták hazájukat. Emlékezzünk reájuk, hiszen többségük sohasem tért haza, vagy keserves, többéves hadifogság után érkezett vissza a Jászságba. *„Tompán zúgnak kaszárnyáink / Óh, mennyi vérrel emlékezők..."* (Ady)

---

[143] HL Horthy-kori alakulatok II.1453. m.kir.2.honvéd hadsereg parancsnokság 1940-1944., 29.doboz 23.k.ho. Naplómellékletek 43.II-V. 528.

[144] HL Napló, 183., Romny, 1943.II.22.

[145] Nagy 1997.; Kovács Szűcs 1997.

[146] Jász Hírlap 1943.V.22.sz. Harctérről hazajött katonáink ünnepélyes fogadtatása. 1.; és 29.sz. Meleg fogadtatásban részesitette a város közönsége a keleti harctérről hazatért helybeli gyalogos zászlóaljat.1.

[147] Jász Hírlap 1943.V.29.sz. A kitüntetettekről még: Jász Hírlap 1943.II.13.sz. (2.) és II.20.sz. (1.).

A rövidítések feloldása

Levéltári források

Az 1. fejezethez:

HL = Hadtörténeti Levéltár, Bp.

HL Gyorshdt. h. = HL Horthy-kori alakulatok, II.1456. M.kir. Kárpát csoport 3. doboz IV. rész.. Gyorshadtest hadműveletei és hazatérése VII.9-XII.11.

HL Gyorshdt. h.és h. = HL Horthy-kori alakulatok, II.1456. M.kir. Kárpát csoport 2. doboz II/4. A Gyorshadtest harcai és hazatérése, előnyomulás a Donecig (X.8-XII.11.).I

HL Nikolajewi csata = HL Horthy-kori alakulatok, II.1456. M.kir. Kárpát csoport 2.doboz III/2-d. A 9. harckocsizászlóalj a nikolajewi csatában és előretörése a Dnyeprig.

HL pc.zlj. Isjumig = HL Horthy-kori alakulatok, II.1456. M.kir. Kárpát csoport 2. doboz. A páncélos zászlóalj előretörése a Donez melletti Isjumig.

HL Zytás = HL Horthy-kori alakulatok, II. 1456.M.kir. Kárpát csoport 9.h.kp.-hk.zlj. 2. doboz. (Zytás István összeállítása): A m.kir. *„Kiss Ernő altábornagy"* 9. honvéd (kerékpáros) harckocsi-zászlóalj hadikrónikája. 1941. julius 1-től szeptember 27-ig.

A 2. fejezethez:

HL 2/III. zlj. 1942. = HL Horthy-kori alakulatok II.1497. M.kir. *„József nádor"* 2. honvéd gyalogezred 1921-1942. 6.doboz, 2/III. zászlóalj története 1942.

HL 2.gye. története 1940. = HL Horthy-kori alakulatok II.1497. M.kir. *„József nádor"* 2. honvéd gyalogezred 1921-1942. 6. doboz, 2. gyalogezred története (erdélyi bevonulás) 1940.

HL Napló. = HL Horthy-kori alakulatok II.1453. m.kir.2. honvéd hadsereg parancsnokság 1940-1944. 29. doboz, Vkf. 1943. 4.oszt. 171/M.hdm.+177/M.hdm. 23.kho. naplója-harctudósitása /mellékletekkel/ jan.14-márc.12.

HL Napló fegyvertények = HL Horthy-kori alakulatok II.1453. m.kir.2. honvéd hadsereg parancsnokság 1940-1944. 29.doboz. Vkf. 1943. 4.oszt. 171/M.hdm.+177/M.hdm. A 23.ho. fegyvertényeinek rövid összefoglalása.

HL Szántó 1943. = HL Horthy-kori alakulatok II.1453. m.kir.2.honvéd hadsereg parancsnokság 1940-1944. 29. doboz, 1943. 1.a.oszt. 23.ho. 32/III. gy.zlj. harctudósítása I.17-29. Szántó hdgy. (Jászberény, 1943.V.26.)

HL Vágó 1943. = HL Horthy-kori alakulatok II.1453. m.kir.2. honvéd hadsereg parancsnokság 1940-1944. 29.doboz, 1943. I.a.oszt., Vkf. 1943.4.o., 23.kho. 21. gyalogezred harctudósítása Vágó Kálmán szds. (Kassa, 1943.VII.3.).

HL Vágó jelentés. = HL Horthy-kori alakulatok II.1453. m.kir.2.honvéd hadsereg parancsnokság 1940-1944. 29. doboz, 1943. 1.a.oszt. 23.ho. 21.gy.e. magatartásáról jelent I.17-II.20. Vágó Kálmán szds. Táb.p. 223/01., 43.IV.5.

Tanulmánygyűjtemények (TGY)

az 1. fejezethez:

Hunyad 1996. = Hunyad János: Menet irány nyugat...és vissza. Napló 1945. március 31-től, június 20-ig. Kézirat (24.) Bp., 1996. HL TGY 126/97.

Basó 1991., 1994. = Basó József: A 102.ö.pc. század (4.); ill. A 102.ö.pc.szd. utolsó hónapjai, a szd. felosztása, 1944 márc. végétől jún. végéig . (4.) Kézirat, Bp., 1991. és 1994. HL TGY 22/92.

Interjúk

Az 1. fejezethez:

Basó 1997-1998. = Magnetofonszalagra vett beszélgetés nemes pusztarádóczi Basó József hivatásos páncélos főhadnaggyal (1941.VIII.20-i páncélos av., Ludovika Akadémia – a továbbiakban: LA), (Bp., 1997.XI.19-1998.III.18.).

Bálint 1998. = Magnetofonszalagra vett beszélgetés Bálint István tartalékos páncélos zászlóssal (1941-es behívás), (Bp., 1998.I.26.).

Básthy 1998. = Magnetofonszalagra vett beszélgetés Básthy Sándor hivatásos páncélos hadnaggyal (1944.VIII.20-i páncélos av., LA), (Bp., 1998.VIII.3.).

Bene 1999. = Magnetofonszalagra vett beszélgetés Bene István hivatásos páncélos őrmesterrel, (1939-es behívás), (Jászberény, 1999.VI.6. és 17.).

Éltető 1999. = Magnetofonszalagon rögzített beszélgetés Éltető Gábor hivatásos gyalogos századossal (1937.VIII.20-i kerékpáros av., LA), (Bp., 1999. X. 7 és 18.).

Győr 1997. = Győr Sándor páncélos honvéddel (1944-es behívás) folytatott magnóbeszélgetés (Bp., 1997.X.8. és 15.).

Hoffmann 1997. = Magnetofonszalagra vett beszélgetés Hoffmann Roland hivatásos páncélos főhadnaggyal (1942.VIII.20-i páncélos av., LA), (Bp., 1997.XII.5.).

Hunyad 1997. = Magnetofonszalagra vett beszélgetés Hunyad János tartalékos páncélos hadnaggyal (1940-es behívás), (Bp., 1997.X.21-XI.18.).

Kisnémeth 1999. = Magnetofonszalagra vett beszélgetés Kisnémeth Péter páncélgépágyús honvéddel (1943-as behívás), (Jászberény, 1999. XI. 12.)

Kocza 1999. = Magnetofonszalagra vett beszélgetés Kocza István páncélos tizedessel (1943-as behívás), (Jászberény, 1999.IX.5.).

Kohári 1999. = Magnetofonszalagra vett beszélgetés Kohári Kálmán páncélos szakaszvezetővel (1941-es behívás), (Jászberény, 1999.IX.5.).

Koós 1999. = Magnetofonszalagra vett beszélgetés vitéz nemesbékei Koós Miklós hivatásos páncélos századossal (1939.I.15-i gyalogos av., LA), (Bp., 1999.V.14.).

Kovács 1999. = Magnetofonszalagon rögzített beszélgetés Kovács Jenő páncélos honvéddel (1942-es behívás), (Tab, 1999.V.6.).

Mészáros 1997. = Magnetofonszalagra rögzített beszélgetés Mészáros Ernő tartalékos páncélos zászlóssal (1942-es behívás), (Bp., 1997.XI.18.).

Neszmélyi 1. = Magnetofonszalagra rögzített beszélgetés Neszmélyi Endre hivatásos páncélos századossal (1938.VIII.20-i kerékpáros av., LA), (Bp., 1998. II.24. és III.24.).

Rusvai 1999. = Magnetofonszalagra vett beszélgetés Rusvai Károly tartalékos páncélos őrvezetővel (1939-es behívás), (Jászberény, 1999.XI.12.).

Váradi 1998. = Magnetofonszalagra vett beszélgetés vitéz Váradi János tartalékos páncélos zászlóssal (1941-es behívás), (Jászberény, 1998.VII.25. és IX.19.).

Várpalotai 1999. = Magnetofonszalagra vett beszélgetés Várpalotai József hivatásos gépkocsi műmester törzsőrmesterrel (1935-ös behívás), (Bp., 1999.VI.30.).

A 2. fejezethez:

Bugyi 1996. = Magnetofonszalagra vett beszélgetés Bugyi József hivatásos gyalogos századossal (1931-es behívás, 1939-ben hivatásos állományba véve), (Jászberény, 1996.VIII.22).

Dalmadi 1998. = Magnetofonszalagra vett beszélgetés Dalmadi István csapatcsendőr tizedessel (1939-es behívás), (Jászberény, 1998.II.14. és 20.).

Kovács 1996. = Magnetofonszalagra vett beszélgetés Kovács Antal tartalékos gyalogos őrvezetővel (1939-es behívás), (Jászberény, 1996.V.28., VI.27. és VII.4.).

Kovács Szűcs 1997. = Magnetofonszalagra vett beszélgetés Kovács Szűcs Frigyes gyalogos honvéddel (1939-es behívás), (Jászberény, 1997.VII.28.).

Nagy 1997. = Magnetofonszalagra vett beszélgetés Nagy Mátyás tartalékos gyalogos őrvezetővel (1935-ös behívás), (Jászberény, 1997.VII.22. és 24.).

Neszmélyi 2. = Magnetofonszalagra vette beszélgetés Neszmélyi Endre hivatásos páncélos századossal (1938.VIII.20-i kerékpáros avatás, LA), (Bp., 1998.II.3-4.).

Szakirodalom

Bagi 1985. = Bagi Gábor. Az 1/II. harckocsizó zászlóalj története második világháborús visszaemlékezések alapján. In: Múzeumi levelek. Damjanich János Múzeum, Szolnok, 1985.

Bonhardt – Sárhidai – Winkler 1992. = Bonhardt Attila – Sárhidai Gyula – Winkler László: A Magyar Királyi Honvédség fegyverzete.Bp. 1992.

Chapó 1942. = Chapó Gyula: Egy harckocsiszakasz harcaiból levont tanulságok. In: Magyar Katonai Szemle 1942/II.sz.

Márton 1959. = Márton Ferenc alezredes jelentése a 32/III. zászlóalj működéséről. In: . Dr. Horváth Miklós szerk.: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. Bp. 1959.

Sipos - Ravasz 1997. = Sipos Péter - Ravasz István szerk.: Magyarország a második világháborúban. Lexikon A-Zs., Bp. 1997.

Szabó 1994. = Szabó Péter: Don-kanyar. A m.kir.2.honvéd hadsereg története (1942-1943). Budapest 1994.

Zachár 1939. = Zachár Sándor szerk.: Katonai zseb-lexikon 1939. Bp., 1939. 44.fejezet. Gyorsan mozgó gyalogság. 127.§ Kerékpárosok.

Kéziratok, levelek

Chapó = nemes lébényi Chapó Gyula hivatásos páncélos főhadnagy (1940.VII.4-i páncélos av., LA) önéletleírása. St. Louis, USA, kézirat, 5 oldal, 1990-es évek eleje. A szerző tulajdonában.

özv. Esztrenga Pálné 1999. = özv. Esztrenga Pálné levele a szerzőhöz (Jászberény, 1999.V.20.).

Mészáros 1997-98. = Mészáros Ernő: Katonaélet a jászberényi 1/II. hk.zlj-nál. Kézirat (6.), Bp., 1997-98. A szerző tulajdonában.

Zoltán Babucs:

Die Truppen aus Jaßen in der Königlichen Ungarischen Honved Armée im II. Weltkrieg
(1938-1945)

Auch in einem verlorenen Weltkrieg kann es ungarische Soldatenhelden geben. Das vorliegende Studium beabsichtigt das im Weltkrieg gebrachte Opfer Jaßens, das sich in zahlreichen Kriegen bewährte, darzustellen. Außer der Bearbeitung der mangelhaften Archivs- und Bibliotheksquellen wurden auch die Erinnerungen der in den vorzuführenden Truppen von Jaßen gedienten Kriegsveteranen, die auch noch heute am Leben sind, miteinbezogen.

Das k. ung. *„Feldmarschalleutnant Ernő Kiss"* Honvedradfahrerbataillon No. 5 stationierte ab 1921 in Jászberény. Als eine Schnelleingreiftruppe wurde es bis 1941, bis zum Kriegsanfang mehrmals umorganisiert. Zur Zeit des Kriegseintritts gegen die Sowjetunion begann die Ausrüstung des Bataillons mit Panzern aus ungarischer Produktion (Leichtpanzer 38 M Toldi).

Vor dem 27. Juni 1941 nahm das Bataillon aktiv an der Vergrößerung des Landes teil (1938 Oberungarn/Südslowakei, 1940 Siebenbürgen/Rumänien), und nach dem Kriegseintritt wurde es in den Verband des Expeditionskorps versetzt. In dem Krieg gegen die Sowjetunion beteiligte es sich an mehreren Zusammenstoßen. Wichtig ist die Auseinandersetzung bei Antonowka zu erwähnen, bei der das Bataillon 6 Panzer verlor. Die Panzer aus Jászberény waren bis September 1941 an der Front, sie kämpften bis zu Ischjum an der Donez. Einige Einheiten blieben noch bis Ende 1941 an der Front.

Anfang 1942 wurde mit der Neuorganisation des Bataillons begonnen, seit dieser Zeit wurde es Bataillon II. des k. ung. *„Palatin Josef"* Honvedpanzerregiments No. 1. genannt. Es erhielt auch neue Panzer: 40 Mittelschwerpanzer M bzw. Schwerpanzer 41 M Turán.

Wegen der Einschränkungen des Friedens von Trianon (1920) war die Entwicklung der ungarischen Panzerstreitkräfte verboten, deshalb war die ungarische Heerführung gezwungen, die Panzerkräfte im geheimen zu entwickeln. Die technische Entwicklung der neuen Panzer war im Anfangstadium, deshalb konnten sie sich gegen die sowjetischen T-34 und die Panzerabwehr weder in Hinsicht der Feuerkraft noch der Panzerung als gleichrangige Gegner bewähren.

Die ersten Einheiten des Bataillons wurden ab Dezember 1943 an der Ostfront eingesetzt (Selbständige Panzerkompanie No. 102), dann in Folge des Vorrückens der Roten Armee ab September 1944 auf ungarischem Boden.

Die andere Truppe aus Jazygien das Bataillon III. des k. ung. *„Palatin Josef"* Honvedinfanterieregimentes No. 2., das Ende 1939 nach Jászberény versetzt wurde. Die mobilisierte Einheit des Bataillons, das Bataillon 32/III., wurde im Juli 1942 im Verband der 2. k. ung. Honvedarmee an die Front geschickt. Es bekam den südlichsten Verteidigungsbereich der ungarischen Linie, und beteiligte sich an den Schlachten im Don-Knie. Der Durchbruch der Front am Don am 12. Januar 1943 - als die letzte Phase der Operation Stalingrad - hatte die völlige Aufreibung der 2. ungarischen Armee zur Folge. Das Bataillon 32/III. blieb noch tagelang in der Verteidigungslinie, und begann erst am Nachmittag vom 17. Januar mit dem Rückzug Richtung Westen.

Es kämpfte als Nachhut der Nachhut, trotzte der grausamen Kälte von -30 Grad Celsius, dem Mangel am Nachschub, dem Hunger und dem Feind. Es beteiligte sich an mehreren Abwehr- und Ausbruchskämpfen, und behauptete sich mit Ehre. Im Mai 1943, als das Bataillon nach Jászberény zurückkehrte, zählte das ursprünglich 1000 köpfige 32/III. kaum 250 Soldaten.

A 2/III. gyalogzászlóalj honvédeinek visszatérése Erdélyből Jászberénybe (1940. szept. 24.)
(A szerző tulajdonában)

A 31. önálló harckocsizászlóalj Toldi páncélosai Jászberényben, a Hősök Napján (1942)
(A szerző tulajdonában)

Ezt a könyvet

szülőföldünk szeretete és őseink megbecsülése jeléül

államiságunk ezeréves évfordulójára,
az első városnapra, 2000. május 1-jére megjelentette
Jászfényszaru Város Önkormányzata
és a Fényszaruiak Baráti Egyesülete

I.

Támogatók

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTÉRIUMA

KÁRPÁTOK ALAPÍTVÁNY – CARPATHIAN FOUNDATION

JÁSZFÉNYSZARU VÁROS ÖNKORMÁNYZATA

FÉNYSZARUIAK BARÁTI EGYESÜLETE

„JÁSZFÉNYSZARUÉRT" ALAPÍTVÁNY

II.

Előfizetők

Abony
Dr. Tóth Katalin orvos

Budapest
Balázs Géza ny. főkönyvelő
Balog Józsefné nyugdíjas
Berze Lászlóné pénztáros
Choli Daróczi József pedagógus
Cserháti Ágnes MTV bemondó
Csige István ny. BM dolgozó
Csomor Csilla színművész
Ditié Lujza és Adrienn nyugdíjas
Dobák Zsuzsanna hirdetési igazgató
Győri Sándor gimn. tanuló
Dr. Harangozó Adrien orvos
Dr. Harangozó Imre orvos
Jászok Egyesülete
Langó Gábor asztalos
Langó Sándor nyugdíjas
Márczis Márta ügyvez. elnök
Menyhárt István villamosmérnök
id. Menyhárt József fordító
ifj. Menyhárt József raktárvezető
Dr. Molnárné Menyhárt Mária
gyógyszerész
Pethő Ferencné óvónő
Dr. Rácz Lajos igazságügyi szakértő
Rédei Ferencné
Sallayné dr. Peterdi Vera néprajzkutató
Sugárné Koncsek Aranka nyugdíjas
Tóth Zoltán nyugdíjas
Zilahiné Bali Ildikó főelőadó
Zsámboki Zsolt MR bemondó

Budaörs
Prof. Dr. Dobák Miklós tanszékvezető

Csány
Fehér Gábor nyugdíjas

Fót
Márkus Istvánné nyugdíjas

Gödöllő
Bojtos Marianna könyvelő
Gödöllői Premontrei Szent Norbert Gimnázium

Hantos
Csontos Elekné nyugdíjas

Hatvan
Harangozó Miklós gazd. ig.
Szabó Krisztina énekművész

Heves
Dr. Harangozó Imre orvos

Jászágó
Csajkás Péterné eladó
Éliás Tibor őstermelő
Gál Tibor nyugdíjas
Jászágó Község Klubkönyvtára
Kelemen Gyula tsz. nyugdíjas
Lengyel Józsefné háztartásbeli
Macsi Sándor ny. tanár
Mozsár Lászlóné könyvtáros

Jászapáti
Balláné Szabó Ilona könyvtáros
Friczné Urbán Magdolna igazgató
Rusvainé Rusvai Marianna
Szikszai Mária

Jászárokszállás
Ádám Gáborné könyvtárvezető
Kókai Magdolna muzeológus
Dr. Váradi István orvos
Városi Könyvtár

Jászberény
Bolla János agrármérnök
Besenyi Vendel agrármérnök
Bognár Lajos gazdálkodó
Csizmadia Bálintné
Csulyás Erzsébet könyvtáros
Csúz Ágnes tanuló
Déryné Művelődési Központ
Dr. Farkas Ferenc főiskolai tanár
Hortiné dr. Bathó Edit múzeumigazgató

Horváthné Szabó Katalin tanár
Jász Múzeum
Jászsági Népi Együttes
Klinkó Péterné TIT ügyvezető
Kocsán László táncoktató
Kuli Orsolya táncoktató
Menyhárt Antal nyugdíjas
Mezei Diana tanuló
Mezei Tamás tanuló
Misovits Miklósné
Nádasi Józsefné
Sisáné Berta Ágnes óvónő
Sisa Béla műemléki felügyelő
Szabó Béla ny. főkönyvelő
Szűcs Gábor művészeti igazgató
Török Sándorné Penczner Erzsébet
nyugdíjas
Vágó Tibor vállalkozó
Városi Könyvtár

Jászdózsa
„Dósai" Honismereti Szakkör
Gulyás János ny. tanár
Kissné Guba Zsuzsanna pedagógus

Jászfényszaru
Annus Istvánné szerelő
Annus János nyugdíjas
Asztalos Ferenc nyugdíjas
Bali Sándorné nyugdíjas
Baliné Bazsó Mária tanár
Basa László nyugdíjas
Bedekovich Lőrinc Népfőiskolai Társaság
Bencze Lászlóné rokkantnyugdíjas
Benedek Tamás főiskolai tanuló
Berényi Adrienn és Anita tanuló
Berényi Melinda gimn. tanuló
Berényi Pálné nyugdíjas
Berényi Sándor nyugdíjas
Berényi Sándorné nyugdíjas
ifj. Berze István magángazdálkodó
Berze Józsefné rokkantnyugdíjas
Berze Judit óvónő
Berze Lászlóné rokkantnyugdíjas
Bisján Józsefné
Boda Andorné rokkant nyugdíjas
Bodó Pálné dajka
Borbély Jánosné nyugdíjas
Borbély Lajosné dajka
Borbély Nikolett tanuló
Bordásné Kovács Katalin gyámügyi titkár
Böti Józsefné dajka
Bukó Sándorné könyvelő
Czeglédi Gabriella főelőadó
Csépány Miklósné élelmiszer eladó
Cserháti Vencelné könyvelő
Cseri Jánosné nyugdíjas
Csirmaz Mátyás tanár
Csúzzné Lovász Mária óvónő
ifj. Dobák Gábor főiskolai hallgató
Dobák Imréné háztartásbeli
Dobák János ács
Dobák Jánosné óvónő
Dobos Klaudia tanuló
Dózsa Györgyné nyugdíjas
Dugonics Lajosné gondozónő
Erdélyi Jánosné rokkantnyugdíjas
ifj. Ézsiás Gábor ált. isk. tanuló
Ézsiás Sándorné hivatásos pártfogó
Ézsiásné Bognár Ildikó óvónő
Ézsiásné Róka Mária tanító
Farkas János vállalkozó
Farkas Terézia rokkantnyugdíjas
Fehér Imelda szakk. isk. tanuló
Fias Ferencné középfokú kertész
Fózer Anita tanuló
Fózer Imréné bolti eladó
Fózer Tiborné védőnő
Földvári János szerszámkészítő
Földvári Sándorné konyhai dolgozó
Gajdics Gyula rokkantnyugdíjas
Gál Mikósné női fodrász
Gergely Istvánné dajka
Gorcsakovszki György építőipari vállalkozó
Görbe Jánosné rokkantnyugdíjas
Gyóni Imre gimn. tanuló
Győri Csilla tanuló
Győri Jánosné TKSZ kirend. vez.
Győri Sándor éjjeliőr
Győriné dr. Czeglédi Márta polgármester
Győriné Kiss Margit védőnő
Hajcsik Tímea tanuló
Hangosiné Réz Mária könyvelő
Hangosi Orsolya tanuló
Harangozó Sándor technológus
Hasznosi Attila ált. isk. tanuló
Holló Szabóné Görbe Éva bankár
Horváth Lukácsné takarítónő

Horváth Mária szalagmunkás
Horváth Zsolt gépészmérnök
I.sz. Napköziotthonos Óvoda
II.sz. Napköziotthonos Óvoda
Jáger István nyugdíjas
Jáger Jánosné tanító
Jávorcsik Imre mg. kistermelő
Jávorcsik Józsefné EKG asszisztens
Jakus László Imréné anyakönyvvezető
Jánosi Imre kárpitos
Jászfényszaru Város Önkormányzata
Kádár László gazdálkodó
Káposzta Sándorné óvónő
Kaszai Lili ált. isk. tanuló
Kiss Erzsébet adminisztratív dolgozó
Kiss János hűtőgépszerelő
Kiss János nyugdíjas
Kiss Sándor gk. vezető
Kiss Sándorné előadó
Kiss Szidónia tanító
Kiss Tamás szoftver üzemeltető
Kiss Zoltán mg. üzemmérnök
Klippán Imréné nyugdíjas
Dr. Kocsis András gyermekorvos
Kókai László villanyszerelő
Kollár Ferencné dajka
Koncsik Éva főisk. tanuló
Kónyáné Kolozs Katalin adóügyi előadó
Kóródi Lászlóné eladó
Kotánné Kovács Tímea tanár
Kovács Andrásné drámapedagógus
ifj. Kovács Béla tanuló
Kovács Béláné Pető Magdolna tanár
Kovács Imréné tsz tag
Kovács János kőműves
Kovács Józsefné dajka
Kovács Lászlóné tanítónő
Kovács Lászlóné vállalkozó
Kővágó Jánosné óvónő
Kui Albertné nyugdíjas
Kurunczi Sándor nyugdíjas
Lajkóné Tanczikó Tünde tanító
Lantos Péter tanár
László Dóra tanuló
Lázár Tamás szakk. isk. tanuló
Lénárt Sámuelné ápolónő
Lovászné Török Magdolna tanító
Lukács Pál vállalkozó
Magyar Lászlóné szalagmunkás
Maróti István nyugdíjas
Dr. Menyhárt Péter állatorvos
Mészáros László jegyző
Mészáros Tivadar tanító
Mészáros Zoltánné nyugdíjas
Mészely Lászlóné nyugdíjas
Mészáros Mária
Mezei Pálné háztartásbeli
Mezei Zsoltné óvónő
Mezeiné Folyó Angéla óvónő
Molnár Andrea középiskolai tanuló
Molnár Gábor tanuló
Molnár Kitti tanuló
Molnár Rudolfné nyugdíjas
özv. Nagy Imréné nyugdíjas
Nagy Istvánné nyugdíjas
Nagy Jánosné hivatalségéd
Nagy Józsefné tanár
Német Lajos és Patricia tanuló
Ocskó Sós Imréné gazdálkodó
Oláh Sándorné nyugdíjas
Ördögné Czeglédi Mária őstermelő
Dr. Palencsár Csaba körzeti orvos
Pál Bertalanné nyugdíjas
Palócz Ágnes nyugdíjas
Palócz Zoltán géplakatos
Palotainé Jánosi Krisztina előadó
Pásztor Ivett mintakészítő
Peigelbeck György vállalkozó
Penczner Imréné rokkantnyugdíjas
Penczner Sándorné tanító
Pető Gábor szakk. isk. tanuló
Pető Ildikó tanuló
ifj. Pető István egyetemi hallgató
Petőné Kapalyag Éva üzletkötő
Pető Lászlóné rokkantnyugdíjas
Pető Vencelné adminisztrátor
Rácz Lajos nyugdíjas
Rácz Lajosné nyugdíjas
Radics Imréné nyugdíjas
Rajna Péterné nyugdíjas
Rékasi Károly nyugdíjas
Réz Erika operátor
Réz Lászlóné nyugdíjas
ifj. Réz Sándor tanuló
Rimóczi Ferdinándné
Rimóczi Jánosné nyugdíjas
Rimóczi Józsefné nyugdíjas
Rimóczi Oszkár nyugdíjas

Rózsa Lászlóné nyugdíjas
Rusai Tamás vállalkozó
Rusai Vencel nyugdíjas
Rusainé Tóth Terézia PURINA termékforgalmazó
Sándor Béla MÁV dolgozó
Sándor Béláné bolti eladó
Sándor Csilla gimn. tanuló
Sándor Imre nyugdíjas
Sápi Zsófia tanuló
Sárközi Pál szerszámkészítő
Sass Róbertné szakács
Sugár Istvánné könyvtárvezető
Szabó Istvánné tejházvezető
Szabó Lászlóné tanár
Szabó Zoltán főiskolai hallgató
Szalókiné Takács Éva technikus
Szilágyi Lászlóné főelőadó
Szlávikné Páll Mária kereskedő
Takács Pál asztalos
Tamus Ádám villamosmérnök
Tamus Ákos villamosmérnök
Tamus Angéla reklámszervező
Tamus Antal bőrműves
Tamus Béláné nyugdíjas
Tamus Eszter egyetemi tanuló
Tamus Mária előadó
Tamusné Barna Valéria kozmetikus
Tanczikó Antalné boltvezető h.
Tanczikó Henrietta titkár-ügyintéző
Tóth Györgyné tanító
Dr. Tóth József orvos
Tóthné Klippán Hedvig tanító
Tóth Sándorné nyugdíjas
Tóth Sándorné tanár
Tóth Tibor munkaügyi vezető
Török Imréné művelődésszervező
Török Krisztina diplomás ápoló
Tusor János asztalos
Túsor Ignácné betanított munkás
Varga Gábor elektronikai műszerész
Varga Gábor vállalkozó
Varga Józsefné élelmiszereladó
Vass Lászlóné előadó
Városi Könyvtár
Víg Miklósné mg. vállalkozó
Víg Imréné vállalkozó
Vizy Istvánné Dr. nyugdíjas
Zsámboki Bertalan autóbuszvezető
Zsámboki Imréné ügyintéző
Zsámboki Nándorné nyugdíjas

Jászfelsőszentgyörgy
Szíjártó Ádám tanuló

Jászjákóhalma
Szőllősi Zoltán TÉBA vezető

Jászkisér
Abonyi Ferencné nyugdíjas
Beda Gyuláné nyugdíjas
Benedek József főelőadó
Csete Balázs Helytörténeti Gyűjtemény
Csillik Ferencné nyugdíjas
Dr. Gulácsy Sándor háziorvos
Gubicz András nyugdíjas
Gyetvai Ferencné főelőadó
Győri János ny. tanár, szakkörvez.
Győri Jánosné ny. igazgató
Jászkiséri Polgármesteri Hivatal
Laki Jánosné nyugdíjas
Menyhárt Ferencné ápolónő
Dr. Mike Miklós főorvos
Művelődési Ház
Nemes Sándor nyugdíjas
Szepcsik Józsefné nyugdíjas
Szőke Sándorné nyugdíjas
Tóth Ferencné nyugdíjas
Tóth Zsigmondné eladó
Zana Sándorné nyugdíjas

Martfű
Gáspárné Bagi Erzsébet tanító

Mosonmagyaróvár
Dr. Tóth Lajos orvos

Nagytarcsa
Mozsárné Bordás Margit óvónő

Pusztamonostor
Balázs Lászlóné nyugdíjas
Bognár Sándor géplakatos
Csikó Sándor nyugdíjas
Deákné Csikó Valéria nyugdíjas
Községi Önkormányzat
Moravcsik Béla jegyző
Pusztamonostoriak Baráti Egyesülete
Varga János ügyvezető ig.

Sátoraljaújhely
Szeder László gimn. tanár

Szeged
Kovács Béla nyug. tanár
Mozsár Mátyás tanuló

Szolnok
Szabó Imrefia Béla képzőművész
Damjanich János Múzeum Könyvtára

Szombathely
Dienes József osztályvezető

Taktaszada
Benyus Józsefné gyógyszerész asszisztens

Tápiószecső
özv. Menyhárt Antalné nyugdíjas
Dr. Debréné Menyhárt Erzsébet nyugdíjas
Dr. Varró István orvos

Újszász
Szabó Pál Antalné nyugdíjas óvónő

Külföld:

Anglia
Ballagó Sándor gépkezelő

Svédország
Clary Dobák nyugdíjas

USA
Penczner Pál festőművész

Penczner Pál festőművész Jászfényszaru szülötte. Jászfényszaru díszpolgára és a Fényszaruiak Baráti Egyesületének tiszteletbeli tagja.

Jászfényszaru Város Önkormányzata és a Fényszaruiak Baráti Egyesülete őt kérte fel a millennium, a magyar államiság ezer éves fennállásának, tiszteletére kiadott tanulmánykötet borítójának a megtervezésére. Penczner Pál az előzetes levélváltást követően, egy 1992-ben készített művét engedte át a kötet borítójának a címoldalára. A festményen a művész a magyarság szétszórattatását kívánta megfogalmazni. A kötet kiadója és az Önkormányzat úgy gondolta, hogy a maga rendhagyó módján, ez az alkotás a magyarság és a jászok kapcsolatát is kifejezi.

A jászok, hasonlóan az Árpáddal hont foglaló magyarokhoz, keletről érkeztek a Kárpátok magas csúcsai övezte kies tájra. A két nép sorsa összefonódott az évszázadok viharai alatt. A 19-20. századi „népvándorlás" is egyformán érintette a jászokat és a magyarokat. Különböző okok miatt sokan e két évszázad alatt hagyták el szülőföldjüket, és költöztek el a világ más és más pontjára. Ma már élnek magyarok Európán kívül a Föld minden kontinensén. Él köztük egy festőművész is Memphisben, ahol nem csak őrzi, hanem gazdagítja is mindazt, mit útravalóként vitt magával a Zagyva és Galga torkolatánál fekvő szülőföldről.

Jászfényszaru térképe a két világháború között
(A vázlatrajz Kiss József munkája.)

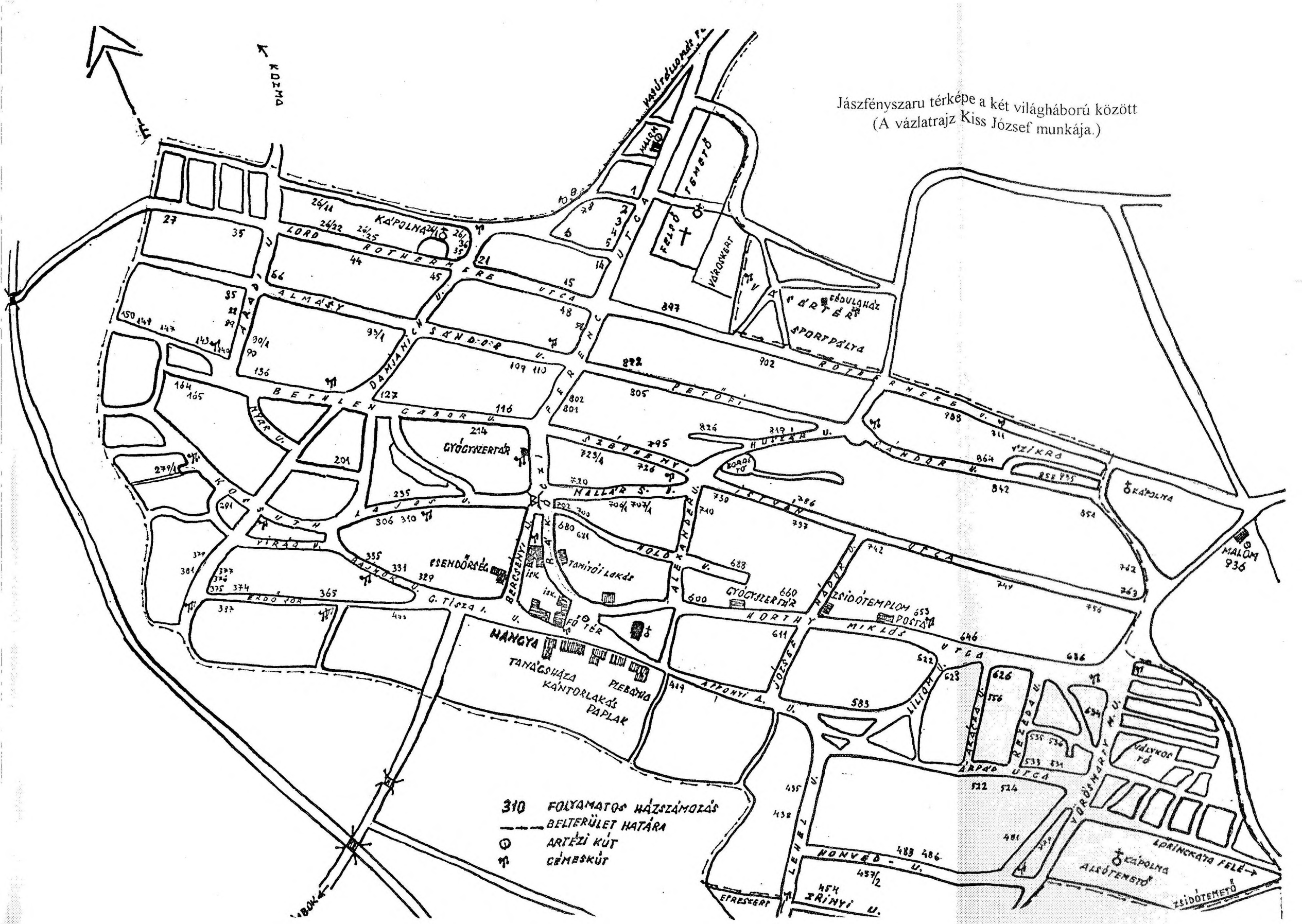

Jászfényszaru népi elnevezésű utcanevei a két világháború között
(A vázlatrajz Kiss József munkája.)